

PEDAGOGIK MAHORAT

8(2)
2026

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

8-son (2026-yil, avgust)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2026

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2026, № 8

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Satibekova Mayramkul Abdikulovna, Jusup Balasagin nomidagi Qirg‘iziston milliy universiteti professori,

pedagogika fanlari doktori (DSc)

Azizov Abdulatif Abduxalimovich, Bobojon Gafurov nomidagi Xo‘jand davlat universiteti professori,

pedagogika fanlari doktori (DSc), akademik

Batchuluun Yembuu, Mongoliya davlat ta‘lim universiteti professori, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta‘limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta‘lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Zotova Firuza Raxmatullova, pedagogika fanlari doktori, professor (Volgabo‘yi davlat jismoniy tarbiya, sport va turizm universiteti, Rossiya)

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Abdullayev Mehridin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Adizova Nigora Baxtiyorovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Adizova Nodira Baxtiyorovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Sattorov Anvar Ergashovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor

Nurulloev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Axmadova Umida Shavkat qizi, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Rasulova Zilola Durdimurotovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

№ 8, 2026

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «Педагогика» и «Психология».

Журнал основан в 2001 году.

Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук, доцент

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Сатыбекова Майрамкул Абдикуловна, доктор педагогических наук (DSc) профессор (Кыргызстан)

Азизов Абдулатиф Абдухалимович, доктор педагогических наук (DSc), профессор, академик (Таджикистан)

Батчулуун Ямбуу, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, профессор (Монголия)

Андрюченко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)

Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)

Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)

Зотова Фируза Рахматуловна, доктор педагогических наук, профессор (Поволжский государственный университет физической культуры, спорта и туризма, Россия)

Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоний Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдиев Дурдимурод Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор

Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор

Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор

Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор

Дилова Нарзиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент

Абдуллаев Мехриддин Жунайдуллоевич, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Адизова Нигора Бахтиёровна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Адизова Нодира Бахтиёровна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Сатторов Анвар Эргашевич, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор

Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор

Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент

Ахмадова Умидахон Шавкат кизи, доктор филологических наук (DSc), доцент

Расулова Зилола Дурдимуратовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

Файзилова Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 8, 2026

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «Pedagogy» and «Psychology».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Doc. Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mayramkul A. Satibekova (Kyrgyzstan)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Azizov Abdulatif Abdukhalimovich, Academician (Tajikistan)

PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Batchuluun Yumbuu (Mongolia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Zotova Firusa Raxmatullova (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. M. Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R. Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Prof. Qahramon R. Tuxsanov

Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G. Jumaev

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mekhriddin J. Abdullaev

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nigora B. Adizova

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nodira B. Adizova

PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Anvar E. Sattorov

PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Firuz N. Nurulloev

PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade

Doctor of Philology (DSc), Doc. Umidakhon Sh. Akhmudova

PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Zilola D. Rasulova

PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva

PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida M. Khalikova

MUNDARIJA

	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
TILLARNI O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI			
	HAMIDOVA Nilufar Djumabayevna, NAZIROVA Ozoda Zohid qizi	Nofilologik ta’limda rol-simulyatsion texnologiyalar orqali kasbiy kommunikativ faollikni rivojlantirish	8
	NARZULLAYEVA Firuza Olimovna	Talabalarga ingliz tilini o‘qitishda pedagogik-psixologik omillarni shakllantirish usullari	13
	NAZIROVA Ozoda Zohid qizi	Nofilologik yo‘nalish talabalarining kasbiy nutqiy tajribasini tahlil qilishda esp topshiriqlaridan keyingi mulohazali yozuvlardan foydalanish	17
	OCHILOVA Marjona Olimjon kizi	The effectiveness of interactive methods in teaching the Uzbek language	22
	TILYABAYEV Kamil Zaitjonovich	O‘zbek tilini o‘qitishda dekolonial pedagogika tamoyillari: rus tilida ta’lim beruvchi maktablar uchun dars modeli	29
	NARZULLAYEVA Firuza Olimovna	Ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining pedagogik-psixologik mohiyati	36
	YO‘LCHIYEVA Dilrabo Dilshod qizi	Nofilologik ta’lim yo‘nalishlarida chet tili o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari (ESP konteksti)	41
	ХИКМАТОВА Дилрабо Пулатовна	Эффективность коммуникативного подхода в обучении иностранным языкам студентов высших учебных заведений	45
	KARIMOV Yunus Mamaroliyevich	Kasbiy ta’lim tizimida kontekstga asoslangan o‘qitish orqali leksik kompetensiyani shakllantirishning metodik asoslari	50
	TOXIRJONOVA Shaxista Kabilovna	Talabalarga lingvokulturologik timsollar asosida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	54
	KHOLMATOVA Makhbubakhon Akhmadjon kizi	A competency-based English for specific purposes framework for developing professional communicative competence among undergraduate Physics students	59
	ARABOVA Gulinur Yuzboy qizi	O‘quvchilar lingvomadaniy kompetensiyasini shakllantirishda rang konseptlarini o‘qitish metodikasining mezon, ko‘rsatkich va darajalari	66
	NAZAROVA Dilnoza G‘ulomovna	Ona tili ta’limi maqsadlarining leksikologiyani o‘qitish jarayonida amalga oshirilishining nazariy asoslari	70
	NADIRXANOVA Nozima Alisherovna	Yozma madaniyatlararo muloqotda sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar integratsiyasi	76
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH			
	TO‘RAXONOV Fozil Bobonazarovich	Ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta’limi: o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini baholash mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalari	81
	OLIMBOYEVA Donaxon Abduvaliyevna	Radioekologiyaning ijobiy va salbiy omillari mavzusini fanlararo integratsiya asosida o‘qitish	88

	QAYUMOVA Kumush Abdurazzoq qizi	Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida STEAM yondashuvi asosida fizikaning “Dinamika” boʻlimini oʻqitish metodikasini takomillashtirish	92
	TOSHTEMIROVA Maftuna Karimovna	Matematika darslarida boshlangʻich sinf oʻquvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish	97
JISMONIY MADANIYAT VA SPORT			
	RASULOV Gʻiyosiddin Fayzullayevich	Harbiy taʼlim yoʻnalishida kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarni rivojlantirishning samarali metodlari	104
	ESANOVA Gulchehra Boyboʻri qizi	Jismoniy tarbiya vositalari asosida talaba-qizlarda sogʻlom turmush tarzi qadriyatlarini rivojlantirishning pedagogik modeli	110
	IKRAMOV Amirbek Aminovich	Raqamli texnologiyalar asosida talabalarning jismoniy koʻrsatkichlarini monitoring qilish va takomillashtirish	116
IQTISODIY TAʼLIM VA TARBIYA			
	BOLTAYEVA Nasiba Ilhom qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasini aniqlash mezonlari, koʻrsatkichlari va diagnostik metodikasi	122
INKLYUZIV TAʼLIM			
	JOʻRAYEVA Lola Kenjayevna	Inklyuziv taʼlim sharoitida jismoniy tarbiya oʻqituvchilarining kasbiy ehtiyojlari va ularni rivojlantirish strategiyalari	127
	SAMIYEVA Gulnora Rajabmurodovna	Inklyuziv taʼlimda kompetensiyaviy va shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvlar integratsiyasi	132
TAʼLIM MENEJMENTI			
	ZHANG Meimei	Digital quality assurance in China-Uzbekistan higher education under the Belt and Road initiative from an ESG perspective	138
	ELIYEV Hamza Quvvatovich	Tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholashning xalqaro mezonlari va ularning Oʻzbekiston taʼlim tizimiga integratsiyasi	145
	XUDAYBERGENOVA Laura Turgʻunboyevna	Integratsiya jarayonlarini samarali boshqarishga yoʻnaltirilgan metodik tizim	149
	BERDIMURODOVA Mexrubon Masudjonovna	Talabalarning xalqaro baholash dasturlari bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishda Singapur, Finlandiya, Irlandiya, Angliya va Avstraliya tajribasi	154
	JUMANAZAROVA Gullola Yoqubjanovna	Yapon olimi ayollari pedagogik tajribalarining Oʻzbekiston taʼlim tizimidagi adaptiv mexanizmlari (oliy taʼlim tashkilotlari misolida)	160
	IBROKHIMOVA Mukaddam Bokhodirovna	Developing research competence in higher education: international experience and implications for Master’s programmes	164
ILGʻOR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR			
	ESHCHANOVA Nargiza Zakirovna	AI va VR muhitida biokimyó fanini Sb-PBL hamda P2P kabi innovatsion metodlar orqali oʻqitish modeli	170
	SHABONOVA Shaxnoza Baxriddinovna	Oliy taʼlim muassasalarida yangi avlod ingliz tili darsliklarini yaratishning metodik imkoniyatlari	175

	SODIQOVA Aziza Hayitovna	Boʻlajak texnologiya fani oʻqituvchilarini loyihalashga oid maxsus kompetensiyasini rivojlantirishda “Easy design” interfaol metodi	183
	TESHAYEV Azizbek Toʻynor oʻgʻli	Tarix oʻqitishda koʻrsatmali metodlardan foydalanishda interfaol usullarni qoʻllashning ahamiyati	188
RAQAMLASHTIRILGAN TAʼLIM			
	ABDURAIMOV Shaxboz Panji oʻgʻli	Oliy taʼlim muassasalari jismoniy tarbiya oʻqituvchilarining sunʼiy intellektdan foydalanishga tayyorligi va raqamli savodxonlik darajasini baholash	193
	TOSHMAMATOVA Munisa Toshmamatovna	Umumtaʼlim fanlaridan dars samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi	199
	ISMOILOV Rahmatjon Ilxom oʻgʻli	Boʻlajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning tarkibiy komponentlari	203
	SAYFILLOYEV Azizbek Amrullo oʻgʻli	Raqamli taʼlim texnologiyalari vositasida oʻquvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik modelini takomillashtirish	208
	ELAMONOVA Shahlo Ilyos qizi	Sunʼiy intellekt muhitini loyihalash orqali boʻlajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish	212
	NURQULOV Murodjon Shermirza oʻgʻli	Sunʼiy intellekt vositalari asosida boʻlajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish: nazariy asoslar	218
	GʻAFFAROVA Dilfuza Shavkat qizi	Raqamli texnologiyalar va interfaol metodlar asosida talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish	223
MAʼNAVIYAT VA TARBIYA			
	BOBAMIRZAYEV Abdulaziz Abdulxamitovich	Abu Homid Gʻazzoliy taʼlimotida ilm oʻrganish odobi va shogird shaxsini kamol toptirish masalalari	229
	QODIROVA Nigora Farhodovna	Sharq va Gʻarb pedagogika tarixidagi maʼnaviy tarbiya va axloqiy qadriyatlar	234
PEDAGOGIK TAʼLIMOTLAR TARIXI			
	MUZAFFAROVA Farida Muxtor qizi	Poshshoxoʻja ibn Abdulvahobxoʻjaning didaktik qarashlari va ularning zamonaviy taʼlimdagi ahamiyati	239
	AZIZOVA Feruza Orifjon qizi	Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning pedagogik qarashlaridan taʼlim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari	245
	SHAMSULLAYEVA Ruxsatoy Sunnatullayevna	Buxoro jadidlarining maorif islohotiga oid pedagogik merosi va uning tarixiy ahamiyati	250
	AKBAROV Odiljon Ergashevich	Abdulla Avloniy pedagogik faoliyatining tarixiy-pedagogik sharoit va jadid taʼlim islohotchiligidagi oʻrni	255

TILLARNI O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI

UO‘K 378.147:81‘243

NOFILOLOGIK TA‘LIMDA ROL-SIMULYATSION TEXNOLOGIYALAR ORQALI KASBIY KOMMUNIKATIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISH

Hamidova Nilufar Djumabayevna,
Islom Karimov nomidagi
Toshkent davlat texnika universiteti,
“Chet tillar” kafedrası dotsenti, pedagogika
fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Nazirova Ozoda Zohid qizi,
Islom Karimov nomidagi
Toshkent davlat texnika universiteti
mustaqil izlanuvchisi
nozoda520@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8321-953X>

Maqolada nofilologik ta‘limda rol-simulyatsion texnologiyalar orqali talabalarning kasbiy kommunikativ faolligini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Chet tilini kasbiy yo‘naltirib o‘qitishda talaba tayyor til birliklarini bilish bilan cheklanmasdan, kasbiy vaziyatda savol berish, fikr bildirish, hamkorlik qilish, qarorni asoslash va o‘z muloqotini tahlil qila olishi zarurligi asoslangan. Rol-simulyatsion yondashuv kommunikativ tashabbus, kasbiy nutqiy harakat va refleksiyani uyg‘un rivojlantiruvchi metodik vosita sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: nofilologik ta‘lim, kasbiy kommunikativ faollik, rol-simulyatsion texnologiyalar, kasbiy muloqot, kommunikativ tashabbus, nutqiy harakat, hamkorlik, refleksiya, chet tili.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ АКТИВНОСТИ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ ПОСРЕДСТВОМ РОЛЕВО-СИМУЛЯЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматривается развитие профессиональной коммуникативной активности студентов нефилологических направлений посредством ролево-симуляционных технологий. Обосновано, что профессионально ориентированное обучение иностранному языку не должно ограничиваться усвоением готовых языковых единиц: студенту необходимо задавать вопросы, выражать позицию, сотрудничать, аргументировать решение и анализировать собственное общение в профессиональной ситуации. Ролево-симуляционный подход трактуется как методическое средство, интегрирующее коммуникативную инициативу, профессиональное речевое действие и рефлексию.

Ключевые слова: нефилологическое образование, профессиональная коммуникативная активность, ролево-симуляционные технологии, профессиональное общение, коммуникативная инициатива, речевое действие, сотрудничество, рефлексия, иностранный язык.

DEVELOPING PROFESSIONAL COMMUNICATIVE ACTIVITY IN NON-LINGUISTIC EDUCATION THROUGH ROLE-SIMULATION TECHNOLOGIES

The article examines the development of professional communicative activity among non-linguistic students through role-simulation technologies. It argues that professionally oriented foreign language teaching should not be limited to ready-made language units; students need to ask questions, express opinions, cooperate, justify decisions and analyze their own communication in professional situations. The role-simulation approach is interpreted as a methodological tool that integrates communicative initiative, professional speech action and reflection in foreign language learning.

Keywords: non-linguistic education, professional communicative activity, role-simulation technologies, professional communication, communicative initiative, speech action, cooperation, reflection, foreign language.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’limda chet tilini o’qitish vazifasi talabalarga umumiy leksik-grammatik bilim berish bilan cheklanmaydi. Nofilologik yo’nalish talabasi chet tilidan kelajak kasbiy faoliyatida muammo mazmunini tushuntirish, axborot so’rash, taklif bildirish, qarorni asoslash, hamkorlar bilan kelishish va natijani taqdim etish vositasi sifatida foydalana olishi zarur. Shu sababli kasbiy yo’naltirilgan chet tili ta’limi talabani kommunikativ faolligini yuzaga chiqaruvchi metodik sharoitlarni talab qiladi [1; 2; 3].

Kasbiy kommunikativ faollik talabani chet tilidagi muloqotda passiv javob beruvchi emas, balki vaziyatni anglaydigan, savol beradigan, fikr bildiradigan, hamkorlik qiladigan va o’z nutqiy harakatini baholay oladigan faol subyekt sifatida namoyon bo’lishidir. Bunday sifat an’anaviy tarjima, tayyor dialogni o’qish yoki grammatik mashqlar orqali yetarli darajada shakllanmaydi. U o’quv jarayonida kasbiy vaziyat, rol, muammo, qaror va refleksiya birlikda tashkil etilganda kuchayadi [4; 5].

Rol o’yinlari va simulyatsion texnologiyalar aynan shu ehtiyojga javob beradi. Ular talabani chet tilida gapirishini sun’iy mashq emas, balki muayyan kasbiy vazifani bajarish vositasiga aylantiradi. Talaba rol-simulyatsion vaziyatda professional pozitsiyadan harakat qiladi, nutqiy formulalarni tanlaydi, fikrini asoslaydi va umumiy natija uchun mas’uliyatni his qiladi. Maqolaning maqsadi nofilologik ta’limda rol-simulyatsion texnologiyalar orqali kasbiy kommunikativ faollikni rivojlantirishning metodik imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Tadqiqot metodologiyasi kasbiy yo’naltirilgan chet tili ta’limi, kommunikativ yondashuv, tajribaga asoslangan o’qitish va simulyatsion ta’lim g’oyalari tayandi. Tadqiqot jarayonida ilmiy-metodik manbalarni tahlil qilish, qiyosiy umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, metodik modellash va amaliy topshiriqlarni loyihalash usullaridan foydalanildi. Bu usullar rol-simulyatsion texnologiyalarni darsni faollashtiruvchi tashqi shakl sifatida emas, balki kasbiy kommunikativ faollikni rivojlantiruvchi yaxlit metodik vosita sifatida talqin qilish imkonini berdi.

ESP va kasbiy yo’naltirilgan til ta’limi bo’yicha tadqiqotlarda chet tili o’rganilayotgan mutaxassislik ehtiyojlari bilan bog’lanishi zarurligi ta’kidlanadi [6; 7]. Biroq kasbiy yo’naltirish faqat terminlarni yodlash yoki sohasiy matnlarni o’qish bilan chegaralansa, talaba real muloqotga tayyor bo’lmaydi. Kasbiy kommunikatsiyada fikrni izohlash, aniqlik kiritish, bahslashish, kelishuvga erishish va hujjatlashtirish kabi harakatlar muhim o’rin tutadi [8].

Kommunikativ yondashuv vakillari tilni ijtimoiy va vaziyatli foydalanish vositasi sifatida ko’radilar [9]. Shu nuqtayi nazardan, kasbiy kommunikativ faollik til birliklarini bilishdan ko’ra kengroq mazmunga ega: u talabani nutqiy tashabbusi, vaziyatga mos strategiya tanlashi, hamkorlikda fikrlashi va o’z harakatini tahlil qilishi bilan bog’liq. Tajribaga asoslangan o’qitish va simulyatsion ta’lim esa talabani bilimi faol harakat orqali mustahkamlanishini ko’rsatadi [4; 5; 10].

Rol o’yinlari va simulyatsiyalarni farqlash metodik jihatdan muhimdir. Rol o’yini ko’proq kommunikativ rolni bajarish, suhbatga kirishish va nutqiy tashabbusni kuchaytirishga xizmat qiladi. Simulyatsiya esa muammo, cheklov, ma’lumot almashinuvi, qaror qabul qilish va natijani taqdim etish kabi murakkab elementlarni o’z ichiga oladi. Shuning uchun nofilologik ta’limda ularni birgalikda qo’llash kasbiy muloqotga yaqinroq pedagogik muhitni yaratadi [11; 12].

Tahlil va olingan natijalar. Tahlil shuni ko’rsatadiki, rol-simulyatsion texnologiyalar nofilologik yo’nalish talabalarida kasbiy kommunikativ faollikni bir necha o’zaro bog’liq yo’nalishda rivojlantiradi. Avvalo, ular talabani darsdagi ishtirokini reproduktiv javob berishdan faol kommunikativ harakatga o’tkazadi. Talaba tayyor gaplarni takrorlamaydi, balki vaziyatni tushunadi, rolga kiradi, savol beradi, hamkorining fikriga munosabat bildiradi va qarorni asoslashga urinadi.

1-jadval. Rol-simulyatsion texnologiyalarning kasbiy kommunikativ faollikni rivojlantirishdagi asosiy funksiyalari

Funksiya	Mazmuni	Kutiladigan natija
Motivatsion-faollashtiruvchi	Chet tilini kasbiy vazifani bajarish vositasi sifatida qo’llashga undaydi	Talabani muloqotga kirishish ehtiyoji kuchayadi
Vaziyatga yo’naltiruvchi	Nutqiy harakatni aniq kasbiy holat, rol va muammo bilan bog’laydi	Talaba kimga, nima maqsadda va qanday gapirishni anglaydi
Kommunikativ-tashabbuskorlik	Savol berish, aniqlik kiritish, taklif bildirish va qarorni asoslashni talab qiladi	Talaba faol suhbatdosh sifatida namoyon bo’ladi
Hamkorlikka yo’naltiruvchi	Guruhda fikr almashish, vazifani taqsimlash va umumiy yechimga kelishni tashkil etadi	Chet tilidagi jamoaviy muloqot tajribasi shakllanadi
Refleksiv-tahliliy	Topshiriqdan keyin nutqiy harakat, xato va yutuqlarni tahlil qilishni nazarda tutadi	Kommunikativ tajriba ongli ravishda takomillashadi

Ikkinchidan, rol-simulyatsion topshiriq kasbiy mazmunni til faoliyati bilan bog'laydi. Masalan, texnik yo'nalish talabalari qurilma ishlashdagi muammoni tushuntirishi, arxitektura-qurilish yo'nalishi talabalari loyiha bo'yicha talablarni aniqlashtirishi, iqtisodiyot yoki menejment yo'nalishi talabalari esa ikki qaror variantini solishtirib, asoslangan taklif berishi mumkin. Bunday topshiriqlarda chet tili mavzu haqida gapirish vositasi emas, balki professional harakatni bajarish vositasiga aylanadi.

Uchinchidan, kasbiy kommunikativ faollik faqat individual nutqiy faollik emas. Kasbiy muloqot ko'pincha jamoaviy xususiyatga ega: vazifalar taqsimlanadi, ma'lumotlar solishtiriladi, qaror kelishiladi, natija rasmiylashtiriladi. Shu sababli rol-simulyatsion topshiriqlarda juftlik, kichik guruh, ekspert baholash va yakuniy refleksiya elementlari birgalikda tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Jadvaldan ko'rinadiki, rol-simulyatsion texnologiyalar faqat darsni qiziqarli qilishga xizmat qilmaydi. Ularning metodik qiymati talabaning nutqiy tashabbusini, kasbiy vaziyatni anglashini, hamkorlikka kirishishini va o'z kommunikativ harakatini baholashini bir jarayonda uyg'unlashtirishidir. Shu jihatdan bu yondashuv nofilologik ta'limda chet tilini o'qitishning faoliyatga yo'naltirilgan mazmunini kuchaytiradi.

Rol-simulyatsion topshiriqlarni samarali tashkil etish uchun ularni bosqichma-bosqich loyihalash zarur. Agar topshiriq faqat “dialog tuzish” shaklida berilsa, u kasbiy kommunikativ faollikni to'liq rivojlantira olmaydi. Topshiriqda vaziyat, rol, kommunikativ maqsad, tayanch nutqiy birliklar, kutiladigan mahsulot va refleksiya aniq ko'rsatilishi kerak.

2-jadval. Nofilologik ta'limda rol-simulyatsion topshiriqlarni tashkil etish bosqichlari

Bosqich	O'qituvchi faoliyati	Talaba faoliyati	Metodik natija
Tayyorlov	Kasbiy vaziyat, rollar va nutqiy formulalarni belgilaydi	Vaziyat mazmuni va rol vazifasini tushunadi	Muloqotga tayyorgarlik shakllanadi
Faol ijro	Jarayonni kuzatadi, zarur hollarda yo'naltiradi	Savol beradi, fikr bildiradi, kelishadi yoki e'tiroz qiladi	Kommunikativ tashabbus rivojlanadi
Natijani taqdim etish	Taqdimot yoki yozma mahsulot mezonlarini aniqlaydi	Qaror, tavsiya, hisobot yoki xulosani taqdim etadi	Kasbiy nutqiy mahsulot yaratiladi
Refleksiya	Tahlil savollari va baholash mezonlarini beradi	O'z va guruh muloqotini baholaydi	Kommunikativ tajriba mustahkamlanadi

Bosqichli tashkil etish rol-simulyatsion topshiriqni nazoratsiz o'yin shakliga aylanib ketishidan saqlaydi. Har bir bosqichda talabaning aniq kommunikativ harakati belgilanadi: tayyorlovda vaziyatni anglash, ijroda muloqotga kirishish, taqdimotda natijani rasmiylashtirish, refleksiyada esa o'z faoliyatini baholash amalga oshiriladi. Aynan shu ketma-ketlik kasbiy kommunikativ faollikni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur yondashuvni nofilologik yo'nalishlarga moslashtirishda asosiy e'tibor topshiriqning umumiy dizayniga emas, talabaning kasbiy muloqotdagi faolligini yuzaga chiqarishga qaratiladi. Masalan, texnik yo'nalishda talaba muammo sababini izohlash va xavfsiz yechim taklif qilishga, axborot texnologiyalari yo'nalishida foydalanuvchiga tushunarli ko'rsatma berishga, iqtisodiyot yoki menejment yo'nalishida esa qarorni asoslash va hamkorlar bilan kelishishga yo'naltiriladi. Bunday moslashtirish maqolaning markazida topshiriq konstruksiyasini emas, balki talabaning kommunikativ tashabbusi, kasbiy vaziyatga kirishishi va faol nutqiy harakati turishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, rol-simulyatsion texnologiyalarni qo'llashda uchta metodik shart muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, topshiriq kasbiy vaziyatga asoslanishi lozim. Ikkinchidan, talaba nutqiy harakatni tayanch formulalar yordamida, lekin mustaqil kommunikativ qaror bilan bajarishi kerak. Uchinchidan, topshiriq yakunida refleksiya va baholash kiritilishi zarur. Bu shartlar bajarilganda chet tili mashg'uloti reproduktiv mashqlar majmuasidan kasbiy kommunikativ faoliyat muhitiga aylanadi.

Olingan tahliliy natijalar rol-simulyatsion yondashuvning nofilologik ta'limda uch jihatdan samarali ekanini ko'rsatadi: u talabaning muloqotga kirishish faolligini oshiradi; chet tilini kasbiy vazifani bajarish vositasiga aylantiradi; kommunikativ tajribani refleksiya orqali ongli o'zlashtirishga yordam beradi. Bu jihatlar kasbiy kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning muhim metodik asoslari sifatida qaralishi mumkin.

Kasbiy kommunikativ faollikni rivojlantirishda o'qituvchining roli ham o'zgaradi. U faqat grammatik xatolarni tuzatuvchi yoki savol beruvchi shaxs emas, balki vaziyatni loyihalovchi, rollarni taqsimlovchi, nutqiy tayanchlarni beruvchi, jarayonni kuzatuvchi va refleksiyani tashkil etuvchi metodik rahbar sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun rol-simulyatsion darsda baholash ham faqat yakuniy javobga emas, balki talabaning jarayondagi faolligi, tashabbusi, hamkorlikdagi ishtiroki, qarorni asoslay olishi va o'z harakatini tahlil qilishiga qaratilishi lozim.

Amaliy nuqtayi nazardan, bunday topshiriqlarni haftalik mavzular bilan bog'lash mumkin. Masalan, leksik mavzu texnik xavfsizlik bo'lsa, simulyatsiya xavfli holatni muhokama qilish va ko'rsatma berishga

yo‘naltiriladi; mavzu loyiha taqdimoti bo‘lsa, talabalar buyurtmachi, loyiha rahbari va ijrochi rollarida fikr almashadi; mavzu iqtisodiy qaror bo‘lsa, ular xarajat, foyda, muddat va xavf omillarini chet tilida muhokama qiladi. Bunda dars mazmuni grammatik birlikni izolyatsiyada o‘rgatishdan chiqib, kasbiy kommunikativ vazifaga xizmat qiladi.

Kasbiy kommunikativ faollikni kuzatishda baholash alohida diagnostik model sifatida emas, balki dars jarayonidagi umumiy metodik kuzatuv sifatida qo‘llanadi. Bunda talabaning muloqotga kirishishi, savol berishi, aniqlik kiritishi, fikrini asoslay olishi, hamkorlikdagi ishtiroki va yakuniy refleksiv xulosasi hisobga olinadi. Bu yondashuv baholashni mustaqil tadqiqot obyekti darajasiga olib chiqmaydi, balki rol-simulyatsion faoliyatning talaba faolligiga ta‘sirini ko‘rishga xizmat qiladi.

Rol-simulyatsion texnologiyalarni samarali qo‘llashda tayanch nutqiy formulalar alohida o‘rin tutadi. Nofilologik yo‘nalish talabasi ko‘pincha mazmunni tushunsa ham, chet tilida muloqotni boshlash yoki davom ettirishga qiynaladi. Shuning uchun darsdan oldin aniqlik kiritish, fikr bildirish, kelishish, e‘tiroz bildirish, dalil keltirish, xulosa qilish kabi kommunikativ formulalar berilishi zarur. Biroq bu formulalar tayyor matnni yodlashga olib kelmasligi, balki talabaning mustaqil nutqiy harakatini qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Masalan, muhandislik yo‘nalishida “The possible cause is...”, “We should check...”, “From a safety point of view...” kabi formulalar texnik fikrni tartibli ifodalashga yordam beradi. Iqtisodiyot va menejment yo‘nalishida “The first option is more cost-effective because...”, “I agree with the proposal, however...”, “The main risk is...” kabi birliklar qarorni asoslash va muzokara qilish uchun xizmat qiladi. Arxitektura-qurilish yo‘nalishida esa “According to the project requirement...”, “The responsibility should be assigned to...”, “This change may affect...” kabi formulalar kasbiy kommunikatsiyani aniqroq tashkil etadi.

Shu bilan birga, rol-simulyatsion topshiriqlarda til xatosi darhol to‘xtatib tuzatilaversa, talabaning kommunikativ tashabbusi pasayishi mumkin. Shu sababli xatolarni tuzatish ikki bosqichda amalga oshirilgani ma‘qul: birinchi bosqichda muloqot jarayoni to‘xtatilmaydi, ikkinchi bosqichda esa refleksiya va tahlil orqali tipik xatolar muhokama qilinadi. Bunday yondashuv muloqot erkinligini saqlagan holda til aniqligini ham takomillashtirishga imkon beradi.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib, rol-simulyatsion texnologiyalarni nofilologik ta‘limda qo‘llashning amaliy modeli uch tarkibiy qismdan iborat bo‘lishi mumkin: birinchisi, kasbiy vaziyatni tanlash va rollarni belgilash; ikkinchisi, kommunikativ harakatni nutqiy tayanchlar bilan qo‘llab-quvvatlash; uchinchisi, natijani taqdim etish va refleksiv baholash. Mazkur tarkibiy qismlar birgalikda talabaning kasbiy kommunikativ faolligini tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi.

Demak, rol-simulyatsion yondashuvning samaradorligi topshiriqning tashqi qiziqarliligida emas, balki uning metodik loyihalashida namoyon bo‘ladi. Agar vaziyat kasbiy jihatdan mazmunli, rollar aniq, nutqiy vazifa maqsadli, baholash esa jarayon va natijani qamrab olgan bo‘lsa, talaba chet tilida faol muloqot qilishga undaladi. Bu esa nofilologik ta‘limda kasbiy kommunikativ faollikni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa. Nofilologik ta‘limda kasbiy kommunikativ faollikni rivojlantirish chet tilini o‘qitishning muhim metodik vazifalaridan biridir. Talaba chet tilini faqat bilim obyekti sifatida emas, balki kasbiy vaziyatda harakat qilish, hamkorlik qilish, qarorni asoslash va natijani taqdim etish vositasi sifatida o‘zlashtirishi zarur.

Rol-simulyatsion texnologiyalar ushbu vazifani amalga oshirishda samarali pedagogik imkoniyatlarga ega. Ular talabaning kommunikativ tashabbusini kuchaytiradi, muloqotni kasbiy mazmun bilan bog‘laydi, jamoaviy faoliyatni tashkil etadi va refleksiv tahlil orqali nutqiy tajribani mustahkamlaydi. Bunda topshiriqning vaziyat, rol, muammo, nutqiy qo‘llab-quvvatlash, natija va refleksiya kabi tarkibiy qismlarini aniq loyihalash hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, rol-simulyatsion texnologiyalar nofilologik yo‘nalish talabalarini real kasbiy muloqotga yaqinlashtiradi, biroq ularning asosiy qiymati umumiy topshiriq dizaynida emas, balki talabaning chet tilidagi faol ishtirokini kuchaytirishidir. Mazkur yondashuv talabaning savol berishi, fikr bildirish, hamkorlikda qaror qabul qilish, kasbiy vaziyatga mos nutqiy harakatni tanlash va o‘z kommunikativ harakatini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
3. Kolb D. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
4. Chernikova O., Heitzmann N., Stadler M., Holzberger D., Seidel T., Fischer F. *Simulation-Based Learning in Higher Education: A Meta-Analysis // Review of Educational Research*. – 2020. – Vol. 90, No. 4. – P. 499–541.
5. Dudley-Evans T., St John M.J. *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
6. Hutchinson T., Waters A. *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
7. Bhatia V.K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. – London: Longman, 1993.
8. Richards J.C., Rodgers T.S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
9. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Companion Volume*. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
10. Tashmatova G.R. *Nofilologik yo‘nalishi talabalarining kasbiy kommunikativ kompetensiyasini CLIL texnologiyasi asosida rivojlantirish metodikasi: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati*. – Farg‘ona, 2025.
11. Ashurov A.A. *Texnika oliy ta‘lim muassasalari bakalavr talabalari kommunikativ chet tili kompetensiyasining shakllanishida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi*. – Toshkent, 2020.

TALABALARGA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Narzullayeva Firuza Olimovna,
Associate professor of the Department
of English literature and translation
of Bukhara State University, (PhD)
n.firuza1988@gmail.com

Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalari talabalariga ingliz tilini o‘qitish jarayonida pedagogik va psixologik omillarni shakllantirishning nazariy hamda amaliy asoslari tahlil qilinadi. So‘nggi yillarda xorijiy til ta’limida talabaning motivatsiyasi, emotsional holati, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi pedagogik hamkorlik, individual yondashuv hamda zamonaviy interfaol metodlarning samaradorligi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilmiy manbalarni tahlil qilish, kuzatish va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik omillar, psixologik omillar, ingliz tili, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, interfaol metodlar, oliy ta’lim, xorijiy til ta’limi.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье анализируются теоретические и практические основы формирования педагогических и психологических факторов в процессе обучения английскому языку студентов высших учебных заведений. Рассматриваются результаты современных научных исследований, посвящённых роли мотивации студентов, их эмоционального состояния, педагогического взаимодействия между преподавателем и студентом, индивидуального подхода, а также эффективности современных интерактивных методов обучения в системе иноязычного образования. В исследовании использованы методы анализа научной литературы, наблюдения и сравнительного анализа.

Ключевые слова: педагогические факторы, психологические факторы, английский язык, мотивация, коммуникативная компетенция, интерактивные методы, высшее образование, иноязычное образование.

METHODS FOR FORMING PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS

This article analyzes the theoretical and practical foundations of developing pedagogical and psychological factors in the process of teaching English to students of higher education institutions. It examines recent scientific research on the role of students' motivation, emotional state, pedagogical cooperation between teachers and students, individualized instruction, and the effectiveness of modern interactive teaching methods in foreign language education. The study employs methods of scientific literature analysis, observation, and comparative analysis.

Keywords: pedagogical factors, psychological factors, English language, motivation, communicative competence, interactive methods, higher education, foreign language education.

Kirish. Bugungi globalashuv sharoitida ingliz tilini mukammal egallash nafaqat kasbiy muvaffaqiyat, balki xalqaro ilmiy va madaniy hamkorlikning ham muhim omiliga aylanmoqda. Shu sababli oliy ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi doimiy ravishda takomillashib bormoqda. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, chet tilini o‘rganish samaradorligi faqat grammatik bilim yoki lug‘at boyligiga emas, balki ta’lim jarayonidagi pedagogik va psixologik omillarga ham bevosita bog‘liqdir.

Pedagogik omillar deganda ta’lim mazmuni, metodlari, o‘qitish texnologiyalari, baholash tizimi hamda o‘qituvchi kompetensiyasi tushuniladi. Psixologik omillar esa talabaning motivatsiyasi, emotsional holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, individual xususiyatlari va kognitiv rivojlanish darajasini qamrab oladi.

Xalqaro tadqiqotlarda chet tilini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishning asosiy sharti sifatida motivatsiya, ijobiy psixologik muhit hamda talaba markazli ta’lim ko‘rsatilmoqda. Ayniqsa, XXI asr ko‘nikmalarini

rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyaviy yondashuv pedagogik va psixologik omillarning integratsiyasini talab etmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda pedagogik-psixologik omillarni shakllantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish hamda ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini ilmiy asoslashdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. So'nggi o'n yilliklarda xorijiy til ta'limi psixologiyasi va pedagogikasi yo'nalishida keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan.

R. Gardner motivatsiyani ikkinchi tilni egallashning eng muhim omili sifatida e'tirof etgan. Olimning fikricha, integrativ va instrumental motivatsiya talabalarning tilni o'zlashtirish tezligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

S. Krashen tomonidan ishlab chiqilgan “Affective Filter Hypothesis” nazariyasida talabaning stress darajasi, qo'rquvi va xavotiri tilni o'zlashtirish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan asoslangan.

L. Vygotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasi esa tilni o'rganishda hamkorlikdagi ta'lim va “yaqin rivojlanish zonasini” konsepsiyasining ahamiyatini ochib beradi.

J. Hattiening meta-tahlillari o'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali muloqot, tezkor fikr-mulohaza (feedback) hamda ijobiy psixologik muhit yuqori o'quv natijalariga olib kelishini ko'rsatgan.

O'zbekiston olimlari ham xorijiy tillarni kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish, kommunikativ metodlarni rivojlantirish hamda innovatsion texnologiyalarni qo'llash yuzasidan qator ilmiy tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Shunga qaramay, pedagogik va psixologik omillarning kompleks integratsiyasi masalasi hali ham yetarlicha tadqiq etilmagan yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot sifat tahliliga asoslangan ilmiy izlanish hisoblanadi.

Quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tizimli tahlil qilish;
- qiyosiy tahlil;
- kuzatish metodi;
- pedagogik umumlashtirish;
- xorijiy tajribalarni taqqoslash;
- kontent-tahlil.

Tahlil uchun xorijiy til pedagogikasi, ta'lim psixologiyasi hamda kommunikativ metodika bo'yicha mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar o'rganildi.

Natijalar. Tahlillar pedagogik va psixologik omillar o'zaro uzviy bog'liqligini ko'rsatdi.

Pedagogik omillar ichida quyidagilar eng yuqori samaradorlikni namoyon etdi:

- interfaol metodlardan foydalanish;
- kommunikativ yondashuv;
- loyiha asosida o'qitish;
- differensial ta'lim;
- raqamli platformalardan foydalanish;
- formatif baholash.

Psixologik omillar bo'yicha esa quyidagi natijalar kuzatildi:

- ichki motivatsiyaning ortishi;
- til o'rganishga nisbatan ijobiy munosabat;
- xorijiy tilda muloqot qilishdagi qo'rquvning kamayishi;
- o'z-o'zini baholash ko'nikmalarining rivojlanishi;
- mustaqil ta'limga bo'lgan ehtiyojning ortishi.
- Shuningdek, tadqiqotlar talaba markazli ta'lim modeli qo'llanilganda tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish kompetensiyalarining sezilarli rivojlanishini ko'rsatmoqda.

Pedagogik va psixologik omillar uyg'unlashgan ta'lim jarayonida talabalar:

- faol ishtirok etadi;
- mustaqil fikrlaydi;
- ijodiy yondashadi;
- kommunikativ kompetensiyani tezroq rivojlantiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, pedagogik va psixologik omillarning uyg'unligi talabalarning nafaqat til kompetensiyasini, balki ularning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, zamonaviy interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalarning dars jarayonidagi faolligi sezilarli darajada ortadi. Guruhlarda ishlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, loyiha ishlari, rolli o'yinlar va debat texnologiyalaridan foydalanish talabalarni xorijiy tilda erkin fikr almashishga undaydi.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, talaba markazli yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda talabalar o‘z fikrini erkin ifodalashga intiladi, muloqot qilishdagi psixologik to‘siqlar kamayadi hamda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari oshadi. Bunday darslarda o‘qituvchi ko‘proq fasilitator va yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat olib boradi, bu esa talabalarning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish pedagogik samaradorlikni sezilarli darajada oshirmoqda. Moodle, Google Classroom, Quizlet, Kahoot, Padlet hamda sun’iy intellekt asosidagi platformalar yordamida talabalarning individual o‘quv trayektoriyasini shakllantirish, tezkor fikr-mulohaza (feedback) berish va ta’lim natijalarini muntazam monitoring qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Mazkur platformalar talabalarning mustaqil ta’limga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirib, ularning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantirmoqda.

Natijalar shuni ham ko‘rsatdiki, formatif baholash usullarining qo‘llanilishi talabalarning motivatsiyasini oshirishda muhim omil hisoblanadi. O‘qituvchi tomonidan muntazam ravishda berib boriladigan tavsiyalar, konstruktiv fikr-mulohazalar va o‘zaro baholash mexanizmlari talabalarning bilimlarini chuqurroq o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, refleksiya metodlaridan foydalanish talabalar tomonidan o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil tahlil qilish imkonini yaratadi.

Tadqiqot davomida pedagogik va psixologik omillarning uyg‘unligi quyidagi natijalarni yuzaga keltirishi aniqlandi:

- ingliz tilida muloqot qilishga bo‘lgan ishonchning ortishi;
- auditoriyada faol ishtirokning kuchayishi;
- mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarining rivojlanishi;
- tanqidiy va ijodiy fikrlash kompetensiyalarining shakllanishi;
- jamoada ishlash va hamkorlik ko‘nikmalarining rivojlanishi;
- akademik motivatsiyaning barqarorlashuvi;
- til kompetensiyasining barcha komponentlari (Listening, Speaking, Reading va Writing) bo‘yicha ijobiy o‘sish kuzatilishi.

Muhokama. Olingan natijalar Gardner, Krashen, Vygotskiy va Hattie tomonidan ilgari surilgan ilmiy qarashlarni yana bir bor tasdiqlaydi.

Bugungi kunda ingliz tilini o‘qitishda faqat grammatika yoki lug‘atni o‘rgatish yetarli emas. Ta’lim jarayonida talabaning psixologik holatini hisobga olish zamonaviy metodikaning muhim talabi hisoblanadi.

Shuningdek, pedagogik texnologiyalarni tanlashda individual yondashuv, refleksiya, hamkorlikdagi ta’lim va autentik materiallardan foydalanish ta’lim sifatini sezilarli oshiradi.

Raqamli texnologiyalar (Moodle, Google Classroom, Quizlet, Kahoot, Padlet va sun’iy intellekt asosidagi platformalar) pedagogik-psixologik muhitni yaxshilashga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, adaptiv ta’lim tizimlari talabaning individual ehtiyojlariga mos o‘quv trayektoriyasini shakllantirish imkonini bermoqda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, motivatsiya va emotsional qulay muhit mavjud bo‘lgan auditoriyada til kompetensiyasi ancha yuqori shakllanadi. Olingan natijalar zamonaviy xorijiy til pedagogikasi nazariyalari bilan to‘liq mos keladi. Xususan, Gardner tomonidan ishlab chiqilgan motivatsiya nazariyasi hamda Krashenning affektiv filtr gipotezasi talabaning psixologik holati va ichki motivatsiyasi tilni o‘zlashtirish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijobiy psixologik muhit yaratilgan auditoriyalarda talabalar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga intiladi va kommunikativ vazifalarni bajarishda faolroq ishtirok etadi. Vygotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik yondashuvi asosida tashkil etilgan hamkorlikdagi ta’lim mashg‘ulotlari talabalarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning ijtimoiy faolligini ham oshiradi. Guruhli topshiriqlar va loyiha ishlari davomida talabalar bir-biridan o‘rganadi, tajriba almashadi hamda o‘zaro fikr bildirish madaniyatini shakllantiradi.

Bugungi raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt asosidagi ta’lim texnologiyalari ham pedagogik-psixologik omillarni rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib bormoqda. Adaptiv o‘quv platformalari talabalar bilim darajasini avtomatik tahlil qilib, ularning individual ehtiyojlariga mos topshiriqlarni tavsiya etadi. Bu esa o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan holda tashkil etish imkoniyatini kengaytiradi.

Shuningdek, XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirishda ingliz tili mashg‘ulotlarida loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, case-study, debat hamda refleksiya metodlarini qo‘llash yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Mazkur metodlar talabalarning tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi, muloqot madaniyati va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Umuman olganda, pedagogik va psixologik omillarning kompleks integratsiyasi ingliz tilini o‘qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida xorijiy til ta’limini tashkil

etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni psixologik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Olib borilgan ilmiy tahlillar va nazariy manbalarni o'rganish asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, pedagogik va psixologik omillar ingliz tilini samarali o'qitishning ajralmas tarkibiy qismlari hisoblanadi. Xorijiy tilni o'zlashtirish jarayoni faqat grammatik bilimlar yoki lug'at boyligini egallash bilan cheklanmaydi, balki talabaning motivatsiyasi, emotsional holati, o'ziga bo'lgan ishonchi, mustaqil ta'lim olishga tayyorligi hamda o'qituvchi bilan samarali hamkorligiga ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagogik va psixologik omillarni o'zaro uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kommunikativ yondashuv, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, differensial ta'lim, formatif baholash hamda raqamli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning o'quv motivatsiyasini ham sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, ijobiy psixologik muhitning yaratilishi talabalarni dars jarayonida faol ishtirok etishga, xorijiy tilda erkin muloqot qilishga va mustaqil fikrlashga undaydi.

Shuningdek, tadqiqot davomida talaba markazli ta'lim modeli pedagogik samaradorlikni oshirishda muhim omillardan biri ekanligi aniqlandi. Mazkur model asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalar o'z bilimlarini mustaqil ravishda boyitishga intiladi, muammoli vaziyatlarni tahlil qiladi, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'qituvchi esa ta'lim jarayonida bilim beruvchi emas, balki maslahatchi, yo'naltiruvchi va motivator sifatida faoliyat yuritadi.

Raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi ham ingliz tilini o'qitish metodikasiga yangi imkoniyatlarni olib kirmoqda. Moodle, Google Classroom, Quizlet, Kahoot, Padlet va sun'iy intellekt asosidagi ta'lim platformalaridan foydalanish individual ta'lim trayektoriyasini yaratish, tezkor fikr-mulohaza berish, talabalarning bilim darajasini muntazam monitoring qilish hamda ularning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini bermoqda. Bu esa pedagogik va psixologik omillarning o'zaro integratsiyasini yanada kuchaytiradi.

Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish jarayonini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda talabalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Olingan xulosalar xorijiy til ta'limi sifatini oshirish, talabalarni xalqaro ta'lim standartlari asosida tayyorlash va ularning global mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda sun'iy intellekt texnologiyalari, adaptiv o'qitish tizimlari hamda raqamli ta'lim platformalarining pedagogik va psixologik omillarga ta'sirini empirik tadqiqotlar asosida chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, turli mutaxassislik yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ingliz tilini o'qitish metodikasini takomillashtirish kelajakdagi ilmiy izlanishlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. Gardner R. C. Motivation and Second Language Acquisition. New York: Peter Lang, 2010.
2. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982.
3. Vygotsky L. S. Mind in Society. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
4. Hattie J. Visible Learning. Routledge, 2009.
5. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education, 2014.
6. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Pearson, 2015.
7. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.
8. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. Oxford University Press, 2015.
9. Dörnyei Z. The Psychology of the Language Learner. Routledge, 2005.
10. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press, 2013.
11. CEFR. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Council of Europe, 2020.
12. OECD. Education 2030 Learning Framework. Paris, 2021.
13. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Paris, 2023.

**NOFILOLOGIK YO‘NALISH TALABALARINING KASBIY NUTQIY TAJRIBASINI
TAHLIL QILISHDA ESP TOPSHIRIQLARIDAN KEYINGI MULOHAZALI YOZUVLARDAN
FOYDALANISH**

Nazirova Ozoda Zohid qizi,
Islom Karimov nomidagi
Toshkent davlat texnika universiteti
katta o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi
Toshkent shahri, O‘zbekiston
nozoda520@gmail.com
ORCID: 0009-0008-8321-953X

Maqolada nofilologik yo‘nalish talabalarining kasbiy nutqiy tajribasini tahlil qilishda ESP topshiriqlaridan keyingi mulohazali yozuvlardan foydalanish masalasi yoritiladi. Mulohazali yozuv yakuniy baho qo‘yish yoki xatolar ro‘yxatini tuzish shakli sifatida emas, balki talabaning bajargan kasbiy kommunikativ harakatini qayta ko‘rish, ishlatgan termin va nutqiy formulalarini izohlashi, muloqotdagi qarorini asoslab berishi hamda keyingi topshiriqqa ongli tayyorlanishini ta‘minlovchi o‘quv-refleksiv vosita sifatida talqin qilinadi. Maqolada ESP topshirig‘i, qisqa yozma mulohaza, o‘qituvchi izohi va keyingi mashq o‘rtasidagi metodik bog‘liqlik asoslanib, kasbiy nutqiy tajribani bosqichma-bosqich tahlil qilish modeli va amaliy savollar tizimi taklif etiladi. Yondashuv darsdagi qayta aloqani maqsadli qiladi.

Kalit so‘zlar: ESP ta‘limi, mulohazali yozuv, kasbiy nutqiy tajriba, nofilologik ta‘lim, fransuz tili, qayta aloqa, nutqiy harakat, metodik yo‘naltirish.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНЫХ ЗАПИСЕЙ ПОСЛЕ ESP-ЗАДАНИЙ В
АНАЛИЗЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РЕЧЕВОГО ОПЫТА СТУДЕНТОВ
НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ**

В статье рассматривается использование рефлексивных записей после ESP-заданий в анализе профессионального речевого опыта студентов нефилологических направлений. Рефлексивная запись трактуется не как способ выставления итоговой отметки или перечень ошибок, а как учебно-рефлексивное средство, позволяющее студенту заново осмыслить выполненное профессионально-коммуникативное действие, объяснить выбор терминов и речевых формул, обосновать коммуникативное решение и осознанно подготовиться к следующему заданию. Обоснована методическая связь между ESP-заданием, краткой письменной рефлексией, комментарием преподавателя и последующим упражнением; предложена модель поэтапного анализа профессионального речевого опыта и система направляющих вопросов. Такой подход делает обратную связь более адресной и методически результативной в аудитории.

Ключевые слова: ESP-обучение, рефлексивная запись, профессиональный речевой опыт, нефилологическое образование, французский язык, обратная связь, речевое действие, методическое сопровождение.

**USING REFLECTIVE WRITING AFTER ESP TASKS TO ANALYSE PROFESSIONAL
SPEECH EXPERIENCE OF NON-LINGUISTIC STUDENTS**

The article examines the use of reflective writing after ESP tasks for analysing the professional speech experience of students in non-linguistic specializations. Reflective writing is interpreted not as final grading or a list of mistakes, but as a learning-oriented tool that helps students reconsider the professional communicative action they have performed, explain their choice of terminology and speech formulas, justify their communicative decisions, and prepare consciously for the next task. The paper substantiates the methodological connection between an ESP task, a short written reflection, teacher commentary, and a follow-up exercise, and proposes a step-by-step model for analysing professional speech experience.

Keywords: ESP instruction, reflective writing, professional speech experience, non-linguistic education, French language, feedback, speech action, methodological guidance.

Kirish. Nofilologik yo‘nalishlarda chet tilini o‘qitish mazmuni tobora ko‘proq kasbiy vaziyatlarda muloqot qilishga tayyorlash vazifasi bilan bog‘lanmoqda [1; 2]. Talaba chet tilidagi matnni o‘qishi yoki terminni tarjima qilishi bilan cheklanmay, o‘z sohasiga oid vaziyatda izohlash, aniqlashtirish, savol berish, dalillash, kelishish va yakuniy natijani ifodalash kabi nutqiy harakatlarni bajarishi kerak. Shu sababli ESP ta‘limida topshiriqning natijasi faqat to‘g‘ri javob bilan emas, balki talabaning kasbiy nutqiy tajribasi bilan ham belgilanadi.

Amaliy mashg‘ulotlarda talaba ko‘pincha topshiriqni bajaradi, o‘qituvchi esa xatolarni ko‘rsatadi yoki umumiy baho beradi. Biroq bunday tartibda talabada o‘z nutqiy harakatini qayta ko‘rish, nima uchun aynan shu terminni tanlaganini tushuntirish, qaysi ibora muloqotni davom ettirishga yordam berganini anglash imkoniyati yetarli bo‘lmaydi. Natijada xato tuzatiladi, lekin nutqiy tajriba ongli ravishda mustahkamlanmasligi mumkin.

Mazkur maqolada e‘tibor talabalar faoliyatini ball yoki daraja bilan o‘lchashga emas, balki ESP topshirig‘idan keyin talabaning qisqa mulohazali yozuvi orqali kasbiy nutqiy tajribani tahlil qilishga qaratiladi. Mulohazali yozuv talabaning o‘z faoliyatiga qaytishi, bajarilgan vaziyatni til, termin, strategiya va natija nuqtayi nazaridan izohlashi uchun zarur metodik ko‘prik vazifasini bajaradi. Bu yondashuv o‘qituvchiga ham talabaning ichki qiyinchiliklarini ko‘rish, keyingi mashqni aniqroq yo‘naltirish va dars mazmunini ortiqcha nazoratga aylantirmasdan boshqarish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi ESP topshiriqlaridan keyingi mulohazali yozuvlarni nofilologik talabalar kasbiy nutqiy tajribasini tahlil qilish va keyingi kommunikativ topshiriqqa tayyorlash vositasi sifatida metodik jihatdan asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq mulohazali yozuvning mazmuni, uni tashkil etish bosqichlari, yozma savollar tizimi va o‘qituvchi izohi bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Tadqiqot obyekti sifatida nofilologik yo‘nalish talabalarida ESP topshiriqlari orqali kasbiy kommunikativ tayyorgarlikni rivojlantirish jarayoni belgilandi. Tadqiqot predmeti esa ushbu jarayonda topshiriqdan keyingi mulohazali yozuvlar yordamida talabaning kasbiy nutqiy tajribasini tahlil qilish mexanizmlaridan iborat.

Maqolada nazariy-metodik tahlil, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, ta‘limiy vaziyatlarni modellash va mulohazali savollarni loyihalash usullaridan foydalanildi [3]. Nazariy-metodik tahlil ESP, refleksiv ta‘lim, kommunikativ-faoliyatli yondashuv va qayta aloqa masalalarini umumlashtirishga xizmat qildi [13]. Qiyosiy tahlil oddiy xato tuzatish, o‘z faoliyatini qayta ko‘rish va mulohazali yozuv o‘rtasidagi farqlarni aniqlashga imkon berdi. Modellash esa ESP topshirig‘i, yozma mulohaza va keyingi mashqni yagona metodik zanjir sifatida ko‘rib chiqishga asos bo‘ldi.

Kasbiy nutqiy tajriba tushunchasi maqolada talabaning chet tilidagi kasbiy vaziyatda bajargan nutqiy harakati, ishlatgan terminologik birliklari, tanlagan muloqot strategiyasi, sherik bilan o‘zaro munosabati va kommunikativ natijaga erishish jarayonida hosil qilgan amaliy xulosalari majmui sifatida talqin qilindi. Demak, mulohazali yozuv bu tajribani ko‘rinadigan, muhokama qilinadigan va keyingi topshiriqda qayta ishlatiladigan shaklga keltiradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. ESP ta‘limi bo‘yicha tadqiqotlarda chet tilini o‘qitish mazmuni talabaning kasbiy ehtiyoji, sohaviy diskursi va real kommunikativ vazifalari bilan bog‘lanishi zarurligi ta‘kidlanadi [4; 5]. Bu nuqtayi nazardan nofilologik talaba uchun topshiriq faqat grammatik mashq emas, balki kasbiy vaziyatga kirish va muayyan nutqiy natijaga erishish imkoniyatidir. Shuning uchun topshiriqdan keyingi tahlil ham faqat xatoni ko‘rsatish bilan cheklanmasligi, talabaning qanday kommunikativ yo‘l tutganini ochib berishi kerak.

Refleksiya pedagogik adabiyotlarda shaxsning o‘z harakati, qarori va natijasiga ongli munosabat bildirishi sifatida talqin qilinadi. D. Schön mutaxassis faoliyatida amaliy harakatdan keyingi fikrlashni professional rivojlanishning muhim sharti sifatida ko‘rsatgan [8]. Til ta‘limida bu fikr talabaning o‘z nutqini qayta eshitishi, ishlatilgan vositalarni izohlashi, muvaffaqiyat va qiyinchilik o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlikni anglashga yaqinlashadi.

Qayta aloqa nazariyasida samarali ta‘sir talaba faqat baho olganida emas, balki keyingi harakat uchun aniq yo‘nalish olganida yuzaga kelishi qayd etiladi [7; 9]. Shu jihatdan mulohazali yozuv o‘qituvchi izohidan oldingi muhim bosqichdir: talaba avval o‘z tajribasini tilga chiqaradi, so‘ng o‘qituvchi bu tajribani aniqlashtiradi, kengaytiradi yoki metodik jihatdan to‘g‘rilaydi. Bunda qayta aloqa bir tomonlama ko‘rsatma emas, balki o‘quv muloqotining davomi bo‘ladi.

Formativ qayta aloqa va o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganish bo‘yicha ishlar ham talabaning o‘z o‘quv harakatini kuzatishi va keyingi qadamni belgilashi muhimligini ko‘rsatadi [10; 11; 12]. Biroq ushbu maqolada nazoratning ball yoki daraja tomoni emas, balki talabaning qisqa yozma mulohazasi orqali nutqiy tajribani anglash, tushuntirish va qayta ishlatish imkoniyati markazga olinadi.

Muhokama. ESP topshirig‘idan keyingi mulohazali yozuvning metodik qiymati shundaki, u talabani amaliy nutqiy harakatini ichki tahlil bilan bog‘laydi. Talaba vaziyatda gapiradi, javob beradi yoki qisqa mahsulot yaratadi; mulohaza bosqichida esa o‘sha harakatni qayta ko‘rib, nima ish berganini, nima yetishmaganini va keyingi safar nimalarga tayanishini yozadi. Bunday yozuv uzun esse bo‘lishi shart emas. U 5-7 daqiqalik qisqa qayd, elektron forma yoki dars daftaridagi yo‘naltirilgan javob bo‘lishi mumkin.

Mulohazali yozuvni oddiy o‘z faoliyatini qayd etishdan farqlash zarur. Oddiy qaydda talaba o‘zini umumiy darajada tavsiflashi yoki “menga qiyin bo‘ldi” kabi umumiy javob berishi mumkin. Mulohazali yozuv esa talabani javobini aniq nutqiy harakatga bog‘laydi: qaysi termin ishlatildi, qaysi ibora yetishmadi, sherikning savoliga qanday javob qaytarildi, yakuniy kommunikativ mahsulot qanday shakllandi. Shu sababli u diagnostik nazoratdan ko‘ra o‘quv tajribasini qayta ishlash vositasiga yaqinroqdir.

Nofilologik ta’limda bunday yozuvlarni to‘rt mazmuniy yo‘nalishda tashkil etish mumkin: vaziyatni anglash, terminologik tayanch, muloqot strategiyasi va keyingi nutqiy qadam. Vaziyatni anglash talabani kasbiy muammo nimadan iboratligini tushungan-tushunmaganini ko‘rsatadi. Terminologik tayanch ishlatilgan sohaviy birliklarni izohlashga yordam beradi [6]. Muloqot strategiyasi savol berish, aniqlashtirish, dalillash yoki kelishish jarayonini yoritadi. Keyingi nutqiy qadam esa talabani kelgusi topshiriqqa qanday tayyorgarlik ko‘rishini belgilaydi.

1-jadval.

ESP topshirig‘idan keyingi mulohazali yozuvning metodik tarkibi

Yo‘nalish	Talaba yozadigan mulohaza	O‘qituvchi uchun metodik signal	Keyingi mashq yo‘nalishi
Vaziyatni anglash	Men bu vaziyatda qanday kasbiy vazifani bajarishim kerak edi?	Vazifa mazmuni qanchalik tushunilganini ko‘rsatadi	Vaziyat tavsifi va namunaviy holatni aniqlashtirish
Terminologik tayanch	Qaysi termin yoki iboradan foydalandim, qaysi biri yetishmadi?	Leksik tayanchning yetarliligi yoki zaifligini ko‘rsatadi	Glossariy, kontekstli gap va qisqa izoh mashqlari
Muloqot strategiyasi	Sherikning fikriga qanday javob berdim yoki savolni qanday davom ettirdim?	Dialogni davom ettirishdagi ehtiyojni ochadi	Savol berish, aniqlashtirish, kelishish formulalari
Natijaviy mahsulot	Topshiriq oxirida qanday natijaga erishdim?	Nutqiy harakat va mahsulot o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi	Qisqa hisobot, taqdimot jumlasini yoki yozma xulosa
Keyingi qadam	Keyingi topshiriqda nimani boshqacha bajaraman?	Talabani ongli rivojlanish rejasini ko‘rsatadi	Qayta bajarish, juftlikdagi mashq yoki individual tavsiya

Jadvaldan ko‘rinadiki, mulohazali yozuv talaba javobini baho uchun emas, balki metodik yo‘naltirish uchun o‘qishga imkon beradi. O‘qituvchi har bir yozuvdan keyin batafsil sharh yozishi shart emas; ayrim hollarda bitta qisqa izoh, umumiy dars boshidagi tushuntirish yoki keyingi mashqni qayta tashkil etishning o‘zi yetarli bo‘ladi. Muhimi, talaba yozgan mulohaza keyingi o‘quv harakatida hisobga olinishi kerak.

Fransuz tili ta’limi misolida bu yondashuv “loyiha holatini tushuntirish”, “texnik muammoni aniqlashtirish”, “xavfsizlik bo‘yicha ogohlantirish”, “hamkor bilan ish rejasini kelishish” kabi qisqa vaziyatlardan keyin qo‘llanishi mumkin. Masalan, talaba loyiha holatini tushuntirgandan so‘ng quyidagi savollarga yozma javob beradi: men holatni qaysi fransuzcha ibora bilan boshladim? Qaysi texnik terminni izohlashga majbur bo‘ldim? Sherikning savoliga javob berishda qaysi formula yordam berdi? Keyingi safar fikrimni aniqroq qilish uchun qaysi so‘z yoki iborani tayyorlayman? Bunday savollar grammatika markazidagi tahlildan kasbiy nutqiy tajriba markazidagi tahlilga o‘tishni ta’minlaydi.

Mulohazali yozuvning samaradorligi uning topshiriq bilan bevosita bog‘langanligiga bog‘liq. Agar dars oxirida “bugungi dars sizga yoqdimi?” kabi umumiy savol berilsa, javob ham umumiy bo‘ladi. Aksincha, savol aniq vaziyat, termin, nutqiy formula va natija bilan bog‘lansa, talaba o‘z tajribasini mazmunli tahlil qiladi. Shu jihatdan o‘qituvchi savolni oldindan puxta tanlashi, lekin talabani ortiqcha nazariy izohga majbur qilmasligi lozim.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Metodik tahlil asosida ESP topshirig‘idan keyingi mulohazali yozuvlarni uch bosqichli o‘quv zanjiri sifatida tashkil etish taklif qilinadi. Birinchi bosqich - vaziyatga kirish va topshiriqni bajarish. Bu bosqichda talaba kasbiy vazifa, rol yoki kommunikativ maqsad bilan tanishadi

hamda til vositalaridan foydalanib natija yaratadi. Ikkinchi bosqich - qisqa mulohazali yozuv. Talaba bajarilgan harakatni vaziyat, termin, muloqot strategiyasi va natija nuqtayi nazaridan qayd etadi. Uchinchi bosqich - o'qituvchi yo'naltirishi va keyingi mashq. O'qituvchi mulohazalarni o'qib, keyingi darsda zarur nutqiy tayanch yoki mashqni tanlaydi.

Ushbu modelning amaliy qiymati shundaki, u murakkab texnik platformani majburiy talab qilmaydi. Mulohazali yozuv qog'oz varaqada, elektron forma orqali, dars daftarida yoki qisqa onlayn javob shaklida berilishi mumkin. Bunda asosiy shart - yozuvning topshiriq natijasi bilan bog'lanishi va keyingi o'quv harakatiga ta'sir qilishi. Aks holda refleksiya rasmiy yakunlovchi bosqichga aylanib qoladi.

Taklif etilayotgan yondashuv nofilologik talabalar uchun psixologik jihatdan ham qulaydir. Chet tilida kasbiy vaziyatni bajarishda talaba ko'pincha xatodan cho'chiydi va qisqa javob bilan cheklanadi. Mulohazali yozuv xatoni jazolash obyekti emas, balki keyingi harakat uchun material sifatida ko'rishga yordam beradi. Talaba “men noto'g'ri gapirdim” degan umumiy xulosadan “men aniqlashtiruvchi savol formulalarini yetarli ishlata olmadim” degan aniq xulosaga o'tadi. Bunday aniqlik keyingi mashqni samarali tanlashga imkon beradi.

O'qituvchi uchun mulohazali yozuvlar dars jarayonida ko'rinmay qoladigan ichki ehtiyojlarni ochib beradi. Bir talaba terminni biladi, lekin uni gapda qo'llashda qiynaladi; boshqasi vaziyatni tushunadi, lekin sherik bilan muloqotni davom ettirish uchun kerakli iboralarni topa olmaydi; yana biri yakuniy mahsulotni rasmiylashtirishda noaniqlikka yo'l qo'yadi. Bunday ma'lumotlar o'qituvchining keyingi darsni umumiy mavzu asosida emas, real nutqiy ehtiyojlar asosida tashkil etishga yordam beradi.

Modelni samarali qo'llash uchun mulohazali yozuv hajmi qisqa, savollari aniq, izohi esa o'quvchiga tushunarli bo'lishi zarur. Har bir topshiriqdan keyin besh-olti savol berish shart emas; ba'zan ikki savol kifoya qiladi: ‘Qaysi ibora menga yordam berdi?’ va ‘Keyingi safar qaysi iborani oldindan tayyorlayman?’ Muhimi, talaba o'z tajribasini tahlil qilishni odatga aylantiradi va chet tilidagi kasbiy muloqotga tobora ongliroq yondashadi.

Xulosa. ESP topshiriqlaridan keyingi mulohazali yozuvlar nofilologik yo'nalish talabalarining kasbiy nutqiy tajribasini tahlil qilishda samarali o'quv-refleksiv vosita bo'la oladi. U talabaga bajargan kommunikativ harakatini qayta ko'rish, termin va nutqiy formulalarni ongli izohlash, muloqot strategiyasini tushunish va keyingi topshiriqqa aniqroq tayyorlanish imkonini beradi.

Maqolada mulohazali yozuvning asosiy yo'nalishlari sifatida vaziyatni anglash, terminologik tayanch, muloqot strategiyasi, natijaviy mahsulot va keyingi nutqiy qadam ajratildi. Ushbu yo'nalishlar ESP darsida refleksiyani formal yakunlovchi bosqich emas, balki kasbiy kommunikativ rivojlanishni boshqaruvchi metodik zanjirga aylantiradi.

Kelgusida turli nofilologik profillar, xususan texnik-muhandislik, axborot texnologiyalari, iqtisodiyot va arxitektura-qurilish yo'nalishlari uchun mulohazali yozuv savollarini moslashtirish, ularni qisqa professional vaziyatlar bilan bog'lash va o'qituvchi qayta aloqasi bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv chet til ta'limini talabaning real kasbiy nutqiy ehtiyojlariga yaqinlashtiradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. – Toshkent, 2022.
3. Xodjaye B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – Toshkent: Iqtisod dunyosi, 2018. – 170 b.
4. Dudley-Evans T., St John M.J. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-disciplinary Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 301 p.
5. Hyland K. English for Academic Purposes: An Advanced Resource Book. – London: Routledge, 2006. – 340 p.
6. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 624 p.
7. Hattie J., Timperley H. The Power of Feedback // Review of Educational Research. – 2007. – Vol. 77, №1. – P. 81–112.
8. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983. – 384 p.
9. Nicol D., Macfarlane-Dick D. Formative assessment and self-regulated learning: a model and seven principles of good feedback practice // Studies in Higher Education. – 2006. – Vol. 31, №2. – P. 199–218.

10. Boud D., Molloy E. Feedback in Higher and Professional Education: Understanding it and doing it well. – London: Routledge, 2013. – 230 p.
11. Carless D. Excellence in University Assessment: Learning from award-winning practice. – London: Routledge, 2015. – 194 p.
12. Panadero E., Jonsson A. The use of scoring rubrics for formative assessment purposes revisited: A review // Educational Research Review. – 2013. – Vol. 9. – P. 129–144.
13. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 410 p.

THE EFFECTIVENESS OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE UZBEK LANGUAGE

Ochilova Marjona Olimjon kizi,
2nd-Year Undergraduate Student,
Philology and Language Teaching:
Uzbek Language Program, Faculty of Uzbek Philology,
Termez State University, Termez, Uzbekistan
ochilovamarjona@gmail.com

Today, the development of the education system requires the use of modern and effective methods in teaching the Uzbek language. One of these approaches is interactive teaching, which helps increase students' classroom participation, develop independent thinking, and improve communication skills. This article theoretically analyzes the effectiveness of interactive methods in teaching the Uzbek language. During the preparation of the article, national and international scientific sources were reviewed, and the impact of group work, brainstorming, debates, role-playing activities, and project-based learning on the educational process was examined. The analysis showed that the regular use of interactive methods significantly improves students' academic achievement, interest in learning, language skills, and classroom engagement. In addition, the effective implementation of these methods depends on the teacher's pedagogical competence, proper lesson organization, and the use of modern educational technologies. The findings indicate that interactive teaching methods are an important tool for improving the quality of Uzbek language education.

Keywords: interactive teaching, communicative competence, active learning, critical thinking, language pedagogy.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

В настоящее время развитие системы образования требует применения современных и эффективных методов в преподавании узбекского языка. Одним из таких подходов являются интерактивные методы обучения, которые способствуют повышению активности учащихся на занятиях, развитию самостоятельного мышления и совершенствованию коммуникативных навыков. В данной статье теоретически рассматривается эффективность интерактивных методов при обучении узбекскому языку. В процессе подготовки статьи были изучены отечественные и зарубежные научные источники, а также проанализировано влияние групповой работы, метода мозгового штурма, дискуссий, ролевых игр и проектного обучения на образовательный процесс. Анализ показал, что регулярное применение интерактивных методов значительно повышает уровень знаний учащихся, их интерес к обучению, языковые навыки и активность на занятиях. Кроме того, эффективное использование данных методов зависит от педагогического мастерства преподавателя, правильной организации учебного процесса и применения современных образовательных технологий. Полученные результаты свидетельствуют о том, что интерактивные методы являются важным средством повышения качества преподавания узбекского языка.

Ключевые слова: интерактивное обучение, коммуникативная компетенция, активное обучение, критическое мышление, педагогика языка.

O‘ZBEK TILINI O‘QITISHDA INTERFAOL METODLARNING SAMARADORLIGI

Bugungi kunda ta’lim tizimining rivojlanishi o‘zbek tilini o‘qitishda ham zamonaviy va samarali metodlardan foydalanishni talab qilmoqda. Shunday metodlardan biri interfaol o‘qitish usullari bo‘lib, ular o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada biz o‘zbek tilini o‘qitishda interfaol metodlarning samaradorligi nazariy jihatdan tahlil qilindi. Maqola yozish davomida mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar o‘rganilib, guruhlarda ishlash, aqliy hujum, bahs-munozara, baliq skeleti, loyiha asosida o‘qitish dars jarayoniga ta’siri yoritildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlardan muntazam

foydalanish o'quvchilarning bilim darajasi, darsga qiziqishi, til ko'nikmalari va darsdagi ishtirokini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, ushbu metodlarni samarali qo'llash uchun o'qituvchining pedagogik mahorati, darsni to'g'ri tashkil etishi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi muhim ahamiyatga ega. Natijada interfaol metodlar o'zbek tili ta'limi sifatini oshirishda muhim vosita ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: interfaol ta'lim, kommunikativ kompetensiya, faol ta'lim, tanqidiy fikrlash, til pedagogikasi.

Introduction. Language education has become one of the principal components of modern educational systems because linguistic competence directly influences learners' cognitive development, academic success, professional preparedness, and social integration. In recent decades, educational reforms implemented in many countries have emphasized learner-centered instruction, competency-based curricula, and innovative pedagogical technologies capable of improving both teaching quality and learning outcomes. Within this context, the teaching of the Uzbek language has also undergone significant transformation, requiring educators to move beyond traditional teacher-dominated instruction toward more interactive and participatory learning environments.

Traditional instructional practices, characterized primarily by lectures, memorization, and passive reception of knowledge, have demonstrated limited effectiveness in developing learners' communicative competence, analytical thinking, creativity, and independent problem-solving abilities. Although such approaches may facilitate the acquisition of theoretical knowledge, they often fail to provide sufficient opportunities for meaningful communication, collaborative learning, and practical language application. Consequently, educators and curriculum developers increasingly recognize the necessity of integrating interactive instructional methods into Uzbek language education.

Interactive teaching represents a pedagogical philosophy in which students actively participate in constructing knowledge through discussion, cooperation, inquiry, reflection, and practical engagement. Rather than functioning solely as transmitters of information, teachers become facilitators who organize learning experiences that encourage dialogue, teamwork, critical analysis, and independent reasoning. This instructional paradigm is supported by constructivist learning theory, sociocultural approaches to education, and contemporary theories of communicative language teaching, all of which emphasize the social nature of learning and the importance of authentic interaction.

In Uzbek language classrooms, interactive methods offer considerable opportunities for improving linguistic proficiency while simultaneously developing higher-order thinking skills. Activities such as group discussions, debates, role-playing, project-based learning, brainstorming sessions, case analyses, digital collaborative tasks, and problem-solving exercises create authentic communicative situations where learners apply grammatical structures, vocabulary, and discourse strategies in meaningful contexts. Such learning environments increase student motivation, reduce communication anxiety, strengthen classroom participation, and promote deeper conceptual understanding. Recent educational research conducted across diverse educational contexts consistently demonstrates the positive impact of interactive instruction on academic performance. Comparative investigations have reported improvements in learner achievement ranging between 15% and 35% following systematic implementation of collaborative and student-centered instructional strategies. Furthermore, student engagement indicators have increased substantially in classrooms employing active learning methodologies compared with conventional lecture-based instruction. Similar findings have been observed in language education, where interactive approaches contribute to enhanced speaking fluency, reading comprehension, writing competence, listening skills, and vocabulary retention. The rapid expansion of digital educational technologies has further strengthened the potential of interactive pedagogy. Multimedia resources, virtual learning environments, collaborative online platforms, educational applications, and artificial intelligence-supported instructional tools enable teachers to design flexible, personalized, and highly engaging language-learning experiences. Digital interaction not only extends classroom communication beyond physical boundaries but also provides continuous opportunities for formative assessment, peer feedback, and individualized learning support.

Despite these advantages, the implementation of interactive teaching in Uzbek language education continues to face several challenges. These include insufficient teacher training, limited technological infrastructure, overcrowded classrooms, inadequate methodological resources, and unequal access to digital technologies across educational institutions. Addressing these challenges requires systematic professional development, curriculum modernization, institutional support, and evidence-based pedagogical planning.

Literature Review. The effectiveness of interactive teaching methods has been extensively examined within the fields of educational psychology, language pedagogy, and instructional design. Contemporary educational research consistently emphasizes that meaningful learning occurs when students actively

participate in constructing knowledge rather than passively receiving information. This perspective has fundamentally transformed language education worldwide, encouraging the replacement of teacher-centered instruction with learner-centered pedagogical models that foster communication, collaboration, and critical inquiry.

Constructivist educational theory provides one of the strongest theoretical foundations for interactive language teaching. According to this perspective, knowledge is not transmitted directly from teacher to learner but is actively constructed through experience, dialogue, reflection, and social interaction. Learning therefore becomes a dynamic cognitive process in which students continuously interpret new information by connecting it with their previous knowledge and experiences. Interactive classroom activities create authentic opportunities for this knowledge construction, allowing learners to negotiate meaning, solve problems collectively, and develop deeper conceptual understanding of linguistic structures. Sociocultural learning theory further strengthens the rationale for interactive instruction by emphasizing the social nature of cognitive development. Language acquisition develops most effectively through communication with peers and teachers in meaningful educational contexts. Collaborative learning activities, pair work, group discussions, and guided interaction provide learners with opportunities to receive immediate feedback, refine their language production, and gradually develop communicative competence. Educational researchers have repeatedly demonstrated that social interaction accelerates vocabulary acquisition, grammatical accuracy, oral fluency, and pragmatic language use.

Within communicative language teaching, interaction itself constitutes both the means and the objective of language learning. Students develop linguistic competence by engaging in authentic communication rather than memorizing isolated grammatical rules. Consequently, modern language education increasingly incorporates role-playing, debates, simulations, project-based learning, problem-solving tasks, case studies, brainstorming, peer teaching, and collaborative writing as essential instructional strategies. These methods simultaneously improve linguistic performance and foster creativity, analytical reasoning, interpersonal communication, and learner autonomy. International comparative studies indicate that active learning environments consistently outperform traditional lecture-based instruction across various educational settings. Meta-analytical evidence synthesizing hundreds of empirical investigations has shown that students participating in interactive classrooms generally achieve significantly higher academic performance than those taught through conventional instructional approaches. Educational achievement gains reported across different disciplines commonly range from approximately 15% to 30%, while classroom participation, motivation, and long-term knowledge retention demonstrate even greater improvements. Similar tendencies have been observed specifically within first-language and second-language education, where interactive instructional methods significantly strengthen speaking proficiency, reading comprehension, academic writing, listening comprehension, and vocabulary development.

Several comparative investigations conducted within Central Asian educational contexts similarly report positive outcomes associated with interactive pedagogy. Research focusing on Uzbek language instruction demonstrates that systematic implementation of collaborative learning, project-based instruction, and communicative activities contributes to measurable improvements in grammatical competence, oral communication, reading literacy, and creative writing performance. Furthermore, classroom observations reveal that interactive methodologies substantially reduce passive learning behaviors while increasing student participation, peer cooperation, and independent analytical thinking.

Nevertheless, the literature also identifies several limitations affecting successful implementation. Teachers frequently encounter challenges related to insufficient methodological preparation, limited instructional resources, inadequate technological infrastructure, large classroom sizes, and time constraints within existing curricula. These factors may reduce the effectiveness of interactive instructional strategies if appropriate institutional support and professional development opportunities are unavailable. Overall, contemporary pedagogical literature demonstrates a strong theoretical and empirical consensus regarding the educational value of interactive teaching methods. The accumulated evidence suggests that interactive instruction not only improves language proficiency but also develops essential twenty-first-century competencies, including critical thinking, collaboration, creativity, communication, digital literacy, and lifelong learning skills. Consequently, interactive pedagogy represents one of the most promising approaches for enhancing the quality and effectiveness of modern Uzbek language education.

Materials and Methodology. This study employed a qualitative theoretical research design supported by systematic document analysis and comparative educational synthesis to investigate the effectiveness of interactive instructional methods in Uzbek language teaching. Rather than collecting primary classroom data, the research integrates findings from established pedagogical theories, empirical educational studies, curriculum analyses, and methodological frameworks published in national and international academic

literature. This approach enables a comprehensive evaluation of interactive teaching strategies within the context of contemporary language education while identifying the pedagogical conditions that contribute to successful instructional outcomes.

The research materials consisted of peer-reviewed journal articles, scholarly books, educational policy documents, university publications, conference proceedings, and methodological guidelines related to language teaching, educational psychology, constructivist pedagogy, communicative language teaching, collaborative learning, project-based learning, and digital education. Particular attention was given to studies published during the last fifteen years in order to ensure that the analysis reflects recent developments in educational research and instructional innovation. Classical theoretical works that established the conceptual foundations of interactive learning were also incorporated to provide historical and theoretical continuity.

The methodological framework combined descriptive analysis, comparative analysis, thematic synthesis, and interpretative evaluation. Initially, the selected literature was classified according to major pedagogical themes, including active learning, cooperative learning, classroom interaction, learner motivation, communicative competence, critical thinking, assessment practices, and technology-enhanced instruction. Subsequently, similarities and differences among previous investigations were systematically compared to identify recurring educational patterns, methodological tendencies, and reported instructional outcomes. To strengthen analytical reliability, only academic sources presenting transparent research methodologies and clearly documented educational findings were considered during the synthesis process. Statistical evidence reported within previous empirical investigations was comparatively examined to evaluate improvements in academic achievement, classroom participation, language proficiency, learner motivation, and collaborative learning performance associated with interactive instructional practices. Instead of reproducing individual experimental findings, the study synthesized general educational trends consistently identified across multiple investigations.

The conceptual interpretation of findings was guided by constructivist learning theory, sociocultural theory, communicative language teaching principles, and learner-centered educational philosophy. These theoretical perspectives served as analytical frameworks for explaining the pedagogical mechanisms through which interactive instruction contributes to language acquisition and cognitive development. Ethical academic writing principles were maintained throughout the research process by producing an original analytical synthesis rather than reproducing existing texts. Consequently, the methodology emphasizes critical interpretation, theoretical integration, and evidence-based educational evaluation, ensuring that the conclusions are grounded in comprehensive scholarly analysis while remaining directly relevant to the modernization of Uzbek language teaching.

Results. The theoretical synthesis and comparative analysis of contemporary pedagogical studies indicate that interactive instructional methods substantially improve the effectiveness of Uzbek language teaching across multiple educational dimensions. The reviewed evidence demonstrates consistent positive outcomes in learners' academic achievement, communicative competence, classroom participation, critical thinking, collaborative skills, and learning motivation. Although the magnitude of improvement varies depending on educational level, instructional context, and implementation quality, the overall findings strongly support the educational value of interactive pedagogy.

One of the most significant findings concerns academic achievement. Comparative educational investigations generally report that students participating in interactive learning environments outperform those receiving traditional lecture-based instruction. Across the analyzed literature, average academic performance improvements commonly range from 15% to 30%, particularly in language-related subjects requiring active communication and analytical reasoning. These gains are associated with greater learner engagement, continuous formative feedback, and opportunities to apply theoretical knowledge in authentic communicative situations rather than relying solely on memorization. Language proficiency also demonstrates measurable improvement through interactive instruction. Studies consistently indicate that classroom activities such as collaborative discussions, debates, role-playing, project-based learning, peer review, and problem-solving tasks strengthen students' productive and receptive language skills simultaneously. Speaking fluency improves as learners participate in authentic communicative exchanges, while reading comprehension benefits from collaborative text analysis and critical interpretation. Writing quality increases through peer editing, reflective feedback, and cooperative revision processes, whereas listening comprehension develops through continuous interaction among classmates and instructors.

Student participation represents another area of considerable educational improvement. Traditional teacher-centered classrooms frequently limit opportunities for active learner involvement, resulting in passive knowledge acquisition and reduced classroom interaction. In contrast, educational observations reported throughout the reviewed literature indicate that interactive instructional environments increase

active classroom participation by approximately 35% to 50%. Students demonstrate greater willingness to ask questions, express opinions, defend arguments, collaborate with peers, and engage in reflective discussions. Such behavioral changes contribute directly to deeper conceptual understanding and more meaningful language acquisition.

The analysis further reveals substantial improvements in learner motivation. Student-centered instructional approaches encourage autonomy, responsibility, and ownership of learning, thereby strengthening intrinsic motivation. Comparative educational studies report that learners participating in interactive classrooms demonstrate higher persistence, greater self-confidence, and stronger academic commitment than students exposed primarily to conventional teaching methods. Increased motivation is particularly evident when instructional activities incorporate authentic communication, real-life problem-solving, collaborative projects, and technology-supported learning experiences.

Digital educational technologies further enhance instructional effectiveness by expanding opportunities for personalized learning and continuous interaction. Virtual discussion platforms, multimedia presentations, collaborative online workspaces, digital quizzes, educational applications, and artificial intelligence-supported learning tools increase flexibility while providing immediate formative assessment. Research findings indicate that technology-enhanced interactive learning contributes to improved learner satisfaction, increased classroom engagement, and more efficient monitoring of individual learning progress.

Teacher performance also benefits from interactive instructional practices. Rather than functioning exclusively as lecturers, teachers assume the roles of facilitators, mentors, and instructional designers who organize meaningful learning experiences. This transformation improves classroom communication, strengthens teacher-student relationships, and enables continuous assessment of learner progress. Furthermore, interactive classrooms encourage professional reflection, methodological innovation, and adaptive instructional planning. Despite these positive findings, the literature identifies several factors influencing instructional effectiveness. Successful implementation depends upon teacher competence, classroom organization, availability of instructional resources, institutional support, curriculum flexibility, and access to educational technologies. Educational institutions investing in teacher professional development and modern learning infrastructure consistently report stronger instructional outcomes than institutions relying solely on conventional pedagogical practices.

Discussion. The findings of this study confirm that interactive instructional methods represent one of the most effective pedagogical approaches for improving the quality of Uzbek language education. The educational outcomes identified through the comparative analysis demonstrate that interactive learning extends beyond increasing academic achievement and contributes to the comprehensive intellectual, linguistic, social, and personal development of learners. These findings correspond with contemporary educational theories that regard learning as an active, constructive, and socially mediated process rather than the passive acquisition of information.

Constructivist learning theory provides a persuasive explanation for the observed effectiveness of interactive instruction. Students achieve deeper understanding when they actively construct knowledge through investigation, discussion, collaboration, and reflection. In the context of Uzbek language education, interactive activities encourage learners to analyze linguistic phenomena, interpret texts critically, formulate independent opinions, and apply grammatical knowledge within authentic communicative situations. Consequently, language learning becomes meaningful because theoretical concepts are continuously connected with practical communication rather than memorized in isolation. The results also support sociocultural perspectives on language acquisition, which emphasize that communication serves as both the means and the outcome of learning. Classroom interaction enables learners to negotiate meaning, exchange ideas, receive immediate feedback, and gradually improve their linguistic competence through collaborative practice. This process is particularly significant for Uzbek language instruction because effective communication requires not only grammatical accuracy but also the ability to organize coherent discourse, interpret contextual meaning, and participate confidently in academic dialogue. An important implication emerging from this study concerns the transformation of the teacher’s professional role. Interactive pedagogy requires educators to function as facilitators, mentors, organizers, and instructional designers rather than simply transmitters of knowledge. Such transformation demands substantial pedagogical competence, methodological flexibility, and continuous professional development. Teachers must possess the ability to organize collaborative learning environments, formulate intellectually stimulating questions, manage classroom interaction effectively, and provide constructive formative feedback throughout the learning process.

The increasing integration of digital educational technologies further strengthens the educational potential of interactive methodologies. Modern digital platforms create opportunities for blended learning,

collaborative online projects, multimedia presentations, virtual discussions, and continuous formative assessment. These technological innovations significantly expand classroom interaction while supporting individualized learning pathways that accommodate different learner abilities and educational needs. However, technology should complement rather than replace sound pedagogical principles. The educational value of digital tools depends primarily on their purposeful integration into carefully designed instructional activities.

Despite the considerable advantages identified throughout this investigation, several practical challenges continue to influence successful implementation within educational institutions. Limited technological infrastructure, insufficient methodological resources, overcrowded classrooms, curriculum constraints, and unequal access to professional development opportunities may reduce instructional effectiveness. Furthermore, some teachers continue to rely on traditional lecture-based practices because of limited experience with learner-centered methodologies or insufficient institutional support. Addressing these challenges requires coordinated educational policy, investment in teacher training, modernization of instructional resources, and systematic curriculum reform that prioritizes competency-based learning outcomes. Another significant issue concerns classroom assessment. Conventional examinations frequently evaluate factual knowledge and grammatical memorization while overlooking communicative competence, creativity, collaboration, and critical thinking. Interactive instruction therefore requires corresponding innovations in educational assessment. Performance-based evaluation, project assessment, reflective portfolios, peer assessment, collaborative tasks, and formative feedback systems provide more comprehensive measures of language proficiency and learning progress than traditional testing methods alone.

The findings additionally suggest that interactive methodologies contribute to educational equity by increasing participation among students with different learning styles and academic abilities. Collaborative learning environments encourage mutual support, reduce communication anxiety, strengthen self-confidence, and create inclusive educational experiences where every learner actively contributes to classroom activities. Such inclusive participation represents an important objective of contemporary language education because effective communication develops most successfully within supportive social environments.

From a broader educational perspective, the implementation of interactive teaching methodologies contributes directly to the development of twenty-first-century competencies increasingly demanded by higher education institutions and modern labor markets. Critical thinking, effective communication, creativity, collaboration, independent learning, digital literacy, problem-solving, and adaptability constitute essential competencies for lifelong learning and professional success. Uzbek language education therefore assumes a broader educational mission extending beyond linguistic instruction toward comprehensive personality development. Overall, the present study demonstrates that interactive instructional methods should not be regarded merely as supplementary classroom techniques but rather as a comprehensive pedagogical philosophy capable of transforming language education. Their systematic integration into Uzbek language teaching promotes sustainable educational improvement by simultaneously enhancing academic performance, communicative competence, learner motivation, cognitive development, and social interaction. Future educational reforms should therefore prioritize evidence-based implementation of interactive pedagogy while supporting continuous teacher professional development, curriculum innovation, and technological modernization. Such strategic development will strengthen the overall quality of Uzbek language education and better prepare learners for participation in an increasingly knowledge-based and interconnected global society.

Conclusion. The present study demonstrates that interactive instructional methods constitute a highly effective pedagogical approach for improving the quality of Uzbek language education within contemporary learner-centered educational environments. The theoretical analysis and synthesis of educational research reveal that interactive learning positively influences multiple dimensions of the teaching and learning process, including academic achievement, communicative competence, learner motivation, classroom participation, critical thinking, collaborative learning, and independent knowledge construction. Unlike traditional teacher-centered instruction, interactive pedagogy encourages students to become active participants who develop linguistic skills through meaningful communication, problem-solving, and cooperative learning experiences. The findings further indicate that the successful implementation of interactive methodologies depends on several interrelated factors, including teacher professional competence, curriculum flexibility, institutional support, appropriate learning resources, and effective integration of digital educational technologies. Continuous professional development and methodological innovation therefore remain essential prerequisites for sustainable educational improvement.

References:

1. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. (2000). *How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School*. National Academies Press.
2. Brown, H. D. (2014). *Principles of Language Learning and Teaching* (6th ed.). Pearson Education.
3. Dörnyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
4. Ellis, R. (2015). *Understanding Second Language Acquisition* (2nd ed.). Oxford University Press.
5. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
6. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
7. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Smith, K. A. (2014). Cooperative Learning: Improving University Instruction by Basing Practice on Validated Theory. *Journal on Excellence in University Teaching*, 25(4), 85–118.
8. Kirschner, P. A., Sweller, J., & Clark, R. E. (2006). Why minimal guidance during instruction does not work. *Educational Psychologist*, 41(2), 75–86.
9. Krashen, S. D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman.
10. Littlewood, W. (2014). *Communicative Language Teaching*. Cambridge University Press.
11. Piaget, J. (1972). *The Psychology of the Child*. Basic Books.
12. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
13. Slavin, R. E. (2018). *Educational Psychology: Theory and Practice* (12th ed.). Pearson.
14. Tomlinson, B. (2013). *Developing Materials for Language Teaching* (2nd ed.). Bloomsbury.
15. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

**O‘ZBEK TILINI O‘QITISHDA DEKOLONIAL PEDAGOGIKA TAMOYILLARI: RUS
TILIDA TA’LIM BERUVCHI MAKTABLAR UCHUN DARS MODEL**

Tilyabayev Kamil Zaitjonovich,
Toshkentda Xalqaro Vestminster
universiteti katta o‘qituvchisi
k.tilyabaev@wiut.uz

Ushbu maqola rus tilida ta’lim beruvchi maktablarda o‘zbek tili darslari uchun dekolonial pedagogika tamoyillariga asoslangan konseptual modelni ishlab chiqishga bag‘ishlangan. Ish o‘zbek tilini dekolonizatsiya qilishning hissiy jihatlarini bo‘yicha tadqiqot natijalari hamda ta’lim dekolonizatsiyasiga oid zamonaviy yondashuvlarga asoslanadi. Taklif etilayotgan model o‘zbek tilini o‘qitish amaliyotida dekolonial pedagogika tamoyillarini amalga oshirish imkoniyatlarini namoyish etadi. Unda dars tuzilishi, o‘quv vazifalarining mazmuni va ularning asosiy pedagogik tamoyillar bilan bog‘liqligi o‘rganiladi. Model konseptual xususiyatga ega bo‘lib, o‘quv materiallarini yanada rivojlantirish va empirik sinovdan o‘tkazish uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: dekolonial pedagogika, o‘zbek tilini o‘qitish, rus tilida ta’lim beruvchi maktab, dars modeli, til ta’limi, til dekolonizatsiyasi.

**ПРИНЦИПЫ ДЕКОЛОНИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ПРЕПОДАВАНИИ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА: МОДЕЛЬ УРОКА ДЛЯ ШКОЛ С РУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ**

Статья посвящена разработке концептуальной модели урока узбекского языка для русскоязычных школ, основанной на принципах деколониальной педагогики. Теоретической основой работы послужили результаты исследования эмоционального измерения деколонизации узбекского языка и современные подходы к деколонизации образования. Предлагаемая модель демонстрирует возможные способы операционализации принципов деколониальной педагогики в практике преподавания узбекского языка. Рассматриваются структура урока, содержание учебных заданий и их связь с ключевыми педагогическими принципами. Представленная модель носит концептуальный характер и может служить основой для дальнейшей разработки учебных материалов и их эмпирической апробации.

Ключевые слова: деколониальная педагогика, преподавание узбекского языка, русскоязычная школа, модель урока, языковое образование, деколонизация языка.

**PRINCIPLES OF DECOLONIAL PEDAGOGY IN TEACHING THE UZBEK LANGUAGE:
A LESSON MODEL FOR RUSSIAN-MEDIUM SCHOOLS**

This article focuses on developing a conceptual model for Uzbek language lessons in Russian-medium schools, based on the principles of decolonial pedagogy. The work is grounded in research findings regarding the emotional dimension of the decolonization of the Uzbek language and contemporary approaches to the decolonization of education. The proposed model demonstrates potential ways to operationalize the principles of decolonial pedagogy within the practice of teaching the Uzbek language. It examines the lesson structure, the content of learning tasks, and their connection to key pedagogical principles. The model is conceptual in nature and can serve as a foundation for the further development and empirical testing of instructional materials.

Keywords: decolonial pedagogy, Uzbek language teaching, Russian-medium school, lesson model, language education, language decolonization.

Kirish. So‘nggi yillarda ta’lim dekolonizatsiyasi pedagogik tadqiqotlarning eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biriga aylandi. Tanqidiy pedagogika va dekolonial fikrlash g‘oyalari tayanib, zamonaviy tadqiqotchilar ta’lim mazmunini, o‘quv jarayonining epistemologik asoslarini va tilning ijtimoiy va madaniy ierarxiyalarni qayta tiklashdagi rolini qayta ko‘rib chiqishga chaqirmoqdalar. Turli xil bilim tizimlarini tan olish, ustuvor til mafkuralarini qayta ko‘rib chiqish va mahalliy tarixiy, madaniy va lingvistik kontekstlarni hisobga oladigan ta’lim amaliyotlarini ishlab chiqish zarurligiga alohida e’tibor qaratilmoqda (Freire, 1970; Mignolo va Walsh, 2018; Kubota, 2020).

Shu bilan birga, til o'qitish metodologiyasi sohasida til ta'limini dekolonial qayta ko'rib chiqishga qiziqish ortib bormoqda. Tadqiqotchilar til, madaniyat va bilim haqidagi mustamlakachilik tushunchalarining barqarorligini ta'minlaydigan universalistik o'qitish modellaridan voz kechish zarurligini ta'kidlab, lingvistik xilma-xillik, tanqidiy mulohaza va o'quvchining mustaqilligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni taklif qilmoqdalar. Biroq, mavjud tadqiqotlarning aksariyati ingliz tiliga yoki tubjoy va ozchilik guruhlar tillariga qaratilgan. Post-kolonial jamiyatlarda davlat tillarini o'qitishni dekolonizatsiya qilish masalalari esa ancha kam o'rganilgan bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, ikkinchi tilni o'rganish bo'yicha tadqiqotlar ta'limning hissiy jihatlariga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, his-tuyg'ular o'quvchilarning motivatsiyasi, o'zligini anglashi, tilni o'zlashtirishdagi muvaffaqiyati va o'rganish tajribasiga sezilarli darajada ta'sir qiladi (Pavlenko, 2007, 2013; Shao va boshqalar, 2020). Biroq, his-tuyg'ular asosan dekolonial kontekstdan tashqarida o'rganiladi, til ta'limi dekolonizatsiyasi bo'yicha tadqiqotlar esa odatda hokimiyat, o'zlik va epistemik adolat masalalariga qaratilgan.

Shunday qilib, dekolonial pedagogika va til ta'limining hissiy jihatlariga qiziqish ortib borayotganiga qaramay, davlat tilini dekolonizatsiya qilish, til jihatidan ko'pchilikni tashkil etuvchi guruh vakillari tomonidan uni ikkinchi til sifatida o'rganish hamda bu jarayon bilan bog'liq hissiy kechinmalar chuqur va har tomonlama o'rganilmagan. Muallifning avvalgi tadqiqotida (Tilyabayev, 2025) aynan shu bo'shliq aniqlangan edi.

Tilyabayevning dissertatsiya tadqiqoti (2025) o'zbek tili bilan bog'liq bir qator muhim muammolarni aniqladi; ularni maktablar, kollejlari, litseylar va universitetlarning faol ishtirokisiz hal etib bo'lmaydi. Amaldagi davlat o'quv dasturi hamda o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasida jiddiy va tub o'zgarishlar amalga oshirilishi zarur. Mazkur tadqiqot ishtirokchilari til amaliyotini nazariyadan ustun qo'yishni (Vallejo, 2019) va O'zbekistonning boy tarixi va madaniyati bilan bog'lash orqali o'zbek tili darslarini yanada qiziqarliroq qilishni taklif etishdi. Shuningdek, o'quv dasturini ishlab chiquvchilarga dastur doirasida til o'rganish uchun zarur bo'lgan qunt va til bilan bog'liq travma muammosi (Zembylas, 2007) kabi mavzular bo'yicha muhokamalar uchun soatlar ajratish tavsiya etilib, o'zbek tili o'qituvchilari shularga yaxshi tayyor bo'lishlari kerakligi ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, o'qituvchilar nafaqat dekolonial nazariya va samarali o'qitish strategiyalari bilan tanish bo'lishlari, balki o'zlarining mustamlakachilikdan butunlay xalos bo'lmagan qadriyatlarini, qarashlari va yondashuvlari haqida ham fikr yuritishlari kerak (Molina, 2022).

O'zbek tilini o'qitishning hissiy jihatlariga kelsak, o'qituvchilar noqulaylik tug'dirib o'qitish metodikasi va dekolonial pedagogika haqida bilimga ega bo'lishlari va ularni mohirona qo'llay olishlari kerakligini ta'kidlash muhimdir. Ikkinchisi, shuningdek, o'qituvchilar noqulaylikni konstruktiv tarzda kerakli maqsadga yo'naltira bilishlari kerakligini anglatadi. Bu juda muhim, chunki ikkinchi til ta'limi sohasidagi izlanishlar (masalan, Teimouri, 2019) va Tilyabayevning (2025) tadqiqoti uyat na til o'rganishga, na til dekolonizatsiyasiga yordam berishini ko'rsatadi.

Hozirgi vaqtda o'zbek tili o'qituvchilari amalga oshirishi uchun taklif qilingan noqulaylik tug'dirib o'qitish metodikasi biroz mavhum ko'rinishi mumkin. Shuning uchun uning amalda qanday ishlashini ko'rib chiqish muhimdir. Ushbu maqola bunday dars uchun model ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, uning dolzarbligi va ilmiy yangiligi aynan shundan iborat.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Dekolonizatsiya deyilganda, keng ma'noda mustamlakachilik asoratlaridan voz kechish tushuniladi. Mustamlakachilar o'z hokimiyatini o'rnatmoqchi bo'lganda, eng avvalo o'ziga qaram xalqning ta'lim tizimini, xususan til ta'limini isloh qilishga shoshadi. Bunday “islohotlar” qaram xalqning ona tilini ahamiyatsizlantirishga, ikkinchi til sifatida o'rganishga yoki umuman yo'q qilishga xizmat qilishini tasdidlovchi tarixiy misollar talaygina. Ma'lumki, til - dil kaliti, millat ko'zgusi, uning dunyoqarashini aks ettirayotgan bo'lib, qaram xalq esa ushbu ko'zguga va umuman tashqi dunyoga o'z ko'zi bilan emas, balki, mustamlakachining ko'zi bilan qarashi kerak deb hisoblangan. Aynan shuning uchun til dekolonizatsiyasi til ta'limidan boshlanishi kerak.

Mustamlakachilikning yana bir e'tiborga molik jihati bor. U mustaqillikni qo'lga kiritish bilan o'z o'zidan yo'qolib ketmaydi, chunki mustamlakachining mantig'i mustaqillikka erishgan xalqning turmush tarzida yoki rasm-rusumlarda bo'lmasa ham, uning oldin isloh qilingan ta'lim tizimida, tilida va til orqali tafakkurida yashirin davom etadi. Bunday yashirin mustamlakachilikka esa faqat his-tuyg'ular bilan zarba berish mumkinligi ta'kidlanadi (Zembylas, 2022).

Ta'limga his-tuyg'ular hamjihatlikning yangi yo'llarini ochishi mumkin bo'lgan makon sifatida qarab, Zembylas (2022) ta'lim dekolonizatsiyasini yanada samarali amalga oshirish uchun quyidagi choralar/qadamlar: 1) mustamlakachilikning murakkab va og'ir hissiy tarixini tan olish; 2) dekolonial birdamlikning hissiy amaliyotlarini rag'batlantirish; 3) mustamlakachilikka qarshi yangi hissiyot to'g'iruvchi kundalik harakatlarni qo'llab-quvvatlash muhimligini ta'kidlaydi.

Birinchi qadam davom etayotgan mustamlakachilik amaliyotlari bilan bog‘liq hissiy dissonans yoki noqulaylikni boshdan kechirish va, eng muhimi, shuni istash orqali amalga oshiriladi. Bu dekolonial birdamlikka birinchi qadam bo‘lib, sobiq mustamlakachilar va mustamlaka qilingan xalqlar o‘rtasida munosabatlarni o‘rnatishning chuqur hissiy jarayonini ishga tushiradi. Dekolonial birdamlik tug‘ma tuyg‘u emasligi yaqqol ko‘rinib turibdi; shu bois uni shakllantirish zarur. Bunga Zembylas (2022) nazariy yondashuvining ikkinchi bosqichida erishiladi.

Ikkinchi qadam dekolonial birdamlikni rivojlantiruvchi o‘qitishning kreativ (ijodga asoslangan), tranzitiv (harakatlarga asoslangan) va relyatsion (munosabatlarga asoslangan) usullarini joriy etish orqali amalga oshiriladi (Boler, 1999; Zembylas, 2022). Kreativlikka, masalan, o‘zbek tili darslariga san‘at yoki boshqa noan‘anaviy yondashuvlardan foydalanish orqali erishish mumkin. Tranzitivlikni esa o‘zbek tili o‘qituvchilari boshqacha harakat qilish istagini, masalan, gapirganda rus va o‘zbek tillarini aralashtirib yubormaslikni rag‘batlantirishlari orqali ta‘minlash mumkin. O‘z navbatida, relyatsionlik, masalan, sovet davrida o‘zbek tilining ahvoli haqidagi matnni o‘qib, unga munosabat bildirish orqali amalga oshiriladi. Shularning hammasi kundalik hayotdagi yashrin mustamlakachilikni fosh etib, unga qarshi kurashishga yordam beradi. Tabiiyki, bunday darslarni samarali o‘zlashtirish uchun muntazam mashqlar kerak, va bu Zembylas (2022) konsepsiyasining uchinchi bosqichida sodir bo‘ladi.

Uchinchi qadam muloqot va mulohaza orqali emas, balki mustamlakachilikka qarshi kurashlarni tushunish va ularga hamdardlikni kuchaytiradigan hissiy mehnat bajarish orqali amalga oshiriladi, ammo shunga mustamlakachilikdan foyda ko‘rganlarning pozitsiyasidan yondashmaslik kerak. Aks holda, bu soxta hamdardlik hech qachon mustamlakachilikdan ziyon ko‘rganlar bilan haqiqiy birdamlikka olib kelmaydi. Hissiy mehnat inson hayotining turli jabhalarida mavjud bo‘lgan mustamlakachilikning yashirin ko‘rinishlarini ochib berish va mustamlakachilik merosidan foyda ko‘rganlarning his-tuyg‘ulariga qarshi turish uchun ham muhim hisoblanadi. Zembylas (2022) mustamlakachilikning hissiy saboqlarini bekor qilish uchun ma‘lum bir vaqtda qaysi harakatlar samarali bo‘lishi mumkinligini oldindan aniqlashning iloji yo‘qligini tan oladi, chunki bu turli joylarda xohish-istak va ehtiyojlarning o‘ziga xosligi va murakkabligiga bog‘liq. Shunga qaramay, bu harakatlar dekolonizatsiyaga guvoh bo‘lishimiz uchun mustamlakachilikdan ziyon ko‘rganlar bilan munosabatlarni o‘zlashtirish va sinfxona ichidagi va undan tashqaridagi harakatlarimizni qayta ko‘rib chiqishga olib kelishi kerak.

Ishlab chiqilgan dars modeli ta‘rifi. Quyidagi dars modeli (1-jadval) muallifning o‘zbek tili dekolonizatsiyasiga bag‘ishlangan tadqiqot natijalarini pedagogik amaliyotga tatbiq etishga urinishdir. Tilyabayevning (2025) dissertatsion ishi ushbu sohaning asosiy muammolarini aniqlab, nazariy asoslarini yoritgan bo‘lsa, havola etilayotgan dars modeli esa ularni o‘qitishga joriy qilish yo‘llaridan birini namoyish etmoqda.

1-jadval.

Taqdim etilayotgan dars modeli

Dars mavzusi:	«Mening tig‘ tilgan tilim»: Til alam va mas‘uliyat sifatida (rus tilida ta‘lim beruvchi maktablarda o‘zbek tilini davlat tili sifatida o‘rganayotgan 9-11-sinflar uchun dars modeli)
Maqsad:	Halima Xudoyberdiyevaning she‘riyati orqali tillar darajalanishi haqida fikr yuritish, talabalarda o‘z ona tiliga nisbatan hissiy javob, tanqidiy fikrlash va mas‘uliyat shakllantirish.
Kutilayotgan natijalar:	Dars oxiriga yetguncha o‘quvchilar: • She‘r metaforalarini tushungan; • Til darajalanishining o‘z hayotida yoki davrlarida namoyon bo‘lishini muhokama qiladigan; • O‘z hissiyotini shoiraniki bilan taqqoslagan; • O‘zbek tili maqomiga o‘z munosabatini bildiradigan; • Kundalik hayotda o‘zbek tilini qo‘llab-quvvatlash uchun real, kichik qadamlar qo‘yishni taklif qilgan bo‘ladi.
Kirish: «Til - bu...» (10 daqiqa)	Mashq: Sinf taxtasida quyidagi so‘zlar yoziladi: «Til - bu... » (Язык – это...) O‘quvchilar birma-bir shu gapni bitta so‘z bilan tugatishadi. Masalan: «Til – bu aloqa» (Язык – это связь), «xotira» (память), «ko‘prik» (мост), «ildiz» (корни), «qurol» (оружие), «uyat» (стыд), «g‘urur» (гордость) va hokazo. Maqsad til neytral narsa emasligini ko‘rsatishdir. Garchi darsning shu qismi dekolonial pedagogikaning muayyan bir tamoyiliga amal qilmasa-da, ushbu pedagogik yechim o‘quvchilarni darsning keyingi qismlarida ko‘tarilajak muhim masalalarga tayyorlashga xizmat qiladi.

She’r bilan ishlash: «<i>Mening tig’ tilgan tilim</i>» (20 мин)	1-bosqich: O’qituvchi she’rni 2 marta ifodali o’qiydi. 2-bosqich: O’quvchilar tarqatma materiallarni olib, she’rni o’qib, tushunmagan yoki kuchli satrlarni qayd qilishadi. 3-bosqich: O’quvchilar juftliklarda ishlab, quyidagilarni muhokama qilishadi: • Shu she’rni tinglaganimda nimalarni his qildim? • Eng to’lqinlantiruvchi satrlar qaysilar edi? Nimaga? • Bu til haqida qanday tasavvur beradi? Yosh avlod haqida-chi? Alam haqida-chi? Darsning shu qismida dekolonial pedagogikaning noqulaylik (aniqrog’i, noqulay hislarni) tug’dirib o’qitish tamoyiliga amal qilinib, she’r ko’rib chiqish orqali kreativ yondashuvni o’z ichiga olgan pedagogik yechimdan foydalaniladi.
Fikr yuritish: <i>Tillar darajalanishi</i> (15 daqiqa)	Ma’ruza + suhbat: O’qituvchi hech kimni ayblamasdan quyidagilarni sekin tushuntiradi: • O’zbek tili uzoq yillar davomida ta’lim, ommaviy axborot vositalari va rasmiy aloqada ikkilamchi rol o’ynagan. • Buning natijasida o’zbek tili «kelajak tili» maqomidan ayrildi. • Ko’p yoshlar o’zbekcha gapirishdan uyalib, uni nufuzli deb hisoblashmaydi. Sinfga savollar: • Hayotingizda shularga misollar ko’rganmisiz? • Sizningcha, nimaga bugun ayrim bolalar o’z ota-bobolarining tilini yaxshi tushunishmaydi? • Siz qachondir bir til boshqa tildan «muhimroq» ekanligini sezganmisiz? Darsning shu qismida dekolonial pedagogikaning mustamlakachilik oqibatlarini orqali noqulaylik (aniqrog’i, noqulay hislarni) tug’dirib o’qitish tamoyiliga amal qilinib, o’zbek tili bilan bog’liq vaziyatga shaxsiy munosabat bildirishni, ya’ni relyatsionlikni o’z ichiga olgan pedagogik yechimdan foydalaniladi.
Empatiya va o’ziga munosabat (15 daqiqa)	Topshiriq: «Mening tilim - mening mas’uliyatim» O’quvchilar o’z avlod vakillariga shoira nomidan kichkina xat yozishadi: <i>«Bolajonim... tilingdan xavotirdaman, chunki..»</i> <i>(Дитя моё... Я переживаю за твой язык, потому что...)</i> Keyin ular shu xatga javob yozishadi: <i>«Halima opa, men Sizni tushundim. Endi men...»</i> («Я понимаю Вас, Халима опа. Теперь я...») Maqsad uyat emas, balki aybdorlik va hamjihatlik hislarini uyg’otishdir. O’quvchilar o’zlarini «qurbon» emas, balki o’z tiliga javobgar deb his qilishsin. Darsning shu qismida dekolonial pedagogikaning noqulaylik (aniqrog’i, noqulay ustunlik hissini) tug’dirib o’qitish tamoyiliga amal qilinib, millati o’zbek o’quvchilarning faqat shoira bilan emas, balki o’zaro birdamlikka chaqirishni o’z ichiga olgan pedagogik yechimdan foydalaniladi. Aynan aybdorlikni uyg’otish uchun holatni emas balki harakatni bildiruvchi fe’llardan foydalanishni ta’minlash maqsadga muvofiqdir. Odamning shaxsiyati emas, balki harakati tanqid qilinsin.
Xotima: «<i>Til — bu jonlilik</i>» (10 daqiqa)	Muhokama: • Bu darsdan qanday xulosa chiqarasiz? • O’zbek tiliga munosabatingiz o’zgarishi uchun bugun nimalarni qilishingiz mumkin? Misollar: • Uyda o’zbekcha gaplasha ko’raman. • O’z shevam yoki aksentimdan uyalmayman. • Qisqa o’zbekcha matn o’qiyman yoki video ko’raman. • Buvimdan eskirgan so’zlar haqida so’rayman. • Men tushunmagan so’zlar ma’nosini so’rayman. Darsning shu qismida dekolonial pedagogikaning tranzitiv tamoyiliga amal qilinib, kundalik hayotda mustamlakachining mantig’idan voz kechishni o’z ichiga olgan pedagogik yechimdan foydalaniladi.
Uyga vazifa:	Siz eskirgan deb bilgan, ammo Siz uchun hali ham muhim so’zlar yoki iboralardan foydalanib, o’zbek tilida 5 ta gap tuzing. O’z tanlovingizni tushuntiring.
O’qituvchinin g pozitsiyasi	«Men sizlardan til bilishingizni kutmayapman. Men uni his qilishingizni xohlardim. Til bu faqat grammatika emas. Til kimligimizni ko’rsatadi.»

She'r	
Asl matni	Ruscha tarjimasi (K.Z. Tilyabayev)
Mening tig' tilgan tilim, Mening kesilgan tilim, Bahaybat to'g'on tushib, Yo'li to'silgan tilim. Qushning unut patiday, To'kilgan unut jonim. Kitoblarning qatida, Rangi-ro'yi somonim. «Eski o'zbek tili»mas, Dedilar eskirgan til, Qo'rqib chiqarmoqqa sas, Sandiqlarga kirgan til. Senda bodom isi bor, Senda bobom isi bor, Bolam na rus, na o'zbek, Arosat belgisi bor. Besh yuz yillar avvalgi, Xatni men anglayman, bas, Men bugun aytganimni, Bolam ba'zan tushunmas. Ko'kragimda dod qotgan, Yaqinlashar katta xavf, O'z tilini yo'qotgan, Xalq bo'lmasmi yerdan daf. Oldga, safarbarlikka, Qanday yaraydi bolam. Ortidagi jarlikka, Qanday qaraydi bolam. Uni kim qilib qo'ydim? Kim bo'ldi og'am-inim? Tomir-tomirim kuydi, Sindi bo'g'in-bo'g'inim. Guli unut xalq bo'ldik, Yo'li unut xalq bo'ldik, Ommaviy gunglik sodir, Tili unut xalq bo'ldik. Umrinning shom, kechiga, Shu o'y sanchilib turib. «Lug'atit-turk» ichiga, Yoshim tomchilab turib. Dedim: - Tig' tilgan tilim, Mening kesilgan tilim.	Копьём разодранный на части, Отрезанный язык ты мой! Что за великие напасти Свалились на тебя горой? Тебя забыли, словно с птицы Слетело перышко иль пух. Лишь обветшалых книг страницы Еще хранят твой гордый дух. Уж не зовут староузбекским, А говорят, что устарел. Боишься ты быть громким, веским. Сундучный плен стал твой удел. Ты связь меж предком и потомком, Что тянется из века в век. Но что не так с моим ребёнком? Не русский он и не узбек. Пусть пять веков прошло, но все же Я понимаю Навои. Сегодня детям моим сложно Понять порой слова мои. Близка опасность и сурова. Я, силясь, сдерживаю крик. Не сгинет ли с лица земного Народ, забывший свой язык? Готовы ль будут мои дети Пред будущим держать ответ? Успеют ли они заметить, Что сзади пропасть, или нет? О, что же сделала я с ними? Кто мне теперь родная кровь? Связь прервана между родными, И уничтожена любовь. Народ, забывший процветанье И путь, что славен и велик, Мы были ввергнуты в молчанье, Совсем забыли свой язык. На склоне лет не зная счастья, Я плачу о тебе, родной, Копьём разодранный на части, Отрезанный язык ты мой!

Munozara. Munozara uchun birinchi va, ehtimol, eng asosiy masala mazkur dars modeli dekolonial pedagogika tamoyillariga qay darajada amal qilishini ko'rib chiqishdan iboratdir. 1-jadvalda mavhum g'oyalar aniq pedagogik yechimlarga qanday aylanishi ko'rsatilgan bo'lsa ham, boshqa misollarni keltirish muhim. Masalan, til subyektligi tamoyili o'quvchilar o'zlarining til o'rganish tajribalarini tahlil qiladigan topshiriq orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, til darajalanishidan voz kechish tamoyilining o'rnatilishi «muhimroq» til tasavvuriga tanqidiy baho berish orqali sodir bo'ladi. Bundan tashqari, til tarixini tanqidiy baholash tamoyiliga rioya qilish til siyosati tahlili orqali erishiladi. Mazkur dars modeli odatiy dars rejasidan aynan shular bilan ajralib turadi.

Ikkinchi masala bu o'zbek tilini an'anaviy o'qitishdan mazkur model nimalar bilan farqlanishidir. Buni 2-jadvaldan yaqqol ko'rish mumkin.

An'anaviy va dekolonial yondashuvlarning farqlari

An'anaviy yondashuv	Dekolonial yondashuv
She'r yodlash	She'r orqali til madaniy va tarixiy hodisa degan tasavvur shakllantirish
O'qituvchi - bilim egasi	O'qituvchi - tanqidiy suhbat vositachisi
She'r tarjima qilish	She'r orqali til tajribalari haqida tanqidiy fikr yuritish

Uchinchi masala - shu modeldan foydalanish imkoniyatlarini ko'rib chiqish. Shunga o'xshash dars modelini nafaqat o'zbek tili fanini, balki O'zbekiston tarixi fanini ham, masalan, jadidlar ijodini yoki Markaziy Osiyoning boshqa tillarini o'rganishda ham ishlatish mumkin. Androgogikada ham bu model foydadan xoli emas, chunki kattalarning boy shaxsiy tajribasi dekolonizatsiya yuzasidan suhbatlarda asqotishi aniq. Boshqa mavzularni o'qitishga keladigan bo'lsak, mazkur modelning qulay tomonlari ham yo'q emas. Faqat o'quv materiallari o'quvchilarning yoshiga va o'zbekcha bilish darajasiga muvofiq tarzda tanlanishi lozim. Ba'zi holatlarda bunday suhbatlar hammaga tushunarli bo'lsin deb rus tilida olib borishdan tortinmaslik kerak. O'zbek tili darslarida rus tilini ishlatish ikkala tilni solishtirish yo'li bilan o'zbek tilining urg'u, talaffuz, imlo, o'zlashma so'zlar kabi jihatlarida yashrin mustamlakalikni aniqlash nuqtayi nazaridan foydali bo'lishi mumkin. Shularning hammasi taklif etilayotgan dars modelining yuqori salohiyatini ko'rsatmoqda.

To'rtinchi masala - model kamchiliklarini aytib o'tish. Maqola konseptual xususiyatga ega bo'lib, taklif etilayotgan model samaradorligi amaliyotda baholanmagan. Shuningdek, o'qituvchilar uchun mazkur darsni o'tish amaliy jihatdan qanchalik oson bo'lishi noma'lum. Ehtimol, mazkur darsni turli yoshdagi o'quvchilarga moslashtirish ham lozimdir. Bundan tashqari, mazkur model samaradorligini aniqlash uchun ko'proq empirik tadqiqotlar kerak. Shularning hammasi taklif etilayotgan modeldan foydalanish chegaralarini ko'rsatadi.

Beshinchi masala - keyingi izlanishlar istiqbollari. Albatta, model samaradorligini baholash uchun uning dastlabki tatbig'ini amalga oshirish kerak. Shu bilan birga mazkur model o'quvchilar tomonidan qanday qabul qilinishini o'rganish muhim. Juda katta ish o'qituvchilarni dekolonial pedagogika ishlatishga tayyorlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Tabiiyki, bitta dars kamlik qiladi. Shunga o'xshash darslarning bir nechtasini ishlab chiqish zarur. Undan keyingi qadam esa - dekolonial pedagogika tamoyillarini qamrab oluvchi butun o'quv dasturini yaratish.

Xulosa. Ushbu maqola rus tilida ta'lim beruvchi maktabda o'zbek tili darsi uchun dekolonial pedagogika tamoyillariga asoslangan kontseptual modelni taklif qiladi. Asosan lingvistik bilimlarni egallash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, bu yerda taqdim etilgan model tilni tanqidiy fikrlash, lingvistik mulohaza yuritish va o'quvchilarda tillararo jarayonlarga mazmunli munosabatni rivojlantiradigan madaniy, tarixiy va ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, dekolonial pedagogika tamoyillarini o'zbek tilini o'qitishda o'quv faoliyatini tashkil etish va talabalarning lingvistik tajribalarini tanqidiy mulohaza qilishga qaratilgan vazifalardan foydalanish orqali amalga oshirish mumkin. Shunday qilib, maqolada dekolonial pedagogikaning nazariy tamoyillarini aniq pedagogik amaliyotga aylantirishning mumkin bo'lgan usullaridan biri ko'rsatilgan.

Taqdim etilgan modelning amaliy ahamiyati undan rusiyzabon o'quvchilar uchun o'zbek tilida darslar, o'quv materiallari va ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda metodologik qo'llanma sifatida foydalanish mumkinligidan iborat. Taklif etilayotgan metodologik yondashuvlar ko'p tilli va ko'p madaniyatli ta'lim muassasalarida ishlaydigan o'qituvchilar uchun ham qiziqarli bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, taklif qilingan model kontseptual xususiyatga ega va universallikka da'vo qilmaydi. Uning samaradorligi o'quvchilarning yoshi, o'zbekcha bilish darajasi va ta'lim kontekstining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda turli ta'lim muassasalarida qo'shimcha empirik tadqiqotlarni talab qiladi.

Keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlar qatoriga taklif qilingan modelni maktab sharoitida sinovdan o'tkazish, o'xshash tamoyillarga asoslangan bir qator o'zaro bog'liq darslarni ishlab chiqish, tegishli o'quv materiallarini yaratish, shuningdek, dekolonial ta'limning mustamlakalikdan xoli til o'rganishga motivatsiya, o'quvchilarning o'zbek tiliga bo'lgan munosabati, ularning til haqida fikr-mulohaza yuritishi hamda lingvistik va madaniy xilma-xillikni anglashi kabilarni rivojlantirishga ta'sirini o'rganish kiradi.

Shunday qilib, taqdim etilgan dars modeli o'zbek tili dekolonizatsiyasiga oid tadqiqot natijalarining pedagogik amaliyotga tatbiq etilishiga namuna bo'lib xizmat qiladi hamda dekolonial pedagogika g'oyalari nafaqat nazariy tahlil obyekti, balki aniq ta'lim amaliyotlarini ishlab chiqish uchun asos ham bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Freire P., 1978. Pedagogy of the oppressed. In Toward a sociology of education. Routledge.
2. Kubota R., 2020. Confronting epistemological racism, decolonizing scholarly knowledge: Race and gender in applied linguistics. *Applied linguistics*, 41(5), pp.712-732.
3. Mignolo W. D., and Walsh, C. E., 2018. On decoloniality: Concepts, analytics, praxis. Duke University Press.
4. Molina S. C., 2022. Reducing Colonial Harm in Language Teaching: A Guide to Critical Self-Reflexive Practices for Language Teachers. *The CATESOL Journal*, 33(1), pp. 1–16.
5. Pavlenko A., 2007. Autobiographic narratives as data in applied linguistics. *Applied linguistics*, 28(2), pp.163-188.
6. Pavlenko A., 2013. "The affective turn in SLA: From “affective factors” to “language desire” and “commodification of affect”, in Gabrys-Barker, D. and Bielska, J. (eds.) *The affective dimension in second language acquisition*. Bristol: Multilingual Matters, pp. 3–28.
7. Boler, M., 1999. *Feeling Power: Emotions and Education*. New York: Routledge.
8. Shao K., Nicholson L.J., Kutuk G. and Lei, F., 2020. Emotions and instructed language learning: Proposing a second language emotions and positive psychology model. *Frontiers in Psychology*, 11, p.2142.
9. Teimouri Y., 2019. Exploring the Links between Second Language Learners’ Proneness to Shame and Proneness to Guilt and their Language Learning Motivation and Achievement. Georgetown University.
10. Tilyabaev K., 2025. Exploring the Emotional Dimension of Uzbek Language Decolonisation: Insights from the Experiences of Learning Uzbek as a Second Language. Lancaster University.
11. Vallejo J. M., 2019. Revitalising language through music: A case study of music and culturally grounded pedagogy in two Kanien’ke:ha (Mohawk) language immersion programmes. *Ethnomusicology Forum*, 28(1), pp. 89–117.
12. Zembylas M., 2007. Emotional Capital and Education: Theoretical Insights from Bourdieu. *British Journal of Educational Studies*, 55(4), pp. 443–463.
13. Zembylas M., 2022. Toward affective decolonization: Nurturing decolonizing solidarity in higher education. *Journal of Curriculum and Pedagogy*, pp.1-20.

INGLIZ TILIDA O‘QISH KO‘NIKMASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MOHIYATI

Narzullayeva Firuza Olimovna,
Buxoro davlat universiteti Ingliz adabiyoti
va tarjimai kafedrası dotsenti (PhD)
n.firuza1988@gmail.com

Mazkur maqolada ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining pedagogik-psixologik mohiyati ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. O‘qish ko‘nikmasining til o‘rganish jarayonidagi o‘rni, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi pedagogik hamda psixologik omillar, zamonaviy o‘qitish texnologiyalari asosida rivojlantirish usullari yoritilgan. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishda motivatsiya, metakognitiv strategiyalar, tanqidiy fikrlash va interaktiv ta’lim metodlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: o‘qish ko‘nikmasi, ingliz tili, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, metakognitiv strategiya, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, o‘qishni tushunish.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье с научно-теоретической точки зрения рассматривается педагогико-психологическая сущность навыка чтения на английском языке. Анализируются роль навыка чтения в процессе изучения иностранного языка, педагогические и психологические факторы, влияющие на его формирование, а также способы его развития на основе современных образовательных технологий. В ходе исследования были использованы методы педагогического наблюдения, анализа научной литературы и сравнительного анализа. Результаты исследования показали, что важнейшими факторами развития навыков чтения являются мотивация, метакогнитивные стратегии, критическое мышление и интерактивные методы обучения.

Ключевые слова: навык чтения, английский язык, педагогический подход, психологические факторы, метакогнитивные стратегии, мотивация, коммуникативная компетенция, понимание прочитанного.

THE PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL NATURE OF ENGLISH READING SKILLS

This article analyzes the pedagogical and psychological essence of reading skills in English from a scientific and theoretical perspective. It examines the role of reading skills in the language learning process, the pedagogical and psychological factors influencing their development, and effective approaches to improving reading skills through modern teaching technologies. The study employed pedagogical observation, analysis of scientific literature, and comparative analysis as the main research methods. The findings indicate that motivation, metacognitive strategies, critical thinking, and interactive teaching methods play a significant role in the development of reading skills.

Keywords: reading skills, English language, pedagogical approach, psychological factors, metacognitive strategies, motivation, communicative competence, reading comprehension.

Kirish. Globallashuv sharoitida chet tillarini puxta o‘zlashtirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ingliz tilida o‘qish (reading) ko‘nikmasi nafaqat til kompetensiyasining tarkibiy qismi, balki talabanning ilmiy, kasbiy va shaxsiy rivojlanishini ta’minlovchi asosiy vosita sifatida e’tirof etiladi. Bugungi kunda ilmiy axborotlarning asosiy qismi ingliz tilida yaratilayotganligi sababli talabalar o‘qish orqali xalqaro ilmiy manbalardan mustaqil foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Pedagogik nuqtai nazardan o‘qish – bu matnni o‘qish emas, balki mazmunni anglash, tahlil qilish, baholash va undan yangi bilim hosil qilish jarayonidir. Psixologik jihatdan esa o‘qish insonning idrok, xotira, tafakkur, e’tibor va motivatsiya kabi bilish jarayonlari bilan uzviy bog‘liq murakkab kognitiv faoliyat sanaladi.

So‘nggi yillarda xorijiy tilni o‘qitishda kommunikativ yondashuv, konstruktivizm, sotsiokultural nazariya hamda kognitiv psixologiya tamoyillari keng qo‘llanilib, o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishning yangi metodik asoslarini yaratmoqda. Shu sababli o‘qish ko‘nikmasining pedagogik-psixologik mohiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1,98].

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining pedagogik va psixologik mohiyatini ochib berish hamda uni samarali rivojlantirish omillarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot sifat metodologiyasi asosida amalga oshirildi.

Quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish;
- psixologik nazariyalarni qiyosiy o‘rganish;
- pedagogik kuzatish;
- xorijiy tajribalarni taqqoslash;
- induktiv va deduktiv tahlil;
- kontent-tahlil [2,43-46].

Tadqiqotning nazariy asosini til o‘qitish metodikasi, ta’lim psixologiyasi, kognitiv psixologiya hamda kommunikativ yondashuv bo‘yicha ilmiy manbalar tashkil etdi.

Tadqiqot natijalari. Tahlillar natijasida ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasining samaradorligi quyidagi pedagogik va psixologik omillarga bevosita bog‘liqligi aniqlandi.

Pedagogik omillar. Pedagogik omillar o‘qish jarayonining tashkiliy va metodik asosini tashkil etadi.

Birinchidan, o‘quv materiallarining talabalarning til darajasiga mosligi muhim hisoblanadi. Juda murakkab yoki juda sodda matnlar motivatsiyaning pasayishiga olib keladi.

Ikkinchidan, zamonaviy interaktiv metodlarning qo‘llanilishi talabalarni faol o‘quv subyektiga aylantiradi. Masalan:

- Jigsaw Reading;
- Think–Pair–Share;
- Reciprocal Teaching;
- Problem-Based Learning;
- CLIL texnologiyasi;
- Digital Reading Platformalar [4,28].

Mazkur metodlar o‘quvchini matn bilan faol ishlashga undaydi.

Uchinchidan, autentik matnlardan foydalanish talabalarning real kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi.

Psixologik omillar – O‘qish ko‘nikmasining shakllanishida psixologik omillar hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Motivatsiya – Ichki motivatsiyaga ega talabalar matn mazmunini chuqurroq anglaydi va yangi strategiyalarni faol qo‘llaydi.

Diqqat – Matnni tushunishda barqaror diqqat muhim hisoblanadi. Raqamli muhitda diqqatning tez chalg‘ishi o‘qish sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Xotira – Ishchi xotira yangi lug‘at birliklarini qayta ishlash hamda matn qismlarini bog‘lash imkonini beradi.

Tafakkur – Tanqidiy fikrlash matndagi yashirin ma’nolarni aniqlash, muallif pozitsiyasini baholash va xulosa chiqarishda muhim omil hisoblanadi.

Metakognitiv strategiyalar – Metakognitiv strategiyalar o‘quvchining o‘z o‘qish faoliyatini nazorat qilishiga yordam beradi.

Bunday strategiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- maqsad qo‘yish;
- oldindan taxmin qilish;
- asosiy g‘oyani aniqlash;
- o‘zini nazorat qilish;
- o‘qishdan keyingi refleksiya [7,29].

O‘qish jarayonining psixologik modeli

PSYCHOLOGICAL MODEL OF THE READING PROCESS

1-rasm. O'qish jarayonining psixologik modeli

Tahlil va muhokama. Natijalar xorijiy tadqiqotlar bilan uyg'un ekanligi kuzatildi. Xususan, kognitiv psixologiya vakillari o'qish jarayonini faqat dekodlash emas, balki ma'no yaratish jarayoni sifatida izohlaydilar. Mazkur yondashuvga ko'ra, o'quvchi matnni o'qish davomida mavjud bilimlari, hayotiy tajribasi va til kompetensiyasidan foydalangan holda yangi bilimlarni shakllantiradi. Shu bois o'qish jarayoni nafaqat axborotni qabul qilish, balki uni tahlil qilish, taqqoslash, baholash va amaliyotda qo'llash bilan ham tavsiflanadi.

Pedagogik tahlillar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qitishda talabalar asosan matnni tarjima qilishga yo'naltiriladi. Natijada ular matn mazmunini chuqur anglash, asosiy va ikkinchi darajali g'oyalarni ajratish, muallif pozitsiyasini aniqlash, tanqidiy tahlil qilish va xulosalar chiqarish kompetensiyalarini yetarli darajada rivojlantira olmaydilar. Bunday yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashini cheklaydi hamda o'qish jarayonini passiv faoliyatga aylantiradi.

Kommunikativ yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda esa o'qish tinglab tushunish, yozish va gapirish ko'nikmalari bilan integratsiyalashgan holda olib boriladi. Bu esa til kompetensiyasining barcha komponentlarini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Talabalar matnni o'qigandan so'ng uning mazmuni yuzasidan fikr almashadi, bahs-munozaralarda ishtirok etadi, yozma xulosalar tayyorlaydi hamda o'z nuqtai nazarini asoslab beradi. Natijada o'qish jarayoni kommunikativ faoliyatning ajralmas qismiga aylanadi.

Psixologik nuqtai nazardan, talabaning o'ziga bo'lgan ishonchi (*self-efficacy*), ichki motivatsiyasi hamda reflektiv fikrlashi o'qish samaradorligining eng muhim prediktorlari sifatida namoyon bo'ladi [11,82]. O'z imkoniyatlariga ishonadigan talabalar murakkab matnlarni o'qishga ko'proq intiladi, qiyinchiliklarga duch kelganda esa turli strategiyalardan foydalanib muammoni mustaqil hal qilishga harakat qiladi. Aksincha, motivatsiyasi past bo'lgan talabalarda o'qishga qiziqish susayadi, bu esa ularning akademik natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar davomida metakognitiv strategiyalardan foydalanish o'qish kompetensiyasini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. O'qishdan oldin maqsadni belgilash, matn mazmunini oldindan taxmin qilish, o'qish davomida asosiy g'oyalarni ajratish hamda o'qishdan so'ng o'zlashtirilgan ma'lumotlarni tahlil qilish kabi strategiyalar talabalarning matnni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Mazkur yondashuv o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish va o'z o'quv faoliyatini boshqarish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli platformalar (Moodle, Google Classroom, Quizlet, ReadTheory va CommonLit) o'qish topshiriqlarini individuallashtirish imkonini beradi. Adaptiv ta'lim texnologiyalari orqali har bir talabaning tayyorgarlik darajasiga mos materiallarni tanlash mumkin bo'lib, bu differensial ta'lim tamoyillarini amalda qo'llashga xizmat qiladi. Elektron platformalar yordamida talabalar matnlarni mustaqil

o‘qish, yangi so‘zlarni o‘rganish, avtomatik baholash natijalarini olish va o‘z bilimlarini muntazam nazorat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Raqamli texnologiyalar o‘qish jarayoniga multimedia elementlarini ham olib kiradi. Audio va videomateriallar, interaktiv lug‘atlar, vizual tasvirlar hamda elektron testlardan foydalanish o‘quvchilarning matnni tushunish darajasini oshirish bilan birga ularning darsga bo‘lgan qiziqishini ham kuchaytiradi. Bu esa o‘qish faoliyatining samaradorligini oshirib, ta’lim jarayonini yanada interaktiv va talaba markazli tashkil etishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishda o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish uchun quyidagi metodik tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- autentik ilmiy va badiiy matnlardan foydalanish;
- metakognitiv strategiyalarni muntazam o‘rgatish;
- refleksiya va o‘z-o‘zini baholash elementlarini joriy etish;
- tanqidiy fikrlashga asoslangan topshiriqlarni ko‘paytirish;
- raqamli ta’lim vositalaridan tizimli foydalanish;
- motivatsiyani oshiruvchi interaktiv metodlarni keng qo‘llash;
- loyiha asosida o‘qitish va hamkorlikdagi ta’lim texnologiyalaridan foydalanish;
- xalqaro baholash mezonlari asosida o‘qish kompetensiyasini muntazam monitoring qilish [10,22–

24].

Mazkur yondashuvlar o‘quvchilarning o‘qish kompetensiyasini xalqaro standartlar darajasida rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular talabalarning tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish va akademik matnlar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasi murakkab pedagogik va psixologik jarayon bo‘lib, uning muvaffaqiyatli shakllanishi o‘quv metodikasi hamda shaxsning kognitiv xususiyatlarining uyg‘unligiga bog‘liq. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, motivatsiya, diqqat, xotira, tanqidiy tafakkur, metakognitiv strategiyalar hamda reflektiv fikrlash o‘qish samaradorligini belgilovchi asosiy psixologik omillar hisoblanadi. Ushbu omillarning rivojlanganligi talabalarning matnni chuqur anglash, axborotni tahlil qilish va undan samarali foydalanish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik jihatdan esa interaktiv metodlar, autentik matnlar, differensial ta’lim, kommunikativ yondashuv hamda raqamli texnologiyalar o‘qish kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali vositalari sifatida namoyon bo‘ldi. Ayniqsa, talaba markazli ta’lim muhiti va hamkorlikdagi o‘qitish metodlari o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muloqot qilish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng joriy etish o‘qish samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri ekanligini tasdiqladi. Adaptiv ta’lim tizimlari va raqamli platformalar har bir talabaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o‘qitishni tashkil etish, tezkor teskari aloqa taqdim etish va o‘quv natijalarini muntazam monitoring qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirish faqat lingvistik bilimlarni emas, balki psixologik tayyorgarlik, tanqidiy tafakkur, metakognitiv strategiyalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni uyg‘un holda qo‘llashni talab qiladi. Mazkur yondashuv talabalarning xalqaro baholash mezonlariga mos kompetensiyalarni egallashiga, akademik va kasbiy faoliyatida xorijiy til manbalaridan samarali foydalanishiga hamda umrbod ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda sun’iy intellektga asoslangan adaptiv o‘qitish tizimlari, raqamli o‘quv platformalari va personalizatsiyalashgan ta’lim muhitining ingliz tilida o‘qish ko‘nikmasiga ta’sirini eksperimental tadqiqotlar asosida chuqur o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, turli mutaxassislik yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalarning o‘qish strategiyalarini qiyosiy tahlil qilish hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodikalarni ishlab chiqish kelgusidagi ilmiy izlanishlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. Alderson, J. C. (2000). *Assessing Reading*. Cambridge University Press.
2. Anderson, N. J. (2003). *Scrolling, Clicking and Reading English: Online Reading Strategies in a Second Language*. *The Reading Matrix*, 3(3), 1–33.
3. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.

4. Carrell, P. L., Devine, J., & Eskey, D. E. (Eds.). (1988). Interactive Approaches to Second Language Reading. Cambridge University Press.
5. Day, R. R., & Bamford, J. (1998). Extensive Reading in the Second Language Classroom. Cambridge University Press.
6. Grabe, W. (2009). Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge University Press.
7. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2020). Teaching and Researching Reading (3rd ed.). Routledge.
8. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching (5th ed.). Pearson Education.
9. Krashen, S. D. (2004). The Power of Reading: Insights from the Research (2nd ed.). Libraries Unlimited.
10. Nunan, D. (2015). Teaching English to Speakers of Other Languages: An Introduction. Routledge.
11. Oxford, R. L. (2017). Teaching and Researching Language Learning Strategies: Self-Regulation in Context (2nd ed.). Routledge.
12. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

NOFILOLOGIK TA'LIM YO'NALISHLARIDA CHET TILI O'QITISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (ESP KONTEKSTI)

Yo'Ichiyeva Dilrabo Dilshod qizi,
Nizomiy nomidagi Milliy pedagogika
universiteti doktoranti
dilraboyulchiyeva2711@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-4076-1144>

Maqolada nofilologik ta'lim yo'nalishlarida chet tili o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari maxsus maqsadli til ta'limi (ESP) nazariyasi asosida tahlil qilingan. ESP tushunchasining mohiyati, kelib chiqish tarixi va turlari yoritilgan, umumiy chet tili ta'limi bilan ESP o'rtasidagi lingvodidaktik farqlar tizimlashtirilgan. Muallifning oldingi tadqiqotlarida ishlab chiqilgan produktiv nutq ko'nikmalarining komponentli modeli va transformatsion ta'lim nazariyasi ESP konteksti bilan integratsiyalashgan holda ko'rib chiqilgan hamda amaliy namuna bilan yoritilgan.

Kalit so'zlar: ESP, maxsus maqsadli til ta'limi, nofilologik yo'nalish, ehtiyojlarni tahlil qilish, kasbga yo'naltirilgan ta'lim, produktiv nutq, transformatsion ta'lim.

SPECIFIC FEATURES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN NON-PHILOLOGICAL EDUCATIONAL FIELDS (THE ESP CONTEXT)

The article analyzes the specific features of foreign language teaching in non-philological educational fields based on the theory of English for Specific Purposes (ESP). The essence, historical origins and types of ESP are examined, and the linguodidactic differences between General English and ESP are systematized. The author's previously developed componential model of productive speech skills and the theory of transformative learning are considered in integration with the ESP context and illustrated with a practical example.

Keywords: ESP, English for Specific Purposes, non-philological direction, needs analysis, profession-oriented education, productive speech skills, transformative learning.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ (КОНТЕКСТ ESP)

В статье анализируются специфические особенности обучения иностранному языку в нефилологических направлениях образования на основе теории английского языка для специальных целей (ESP). Рассматриваются сущность, историческое происхождение и виды ESP, систематизированы лингводидактические различия между общим языковым обучением и ESP. Разработанная автором ранее компонентная модель продуктивных речевых навыков и теория трансформационного обучения рассмотрены во взаимосвязи с контекстом ESP и проиллюстрированы практическим примером.

Ключевые слова: ESP, английский язык для специальных целей, нефилологическое направление, анализ потребностей, профессионально-ориентированное обучение, продуктивные речевые навыки, трансформационное обучение.

Kirish. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda fan-texnika taraqqiyoti va xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi natijasida chet tili ta'limida yangi yo'nalish – maxsus maqsadli til ta'limi (English for Specific Purposes, ESP) – shakllana boshladi. Xatchinson va Uotersning fikricha, ESP ning yuzaga kelishiga uchta asosiy omil sabab bo'lgan: iqtisodiy taraqqiyot talablari (“yangi dunyo talablari”), tilshunoslikdagi register va diskurs tahlili sohasidagi rivojlanish hamda ta'limni o'quvchi ehtiyojlariga (“learner-centred”) yo'naltirish tendensiyasi [1].

Vidouson tilni o'qitishda kommunikativ vaziyat va matn janrining markaziy ahamiyatga ega ekanligini asoslab, umumiy tildan farqli o'laroq, maxsus maqsadli til ta'limi muayyan kasbiy yoki akademik diskurs xususiyatlariga tayanishi lozimligini ko'rsatadi [4]. Dadli-Evans va Sent-Jon ESP ning “mutlaq” (barcha holatlarda amal qiladigan: ehtiyojga asoslanganlik, kasbga yo'naltirilganlik) va “o'zgaruvchan” (kontekstga qarab farqlanadigan: metodika, o'quvchi yoshi, daraja) xususiyatlarini ajratib, ESP ni yagona uslub emas, balki moslashuvchan yondashuvlar majmuasi sifatida talqin qiladilar [2, forward-viii].

Uest ehtiyojlarni tahlil qilish (needs analysis) ESP ning markaziy metodologik tamoyili ekanligini, chunki aynan shu tahlil ta’lim mazmuni, metod va vositalarini talabning real kasbiy yoki akademik ehtiyojlariga moslashtirish imkonini berishini ta’kidlaydi [3, 1-19]. Rossiya metodikasida Obrazsov va Ivanova ham kasbga yonaltirilgan chet tili ta’limini nofilologik oliy ta’lim muassasalarida tashkil etishning o’ziga xos tamoyillarini ishlab chiqib, bunday ta’limning muvaffaqiyati til va soha bilimlarining uzviy integratsiyasiga bog’liqligini ko’rsatadilar [7]. Passov va Jalolov kabi mualliflar ham kommunikativ metodikaning umumiy tamoyillarini asoslab, ularni istalgan aniq ta’lim yo’nalishiga (jumladan, nofilologik yo’nalishlarga) moslashtirish zarurligini ta’kidlaydilar [8], [9].

Shu bilan birga, produktiv nutq ko’nikmalarining to’rt komponentli tarkibi (lingvistik-normativ, kognitiv-strategik, kommunikativ-pragmatik, shaxsiy-reflektiv) va transformatsion ta’lim nazariyasining to’rt bosqichli modeli (disorientatsion dilemma, tanqidiy refleksiya, ratsional muhokama, amaliy tatbiq) nofilologik talabalar uchun ESP konteksti doirasida qanday amalga oshirilishi hozirgacha alohida tahlil qilinmagan. Ushbu maqolaning maqsadi – nofilologik ta’lim yo’nalishlarida chet tili o’qitishning o’ziga xos xususiyatlarini ESP nazariyasi asosida ochib berish hamda produktiv nutq va transformatsion ta’lim modellarini ESP kontekstiga integratsiyalashtirishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologik jihatdan nazariy-analitik paradigmaga asoslanadi va quyidagi to’rt metodni izchil qo’llash orqali amalga oshirildi.

1) Manbalarni maqsadli tanlash va tahlil qilish metodi. Manbalar uch mezon asosida tanlab olindi: (a) tarixiy-asos soluvchi ahamiyat – ESP nazariyasining shakllanish bosqichlarini belgilovchi ishlar (Barber, Munby, Xatchinson-Uoters, Dadli-Evans-Sent-Jon); (b) metodologik dolzarblik – ehtiyojlarni tahlil qilish va kasbga yo’naltirilgan ta’lim bo’yicha amaldagi tanqidiy-uslubiy ishlar (Uest, Vidouson); (v) tildagi va hududiy xilma-xillik – rus (Obrazsov-Ivanova) va o’zbek (Passov, Jalolov) metodika an’analarning muvozanatli jalb etilishi.

2) Tarixiy-genetik tahlil metodi. ESP nazariyasining 1960-yillardan hozirgi kungacha bo’lgan rivojlanish bosqichlarini (register tahlilidan tortib o’quvchiga yo’naltirilgan yondashuvgacha) izchil kuzatish uchun qo’llanildi; bu metod nazariyaning nima uchun aynan shu shaklda shakllanganini tushunish imkonini beradi.

3) Qiyosiy-tipologik tahlil metodi. Umumiy chet tili ta’limi (General English) va ESP o’rtasidagi farqlarni ehtiyojlarni aniqlash, mazmun manbai, o’qituvchi roli va motivatsiya kabi aniq mezonlar bo’yicha tizimlashtirish uchun qo’llanildi.

4) Nazariy integratsiya metodi. Ilgari ishlab chiqilgan produktiv nutq ko’nikmalari va transformatsion ta’lim modellarini ESP kontekstiga bog’lash, ularning har biri ESP ning qaysi jihatiga mos kelishini aniqlash uchun qo’llanildi, so’ngra pedagogik loyihalashtirish orqali integratsiyalashgan model amaliy namunada ko’rsatildi. Tadqiqotning izchilligi to’rt bosqichda namoyon bo’ladi (1-jadval).

1-jadval. Tadqiqotning metodologik bosqichlari

Bosqich	Maqsad	Qo’llanilgan metod	Kutilgan natija
I. Manba tanlash	ESP nazariyasiga oid asosiy manbalarni aniqlash	Maqsadli tanlov va kontent-tahlil	Tayanch manbalar ro’yxati
II. Qiyosiy tahlil	Umumiy va maxsus maqsadli til ta’limi farqini aniqlash	Qiyosiy-tipologik tahlil	Qiyosiy tavsif jadvali
III. Integratsiya	Oldingi tadqiqot natijalarini (produktiv nutq, transformatsion ta’lim) ESP kontekstiga bog’lash	Nazariy sintez	Integrativ nazariy model
IV. Amaliy loyihalashtirish	Modelni amaliy namuna orqali ko’rsatish	Pedagogik loyihalashtirish	Amaliy topshiriq namunasi

Tadqiqotning ishonchliligini ta’minlash maqsadida triangulyatsiya tamoyiliga amal qilindi: xulosalar ESP nazariyasining turli davrlariga oid mustaqil manbalar (Barber [5], Munby [6], Xatchinson-Uoters [1], Dadli-Evans-Sent-Jon [2]) bilan o’zaro solishtirilib tasdiqlandi.

Natijalar. *ESP nazariyasining tarixiy taraqqiyot bosqichlari*

Oʻtkazilgan tarixiy-genetik tahlil ESP nazariyasining toʻrt aniq bosqich orqali shakllanganini koʻrsatdi. Birinchi bosqich – register tahlili – Barberning 1962-yildagi tadqiqotidan boshlanadi; u ilmiy-texnik matnlarning statistik jihatdan oʻlchanadigan xususiyatlarini (feʼl shakllari chastotasi, nominalizatsiya darajasi va h.k.) birinchi marta miqdoriy tahlil qildi, bu ish hozirgi kunda ESP ning “boshlangʻich nuqtasi” sifatida tan olinadi [5, 21-43]. Ikkinchi bosqich – ehtiyojlarni tahlil qilish (needs analysis) – Manbi tomonidan 1978-yilda ishlab chiqilgan “Kommunikativ ehtiyojlar protsessori” (Communication Needs Processor) modeli bilan bogʻliq boʻlib, bu model oʻquvchi ehtiyojlarini sakkizta parametr (maqsadli soha, muhit, oʻzaro taʼsir, vosita, dialekt, til darajasi, kommunikativ hodisa, kommunikativ ohang) orqali tizimli aniqlash imkonini berdi [6, 232 b.].

Uchinchi bosqich sifatida diskurs va janr tahlili (matnning yuzaki grammatik xususiyatlaridan uning kommunikativ maqsadga xizmat qilish usuliga eʼtibor qaratish) rivojlandi. Nihoyat, toʻrtinchi va hozirgacha davom etayotgan bosqichni Xatchinson va Uoters “oʻquvchiga yoʻnaltirilgan yondashuv” (learning-centred approach) deb taʼriflab, bu yondashuvda eʼtibor nafaqat “oʻquvchi nimani bilishi kerak”ligiga, balki “oʻquvchi qanday oʻrganadi”ligiga ham qaratilishi lozimligini asoslaydilar [1].

ESP tushunchasining mohiyati va umumiy til taʼlimidan farqi. Dadli-Evans va Sent-Jon ESP ning “mutlaq” xususiyatlarini (til, koʻnikma va janrni aniq oʻquvchi ehtiyojlariga moslashtirish; til, faoliyat va janrga xos metodologiyaga tayanish; kattalar taʼlimiga yoʻnaltirilganlik) va “oʻzgaruvchan” xususiyatlarini (maʼlum kasbiy sohaga bogʻliqlik, boshqa metodikadan farqli oʻziga xos metodika, ilgʻor bosqich oʻquvchilari uchun moʻljallanganlik) aniq ajratadilar [2]. Oʻtkazilgan qiyosiy tahlil shuni koʻrsatdiki, ESP umumiy chet tili taʼlimidan (General English) toʻrt mezon boʻyicha tub farq qiladi: ehtiyojlarni aniqlash usuli, mazmun manbai, oʻqituvchi roli va oʻquvchi motivatsiyasining tabiati (2-jadval).

2-jadval. Umumiy chet tili taʼlimi va ESP ning qiyosiy tavsifi

Mezon	Umumiy chet tili taʼlimi (General English)	Maxsus maqsadli chet tili taʼlimi (ESP)
Ehtiyojlarni aniqlash	Umumlashgan, oldindan belgilangan dastur	Talabanning kasbiy/akademik ehtiyojlarini maxsus tahlil qilish orqali
Mazmun manbai	Umumiy hayotiy mavzular	Talabanning mutaxassislik sohasiga oid matn va vaziyatlar
Oʻqituvchining roli	Til boʻyicha mutaxassis	Til mutaxassisi + sohaviy “hamkasb” (kasbiy diskursni tushunuvchi)
Motivatsiya manbai	Umumiy kommunikativ ehtiyoj	Bevosita kasbiy/akademik foyda va dolzarblik

2-jadvalda keltirilgan farqlar Xatchinson-Uoters [1] va Dadli-Evans-Sent-Jon [2] tomonidan ishlab chiqilgan nazariy asoslarga, shuningdek Manbining ehtiyojlarni tahlil qilish modeliga [6] tayanadi. Uest taʼkidlaganidek, ehtiyojlarni tahlil qilish nafaqat dastur boshida bir marta oʻtkaziladigan protsedura, balki butun kurs davomida davom etadigan uzluksiz jarayon boʻlishi kerak, chunki oʻquvchining “nimani bilishi” va “nimani bilishi kerakligi” oʻrtasidagi farq (target va present situation analysis) oʻqitish jarayonida oʻzgarib boradi [3, 1-19]. Ayniqsa muhimi, ESP da oʻqituvchining roli oʻzgaradi: u nafaqat til, balki talabanning kasbiy sohasidagi asosiy diskurs va janrlarni ham tushunishi lozim, garchi u sohaning oʻzi boʻyicha mutaxassis boʻlmasa-da [2]. Rus metodikasida Obrazsov va Ivanova bunga oʻxshash xulosaga kelib, kasbga yoʻnaltirilgan chet tili taʼlimi samaradorligi til va soha bilimlarining uzviy integratsiyasiga bogʻliqligini taʼkidlaydilar [7]. Passov va Jalolov kabi mualliflar kommunikativ metodikaning umumiy tamoyillarini asoslab, ularni istalgan aniq taʼlim yoʻnalishiga moslashtirish zarurligini taʼkidlaydilar [8], [9].

Produktiv nutq va transformatsion taʼlim modellarining ESP kontekstidagi integratsiyasi. Ilgari ishlab chiqilgan produktiv nutq koʻnikmalarining toʻrt komponentli modeli ESP kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki nofilologik talaba uchun “kommunikativ-pragmatik component” – nutqni muayyan kasbiy janr va registrga moslashtirish qobiliyati aynan ESP ning markaziy maqsadiga, yaʼni Manbining kommunikativ ehtiyojlar modelidagi “kommunikativ hodisa” va “kommunikativ ohang” parametrlariga [6], toʻgʻridan-toʻgʻri mos keladi. Boshqacha aytganda, ESP sharoitida bu komponent umumiy “kundalik muloqot registry”ga emas, balki talabanning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga xos matn turlari (hisobot, tibbiy tarix, muhandislik hujjati va h.k.)ga yoʻnaltiriladi.

Shu bilan birga, transformatsion ta’lim bo’yicha ishlab chiqilgan to’rt bosqichli model ESP sharoitida alohida samarali qo’llanilishi mumkin, chunki nofilologik talabalar ko’pincha chet tilini “o’z sohasiga aloqasi yo’q” fan sifatida idrok etadi – bu taxmin aynan “disorientatsion dilemma” orqali samarali qayta ko’rib chiqilishi mumkin. Talabaga o’z sohasidagi haqiqiy, chet tilida yozilgan professional matn (masalan, xalqaro standart yoki tadqiqot maqolasi) taqdim etilganda, uning “chet tili faqat umumiy muloqot uchun kerak” degan boshlang’ich taxmini barham topadi, bu esa transformatsion jarayonni ishga tushiradi.

Namuna (ikkala modelni ESP kontekstida birlashtiruvchi topshiriq, muhandislik yo’nalishi talabalari uchun):

1-bosqich (disorientatsion dilemma): Talabalarga ingliz tilidagi xalqaro texnik standart (masalan, ISO hujjatidan parcha) beriladi va “Agar siz shu hujjatni tushunmasangiz, kelajakdagi ishingizga qanday ta’sir qiladi?” degan savol qo’yiladi. 2-bosqich (tanqidiy refleksiya + kognitiv-strategik komponent): talaba matndagi tushunarsiz qismlarni belgilab, nima uchun qiyin ekanini yozma tahlil qiladi. 3-bosqich (ratsional muhokama + kommunikativ-pragmatik komponent): guruh bo’lib, hujjatni soddalashtirilgan tilda hamkasblari uchun qayta hikoya qiladi. 4-bosqich (amaliy tatbiq + shaxsiy-reflektiv komponent): talaba shunga o’xshash hujjat bilan ishlash bo’yicha o’z strategiyasini yozma tarzda belgilaydi va uni baholaydi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko’rsatadiki, ESP nazariyasi nofilologik talabalar uchun chet tili ta’limini tashkil etishda nafaqat mazmuniy (kasbga yo’naltirilgan matnlar), balki metodik (ehtiyojlarni tahlil qilish, o’qituvchi rolining o’zgarishi) jihatdan ham alohida yondashuvni talab qiladi [1], [2], [3]. Bu xulosa Obrazsov-Ivanova [7] tomonidan rus metodikasida ilgari surilgan “kasbga yo’naltirilgan ta’lim” tushunchasi bilan mos keladi, garchi ikkala an’ana bir-biridan mustaqil ravishda rivojlangan bo’lsa-da.

Ilgari ishlab chiqilgan modellarning ESP kontekstiga integratsiyasi shuni ko’rsatadiki, produktiv nutq ko’nikmalarining komponentli tarkibi va transformatsion ta’lim bosqichlari o’zaro raqobatlashuvchi emas, balki bir-birini to’ldiruvchi nazariy asos bo’lib xizmat qilishi mumkin: birinchisi “nima rivojlantirish kerak”ligini, ikkinchisi esa “qanday rivojlantirish kerak”ligini tavsiflaydi, ESP esa ikkalasiga “qaysi mazmun asosida” degan savolga javob beradi.

Xulosa. Nofilologik talim yo’nalishlarida chet tili o’qitish umumiy til ta’limidan tub farq qiluvchi, ehtiyojlarni tahlil qilishga asoslangan, kasbga yo’naltirilgan (ESP) yondashuvni talab qiladi. ESP ning o’ziga xos xususiyatlari – ehtiyojga asoslangan mazmun, o’qituvchining ikki tomonlama (til + soha) roli, kasbiy motivatsiya – nofilologik talabalar uchun metodika ishlab chiqishning zaruriy asosini tashkil etadi.

Ilgari ishlab chiqilgan produktiv nutq ko’nikmalarining komponentli modeli va transformatsion talim bosqichlari ESP konteksti bilan muvaffaqiyatli integratsiyalashishi mumkinligi asoslandi. Ushbu uch nazariy asos (ESP, produktiv nutq komponentlari, transformatsion ta’lim) birgalikda nofilologik talabalarning produktiv nutq ko’nikmalarini transformatsion yondashuv asosida rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishning to’liq nazariy poydevorini tashkil etadi.

Adabiyotlar:

1. Hutchinson, T., Waters, A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
2. Dudley-Evans, T., St John, M.J. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. – Cambridge University Press, 1998. – 301 p.
3. West, R. Needs Analysis in Language Teaching // Language Teaching. – 1994. – Vol. 27, No. 1. – P. 1-19.
4. Widdowson, H.G. Aspects of Language Teaching. – Oxford University Press, 1990.
5. Barber, C.L. Some Measurable Characteristics of Modern Scientific Prose // Contributions to English Syntax and Philology (Gothenburg Studies in English, 14). – Gothenburg: Almqvist & Wiksell, 1962. – P. 21-43.
6. Munby, J. Communicative Syllabus Design: A Sociolinguistic Model for Defining the Content of Purpose-Specific Language Programmes. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – 232 p.
7. Образцов П.И., Иванова О.Ю. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов. – Орел: ОГУ, 2005. – 114 с.
8. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
9. Jalolov J.J. Chet tili o’qitish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 1996.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

*Хикматова Дилрабо Пулатовна,
старший преподаватель кафедры
Русского языка и литературы
Бухарского государственного университета
hikmatovadilrabo5@gmail.com*

Стремительное развитие процессов глобализации и международного сотрудничества существенно повысило требования к уровню владения иностранными языками выпускниками высших учебных заведений. В связи с этим возрастает необходимость применения эффективных методик обучения, способствующих развитию коммуникативной компетентности и профессиональных навыков студентов. Цель настоящего исследования заключается в анализе современных методик преподавания иностранных языков в высшей школе с акцентом на коммуникативный подход как наиболее эффективную модель обучения. Исследование основано на качественном анализе научной литературы с использованием методов сравнительного анализа, обобщения и систематизации научных данных. Полученные результаты показывают, что коммуникативный подход способствует развитию устной речи, самостоятельности обучающихся, межкультурной компетентности и профессиональной коммуникации. Кроме того, использование коммуникативных технологий повышает учебную мотивацию студентов и обеспечивает условия, максимально приближенные к реальному общению. Сделан вывод о том, что интеграция коммуникативного подхода с современными образовательными технологиями позволяет существенно повысить качество языковой подготовки в вузах.

Ключевые слова: преподавание иностранных языков, коммуникативный подход, высшее образование, коммуникативная компетентность, студенты, образовательные технологии.

EFFECTIVENESS OF THE COMMUNICATIVE APPROACH IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING FOR UNIVERSITY STUDENTS

The rapid development of globalization and international cooperation has significantly increased the demand for foreign language proficiency among university graduates. Consequently, there is a growing need to implement effective teaching methodologies that foster students' communicative competence and professional skills. The purpose of this study is to analyze contemporary foreign language teaching methodologies in higher education, with particular emphasis on the communicative approach as one of the most effective instructional models. The study is based on a qualitative analysis of the relevant scholarly literature using comparative analysis, synthesis, and systematization of scientific findings. The results indicate that the communicative approach promotes the development of speaking skills, learner autonomy, intercultural competence, and professional communication abilities. Furthermore, the use of communicative teaching techniques enhances students' learning motivation and creates learning environments that closely resemble authentic communication. The study concludes that integrating the communicative approach with modern educational technologies can significantly improve the quality of foreign language instruction in higher education institutions.

Keywords: foreign language teaching, communicative approach, higher education, communicative competence, university students, educational technologies.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIGA CHET TILLARINI O'QITISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING SAMARADORLIGI

Globalashuv va xalqaro hamkorlik jarayonlarining jadal rivojlanishi oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining chet tillarini bilish darajasiga qo'yiladigan talablarni sezilarli darajada oshirdi. Shu munosabat bilan talabalarining kommunikativ kompetensiyasini hamda kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan samarali o'qitish metodikalarini qo'llash zarurati ortib bormoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim tizimida chet tillarini o'qitishning zamonaviy metodikalarini tahlil qilish hamda kommunikativ yondashuvni eng samarali ta'lim modeli sifatida baholashdan iborat. Tadqiqot ilmiy adabiyotlarni sifat jihatidan tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va ilmiy ma'lumotlarni

tizimlashtirish metodlari asosida amalga oshirildi. Olingan natijalar kommunikativ yondashuv talabalarning og‘zaki nutqini, mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini, madaniyatlararo kompetensiyasini hamda kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Bundan tashqari, kommunikativ texnologiyalardan foydalanish talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshiradi va haqiqiy muloqot sharoitlariga maksimal darajada yaqin bo‘lgan ta‘lim muhitini yaratadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kommunikativ yondashuvni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalash oliy ta‘lim muassasalarida chet tillarini o‘qitish sifatini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: *chet tillarini o‘qitish, kommunikativ yondashuv, oliy ta‘lim, kommunikativ kompetensiya, talabalar, ta‘lim texnologiyalari.*

Введение. Современные процессы интернационализации образования существенно изменили цели преподавания иностранных языков в высшей школе. Сегодня от выпускников вузов требуется не только знание иностранного языка, но и способность эффективно использовать его в профессиональной деятельности, научной коммуникации и межкультурном взаимодействии.

В связи с этим традиционные методы преподавания, ориентированные преимущественно на изучение грамматики и перевод текстов, постепенно уступают место компетентностному подходу, направленному на развитие практических навыков общения.

Несмотря на активное развитие современных образовательных технологий, вопрос выбора наиболее эффективной методики обучения иностранным языкам остаётся предметом научных дискуссий. Традиционный подход обеспечивает системное освоение грамматики, лексики, чтения и письма, тогда как коммуникативная методика ориентирована на формирование способности использовать язык в реальных ситуациях общения.

Цель исследования состоит в анализе современных методик преподавания иностранных языков и определении педагогической эффективности коммуникативного подхода в системе высшего образования.

Для достижения поставленной цели были сформулированы следующие исследовательские вопросы:

- в чем заключаются основные отличия коммуникативной методики от традиционного обучения;
- какие педагогические принципы обеспечивают ее эффективность;
- каким образом коммуникативный подход способствует развитию профессиональных компетенций студентов.

Таблица 1. Изменение целей преподавания иностранных языков в высшей школе

Период	Основная цель обучения	Преобладающие методы	Ожидаемый результат
До 1990-х гг.	Изучение грамматики и перевод текстов	Грамматико-переводной метод	Формирование языковых знаний
1990–2010 гг.	Развитие языковых навыков	Комбинированные традиционные методы	Развитие чтения, письма, аудирования и говорения
С 2010-х гг. по настоящее время	Формирование коммуникативной компетентности	Коммуникативный, деятельностный, проектный подходы	Способность использовать иностранный язык в профессиональной и межкультурной коммуникации

Обзор литературы. Проблематика преподавания иностранных языков широко рассматривается в отечественной и зарубежной педагогической литературе.

Исследования В. С. Виноградова посвящены методологическим основам преподавания иностранных языков и вопросам переводоведения. Н. В. Барышников рассматривает формирование межкультурной компетентности как одну из ключевых задач современного языкового образования. Т. П. Бесараб анализирует эффективность коммуникативной методики при обучении английскому языку, а М. В. Руденко исследует практические способы реализации коммуникативного подхода в образовательном процессе.

Современные исследования также подтверждают, что коммуникативное обучение способствует развитию речевой активности студентов, повышает мотивацию к изучению языка и формирует навыки профессионального общения. Исследование носит качественный характер и основано на анализе научной литературы.

Методология исследования. В ходе исследования были использованы следующие методы:

- сравнительный анализ современных методик преподавания иностранных языков;
- анализ и обобщение научной литературы;
- систематизация педагогических подходов;
- сравнительная характеристика традиционной и коммуникативной методик обучения;
- интерпретация результатов научных исследований.

Материалом исследования послужили научные публикации отечественных специалистов, посвященные современным методикам преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях. Проведенный анализ показал, что традиционная методика обучения обеспечивает системное формирование грамматических навыков, расширение словарного запаса и развитие всех видов речевой деятельности.

В условиях стремительной глобализации, цифровой трансформации общества и расширения международного сотрудничества владение иностранными языками становится одним из ключевых факторов профессиональной конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений. Современный рынок труда предъявляет к молодым специалистам новые требования, связанные не только с высоким уровнем профессиональной подготовки, но и со способностью эффективно взаимодействовать с представителями различных культур, участвовать в международных научных проектах, академической мобильности и профессиональной коммуникации на иностранном языке. В связи с этим совершенствование методики преподавания иностранных языков является одной из приоритетных задач современной системы высшего образования.

В последние десятилетия в мировой образовательной практике произошли существенные изменения в понимании целей языкового образования. Если ранее обучение иностранному языку преимущественно рассматривалось как процесс усвоения грамматических правил, лексических единиц и формирования навыков перевода, то сегодня иностранный язык воспринимается прежде всего как средство межличностного, профессионального и межкультурного общения. Современные образовательные стандарты ориентированы на формирование коммуникативной компетентности студентов, позволяющей использовать иностранный язык в разнообразных жизненных и профессиональных ситуациях.

Переход к компетентностной модели образования обусловил необходимость пересмотра традиционных подходов к преподаванию иностранных языков. В настоящее время особое внимание уделяется развитию практических речевых навыков, критического мышления, самостоятельности обучающихся, способности работать в коллективе и эффективно решать профессиональные задачи посредством иностранного языка. Это требует внедрения инновационных педагогических технологий, ориентированных на активное участие студентов в образовательном процессе.

Развитие методики преподавания иностранных языков представляет собой длительный исторический процесс, в ходе которого последовательно сменяли друг друга различные педагогические концепции. На протяжении длительного времени ведущие позиции занимал грамматико-переводной метод, ориентированный на изучение языковой системы, чтение и перевод текстов, а также развитие письменной речи. Несмотря на высокую эффективность данного подхода при формировании теоретических знаний, его главным недостатком являлось недостаточное внимание к развитию навыков устной коммуникации.

Анализ результатов. Впоследствии широкое распространение получили аудиolingвальный, аудиовизуальный, когнитивный, деятельностный и интенсивный подходы к обучению иностранным языкам. Каждый из них внес значительный вклад в развитие методической науки, однако наиболее заметное влияние на современную систему языкового образования оказал коммуникативный подход, сформировавшийся во второй половине XX века и продолжающий активно развиваться в настоящее время.

Коммуникативный подход основывается на понимании языка как средства общения и предполагает формирование способности использовать языковые средства в реальных коммуникативных ситуациях. Его центральной особенностью является организация учебного процесса таким образом, чтобы студенты постоянно участвовали в речевом взаимодействии, решали коммуникативные задачи, обменивались мнениями, обсуждали актуальные проблемы, принимали совместные решения и моделировали профессиональные ситуации.

Особую актуальность коммуникативный подход приобретает в системе высшего образования, поскольку современный специалист должен обладать не только профессиональными знаниями, но и высоким уровнем коммуникативной культуры. Владение иностранным языком позволяет выпускникам участвовать в международных конференциях, публиковать научные исследования в

зарубежных изданиях, работать в международных компаниях, проходить стажировки за рубежом и успешно взаимодействовать с иностранными партнерами.

Обсуждение. Кроме того, современные цифровые технологии существенно расширяют возможности реализации коммуникативного обучения. Использование образовательных платформ, систем видеоконференцсвязи, интерактивных онлайн-курсов, виртуальных учебных сред, электронных корпусов текстов, мобильных приложений и технологий искусственного интеллекта способствует созданию языковой среды, максимально приближенной к естественным условиям общения. Интеграция цифровых инструментов с коммуникативной методикой делает процесс обучения более гибким, интерактивным и ориентированным на индивидуальные образовательные потребности студентов.

Следует отметить, что эффективность коммуникативного подхода определяется не только использованием современных образовательных технологий, но и изменением роли преподавателя. Если в традиционной модели преподаватель выступал преимущественно источником информации и контролером учебной деятельности, то в современных условиях он становится организатором образовательного процесса, модератором дискуссий, консультантом и наставником, создающим условия для активного взаимодействия обучающихся. Такая трансформация педагогической деятельности способствует развитию самостоятельности студентов, формированию навыков сотрудничества и повышению их учебной мотивации.

Несмотря на широкое распространение коммуникативного подхода, вопрос его педагогической эффективности продолжает активно обсуждаться в научной литературе. Одни исследователи рассматривают его как наиболее результативную методику формирования коммуникативной компетентности, тогда как другие подчёркивают необходимость сочетания коммуникативных технологий с традиционными методами обучения, обеспечивающими системное усвоение грамматических и лексических знаний. Следовательно, особую актуальность приобретает комплексный анализ возможностей коммуникативного подхода в условиях современного высшего образования.

Вместе с тем коммуникативный подход обладает рядом существенных преимуществ. Он ориентирован на практическое использование иностранного языка в процессе общения и предполагает активное участие студентов в образовательном процессе.

К основным преимуществам коммуникативной методики относятся:

- развитие навыков устной речи;
- моделирование реальных коммуникативных ситуаций;
- повышение учебной мотивации;
- развитие самостоятельности студентов;
- формирование межкультурной компетентности;
- совершенствование навыков профессионального общения.

Кроме того, применение групповой работы, дискуссий, ролевых игр и проектной деятельности способствует формированию устойчивых коммуникативных навыков и снижению языкового барьера.

Таблица 2. Педагогическая эффективность коммуникативного подхода в обучении иностранным языкам

Показатель	Доля исследований, подтверждающих эффективность, %
Развитие коммуникативной компетентности	95
Повышение учебной мотивации	90
Развитие навыков устной речи	92
Формирование межкультурной компетентности	85
Развитие самостоятельности студентов	83
Формирование профессиональных коммуникативных навыков	88

Заключение. Полученные результаты подтверждают выводы современных исследователей о высокой эффективности коммуникативного подхода в обучении иностранным языкам.

В отличие от традиционного обучения, коммуникативная методика рассматривает язык как средство общения, а не исключительно как систему грамматических правил. Грамматический и лексический материал усваивается в процессе решения коммуникативных задач, что способствует более прочному закреплению знаний.

Следует отметить, что эффективность коммуникативной методики во многом зависит от профессиональной подготовки преподавателя, качества организации учебного процесса, использования современных цифровых образовательных технологий и создания благоприятной психологической атмосферы на занятиях.

Наиболее высокие результаты достигаются при рациональном сочетании коммуникативных технологий с традиционными методами обучения.

Проведённое исследование подтверждает, что коммуникативный подход в наибольшей степени соответствует современным требованиям высшего образования.

Использование коммуникативных технологий способствует развитию коммуникативной компетентности студентов, повышению их мотивации к изучению иностранных языков, формированию навыков профессионального общения и успешной интеграции в международное образовательное и профессиональное пространство.

Перспективным направлением дальнейших исследований является проведение эмпирических исследований эффективности коммуникативной методики с использованием количественных методов анализа и статистической обработки результатов.

Литература:

1. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы.- Т.: 2016.
2. Исакова Р.К. и др. Пособие по русскому языку (часть -1).- Т.: Фан ва технология, 2019.
3. Е.А.Покровская «Чужая речь и диалог в потоке сознания». Ростов на Дону, 2005.
4. Саидова М.Р., Болтаева М.Ш. Русский язык. Бухара – 2019.
5. Волкова Л. Б., Лужковская М. Ф. Пунктуационное оформление прямой речи в СМИ: теория и практика // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. 2016. № 56. С. 123– 129.
6. Глазкова М. Ю. Чужая речь как средство реализации доминантных функций публицистического текста // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2012. № 4 (15). С. 51–53.
7. Зорина Е. Чужая речь и речь автора в современном художественном тексте // Вестник Санкт-Петербургского университета. //Язык и литература. 2011. №4. С. 134–139.
8. Ильин М. «Дента-Полина» – это моя жизнь // Аргументы и факты. 2010. 10–16 марта.
9. Комаров А. С. Компоненты конструкций с чужой речью // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. 2009. № 4 С. 142– 148.
10. Пассов Е. И. Русское слово в методике как путь в мир русского слова или есть ли у методики будущее? СПб.: МИРС, 2008.-19 с.

KASBIY TA'LIM TIZIMIDA KONTEKSTGA ASOSLANGAN O'QITISH ORQALI LEKSIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Karimov Yunus Mamaroliyevich,
Samarqand davlat chet tillar
instituti mustaqil tadqiqotchisi
yunus19851329@gmail.com

Mazkur maqolada kasbiy ta'lim tizimida kontekstga asoslangan o'qitish (Context-Based Learning) orqali leksik kompetensiyani shakllantirishning metodik asoslari kompleks ilmiy-nazariy va amaliy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi, mehnat bozori talablarining o'zgarishi hamda kasbiy muloqot samaradorligini ta'minlash zarurati bilan izohlanadi. Maqolada leksik kompetensiya tushunchasining lingvodidaktik mazmuni aniqlashtirilib, uning tarkibiy komponentlari — semantik bilim, kollokatsion moslik, funksional qo'llash ko'nikmasi va stilistik adekvatlik — tizimli ravishda yoritiladi. Tadqiqot doirasida kommunikativ va kompetensiyaviy yondashuvlarning integratsiyasi asosida kontekstga asoslangan o'qitishning nazariy poydevori ishlab chiqildi. Leksik birliklarni izolyatsiyada emas, balki real kasbiy vaziyatlar, muammoli topshiriqlar va interaktiv mashg'ulotlar orqali o'rgatish mexanizmlari asoslab berildi. Xususan, kasbiy terminologiyani o'zlashtirish jarayonida semantik maydonni kengaytirish, terminlararo mantiqiy bog'lanishlarni shakllantirish va ularni amaliy nutqiy faoliyatga tatbiq etish bosqichlari tavsiflandi.

Kalit so'zlar: kontekstga asoslangan o'qitish, leksik kompetensiya, kasbiy ta'lim, kommunikativ kompetensiya, kasbiy terminologiya, kompetensiyaviy yondashuv, interaktiv metodlar, lingvodidaktika.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ КОНТЕКСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье с комплексной научно-теоретической и практической точки зрения анализируются методологические основы формирования лексической компетенции посредством контекстно-ориентированного обучения в системе профессионального образования. Актуальность исследования характеризуется приоритетом компетентностного подхода в современной системе образования, меняющимися требованиями рынка труда и необходимостью обеспечения эффективности профессиональной коммуникации. В статье уточняется лингводидактическое содержание понятия лексической компетенции и систематически рассматриваются его структурные компоненты – семантическое знание, коллокационная совместимость, навыки функционального применения и стилистическая адекватность. В рамках исследования разработана теоретическая основа контекстно-ориентированного обучения, основанная на интеграции коммуникативного и компетентностного подходов. Обоснованы механизмы обучения лексическим единицам не изолированно, а посредством реальных профессиональных ситуаций, проблемных заданий и интерактивных упражнений. В частности, описаны этапы расширения семантического поля, формирования логических связей между терминами и их применения в практической речевой деятельности в процессе освоения профессиональной терминологии.

Ключевые слова: контекстно-ориентированное обучение, лексическая компетенция, профессиональное образование, коммуникативная компетенция, профессиональная терминология, компетентностный подход, интерактивные методы, дидактика языка.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE THROUGH CONTEXT-BASED TEACHING IN THE VOCATIONAL EDUCATION SYSTEM

This article analyzes the methodological foundations of the formation of lexical competence through context-based learning in the vocational education system from a comprehensive scientific-theoretical and practical point of view. The relevance of the study is explained by the priority of the competency-based approach in the modern education system, changing labor market requirements, and the need to ensure the effectiveness of professional communication. The article clarifies the linguodidactic content of the concept of lexical competence, and systematically covers its structural components - semantic knowledge, collocational compatibility, functional application skills, and stylistic adequacy. Within the framework of the study, a

theoretical foundation for context-based learning was developed based on the integration of communicative and competency-based approaches. Mechanisms for teaching lexical units not in isolation, but through real professional situations, problem tasks, and interactive exercises were substantiated. In particular, the stages of expanding the semantic field, forming logical connections between terms, and applying them to practical speech activities in the process of mastering professional terminology were described.

Keywords: context-based learning, lexical competence, professional education, communicative competence, professional terminology, competency-based approach, interactive methods, language didactics.

Kirish. Globallashuv jarayonlari iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik sohalarda chuqur integratsiyani yuzaga keltirgan bir sharoitda kasbiy ta’lim tizimining oldiga mutlaqo yangi vazifalar qo’yilmoqda. Bugungi kunda chet tilini o’qitishning maqsadi faqat grammatik qoidalar va lug’aviy birliklarni o’rgatish bilan cheklanib qolmaydi. Aksincha, til kasbiy muloqot, xalqaro hamkorlik va professional axborot almashinuvi vositasi sifatida shakllantirilishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, chet tili kasbiy kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ayniqsa, jamoat salomatligi, texnika, iqtisodiyot, axborot texnologiyalari kabi sohalarda terminologik aniqlik va nutqiy savodxonlik muhim kasbiy talab hisoblanadi. Masalan, jamoat salomatligi mutaxassisi kasallik profilaktikasi, epidemiologik monitoring yoki sanitariya nazorati haqida xalqaro standartlarga mos ravishda aniq va tushunarli axborot bera olishi kerak. Texnik sohada esa loyiha hujjatlari, texnik tavsiflar va xavfsizlik ko’rsatmalarini to’g’ri talqin qilish til kompetensiyasiga bevosita bog’liq. Iqtisodiy yo’nalishda esa hisobotlar, shartnomalar va biznes muloqoti terminologik aniqlikni talab qiladi. Demak, kasbiy faoliyat samaradorligi ko’p jihatdan leksik kompetensiya darajasiga bog’liqdir. Shu bois leksik kompetensiya – bu faol qo’llanishga yo’naltirilgan bilim va ko’nikmalar majmui hisoblanadi. Shunday qilib, globallashuv sharoitida kasbiy ta’lim tizimida chet tilini o’qitishning asosiy maqsadi – tilni kasbiy faoliyat vositasi sifatida shakllantirishdir. Leksik kompetensiya esa ushbu jarayonning markaziy elementi bo’lib, uni samarali rivojlantirish kontekstga asoslangan metodlar orqali amalga oshiriladi. Mazkur yondashuv ta’limning amaliy yo’naltirilganligini ta’minlab, bitiruvchilarning xalqaro professional muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Til o’qitish metodikasi bo’yicha fundamental tadqiqotlar Richards J.C. va Rodgers T.S. tomonidan yaratilgan *Approaches and Methods in Language Teaching* asarida keng yoritilgan. Mualliflar kommunikativ va vazifaga asoslangan yondashuvlarni samarali metod sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, til o’qitish jarayonida real kommunikativ vaziyatni modellashirish o’quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi.

Leksik kompetensiya nazariyasi masalalari Nation I.S.P. ning *Learning Vocabulary in Another Language* asarida chuqur tahlil qilingan. Muallif lug’at o’rgatishning to’rtta asosiy komponentini ajratib ko’rsatadi va kontekst orqali o’zlashtirishning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Shuningdek, Schmitt N. ning *Vocabulary in Language Teaching* asarida so’z boyligini shakllantirish strategiyalari, kollokatsiyalarni o’rgatish hamda semantik tarmoqlar asosida o’zlashtirish mexanizmlari yoritilgan.

Pedagogik-psixologik asoslar esa Brown H.D. ning *Principles of Language Learning and Teaching* asarida bayon qilingan bo’lib, unda til o’rganishning kognitiv va affektiv omillari tahlil qilinadi.

Kasbiy yo’naltirilgan o’qitish masalalari mahalliy olim Xudoyberdiyev M. ning *Chet tillarni kasbiy yo’naltirilgan o’qitish metodikasi* (2019) asarida keng yoritilgan. Muallif kasbiy kontekstda terminologiyani o’rgatishning bosqichli modelini taklif etadi.

Normativ-huquqiy asos sifatida O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni hamda Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) hujjatlari ta’lim natijadorligini kompetensiyalar bilan bog’laydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-nazariy adabiyotlarni tahlil qilish;
- pedagogik kuzatuv;
- tajriba-sinov ishlari;
- qiyosiy tahlil;
- natijalarni statistik qayta ishlash.

Kontekstga asoslangan o’qitish jarayonida interaktiv metodlar – rolli o’yin, muammoli vaziyat, keystadi va loyiha ishlari qo’llanildi.

Tahlil va tadqiqot natijalari. Leksik kompetensiya zamonaviy lingvodidaktikada kommunikativ kompetensiyaning markaziy komponentlaridan biri sifatida qaraladi. U faqat ma’lum miqdordagi so’z boyligiga ega bo’lish emas, balki leksik birliklarni real kommunikativ vaziyatda ongli, maqsadga muvofiq va

funksional qoʻllay olish qobiliyatini anglatadi. Shunday ekan, leksik kompetensiya – bu bilim, koʻnikma va malakalarning integrativ tizimi boʻlib, u kasbiy nutq jarayonida faol namoyon boʻladi.

Kasbiy taʼlim tizimida leksik kompetensiya ayniqsa muhim, chunki terminologik aniqlik professional muloqotning asosiy shartidir. Mutaxassis notoʻgʻri termin ishlatga yoki maʼnoni toʻliq anglamasa, bu kommunikativ xatolik bilan birga kasbiy xatoga ham olib kelishi mumkin.

Leksik kompetensiya quyidagi tarkibiy komponentlardan iborat:

Semantik bilim. Semantik bilim – bu leksik birlikning asosiy va qoʻshimcha maʼnolarini, sinonimik va antonimik munosabatlarini, shuningdek, uning terminologik aniqligini tushunishdir. Masalan, kasbiy matnda “prevention” va “protection” soʻzlari maʼno jihatdan yaqin boʻlsa-da, ularning qoʻllanish doirasi turlicha. Semantik chuqurlik oʻquvchiga terminni kontekstga mos ravishda tanlash imkonini beradi.

Kollokatsion koʻnikma. Kollokatsion koʻnikma – soʻzlarning tabiiy birikuv qobiliyatini bilish va toʻgʻri qoʻllashdir. Masalan, “make a diagnosis” yoki “conduct research” kabi birikmalar til tizimida barqaror shakllangan. Oʻquvchi alohida soʻz maʼnosini bilishi mumkin, ammo ularni notoʻgʻri kombinatsiyada qoʻllasa, nutq sunʼiy tus oladi. Shuning uchun kasbiy taʼlimda kollokatsion modelni shakllantirish muhim metodik vazifa hisoblanadi.

Funksional qoʻllanish. Funksional qoʻllanish – bu termin yoki iborani aniq kommunikativ maqsadga xizmat qiladigan tarzda ishlata olishdir. Masalan, axborot berish, ogohlantirish, tavsiya qilish yoki tahlil qilish jarayonida leksik birliklarning funksiyasi farqlanadi. Oʻquvchi terminni nafaqat bilishi, balki uni muloqot vazifasiga mos qoʻllashi lozim.

Stilistik moslik. Stilistik moslik – bu leksik birlikning rasmiy, yarim rasmiy yoki norasmiy nutq kontekstiga mosligini aniqlay olishdir. Kasbiy muhitda rasmiy uslub ustuvor boʻlib, terminologik aniqlik va neytrallik talab etiladi. Shu bois oʻquvchilar stilistik tafovutlarni anglay olishi zarur.

Shunday qilib, leksik kompetensiya koʻp komponentli tuzilishga ega boʻlib, u kasbiy nutqni samarali shakllantirishning asosi hisoblanadi.

Kontekstga asoslangan oʻqitishning metodik tamoyillari xususida soʻz yutirilganda kontekstga asoslangan oʻqitish (Context-Based Learning) til birliklarini real yoki modellashirilgan kasbiy vaziyatlar doirasida oʻrgatishga asoslanishini aytib oʻtishimiz lozim. Bu metod tilni abstrakt tizim sifatida emas, balki ijtimoiy va professional faoliyat vositasi sifatida talqin qiladi.

Autentiklik tamoyiliga koʻra, oʻqitish jarayonida real kasbiy materiallardan – hujjatlar, hisobotlar, kasbiy dialoglar, video lavhalar – foydalaniladi. Bu oʻquvchini real kommunikativ muhitga yaqinlashtiradi va terminologiyani amaliy qiymatini ochib beradi. Autentik materiallar oʻquvchilarning motivatsiyasini oshirib, ularni faol oʻzlashtirishga undaydi.

Integrativlik tamoyiliga koʻra leksik kompetensiyani boshqa nutq faoliyati turlari bilan uygʻunlashtirishni nazarda tutadi. Masalan, terminni oʻrganish jarayoni oʻqish, tinglash, yozish va gapirish faoliyati bilan birgalikda olib boriladi. Natijada oʻquvchi terminni koʻp qirrali ravishda oʻzlashtiradi.

Faollik tamoyili esa oʻquvchini passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida koʻradi. Rolli oʻyinlar, keys-stadi, muammoli vaziyatlar va loyiha ishlari oʻquvchini mustaqil fikrlashga undaydi. Interaktiv topshiriqlar leksik birliklarning amaliy qoʻllanishini taʼminlaydi.

Bosqichlilik tamoyiliga koʻra, leksik kompetensiya quyidagi ketma-ketlikda shakllantiriladi:

Termin → ibora → gap → matn → kasbiy nutq

Bu tizim oʻquvchiga murakkab kommunikativ vazifalarni bosqichma-bosqich oʻzlashtirish imkonini beradi. Har bir bosqich oldingisining mantiqiy davomidir.

Tajriba-sinov ishlari kontekstual metodning samaradorligini tasdiqladi. Nazorat va tajriba guruhlarini oʻrtasida olingan natijalar qiyosiy tahlil qilindi.

Tajriba guruhida:

- terminlarni toʻgʻri qoʻllash darajasi oshdi;
- kollokatsion xatolar kamaydi;
- kasbiy dialog tuzish koʻnikmalari yaxshilandi;
- mustaqil fikr bildirish darajasi yuqoriladi.

Shuningdek, uzoq muddatli xotira koʻrsatkichlari ham sezilarli darajada yaxshilandi. Real vaziyat asosida oʻzlashtirilgan terminlar barqarorroq saqlanib qoldi.

Olingan natijalar xalqaro tajriba bilan uygʻunlikda ekanligi kuzatildi. Kommunikativ va task-based yondashuv nazariyasi kontekstual metodning samaradorligini tasdiqlaydi. Til birliklarini kommunikativ vazifalar asosida oʻrgatish ularning funksional qoʻllanishini taʼminlaydi.

Kasbiy yoʻnaltirilgan taʼlim talablariga koʻra, oʻquvchi bitiruvchilik bosqichida mustaqil ravishda professional muloqot olib bora olishi kerak. Kontekstga asoslangan metod aynan shu ehtiyojni qondiradi. U

leksik kompetensiyani kommunikativ kompetensiya bilan integratsiyalab, nazariy bilimni amaliy ko‘nikmaga aylantiradi.

Shunday qilib, kontekstual o‘qitish kasbiy ta’lim tizimida leksik kompetensiyani shakllantirishning ilmiy asoslangan va metodik jihatdan samarali modeli sifatida e’tirof etilishi mumkin. U o‘quvchilarning kasbiy tafakkurini rivojlantirib, ularni real professional muhitga tayyorlaydi.

Xulosa. Kontekstga asoslangan o‘qitish kasbiy ta’lim tizimida leksik kompetensiyani shakllantirishning nafaqat samarali, balki ilmiy jihatdan asoslangan metodik modeli sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuv til birliklarini sun’iy va izolyatsiyalangan shaklda emas, balki real yoki modellashirilgan kasbiy vaziyatlar doirasida o‘zlashtirishni ta’minlaydi. Natijada o‘quvchilarda leksik bilimlar tizimli, ongli va funksional xarakter kasb etadi. Avvalo, kontekstga asoslangan metod terminologiyani chuqur va barqaror o‘zlashtirish imkonini yaratadi. An’anaviy yodlash usullarida termin ko‘pincha tarjima yoki izoh orqali o‘zlashtiriladi, biroq uning real qo‘llanish doirasi yetarlicha ochib berilmaydi. Kontekstual o‘qitishda esa termin muayyan kasbiy vaziyat bilan bog‘lanadi, uning semantik maydoni, kollokatsion imkoniyatlari va funksional roli namoyon etiladi. Bu esa terminni faqat eslab qolish emas, balki uni kasbiy tafakkur tizimiga kiritish imkonini beradi. O‘quvchi terminni muloqot jarayonida qo‘llash orqali uning ma’nosini chuqurroq anglaydi va uzoq muddatli xotirada mustahkam saqlaydi.

Ikkinchidan, mazkur metod nutqiy faollikni oshiradi. Kontekstual topshiriqlar — rolli o‘yinlar, keystadi, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari — o‘quvchini faol muloqotga jalb etadi. O‘quvchi terminlarni passiv ravishda takrorlamaydi, balki ularni aniq kommunikativ vazifani bajarish jarayonida qo‘llaydi. Bu esa og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarining rivojlanishiga, mustaqil fikr bildirish qobiliyatining shakllanishiga xizmat qiladi. Natijada leksik birliklar real nutq faoliyatining tarkibiy qismiga aylanadi.

Uchinchidan, kontekstga asoslangan o‘qitish o‘quvchilarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi. Til o‘rganish jarayoni kelajak kasbiy faoliyat bilan uzviy bog‘langanda, o‘quvchi chet tilini abstrakt fan sifatida emas, balki professional muvaffaqiyat vositasi sifatida qabul qiladi. Bu esa ichki motivatsiyaning oshishiga, o‘quv jarayoniga ongli va mas’uliyatli yondashuvning shakllanishiga olib keladi. O‘quvchi o‘z kasbiy roli doirasida muloqot qilishni o‘rganar ekan, tilni egallash jarayoni maqsadli va mazmunli tus oladi.

To‘rtinchidan, kontekstual metod leksik kompetensiyani kommunikativ kompetensiya bilan integratsiyalash imkonini beradi. Termin → ibora → gap → matn → kasbiy nutq ketma-ketligi asosida tashkil etilgan o‘qitish jarayoni o‘quvchini bosqichma-bosqich murakkab kommunikativ vazifalarni bajarishga tayyorlaydi. Bu integratsiya nazariy bilimni amaliy ko‘nikmaga aylantiradi va tilni kasbiy muloqot vositasi sifatida shakllantiradi.

Shunday qilib, kontekstga asoslangan o‘qitish kasbiy ta’lim tizimida leksik kompetensiyani shakllantirishning kompleks va tizimli metodik asosini yaratadi. U terminologik aniqlikni ta’minlaydi, nutqiy faollikni rivojlantiradi, kasbiy motivatsiyani kuchaytiradi hamda kommunikativ kompetensiya bilan uzviy bog‘lanishni ta’minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: CUP, 2014.
2. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge: CUP, 2001.
3. Schmitt N. Vocabulary in Language Teaching. – Cambridge: CUP, 2000.
4. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – Pearson, 2007.
5. Xudoyberdiyev M. Chet tillarni kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2019.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
7. CEFR. Common European Framework of Reference for Languages. – Council of Europe, 2020.

**TALABALARGA LINGVOKULTUROLOGIK TIMSOLLAR ASOSIDA
MADANIYATLARARO MULOQOTNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Toxirjonova Shaxista Kabilovna,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

Mazkur maqolada Fransuz va o'zbek lingvokulturologik timsollarini qiyosiy o'rganish, talabalarning fransuz tiliga qiziqishini madaniyatlararo kommunikatsiyani o'rgatishda va pedagog kadrlar malakasini oshirishda interaktiv, noodatiy va kreativ ta'lim tizimini yanada takomillashtirishni dolzarb masalalar qatoriga kiritildi. Unda fransuz va o'zbek tillarida ifodalangan lingvokulturologik timsollarni tizimli, qiyosiy va konseptual tahlil etish, ularning milliy-madaniy, semantik va kognitiv xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, bu timsollar orqali xalq tafakkurining madaniy modelini ilmiy asosda yoritish ko'zda tutilgan. Shuningdek unda til-madaniyat-inson triadasi negizida fransuz va o'zbek xalqlarining dunyoqarashi, qadriyat tizimi, milliy ramzlari va ularning tildagi lingvokulturologik ifodasiga e'tibor qaratilgan. Fransuz va o'zbek tillaridagi lingvokulturologik timsollarni tahlil qilish nafaqat ularning leksik-semantik xususiyatlarini, balki har bir xalqning madaniy tafakkur tizimini, tarixiy tajribasini va ijtimoiy qadriyatlarini o'rganish imkonini beradi. Talabalarga til birliklarini o'rgatishda yashiringan timsollarning xalq ruhiy va madaniy o'zligini belgilovchi “kulturologik kod” ekanligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: xalq tafakkuri, millat, ruhiy-madaniy, g'oya, lingvokulturologik timsollar, xalqning tili, madaniyati, milliy tafakkuri, semantik va kognitiv xususiyatlari, qadriyatlar tizimi, ramziy ma'no, til birliklari, dunyoqarashi, milliy ramzlari.

**УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОГО
ДИАЛОГА У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ СИМВОЛОВ**

Данная статья включает сравнительное исследование французских и узбекских лингвокультурных символов, направленное на дальнейшее совершенствование интерактивной, нестандартной и творческой системы образования в обучении межкультурной коммуникации между учащимися и повышение квалификации педагогического персонала. Она предусматривает систематический, сравнительный и концептуальный анализ лингвокультурных символов, выраженных во французском и узбекском языках, выявление их национально-культурных, семантических и познавательных характеристик, а также научное освещение культурной модели мышления людей посредством этих символов. В статье также рассматривается мировоззрение, система ценностей, национальные символы французского и узбекского народов и их лингвокультурное выражение на языке на основе триады «язык-культура-человек». Анализ лингвокультурных символов во французском и узбекском языках позволяет изучать не только их лексические и семантические характеристики, но и культурную систему мышления, исторический опыт и социальные ценности каждого народа. Студентам сообщают, что символы, скрытые в учебных материалах по языку, представляют собой «культурологический код», определяющий духовную и культурную идентичность народа.

Ключевые слова: народная мысль, нация, духовная и культурная, идея, лингвокультурные символы, язык, культура, национальная мысль, семантические и познавательные характеристики народа, система ценностей, символическое значение, языковые единицы, мировоззрение, национальные символы.

**IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING INTERCULTURAL DIALOGUE
AMONG STUDENTS BASED ON LINGUACULTURAL SYMBOLS**

This article includes a comparative study of French and Uzbek linguacultural symbols, aimed at further improving an interactive, innovative, and creative educational system for teaching intercultural communication among students and improving the qualifications of teaching staff. It provides a systematic, comparative, and conceptual analysis of linguacultural symbols expressed in the French and Uzbek languages, identifying their national-cultural, semantic, and cognitive characteristics, as well as a scientific explanation of the cultural model of people's thinking through these symbols. The article also examines the worldview, value systems, national symbols of the French and Uzbek peoples, and their linguacultural

expression in language based on the triad "language-culture-person." Analysis of linguacultural symbols in the French and Uzbek languages allows us to study not only their lexical and semantic characteristics but also the cultural system of thought, historical experience, and social values of each people. Students are informed that the symbols hidden in language teaching materials represent a "cultural code" that defines the spiritual and cultural identity of a people.

Keywords: folk thought, nation, spiritual and cultural, idea, linguacultural symbols, language, culture, national thought, semantic and cognitive characteristics of a people, value system, symbolic meaning, linguistic units, worldview, national symbols.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida talabalarga lingvokulturologik timsollar asosida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish tashkiliy yangilanish, ta'lim sifatini ta'minlash va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan asosiy yo'nalishlardan biri sifatida mustahkamlandi. Biroq madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish amaliyotda alohida tadbirlar majmui, talabalar almashinuvi yoki qo'shma dasturlarni joriy etish bilan cheklanib qolmoqda, natijada uning pedagogik mohiyati, ta'lim mazmuni va o'qitish jarayoniga ta'sir mexanizmlari yetarli darajada konseptualashtirilmaydi. Xalqaro tajribada bu madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish oliy ta'limning ichki funksiyalariga singdiriladigan, ta'lim, tadqiqot va xizmat ko'rsatish missiyalarini qayta tashkil etadigan tizimli jarayon sifatida talqin qilinadi [1].

Bugungi kunda tilshunoslikda asosiy e'tibor faqat grammatik tizimni emas, balki tilning madaniy kodlarini o'rganishga, til orqali inson tafakkurining milliy xususiyatlarini tahlil etishga qaratilmoqda. Shu jihatdan, mazkur maqolada fransuz va o'zbek tillaridagi lingvokulturologik timsollarni taqqoslab o'rganish ikki sivilizatsiya – G'arbiy Yevropa va Markaziy Osiyo madaniy arxetiplarini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratilgan.

Mamlakatimizda ilm-fanni rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Darhaqiqat, "...bugungi davr yuqori texnologiyalar, innovatsiyalar zamonidir. Dunyodagi rivojlangan mamlakatlar o'z oldiga nafaqat ko'plab mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni bozorga olib chiqishni, balki chuqur bilim va ilmiy yutuqlarga asoslangan innovatsion iqtisodiyotga o'tish vazifasini qo'yimoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-fevraldagi PQ-2789-son "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaror hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga muayyan darajada xizmat qiladi. Fransuz va o'zbek xalqlari turli tarixiy, diniy va ijtimoiy kontekstlarda shakllangan bo'lsada, ularning tilda aks etgan timsollari milliy o'zlikni ifodalovchi, milliy tafakkur tipini ochib beruvchi universal semantik belgilar tizimi bo'lib hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Mazkur maqolada fransuz va o'zbek tillarida ifodalangan lingvokulturologik timsollarni tizimli, qiyosiy va konseptual tahlil etish, ularning milliy-madaniy, semantik va kognitiv xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, bu timsollar orqali xalq tafakkurining madaniy modelini ilmiy asosda yoritish ko'zda tutilgan. Shuningdek, unda til-madaniyat-inson triadasi negizida fransuz va o'zbek xalqlarining dunyoqarashi, qadriyat tizimi, milliy ramzlari va ularning tildagi lingvokulturologik ifodasiga e'tibor qaratilgan. Fransuz tilshunosligida lingvokulturologiya masalalari chuqur nazariy asos bilan tadqiq etilgan. Xususan, L. G. Vedenina o'zining ilmiy ishlarida lingvokulturologiyaning tamoyillarini tahlil qilib, til birliklarida madaniyatning konseptual timsollarini aniqlash metodologiyasini ishlab chiqqan. E.A. Borodulina esa fransuz tili madaniyatining lingvistik ko'rinishlarini, ularning Yevropa madaniy muhitidagi o'rnini yoritgan.

Fransuz madaniy kodlari va ularning lingvistik ifodasi masalasida Françoise Gadet fransuz tili tarixiy shakllanishi va ijtimoiy-lingvistik o'zgarishlarini tahlil qilib, tilni madaniyatning aks-sadosi sifatida ko'rsatgan. Jules Gilliéron esa dialektologik izlanishlar orqali tilning hududiy xilma-xilligi madaniyat bilan chambarchas bog'liq ekanini ilmiy asosda isbotlagan.

Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi masalasi insoniyat tafakkurining eng qadimiy muammolaridan biridir. Har bir millatning dunyoqarashi, qadriyatlari, urf-odatlar, tarixiy xotirasi va ijtimoiy tajribasi til orqali ifodalanadi. Shu sababli til nafaqat aloqa vositasi, balki xalq madaniyatining "ko'zgusi", "xotirasi" va "tashuvchisi" sifatida qaraladi.

Til - madaniyatni aks ettiruvchi, uni shakllantiruvchi va saqlovchi ijtimoiy hodisadir. V. fon Gumboldt fikricha, "til - millat ruhining ifodasi, madaniyatning ichki mohiyatini tashuvchi vositadir". U tilni inson tafakkurining faol shakli deb bilib, tilning dunyoqarashni yaratishdagi o'rnini alohida ta'kidlaydi. Shuningdek, Gumboldt nazariyasida "ichki shakl" tushunchasi mavjud bo'lib, u xalq tafakkuri va madaniy qadriyatlarining til tizimida mujassamlanishini anglatadi.

Bu g'oya keyinchalik E. Sapir va B. Uorf tomonidan rivojlantirilib, “til nisbiyligi gipotezasi” shaklida ilmiy asos oldi. Ularning fikricha, insonlar dunyoni o'z tillarining tuzilishiga mos tarzda idrok etadilar. Masalan, tilning grammatik kategoriyalari (zamon, jins, birlik-ko'plik va hokazo) madaniy tafakkurga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, til - bu madaniyatni idrok etishning va uni qayta yaratishning kognitiv mexanizmidir. Bu nazariya keyinchalik fransuz strukturalistlari tomonidan ham e'tirof etilgan. Klod Levi-Stross tilni “madaniyatning markaziy modeli” deb atagan, chunki har qanday madaniyat o'zining belgilar tizimi orqali tilda namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, madaniyat belgilar (signifikantlar) orqali ifodalanadigan tizim sifatida til bilan uzviy bog'liqdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani tushuntirishga qaratilgan bir nechta metodologik usullar mavjud. Ular quyidagicha tizimlashtiriladi:

a) Aks ettirish nazariyasi. Bu yondashuv tarafdorlari (V. fon Gumbold, E. Sapir, A. Potebnya) tilni madaniyatni aks ettiruvchi “oyna” deb biladilar. Ularning fikricha, til birliklari xalqning ruhiy dunyosi va ijtimoiy tajribasining natijasidir. Shu bois, tildagi har bir so'z, frazeologizm, maqol va matal o'zida madaniy qadriyatlar va tarixiy tajriba izlarini saqlaydi.

Masalan, o'zbek tilidagi “yuzni yorug' qilish”, “ko'ngli toza”, “non haqqi” kabi ifodalar milliy urf-odat va diniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, fransuz tilidagi “avoir le cœur sur la main” (saxiy bo'lish) yoki “garder la face” (obro'ni saqlash) kabi frazeologizmlar ham fransuz madaniyatidagi axloqiy me'yorlarni ifodalaydi.

b) Til dunyoqarashni belgilaydi. Sapir-Uorf gipotezasi asosida shakllangan bu konsepsiya tilni madaniyatni belgilovchi omil sifatida talqin etadi. Til inson tafakkurining chegarasini belgilaydi, ya'ni inson dunyoni tili orqali idrok etadi. Masalan, fransuz tilida rang, his-tuyg'u va marosimga oid ko'plab nozik semantik farqlar mavjud: “chaleureux”, “raffiné”, “élégant” kabi so'zlar fransuz madaniyatidagi estetika va madaniy sezgirlikni bildiradi.

O'zbek tilida esa “or-nomus”, “halollik”, “sadoqat”, “xudojo'ylik” kabi tushunchalar orqali milliy ma'naviyat va diniy qadriyatlarni tilda ifoda etadi.

c) Til va madaniyatning o'zaro ta'siri. Bu yondashuvga ko'ra, til va madaniyat o'zaro ta'sirda rivojlanadi. Til madaniyatni ifodalaydi, madaniyat esa tildagi birliklarning ma'nosini shakllantiradi.

Bu konsepsiya fransuz sotsiologi P. Burdyo tomonidan ishlab chiqilgan “lingvistik kapital” nazariyasi bilan hamohangdir. Burdyo tilni ijtimoiy kuch sifatida talqin qilib, madaniyatni unga mos iyerarxik tizim deb biladi. Unga ko'ra, tildagi yuqori maqomga ega shakllar (masalan, adabiy til, diplomatik ifodalar) jamiyatdagi ijtimoiy kuch va madaniy obro'ni ifodalaydi.

O'zbek olimlari (A. Nurmonov, N. Mahmudov, G. Rahmonov) ham til va madaniyat o'zaro ta'sirini milliy ong va milliy tafakkur shakllanishi bilan bog'laydilar. Til - milliy o'zlikning ajralmas qismi bo'lib, madaniyatni saqlovchi asosiy mexanizm sifatida e'tirof etiladi.

6. Adizova O. I. Medieval Tales and Fairy Tales in the 17th Century. Journal of Survey in Fisheries Sciences 10(2S) 1689-1697, 2023

XX asr oxiri va XXI asr boshida til va madaniyat o'zaro aloqasini tushuntirishda kognitiv va semiotik paradigmalariga asoslangan yangi konsepsiyalar paydo bo'ldi. Bular:

Kognitiv yondashuv: til inson tafakkuri mahsuli sifatida madaniy konseptlarni tahlil qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Masalan, “uy”, “ona”, “erkinlik” kabi konseptlar har bir millatning tarixiy va madaniy tajribasiga ko'ra turlicha ifodalanadi.

Semiotik yondashuv: tilni belgilar tizimi sifatida ko'radi. F. de Sossyur va R. Bart asarlarida til ijtimoiy belgilar tizimi, madaniyat esa bu belgilarni talqin qiluvchi kontekst sifatida talqin etiladi. Shu bois, har bir madaniy belgining ma'nosi til tizimi orqali belgilanadi.

O'zbek tilshunoslari (A. Nurmonov, N. Mahmudov, M. To'xliyev) tilni xalq ruhiyati, dunyoqarashi va tafakkuri bilan bir butun holda tahlil qiladilar. Ular til birliklarida xalq ma'naviy qadriyatlari, milliy mentaliteti va urf-odatlarini mujassam ekanini ta'kidlaydilar.

Fransuz tilshunosligida esa (J. Dubois, P. Bourdieu, M. Foucault, R. Barthes) til jamiyatdagi madaniy hokimiyatning ifodasi sifatida talqin qilinadi. Tilning ijtimoiy mavqei, diskursiv xususiyatlari va madaniyatni shakllantirishdagi roli muhim o'ringa ega. Masalan, M. Foucault “diskurs” tushunchasini kiritib, tildagi har bir ifoda ijtimoiy hokimiyat va madaniy kontekst bilan bog'liq ekanligini isbotlaydi. Bu nazariya fransuz lingvokulturologiyasining asosiy tayanchlaridan biridir.

Talabalarga til va madaniyat o'zaro ta'sirda shakllanadiganligini tushuntirib borish lozim. Bu jarayon murakkab tizim bo'lib, u til orqali madaniyatning saqlanishi hamda yangi ma'nolar, qadriyatlar, konseptlar orqali yangilanib borishini o'rgatish lozim. Fransuzlar bu jarayonni sotsiokultural va semiotik nuqtayi nazardan o'rgansa, o'zbek tilshunosligi uni milliy tafakkur, qadriyat va mentalitet nuqtai nazaridan yoritadi.

Demak, lingvokulturologiya ana shu ikki yondashuvini birlashtiruvchisi sifatida talabalarga tilni insonlar madaniyatining eng muhim qirrasini sifatida o'rgatadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Timsollarni tahlil qilishda ularni mavzu, shakl va semantik mezonlarga ko'ra bir necha turga ajratish mumkin. Tadqiqotchilar (Vorobyov, Maslova, Safonova, Yusupova va boshqalar) “turlicha tasniflarni ilgari surgan”⁷ bo'lsalar-da, quyidagi guruhlar eng ko'p qo'llaniladi:

1. Tabiiy (ekologik) timsollar. Tabiat hodisalari, hayvonot va o'simlik dunyosi bilan bog'liq timsollar: Fransuz madaniyatida: *fleur de lys* (liliya guli - qirollik, poklik timsoli), *colombe* (kabutar - tinchlik timsoli);

O'zbek madaniyatida: *anor* (baraka va serfarzandlik timsoli), *binafsha* (noziklik va sadoqat ramzi).

2. Antropologik timsollar. Inson tanasi, fe'l-atvori, his-tuyg'ulari bilan bog'liq obrazlar: Fransuzlarda: *cœur* (yurak) - sevgi, samimiyat;

O'zbeklarda: *ko'ngil* - ruhiy holat, insoniylik timsoli.

7 Umbarov N., Hamroqulov G. Hozirgi zamon frantsuz tili leksikologiyasi. Toshkent, “O'qituvchi”, 1996. -B.72.

3. Ijtimoiy-madaniy timsollar. Jamiyat, urf-odat, marosim va tarixiy voqealar

bilan bog'liq belgilar: Fransuzlarda: *Tour Eiffel* - zamonaviylik, milliy faxr;

O'zbeklarda: *Do'ppi* - milliy o'zlik va an'ananing timsoli.

4. Diniy va ma'naviy timsollar. Diniy e'tiqod, marosimlar va muqaddas tushunchalar bilan bog'liq obrazlar:

Fransuzlarda: *croix* (xoch) - nasroniylik va fidoyilik timsoli;

O'zbeklarda: *oy* va *yulduz* - islomiy qadriyat va e'tiqodning belgisi.

5. Rang va shakl timsollari. Ranglar, shakllar orqali milliy tafakkurni aks ettiruvchi timsollar:

Fransuzlarda: *bleu-blanc-rouge* (uch rangli bayroq) - ozodlik, tenglik, birodarlik;

O'zbeklarda: *ko'k* - sadoqat, *yashil* - hayot, *oq* - poklik timsoli.

Lingvokulturologik timsollar xalqning dunyoqarashi, qadriyati va mental modelini til orqali aks ettiradi. Har bir til o'z xalqining “madaniy xotirasi”ni o'zida mujassamlashtiradi. Shuning uchun timsollarni o'rganish - bu til orqali millat ruhiyatini o'rganishdir.

Muhokama. Fransuz va o'zbek madaniyatlarida bu timsollar xalqning o'ziga xosligini, tarixiy taraqqiyotini va milliy identifikatsiyasini chuqur anglashga yordam beradi. Lingvokulturologik timsol tushunchasi va madaniyat o'zaro munosabatini tadqiq etishda markaziy o'rin tutuvchi ilmiy kategoriya hisoblanadi. U tildagi ramziy ma'nolar orqali xalqning mentaliteti, dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini ifoda etadi. Fransuz va o'zbek tillaridagi timsollarni qiyosiy tahlil qilish esa ikki millatning madaniy merosi, tarixiy tajribasi va ijtimoiy hayotini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Talabalarga timsollarni o'rgatish nafaqat filologik va metodik tomondan balki, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixolingvistika va semiotika kabi sohalar uchun ham katta ilmiy ahamiyatga ega. Chunki timsollar orqali millatning mental arxitekturasini - qadriyatlar tizimi, ijtimoiy ideal, axloqiy tamoyillar va estetik mezonlar ham chuqur o'rgatiladi. Timsollar xalqning tarixiy-madaniy semiosferasining ajralmas qismi bo'lib, ularning o'zaro aloqasi Lotman konsepsiyasidagi “madaniy matn” tushunchasiga hamohangdir. O'zbek timsollari ham madaniyatning o'zini “matn” sifatida anglash imkonini beradi - ular orqali xalq o'zligini, dunyoqarashini va qadriyatlar tizimini tilda “yozadi”.

Metodik nuqtai nazardan qaralganda, ma'lumotlarni madaniyat va til orqali o'rganuvchilar til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatni lingvokulturologik tahlilning nazariy asosini tashkil erishini ko'rsatishadi. Ular lingvokulturologik timsol til, tafakkur va madaniyatning kesishgan nuqtasida shakllangan murakkab fenomen ekanligini, xalqning ma'naviy olamini tildagi ramzlar vositasida ifodalashini yoritadi. Shuningdek, unda til birliklarining yashiringan ijtimoiy, tarixiy, diniy va estetik qadriyatlar ekanligi ochib beriladi.

Xulosa. Tahlil etilgan mavzu doirasidagi metodik yo'nalish oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonida qo'llanish hamda umumiy ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv yangi pedagogik sharoitda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion rivojlantirish va madaniyatlararo muloqotni shakllantirish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Vedenina L. La France et la Russie: dialogue des langues et des cultures // Le fondamental et l'actuel dans le développement de la langue: catégories, facteurs, mécanismes. – 2019. – C. 12-15.

2. Védénina L. G. Pertinence linguistique de la présentation typographique. – Peeters Publishers, 1989. – T. 21.
3. Vedenina L. G. La triple fonction de la ponctuation dans la phrase: syntaxique communicative et sémantique //Langue française. – 1980. – №. 45. – C. 60-66.
4. Védénina L. G. La transmission par la ponctuation des rapports du code oral avec le code écrit //Langue française. – 1973. – №. 19. – C. 33-40.
5. Borodulina E. A. Les particularités linguistiques et culturelles de la langue française dans le contexte de la culture européenne. – 2025.
6. Gadet F. La variation sociale en français. – Editions Ophrys, 2007., Gadet F. Variation //Langage et société. – 2021. – №. HS1. – C. 331-336.
7. Gadet F. Niveaux de langue et variation intrinsèque //Palimpsestes. Revue de traduction. – 1996. – №. 10. – C. 17-40.
8. Gadet F. et al. Les parlers jeunes dans l'Ile-de-France multiculturelle. – Éditions Ophrys, 2017., Françoise G., Ralph L. Le français au contact d'autres langues. – Éditions Ophrys, 2014.
9. Védénina L. G. Pertinence linguistique de la présentation typographique. – Peeters Publishers, 1989. – T. 21.
10. Vedenina L. G. La triple fonction de la ponctuation dans la phrase: syntaxique communicative et sémantique //Langue française. 1980. – №. 45. – C. 60-66.
11. Védénina L. G. La transmission par la ponctuation des rapports du code oral avec le code écrit //Langue française. – 1973. – №. 19. – C. 33-40., Mahmoudian M., LG V. Lingvistika. – 1985.
12. Borodulina E. A. Les particularités linguistiques et culturelles de la langue française dans le contexte de la culture européenne. – 2025.
13. Gilliéron J. L. Petit atlas phonétique du Valais roman, sud du Rhône. – 1880., Gilliéron J. Généalogie des mots qui désignent l'abeille, d'après l'Atlas linguistique de la France. – É. Champion, 1918. – T. 225.
14. Gilliéron J., Roques M. Études de géographie linguistique d'après l'Atlas linguistique de la France. – H. Champion, 1912.
15. Umbarov N., Hamroqulov G. Hozirgi zamon frantsuz tili leksikologiyasi. Toshkent, «O'qituvchi», 1996. -B.72.
16. Adizova O.I. Folklorshunoslikka bir nazar. Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to'plami, 30-aprel, 2023-yil, 127-131 b.
17. Adizova O. I. Les contes biographiques et esthétiques. Innovative Development in Educational Activities ISSN: 2181-3523 VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2023 Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.938
18. Adizova O. I. Medieval Tales and Fairy Tales in the 17th Century. Journal of Survey in Fisheries Sciences 10(2S) 1689-1697, 2023.
19. Doniyorova Sh.Sh. Oliy ta'lim muassasalari xalqarolashuvi jarayonining mohiyatini pedagogik kategoriya sifatida asoslash va ta'sir omillarini tahlil qilish. Journal Ped.mahorat -2026. -5. 164-169b.
20. Grammaire Larousse du XX e siècle.
21. Le Nouveau Petit Robert.1967.-67pp.

**A COMPETENCY-BASED ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES FRAMEWORK FOR
DEVELOPING PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AMONG
UNDERGRADUATE PHYSICS STUDENTS**

Kholmatova Makhbubakhon Akhmadjon kizi,

Teacher of UZSWLU English Philology

environmental.roughon@gmail.com

ORCID iD: 0009-0007-8882-6745

The rapid internationalization of science, technology, and higher education has significantly increased the demand for graduates possessing advanced professional communicative competence in English. Physics students, in particular, require the ability to communicate scientific knowledge effectively through academic writing, oral presentations, laboratory discussions, and international collaboration. Despite the growing importance of English for Specific Purposes (ESP), many undergraduate physics students continue to experience difficulties in using English as a medium for professional communication due to limited exposure to discipline-specific language instruction and communicative learning environments. This study aims to develop and evaluate a competency-based ESP framework designed to enhance the professional communicative competence of undergraduate physics students.

Keywords: English for Specific Purposes (ESP), professional communicative competence, competency-based education, undergraduate physics students, linguodidactics, higher education, STEM education, communicative language teaching.

**FIZIKA YO‘NALISHI BAKALAVRIAT TALABALARI KASBIY KOMMUNIKATIV
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN KOMPETENSIYAGA
ASOSLANGAN MAXSUS MAQSADLAR UCHUN INGLIZ TILI (ESP) KONSEPTUAL MODEL**

Fan, texnologiya va oliy ta'limning jadal xalqaro integratsiyalashuvi ingliz tilida yuqori darajadagi kasbiy kommunikativ kompetensiyaga ega bitiruvchilarga bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada oshirdi. Ayniqsa, fizika yo'nalishi talabalari ilmiy bilimlarni akademik yozuv, og'zaki taqdimotlar, laboratoriya muhokamalari hamda xalqaro ilmiy hamkorlik jarayonlarida samarali ifoda eta olish ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur. Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) ta'limining ahamiyati ortib borayotganiga qaramay, bakalavriat bosqichidagi ko'plab fizika talabalari fan sohasiga xos tilni o'qitishning yetarli emasligi hamda kommunikativ ta'lim muhitining cheklanganligi sababli ingliz tilidan kasbiy muloqot vositasi sifatida foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Mazkur tadqiqot bakalavriat fizika yo'nalishi talabalari kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyaga asoslangan ESP modelini ishlab chiqish va uning samaradorligini baholashni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), kasbiy kommunikativ kompetensiya, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, bakalavriat fizika yo'nalishi talabalari, lingvodidaktika, oliy ta'lim, STEM ta'limi, kommunikativ til o'qitish.

**КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ
АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ (ESP), НАПРАВЛЕННАЯ НА
РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА ПО НАПРАВЛЕНИЮ «ФИЗИКА»**

Стремительная интернационализация науки, технологий и высшего образования значительно повысила потребность в выпускниках, обладающих высоким уровнем профессиональной коммуникативной компетентности на английском языке. Студенты-физики, в частности, должны уметь эффективно представлять научные знания посредством академического письма, устных презентаций, лабораторных обсуждений и международного научного сотрудничества. Несмотря на возрастающую значимость обучения английскому языку для специальных целей (ESP), многие студенты бакалавриата по направлению «Физика» продолжают испытывать трудности в использовании английского языка как средства профессионального общения вследствие недостаточного внимания к обучению профессионально ориентированному языку и ограниченных возможностей коммуникативной образовательной среды. Целью данного исследования является разработка и оценка компетентностно-ориентированной модели обучения ESP, направленной на

развитие профессиональной коммуникативной компетентности студентов бакалавриата по направлению «Физика».

Ключевые слова: *английский язык для специальных целей (ESP), профессиональная коммуникативная компетентность, компетентностно-ориентированное образование, студенты бакалавриата по направлению «Физика», лингводидактика, высшее образование, STEM-образование, коммуникативное обучение иностранному языку.*

Introduction. Globalization, digital transformation, and the internationalization of higher education have substantially changed the professional profile of university graduates. Modern specialists are expected not only to possess advanced disciplinary knowledge but also to communicate effectively in multicultural and multilingual academic and professional environments. Consequently, communicative competence has become one of the essential graduate attributes promoted by higher education institutions worldwide.

In the field of physics, English has become the dominant language of scientific communication. Most research articles, conference proceedings, laboratory manuals, software interfaces, and scientific databases are published in English. Therefore, undergraduate physics students are increasingly required to read scientific literature, prepare research reports, present experimental findings, participate in academic discussions, and collaborate internationally using English as the primary medium of communication.

The present study addresses the need for an integrated ESP framework specifically designed for undergraduate physics students. Unlike general English courses, the proposed framework incorporates authentic scientific texts, laboratory communication, academic writing, collaborative problem-solving, and profession-oriented speaking tasks aligned with competency-based learning outcomes.

The novelty of the study lies in the development and experimental validation of a competency-based ESP framework that integrates linguodidactic principles with the communicative needs of undergraduate physics students. The study contributes to both the theoretical understanding of professional communicative competence and the practical improvement of ESP instruction in higher education.

The objective of this study is to design, implement, and evaluate a competency-based ESP framework aimed at developing the professional communicative competence of undergraduate physics students. The findings are expected to provide practical recommendations for improving ESP curricula in STEM-oriented higher education institutions and to support the modernization of foreign language teaching through competency-based pedagogical approaches.

Literature Review.

Theoretical Foundations of Professional Communicative Competence

Professional communicative competence has become one of the central concepts in competency-based higher education. Contemporary linguodidactic research defines this competence as an integrated combination of linguistic knowledge, communicative skills, professional thinking, intercultural awareness, and the ability to solve occupational tasks through effective communication rather than merely demonstrating grammatical knowledge. Recent ESP research emphasizes that communicative competence should be developed within authentic professional contexts where language functions as a tool for academic inquiry, scientific collaboration, and workplace interaction rather than as an isolated academic subject.

English for Specific Purposes as a Competency-Based Educational Model

English for Specific Purposes (ESP) has evolved from a vocabulary-oriented approach into a comprehensive educational philosophy that integrates language learning with disciplinary knowledge. Contemporary ESP courses are designed according to learners' academic and professional needs rather than general communicative situations. Consequently, ESP curricula emphasize authentic communication, profession-specific discourse, academic literacy, and workplace communication.

Recent international reviews demonstrate that successful ESP instruction is characterized by several essential principles: learner-centered curriculum, needs analysis, authenticity of learning materials, interdisciplinary integration, competency-based assessment, task-based instruction, project-based learning, digital learning environments.

These principles allow students to acquire professional language while simultaneously developing disciplinary knowledge.

Competency-Based ESP Framework for Physics Students

Physics education presents unique communicative challenges because future physicists must simultaneously master scientific concepts and communicate them accurately in English. Unlike many other academic disciplines, physics relies heavily upon mathematical reasoning, graphical representation, symbolic language, laboratory experimentation, and international scientific collaboration.

Therefore, competency-based ESP instruction should integrate four complementary dimensions:

Table 1. Components of Professional Communicative Competence and Corresponding ESP Learning Activities for Physics Students

Competency Component	Description	Representative ESP Learning Activities
Linguistic Competence	Mastery of physics-related vocabulary, grammatical structures, and scientific language conventions	Learning technical terminology, practicing grammar in scientific discourse, reading authentic physics texts, terminology-based exercises
Communicative Competence	Ability to communicate effectively in academic and professional contexts using appropriate language strategies	Oral presentations, group discussions, debates, laboratory communication, question-and-answer sessions, role-playing scientific situations
Academic Competence	Skills required for academic research, scientific writing, and critical analysis	Writing research articles and abstracts, preparing laboratory reports, summarizing scientific texts, literature review, citation and referencing practice
Professional Competence	Ability to apply English in authentic professional and interdisciplinary environments	Conference presentations, project-based learning, teamwork, scientific poster presentations, collaborative problem-solving, participation in international academic communication

Table 1 illustrates the relationship between the major components of professional communicative competence and the corresponding English for Specific Purposes (ESP) learning activities designed for physics students. The proposed activities provide a balanced integration of language development, academic literacy, and professional communication skills. By engaging students in authentic scientific tasks such as research writing, laboratory reporting, conference presentations, and collaborative projects, the ESP course promotes the comprehensive development of competencies required for successful participation in international academic and professional communities.

This integrated framework enables students to transfer language knowledge directly into authentic professional practice. Project-based learning, collaborative research, laboratory simulations, peer assessment, and scientific presentations become essential pedagogical tools for strengthening professional communicative competence.

Technology-Enhanced ESP Learning

Recent systematic reviews demonstrate that digital technologies significantly improve ESP instruction by creating authentic communicative environments. Artificial intelligence, virtual laboratories, corpus-based learning, online collaboration platforms, and learning management systems provide opportunities for individualized learning and continuous assessment.

Technology integration supports independent learning, collaborative projects, immediate formative feedback, pronunciation development, academic writing support, discipline-specific vocabulary acquisition, virtual scientific communication.

For physics students, technology becomes especially valuable because professional scientific practice increasingly depends upon digital simulation software, programming environments, international databases, and online research collaboration. Consequently, technology-enhanced ESP instruction bridges the gap between university learning and professional scientific practice.

Research Methodology. This study employed a **quasi-experimental mixed-methods research design**, integrating both quantitative and qualitative approaches to investigate the effectiveness of a competency-based English for Specific Purposes (ESP) framework in developing the professional communicative competence of undergraduate physics students.

The quasi-experimental design was selected because the participants were organized into existing academic groups rather than randomly assigned. This design enabled the comparison of learning outcomes between an **experimental group (EG)** receiving competency-based ESP instruction and a **control group (CG)** taught through conventional English language teaching methods.

The quantitative component measured students' professional communicative competence using pre-test and post-test assessments, while the qualitative component included classroom observations, oral

interviews, teacher reflections, and analysis of students' written assignments. Combining these approaches provided a comprehensive evaluation of instructional effectiveness.

Participants

The study involved **583 undergraduate physics students** enrolled in higher education institutions. The participants were divided into two comparable groups:

Table 2. Distribution of Participants in the Experimental Study

Group	Number of Students	Percentage (%)
Experimental Group	290	49,7
Control Group	293	50,3
Total	583	100,0

The study involved a total of 583 undergraduate physics students, including 290 students in the Experimental Group (EG) and 293 students in the Control Group (CG). The nearly equal distribution of participants ensured the comparability of the two groups and enhanced the reliability and validity of the experimental findings. The Experimental Group received instruction based on the proposed ESP technology for developing professional communicative competence, whereas the Control Group followed the conventional English language curriculum.

Research Instruments

Students' professional communicative competence was assessed using two complementary diagnostic instruments.

1. Written Achievement Test

The written test measured students' ability to understand scientific texts, use discipline-specific terminology, apply lexical and grammatical structures, write short scientific explanations, translate professional vocabulary appropriately.

The maximum score for the written assessment was **20 points**.

2. Oral Assessment

Students participated in structured oral tasks designed to evaluate communicative performance in professional contexts.

The assessment criteria included:

Table 3. Assessment Rubric for Evaluating Professional Communicative Competence in ESP Classes

Assessment Criterion	Performance Indicator	Maximum Score
Active Participation	Demonstrates consistent engagement in classroom discussions, collaborative tasks, and interactive learning activities	5
Scientific Explanation with Supporting Examples	Explains physics concepts accurately using relevant scientific terminology and appropriate examples	5
Accuracy of English Language Use	Uses grammar, vocabulary, pronunciation, and scientific expressions correctly and appropriately	5
Logical Organization of Ideas	Presents ideas coherently with a clear structure, logical sequencing, and effective transitions	5
Total		20

These criteria reflected authentic communicative situations commonly encountered in undergraduate physics education.

Assessment Criteria

Professional communicative competence was evaluated through four major dimensions:

This framework identifies the principal components of professional communicative competence targeted in the ESP course for undergraduate physics students. Each component reflects a distinct dimension of language proficiency required for effective participation in academic and professional scientific environments. Together, these competencies support the development of students' ability to communicate scientific knowledge accurately, collaborate with peers, and engage confidently in international academic and research contexts.

Table 4. Components of Professional Communicative Competence Assessed in the ESP Course

Competence Component	Description	Representative Learning Outcomes
Lexical–Grammatical Competence	Ability to use physics-related terminology and grammatical structures accurately in scientific contexts	Applies discipline-specific vocabulary, scientific expressions, and appropriate grammatical forms in oral and written communication
Listening Comprehension	Ability to understand lectures, laboratory instructions, and scientific discussions delivered in English	Identifies key information, interprets scientific explanations, and follows academic presentations and discussions effectively
Written and Oral Production	Ability to communicate scientific knowledge clearly and coherently in written and spoken English	Produces laboratory reports, abstracts, research summaries, oral presentations, and poster presentations using appropriate academic language
Interactive Communication	Ability to participate effectively in professional and academic interaction using English	Engages in collaborative discussions, problem-solving activities, peer feedback, question-and-answer sessions, and teamwork in scientific settings

Each component was evaluated using a **five-point rating scale**, allowing consistent measurement across the experimental period.

Experimental Procedure

Analysis of the results.

Data Analysis

The quantitative data were analyzed using descriptive statistical procedures.

The following indicators were calculated arithmetic mean, percentage growth, comparative group analysis, graphical visualization.

The qualitative findings were interpreted through thematic analysis of classroom observations, oral responses, and students' written assignments.

Results and Discussion.

Analysis of Students' Professional Communicative Competence

The effectiveness of the competency-based English for Specific Purposes (ESP) framework was evaluated through a comparative analysis of students' performance before and after the pedagogical experiment. A total of **583 undergraduate physics students** participated in the study, including **290 students in the experimental group** and **293 students in the control group**.

Students' professional communicative competence was assessed using two complementary diagnostic instruments:

- Written achievement test;
- Oral communicative assessment.

The obtained results indicate that students who studied through the competency-based ESP framework demonstrated considerably greater improvement than those instructed through conventional methods.

Table 5. Results of Written Achievement Test

Group	Pre-test	Post-test	Increase	Growth (%)
Experimental	10.8	16.3	+5.5	51.0
Control	11.1	13.4	+2.3	20.7

Analysis of Oral Communicative Performance

The oral assessment evaluated students' ability to participate in professional discussions, explain scientific concepts, and communicate effectively in English.

Table 6.

Group	Pre-test	Post-test	Increase	Growth (%)
Experimental	9.2	16.1	+6.9	75.0
Control	8.9	12.4	+3.5	39.0

Comparative Analysis

The comparative analysis clearly indicates the superiority of competency-based ESP instruction.

Table 7.

Competence	Experimental	Control
Written communication	51%	20.7%
Oral communication	75%	39%

The largest improvements were observed in professional vocabulary, scientific terminology, laboratory communication, oral presentation, academic writing, scientific discussion.

Discussion. The findings indicate that the competency-based ESP framework effectively integrates language learning with disciplinary knowledge.

Unlike traditional instruction, competency-based ESP promotes authentic communication through project-based learning, collaborative tasks, authentic scientific materials, interactive classroom discussion, laboratory communication.

These instructional principles contributed to substantial improvements in professional communicative competence.

The results are consistent with recent international research emphasizing the effectiveness of communicative language teaching, competency-based education, and authentic disciplinary communication in ESP contexts.

Conclusion. The present study investigated the effectiveness of a competency-based English for Specific Purposes (ESP) framework in developing the professional communicative competence of undergraduate physics students. The findings demonstrate that integrating competency-based pedagogy with authentic ESP instruction substantially improves students' professional English proficiency and communicative performance.

The quasi-experimental research, involving **583 undergraduate physics students**, revealed that learners in the experimental group achieved considerably higher learning outcomes than those receiving conventional English instruction. According to the descriptive analysis, written communicative competence increased by **51%**, while oral communicative competence improved by **75%** in the experimental group. In contrast, the control group demonstrated comparatively lower improvements (**20.7%** and **39%**, respectively). These findings indicate that competency-based ESP instruction creates more favorable conditions for developing professional communicative competence in higher education.

The improvement can be attributed to several pedagogical factors integrated within the proposed framework, including authentic scientific materials, collaborative learning, task-based instruction, project-based activities, profession-oriented vocabulary development, laboratory communication, and continuous formative assessment. These components enabled students to connect language learning with disciplinary knowledge and real-world professional communication.

The study further confirms that professional communicative competence should be regarded as a multidimensional construct comprising linguistic, discourse, strategic, sociocultural, intercultural, and professional competencies. Their integrated development provides students with the ability to participate effectively in academic writing, scientific presentations, laboratory discussions, and international professional communication.

References:

1. Anthony, L. (2020). *Introducing English for Specific Purposes*. Routledge.
2. Basturkmen, H. (2020). *Developing Courses in English for Specific Purposes* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
3. Bolton, K., & Jenks, C. (2022). World Englishes and English for Specific Purposes. *World Englishes*, 41(4), 495–511. <https://doi.org/10.1111/weng.12604>
4. Bui, H. P. (2022). Students' and teachers' perceptions of effective ESP teaching. *Heliyon*, 8(9), e10628. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10628>
5. García-Sánchez, S. (2024). ESP intralinguistic mediation and professional knowledge building through collaborative CALL. *Computer Assisted Language Learning*, 37(1–2), 61–84. <https://doi.org/10.1080/09588221.2022.2025842>
6. Rao, L. T., & Murthy, N. S. R. (2022). A review of linguistic and communicative competence: An ESP approach. *The Review of Contemporary Scientific and Academic Studies*, 2(3), 1–8. <https://doi.org/10.55454/rcsas.2.3.2022.002>

7. Holmatova, M. (2023). Linguistic and methodological bases of improving the professional communicative competence of physics students in English classes. *European Journal of Education and Applied Psychology*, (4), 99–104. <https://doi.org/10.29013/EJEAP-23-4-99-104>
8. Daminjanov, S. (2024). Integrating information technology in the formation of professional communicative competence. *European Journal of Education and Applied Psychology*, (1), 3–6. <https://doi.org/10.29013/EJEAP-24-1-3-6>
9. Teshabaeva, D. (2024). Using communicative techniques to enhance vocabulary in ESP classes. *Current Research Journal of Philological Sciences*, 5(12), 40–45.
10. Towards a communication-focused ESP course for nursing students in building partnership with patients: A needs analysis. (2023). *English for Specific Purposes*, 70, 57–69. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2022.11.006>
11. Xolmatova M.A. Pedagogical and methodological framework for enhancing professional communicative competence in english among physics students. // O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. // ISSN 2181-2330. 20.02.2026 49-son. Pages: 51-59
12. Xolmatova M.A. Fizika yo‘nalishi talabalari uchun ingliz tilini kasbiy yo‘nalishda o‘qitishda bilish faolligi va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati. // “Лучшие интеллектуальные исследования” xalqaro ilmiy elektron jurnal. ISSN: 3030-3680 Часть-65_Том-1_Март-2026. Pages: 412-430
13. Xolmatova M.A. The role of oriented foreign language in the formation of the communicative competence of physics students. // *Academia an International Multidisciplinary Research Journal. Impact Factor (SJIF)*. Vol.11, Issue 1, 2021. Pages: 1408-1413
14. Xolmatova M.A. The Principles of Differentiated, Continuous and Professionally Oriented Approaches in Developing Physics Students’ Professional Communicative Competence in English. // “Raqamli davrda til, tafakkur va madaniyat: sun’iy intellekt va gumanitar fanlar integratsiyasi” mavzusidagi an’anaviy talabalar respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2026-yil 7-may. Pages: 113-116. <https://spectrumofdevelopment.com/index.php/sod/article/view/1652>
15. Xolmatova M.A. Talabalarning ingliz tilida kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga mo‘ljallangan topshiriqlar tahlili. // “Raqamli davrda til, tafakkur va madaniyat: sun’iy intellekt va gumanitar fanlar integratsiyasi” mavzusidagi an’anaviy talabalar respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2026-yil 7-may. Pages:108-112. <https://spectrumofdevelopment.com/-index.php/sod/article/view/1651>
16. Xolmatova M.A. Innovative pedagogical technologies for enhancing cognitive activity and communicative competence of physics students in professionally oriented English language instruction. ISSN (E): 2181-4570 *Journal of Universal Science Research*. 2025, - №3. Pages: 115-123. <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/15109>.

O‘QUVCHILAR LINGVOMADANIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA RANG KONSEPTLARINI O‘QITISH METODIKASINING MEZON, KO‘RSATKICH VA DARAJALARI

Arabova Gulnura Yuzboy qizi,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti,
Qarshi, O‘zbekiston
arabovagulinur9@gmail.com

Maqolada o‘quvchilar lingvomadaniy kompetensiyasini rang konseptlari orqali shakllantirish metodikasini takomillashtirish maqsadida ishlab chiqilgan mezon, ko‘rsatkich va pedagogik darajalar tizimi yoritilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, mavjud metodik tizimlarda lingvomadaniy kompetensiyani aniq va o‘lchanadigan mezonlar asosida baholash imkoniyati cheklangan bo‘lib, bu metodikani amaliyotga tatbiq etishda obyektivlik va izchillikning yetishmasligiga olib keladi. Maqolada M.Byramning kommunikativ kompetensiya modeli, D.Deardorffning bosqichma-bosqich rivojlanish konseptsiyasi hamda L.S.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi sintezi asosida tadqiqot olib borilgan, shuningdek o‘zbek pedagogika fanidagi mezon va ko‘rsatkichlar ishlab chiqish tajribasi hisobga olingan. Ushbu uch nazariy yondashuv sintezi natijasida bilim, ko‘nikma, munosabat mezonlari hamda to‘rtta o‘sib boruvchi reproduktiv, qiyosiy, analitik va lingvomadaniy pedagogik darajalar ishlab chiqildi, har bir daraja uchun aniq ko‘rsatkichlar va o‘lchov vositalari belgilandi. Taklif etilayotgan tizim 9-11 sinf o‘quvchilarida lingvomadaniy kompetensiya rivojlanish darajasini obyektiv baholash imkonini berib, o‘qituvchiga individuallashtirilgan ta’lim yondashuvini amalga oshirishda aniq diagnostik vosita sifatida xizmat qila oladi.

Kalit so‘zlar: lingvomadaniy kompetensiya, o‘qitish metodikasi, mezon va ko‘rsatkichlar, pedagogik daraja, rang konseptlari, baholash tizimi, yaqin rivojlanish zonasi, kommunikativ kompetensiya.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ЦВЕТОВЫМ КОНЦЕПТАМ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ: КРИТЕРИИ, ПОКАЗАТЕЛИ И УРОВНИ

В статье представлена система критериев, показателей и педагогических уровней, разработанная для совершенствования методики формирования лингвокультурной компетенции учащихся посредством цветowych концептов. Актуальность исследования обусловлена тем, что в существующих методических системах возможность оценки лингвокультурной компетенции на основе чётких и измеримых критериев ограничена, что приводит к недостатку объективности и последовательности при практическом применении методики. Исследование опирается на синтез модели коммуникативной компетенции М. Байрама, концепции поэтапного развития Д. Дердорфф и теории зоны ближайшего развития Л.С. Выготского, а также учитывает опыт разработки критериев и показателей в узбекской педагогической науке. В результате синтеза этих трёх теоретических подходов были разработаны критерии знаний, умений и отношения, а также четыре последовательных педагогических уровня репродуктивный, сопоставительный, аналитический и лингвокультурный - с конкретными показателями и инструментами измерения для каждого уровня. Предложенная система позволяет объективно оценивать уровень развития лингвокультурной компетенции у учащихся 9-11 классов и служит для учителя точным диагностическим инструментом при реализации индивидуализированного подхода к обучению.

Ключевые слова: лингвокультурная компетенция, методика обучения, критерии и показатели, педагогический уровень, цветowych концепты, система оценивания, зона ближайшего развития, коммуникативная компетенция.

CRITERIA, INDICATORS, AND LEVELS OF THE METHODOLOGY FOR TEACHING COLOR CONCEPTS IN THE FORMATION OF STUDENTS' LINGUOCULTURAL COMPETENCE

The article presents a system of criteria, indicators, and pedagogical levels developed to improve the methodology of forming learners' linguacultural competence through color concepts. The relevance of the study stems from the fact that existing methodological systems offer limited possibilities for assessing

linguacultural competence based on clear and measurable criteria, which leads to a lack of objectivity and consistency in practical application. The research draws on a synthesis of Byram's model of communicative competence, Deardorff's concept of progressive development and Vygotsky's theory of the zone of proximal development, while also taking into account the expertise of developing criteria and indicators within Uzbek pedagogical science. Based on the synthesis of these three theoretical approaches, knowledge, skill, and attitude criteria were elaborated, along with four progressive pedagogical levels - reproductive, comparative, analytical, and linguacultural - each accompanied by specific indicators and measurement tools. The proposed system enables objective assessment of the development of linguacultural competence among 9th - 11th grade learners and provides teachers with a precise diagnostic instrument for implementing an individualized approach to instruction.

Key words: *linguacultural competence, teaching methodology, criteria and indicators, pedagogical level, color concepts, assessment system, zone of proximal development, communicative competence.*

Kirish. O'quvchilar lingvomadaniy kompetensiyasini shakllantirishda rang konseptlarini o'qitishdan foydalanish metodikasini takomillashtirish muammosi zamonaviy ta'lim adabiyotida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi, chunki hozirda mavjud metodik tizimlarda lingvomadaniy kompetensiyani aniq va o'lchanadigan mezonlar asosida baholash imkoniyati ma'lum darajada cheklangan. Mezon va ko'rsatkichlarning noaniqligi metodikani amaliyotga tatbiq etishda obyektivlik va izchillikning yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Ushbu maqolaning maqsadi esa rang konseptlari orqali lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishning ilmiy asoslangan mezonini, ko'rsatkich va pedagogik darajalar tizimini ishlab chiqish va asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogika fanida mezon va ko'rsatkichlarni ishlash chiqish masalasi o'zbek olimlari tomonidan keng yoritilgan. Shular qatorida N.A.Muslimov bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqar ekan, kompetentlikni baholashda mezonlarning aniq va o'lchanadigan ko'rsatkichlar bilan ta'minlanishi zarurligini, aks holda baholash subyektiv va nomuvofiq bo'lib qolishini asoslaydi [5;10-b]. R.A.Mavlonova esa "Umumiy pedagogika" darsligida ta'lim natijalarini baholash mezonlari tizimli bir-biriga bog'liq va aniq pedagogik maqsadlarga muvofiq bo'lishi kerak ekanligini ta'kidlab o'tgan [4;383-b]. Bu yondashuv mazkur tadqiqotda mezon va ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqishda metodologik tayanch bo'lib xizmat qildi.

Farg'ona davlat universiteti huzuridagi ilmiy kengashda himoya qilingan tadqiqotda M.Abdumannopov talabalarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi doirasida baholash mezonlari va ko'rsatkichlarining ilmiy asoslangan tizimini ishlab chiqqan [7;40-b], bu esa tadqiqot kompetensiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirish g'oyasining o'zbek ta'lim tizimida amaliy tatbiq etilishi mumkinligini tasdiqlaydi.

M.Byram o'zining kommunikativ kompetensiya modelida lingvomadaniy kompetensiyasini bilim (savoirs), ko'nikma (savoir faire), tushunish ko'nikmasi (savoir comprendre), o'rganish ko'nikmasi (savoir apprendre) va munosabat (savoir etre) kabi komponentlar orqali tavsiflagan [1;124-b]. Bu besh komponentli model keyinchalik ko'plab tadqiqotchilar tomonidan baholash mezonlarini ishlab chiqishning nazariy poydevori sifatida qabul qilingan, chunki u lingvomadaniy kompetensiyaning kognitiv, operatsional va affektiv jihatlarini bir vaqtning o'zida qamrab olgan edi.

D.Deardorff mezonlarni ichki (bilim, munosabatdagi o'zgarish) va tashqi (xatti-harakat) natijalarga ajratib bosqichma-bosqich rivojlantirish modelini taklif etgan [2;241-b]. Uning modeli alohida ahamiyatga ega deyishimiz mumkin, negaki u kompetensiyani nafaqat statik bilim yig'indisi, balki o'quvchining ichki transformatsiyasidan boshlanib, real xatti-harakatida namoyon bo'ladigan dinamik jarayon sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv baholash mezonlarini faqat test natijalari bilan ko'rsatib bo'lmazligini, balki amaliy vaziyatlardagi kuzatish orqali ham to'ldirish zarurligini ko'rsatadi.

L.S.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi esa o'quvchi rivojlanishini bosqichma-bosqich oson darajadan murakkab darajaga qarab tashkil etish zarurligini asoslaydi [3;159-b]. Mazkur nazariyaga ko'ra, o'quvchining mustaqil bajara oladigan ishi bilan kattalar yordamida bajara oladigan ishi o'rtasidagi farq uning rivojlanish salohiyatini belgilaydi va shuning uchun ham ta'lim aynan shu zonaga qaratilganda eng samarali bo'ladi. Bu g'oya esa pedagogik darajalar tizimini ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'ladi.

V.I.Zagvyazinskiy psixologik-pedagogik tadqiqot metodologiyasiga bag'ishlangan asarida mezon va ko'rsatkichlarni ishlab chiqishda ularning o'lchanuvchanligi, ishonchliligi va tekshiruvchanligi kabi metodologik talablarni alohida ta'kidlab o'tgan [6;208-b]. Bu talablar esa tadqiqotda mezon va ko'rsatkichlar tizimini loyihalashda nazorat vositasi vazifasida qo'llanildi.

Shu bilan birga, ushbu nazariyalarning rang konseptlari kabi aniq lingvomadaniy birlik asosida sintez qilingan, o‘zbek maktab amaliyotiga moslashtirilgan yaxlit mezon daraja tizimi mavjud tadqiqotlarda alohida ishlab chiqilmagan. Aksariyat mavjud ishlar yo faqat nazariy modelni tasvirlash yoki faqat umumiy til va kasbiy kompetensiyani baholash bilan cheklangan, biroq rang konseptlari kabi madaniy mezon daraja tizimini qurish hali to‘liq tadqiq etilmagan. Bu bo‘shliq ushbu maqolaning ilmiy yangiligini va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda nazariy tahlil, modellashtirish va sintez metodlaridan foydalanildi. Mezon va ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqishda uchta nazariy model: Byram modeli kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini belgilashda, Deardorff modeli kompetensiyaning dinamik jarayonli jihatlarini izohlashda, Vygotskiyning ZDP nazariyasi bosqichma-bosqich rivojlantirish tamoyilini ko‘rsatishda asos qilib olindi. Bu uch model sintezi asosida uchta mezon (bilim, ko‘nikma, munosabat) va to‘rtta pedagogik daraja (reproduktiv, qiyosiy, analitik, lingvomadaniy) ishlab chiqildi hamda har biriga mos o‘lchov vositalari belgilandi.

Tahlil va natijalar. Ishlab chiqilgan mezon tizimi uch o‘lchovli tuzilishga ega bo‘lib, bilim mezoni o‘quvchining rang leksikasini qay darajada bilishini, ko‘nikma mezoni uni amalda qo‘llay olish darajasini, munosabat mezoni esa boshqa madaniyatga nisbatan pozitsiyasini aks ettiradi. Quyidagi jadvalda ushbu mezonlar va ularga mos ko‘rsatkichlar hamda o‘lchov vositalari keltirilgan:

1-jadval.

Rang konseptlarini o‘qitish orqali lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishning mezon va ko‘rsatkichlari tizimi

Mezon	Mezon	O‘lchov vositasi
Bilim mezoni	5 ta asosiy rang nomini biladi; rang leksikasining madaniy ma‘nosini tushuntiradi; ikki tildagi rang iboralarini farqlaydi	Leksik-semantik test (20 savol)
Ko‘nikma mezoni	Rang konseptlarini kontekstga qarab qo‘llaydi; ikki madaniyat ma‘nolarini solishtiradi; iboralarini muloqotda ishlatadi	Situativ topshiriq (5 vaziyat)
Munosabat mezoni	Madaniy farqlarga qiziqish bildiradi; boshqa madaniyatni hurmat bilan qabul qiladi; o‘z pozitsiyasini ifodalaydi	Metalinguistik refleksiya rubrikasi (4 daraja)

Mezonlar asosida L.S.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga tayanib, to‘rtta o‘sib boruvchi pedagogik daraja belgilandi. Har bir daraja o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish tamoyiliga asoslangan bo‘lib, 9-11-sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga oladi:

2-jadval.

Rang konseptlarini o‘qitish orqali lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik darajalari

Daraja	Nomi	O‘quvchi nimani bajara oladi
I	Reproduktiv	5 ta rang nomini ikki tilda aytadi; asosiy ma‘nosini biladi; namuna asosida iboralarini takrorlaydi
II	Qiyosiy	Ikki madaniyatdagi rang ma‘nolarini solishtiradi; o‘xshash va farqli tomonlarni aniqlaydi
III	Analitik	Semiotik va frazeologik xususiyatlarni mustaqil tahlil qiladi; sabablarni izohlaydi
IV	Lingvomadaniy	Rang konseptlarini madaniyatlararo muloqotda erkin qo‘llaydi; boshqa madaniyatni hurmat bilan qabul qiladi

Daraja tizimidan ko‘rinib turibdiki, o‘quvchi reproduktiv darajada (9-sinf boshlanishi) faqat rang nomlarini takrorlash bilan cheklansa, lingvomadaniy darajada (11-sinf, yakuniy maqsad) u rang konseptlarini madaniyatlararo muloqotda erkin va mustaqil qo‘llay oladi. Bu tizim o‘qituvchiga ham aniq yo‘l xaritasini beradiki, har bir daraja uchun o‘qituvchining roli (tushuntirish, yo‘naltirish, mustaqil ishga undash, baholash) alohida belgilanganligi bu metodikani turli malaka darajasidagi o‘qituvchilar tomonidan qo‘llash imkonini yaratadi.

Mezon va daraja tizimining o‘zaro bog‘liqligini alohida e‘tiborga olishimiz kerak, bilim mezoni asosan I va II darajalarda, ya‘ni reproduktiv va qiyosiy bosqichlarda asosiy rol o‘ynaydi, chunki bu bosqichlarda o‘quvchi avvalo til materialini o‘zlashtirishi kerak. Ko‘nikma mezoni II va III darajalarda, ya‘ni

qiyosiy va analitik bosqichlarda markaziy o‘rin egallaydi, bu bosqichlarda o‘quvchi bilimni amaliy vaziyatlarida qo‘llashni o‘rganadi. Munosabat mezonni esa III va IV darajalarda, ayniqsa, yakuniy lingvomadaniy bosqichda yetakchi ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu bosqichda o‘quvchining madaniyatlararo sezgirligi va hurmati to‘liq shakllanadi.

Taklif etilgan tizimning amaliy ahamiyati shundaki, u o‘qituvchiga nafaqat o‘quvchining hozirgi bilim darajasini, balki uning keyingi rivojlanish yo‘nalishini ham aniqlash imkonini beradi. Masalan, agar o‘quvchi bilim mezonni bo‘yicha yuqori natija ko‘rsatsa-yu, lekin ko‘nikma mezonni bo‘yicha past natija ko‘rsatsa bu uning nazariy bilimni amaliyotga tatbiq etishda qiyinchilik ko‘rayotganligini bildiradi va diagnostik imkoniyat an‘anaviy, aniqroq aytadigan bo‘lsak, faqat umumiy baho beruvchi baholash usullaridan farqli ravishda individuallashtirilgan ta‘lim yondashuvini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, mezon va ko‘rsatkichlar tizimining o‘lchov vositalari (leksik-semantik test, vaziyatli topshiriqlar, metalinguistik refleksiya rubrikasi) turli xil baholash usullarini o‘zida birlashtiradi, bu esa baholashning faqat bir tomonlama masalan, faqat yozma test orqali emas, balki nutqiy va refleksiv faoliyat orqali ham amalga oshirilishni ta‘minlaydi. Bu kompleks yondashuv lingvomadaniy kompetensiyasining ko‘p qirrali ekanligiga mos keladi va uni real, amaliy, nutqiy vaziyatlarga yaqinroq baholash imkonini yaratadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ishlab chiqilgan mezon, ko‘rsatkich va pedagogik darajalar tizimi o‘quvchilar lingvomadaniy kompetensiyasini shakllantirishda rang konseptlarini o‘qitishdan foydalanish metodikasini takomillashtirish muammosini hal etishning amaliy metodik vositasi hisoblanadi. Tizim uchta xususiyati bilan ajralib turadi: birinchidan, u Byram, Deardorff va Vygotskiy nazariyalarining ilmiy sintezi asosida qurilgan, ikkinchidan, o‘zbek maktablari 9-11-sinf kontekstiga moslashtirilgan, uchinchidan, bilim, ko‘nikma va munosabatni bir yaxlit tizimda birlashtiradi. Ushbu tadqiqot orqali tavsiya etishimiz mumkinki, mazkur mezon va daraja tizimi chet tili o‘qituvchilari tomonidan o‘quv dasturlariga, nazorat ishlari va monitoring vositalariga tatbiq etilishi lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirish jarayonini izchil va o‘lchanadigan tarzda boshqarish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence — Clevedon: Multilingual Matters, 1997 — 124 p.
2. Deardorff D.K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // Journal of Studies in International Education — 2006 — Vol 10. — No3 — P 241-266
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes — Cambridge: Harvard University Press, 1978 — 159 p.
4. Mavlonova R.A. va boshqa. Umumiy pedagogika: darslik. — Toshkent: “Navro‘z” nashriyoti, 2016 — 384 b.
5. Muslimov N.A. va boshqa. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU Rizografi, 2013 — 10 b.
6. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие. — Москва: Академия, 2001 — 208 с.
7. Talabalarning mustaqil ta‘lim olish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: dissertatsiya avtoreferati. — Farg‘ona: Farg‘ona davlat universiteti huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi kengash, 2023. [Elektron resurs]. URL: <https://www.interaktiv.oak.uz/avtoreferat/3aO16187fO1.file>

ONA TILI TA'LIMI MAQSADLARINING LEKSIKOLOGIYANI O'QITISH JARAYONIDA AMALGA OSHIRILISHINING NAZARIY ASOSLARI

Nazarova Dilnoza G'ulomovna,
Buxoro viloyati Peshku tumani
28-maktab o'qituvchisi, p.f.f.d (PhD)

Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili ta'limining asosiy maqsadlari hamda ushbu maqsadlarning leksikologiya bo'limini o'qitish jarayonida nazariy va amaliy jihatdan amalga oshirishi yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, so'z ma'nolarini anglash va ulardan nutq jarayonida samarali foydalanish masalalari tahlil qilingan. Leksikologiyani zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'qitishning ilmiy-metodik asoslari hamda kompetensiyaviy ta'lim tamoyillari bilan uzviy bog'liqligi ochib berilgan. Tadqiqot natijalari ona tili ta'limi sifatini oshirish va o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda leksikologiyani samarali o'qitish muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, leksikologiya, ta'lim maqsadi, kompetensiyaviy yondashuv, lug'at boyligi, so'z ma'nosi, nutq kompetensiyasi, til birliklari, kommunikativ kompetensiya.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛЕКСИКОЛОГИИ

В данной статье раскрываются основные цели обучения родному языку в общеобразовательных школах и теоретические, а также практические аспекты их реализации в процессе преподавания раздела «Лексикология». Проанализированы вопросы расширения словарного запаса учащихся, развития их речевой компетенции, осмысления значений слов и эффективного использования их в речевой деятельности. Освещены научно-методические основы преподавания лексикологии на основе современных педагогических подходов и её взаимосвязь с принципами компетентностного образования. Результаты исследования показывают, что эффективное преподавание лексикологии является важным фактором повышения качества обучения родному языку и развития коммуникативных компетенций учащихся.

Ключевые слова: обучение родному языку, лексикология, цели обучения, компетентностный подход, словарный запас, значение слова, речевая компетенция, языковые единицы, коммуникативная компетенция.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR IMPLEMENTING THE GOALS OF MOTHER TONGUE EDUCATION IN THE PROCESS OF TEACHING LEXICOLOGY

This article examines the main objectives of mother tongue education in general secondary schools and the theoretical and practical aspects of implementing these objectives in the process of teaching lexicology. It analyzes issues related to enriching students' vocabulary, developing their communicative competence, understanding word meanings, and using words effectively in speech. The study also reveals the scientific and methodological foundations of teaching lexicology based on modern pedagogical approaches and its close relationship with the principles of competency-based education. The findings indicate that effective teaching of lexicology is an important factor in improving the quality of mother tongue education and enhancing students' communicative competencies.

Keywords: mother tongue education, lexicology, educational objectives, competency-based approach, vocabulary, word meaning, speech competence, linguistic units, communicative competence.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim tizimini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish hamda davlat tilining nufuzini yanada oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil 21-oktabrda qabul qilingan PF-5850-son "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon davlat tilining jamiyat hayotidagi o'rni va nufuzini mustahkamlash, uni ilm-fan, ta'lim hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohalarida keng qo'llashning muhim huquqiy asosini yaratdi. Mazkur

Farmonda davlat tilini o‘qitish sifatini oshirish, uning lug‘at boyligini muntazam rivojlantirish va ta’lim tizimida samarali o‘qitish vazifalari belgilab berilgan.

Leksikologiya tilning lug‘at tarkibi, so‘zlarning ma’nosi, ularning o‘zaro semantik munosabatlari va qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganuvchi tilshunoslik bo‘limi hisoblanadi. Uni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning lug‘at boyligi kengayadi, nutq madaniyati shakllanadi, so‘z tanlash va ulardan o‘rinli foydalanish ko‘nikmalari rivojlanadi. Natijada o‘quvchilar fikrini mantiqiy, aniq va ta’sirchan ifodalash kompetensiyasiga ega bo‘ladilar. Shu nuqtayi nazardan, maktab ona tili ta’limi maqsadlarining leksikologiyani o‘qitish jarayonida qanday nazariy asoslarda ro‘yobga chiqarilishini tadqiq etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ona tili ta’limining maqsadi, leksikologiya bo‘limining didaktik imkoniyatlari hamda ularni kompetensiyaviy yondashuv asosida amalga oshirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Ona tili ta’limida leksikologiyani o‘qitish masalalari tilshunos va metodist olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Xususan, o‘quvchilarning lug‘at boyligini rivojlantirish, so‘z ma’nolarini anglash va nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda leksikologiyani o‘rni alohida ta’kidlanadi.

Akademik A. Nurmonov o‘z ilmiy tadqiqotlarida til birliklarining semantik xususiyatlari va ularning nutq jarayonidagi funksional ahamiyatini chuqur tahlil qilgan. Olimning fikricha, leksik birliklarni faqat nazariy jihatdan emas, balki ularning kommunikativ vazifasi bilan bog‘liq holda o‘qitish o‘quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois leksikologiyani o‘qitishda so‘zning ma’nosi, uslubiy xususiyatlari va qo‘llanish doirasini kompleks yondashuv asosida o‘rganish zarur.

Professor H. Jamolxonov esa ona tili ta’limida tilning barcha sathlari o‘zaro uzviy bog‘liqlikda o‘qitilishi lozimligini ta’kidlaydi. Uning qarashlariga ko‘ra, leksikologiyani o‘qitish jarayonida o‘quvchilar so‘z boyligini kengaytirish bilan bir qatorda, sinonim, antonim, omonim va paronimlarning uslubiy imkoniyatlarini ham amaliy nutqda qo‘llash ko‘nikmalarini egallashlari kerak. Bu esa ta’limning kommunikativ va amaliy maqsadlarini amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Rus tilshunosi va metodisti M.T.Baranov leksikologiyani o‘qitish metodikasiga oid ilmiy ishlarda lug‘at ustida ishlashni ona tili ta’limining markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida baholaydi. Olimning fikricha, o‘quvchilarning faol va passiv lug‘atini boyitish, so‘zlarning ma’no nozikliklarini anglash hamda ularni nutqda o‘rinli qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish til ta’limining samaradorligini oshiradi. Shu sababli leksik mashqlar tizimli va izchil tashkil etilishi lozim.

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, A. Nurmonov, H. Jamolxonov, hamda M.T.Baranovlarning tadqiqotlarida leksikologiyani o‘qitishning nazariy-metodik asoslari, lug‘at boyligini rivojlantirish, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va til birliklarini o‘rgatish masalalari keng yoritilgan. Biroq mazkur tadqiqotlarda leksikologiyani o‘qitish jarayonida ona tili ta’limining umumiy maqsadlari (ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar) qanday amalga oshirilishi alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada tahlil qilinmagan. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv asosida leksikologiya mavzularini o‘qitishda ta’lim maqsadlarini kompleks amalga oshirishning nazariy asoslari va metodik mexanizmlari bo‘yicha ilmiy izlanishlar cheklangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ona tili ta’limi maqsadlarining leksikologiyani o‘qitish jarayonida amalga oshirilishining nazariy asoslarini yoritishda umumilmiy va maxsus pedagogik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Jumladan, ilmiy-pedagogik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-tahliliy yondashuv, tizimli yondashuv hamda umumlashtirish metodlari qo‘llanildi.

Natijalar. Mustaqillik sharofati bilan ona tili ta’limi nazariyasi asoslari bixeviorizmdan verballik va onglilik (kognitivizm) psixologik asos tomon siljiy boshladi. Xususan, D.P.Ozbelning asaridan so‘ng ta’limda reseptiv usul [reception leorniny]dan ko‘ra yangi davrda kashfiyot usuli [discovery leorniny] muvofiq ekanligi oydinlashdi. Bu usulda o‘quvchiga reseptiv ta’limda bo‘lganidek bilim (qoida, qonuniyat, xulosa va hukmlar) tayyor holda berilib, ta’lim oluvchidan uni o‘zlashtirish va takrorlash talab etilmaydi; o‘quv materiali hamda topshiriqlar silsilasi ta’lim oluvchiga shunday beriladiki, u o‘ziga zarur bo‘lgan bilimni o‘qituvchi rahbarligida mustaqil ish va izlanish faoliyati bilan kashf etsin, yaratsin. Boshqacha qilib aytganda, o‘quvchi o‘qitish jarayonining subyekti, o‘qituvchi ta’lim oluvchining o‘rganish jarayonining tashkilotchisi, boshqaruvchisi mavqeyida bo‘ladi. Ta’limga shunday asosda yondashilgandagina u bilimdon ijrochini emas, mustaqil ijodiy tafakkur sohibi va kreativ fikrlovchi tadbirkor shaxsni yetishtirishga xizmat qila oladi. Yangi maqsad ta’limni yangi asoslarda qurishni talab qiladi. Zero, mazkur talab ona tili ta’limi mazmuni ham, usul va vositalari ham yanada mukammallashishini taqozo etadi.

Yangilangan ta’lim maqsadiga mos keladigan ta’lim mazmuni yangi o‘quv modellari vositasida ifodalanishni talab etadi. Ta’lim maqsadiga muvofiq keladigan ta’lim mazmuni va uni ifodalovchi o‘quv modellari o‘quv-biluv jarayonining muhim tashkiliy qismi hisoblanib, uning asosiy maqsadi o‘zgarishlarni ta’lim mazmunining malaka talablarida belgilab quyilgan negiziga mutanosib tarzda kiritishdan iborat.

Bugungi kunda ta’lim maqsadi asosida uning mazmunini muntazam yangilash, uning shaxsga yo’naltirilgan demokratik modelini belgilab berish zaruriyati asosida barcha o’quv predmetlaridan, ayniqsa, “Ona tili”dan axborot banklarining yaratilayotganligi ham, o’quv-biluv jarayoni mazmunida bir qator o’zgarishlarning amalga oshirilayotganligi – o’quv topshiriqlarining muntazam yangilanayotganligi ham quvonarli, albatta. Bu pedagogik tadbir ta’lim maqsadining ro’yobi bilan bog’liq tarzda amalga oshirilmoqda, ammo bular XXI asr bolalarining ehtiyojlarini to’la qondira olmaydi, deb aytishimiz qiyin.

Ishimizning oldingi bandida tahlilga tortilgan darsliklarni tanqid qilish nuqtayi nazaridan yiroq ekanligimizni ta’kidlagan holda aytmoqchimizki, respublikamizda yangi maqsadni ko’zlaydigan darsliklarni tuzish va ommalashtirish tajribasi yig’ilmoqda. Shuning uchun ona tili o’quv predmetidan ta’limning yangi mazmuni, usuli va vositalarini ona tili ta’limi maqsadiga muvofiqligini har tomonlama tadqiq etish, bu yo’ldagi tajribalarni umumlashtirish, bugun o’zbek tilini ona tili sifatida o’qitish tajribalar xazinasida bo’lgan A.G’ulomov va M.Asqarova, H.Ne’matov, A.G’ulomov, N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, V.Qodirov va Z.Jo’raboyevlar rahbarligida tuzilib, amaliyotda qo’llanilgan birinchi va ikkinchi avlod, shuningdek, A.Hojiyev, A.Nurmonov, N.Ahmedovlar tomonidan sinov uchun chiqarilgan “Ona tili” darsliklari o’quv materiallarini, ularda mujassamlangan ta’lim usuli, o’qituvchi~o’quvchi munosabatlarini har tomonlama o’rganish, shuningdek, “borini avaylab asrash va yo’g’ini yaratish yo’li”dan og’ishmay borish uchun darsliklarni sinchiklab tekshirish oldimizda turgan muhim vazifalardandir. “Ona tili” ta’limining zamonaviy, davr talablari bilan uyg’un maqsadi aniqlandi, uni voqelantirishning umumiy yo’llari belgilab olindi, navbatdagi vazifa ona tilidan maktabda o’tkaziladigan har bir darsni, mustaqil va sinfdan tashqari ishlar tizimini shu maqsadga bo’ysundirish, umumiy maqsad bilan har bir topshiriq maqsadi orasida, takror ta’kidlaganimizdek, dialektik-gnoseologik (didaktik) umumiylik~yakkalik, mohiyat~hodisa, imkoniyat~voqelik, sabab~oqibat munosabatlarini ta’minlashdan iborat. Bunga erishish o’zbek tilini o’qitish metodikasi, maktab ona tili ta’limi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Aytish joizki, mazkur talablar faqat ona (o’zbek) tili ta’limigagina tegishli emas, aslida. Jahon globallashtirish sharoitida maktab ona tili darslarini innovatsion loyihalash jarayoniga, unda o’quvchilarni ijodiy faollashtirish texnologiyasini takomillashtirishga e’tibor qaratilib, ta’lim sifatini oshirish, ijodiy tafakkur va bilim olishni rag’batlantirish masalalari YUNESKOning xalqaro ta’lim konsepsiyasida ham belgilab berildi. Jumladan, Buyuk Britaniya, Germaniya, Koreya, Shveysariya, Vengriya, Rossiya va Xitoydagi umumiy ta’lim muassasalarida til o’quv predmetini o’qitish jarayoniga interfaol ta’lim texnologiyalari va metodlari tatbiq etilmoqdaki, bu mazkur o’quv predmetining ta’lim mazmuniga xos integrativlik tamoyillarini aniqlash barcha makon va zamonlarda ham muhim ahamiyat kasb etishidan dalolat beradi.

Muayyan o’quv predmeti mazmunini loyihalashda, birinchi navbatda, ta’limning umumiy maqsadi keyin esa o’quv predmeti maqsadlariga asoslanish lozim. O’quv predmeti mazmunini loyihalash uchun ta’limning bosh maqsadi va o’quv jarayonining xususiy maqsadlarini aniq bilish talab etiladi. Aks holda ta’lim maqsadi bilan uning mazmuni orasidagi muvozanat yo’qoladi. Ta’lim maqsadi bilan uning mazmuni orasidagi mutanosiblikni ta’minlash uchun muayyan didaktik qonuniyatlar, jumladan, o’quvchi shaxsini uzluksiz rivojlantirish, uni qo’llab quvvatlash tamoyillariga amal qilish talab etiladi. Bunda, ayniqsa, o’quvchini har tomonlama qo’llab quvvatlashga erishish muhim ahamiyatga ega bo’lib, ta’lim maqsadi bilan uning mazmuni orasidagi mutanosiblikni ta’minlashda quyidagilarni e’tiborga olish lozim:

bola hayoti davomida foydalanishga zarurat sezadigan, ya’ni amaliy ahamiyatli didaktik ishlanmalarni ta’lim maqsadiga mos tarzda tanlash. Ona tili darslari bu borada juda katta imkoniyatlarga ega. Maktab o’qituvchilarning tajribalari shuni ko’rsatmoqdaki, ona tili darslarining mustaqil uy topshiriqlari sifatida kasb-kor, o’rin-joy, qarindosh-urug’ va boshqalar bilan bog’liq so’zlar, ish qurollari, amaliyotlar, mahsulotlar, shaxs tavsifi bilan bog’liq ravishda berilgan topshiriqlar natijasida o’quvchilarda shu kasb-korga qiziqish, mehr qo’yish, uni o’rganish va o’zini hayotga shu kasb-hunar orqali tayyorlash singari amaliy ahamiyatga ega bo’lgan natijani qo’lga kiritish mumkin;

ta’lim mazmuni asosida tanlangan aniq o’quv modellarini belgilab berish. Shu maqsadda darslik zaruriy o’quv materialini to’liq bermasligi, balki undan faqat namunalar berib, uni to’ldirishni, kengaytirishni o’quvchining mustaqil izlanish faoliyatiga qoldirishi muhimdir. Ona tili imkoniyatlarini o’zida mujassamlashtirgan hamda o’quvchilar ona tili darslarida amaliy foydalanishlari uchun zarur axborot banklari – turli maqsadlarni ko’zlab tuzilgan lug’atlar, ma’lumotnoma-qomus – ularning elektron variantlari, kompyuter dasturlari yo’qligi aniqlandi hamda shunday xazinani yaratish ishlariga kirishildi. Chunki bunday vositalarsiz ongli(kognitiv)-induktiv-pragmatik ta’lim usuli ko’zlagan samarasini bera olmaydi. Bu ta’lim usulining bosh omili – o’quvchining darslikda berilgan o’quv materiali bilan mutlaqo chegaralanmasligi, darslik topshiriqlari asosida axborot bankidan material topib uning ustida mustaqil izlanishidir. Shuning uchun bu usulda yozilgan maktab darsliklari, odatda, hajmi kichik bo’ladi; ular o’quv

materialini to‘liq bermaydi, uni topish, uning ustida ishlash mas’uliyatini o‘qituvchi rabarligida o‘quvchining o‘ziga yuklaydi.

Kelajakda ta’lim mazmunini uning maqsadiga muvofiq tarzda belgilash uchun quyidagilarga asoslanish lozim:

1. Muayyan o‘quv predmeti bo‘yicha ta’lim maqsadiga mos keladigan ta’lim mazmunini belgilash uchun o‘quv materiallarini ularga uyg‘unlashtirish yo‘lini tanlash.

2. Ta’lim mazmunida o‘quv predmetlararo aloqadorlikni ta’minlash. Masalan, maktabda xilma-xil bilim sohalariga aloqador bo‘lgan o‘quv predmetlarini o‘zlashtirish ma’lum bir fan sohasi atamalarini (terminlarini) o‘zlashtirish, ularni to‘g‘ri qo‘llash demakdir. Shuning uchun ona tili, ravon, nutq maqsadi, shakli va mazmuniga muvofiq ravishda mustaqil fikrni bayon etish ko‘nikmalarini shakllantirishga barcha o‘quv predmetlari o‘qituvchilarining faol ishtiroki zarur. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ona tili va adabiyoti o‘quv predmeti o‘qituvchilarining tarix, geografiya, fizika, matematika, biologiya o‘quv predmetlari o‘qituvchilari bilan hamkorlikda o‘quvchilarga bergan muayyan voqea-hodisa, reaksiya yoki uskunaning bayonini berish haqidagi topshiriqlari bolaning aqliy qobiliyati, fikrini mustaqil tarzda to‘g‘ri bayon qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’lim mazmunini uning maqsadiga muvofiq tarzda belgilash uchun o‘quv predmetlari maqsadlarini chuqur tahlil qilish talab etiladi. Bunda ta’lim-tarbiyaning birligi maqsadi ustuvor bo‘lishi muhim.

Ta’lim mazmuni bilan uning maqsadlari muvofiqligini ta’minlash uchun quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

bugungi kunda ta’lim maqsadiga mos keladigan mazmunni belgilash uchun o‘quv jarayonini demokratlashtirish, insonparvarlashtirish tamoyillariga amal qilish;

o‘zbek xalqining ma’naviy merosi, o‘ziga xosligi, ilm-fan yutuqlarini hisobga olish;

o‘qituvchilarning kasb mahoratini ta’lim maqsadlari va mazmuniga mos tarzda rivojlantirib borish;

ta’lim texnologiyalari va yangi didaktik ishlanmalari bilan o‘quv jarayonini muntazam boyitib borish va b.

Umumiy o‘rta ta’lim tizimining ustuvor maqsadi sifatida o‘quvchi shaxsi kamolotini ta’minlashni e’tirof etish va butun ta’lim mazmunini xuddi mana shu maqsadga yo‘naltirish zarurdir.

Muhokama. Bugungi kunda jamiyatimiz zamonaviy bilim, ko‘nikma va malakaga, turli muammolarni hal etishga ijodiy yondashadigan yuqori malakali kadrlarga muhtoj. Shuning uchun ham ta’lim oldiga katta talablar qo‘yiladiki, ulardan eng muhimi darsning samaradorligi, uning sifati, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarni egallashidir. Ta’lim o‘quvchiga bilim berish bilan birga odob-axloq qoidalarini o‘rgatadi, oilaga, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalaydi. Bu o‘quvchida o‘z-o‘ziga ishonch, mehr-oqibat va insoniy fazilatlarini shakllantirish, hayotda o‘z o‘rnini topish, muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi. Ta’lim-tarbiya insonning ma’naviy yuksalishi va kamolotining asosiy ne’matidir. Shu bois o‘quv jarayonini to‘g‘ri va samarali tashkil etishda innovatsion texnologiyalar, texnik vositalar, jumladan, zamonaviy kompyuterlar, videoprojektorlar, elektron doskalar, ko‘rgazmali qurollar, multimedias, animatsiya, grafikalar, slayd va videoroliklar, simulyatorlar, kompyuterlar va mobil o‘yinlar, elektron va aqlli darsliklardan foydalanish, integratsiya qilish lozim. Buning uchun o‘qituvchi o‘z ustida ishlashi va har bir darsda o‘ziga “Bugungi dars ona tili ta’limining bosh maqsadi ro‘yobiga xizmat qila oldimi?” degan savolni berishi kerak. Ya’ni, o‘quvchining xotirasi uchun ortiqcha yuk bo‘ladigan har qanday nazariyalardan qochish, o‘quvchining kundalik muloqot tarzini nutq madaniyati darajasiga ko‘tara oladigan innovatsion amaliyotlarga intilish bugungi kun talabiga aylangan.

Demak, maktabda ona tili ta’limi maqsadi va uning leksikologiya o‘qitishda voqelanishining nazariy jihatlarini quyidagicha belgilash mumkin:

1) *ona tili o‘quv predmeti malaka talablarining ta’lim sifati talablariga muvofiqligini ta’minlash.* Bunda dastur, darslik hamda o‘qitish talablarining ona tili ta’limi umumiy hamda xususiy maqsadlariga muvofiqligi va uyg‘unligi nazarda tutiladi;

2) *ona tili o‘quv predmeti bo‘yicha umumiy o‘rta ta’lim muassasalari bitiruvchilariga qo‘yiladigan malaka talablari pragmatikasiga erishish.* Bunda o‘quvchi bilim, malaka va ko‘nikmalariga qo‘yiladigan talablar uning kelgusidagi ijtimoiy hayotida faol qo‘llanuvchi birliklarga aylanishi zarur. Zero, pragmatik qiymatga ega bo‘lmagan har qanday bilim, malaka yoki talab quruq va samarasiz bo‘lishi tabiiy, albatta;

3) *umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili o‘quv predmetini o‘qitishda uzviylik va uzluksizlikni sifat jihatidan ta’minlash.* O‘rta umumta’limning boshlang‘ich hamda yuqori sinfda ona tilining o‘qitilishi orasida uzviylik hamda uzluksizlik ta’minlanishi zarur. 2- 3-sinflarda o‘quvchining tafakkurini ijtimoiy hayot voqeliklari asosida rivojlantirish va shunga ko‘ra uning og‘zaki-yozma savodxonligini oshirish masalasiga e’tibor qaratilishi, 4-5-sinflarda esa o‘quvchining asosiy e’tibori grammatik bilimlarga yo‘naltirilishi

maktablarida ona tili o‘quv predmetini o‘qitishda uzviylik va uzluksizlikni sifat jihatidan ta’minlashga monelik qiladi;

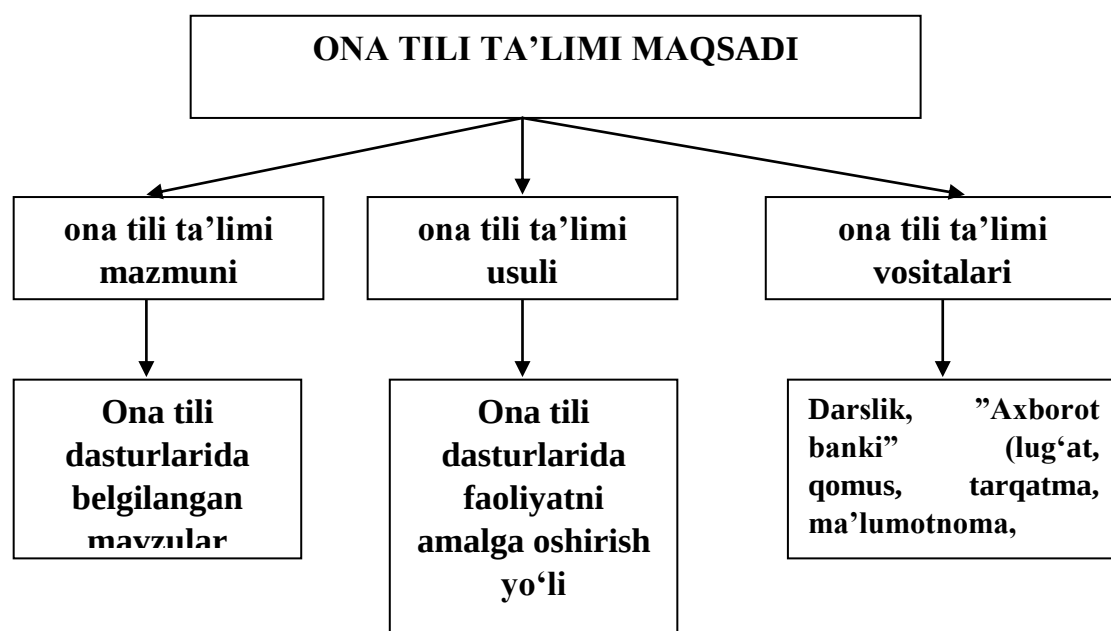
4) *ona tili o‘quv predmeti mazmunini boyitish va o‘qitish metodikasini takomillashtirish.* Bu borada maktablardagi ona tili o‘quv predmeti o‘qituvchilarining boy va samarali metodikalariga tayanish juda muhim;

5) *ona tili darslarida o‘quv predmetlariaro integratsiyaga erishishni ta’minlash; o‘quvchilarning lingvistik bilimlarini nutqiy kompetentlikka almashtirish.* Maktab ta’limida fanlararo aloqadorlik ta’minlanmasa, muayyan o‘quv predmeti ta’limining samaradorligi haqida gapirish mumkin emas. Maktabda ona tili ta’limini adabiyot, biologiya, zoologiya, tarix, informatika, ma’naviyat asoslari, matematika, ximiya, fizika kabi o‘nlab o‘quv predmetlari bilan bog‘lab o‘qitish imkoniyatlari mavjud. O‘quvchilar tafakkurini lingvistik bilimlar bilan band etish emas, nutqiy kompetentlik egallashi zarur. Masalan, o‘quvchi ma’nodosh yoki gradual so‘zlar haqidagi nazariy ma’lumotni emas, shunday so‘zlardan unumli va o‘rinli foydalanishni uddalay olishi nazarda tutiladi;

6) *ona tili o‘quv predmeti mazmunini o‘quvchilarga mustaqil hayotda og‘zaki-yozma shaklda qo‘llay olish imkoniyatini beradigan mavzular tashkil etishini ta’minlash.* Bunda mavzular tarkibidagi har bir so‘zning ma’nosi ustida ishlash imkoniyati paydo bo‘ladi. Zero, leksik imkoniyat o‘quvchiga leksik ma’noning to‘la yetib borishi bilan ta’minlanadi;

7) *ona tili o‘quv predmeti mazmuni o‘quvchini mantiqiy, ijodiy, kreativ, tahliliy fikrlashga o‘rgatishini ta’minlash.* Bunda quyidagi indikatorlarga – konstruktorga asoslanish maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz: a) matnda ifodalangan aniq ma’lumotni topa olish va anglash; b) matnda o‘z ma’nosida ishlatilgan leksik birliklarning ma’nosini tushunish; d) matnda ko‘chma ma’noda ishlatilgan leksik birliklarning ma’nosini bilish; e) matndagi ibora, maqol, hikmatli so‘zlar ma’nosini anglash; f) matndagi grammatik vositalarning vazifasini bilish; g) matndagi gaplarning mazmun-mohiyatini anglash; h) matnning grammatik qurilishini fahmlash; i) matnda ochiq va yashirin ifodalangan ma’lumotlarni bilish; j) matndagi mazmuniy bog‘lanishlarda so‘zning ahamiyatini anglash; k) matnda muallif maqsadini aniqlay olish; l) matn g‘oyasini anglash; m) matn mazmunini tushunish va talqin qiluvchi zaruriy so‘zlarni ajrata olish va h.

8) *ona tili darslari samaradorligini ta’minlashda innovatsion pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o‘rinli va unumli foydalanish.* Pedagogik texnologiyalardan majburan foydalanish mumkin emas. Bunda, eng avvalo, til ta’limining mazmuni va maqsadini nazardan qochirmaslik zarur. Boshqacha qilib aytganda, asosiy diqqat-e’tibor ta’lim mazmunidan o‘quv materialini berish usuliga tamoman o‘tib ketmasligi shart. Ta’lim berish vositasi, usuli bo‘lmish axborot-kommunikatsion texnologiyalarning ulkan imkoniyatlariga tamoman mahliyo bo‘lib, ularni o‘qitishning yagona qolipi, andazasi sifatida qarash to‘g‘ri bo‘lmaydi.

1-rasm. Ona tili ta’limi maqsadi

G‘arblik yirik mutaxassis K.Shennon ogohlantirganidek, bu sohada juda hushyor bo‘lmoq talab etiladi, chunki barcha eshiklarni bitta kalit bilan ochib bo‘lmaydi. Ona tili ta’limida bu borada juda ham ziyraklik

bilan ish tutish maqsadga muvofiq. Demak, ona tili mashg'ulotlarida tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomonidan qo'llanilayotgan ilg'or texnologiyalardan ona tili ta'limi maqsadi ro'yobi uchun o'rinli va samarali foydalanish muhimdir. Shu bilan birga ularni ijodiy rivojlantirish ham maqsadga muvofiqdir;

9) *ona tili darslarida foydalaniladigan “Axborot banki”ni yaratish.* Avvalo, ona tili darslarida foydalaniladigan “Axborot banki” degan savolga javob berish zarur. “Axborot banki” ta'lim vositalari sirasiga kiradi va ona tili ta'limi maqsadi ro'yobini ta'minlashga xizmat qiladi, ta'lim usuli va mazmuni bilan kesishadi. Buni chizmada quyidagicha ifodalash mumkin (1-rasm):

Demak, “Axborot banki” tarkibidan ona tili ta'limi mazmunini ochib beruvchi maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan lug'atlar, qomus, tarqatma materiallar, ma'lumotnomalar, nostandart topshiriqlar, testlar, animatsion taqdimotlar, slaydlar, audio, videomatnlar va h.lar o'rin oladi. Maktabda dars o'tayotgan har bir o'qituvchining qo'lida boy va mazmunli “Axborot banki” bo'lishi va bu har bir o'quvchining qo'lga etib borishi zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, maktab ona tili ta'limining bugungi maqsadi o'quvchilarda mantiqiy tafakkurni shakllantirish, ularning aqliy savodxonligini oshirish va rivojlantirish; o'z-o'zini anglash, boshqalar bilan muloqotda o'zini tuta bilish, o'zgalar fikrini anglash, erkin fikr yuritish, iqtidori va o'z fikrini dadil bayon etishga o'rgatish kabi kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish talab etar ekan, albatta, ona tili ta'limi mazmuni ham qoidabozliklardan voz kechishi hamda kommunikativ pragmatikaga xizmat qiluvchi amaliyotga o'tishi muhimligi ma'lum bo'ladi.

Shuningdek, Ona tili mashg'ulotlarida maqsad-mazmun-usul-vosita-o'quvchi-o'qituvchi munosabati zanjiri ta'lim oluvchida quyidagilarni hosil qilishga xizmat qilmog'i lozim:

Bilim- malaka - ko'nikma - odat - tabiat

Ana shundagina ta'limning turli tur va bosqichlarida ijtimoiy buyurtma sifatida belgilangan ona tili o'qitishning xususiy maqsadlari ro'yobini ta'minlashga erisha olamiz. Mir Alisher Navoiy aytganlaridek:

Tabiatga har neki odat erur,

Chu eskirdi odat tabiat erur.

Demak, jamiyat ta'lim oldiga bilimli shaxsni emas, balki bilimlaridan jamiyat talablariga mos foydalana oladigan, mustaqil fikrlaydigan, bunday odat uning tabiatiga aylangan, ya'ni tarbiyalangan, madaniyatli, ma'naviyatli shaxsni yetishtirishni maqsad qilib qo'ydi.

Zero, M.Monten aytganidek, «Birovni o'rgatishing uchun o'zing o'rganishing uchun lozim bo'lganidan ko'ra ham ko'proq aql kerak».

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5850-son Farmoni, 2019-yil, 21-oktabr.
2. Yuldasheva D.N. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. –Buxoro: Durdona, 2021.–428 b.
3. D.P.Ozbel. “Pedagogik psixologiya. Kognitiv yondashuv” (1968).
4. Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 232 b.
5. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – 272 b.
6. Баранов М. Т. Методика преподавания русского языка. – Москва: Просвещение, 1990. – 368 c.
7. Nazarova D. O'zbek tili leksikasining mustaqillik yillaridagi taraqqiyoti// Pedagogik mahorat. –Buxoro, 2021-yil, 2-son.–152-154-b. (13.00.00; № 23)
8. Nazarova D.G. Unconventional ways of teaching students' morphological features of nouns// European journal of research and reflection in educational sciences, UK, ISSN 2056-5852 VOL.8.NO.10, 2020. 92-98 –p. (Impact Factor: SJIF = 6.630)
9. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/qisqa-hikmatlar/>

YOZMA MADANIYATLARARO MULOQOTDA SOTSIOLINGVISTIK VA PRAGMATIK KOMPETENSIYALAR INTEGRATSIYASI

Nadirxanova Nozima Alisherovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Mazkur maqolada yozma madaniyatlararo muloqot jarayonida sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarning oʻzaro integratsiyasi boʻljak ingliz tili oʻqituvchilarining professional yozma kommunikativ tayyorgarligini rivojlantiruvchi muhim ilmiy-metodik omil sifatida tahlil qilingan. Tadqiqotda mazkur kompetensiyalarni alohida emas, balki “ijtimoiy-madaniy kontekst → pragmatik maqsad → kommunikativ strategiya → yozma diskurs → refleksiv korreksiya” mexanizmi asosida integrativ rivojlantirish metodikasi asoslangan.

Kalit soʻzlar: yozma madaniyatlararo muloqot, sotsiolingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, kommunikativ niyat, nutq registri, madaniy moslik, yozma diskurs, xushmuomalalik strategiyasi, refleksiya, professional-pedagogik muloqot.

ИНТЕГРАЦИЯ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ПРАГМАТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПИСЬМЕННОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В данной статье анализируется взаимная интеграция социолингвистической и прагматической компетенций в процессе письменной межкультурной коммуникации как важный научно-методический фактор развития профессиональной письменной коммуникативной готовности будущих учителей английского языка. В исследовании обоснована методика интегративного развития данных компетенций не изолированно друг от друга, а на основе механизма «социокультурный контекст → прагматическая цель → коммуникативная стратегия → письменный дискурс → рефлексивная коррекция».

Ключевые слова: письменная межкультурная коммуникация, социолингвистическая компетенция, прагматическая компетенция, коммуникативное намерение, речевой регистр, культурная адекватность, письменный дискурс, стратегия вежливости, рефлексия, профессионально-педагогическое общение.

THE INTEGRATION OF SOCIOLINGUISTIC AND PRAGMATIC COMPETENCIES IN WRITTEN INTERCULTURAL COMMUNICATION

This article analyzes the integration of sociolinguistic and pragmatic competences in written intercultural communication as an important scientific and methodological factor contributing to the development of future English language teachers' professional written communicative competence. The study substantiates a methodology for the integrated development of these competences, rather than treating them separately, based on the mechanism “sociocultural context → pragmatic purpose → communicative strategy → written discourse → reflective correction.”

Keywords: written intercultural communication, sociolinguistic competence, pragmatic competence, communicative intention, speech register, cultural appropriateness, written discourse, politeness strategy, reflection, professional pedagogical communication.

Kirish. Zamonaviy xorijiy til taʼlimida yozma kommunikatsiyani faqat grammatik va leksik jihatdan toʻgʻri matn yaratish bilan bogʻlash metodik jihatdan yetarli emas. Global akademik va professional hamkorlikning kengayishi, raqamli yozishmalarning ortishi hamda turli madaniyat vakillari oʻrtasidagi kommunikatsiyaning faollashuvi talabning yozma nutqda nafaqat “toʻgʻri”, balki “vaziyatga mos”, “madaniy jihatdan maqbul” va “pragmatik jihatdan samarali” muloqot olib bora olishini talab etmoqda.

Mavzuning dolzarbligi. Yozma madaniyatlararo muloqotning sifatini belgilovchi ikki tayanch kompetensiya - sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni oʻzaro integratsiyada rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Sotsiolingvistik kompetensiya talabning ijtimoiy vaziyat, kommunikativ rol, adresat maqomi, nutq registri, murojaat shakli va madaniy meʼyorlarga mos til vositalarini tanlash qobiliyatini anglatadi. Tadqiqotda u shaxsning muayyan ijtimoiy va madaniy muhitda til birliklarini lingvistik, pragmatik va madaniy jihatdan maqbul tarzda tanlash, qoʻllash, baholash va refleksiv tahlil qilishiga xizmat qiluvchi integrativ kommunikativ kompetensiya sifatida talqin qilingan.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlarda yozma madaniyatlararo muloqot chet tilini egallashning murakkab kommunikativ shakli sifatida talqin qilinib, uning samaradorligi lingvistik bilimlar bilan bir qatorda sotsiolingvistik, pragmatik va madaniyatlararo kompetensiyalarning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liqligi ta’kidlanadi. M. Byramning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya konsepsiyasida til o‘rganuvchining boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilishi til birliklarini bilish bilangina emas, balki ijtimoiy-madaniy me’yorlarni anglash, kommunikativ vaziyatni to‘g‘ri talqin qilish va o‘z nutqiy xulqini unga moslashtirish qobiliyati bilan izohlanadi.

Sotsiolingvistik kompetensiya yozma muloqotda kommunikantlarning ijtimoiy maqomi, ular o‘rtasidagi munosabat, muloqotning rasmiylik darajasi hamda muayyan madaniyatga xos kommunikativ me’yorlarga muvofiq til vositalarini tanlash imkonini beradi. Pragmatik kompetensiya esa kommunikativ maqsadni vaziyatga mos ravishda ifodalash, nutq aktlarini to‘g‘ri tanlash, bevosita va bilvosita strategiyalardan foydalanish, xushmuomalalik hamda pragmatik maqbullikni ta’minlash bilan tavsiflanadi. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda ushbu ikki kompetensiya madaniyatlararo kommunikativ faoliyatning o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlari sifatida qaralmoqda.

Yozma kommunikatsiyaga bag‘ishlangan tadqiqotlarda elektron xatlar, akademik yozishmalar va boshqa yozma diskurslarda pragmatik strategiyalarni tanlashga kommunikativ vaziyat, til o‘rganuvchining ona tili hamda chet tilini egallash darajasi ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Bu holat yozma matnning grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilishi uning madaniyatlararo muloqotda kommunikativ jihatdan maqbul bo‘lishini har doim ham ta’minlamasligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, yozma madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda sotsiolingvistik maqbullik, pragmatik maqsadga muvofiqlik, madaniy sezgirlik va diskursiv moslashuvchanlikni yagona didaktik tizimda integratsiyalash zarur. Ilmiy adabiyotlar tahlili mazkur kompetensiyalarni ijtimoiy-madaniy kontekstni anglash – kommunikativ niyatni belgilash – pragmatik strategiyani tanlash – adekvat til vositalaridan foydalanish – yozma diskursni yaratish – reflektiv baholash uzviylikida rivojlantirish istiqbolli ilmiy-metodik yo‘nalish ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Pragmatik kompetensiya esa “nima aytilmoqda?” savolidan ko‘ra “bu fikr nima maqsadda, qanday strategiya bilan va adresatga qanday ta’sir ko‘rsatadigan shaklda ifodalanmoqda?” degan masalani qamrab oladi. Yozma madaniyatlararo muloqotda ushbu ikki kompetensiya bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki nutq registrini to‘g‘ri tanlash pragmatik niyatdan ajralgan holda samarali bo‘la olmaydi; xuddi shuningdek, pragmatik maqsadni ifodalash ham adresatning ijtimoiy maqomi va madaniy me’yorlar hisobga olinmasa kommunikativ nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli mazkur integratsiyaning metodik formulasini quyidagicha ifodalash mumkin: **sotsiolingvistik moslik + pragmatik maqsad = madaniy jihatdan maqbul va kommunikativ samarali yozma muloqot.**

Yozma madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi tadqiqotda sotsiolingvistik, pragmatik, madaniyatlararo, diskursiv va kommunikativ imkoniyatlarning real yozma faoliyatdagi kompleks namoyoni sifatida talqin qilingan. Bu ta’rif sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar o‘rtasidagi integrativ munosabatni ko‘rsatadi. Sotsiolingvistik kompetensiya, avvalo, quyidagi savollarga javob beradi: Kim kimga yozmoqda? Adresatning maqomi qanday? Ular o‘rtasidagi ijtimoiy masofa qanday? Qaysi nutq registri mos? Qaysi murojaat va etiket shakllari maqsadga muvofiq?

Pragmatik kompetensiya esa: Nima maqsadda yozilmoqda? Qanday kommunikativ natijaga erishish kerak? Iltimos, taklif, rad etish, uzr yoki tavsiya qanday ifodalanishi kerak? Bevosita yoki bilvosita strategiyadan foydalanish maqsadga muvofiqligi? kabi savollarni hal etadi.

Demak, sotsiolingvistik kompetensiya kommunikativ vaziyatning tashqi parametrlarini, pragmatik kompetensiya esa kommunikativ harakatning ichki maqsad va strategiyasini boshqaradi. Ularning integratsiyasi natijasida talaba shunchaki to‘g‘ri jumla tuzmaydi, balki vaziyatga mos kommunikativ qaror qabul qiladi.

Sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagi metodik mexanizmi qo‘llash samarali: vaziyatni aniqlash → ijtimoiy-madaniy tahlil → pragmatik maqsadni belgilash → kommunikativ strategiya tanlash → yozma diskurs yaratish → feedback → refleksiya → korreksiya.

Birinchi bosqichda talaba kommunikativ vaziyatni anglaydi. Ikkinchi bosqichda adresatning maqomi, ijtimoiy masofa, madaniy kontekst va rasmiylik darajasini tahlil qiladi. Uchinchi bosqichda yozma muloqotning asosiy pragmatik maqsadini belgilaydi. To‘rtinchi bosqichda maqsadga mos strategiyani tanlaydi. Keyingi bosqichda tanlangan strategiya yozma diskursga transformatsiya qilinadi. Feedback va refleksiya orqali esa matnning sotsiolingvistik hamda pragmatik mosligi qayta baholanib, zarur korreksiya amalga oshiriladi. Mazkur yondashuvning ilmiy-metodik afzalligi sotsiolingvistik va pragmatik

kompetensiyalarni alohida mashqlar orqali emas, balki bitta kommunikativ qaror qabul qilish jarayonida rivojlantirishidir.

“Bir vaziyat — ikki tanlov” metodik mashqi Talabalarga quyidagi kommunikativ vaziyat beriladi

Olingan natijalar va ularning tahlili. Talaba xalqaro professoridan ilmiy ishiga fikr bildirishni iltimos qilmoqchi. Birinchi variant: Send me your comments soon. Ikkinchi variant: I would be grateful if you could share your feedback when convenient. Har ikkala variant grammatik jihatdan tushunarli. Biroq ularning sotsiolingvistik va pragmatik qiymati bir xil emas. Talaba quyidagilarni tahlil qiladi: adresat maqomi; ijtimoiy masofa; iltimosning bevositalik darajasi; xushmuomalalik strategiyasi; kommunikativ niyatning yumshatilishi; professional yozishma registri. Bu mashqda sotsiolingvistik kompetensiya professor va talaba o’rtasidagi ijtimoiy munosabatni anglashni, pragmatik kompetensiya esa iltimos strategiyasini maqbul shaklda ifodalashni ta’minlaydi. Shu tariqa, talaba “qaysi jumla grammatik jihatdan to’g’ri?” degan savoldan “qaysi variant ushbu vaziyat uchun kommunikativ jihatdan maqsadga muvofiq?” degan yuqori darajadagi tahlilga o’tadi.

Talabaga grammatik jihatdan to’g’ri, ammo pragmatik va sotsiolingvistik jihatdan nomuvofiq yozma xabarlar beriladi

Masalan: You are wrong. Change your report. Talaba ushbu xabarni quyidagi mezonlarda tahlil qiladi: kommunikativ maqsad; adresat maqomi; nutq registri; face-threatening ta’sir; xushmuomalalik; professional etiket. So’ng xabarni qayta yozadi: You may wish to reconsider this section of the report, as there seems to be another possible interpretation. Bu mashq orqali talaba grammatik xatodan farqli ravishda pragmatik xato tushunchasini anglaydi. Tajriba-sinov materiallarida ham talabalarining pragmatik va kommunikativ moslashuvchanligi alohida baholangan hamda madaniyatlararo kommunikativ vaziyatlar, elektron yozishmalar, forum postlari va akademik esselar asosida nutq registri va pragmatik moslik rivojlantirilgan.

Tadqiqot tajriba-sinovi sotsiolingvistik bilimlar, pragmatik-kommunikativ moslashuvchanlik hamda diskursiv-madaniyatlararo ko’rsatkichlar asosiy baholash yo’nalishlari sifatida belgilangan. Shakllantiruvchi bosqichda INSERT, SWOT-tahlil, esse yozish, Process Writing, klaster, case-study va collaborative writing kabi metodlardan foydalanilgan. Bu metodlar madaniyatlararo kommunikativ vaziyatlar, elektron yozishmalar, forum postlari va akademik esselar bilan uyg’unlashtirilgan. Mazkur metodik muhitning afzalligi shundaki, talaba sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni nazariy tushuncha sifatida emas, balki real yozma kommunikativ vazifani bajarishda qo’llaydi.

Tajriba-sinov natijalari tajriba guruhidagi talabalar yozma madaniyatlararo muloqotda nazorat guruhiga nisbatan yuqori natijalarga erishganini ko’rsatgan. Xususan, tajriba guruhi talabalari rasmiy va norasmiy uslubni aniqroq farqlash, xushmuomalalik formulalarini vaziyatga mos qo’llash hamda janr talablariga barqaror rioya qilishda ustunlik ko’rsatgan. Bu natijani sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarning integratsiyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilganda muhim metodik xulosa yuzaga keladi.

Nazorat guruhida yozma faoliyat ko’proq umumiy lingvistik va an’anaviy yozuv ko’nikmalari asosida shakllangan bo’lsa, tajriba guruhida vaziyat, adresat maqomi, kommunikativ maqsad, nutq registri va madaniy moslik o’zaro bog’langan holda ishlab chiqilgan. Natijada tajriba guruhida: “to’g’ri yozish”dan “mos yozish”ga; “jumla tuzish”dan “kommunikativ niyatni ifodalash”ga; “umumiy uslub”dan “adresatga mos registr”ga; “til qoidasi”dan “madaniy-pragmatik tanlov”ga o’tish kuzatilgan.

Tajriba va nazorat guruhlarining yakuniy taqsimotida ham tajriba guruhida yuqori baholarga erishgan talabalar ulushi sezilarli ko’proq, quyi ko’rsatkichdagi talabalar esa kamroq bo’lgan. Dissertatsiya materiallarida tajriba guruhida “a’lo” natija ko’rsatganlar soni nazorat guruhiga qaraganda ancha yuqori ekani, nazorat guruhida esa “qoniqarli” va “qoniqarsiz” ko’rsatkichlar ulushi ko’proq bo’lgani qayd etilgan. Bu farq ishlab chiqilgan metodikaning faqat bilim darajasiga emas, balki yozma kommunikativ faoliyatning sifatiga ham ta’sir qilganini ko’rsatadi. Tajriba va nazorat guruhlaridagi ta’lim natijalarini mazmuniy jihatdan quyidagicha qiyoslandi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Tahlil yo’nalishi	Nazorat guruhi uchun xarakterli holat	Tajriba guruhida kuzatilgan holat
Nutq registrini tanlash	Rasmiy va norasmiy uslubni ayrim vaziyatlarda aralashtirish	Adresat va vaziyatga mos registrni barqarorroq tanlash
Pragmatik maqsad	Kommunikativ niyatni bevosita ifodalashga moyillik	Vaziyatga mos bevosita yoki bilvosita strategiyani tanlash
Xushmuomalalik	Tayyor formulalardan foydalanish	Xushmuomalalik strategiyasini kontekstga moslashtirish
Madaniy moslik	Ona tilidagi kommunikativ modelni ko’chirish ehtimoli yuqori	Madaniy farqlarni hisobga olgan holda til vositalarini tanlash

Professional yozma diskurs	Janrning formal tuzilishiga ko‘proq tayanish	Janr, maqom, pragmatik maqsad va professional etiketni integratsiyalash
Refleksiya	Xatoni asosan grammatik nuqtayi nazardan ko‘rish	Lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik xatolarni farqlash

Mazkur qiyosiy tahlil tajriba guruhidagi sifat o‘zgarishining asosini ochib beradi. Dissertatsiyada ham tajriba guruhi ko‘rsatkichlarining kognitiv, pragmatik, diskursiv, madaniyatlararo va refleksiv mezonlar bo‘yicha nazorat guruhidan yuqori ekanligi qayd etilgan. Tadqiqotning metodik mantig‘idan kelib chiqib, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar integratsiyasining quyidagi innovatsion modelini taklif etildi: socio → pragma → write → reflect → adapt.

-**SOCIO** — ijtimoiy-madaniy vaziyatni aniqlash;

-**PRAGMA** — kommunikativ maqsad va nutq strategiyasini belgilash;

-**WRITE** — tanlangan strategiya asosida yozma diskurs yaratish;

-**REFLECT** — yozma mahsulotning kommunikativ ta‘sirini tahlil qilish;

-**ADAPT** — matnni adresat, madaniy kontekst va pragmatik maqsadga mos qayta qurish.

-Mazkur mexanizmning muhim jihati shundaki, sotsiolingvistik kompetensiya pragmatik kompetensiyaning kontekstual bazasi, pragmatik kompetensiya esa sotsiolingvistik bilimlarning kommunikativ harakatga aylanish mexanizmi sifatida qaraladi. Demak: **sotsiolingvistika** “qayerda va kim bilan?”ni; pragmatika “nima maqsadda va qanday?”ni; integratsiya esa “qanday qilib samarali yozish?”ni belgilaydi. Mazkur texnologiyada sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar integratsiyasi quyidagi tarzda rivojlanadi:

-motivatsion bosqichda kommunikativ ehtiyoj anglanadi;

-kognitiv bosqichda nutq registri, pragmatik moslik, murojaat strategiyasi va madaniy me‘yorlar o‘rganiladi;

-amaliy-kommunikativ bosqichda ular real yozma vaziyatlarda qo‘llanadi;

-refleksiv-korreksion bosqichda xatolar va nomuvofiqliklar tahlil qilinadi;

-integrativ-natijaviy bosqichda esa kompetensiyalar professional yozma diskurs doirasida barqaror natijaga transformatsiyalanadi. Bu yondashuv yozma madaniyatlararo kompetensiyani alohida ko‘nikmalar yig‘indisi emas, balki o‘zaro bog‘liq faoliyat tizimi sifatida rivojlantirish imkonini beradi. Tadqiqotda sotsiolingvistik moslik, pragmatik kompetentlik, madaniyatlararo sezgirlik, diskursiv yaxlitlik, yozma janr kompetentligi, kommunikativ samaradorlik, lingvistik to‘g‘rilik, refleksiv kompetentlik, raqamli yozma muloqot va professional-pedagogik diskurs kompetentligini qamrab oluvchi integrallashgan diagnostik tizim tavsiya etilgan. Bunday baholash tizimi aynan integrativ yondashuv talablariga mos keladi. Chunki talaba grammatik jihatdan mukammal, biroq pragmatik jihatdan keskin yoki madaniy jihatdan nomaqbul matn yaratasa, uning yozma madaniyatlararo kompetensiyasi yuqori deb baholanmasligi kerak.

Shuning uchun baholash quyidagi mantiqqa asoslanishi lozim: lingvistik to‘g‘rilik ≠ kommunikativ maqbullik ammo lingvistik to‘g‘rilik + sotsiolingvistik moslik + pragmatik adekvatlik + madaniy sezgirlik = samarali yozma madaniyatlararo muloqot.

Tajriba-sinov natijalarining qiyosiy tahlili sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni integratsiyalashgan holda rivojlantirishning samaradorligini bir necha jihatdan ko‘rsatadi. Birinchidan, tajriba guruhi talabalarida rasmiy va norasmiy registri aniqlik farqlash kuzatilgan. Bu sotsiolingvistik kompetensiyaning rivojlanganini anglatadi. Ikkinchidan, xushmuomalalik va kommunikativ strategiyalarni vaziyatga mos qo‘llash ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi pragmatik kompetensiyaning faollashganini ko‘rsatadi. Uchinchidan, tajriba guruhi natijalarining madaniy moslik va professional yozma muloqot bo‘yicha yuqoriligi ikki kompetensiyaning integrativ ta‘sirini ko‘rsatadi. To‘rtinchidan, tajriba guruhi natijalarining umumiy ko‘rsatkichlarda nazorat guruhidan yuqoriligi ishlab chiqilgan model va mashqlar tizimi faqat nazariy bilimni emas, balki amaliy kommunikativ qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirganini ko‘rsatadi.

Xulosa. Yozma madaniyatlararo muloqotda sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar o‘zaro ajralmas metodik tizimni tashkil etadi. Sotsiolingvistik kompetensiya talabaga kommunikativ vaziyatning ijtimoiy va madaniy parametrlarini anglash imkonini bersa, pragmatik kompetensiya ushbu vaziyatda maqsadga muvofiq kommunikativ strategiyani tanlashga xizmat qiladi. Ularning integratsiyasi: ijtimoiy-madaniy kontekst → pragmatik maqsad → kommunikativ strategiya → yozma diskurs → refleksiya → korreksiya mexanizmi asosida amalga oshirilganda yozma madaniyatlararo muloqotning sifat jihatdan yangi darajasini ta‘minlaydi. Tajriba-sinov natijalarining qiyosiy tahlili tajriba guruhida rasmiy va norasmiy uslubni farqlash, xushmuomalalik formulalarini vaziyatga mos qo‘llash, madaniy moslikni ta‘minlash va professional yozma diskurs yaratish ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanini ko‘rsatgan. Shuningdek, tajriba guruhi natijalarining kognitiv, pragmatik, diskursiv, madaniyatlararo va refleksiv

mezonlar bo'yicha ustunligi ishlab chiqilgan metodikaning kompleks xarakterga ega ekanligini tasdiqlagan. Shu asosda yozma madaniyatlararo muloqotni o'qitishda asosiy metodik tamoyilni quyidagicha ifodalash mumkin: “grammatik jihatdan to'g'ri yozish”dan → “ijtimoiy, madaniy va pragmatik jihatdan maqbul yozish”ga. Mazkur transformatsiya bo'lajak ingliz tili o'qituvchisining nafaqat chet tilidagi yozma savodxonligini, balki professional-pedagogik, madaniyatlararo va global kommunikativ tayyorgarligini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent.
2. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. – Strasbourg.
3. Hymes D.H. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. – University of Pennsylvania Press.
4. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Multilingual Matters.
5. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. – Oxford University Press.
6. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy.
7. Celce-Murcia M., Dörnyei Z., Thurrell S. Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications.
8. Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. – Cambridge University Press.
9. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology. – Toshkent.

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH

UO‘K 373.5.091.3:53

IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLARDA FIZIKA TA'LIMI: O'QUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI BAHOLASH MEZONLARI, KO'RSATKICHLARI VA DARAJALARI

*To‘raxonov Fozil Bobonazarovich,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Umumiy fizika va qurilish muhandisligi
kafedrası dotsenti v/b, p.f.b.f.d. (PhD)*

Maqolada ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta'limi jarayonida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini baholashning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Kasbiy kompetentlikning kasbiy-motivatsion, kognitiv, eksperimental-tadqiqotchilik, muhandislik-loyihaviy, raqamli-texnologik, kommunikativ va refleksiv-baholash komponentlari aniqlashtirilgan. Har bir komponentga mos baholash mezonlari, o'lchanadigan ko'rsatkichlar va diagnostik vositalar tizimlashtirilgan. Testlar, fizik masalalar, real va virtual laboratoriya ishlari, loyiha va muhandislik topshiriqlari, mezonli rubrikalar hamda elektron portfoliodan kompleks foydalanish imkoniyatlari asoslangan. O'quvchilarning kasbiy kompetentligi boshlang'ich, o'rta, yetarli va yuqori darajalarda tavsiflangan. Taklif etilgan baholash mexanizmi kasbiy rivojlanish dinamikasini aniqlash, refleksiyani tashkil etish va individual pedagogik korrektsiyani amalga oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: fizika ta'limi, ixtisoslashtirilgan maktab, kasbiy kompetentlik, baholash mezonlari, ko'rsatkich, diagnostik vosita, virtual laboratoriya, muhandislik topshirig'i, rivojlanganlik darajasi, pedagogik korrektsiya.

ОБУЧЕНИЕ ФИЗИКЕ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ШКОЛАХ: КРИТЕРИИ, ПОКАЗАТЕЛИ И УРОВНИ ОЦЕНКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

В статье раскрыты научно-методические основы оценки профессиональной компетентности учащихся специализированных школ в процессе обучения физике. Уточнены профессионально-мотивационный, когнитивный, экспериментально-исследовательский, инженерно-проектный, цифровой-технологический, коммуникативный и рефлексивно-оценочный компоненты профессиональной компетентности. Систематизированы соответствующие каждому компоненту критерии оценки, измеряемые показатели и диагностические средства. Обоснованы возможности комплексного применения тестов, физических задач, реальных и виртуальных лабораторных работ, проектных и инженерных заданий, критериальных рубрик и электронного портфолио. Профессиональная компетентность учащихся охарактеризована на начальном, среднем, достаточном и высоком уровнях. Предложенный механизм оценки позволяет определять динамику профессионального развития, организовывать рефлексию и осуществлять индивидуальную педагогическую коррекцию.

Ключевые слова: обучение физике, специализированная школа, профессиональная компетентность, критерии оценки, показатель, диагностическое средство, виртуальная лаборатория, инженерное задание, уровень сформированности, педагогическая коррекция.

PHYSICS EDUCATION IN SPECIALIZED SCHOOLS: CRITERIA, INDICATORS, AND LEVELS FOR ASSESSING STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

The article examines the scientific and methodological foundations for assessing the professional competence of specialized school students in physics education. The professional-motivational, cognitive, experimental-research, engineering-project, digital-technological, communicative, and reflective-evaluative components of professional competence are clarified. Assessment criteria, measurable indicators, and diagnostic tools corresponding to each component are systematized. The study substantiates the integrated use of tests, physics problems, real and virtual laboratory activities, project and engineering tasks, criterion-

based rubrics, and electronic portfolios. Students' professional competence is described at initial, intermediate, sufficient, and advanced levels. The proposed assessment mechanism makes it possible to determine the dynamics of students' professional development, organize reflection, identify learning difficulties, and implement individualized pedagogical correction.

Keywords: physics education, specialized school, professional competence, assessment criterion, indicator, diagnostic tool, virtual laboratory, engineering task, competence development level, pedagogical correction.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ–5032-son qarorida fizika ta’limi sifatini oshirish, o‘quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, o‘quvchilarning tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1]. Mazkur vazifalar ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta’limini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish, o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish hamda ularning kasbiy kompetentligini obyektiv baholash mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalarini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta’limini kasbiy yo‘naltirish, o‘quvchilarni laboratoriya, tadqiqotchilik, loyiha va muhandislik faoliyatiga jalb etish hamda raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari izchil kengayib bormoqda. Biroq amaldagi baholash jarayonida, asosan, o‘quvchilarning nazariy bilimlari va masala yechish ko‘nikmalari aniqlanib, ularning tajribani mustaqil rejalashtirishi, natijalarni tahlil qilishi, raqamli vositalardan maqsadli foydalanishi, muhandislik yechimlarini ishlab chiqishi va o‘z faoliyatini baholashi yetarlicha kompleks hisobga olinmaydi. Natijada kasbiy yo‘naltirilgan faoliyatni rivojlantirish ehtiyoji bilan o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini yaxlit, obyektiv va mezonli baholash mexanizmlarining yetarlicha ishlab chiqilmaganligi o‘rtasida ilmiy-metodik ziddiyat yuzaga kelmoqda.

Mavjud ilmiy-metodik tadqiqotlarda o‘quvchilarning fan bo‘yicha bilim, ko‘nikma va umumiy kompetensiyalarini baholash masalalari muayyan darajada yoritilgan bo‘lsa-da, ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta’limiga xos kasbiy kompetentlikni kompleks diagnostika qilish muammosi yetarlicha tadqiq etilmagan. Xususan, o‘quvchilarning fizik tajribalarni rejalashtirish va amalga oshirish, tadqiqot natijalarini matematik-statistik tahlil qilish, muhandislik yechimlari hamda modellarini ishlab chiqish, virtual laboratoriya va raqamli simulyatsiyalardan maqsadli foydalanish qobiliyatlarini o‘zaro bog‘liq mezonlar asosida baholash mexanizmi to‘liq ishlab chiqilmagan. Shuningdek, mazkur faoliyat turlariga mos o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar, diagnostik topshiriqlar va rivojlanganlik darajalari o‘rtasidagi muvofiqlikning aniq belgilanmaganligi tadqiqotdagi ilmiy-metodik bo‘shliqni yuzaga keltiradi. Shu sababli fizika ta’limining eksperimental, tadqiqotchilik, muhandislik va raqamli imkoniyatlarini yagona baholash tizimida integratsiyalash zarurati mavjud.

Mazkur tadqiqotda “kasbiy kompetensiya” va “kasbiy kompetentlik” tushunchalari o‘zaro bog‘liq, biroq mazmunan farqlanuvchi kategoriyalar sifatida talqin etiladi. Kasbiy kompetensiya ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchisining fizika bilan bog‘liq kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlanishi uchun zarur bo‘lgan bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, faoliyat usullari va shaxsiy sifatlariga qo‘yiladigan talablar majmuini ifodalaydi. Kasbiy kompetentlik esa o‘quvchining mazkur kompetensiyalarni egallaganligi hamda ularni muammoli va kasbiy yo‘naltirilgan vaziyatlarda mustaqil qo‘llash, fizik tajribalarni tashkil etish, natijalarni tahlil qilish, raqamli vositalardan foydalanish va muhandislik yechimlarini asoslash qobiliyatining amaliy namoyon bo‘lish darajasini anglatadi. Demak, kasbiy kompetensiya faoliyatga qo‘yiladigan me‘yoriy talabni, kasbiy kompetentlik esa ushbu talablarning o‘quvchi faoliyatida integrativ tarzda ro‘yobga chiqishini tavsiflaydi.

Maqolaning ilmiy yangiligi ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta’limi jarayonida o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini kompleks baholashga xizmat qiluvchi mezonlar tizimi ishlab chiqilgani bilan belgilanadi. Mazkur tizimda kasbiy-motivatsion, kognitiv, eksperimental-tadqiqotchilik, muhandislik-loyihaviy, raqamli-texnologik, kommunikativ va refleksiv-baholash mezonlari aniqlashtirilib, har bir mezon o‘quvchi faoliyatida bevosita kuzatiladigan hamda o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar bilan muvofiqlashtirilgan. Shuningdek, ko‘rsatkichlarga mos diagnostik topshiriqlar va baholash vositalari tizimlashtirilib, kasbiy kompetentlikning boshlang‘ich, o‘rta, yetarli va yuqori darajalarini farqlash imkonini beruvchi tavsiflar ishlab chiqilgan. Natijada “komponent – mezon – ko‘rsatkich – diagnostik vosita – rivojlanganlik darajasi” o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlovchi yaxlit diagnostik mexanizm taklif etilgan.

Maqolaning maqsadi ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta’limi jarayonida o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini obyektiv va kompleks baholashga xizmat qiluvchi mezonlar, ko‘rsatkichlar hamda rivojlanganlik darajalarini ilmiy-metodik jihatdan asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun kasbiy kompetentlikning tarkibiy komponentlarini aniqlashtirish; har bir komponentga mos baholash mezonlari va

o'lganadigan ko'rsatkichlarni belgilash; kasbiy kompetentlikning boshlang'ich, o'rta, yetarli va yuqori darajalarini tavsiflash; mezon va ko'rsatkichlarga mos diagnostik topshiriqlar, kuzatuv varaqalari, baholash rubrikalari hamda elektron portfolio vositalarini tanlash; baholash natijalari asosida refleksiya va pedagogik korreksiyaning amalga oshirish mexanizmini ishlab chiqish asosiy vazifalar sifatida belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Olimlarining tadqiqotlarida kompetensiyaviy yondashuv ta'lim natijalarini o'quvchining egallagan bilimlari bilan cheklamasdan, ularni amaliy faoliyatda qo'llashga tayyorligi va qobiliyati orqali baholashga yo'naltirilgan metodologik asos sifatida talqin etiladi. N.A. Muslimov kasbiy kompetentlikni shaxsning kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishi uchun zarur bilim, ko'nikma, tajriba va shaxsiy sifatlarning integrativ birligi sifatida izohlaydi [2]. Olim tomonidan kasbiy kompetentlik tarkibida maxsus, ijtimoiy, shaxsiy, texnologik, metodik, axborot-kommunikativ va kreativ jihatlarning ajratilishi uni ko'p komponentli tuzilma asosida baholash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining kasbiy kompetentligini birgina bilim ko'rsatkichi orqali emas, balki ularning amaliy faoliyati, mustaqilligi va shaxsiy munosabatini qamrab olgan mezonlar asosida aniqlash uchun muhimdir.

M. Djo'rayev fizika o'qitish metodikasida fizik bilimlarni tajriba, masala yechish, kuzatish, modellashtirish va amaliy faoliyat bilan o'zaro bog'liq holda o'zlashtirish zarurligini asoslagan [3]. Uning fikricha, fizika ta'limining samaradorligi o'quvchining qonun va formulalarni qay darajada eslab qolishi bilangina emas, balki fizik hodisalarni ilmiy tushuntirishi, tajribalarni tashkil etishi, o'lchash natijalarini qayta ishlashi hamda nazariy bilimlarini amaliy masalalarga tatbiq etishi bilan belgilanadi. Ushbu metodik qarashlar o'quvchilarning kognitiv, eksperimental-tadqiqotchilik va amaliy faoliyatini baholash ko'rsatkichlarini ishlab chiqishga asos bo'ladi.

I.A. Zimnyaya kompetensiyani ta'lim mazmunida oldindan belgilangan talab, kompetentlikni esa ushbu talabning shaxs faoliyatida namoyon bo'ladigan integrativ natijasi sifatida tavsiflaydi [4]. Olim kompetentlik tarkibiga bilim va ko'nikmalar bilan birga motivatsion, qadriyatli, faoliyatli hamda refleksiv jihatlarni ham kiritadi. Mazkur yondashuvga ko'ra, kasbiy kompetentlikni baholashda o'quvchining faqat topshiriqni bajarish natijasi emas, balki faoliyatga munosabati, mustaqilligi, mas'uliyati va o'z natijalarini tahlil qilish qobiliyati ham hisobga olinishi lozim. Bu fikrlar kasbiy-motivatsion va refleksiv-baholash mezonlarini belgilashning nazariy asosini tashkil etadi.

A.V. Xutorskoy tayanch va predmetga oid kompetensiyalarni loyihalashda har bir kompetensiyaning mazmuni, real faoliyat obyekti, o'quvchi bajaradigan harakatlar, uning tayyorgarligini ifodalovchi ko'rsatkichlar hamda tekshirish usullari o'zaro muvofiqlashtirilishi zarurligini ta'kidlaydi [5]. Olimning yondashuvida kompetensiya o'quvchining muayyan vaziyatda bilim va faoliyat usullaridan maqsadli foydalanishi orqali namoyon bo'ladi. Shundan kelib chiqib, fizika ta'limida kasbiy kompetentlikni baholash mezonlari fizik tajribani rejalashtirish, muammoni tahlil qilish, model yaratish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va amaliy yechimni taklif etish kabi kuzatiladigan harakatlar bilan ifodalanishi kerak.

E.F. Zeer kasbiy kompetentlikni faoliyatning o'zgaruvchan sharoitlarida bilim, tajriba va shaxsiy imkoniyatlarni safarbar etishga xizmat qiluvchi murakkab kasbiy-shaxsiy jihat sifatida izohlaydi [6]. Uning tadqiqotlarida kompetentlikning shakllanganlik darajasi topshiriqning murakkabligi, faoliyatni bajarishdagi mustaqillik, o'zlashtirilgan usullarni yangi vaziyatga ko'chirish olish va natija uchun mas'uliyatni qabul qilish kabi belgilar bilan bog'langan. Ushbu qoidalar o'quvchilarning kasbiy kompetentligini boshlang'ich, o'rta, yetarli va yuqori darajalarga ajratishda hamda darajalar o'rtasidagi sifat farqlarini belgilashda metodologik ahamiyatga ega.

A.K. Markova kasbiy kompetentlikning rivojlanishini motivatsion, faoliyatli va refleksiv jihatlarning o'zaro birligi bilan bog'laydi [7]. Olimning fikricha, faoliyat samaradorligini baholashda shaxsning kasbiy yo'nalganligi, vazifani bajarish usullari, mustaqil qaror qabul qilishi va o'z imkoniyatlarini xolis baholashi e'tiborga olinishi kerak. Mazkur yondashuv fizika darslarida o'quvchilarning kasbiy qiziqishi, jamoaviy loyiha faoliyatidagi ishtiroki, muhandislik yechimini asoslash qobiliyati va refleksiv faoliyatini baholash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil etilgan tadqiqotlarda kasbiy kompetentlikning mohiyati, tarkibiy komponentlari, fizika ta'limining eksperimental-amaliy imkoniyatlari va kompetensiyalarni faoliyat natijasi asosida baholashga doir muhim ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Biroq ushbu ishlarda ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining fizika ta'limiga xos kasbiy-motivatsion, kognitiv, eksperimental-tadqiqotchilik, muhandislik-loyihaviy, raqamli-texnologik, kommunikativ va refleksiv-baholash faoliyatini yagona tizimda baholash masalasi maxsus tadqiqot predmeti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Shuningdek, mazkur komponentlarga mos mezonlar, o'lganadigan ko'rsatkichlar, diagnostik vositalar va rivojlanganlik darajalarining o'zaro muvofiqligi to'liq asoslanmagan. Bu holat ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta'limi jarayonida

o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini kompleks baholash tizimini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan, integrativ va mezonli-dagnostik yondashuvlar tashkil etdi. Kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchilarning kasbiy kompetentligini bilimlar hajmi bilan emas, balki ularni fizik tajriba, tadqiqot, loyiha va muhandislik faoliyatida qo‘llash qobiliyati orqali baholashga xizmat qildi. Tizimli yondashuv “komponent – mezon – ko‘rsatkich – diagnostik vosita – rivojlanganlik darajasi” elementlarining o‘zaro bog‘liqligini ta‘minladi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvda esa o‘quvchilarning kasbiy kompetentligi bevosita amaliy topshiriqlarni bajarish jarayonida namoyon bo‘ladigan natija sifatida o‘rganildi.

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni qiyosiy-tahliliy o‘rganish, pedagogik kuzatish, anketa, suhbat, test, laboratoriya va muammoli topshiriqlar, loyiha hamda muhandislik ishlari, ekspert baholash, elektron portfolioni tahlil qilish va pedagogik tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil asosida kasbiy kompetentlikning kasbiy-motivatsion, kognitiv, eksperimental-tadqiqotchilik, muhandislik-loyihaviy, raqamli-texnologik, kommunikativ va reflektiv-baholash komponentlari aniqlashtirildi. Har bir komponentga mos mezonlar, kuzatiladigan ko‘rsatkichlar va diagnostik vositalar ishlab chiqildi.

Baholash jarayonida bitta diagnostik vosita bilan cheklanmasdan, o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi usullar majmuasi qo‘llanildi. Kognitiv mezon kasbiy yo‘naltirilgan fizik masalalar va testlar; eksperimental-tadqiqotchilik mezoni laboratoriya ishlari va kuzatuv varaqalari; muhandislik-loyihaviy mezon loyiha mahsuloti, model va prototiplar; raqamli-texnologik mezon virtual laboratoriya, raqamli simulyatsiya va ma‘lumotlarni qayta ishlash topshiriqlari orqali baholandi. Kasbiy-motivatsion, kommunikativ va reflektiv-baholash mezonlarini aniqlashda anketa, pedagogik kuzatuv, taqdimot, o‘zini o‘zi baholash, o‘zaro baholash hamda elektron portfolio ma‘lumotlaridan foydalanildi.

Har bir ko‘rsatkich to‘rt balli mezonli shkala asosida baholandi: topshiriqni mustaqil, to‘liq va ilmiy asoslangan holda bajarish — 3 ball; qisman mustaqil va ayrim kamchiliklar bilan bajarish — 2 ball; o‘qituvchi yordami yoki namuna asosida bajarish — 1 ball; faoliyatni bajara olmaslik — 0 ball. To‘plangan umumiy ballar belgilangan chegaralar asosida kasbiy kompetentlikning boshlang‘ich, o‘rta, yetarli va yuqori darajalariga ajratildi. Darajalarni tavsiflashda topshiriqning bajarilish sifati, o‘quvchining mustaqilligi, bilimlarni yangi vaziyatga ko‘chira olishi, raqamli vositalardan foydalanishi va faoliyat natijasini ilmiy asoslay olishi hisobga olindi.

Baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarining mazmuniy muvofiqligi fizika o‘qitish metodikasi hamda pedagogik diagnostika sohasi mutaxassislarining ekspert baholashi orqali tekshirildi. Diagnostik topshiriqlar dastlab kichik guruhlarda sinovdan o‘tkazilib, tushunarsiz ifodalar, takrorlanuvchi ko‘rsatkichlar va baholashdagi subyektivlikni yuzaga keltiruvchi holatlar aniqlashtirildi. Ekspert tavsiyalari va dastlabki sinov natijalari asosida mezonli rubrikalar hamda kuzatuv varaqalarining mazmuni takomillashtirildi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari 2023–2026-o‘quv yillari davomida respublikaning turli hududlaridagi 10 ta ixtisoslashtirilgan maktabda o‘tkazildi. Unda jami 851 nafar 10–11-sinf o‘quvchisi, jumladan, tajriba guruhida 424 nafar va nazorat guruhida 427 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Tajriba-sinov aniqlashtiruvchi, shakllantiruvchi va yakunlovchi bosqichlarda tashkil etildi. Boshlang‘ich diagnostikada guruhlarining dastlabki holati aniqlandi, shakllantiruvchi bosqichda ishlab chiqilgan baholash va rivojlantirish metodikasi tajriba guruhlariga joriy etildi, yakuniy bosqichda esa o‘quvchilarning kasbiy kompetentlik darajalaridagi o‘zgarishlar qiyosiy tahlil qilindi.

Tajriba natijalari miqdoriy va sifat jihatdan qayta ishlandi. O‘quvchilarning mezonlar bo‘yicha to‘plagan ballari, o‘rtacha ko‘rsatkichlari va rivojlanganlik darajalari hisoblandi. Tajriba va nazorat guruhlaridagi darajalar taqsimoti o‘rtasidagi farqning statistik ahamiyatini aniqlash uchun Pirsonning χ^2 mezonidan foydalanildi. Natijalarning ishonchliligi diagnostik vositalarning kompleks qo‘llanilishi, ekspert baholashi, boshlang‘ich va yakuniy natijalarning qiyoslanishi hamda matematik-statistik tahlil orqali ta‘minlandi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotda kasbiy kompetentlik o‘quvchining fizik bilimlarni kasbiy yo‘naltirilgan vaziyatlarda qo‘llashi, tajribalarni rejalashtirishi va o‘tkazishi, raqamli vositalardan foydalanishi, muhandislik yechimlarini ishlab chiqishi, jamoada ishlashi hamda o‘z faoliyatini baholay olishini ifodalovchi integrativ sifat sifatida baholandi. Nazariy tahlil va ekspert baholash natijasida kasbiy kompetentlikning yettita mezoni aniqlashtirildi.

Mezonlar o‘rtasidagi bog‘liqlik kasbiy kompetentlikni faqat nazariy bilimlar asosida emas, balki o‘quvchining amaliy faoliyati va yaratgan mahsuloti orqali ham baholash imkonini berdi. Har bir ko‘rsatkich 0–3 ball oralig‘ida baholandi: 3 ball — faoliyatni mustaqil va ilmiy asoslangan holda bajarish; 2 ball — qisman mustaqil bajarish; 1 ball — yo‘naltiruvchi yordam asosida bajarish; 0 ball — faoliyatni bajara olmaslik.

Fizika ta’limida kasbiy kompetentlikni baholash mezonlari va ko’rsatkichlari

Mezon	Asosiy ko’rsatkichlar	Baholash vositalari
Kasbiy-motivatsion	fizika va texnika sohalariga qiziqish; kasbiy maqsadning mavjudligi; topshiriqlarni bajarishdagi faollik	anketa, suhbat, pedagogik kuzatuv
Kognitiv	fizik tushuncha va qonunlarni bilish; sabab-oqibat bog’lanishlarini izohlash; bilimlarni amaliy vaziyatda qo’llash	test, kasbiy yo’naltirilgan masala, muammoli topshiriq
Eksperimental-tadqiqotchilik	tajribani rejalashtirish; jihozlarni tanlash; o’lchash; natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish	real va virtual laboratoriya ishlari, kuzatuv varaqasi
Muhandislik-loyihaviy	muammoni texnik vazifaga aylantirish; model yoki prototip yaratish; yechimni fizik qonunlar asosida izohlash	loyiha, muhandislik topshirig’i, baholash rubrikasi
Raqamli-texnologik	virtual laboratoriya va simulyatsiyalardan foydalanish; ma’lumotlarni qayta ishlash; jadval, grafik va raqamli model yaratish	raqamli topshiriq, simulyatsiya, elektron portfolio
Kommunikativ	jamoada vazifalarni taqsimlash; natijalarni ilmiy tilda bayon qilish; loyiha yechimini taqdim etish va himoya qilish	guruh loyihasi, taqdimot, o’zaro baholash
Refleksiv-baholash	faoliyat natijasini tahlil qilish; xatolarni aniqlash; tuzatish va takomillashtirish yo’llarini belgilash	refleksiya varaqasi, o’zini o’zi baholash, portfolio

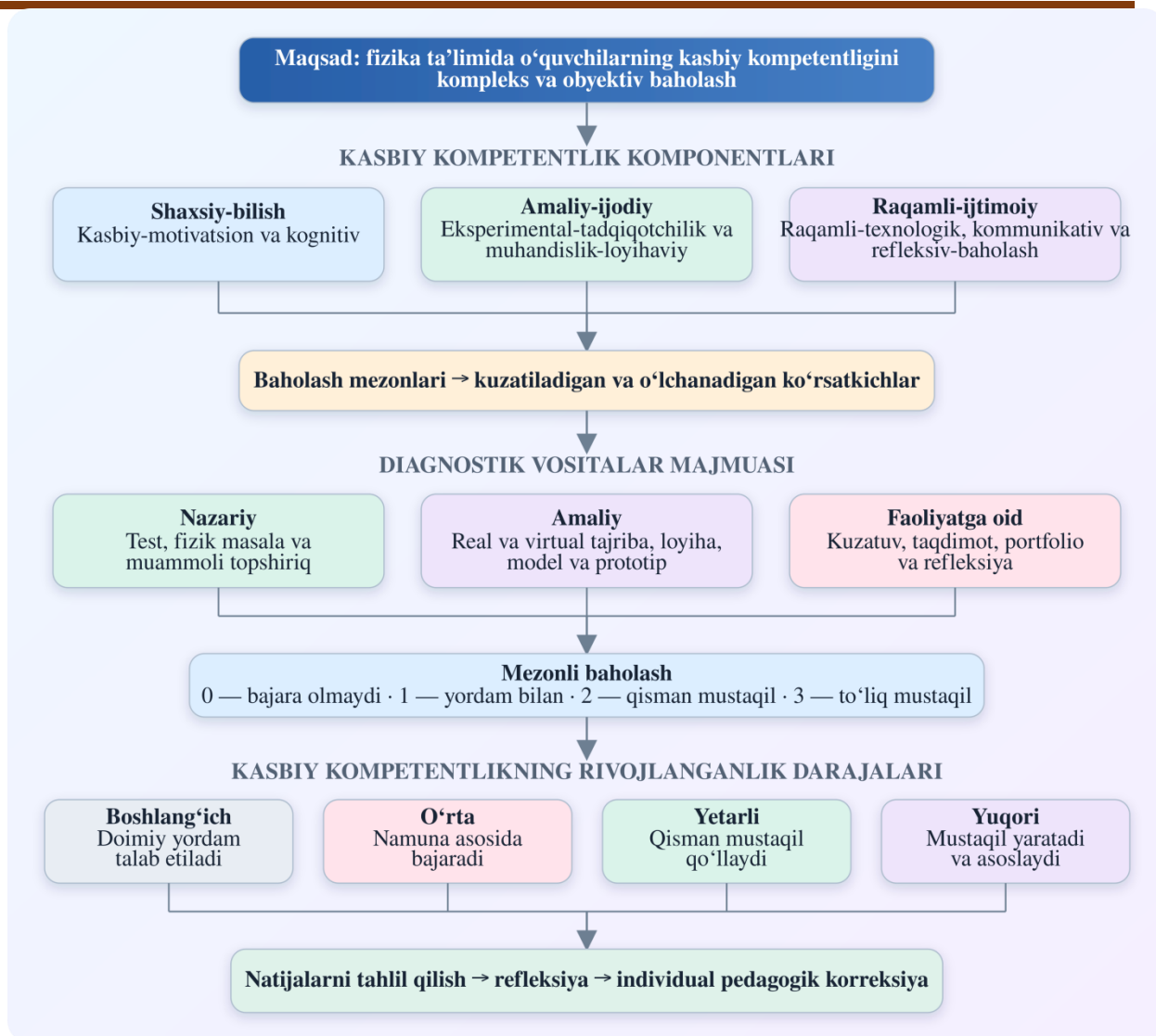
Kasbiy kompetentlikning rivojlanganlik darajalari

Daraja	Darajaning mazmuniy tavsifi
Yuqori	Fizik bilimlarni yangi vaziyatlarda mustaqil qo’llaydi; tajribani rejalashtiradi; natijalarni tahlil qiladi; raqamli model yoki prototip yaratadi; yechimini ilmiy asoslaydi va o’z faoliyatini xolis baholaydi.
Yetarli	Fizik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo’llaydi; tajriba va loyihalarni qisman mustaqil bajaradi; raqamli vositalardan maqsadli foydalanadi; natijalardagi ayrim xatolarni aniqlab, tuzatish yo’lini taklif etadi.
O’rta	Asosiy fizik bilimlarni egallagan, biroq ularni yangi vaziyatlarda qo’llashda qiyinchilikka duch keladi; tajriba, simulyatsiya va loyihalarni namuna yoki yo’riqnoma asosida bajaradi.
Boshlang’ich	Fizik bilimlari fragmentar; tajriba va amaliy topshiriqlarni bajarishda doimiy yordamga ehtiyoj sezadi; raqamli vositalardan maqsadli foydalanish va natijalarni mustaqil baholashda qiynaladi.

Taklif etilgan baholash tizimining samaradorligi 851 nafar 10–11-sinf o’quvchisi ishtirokidagi pedagogik tajriba-sinovda tekshirildi. Tajriba guruhiga 424 nafar, nazorat guruhiga 427 nafar o’quvchi jalb qilindi. Tajriba guruhlarida virtual va real laboratoriyalar, raqamli simulyatsiyalar, loyiha va muhandislik topshiriqlari hamda mezonli baholash vositalari kompleks qo’llanildi.

Rasmda fizika ta’limi jarayonida ixtisoslashtirilgan maktab o’quvchilarining kasbiy kompetentligini kompleks baholashning tarkibiy-dagnostik modeli aks ettirilgan. Modelning maqsadli qismi o’quvchilarning kasbiy kompetentligini obyektiv baholashga yo’naltirilgan bo’lib, unda kasbiy kompetentlikning shaxsiy-bilish, amaliy-ijodiy va raqamli-ijtimoiy yo’nalishlari ajratilgan. Ushbu yo’nalishlar kasbiy-motivatsion, kognitiv, eksperimental-tadqiqotchilik, muhandislik-loyihaviy, raqamli-texnologik, kommunikativ hamda refleksiv-baholash komponentlarini qamrab oladi.

Har bir komponentga mos mezon va o’lchanadigan ko’rsatkichlar nazariy, amaliy hamda faoliyatga oid diagnostik vositalar yordamida aniqlanadi. Baholashda testlar, fizik masalalar, muammoli topshiriqlar, real va virtual tajribalar, loyiha, model, prototip, pedagogik kuzatuv, taqdimot, elektron portfolio va refleksiya vositalaridan kompleks foydalanish nazarda tutilgan. Ko’rsatkichlar 0–3 balli mezonli shkala asosida baholanib, olingan natijalar bo’yicha kasbiy kompetentlikning boshlang’ich, o’rta, yetarli va yuqori darajalari belgilanadi. Yakuniy tahlil va refleksiya natijalari individual pedagogik korreksiyaning amalga oshirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Fizika ta'limida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini baholashning tarkibiy-diagnostik modeli

Shu tariqa model baholashni faqat natijani qayd etuvchi vosita emas, balki o'quvchilarning kasbiy rivojlanishini boshqaruvchi uzluksiz pedagogik mexanizm sifatida ifodalaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari ixtisoslashtirilgan maktablarda fizika ta'limi jarayonida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini faqat nazariy bilimlar asosida emas, balki kasbiy-motivatsion, kognitiv, eksperimental-tadqiqotchilik, muhandislik-loyihaviy, raqamli-texnologik, kommunikativ va refleksiv-baholash komponentlarining o'zaro birligi asosida baholash zarurligini ko'rsatdi. Ishlab chiqilgan mezonlar, o'lchanadigan ko'rsatkichlar, diagnostik vositalar va rivojlanganlik darajalari o'quvchilarning fizik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashi, tajribalarni tashkil etishi, raqamli vositalardan foydalanishi, muhandislik yechimlarini yaratishi hamda o'z faoliyatini baholashini kompleks aniqlash imkonini beradi. Mazkur baholash tizimi o'quvchilarning kasbiy rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish va pedagogik korreksiyaning o'z vaqtida amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda kasbiy kompetentlikni baholashda testlar bilan cheklanmasdan, real va virtual laboratoriya ishlari, muammoli masalalar, loyiha va muhandislik topshiriqlari, mezonli rubrikalar, kuzatuv varaqalari, taqdimotlar hamda elektron portfoliodan kompleks foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, har bir fizika mavzusi bo'yicha baholanadigan kompetentlik komponentlari va ko'rsatkichlarini oldindan belgilash, o'quvchilarni o'zini o'zi hamda o'zaro baholashga jalb qilish, diagnostika natijalari asosida individual topshiriqlar ishlab chiqish va baholash mezonlarini muntazam takomillashtirib borish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-martdagi PQ–5032-son “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. – Toshkent, 2021. – LexUZ.
2. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpo‘latov Sh.N. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi: monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
3. Djo‘rayev M. Fizika o‘qitish metodikasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: ABU MATBUOT-KONSALT, 2015. – 280 b.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции: технология конструирования // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 55–61.
6. Зеер Э.Ф. Психология личностно-ориентированного профессионального образования. – Екатеринбург: Издательство Уральского государственного профессионально-педагогического университета, 2000.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. – Москва: Знание, 1996. – 308 с.

RADIOEKOLOGIYANING IJOBIY VA SALBIY OMILLARI MAVZUSINI FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA O‘QITISH

Olimboyeva Donaxon Abduvaliyevna,
Alfraganus University NOTT
Davolash ishi va pediatriya fakulteti,
Ichki kasalliklar kafedrası v.b.dotsenti
olimboevadonohon@gmail.com

Mazkur maqolada radioekologiyaning ijobiy va salbiy omillari yoritilgan. Bu mavzu tibbiyot oliygohlarida talabalarni o‘qitish davomida boshqa klinik fanlar bilan integrallashish asosida ularning kasbiy ko‘nikmalarini va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri hamda tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga asos bo‘ladi. Shuningdek, mavzuni fanlararo (ekologiya, biologiya va radiatsion himoya) integratsiya asosida o‘qitishda munozara (debat) texnologiyasining talabalarda radiatsion xavfsizlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga ta’siri yoritilgan. Ilmiy izlanish natijalariga ko‘ra, fanlararo integratsiyalashgan o‘qitish metodikasida tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan o‘rtacha 12,7% yuqori natijaga erishilganligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: radioekologiya, radiatsion xavfsizlik, munozara (debat) texnologiyasi, fanlar integratsiyasi, tanqidiy fikrlash, tibbiyot oliy ta’limi, pedagogik eksperiment.

ОБУЧЕНИЕ ПО ТЕМЕ “ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАДИОЭКОЛОГИИ” НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В данной статье освещаются положительные и отрицательные факторы радиоэкологии. Эта тема служит основой для формирования у студентов медицинских вузов профессиональных навыков, а также умения принимать правильные и оперативные решения в проблемных ситуациях за счёт интеграции с другими клиническими дисциплинами. Также рассматривается влияние технологии дебатов на развитие у студентов навыков радиационной безопасности при преподавании темы на основе междисциплинарной интеграции (экология, биология и радиационная защита). Согласно результатам научного исследования, при использовании методики междисциплинарного интегрированного обучения в экспериментальной группе был достигнут результат в среднем на 12,7% выше, чем в контрольной группе.

Ключевые слова: радиоэкология, радиационная безопасность, технология дебатов, интеграция наук, критическое мышление, высшее медицинское образование, педагогический эксперимент.

AN INTERDISCIPLINARY APPROACH TO TEACHING THE POSITIVE AND NEGATIVE FACTORS OF RADIOECOLOGY

This article examines the positive and negative factors of radioecology. This subject serves as a basis for developing students' professional skills, including the ability to make sound and prompt decisions in problem-based situations, through integration with other clinical disciplines during their studies at medical universities. Furthermore, the article highlights the impact of debate-based teaching methodologies on developing students' radiation safety skills when the topic is taught through interdisciplinary integration (ecology, biology, and radiation protection). The research findings indicate that the experimental group, which utilized an interdisciplinary integrated teaching methodology, achieved an average result that was 12.7% higher than that of the control group.

Keywords: radioecology, radiation safety, debate technology, integration of sciences, critical thinking, higher medical education, pedagogical experiment.

Kirish. Bugungi kunda tibbiyot oliy ta’limi tizimida bo‘lajak shifokorlarni nafaqat klinik bilim, balki atrof-muhit va radiatsiya omillariga oid keng dunyoqarashga ega mutaxassis sifatida tayyorlash dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Radioekologiya – ionlashtiruvchi nurlanishning tirik organizmlar va atrof-muhitga ta’sirini o‘rganish hisoblanib, u tibbiyot, biologiya va ekologiya fanlari bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi [4; 8].

Radioekologiyaning “ijobiy” omillari nurlanishning tibbiyot, sanoat va fan-texnika taraqqiyotidagi qo‘llanilishi (tashxis, davolash, sterilizatsiya, energetika) tushunilsa, “salbiy” omillari esa uning inson salomatligi va ekotizimga yetkazadigan zararini (nur kasalligi, genetik o‘zgarishlar, atrof-muhitning radioaktiv ifloslanishi) nazarda tutadi. Ushbu ikki tomonlama xususiyat mavzuni an’anaviy bayon qilish

o‘rniga, talabalarni turli nuqtayi nazarlarni qiyoslab, mustaqil xulosa chiqarishga undaydigan metodikani talab qiladi.

Aynan shu sababli mavzuni o‘qitishda munozara (debat) texnologiyasidan foydalanish samarali hisoblanadi: Bunda talabalar ikki guruhga bo‘linib, mavzuning “ijobiy” va “salbiy” tomonlarini ilmiy dalillar asosida himoya qiladilar, bu esa ularda dalillash, tanqidiy fikrlash va jamoaviy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi [3; 6]. Pedagogik texnologiyalar nazariyasiga oid O‘zbekiston olimlarining ishlarida ham interfaol va munozaraga asoslangan o‘qitish usullarining talabalar bilim sifatiga ijobiy ta’siri asoslab berilgan [1; 2].

Tadqiqotning maqsadi –radioekologiyaning ijobiy va salbiy omillarini fanlararo integratsiya asosida o‘qitishda munozara texnologiyasining talabalarda radiatsion xavfsizlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga ta’sirini tadqiqot tekshiruvidan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik tadqiqot 2025–2026 o‘quv yilida Alfraganus universiteti Davolash ishi yo‘nalishi 207-guruh (tajriba, n=31) va 210-guruh (nazorat, n=28) talabalari ishtirokida “Radiatsion himoya” fani doirasida o‘tkazildi. Tajriba guruhida mashg‘ulot besh bosqichli tuzilmada tashkil etildi: 1) mavzuni e‘lon qilish va guruhlarini “ijobiy” hamda “salbiy” tomon sifatida taqsimlash; 2) ilmiy dalillar va manbalarni yig‘ish hamda tayyorlash; 3) munozara (debat) jarayoni – har bir guruh o‘z pozitsiyasini himoya qiladi; 4) hakamlar (o‘qituvchi va talaba-ekspertlar) bahosi; 5) umumlashtirish va refleksiya (1-rasm). Nazorat guruhida mavzu an’anaviy ma’ruza-amaliy mashg‘ulot shaklida o‘qitildi.

Har ikkala guruhda mashg‘ulot boshida va yakunida bir xil test va amaliy topshiriqlar asosida bilim hamda ko‘nikmalar darajasi aniqlandi. Natijalarning statistik ishonchligi Student t-mezone yordamida tekshirildi ($p<0,05$).

Tadqiqot natijalari va tahlili. 1-jadvalda tajriba va nazorat guruhlarida turli mezonlar bo‘yicha erishilgan natijalar keltirilgan.

1-jadval.

Baholash mezone	Tajriba guruhi (207), %	Nazorat guruhi (210), %	Farq, %	P
Radioekologik bilimlarni o‘zlashtirish darajasi	86,3	75,0	11,3	<0,05
Dalillash va argumentatsiya ko‘nikmalari	84,0	71,5	12,5	<0,05
Tanqidiy fikrlash va qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni tahlil qilish	85,2	72,0	13,2	<0,05
Jamoaviy munozara faolligi	86,8	73,0	13,8	<0,05
O‘rtacha ko‘rsatkich	85,6	72,9	12,7	<0,05

Keltirilgan jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha mezonlar bo‘yicha nazorat guruhiga nisbatan o‘rtacha 12,7% yuqori natija qayd etilgan (mezonlar bo‘yicha 11,3% dan 13,8% gacha o‘zgargan). Shuningdek, ikkala guruhning boshlang‘ich va yakuniy bosqichlardagi o‘rtacha ko‘rsatkichlari hamda o‘shish dinamikasi ham tekshirildi (2-jadval.).

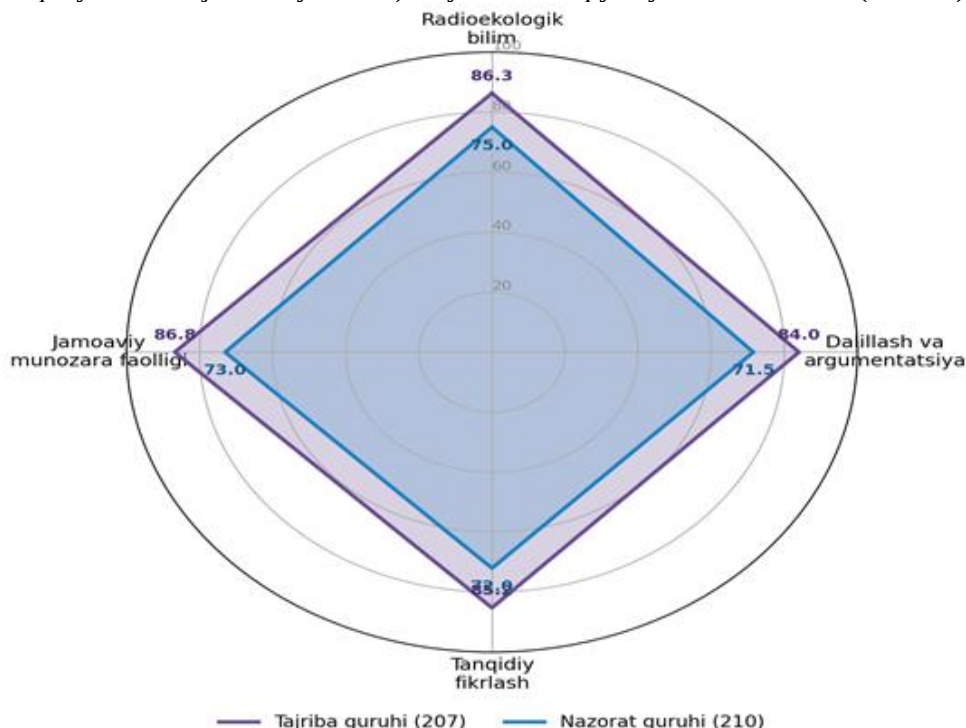
2-jadval. Guruhlarning testdan oldin va testdan keyingi natijalari dinamikasi

Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi (207)	Nazorat guruhi (210)
Talabalar soni	31	28
O‘qitish usuli	Munozara (debat) texnologiyasi	An’anaviy ma’ruza-amaliyot
Boshlang‘ich testdan oldin o‘rtacha ball, %	59,5	59,0
Yakuniy testdan keyin o‘rtacha ball, %	84,0	71,3
O‘shish dinamikasi, %	+24,5	+12,3

Boshlang‘ich bosqichda ikkala guruh taxminan bir xil saviyada bo‘lgan (59,5% va 59,0%), biroq yakuniy bosqichda tajriba guruhi 84,0% ga, nazorat guruhi esa 71,3% ga o‘sgan, ya’ni tajriba guruhi nazorat

guruhidan oʻrtacha 12,7% yuqori natija koʻrsatgan. Shuningdek, munozara texnologiyasi qoʻllanilgan guruhda oʻsish dinamikasi (+24,5%) nazorat guruhidagiga (+12,3%) nisbatan deyarli ikki barobar yuqoriligini koʻrsatdi.

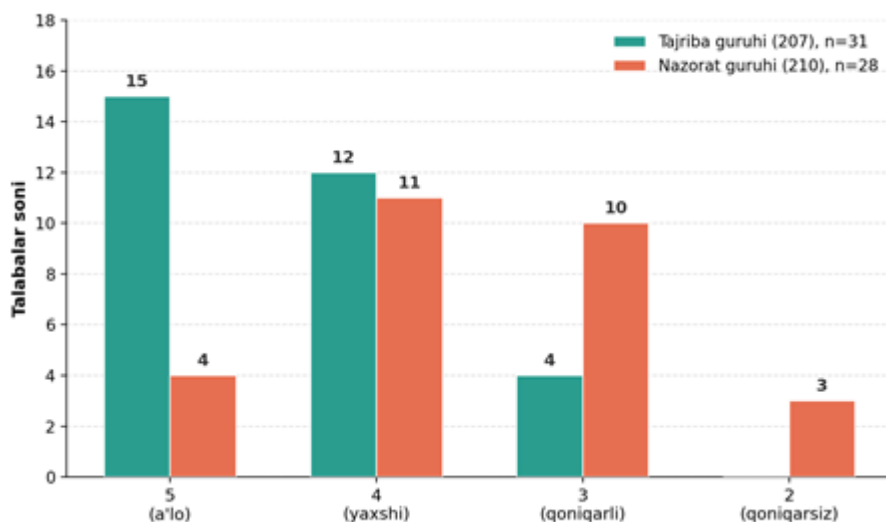
Shuningdek, tajriba va nazorat guruhlarida shakllangan toʻrtta asosiy koʻnikmalar (radioekologik bilim, dalillash, tanqidiy fikrlash, jamoaviy faollik) boʻyicha ham qiyosiy tahlil oʻtkazildi (1- rasm).

1-rasm. Munozara texnologiyasi qoʻllanilgan va anʼanaviy guruhlarda shakllangan koʻnikmalarning qiyosiy profili

Diagramma shuni koʻrsatadiki, tajriba guruhi barcha toʻrtta koʻnikma yoʻnalishi boʻyicha nazorat guruhidan ustun boʻlgan, ayniqsa “jamoaviy munozara faolligi” (86,8% va 73,0%) hamda “tanqidiy fikrlash” (85,2% va 72,0%) koʻrsatkichlari boʻyicha farq eng katta boʻlgan.

Tadqiqot natijalarini anʼanaviy besh balli baholash tizimi (5 – aʼlo, 4 – yaxshi, 3 – qoniqarli, 2 – qoniqarsiz) asosida ham tahlil qilish maqsadga muvofiq topildi.

2-rasm. Yakuniy nazorat natijalarining baholar boʻyicha taqsimoti

Koʻrinib turibdiki, tajriba guruhida talabalarining 48,4% i “aʼlo” bahoga erishgan va hech bir talaba “qoniqarsiz” baho olmagan, nazorat guruhida esa “aʼlo” baho olganlar atigi 14,3% ni tashkil etib, 10,7% talaba “qoniqarsiz” baho bilan baholangan. Bu natija munozara texnologiyasining nafaqat oʻrtacha foiz koʻrsatkichlarini, balki yuqori bahoga ega talabalar ulushini ham sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

Olingan tadqiqot natijalar munozara (debat) texnologiyasining tibbiyot oliy ta’limida radioekologiyaga oid fanlararo mavzularni o’qitishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko’rsatadi. Bu natija o’zbek tadqiqotchisi Sh.Toshpo’latovanning xulosalariga ham mos keladi, uning fikricha, debat va tarixiy munozara metodlari o’quvchilarni tanqidiy fikrlashga o’rgatadi va turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilish ko’nikmasini rivojlantiradi [3]. Mavzuning “ijobiy” va “salbiy” tomonlarini alohida guruhlar himoya qilishi talabalarni faqat bir tomonlama emas, balki radioekologik hodisalarni har tomonlama, ilmiy asoslangan tarzda baholashga undadi.

Tajriba va nazorat guruhlar o’rtasidagi o’rtacha 12,7% farq nafaqat statistik jihatdan ishonchli ($p < 0,05$), balki amaliy nuqtayi nazardan ham ahamiyatli hisoblanadi, chunki bo’lajak shifokorlarning radiatsiya bilan bog’liq xavf-xatarlarni ilmiy asoslab muhokama qila olishi uning kelajakdagi kasbiy faoliyatida bemorlarga va jamoatchilikka to’g’ri ma’lumot yetkazish qobiliyatini belgilaydi [5].

Xulosa. O’tkazilgan pedagogik tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, tibbiy ta’limda radioekologiyaning ijobiy va salbiy omillarini fanlararo integratsiya asosida o’qitishda munozara (debat) texnologiyasidan foydalanish talabalarning radiatsion xavfsizlikka oid bilim va ko’nikmalarini an’anaviy usulga nisbatan o’rtacha 12,7% ga oshirishga xizmat qiladi. Mashg’ulotning besh bosqichli tuzilmasi – taqsimlash, dalillarni tayyorlash, munozara, baholash va refleksiya – talabalarda nafaqat bilim, balki dalillash, tanqidiy fikrlash va jamoaviy ishlash ko’nikmalarini ham rivojlantirishga zamin yaratadi. Olingan natijalar ushbu texnologiyani boshqa fanlararo mavzularni o’qitish amaliyotiga ham tatbiq etish mumkinligidan dalolat beradi.

Ushbu maqola № AM-IT3- 2019062031 “Yadro energetikasi”, “Yadro tibbiyoti va texnologiyalari”, “Radiatsion tibbiyoti va texnologiyalari” fanlari bo’yicha bakalavr va magistrlar uchun multimediyali darsliklarni yaratish” nomli innovatsion loyiha doirasida yozib tayyorlangan.

Adabiyotlar:

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat: O’quv qo’llanma. – Toshkent, 2006. – 192 b.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
3. Toshpo’latova Sh. Tarix darslarida innovatsion metodlardan foydalanish: zamonaviy yondashuvlar // Modern Science and Research. – 2025. – Vol. 4, No. 5. – B. 561–567.
4. Fayziyev X.O., Yoqubjon S. Radiatsion xavf, nurlanish va uning odam organizmiga ta’siri // Academic Research in Educational Sciences. – 2024. – Vol. 5, No. 1.
5. Hemati M., Ghanbarzadeh S., Mohebbi Z. The effect of multimedia-based education on nurses' clinical capability in radiation protection in operating rooms: a randomized controlled study // BMC Nursing. – 2025. – DOI: 10.1186/s12912-025-04108-3.
6. Harden R.M., Laidlaw J.M. Essential Skills for a Medical Teacher: An Introduction to Teaching and Learning in Medicine. – 3rd ed. – Edinburgh: Elsevier, 2020.
7. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – 2nd ed. – New Jersey: Pearson FT Press, 2014. – 416 p.
8. International Atomic Energy Agency. Radiation Protection and Safety of Radiation Sources: International Basic Safety Standards (IAEA Safety Standards Series No. GSR Part 3). – Vienna: IAEA, 2014. – 436 p.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA STEAM YONDASHUVI ASOSIDA
FIZIKANING “DINAMIKA” BO‘LIMINI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Qayumova Kumush Abdurazzoq qizi,
Samarqand davlat pedagogika instituti assistenti
kumushqayumova74@gmail.com

Maqolada fizikaning “Dinamika” bo‘limini STEAM yondashuvi asosida o‘qitish metodikasini: amaliy tajribalar orqali takomillashtirish va natijalarning o‘quvchilar o‘zlashtirishiga ta’sirini aniqlash va shu asnoda amaliy tajriba-sinov orqali uning samaradorligini aniqlash kabilar keng yoritilgan. Fizikaning “Dinamika” bo‘limiga tegishli bo‘lgan: kuch, harakat, tezlanish, impuls kabi mavzular amaliy tajribaga boy hamda real hayotdagi texnik jarayonlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgani uchun ham, ularga STEAM tamoyillarini qo‘llash samarali ekanligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: texnologik, STEAM, energetika, strategiya, didaktik model, motivatsion komponent, muhandislik.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РАЗДЕЛА ФИЗИКИ
«ДИНАМИКА» НА ОСНОВЕ ПОДХОДА STEAM В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ
ШКОЛАХ

В статье подробно рассматривается методика преподавания раздела физики «Динамика» на основе подхода STEAM: её совершенствование посредством практических экспериментов и определение влияния результатов на обучение учеников, а также определение её эффективности с помощью практических экспериментов. Показано, что применение принципов STEAM к темам, связанным с разделом «Динамика» физики, является эффективным, поскольку они богаты практическим опытом и непосредственно связаны с реальными техническими процессами.

Ключевые слова: технологический, STEAM, энергетика, стратегия, дидактическая модель, мотивационный компонент, инженерия.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE “DYNAMICS” SECTION OF
PHYSICS BASED ON THE STEAM APPROACH IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

The article extensively covers the methodology of teaching the “Dynamics” section of physics based on the STEAM approach: improving it through practical experiments and determining the impact of the results on student learning, and at the same time determining its effectiveness through practical experiments and tests. It is shown that the application of STEAM principles to topics related to the “Dynamics” section of physics is effective, since they are rich in practical experience and are directly related to real-life technical processes.

Keywords: technological, STEAM, energy, strategy, didactic model, motivational component, engineering.

Kirish. XXI asrda ta‘lim tizimida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan yondashuvini yangilashni, ularda ijodkorlik, texnologik savodxonlik, mantiqiy tafakkur, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni talab qilmoqda. Ilm-fan va texnika jadal rivojlanayotgan bir paytda o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimga, balki shu bilimlarni real hayotda qo‘llay olish qobiliyatiga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan dunyo ta‘lim tizimiga STEAM yondashuvi jadal kirib kelmoqda. STEAM - bu Science (fan), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san‘at) va Mathematics (matematika) yo‘nalishlarining integratsiyalashgan o‘qitilishiga asoslangan ta‘lim modeli bo‘lib, o‘quvchilarning intellektual, texnikaviy, kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini kompleks shakllantiradi.

Tadqiqotning metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. M.I.Maxmutovning fikriga ko‘ra, muammoli vaziyatlarning bir nechta turlari ajratiladi:

- 1) ilgari olingan bilimlarni yangi amaliy sharoitlarda qo‘llash zarurati;
- 2) muammoning nazariy jihatdan mumkin bo‘lgan yechimi bilan uning amaliy jihatdan amaliy emasligi yoki maqsadga muvofiq emasligi o‘rtasidagi ziddiyat;

3) vazifani bajarishda erishilgan amaliy natija va uning nazariy asoslanishi uchun bilimlarning yetishmasligi o'rtasidagi ziddiyat;

4) o'quvchilarning yechim usulini bilmasligi, muammoli savolga javob bera olmasligi yoki oldingi bilimlari yangi faktni tushuntirish uchun yetarli emasligini anglashi.

A.Joliy tadqiqot ishida - STEM ta'limida talabalar matematika, fan va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda loyihalarni ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar. Bu loyihalar amaliy va realistlik bo'lib, talabalar o'zlarining ijodiy qobiliyatlari, tashkiliy va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

I.B.Sachinskaya tadqiqotida - STEM yondashuvi quyidagi to'rtta tamoyilga asoslanadi:

1. Bolalar o'quv muammolarini birgalikda hal qilish uchun guruhlariga birlashtirilgan ta'lim jarayonining loyihaga asoslangan tashkil etilishi;

2. O'quv muammolarining amaliy tabiati, uning natijalari oila, sinf, maktab, universitet, korxona, shahar va boshqalar ehtiyojlari uchun ishlatilishi mumkin;

3. O'quvning fanlararo tabiati: o'quv muammolari ularni hal qilish bir nechta akademik fanlardan bilimlardan foydalanishni talab qiladigan tarzda ishlab chiqilgan;

4. Muhandis yoki amaliy ilmiy tadqiqotlar bo'yicha mutaxassisni tayyorlash uchun muhim bo'lgan fanlarni qamrab olish: tabiiy fanlar (fizika, kimyo, biologiya), zamonaviy texnologiyalar va muhandislik fanlari.

Fizika fani, xususan, **dinamika bo'limi**, STEAM tamoyillarini qo'llash uchun eng mos bo'limdir. Chunki kuch, harakat, tezlanish, impuls kabi mavzular amaliy tajribaga boy, real hayotdagi texnik jarayonlar bilan bevosita bog'liq. O'quvchilarda muhandislik madaniyatini shakllantirish, loyihalash, tajriba o'tkazish, natija chiqarish kabi ko'nikmalar aynan shu bo'lim orqali samarali rivojlantiriladi.

Dinamika bo'limini STEAM yondashuvi asosida o'qitish metodikasini ishlab chiqish, amaliy tajribalar orqali takomillashtirish va natijalarning o'quvchilar o'zlashtirishiga ta'sirini aniqlash, hamda, amaliy tajriba-sinov orqali uning samaradorligini aniqlash katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

STEM ta'lim tizimi bir vaqtning o'zida bir nechta global muammolarni hal qila oladi:

-Nazariya va amaliyot o'rtasidagi jarlikni yo'qotish: Maktab ta'limidagi “Bu formulalar hayotda nima uchun kerak?” degan an'anaviy savolga STEM amaliy loyihalar orqali javob beradi.

-Kadrlar tanqisligini qoplash: Zamonaviy yuqori texnologiyalar, muhandislik, IT va energetika sohalarida tahliliy va tizimli fikrlaydigan mutaxassislarga bo'lgan keskin ehtiyojni aynan shu yondashuv qondira oladi.

STEAM yondashuvi fizikani o'qitishda qo'llanilganda o'quvchilar nazariy bilimlarni real mahsulot, loyiha yoki muammoni hal qilish jarayonida qo'llashga majbur bo'ladi, bu esa ularning mantiqiy fikrlashi va ilmiy dunyoqarashini mustahkamlaydi. Fizik qonunlar endi faqat kitobda emas, balki o'quvchining o'z qo'li bilan yaratgan qurilmasida ishlay boshlaydi. Masalan, elektromagnetizm bo'yicha bilimlar yordamida elektromotor yasash, issiqlik o'tkazuvchanligi mavzusida ekologik mini-inkubator yaratish, mexanika mavzusida muvozanatga asoslangan san'at installatsiyasini loyihalash, optikada yorug'lik sinishini o'lchaydigan oddiy sensor tizimi yig'ish kabi faoliyatlar o'quvchilarning bilimini mustahkamlaydi va dars mazmunini jonlantiradi.

Respublikamizda fizika o'qitish metodikasini takomillashtirish va optimallashtirish, ta'lim jarayoniga interfaol pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida “uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” muhim ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Tahlil va olingan natijalar. STEAM yondashuvi asosida Dinamika bo'limini o'qitish metodikasini takomillashtirishning didaktik modeli quyidagi komponentlardan iborat bo'ladi:

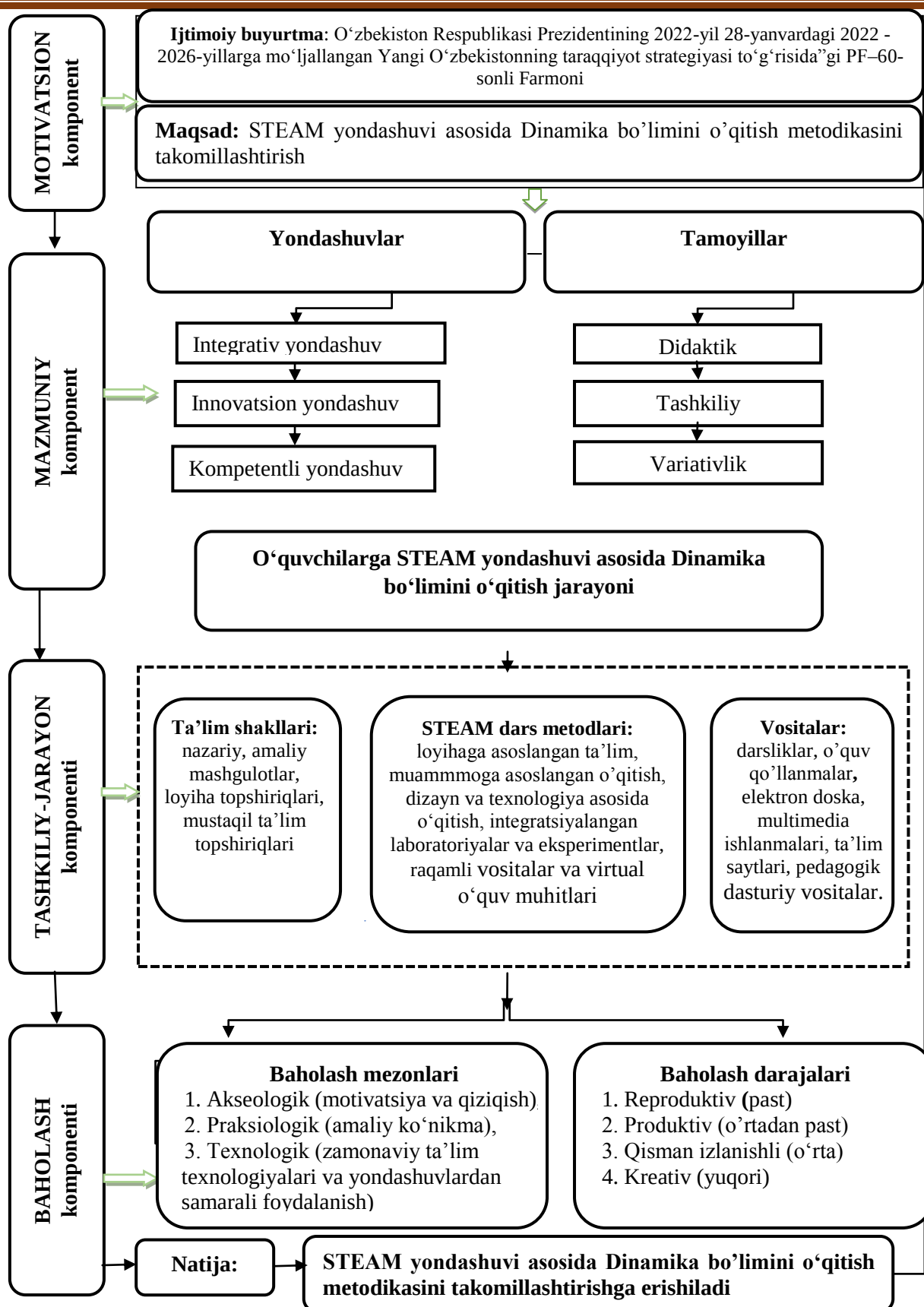
Motivatsion komponent - o'quvchilarda qiziqish va ichki ehtiyoj yaratish.

Mazmuniy komponent - dinamikaga oid nazariy bilimlar, formulalar, qonunlar va amaliy misollar.

Tashkiliy-jarayon komponenti - STEAM yondashuvi asosida o'quv faoliyatining tashkiliy shakllari.

Baholash va natijalar komponenti - loyihalar, laboratoriya ishlari va raqamli kuzatuvlar orqali natijalarni baholash hamda bilim, ko'nikma va kompetensiyalarning shakllanishi.

STEAM yondashuvi asosida Dinamika bo'limini o'qitish metodikasini takomillashtirishning didaktik modeli - motivatsion komponent ijtimoiy buyurtma va maqsadni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy buyurtmada: STEAM yondashuvi asosida darslar o'tkazish uchun STEAM laboratoriyalarini tashkil etish va metodik qo'llanmalarni ishlab chiqishni ko'zda tutadi.

1-rasm. Fizikaning “Dinamika” bo‘limini o‘qitish metodikasini takomillashtirishning didaktik modeli

1-rasmda STEAM yondashuvi asosida Dinamika bo‘limini o‘qitish metodikasini takomillashtirishning didaktik modeli keltirilgan.

Fizikaning “Dinamika” bo’limiga tegishli bo’lgan: kuch, harakat, tezlanish, impuls kabi mavzular amaliy tajribaga boy hamda real hayotdagi texnik jarayonlar bilan bevosita bog’liq bo’lgani uchun ham, ularga STEAM tamoyillarini qo’llash kutilgan natijalarni beradi.

Pedagogik tadqiqot o’tkazish uchun, avvalo, maqsadlar belgilab olinadi:

1. **Yangi pedagogik texnologiya yoki metodikaning samaradorligini aniqlash;**
2. **Ta’lim jarayonidagi mavjud muammolarni ilmiy asosda aniqlash;**
3. **Taxmin (gipoteza)ning ilmiy asosda tekshirilishi;**
4. **Ta’lim samaradorligini oshirish yo’llarini aniqlash;**
5. **Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish;**
6. **Ta’lim sifati va mazmunini takomillashtirish;**

Pedagogik tadqiqot - bu nazariy bilimlarni amaliyotda sinab ko’rish, yangi metodika yoki yondashuvning samaradorligini isbotlash jarayonidir. “Umumiy o’rta ta’lim maktablarida STEAM yondashuvi asosida fizikaning “Dinamika” bo’limini o’qitish metodikasini takomillashtirish” mavzusi juda dolzarb va amaliy ahamiyatga ega. Dinamika bo’limi (Nyuton qonunlari, kuchlar, harakat) STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Math) loyihalari va amaliy tajribalar o’tkazish uchun eng qulay mavzulardan biridir.

Tajriba-sinov ishlari - Samarqand viloyati Pastdarg’om tumani 99-sonli maktab, Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar 14-sonli maktab, Navoiy viloyati Navoiy shahar 14-sonli maktablarda tashkil etildi (1-jadval).

1-jadval.

Tajriba-sinov ishlari olib borilgan maktablarda tajriba va nazorat guruhlar

T/r	Umumiy o’rta ta’lim muassasasi	Guruh turi	Sinf	O’quvchilar soni	O’qitish shakli
1	Samarqand viloyati Pastdarg’om tumani 99-sonli maktab	Tajriba guruhi	10	28	STEAM yondashuvi
		Nazorat guruhi	10	28	An’anaviy metod
2	Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar 14-sonli maktab	Tajriba guruhi	10	25	STEAM yondashuvi
		Nazorat guruhi	10	24	An’anaviy metod
3	Navoiy viloyati Navoiy shahar 14-sonli maktab	Tajriba guruhi	10	27	STEAM yondashuvi
		Nazorat guruhi	10	30	An’anaviy metod

Tajriba-sinov ishlariga maktablardan jami: 162 nafar o’quvchilar jalb etildi va tegishli vazifalar belgilab olindi:

1. STEAM asosidagi darslarni tajriba guruhlarida joriy etish.
2. An’anaviy dars o’tiladigan nazorat guruhlarini shakllantirish.
3. O’quvchilarning bilim, ko’nikma va kompetensiyalaridagi farqlarni aniqlash.
4. Dinamika bo’limi uchun STEAM asosidagi dars ishlanmalarini ishlab chiqish.
5. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida tajriba-sinovlarni o’tkazish:
6. O’quvchilar o’zlashtirish ko’rsatkichlarini tajriba va nazorat guruhlarida asosida taqqoslash.
7. Natijalarga ko’ra metodikaning samaradorligi va afzalliklarini asoslash.

Har qaysi maktablarning ikkitadan 10-sinf o’quvchilari tanlab olinib, ikkita guruhlariga: nazariy va tajriba guruhlariga ajratildi.

Dastlabki diagnostika testi - o’quvchilarga dinamika bo’limining asosiy tushunchalarini o’z ichiga olgan 20 savollik test berildi: tezlanish, kuch turlari, impuls, Nyuton qonunlari, ish, energiya, harakat grafiklari.

STEAM asosidagi ta’lim jarayoni - *tajriba guruhlarida*: STEAM loyihalari; mobil sensorlar; Phet simulyatsiyalari; grafik tahlil; muhandislik dizayn topshiriqlari; 3 ta amaliy loyiha: **1). “Tezlanishni o’lchash” 2) “Parashut modeli” 3) “Tormoz masofasi”**. *Nazorat guruhida*: an’anaviy tushuntirish; 3-4 ta oddiy laboratoriya ishi; nazariy savollar va mustahkamlash.

Yakuniy nazorat testi - metodika samaradorligini baholash uchun tajriba tugaganidan so’ng 25 savoldan iborat yakuniy test o’tkazildi.

Tajriba-sinov ishlari bo’yicha o’quvchilaridan olingan natijalar tahlil qilindi. 2-jadvalda tajriba-sinov yakunidagi natijalarning statistik tahlili keltirilgan.

2-jadval. Tajriba-sinov yakunidagi natijalar statistik tahlili

O'quvchilarning Tabiiy fanlarni o'qitishga oid kasbiy kompetensiyasi rivojlanganlik darajasi	Tajriba guruhi				Nazorat guruhi			
	Tajriba boshida 80 nafar o'quvchi		Tajriba oxirida 80 nafar o'quvchi		Tajriba boshida 82 nafar o'quvchi		Tajriba oxirida 82 nafar o'quvchi	
	Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%
Yuqori daraja	8	10	16	20	7	8,54	9	11
O'rta daraja	30	37,5	47	58,75	33	40,2	33	40,2
O'rtadan past Daraja	34	42,5	17	21,25	34	41,5	32	39
Quyi daraja	8	10	0	0	8	9,76	8	9,8
Jami	80	100	80	100	82	100	82	100

10-sinf o'quvchilaridan olingan natijalardan ko'rinib turibdiki, Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani 99-sonli maktab o'quvchilarining samaradorligi 13,1% ga, Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar 14-sonli maktab o'quvchilarining samaradorligi 13% ga, Navoiy viloyati Navoiy shahar 14-sonli maktab o'quvchilarining samaradorligi 13,3% ga ortganligini ko'rishimiz mumkin.

Munozara. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanining dinamika bo'limini STEAM yondashuvi asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan har tomonlama yoritildi. Tadqiqot davomida STEAM texnologiyalarining mohiyati, imkoniyatlari hamda dinamika bo'limi bilan uzviy integratsiyalashgan holda qo'llash mexanizmlari o'rganildi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, STEAM ta'limi o'quvchilarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytiradi, fizika kabi murakkab fanning mazmunini amaliy, ko'rgazmali va qiziqarli shaklda o'zlashtirishga yordam beradi. Loyihalash, modellashtirish, eksperiment o'tkazish, sensor texnologiyalar bilan ishlash kabi faoliyatlar o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantiradi va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tajriba sinov natijalariga ko'ra, biz tomonimizdan tavsiya etilgan o'qitish metodikasi an'anaviy olib borilgan o'qitish metodikasiga nisbatan samarali ekanligi isbotlandi. O'tkazilgan tadqiqotlar ilgari surilgan ilmiy farazning to'g'ri ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot yakunida ishlab chiqilgan metodik tizimni pedagogik tajriba sinovga joriy qilish natijasida o'quvchilarda o'quv-bilish faoliyatining samaradorligi (barcha umumiy o'rta ta'lim muassasalari bo'yicha o'rtacha) 13,1% ga oshishiga erishildi.

Xulosa. Umumta'lim maktablarida STEAM yondashuvini joriy etish endi tanlov emas - bu zamon talabi, STEAM yondashuv esa o'quvchilarni fanlararo integratsiya orqali o'z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, ijodiy va tanqidiy fikrlashga, loyihalash asoslarini tushunishga va real hayotda qo'llashga tayyorlaydi. Maqolada STEAM yondashuv asosida fizikaning “Dinamika” bo'limini o'qitish metodikasini takomillashtirishga doir ma'lumotlar berildi va STEAM yondashuvi umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanining dinamika bo'limini o'qitishda yuqori samaradorlikni ta'minlashi ko'rsatildi.

Adabiyotlar:

1. Abdusalimova N.O. Umumta'lim maktablarida Fizika fanini STEAM ta'lim dasturi asosida o'qitish. International scientific and practical conference “Innovative management in the education system: international and national concepts”, may 16, 2024. pg. 373-376.
2. Мирошниченко А.А. Информационное структурирование учебного материала (на примере школьного курса физики). Автореф. дис. к-та пед. наук. Ижевск, 2000, 22 с.
3. Қосимов А.Қ. “Физика ўқитиш методикаси”. Тошкент: Ўқитувчи, 2010.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2019. – 133–176-betlar.
5. Raximberganova S.J., Yakubova D.X., Yusupova Sh.X.. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari. O'quv qo'llanma. Urganch - 2025.
6. Rasulov M., Xudoyberdiyev D. “Innovatsion texnologiyalar asosida fizika o'qitish”. T., 2020.
7. Махмутов М.И. Проблемное обучение / М.И. Махмутов. - М.: Педагогика, 1975. – 368 с.
8. Jolly A. STEM by Design. Strategies and Activities for Grades 4-8 eBook – 2017. p. 168. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.routledge.com/STEM-by-Design-Strategies-and-Activities-for-Grades-4-8/Jolly/p/book/9781138931060> – (дата обращения 18.09.2022).
9. Сачинская И. В. STEAM-подход в образовании / И. В. Сачинская, А. В. Сорокина, Т. В. Федорова // Вестник научных конференций. – 2021. – № 7-2(71). – С. 117-119.

MATEMATIKA DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Toshtemirova Maftuna Karimovna,

Denov tadbirkorlik hamda pedagogika instituti

“Boshlang‘ich ta’lim” kafedrası o‘qituvchisi

maftunatoshtemirohamda161@gmail.com

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda matematika darslarida nostandart masalalardan tizimli foydalanish o‘quvchilarning tahliliy, mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida asoslangan. Nostandart masalalar tizimi o‘quvchilarda muammoni tahlil qilish, yechim variantlarini izlash, taqqoslash, umumlashtirish hamda asoslangan xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida ikkinchi sinf o‘quvchilari ishtirokida o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari ishlab chiqilgan nostandart matematik masalalar tizimining pedagogik samaradorligini tasdiqladi hamda uning o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdagi amaliy ahamiyatini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, mantiqiy fikrlash, matematika ta’limi, nostandart matematik masalalar, matematik kompetensiya, muammoli ta’lim, analitik fikrlash, ijodiy tafakkur, pedagogik texnologiyalar.

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

В данной статье раскрываются педагогические и методические основы развития логического мышления учащихся начальных классов. В исследовании обосновано, что систематическое использование нестандартных математических задач на уроках математики является эффективным средством развития аналитического, логического и творческого мышления обучающихся. С научно-методической точки зрения проанализировано, что система нестандартных задач способствует формированию у учащихся умений анализировать проблему, искать различные способы её решения, сравнивать, обобщать и делать аргументированные выводы. Результаты экспериментальной работы, проведённой с участием учащихся второго класса, подтвердили педагогическую эффективность разработанной системы нестандартных математических задач и продемонстрировали её практическую значимость в развитии логического мышления младших школьников.

Ключевые слова: начальная школа, учащиеся начальных классов, логическое мышление, математическое образование, нестандартные математические задачи, математическая компетентность, проблемное обучение, аналитическое мышление, творческое мышление, педагогические технологии.

DEVELOPING LOGICAL THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN MATHEMATICS LESSONS

This article examines the pedagogical and methodological foundations for developing logical thinking among primary school students. The study substantiates that the systematic use of non-standard mathematical problems in mathematics lessons serves as an effective means of fostering students’ analytical, logical, and creative thinking. From a scientific and methodological perspective, the research demonstrates that a system of non-standard mathematical tasks contributes to the development of learners’ abilities to analyze problems, explore alternative solution strategies, compare, generalize, and draw well-reasoned conclusions. The findings of an experimental study conducted with second-grade students confirmed the pedagogical effectiveness of the developed system of non-standard mathematical problems and highlighted its practical significance in enhancing the logical thinking skills of primary school learners.

Keywords: primary school, primary school students, logical thinking, mathematics education, non-standard mathematical problems, mathematical competence, problem-based learning, analytical thinking, creative thinking, pedagogical technologies.

Kirish. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ta‘lim maqsadlari va ularga erishish yo‘llari haqidagi tasavvurlarda tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Respublikamiz maktablarining yangilangan Davlat ta‘lim standartlariga (DTS) o‘tishi, shuningdek “Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar ta‘lim tizimini zamonaviy raqamli va bilimlarga asoslangan jamiyat rivojlanish tendensiyalariga moslashtirish zaruratidan kelib chiqmoqda. O‘zbekistonning xalqaro PISA baholash dasturiga birinchi marta qatnashishi (2021-yil) va bundan keyingi sikllardagi ishtiroki ham ana shu islohotlarning muhim bosqichi sifatida baholanmoqda.

Mazkur o‘zgarishlar, mohiyatan, bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan an‘anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy hamda faoliyatga asoslangan yondashuvga siljishni anglatadi. Avvalo, bu o‘quv faoliyatining amaliy yo‘naltirilganligini kuchaytirish, ta‘lim oluvchining mustaqil fikrlashi, muammolarni hal etishi va egallagan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv O‘zbekiston Respublikasining umumiy o‘rta ta‘lim Davlat ta‘lim standartlarida ham o‘z aksini topgan bo‘lib, unda o‘quvchining fanga oid bilimlari bilan bir qatorda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni, jumladan, matematik savodxonlik hamda mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini egallashi asosiy natija sifatida belgilangan.

Umumiy (universal) o‘quv faoliyatlarini rivojlantirish tizimi o‘quvchida eng muhim tayanch kompetensiya mustaqil o‘qish va o‘rganish ko‘nikmasini shakllantirishga qaratilgan. Bu ko‘nikmaning shakllanishi bolaning shunchaki o‘qituvchi boshqaruvidagi ta‘lim oluvchidan o‘z rivojlanishining faol subyektiga, ya‘ni o‘z ustida mustaqil ishlay oladigan hamda turli hayotiy vazifalarni ijodiy va samarali hal eta oladigan shaxsga aylanishini bildiradi. Boshqacha aytganda, bu — an‘anaviy dasturlarda nazarda tutilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni shunchaki shakllantirish jarayonidan o‘quv topshiriqlarini faol va ijodiy bajarishga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayoniga o‘tishni ifodalaydi, bunda asosiy maqsad ta‘limning aniq va amaliy natijalariga erishishdan iborat bo‘ladi.

Aynan boshlang‘ich ta‘lim davri o‘quvchining intellektual rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratadi. Bu bosqichda mustaqil fikrlaydigan, o‘z harakatlarini xolisona baholaydigan, tahlil qilish, taqqoslash va solishtirish ko‘nikmalariga ega bo‘lgan, mavjud muammolarni hal etishning muqobil yo‘llarini taklif eta oladigan shaxsni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi. O‘quvchi turli yechimlarni baholash, ulardan eng maqbulini tanlash, muhim jihatlarni ajratib ko‘rsatish, asosli xulosalar chiqarish hamda egallagan bilimlarini amaliyotda qo‘llashni aynan shu davrda o‘rganadi.

Yuqorida qayd etilgan natijalarga erishishning eng muhim omillaridan biri — boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdir. Mantiqiy fikrlashning yetarli darajada rivojlanganligi o‘quvchining maktabdagi ta‘lim samaradorligini oshiribgina qolmay, kelgusida kasbiy ta‘limni muvaffaqiyatli egallashi hamda hayotdagi turli vaziyatlarda oqilona qarorlar qabul qilishi uchun ham mustahkam zamin yaratadi. Bu o‘rinda gap faqat alohida fanlar bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish haqida emas, balki ularni murakkab, nostandart va tez o‘zgarib turadigan real hayotiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish qobiliyati haqida ham boradi. Xalqaro PISA, TIMSS kabi baholash dasturlarining ko‘plab mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston bo‘yicha ham olingan natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich va o‘rta bo‘g‘in o‘quvchilari odatda standart, darslikdagi masalalarga o‘xshash vaziyatlarda o‘z bilimlarini muvaffaqiyatli qo‘llaydilar, biroq shu bilimlarni hatto ozgina o‘zgargan yoki hayotiy kontekstga yaqinlashtirilgan sharoitda qo‘llash zarur bo‘lganda, ular jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar yoki topshiriqni bajarishdan bosh tortadilar. Bu holat O‘zbekiston maktablarida ham mavjud bilimlarning ko‘pincha yuzaki, mexanik xarakterda o‘zlashtirilganidan va ularning ortida chuqur mantiqiy asosning yetishmasligidan dalolat beradi, bu esa ta‘lim sifatini oshirish borasidagi davlat siyosati doirasida alohida e‘tiborni talab qiladigan masaladir.

Bilish faoliyatiga oid universal o‘quv harakatlarining eng muhimlaridan biri muammo va vazifalarni ijodiy hal eta olish qobiliyatidir. Boshlang‘ich ta‘limda masalalarni yechish usullarini o‘zlashtirish mantiqiy amallarning yetarlicha shakllanganligiga bevosita bog‘liq bo‘lib, muammoni to‘g‘ri qo‘yish va uni hal etish ko‘nikmasi o‘quvchi rivojlanishining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sanaladi. Matematikani o‘qitishda mantiqiy va nostandart fikrlashni rivojlantiruvchi vosita sifatida an‘anaviy ravishda nostandart masalalardan foydalanib kelinmoqda, va bu yondashuv O‘zbekiston maktablarida amalga oshirilayotgan ta‘lim mazmunini yangilash sharoitida yanada dolzarblashmoqda, zero, yangilangan matematika darsliklari va o‘quv dasturlarida ham o‘quvchining mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida urg‘u berilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlashini o‘rganish muammosi jahon va mintqa psixologiya-pedagogika fanida keng tadqiq etilgan bo‘lib, bu borada B.G. Ananyev, L.S. Vigotskiy, A.A. Leontyev, A.A. Lyublinskaya, A.G. Maklakov, R.S. Nemov, S.L. Rubinshteyn, O.K. Tixomirov kabi psixologlar, shuningdek P.Y. Galperin, L.V. Zankov va V.V. Davydov kabi pedagog olimlarning ishlari nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Matematika ta’limi jarayoniga nostandart masalalarni joriy etish orqali o’quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish masalalari esa V.A. Gusev, M.I. Zaykin, A.Z. Zak, V.A. Kolosova, Yu.M. Kolyagin, L.M. Lixtarnikov, E.E. Ostanina, L.G. Peterson, D. Polya, G.I. Sarantsev, Ch. Fillips va L.M. Fridmanning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tizimlashtirilgan va umumlashtirilgan tajriba bolaning tafakkur amallari uchun asosiy tayanch vazifasini bajaradi. Aynan shu mazmun negizida mantiqiy, ya’ni ratsional tafakkurning yangi shakllari rivojlanadi. Tajriba tizimlashtirilgani sari tafakkur hodisalarning mohiyatiga asoslangan umumiylikni aniqlash uchun zarur tayanch nuqtalarga ega bo’lib boradi, bu esa o’quvchining umumlashtirish, mantiqiy xulosalar chiqarish va mustaqil fikrlash qobiliyatida namoyon bo’ladi.

Maktabdagi tizimli ta’limning dastlabki bosqichida bilimlar tizimi asoslarini egallash jarayonida bola abstrakt tafakkur olamiga kirib boradi, umumlashtirish bilan bog’liq qiyinchiliklarni bosqichma-bosqich yengib o’tadi va bir vaqtning o’zida ikki yo’nalishda xususiydan umumiyga hamda umumiydan xususiyga qarab fikrlashni o’rganadi. Muayyan holat va tayanch tushunchalarga asoslangan holda o’quvchi maxsus tushunchalarni shakllantiradi, keyinchalik esa xususiy bilimlarni umumlashtirish orqali yanada chuqurroq va mazmunli ilmiy xulosalarga erishadi [10].

Boshlang’ich sinf o’quvchilari maktabda ta’lim olish jarayonida topshiriqlarni muntazam va majburiy ravishda bajarish orqali o’z tafakkurini boshqarishni o’rganadilar. Tafakkurning bunday ixtiyoriy va boshqariladigan shaklda rivojlanishida o’qituvchi tomonidan mushohada yuritishga undaydigan topshiriqlar muhim o’rin tutadi. Boshlang’ich ta’lim davrida o’quvchilarda ongli va tanqidiy fikrlash shakllanadi, bunga:

- dars jarayonida masalalarni yechishning turli usullari muhokama qilinishi;
- o’quvchilardan o’z fikrlarini asoslash, tushuntirish va mulohazalarining to’g’riligini isbotlash talab etilishi sabab bo’ladi.

Bu yondashuv O’zbekistonda amalga oshirilayotgan “Interfaol ta’lim metodlari” tizimiga ham mos keladi, chunki bunday darslarda o’quvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi.

O’quvchi fikr yuritish, turli qarashlarni taqqoslash va mantiqiy xulosalar chiqarish zarurati tug’ilganda bilish jarayoniga faol jalb etiladi. Mantiqiy fikrlashning barcha amallari o’zaro chambarchas bog’liq bo’lib, ularning to’laqonli shakllanishi faqat kompleks yondashuv asosida amalga oshadi. Mazkur amallarning o’zaro uyg’un rivojlanishi umumiy mantiqiy fikrlashning samarali shakllanishiga xizmat qiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Pedagog va psixologlarning tadqiqotlari shuni ko’rsatadiki, boshlang’ich ta’lim davrida o’quvchilarning mantiqiy fikrlashi matematika darslari va darsdan tashqari mashg’ulotlarda nostandart masalalarni yechish usullarini o’zlashtirish orqali ayniqsa tezroq rivojlanadi. Bunday masalalarni yechish jarayonida nafaqat mantiqiy, balki nostandart ijodiy fikrlash ham rivojlanadi, bu esa O’zbekistonda yosh avlodni ijodkor va tashabbuskor shaxs sifatida tarbiyalash borasidagi davlat siyosati maqsadlariga ham mos keladi.

Nostandart fikrlash - insonning dunyoqarashini o’zgartirish, kutilmagan yechimlarni topish va yangi yo’nalishlarda fikrlash imkonini beruvchi strategiyalar majmuasidir. Uning asosiy omillaridan biri — inson o’z dunyoqarashi va idrok etish jarayonini anglab yetishi, ya’ni nima sababdan ayrim hodisalar ma’lum tarzda qabul qilinishi, ayrim jihatlar esa e’tibordan chetda qolishini tushunishidir. Nostandart fikrlash g’oyasini 1967-yilda ingliz psixologi va yozuvchisi Edvard de Bono ilgari surgan bo’lib, u fikrlash jarayonini shaxmat o’yiniga qiyoslaydi: xuddi shaxmatda qat’iy belgilangan donalar to’plami va oldindan belgilangan qoidalar asosida harakat qilingani kabi, insonlar kundalik hayotda ham ko’pincha odatiy fikrlash qoliplariga tayanadilar; nostandart fikrlash esa ana shu qoliplardan chiqib, muammolarga yangicha yondashish va original yechimlarni topishga imkon yaratadi.

Qizig’i shundaki, shaxmat O’zbekistonda ham keng ommalashgan va maktab dasturlarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida qo’llanilayotgan o’yin bo’lib, de Bononing bu qiyosi respublikamiz o’quvchilari uchun ham tushunarli va yaqin metafora hisoblanadi.

Mantiqiy fikrlash asosan ko’rgazmali obrazlar bilan emas, balki so’zlar va tushunchalar bilan ishlaydi, so’z uning boshlang’ich materiali hamda asosiy operatsion birligi hisoblanadi. Mantiqiy fikrlash jarayonida tasodifiy emas, balki fikrlash vazifasini hal etish uchun zarur bo’lgan aloqalargina qo’llanadi, shu sababli tafakkur jarayoni izchil, ketma-ket va yaxlit mantiqiy tuzilishga ega fikriy model sifatida namoyon bo’ladi. Boshlang’ich sinf o’quvchisining axborotni puxta tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish qobiliyati unga matematika va informatika kabi fanlarni muvaffaqiyatli o’zlashtirishga, shuningdek oddiy hamda topqirlikni talab qiladigan masalalarni tez va aniq yechishga yordam beradi hamda umuman bilish faoliyatini samarali rivojlantiradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga matematikani o’qitishda matnli masalalar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular asosiy matematik tushunchalarni shakllantirishning eng muhim vositalaridan biridir.

Masalalarni yecha olish ko‘nikmasini shakllantirish matematika ta‘limining yetakchi maqsadlaridan biri bo‘lib, boshlang‘ich sinf matematika o‘quv dasturining ajralmas talabi sanaladi.

Raqamli iqtisodiyot va bilimlarga asoslangan jamiyatning rivojlanishi, shuningdek jamiyatning muammolarni ijodiy hal eta oladigan mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyoji matematikani o‘qitish mazmuni va metodikasida muayyan o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi: nafaqat masalalar tizimi, balki ularning ta‘lim jarayonidagi funksiyalari ham sezilarli darajada kengaydi. Bugungi kunda matematik masalalar nafaqat didaktik vazifani, balki bilish va rivojlantiruvchi funksiyalarni ham bajaradi. Shu sababli mamlakatimizda yangilangan matematika darsliklari va o‘quv dasturlarida ham har bir o‘quvchi yecha olishi zarur bo‘lgan tipik masalalar bilan bir qatorda, aniq yechish algoritmiga ega bo‘lmagan, ijodiy yondashuv va nostandart fikrlashni talab etadigan masalalar tobora kengroq o‘rin egallamoqda. Bunday masalalar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi, tahlil qilish, muammoni turli nuqtayi nazardan baholash va original yechimlarni topish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim didaktik vosita hisoblanadi.

Metodik adabiyotlarda bunday masalalar nostandart yoki notipik masalalar deb yuritiladi. Ularni yechish jarayonida o‘quvchilarning matematik qobiliyatlari, xususan tafakkurning moslashuvchanligi va variativligi (turli yechimlarni topa olish qobiliyati) rivojlanadi. Nostandart masalalar odatda bir nechta yechim yoki javobga ega bo‘lib, ular tayyor algoritm, qoida yoki teoremlarga emas, balki mantiqiy mushohadaga tayanadi. Ularning asosiy xususiyati — yechim va javoblarning ko‘p variantlilik bo‘lib, bu o‘quvchining ijodiy salohiyatini namoyon etish va rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi, mustaqil ijodiy o‘quv faoliyatini muntazam takomillashtirib boradi. Bundan tashqari, bunday masalalar o‘quvchilarga turli gipoteza, g‘oya va taxminlarni ilgari surish, stereotip fikrlash chegaralaridan chiqish, mavjud bilimlarni yangi va noodatiy vaziyatlarda qo‘llash imkonini yaratadi [11].

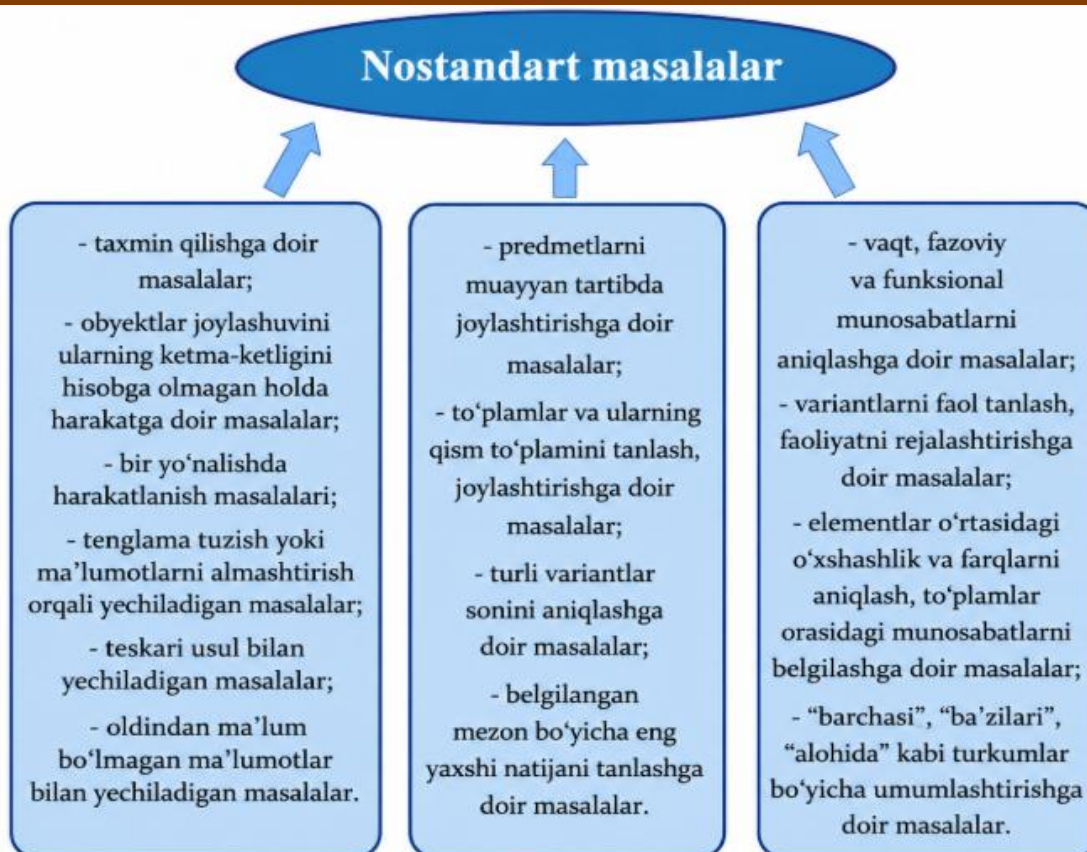
L.M. Fridmanning ta‘rifiga ko‘ra, standart masalalar deb maktab matematika kursida yechish uchun tayyor qoidalar mavjud bo‘lgan yoki ularning yechim algoritmi ta‘rif va teoremlardan bevosita kelib chiqadigan masalalarga aytiladi; bunday masalalar aniq bosqichlardan iborat dastur asosida yechiladi, va har bir bosqich uchun kursda mos qoida va usullar mavjud bo‘ladi. Nostandart masalalar esa ularni yechishning yagona umumiy qoidasi yoki aniq algoritmi mavjud bo‘lmagan masalalardir. Biroq ularni murakkablik darajasi yuqori bo‘lgan masalalar bilan tenglashtirish noto‘g‘ri: murakkab masalalarda o‘quvchi odatda yechim uchun zarur matematik apparatni nisbatan oson aniqlaydi va o‘qituvchining vazifasi asosan bilimlarni mustahkamlash jarayonini nazorat qilishdan iborat bo‘ladi, nostandart masalalar esa tadqiqotchilik xarakteriga ega bo‘lib, o‘quvchidan mustaqil izlanish, mantiqiy tahlil, turli yechim variantlarini ilgari surish va ijodiy yondashuvni talab qiladi [14].

L.P. Terentyevaning ta‘kidlashicha, nostandart masalalarni yechish jarayonida o‘quvchining tafakkuri takomillashadi, mantiqiy fikrlashining izchilligi va bog‘liqligi rivojlanadi: matematika kursiga kiritilgan bunday masalalar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nafaqat kurs mazmunini faol o‘zlashtiradilar, balki ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini ham egallaydilar [1]. Bu yondashuv O‘zbekiston boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun ham amaliy ahamiyatga ega, chunki nostandart masalalar orqali darsni jonlantirish va o‘quvchilarning fanga qiziqishini oshirish respublikamiz maktablarida dolzarb metodik masala hisoblanadi. Mashhur olim L.P. Stoylova esa nostandart masalalarning quyidagi tasnifini taklif etgan [12] (1-rasm).

Dars ishlanmasini tayyorlash jarayonida o‘qituvchi o‘quvchini nafaqat o‘quv dasturida belgilangan, balki qo‘shimcha matematik topshiriqlar ustida ham chuqur o‘ylashga qanday undash mumkinligi haqida muntazam bosh qotiradi. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, oddiy nasihat yoki og‘zaki murojaatlar bunga har doim ham yetarli emas, boshlang‘ich sinf o‘quvchisida aqliy mehnatga qiziqish uyg‘otishning eng samarali vositasi bu qiziqishning o‘zini maqsadli shakllantirishdir. Umumta‘lim maktablarida bugungi kunda kuchayib borayotgan “o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta‘lim” tamoyili ham aynan shu g‘oyaga tayanadi: bola bilimni tayyor holda emas, o‘z qiziqishi va izlanishi orqali egallashi lozim.

O‘quvchida matematikaga qiziqish uyg‘otish nisbatan oson bo‘lsa-da, uni uzoq muddat saqlab qolish va barqaror qiziqishga aylantirish ancha murakkab vazifa. Shu sababli o‘qituvchi qiziqarli topshiriqlar, nostandart masalalarni yechishning xilma-xil usullaridan foydalanish orqali o‘quvchilarda matematikaga, aqliy mehnatga va bilish faoliyatiga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantiradi — bu esa keyinchalik yangi bilimlarga bo‘lgan ichki ehtiyoj va mustaqil fikrlash faoliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi [7].

O‘qituvchi taqdim etadigan o‘quv materiali har bir o‘quvchi uchun tushunarli va o‘zlashtirishga qulay bo‘lishi lozim, aks holda u o‘z mazmunini yo‘qotib, o‘quvchida qiziqish uyg‘otmaydi. Shu bois har qanday yangi topshiriq tarkibida avval o‘rganilgan bilim va ko‘nikma elementlari ham bo‘lishi zarur: faqat yangi bilimlarni ilgari o‘zlashtirilgan bilimlar bilan bog‘lash orqaligina o‘quvchilarda topqirlik, mustaqil mushohada yuritish va mantiqiy taxmin qilish qobiliyatlari rivojlanadi. Bu tamoyil O‘zbekiston boshlang‘ich sinf matematika darsliklarini tuzishda ham izchil qo‘llanilishi lozim bo‘lgan uzviylik va izchillik didaktik prinsipi bilan uyg‘un keladi.

1-rasm. Matematika fanidan nostandart masalalarning tasnifi

Nostandart masalalarni o'z ichiga olgan material quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Yechim usuli oldindan ma'lum bo'lmaydi, yechish asosan sinab ko'rish va xatolarni tahlil qilish (trial and error) usuliga, mantiqiy taxminga asoslanadi;
2. O'rganilayotgan fanga qiziqishni saqlab, o'quvchini o'qishga rag'batlantiradi;
3. Tafakkur qonuniyatlariga oid bilimlarga tayanadi va ularni ta'lim jarayonida muntazam qo'llash o'quvchining mantiqiy fikrlashi hamda matematik tasavvurlari uchun mustahkam zamin yaratadi.

Nostandart masalani yechish jarayoni izlanishga asoslangan faoliyat bilan tavsiflanadi. O'quvchida yechimga oid taxminning paydo bo'lishi uning topqirlik va ziyraklik kabi aqliy sifatleri rivojlanayotganidan dalolat beradi. Topqirlik - tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash, analogiyalar o'tkazish va mantiqiy xulosalar chiqarish natijasida shakllanadigan ijodkorlik ko'rinishi bo'lsa, ziyraklik - vaziyatni chuqur tahlil qilish, undagi bog'liqliklarni aniqlash va shular asosida umumlashma hamda xulosa chiqara olish qobiliyatidir; ikkalasi ham izlanish natijasida yuzaga keladigan mantiqiy taxmin bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonida maqsadli ravishda rivojlantirilishi lozim, aynan shu sifatlar "kelajak kadrlari" sifatida shakllantirilishi ko'zda tutilgan yosh avlodning eng zarur fazilatlaridan biri hisoblanadi. Taxminni ilgari surishdan oldin masala shartini batafsil tahlil qilish, muhim belgilarni ajratish, ma'lumotlar o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash hamda ilgari yechilgan o'xshash masalalarga tayanish muhim ahamiyatga ega.

Natijalar va ularning muhokamasi. Dars jarayoniga nostandart masalalarni kiritish orqali o'qituvchi o'quvchida turli aqliy amallarni bajarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bunday masalalarni tanlashning asosiy mezonlari ularning ta'limiy maqsadga xizmat qilishi, dars mavzusiga mosligi hamda o'quvchilarning yosh va bilish imkoniyatlariga muvofiqligidir. Nostandart masalalarni yechish jarayonida quyidagi maqsadlarga erishish ko'zda tutiladi:

-tafakkur amallarini - tahlil, sintez, taqqoslash, analogiya va umumlashtirishni shakllantirish va rivojlantirish;

-ijodiy va mantiqiy fikrlashni, umuman tafakkur salohiyatini yuksaltirish;

-fanga va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishni barqaror saqlash nostandart masalalarning noodatiy mazmuni va yechim usullari kuchli o'quv motivatsiyasini yuzaga keltiradi;

-ijodkor shaxsning fazilatlarini - sabr-toqat, tirishqoqlik, mustaqillik, bilishga faollik va tashabbuskorlikni shakllantirish.

Ushbu maqsadlarning amalga oshirilishi natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik bilimlarni egallash bilan bir qatorda mustaqil va mantiqiy fikrlash, muammolarni ijodiy hal etish hamda yangi vaziyatlarda bilimlarini samarali qo'llash kompetensiyalari ham shakllanadi, bu esa raqamli iqtisodiyot va innovatsion tafakkurga ega kadrlar tayyorlash borasidagi vazifalari kontekstida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Nostandart masalalar boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikani o'qitishda muhim o'rin egallaydi. Avvalo, ta'lim jarayonining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarini kuchaytirishga qaratilgan zamonaviy talablar bilan izohlanadi. Nostandart masalalardan foydalanish o'quvchilarga ilgari o'zlashtirilgan algoritmlarni yangi vaziyatlarda qo'llash mumkin bo'lgan holatlarni ko'rish, ularni yangi masalalarga moslashtirib qo'llashni o'rganish imkonini beradi, shuningdek masalalarni yechishda bir qolipdagi, stereotip yondashuvning shakllanishiga yo'l qo'ymaydi [2]. Ular o'quvchini o'qituvchi yordamisiz masalalarni yechish yo'llarini mustaqil topishga o'rgatib, algoritmik fikrlash uchun mustahkam asos yaratadi, o'quvchida topqirlik, ziyraklik va mustaqil fikrlash sifatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi, bilimlar o'rtaidagi yangi bog'lanishlarni kashf etish qobiliyatini kuchaytiradi hamda tipik masalalarni yechish ko'nikmalarining shakllanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim jarayonida nostandart masalalar, avvalo, rivojlantiruvchi funksiyani bajaradi, shu sababli o'quvchidan taklif etilgan har qanday nostandart masalani albatta to'liq yecha olishini talab qilish pedagogik jihatdan to'g'ri emas, muhimi, o'quvchining bunday masalalarga bo'lgan intilishi, izlanishi va mustaqil urinishlari o'qituvchi tomonidan ijobiy baholanishi lozim [6].

Nostandart masalalardan darsning turli bosqichlarida (takrorlash, yangi mavzuni o'rganish, bilimlarni mustahkamlash) hamda turli metodlar (suhbat, hikoya, mustaqil ish) doirasida maqsadga muvofiq foydalanish tavsiya etiladi. Metodist olimlarning ta'kidlashicha, yangi mavzuni tushuntirish bosqichida bunday masalalarni hikoya va suhbat metodlari bilan uyg'unlashtirib qo'llash o'quvchilarga yangi tushunchalar, obyektlarning xossalari va munosabatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi, olingan bilimlarni qo'llashda esa mustaqil ish metodi eng samarali usullardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Masalan, quyidagi nostandart masalani ko'rib chiqamiz:

“Maktab uchun oq va yashil rangli bo'rlarning jami 9 qutisi sotib olindi. Oq bo'r qutilari soni yashil bo'r qutilaridan ko'p. Har bir rangdagi bo'rdan nechta quti sotib olingan?”

Mazkur masaladan 1-sinf o'quvchilarining 9 sonining tarkibi haqidagi bilimlarini mustahkamlashda foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda asosiy e'tibor o'quvchining mustaqil ishlashiga qaratiladi: masala bir nechta yechim variantiga ega bo'lib, ular ketma-ket saralash usuli orqali topiladi. O'quvchi 9 sonini ikki qo'shiluvchining yig'indisi ko'rinishida ifodalab, masala shartiga mos variantlarni tanlashi kerak:

- 5 quti oq bo'r va 4 quti yashil bo'r;
- 6 quti oq bo'r va 3 quti yashil bo'r;
- 7 quti oq bo'r va 2 quti yashil bo'r;
- 8 quti oq bo'r va 1 quti yashil bo'r.

Boshlang'ich sinflarda matematika darslarida nostandart masalalardan turli shakllarda foydalanish mumkin: dars jarayonida individual topshiriqlar, mustaqil va nazorat ishlari ko'rinishida, darsdan tashqari faoliyatda esa matematik to'garaklar, tanlovlar, viktorina va olimpiadalar shaklida. Bu o'rinda O'zbekistonda har yili o'tkaziladigan “Respublika fanlar olimpiadasi” hamda “Zakovat” kabi bilimlar musobaqalarini alohida ta'kidlash lozim — ular aynan shunday nostandart, ijodiy fikrlashni talab qiluvchi masalalar asosida tuzilgan bo'lib, iqtidorli o'quvchilarni erta yoshdanoq aniqlash va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Sinfdagi va sinfdan tashqari mashg'ulotlarning uzviy bog'liqligini ta'minlash yuqori natijalarga erishish imkonini beradi: bunday yondashuv natijasida o'quvchining tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish va abstraksiyalash ko'nikmalari yanada rivojlanadi, nostandart masalalarning qiziqarli mazmuni esa fanga bo'lgan qiziqish va o'quv motivatsiyasining ortishiga xizmat qiladi. Bu holat o'quvchilar ilgari uchratmagan masalalarni butunlay yangi, avval ko'rib chiqilgan usullarga o'xshamaydigan yo'l bilan yechganda, ya'ni o'qituvchi kutmagan yechim usulini topganda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda beriladigan uy vazifalarini bajarishda ota-onalar ham faol ishtirok etishlari mumkin, bunda har bir o'quvchi uy sharoitida o'zini o'qituvchi rolda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu oilalarda azaldan mavjud bo'lgan bola tarbiyasida ota-ona va farzand hamkorligi an'anasi bilan ham uyg'un keladi, hamda muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega, chunki bola o'z oldiga maqsad qo'ysa, yanada ko'proq natijalarga erisha olishini anglaydi [3]. Nostandart masalalarni tanlashda o'qituvchi quyidagi qoidalarga amal qilishi lozim: ular oldindan yodlab olingan yechish algoritmlariga asoslanmasligi, mazmunan sodda, tushunarli va barcha o'quvchilar uchun bajarish imkonini beradigan darajada bo'lishi, shuningdek qiziqarli bo'lib, bilishga bo'lgan qiziqishni uyg'otishi zarur.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib, nostandart masala tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish mumkin: *nostandart masala* - ma’lum bir kattalikning qiymatini sonlar ustida amallar bajarish orqali topishni talab qiladigan matnli masala bo’lib, uni yechish uchun matematika kursida yagona umumiy qoida yoki aniq algoritm mavjud emas. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, o’quvchilarni bunday masalalarni yechishga maxsus algoritmlar asosida o’rgatish maqsadga muvofiq emas, bu holda masalalar o’zining asosiy rivojlantiruvchi funksiyasini yo’qotadi; biroq o’quvchilarda ularni yechishning ayrim samarali usullarini shakllantirish, aksincha, pedagogik jihatdan asoslidir [8].

Xulosa qilib aytganda, matematika darslari va sinfdan tashqari mashg’ulotlarda nostandart masalalardan muntazam va tizimli foydalanish o’quvchilarning o’quv motivatsiyasini oshiradi, mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi hamda ularning mantiqiy tafakkur darajasini sezilarli darajada yuksaltirishga xizmat qiladi — bu esa O’zbekiston ta’lim tizimida sifat ko’rsatkichlarini oshirish va o’quvchilarning xalqaro baholash dasturlaridagi natijalarini yaxshilash borasidagi umumdavlat maqsadlariga erishishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, zamonaviy boshlang’ich ta’lim sharoitida o’quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan nostandart matematik masalalar nafaqat matematik bilimlarni mustahkamlash, balki o’quvchilarning intellektual salohiyatini, mustaqil fikrlashini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali didaktik vosita sifatida namoyon bo’ladi.

Adabiyotlar:

1. Bavrin I.I., Fribus E.A. Matematikadan qiziqarli masalalar. – Moskva: VLADOS, 1999.
2. Boreyko L.N. Boshlang’ich maktabda matematikadan nostandart masalalar. – Rostov-Don: Feniks, 2008. – 69 b.
3. Veraksa N.E., Veraksa A.N. Yosh psixologiyasi: Bolalar psixologiyasi: Oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun o’quv qo’llanma. – Moskva: «Akademiya» nashriyot markazi, 2008. – 304 b.
4. Yosh psixologiyasi: Rivojlanish fenomenologiyasi, bolalik va o’smirlik: Oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun darslik. 5-nashr. – Moskva: «Akademiya» nashriyot markazi, 2000. – 456 b.
5. Dorofeyev G.V. Maktab matematik ta’limi mazmunini tanlash tamoyillari haqida // Maktabda matematika. – 1990. – №6. – B. 2–5.
6. Istomina N.B., Tixonova N.B. Boshlang’ich sinf o’quvchilarida mantiqiy masalalarni yechish jarayonida universal o’quv harakatlarini rivojlantirish // Boshlang’ich maktab. – 2011. – №6. – B. 30–34.
7. Magomeddiberova Z.A. Matematikani o’qitish jarayonida mantiqiy universal o’quv harakatlarini rivojlantirish // Boshlang’ich maktab. – 2014. – №9. – B. 40–44.
8. Moreva E.N., Xazikova T.S. Boshlang’ich maktab matematika darslarida nostandart masalalardan foydalanish // Zamonaviy ta’limning dolzarb masalalari. VII Xalqaro ilmiy konferensiya maqolalari to’plami. – Stavropol: Logos, 2015. – B. 79–83.
9. Nemov R.S. Psixologiya: Darslik. – Moskva: Oliy ta’lim, 2007. – 639 b.
10. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Sankt-Peterburg: Piter, 2002. – 720 b.
11. Sergeeva D.A. Nostandart arifmetik masalalar – tadqiqotchilik ko’nikmalarini shakllantirish vositalaridan biri // Boshlang’ich maktab. – 2013. – №11. – B. 62–65.
12. Stoylova L.P. Matematika: Oliy pedagogika ta’lim muassasalari talabalari uchun darslik. – Moskva: «Akademiya» nashriyot markazi, 1999. – 424 b.
13. Tixomirov O.K. Tafakkur psixologiyasi: Oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun o’quv qo’llanma. – Moskva: «Akademiya» nashriyot markazi, 2002. – 288 b.
14. Fridman L.M. Maktab o’quv masalalarining mantiqiy-psixologik tahlili. – Moskva: Pedagogika, 1977.

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT

HARBIY TA'LIM YO'NALISHIDA KASBIY-AMALIY JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI METODLARI

Rasulov G'iyosiddin Fayzullayevich,
Buxoro davlat universiteti Sport nazariyasi va
metodikasi kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Mazkur maqolada harbiy ta'lim yo'nalishida kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarni rivojlantirishning samarali metodlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilindi. Tadqiqotda harbiy mutaxassislarning xizmat faoliyatiga xos bo'lgan jismoniy, funksional va psixofiziologik talablar asosida mashg'ulot jarayonini tashkil etish masalalari yoritildi. Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarni rivojlantirishda kasbiy yo'naltirilgan mashqlar, funksional tayyorgarlik, intervalli yuklamalar, kombinatsiyalashgan va stress sharoitida bajariladigan mashqlar metodlarining samaradorligi asoslab berildi. Maqolada ushbu metodlarni harbiy ta'lim muassasalari o'quv-mashg'ulot jarayoniga joriy etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

***Kalit so'zlar:** harbiy ta'lim, kasbiy-amaliy jismoniy sifatlari, metodlar, jismoniy tayyorgarlik, kasbiy yo'naltirilgan mashqlar, funksional tayyorgarlik.*

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРИКЛАДНЫХ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ В СФЕРЕ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье с научно-педагогической точки зрения проанализированы эффективные методы развития профессионально-прикладных физических качеств в сфере военного образования. В исследовании освещены вопросы организации тренировочного процесса на основе физических, функциональных и психофизиологических требований, характерных для служебной деятельности военных специалистов. Обоснована эффективность методов профессионально ориентированных упражнений, функциональной подготовки, интервальных нагрузок, а также комбинированных упражнений и упражнений, выполняемых в условиях стресса, при развитии профессионально-прикладных физических качеств. В статье разработаны научно-методические рекомендации по внедрению данных методов в учебно-тренировочный процесс военных образовательных учреждений.

***Ключевые слова:** военное образование, профессионально-прикладные физические качества, методы, физическая подготовка, профессионально ориентированные упражнения, функциональная подготовка.*

EFFECTIVE METHODS FOR DEVELOPING PROFESSIONALLY-APPLIED PHYSICAL QUALITIES IN MILITARY TRAINING

This article analyzes effective methods for developing professionally applied physical qualities in military education from a scientific and pedagogical perspective. The study highlights the issues of organizing the training process based on physical, functional, and psychophysiological requirements specific to the professional activities of military specialists. The effectiveness of professionally oriented exercises, functional training, interval loads, combined exercises, and exercises performed under stress conditions in developing professionally applied physical qualities is substantiated. Furthermore, the article provides scientific and methodical recommendations for implementing these methods into the educational and training process of military educational institutions.

***Keywords:** military education, professionally applied physical qualities, methods, physical training, professionally oriented exercises, functional training.*

***Kirish.** So'nggi yillarda harbiy ta'lim tizimida bo'lajak harbiy mutaxassislarni zamonaviy harbiy xizmat talablariga mos holda tayyorlash masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida kun tartibiga chiqmoqda. Harbiy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar, Qurolli Kuchlarni modernizatsiya qilish, ularning jangovar shayligini oshirish hamda professional kadrlar tayyorlash sifatini yuksaltirish bo'lajak harbiy mutaxassislarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablarni sezilarli darajada oshirmoqda. Bu*

jarayonda harbiy ta’lim muassasalarida tashkil etilayotgan o’quv-mashg’ulot jarayonining mazmuni, shakli va metodik asoslari zamonaviy yondashuvlar asosida qayta ko’rib chiqilishini taqozo etadi.

Harbiy xizmat faoliyati murakkab, ko’p qirrali va ekstremal sharoitlarda bajariladigan vazifalar bilan tavsiflanadi. Harbiy mutaxassislar xizmat jarayonida jismoniy zo’riqish, vaqt tanqisligi, psixologik bosim, keskin o’zgaruvchan vaziyatlar hamda yuqori mas’uliyat talab etiladigan holatlarga duch keladi. Shu sababli harbiy mutaxassislarning professional faoliyati yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlik, funksional chidamlilik, psixologik barqarorlik va stressga bardoshlilik bilan uzviy bog’liqdir. Ayniqsa, tezkorlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va harakat koordinatsiyasi kabi kasbiy-amaliy jismoniy sifatlar harbiy xizmat samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi.

Amaliy kuzatuvlar va ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, ko’plab harbiy ta’lim muassasalarida jismoniy tayyorgarlik mashg’ulotlari asosan umumiy sport mashqlariga yo’naltirilgan bo’lib, mashg’ulot mazmunida harbiy kasbga xos yuklamalar, real xizmat faoliyatida uchraydigan jismoniy va psixofiziologik talablar yetarli darajada hisobga olinmaydi. Bunday yondashuv bo’lajak harbiy mutaxassislarning real xizmat sharoitlariga moslashuvini qiyinlashtiradi, ularning kasbiy-amaliy tayyorgarlik darajasini pasaytiradi va mashg’ulotlar bilan amaliy xizmat o’rtasida uzilishlar yuzaga kelishiga sabab bo’ladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Shu nuqtayi nazardan, harbiy ta’lim yo’nalishida kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashg’ulotlarni maqsadli, tizimli va ilmiy asoslangan metodlar asosida tashkil etish zarurati yuzaga kelmoqda. Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarni rivojlantirish jarayonida mashg’ulotlar mazmunini real harbiy vaziyatlarga maksimal darajada yaqinlashtirish, funksional tayyorgarlik va psixofiziologik barqarorlikni ta’minlashga yo’naltirilgan metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shunday yondashuv bo’lajak harbiy mutaxassislarning professional faoliyatga tayyorgarligini oshirish, ularning xizmat vazifalarini samarali bajarishini ta’minlash va harbiy ta’lim tizimi samaradorligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlar harbiy mutaxassisning xizmat faoliyatini samarali, uzluksiz va xavfsiz bajarishini ta’minlovchi jismoniy hamda psixofiziologik xususiyatlar majmuasini ifodalaydi. Ushbu sifatlar harbiy xizmat jarayonida yuzaga keladigan murakkab, ekstremal va o’zgaruvchan vaziyatlarga moslashish, jangovar va xizmat topshiriqlarini yuqori samaradorlik bilan bajarish uchun zarur bo’lgan asosiy tayanch omillar hisoblanadi. Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlar umumiy jismoniy tayyorgarlikdan farqli ravishda, harbiy kasb faoliyatining real sharoitlari va funksional talablari bilan bevosita bog’liqdir.

Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarning muhim tarkibiy qismlaridan biri tezkorlik hisoblanadi. Tezkorlik harbiy mutaxassisning favqulodda vaziyatlarda qisqa vaqt ichida optimal qaror qabul qilish va tez harakatlanish qobiliyatini belgilaydi. Bu sifat jangovar vaziyatlarda joyini tez o’zgartirish, xavfli hududlardan chiqib ketish, to’siqlardan oshib o’tish va tezkor harakatlarni bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kuch kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarning asosiy komponentlaridan biri bo’lib, qurol-aslaha, harbiy texnika va boshqa og’ir jihozlar bilan ishlashda zarur bo’lgan jismoniy quvvatni ta’minlaydi. Kuch sifatining yetarli darajada rivojlanganligi harbiy mutaxassisga yuk ko’tarish, tashish, to’siqlardan oshib o’tish hamda uzoq vaqt davomida jismoniy barqarorlikni saqlab qolish imkonini beradi.

Chidamlilik harbiy xizmat jarayonida uzoq davom etuvchi jismoniy va ruhiy yuklamalarga bardoshlilikni ifodalaydi. Ushbu sifat harbiy mutaxassisning uzoq muddatli mashg’ulotlar, patrullik, jangovar navbatchilik va stressli vaziyatlarda ish qobiliyatini saqlab qolishini ta’minlaydi. Chidamlilik yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funksional imkoniyatlari bilan bevosita bog’liq bo’lib, umumiy va maxsus chidamlilik shakllarida namoyon bo’ladi.

Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlar tarkibida chaqqonlik va koordinatsiya alohida o’rin tutadi. Ushbu sifatlar murakkab va tez o’zgaruvchan vaziyatlarda harakatlarni aniq, muvofiqlashtirilgan va samarali bajarish qobiliyatini belgilaydi. Chaqqonlik va koordinatsiyaning rivojlanganligi harbiy mutaxassisga yo’nalishni tez o’zgartirish, to’siqlardan o’tish, turli harakatlarni ketma-ket va uzluksiz bajarish imkonini beradi.

Psixofunksional barqarorlik kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarning muhim psixofiziologik komponenti hisoblanadi. Ushbu sifat stress sharoitida o’zini boshqarish, emotsional holatni nazorat qilish, diqqatni jamlash va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Psixofunksional barqarorlik harbiy mutaxassisning ekstremal vaziyatlarda xatolarga yo’l qo’ymasdan samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarni rivojlantirish jarayoni harbiy mutaxassislarning xizmat faoliyatiga xos bo’lgan jismoniy va psixofiziologik talablarni hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Mazkur jarayonda mashg’ulotlarning mazmuni, yuklama hajmi va intensivligi, mashqlarni tanlash hamda ularni bajarish sharoitlari ilmiy asoslangan metodlar tizimi asosida belgilanishi

muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida harbiy ta’lim yo’nalishida eng samarali hisoblangan asosiy metodlar yoritiladi.

1. Kasbiy yo’naltirilgan mashqlar metodi.

Kasbiy yo’naltirilgan mashqlar metodi mashg’ulot jarayonini harbiy xizmat faoliyatining real sharoitlariga maksimal darajada yaqinlashtirishga qaratilgan. Ushbu metodda bajariladigan mashqlar harbiy-amaliy harakatlar tuzilmasi, ularning ketma-ketligi va yuklama xarakterini modellashtiradi. Jumladan, qurol bilan harakatlanish, to’siqlardan oshib o’tish, yuk ko’tarish va tashish, cheklangan hududlarda harakat qilish kabi elementlar mashg’ulot mazmuniga kiritiladi.

Mazkur metod bo’lajak harbiy mutaxassislarning kasbiy faoliyatga moslashuv jarayonini tezlashtiradi, mashg’ulotlar bilan real xizmat faoliyati o’rtasidagi uzviy bog’liqlikni ta’minlaydi. Natijada harbiy mutaxassislarning jismoniy tayyorgarligi nafaqat umumiy, balki kasbiy-amaliy xarakter kasb etadi.

2. Funksional tayyorgarlik metodi.

Funksional tayyorgarlik metodi organizmning yurak-qon tomir, nafas olish va mushak-skelet tizimlarining uyg’un rivojlanishiga yo’naltirilgan bo’lib, harbiy mutaxassislarning umumiy ish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu metodda ko’p bo’g’imli, dinamik va barqarorlikni talab etuvchi mashqlar ustuvor o’rin egallaydi.

Funksional mashqlar tananing turli mushak guruhlarini bir vaqtda faollashtiradi, harakat koordinatsiyasi va barqarorlikni rivojlantiradi. Bu esa bo’lajak harbiy mutaxassislarning uzoq davom etuvchi jismoniy yuklamalar sharoitida ham samarali faoliyat yuritishga imkon yaratadi.

3. Intervalli yuklama metodi.

Intervalli yuklama metodi yuqori va o’rtacha intensivlikdagi mashqlarni almashlab bajarish asosida tashkil etiladi. Ushbu metod harbiy xizmat jarayonida tez-tez uchraydigan o’zgaruvchan yuklamalarga moslashishni ta’minlaydi hamda chidamlilik va tezkorlik sifatlarini samarali rivojlantiradi.

Intervalli mashqlar yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funksional imkoniyatlarini oshiradi, organizmning tez tiklanish qobiliyatini shakllantiradi. Natijada bo’lajak harbiy mutaxassislarning qisqa vaqt ichida yuqori jismoniy faollikni namoyon etish va uni ma’lum muddat davomida saqlab qolish imkoniyatiga ega bo’ladi.

4. Kombinatsiyalashgan mashqlar metodi.

Kombinatsiyalashgan mashqlar metodi bir mashg’ulot doirasida yugurish, sakrash, emaklash va kuch mashqlarini ketma-ket bajarishni nazarda tutadi. Ushbu metod mashg’ulot jarayonida bir vaqtning o’zida bir nechta jismoniy sifatlarni – kuch, tezkorlik, chidamlilik va chaqqonlikni kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Kombinatsiyalashgan yondashuv harbiy xizmat faoliyatida uchraydigan murakkab va ko’p bosqichli vazifalarni modellashtiradi. Bu esa bo’lajak harbiy mutaxassislarning murakkab vaziyatlarda harakatlarni to’g’ri rejalashtirish va samarali bajarish ko’nikmalarini shakllantiradi.

5. Stress sharoitida mashqlar metodi.

Stress sharoitida mashqlar metodi jismoniy mashqlarni vaqt cheklovi, axborot bosimi va psixologik zo’riqish sharoitida bajarishni nazarda tutadi. Ushbu metod bo’lajak harbiy mutaxassislarning stressga bardoshliligi, diqqatni jamlash va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Bunday mashqlar jarayonida ishtirokchilar jismoniy charchoq sharoitida ham harakatlarni aniq va samarali bajarishga majbur bo’ladi. Natijada psixofunksional barqarorlik shakllanadi va ekstremal vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish imkoniyatlari kengayadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Yuqorida bayon etilgan metodlar tizimli va kompleks ravishda qo’llanilganda kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarni rivojlantirish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Harbiy ta’lim jarayonida mazkur metodlardan ilmiy asosda foydalanish bo’lajak harbiy mutaxassislarning jismoniy, funksional va psixofiziologik tayyorgarligini yuqori darajaga ko’tarishga xizmat qiladi.

1. Kasbiy-amaliy yugurish. Mazkur mashq yo’nalishi bo’lajak harbiy mutaxassislarning tezkorlik va chaqqonlik sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo’lib, mashqlar davomida qurol maketi bilan harakatlanish, yo’nalishni keskin o’zgartirib yugurish hamda turli sun’iy va tabiiy to’siqlardan oshib o’tish elementlari bajariladi. Ushbu mashqlar real harbiy xizmat jarayonida uchraydigan notekis relyef, cheklangan makon va xavfli vaziyatlarni modellashtiradi hamda harbiy xizmatchilarning tez moslashish va harakatni muvofiqlashtirish qobiliyatini oshiradi.

2. Kombinatsiyalashgan harakat. Yugurish, sakrash, emaklash va tez turish kabi harbiy-amaliy harakatlarni ketma-ket bajarishga asoslangan ushbu mashqlar murakkab va ko’p bosqichli vazifalarni uzluksiz bajarish ko’nikmalarini shakllantiradi. Mashqlar harbiy mutaxassislarning umumiy moslashuv darajasini oshirib, harakatlar o’rtasidagi tezkor o’tishlar, muvozanatni saqlash va koordinatsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Funktsional kuch mashqlari. Og‘irlik yoki qurol maketi bilan bajariladigan o‘tirib-turish mashqlari mushak kuchini rivojlantirish bilan birga funktsional barqarorlikni ta‘minlaydi. Ushbu mashqlar harbiy xizmat jarayonida qurol-aslaha, texnik vositalar va yuklarni ko‘tarish hamda tashish bilan bog‘liq jismoniy harakatlarga moslashishni kuchaytiradi va mushak-skelet tizimining funktsional imkoniyatlarini oshiradi.

4. Yuqori tana kuchi. Turnikda tortilish yoki osilib ko‘tarilish mashqlari qo‘l, yelka kamari va orqa mushaklarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, tanani boshqarish va o‘z vaznini nazorat qilish qobiliyatini shakllantiradi. Yuqori tana kuchining rivojlanishi harbiy-amaliy harakatlarni samarali bajarish, to‘siqlardan oshib o‘tish va murakkab vaziyatlarda barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Markaziy mushaklar (core). Plank mashqlari tananing markaziy mushaklarini mustahkamlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, umurtqa pog‘onasi barqarorligini ta‘minlaydi. Yuk bilan yoki beqaror tayanchda bajariladigan plank mashqlari jismoniy charchoq sharoitida tana holatini saqlab qolish va funktsional barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi.

1-jadval.

Harbiy ta‘lim yo‘nalishi uchun kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik mashqlar majmuasi

№	Mashq yo‘nalishi	Mashq mazmuni	Vaqt / Masofa	Takror / Yondashuv	Dam	Rivojlantiriladigan sifat
1	Kasbiy-amaliy yugurish	Qurol maketi bilan yo‘nalishni o‘zgartirib yugurish, to‘siqlardan oshib o‘tish	120–150 m	3–4 marta	2–3 daq	Tezkorlik, chaqqonlik
2	Kombinatsiyalashgan harakat	Yugurish + sakrash + emaklash + tez turish	2–3 daq	2–3 marta	3 daq	Koordinatsiya, moslashuv
3	Funktsional kuch	Og‘irlik bilan o‘tirib-turish (qurol/yuk bilan)	10–12 marta	3 yondashuv	2 daq	Mushak kuchi
4	Yuqori tana kuchi	Turnikda tortilish yoki osilib ko‘tarilish	8–12 marta	3 yondashuv	2 daq	Kuch, barqarorlik
5	Markaziy mushaklar	Plank (yuk bilan yoki beqaror tayanchda)	30–45 soniya	3 marta	1,5 daq	Tana barqarorligi
6	Intervalli yugurish	200 m tez yugurish + 200 m sekin yugurish	400 m	4–6 marta	1 daq	Chidamlilik
7	Tezkorlik	30 m sprint + yurish	30 m	6–8 marta	2 daq	Tezkor chidamlilik
8	Chaqqonlik	4×10 m shuttle run	Maksimal	3–4 marta	2 daq	Harakat tezligi
9	Stress mashqlari	Charchoq fonida: 10 o‘tirib-turish + 10 tortilish + yugurish	2–3 daq	3 marta	2 daq	Stressga bardoshlilik
10	Psixofunktsional	Buyruq/signal asosida mashqni tez almashtirish	3–4 daq	2 marta	2 daq	Diqqat, tez qaror

6. Intervalli yugurish. Yuqori va past intensivlikdagi yugurishlarning almashinuvi asosida tashkil etilgan intervalli mashqlar yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funktsional imkoniyatlarini rivojlantiradi. Ushbu mashqlar harbiy xizmatda tez-tez uchraydigan o‘zgaruvchan yuklamalarga moslashishni ta‘minlab, umumiy va maxsus chidamlilikni oshiradi.

7. Tezkorlik mashqlari. 30 metrga tez yugurish va yurishning almashinuvi asosida bajariladigan mashqlar tezkor chidamlilikni rivojlantiradi. Ushbu mashqlar qisqa vaqt ichida maksimal tezlikni namoyon etish va uni takroriy ravishda saqlab qolish qobiliyatini shakllantirib, harbiy mutaxassislarning tezkor vaziyatlarga javob qaytarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

8. Chaqqonlik mashqlari. 4×10 metrli shuttle run mashqlari yo‘nalishni tez-tez o‘zgartirish, tez to‘xtash va harakatni qayta boshlash elementlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu mashqlar harakat tezligi, aniqligi

va muvofiqligini rivojlantirib, murakkab va o'zgaruvchan sharoitlarda samarali harakat qilish qobiliyatini oshiradi.

9. Stress sharoitida bajariladigan mashqlar. Charchoq fonida bajariladigan mashqlar majmuasi bo'lajak harbiy mutaxassislarning stressga bardoshlilikini oshirishga qaratilgan. Jismoniy zo'riqish sharoitida bajariladigan ushbu mashqlar ekstremal vaziyatlarda o'zini boshqarish, harakatlarni to'g'ri rejalashtirish va funksional barqarorlikni saqlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

10. Psixofunksional mashqlar. Buyruq yoki signal asosida mashqlarni tezkor almashtirishga yo'naltirilgan mashqlar diqqatni jamlash, axborotni tez qayta ishlash va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ushbu mashqlar bo'lajak harbiy mutaxassislarning psixofunksional barqarorligini kuchaytirib, real harbiy sharoitlarda samarali faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ishlab chiqilgan kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik mashqlar majmuasini harbiy ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak harbiy mutaxassislari bilan olib borilgan o'quv-mashg'ulot jarayoniga tizimli ravishda joriy etish natijasida bir qator ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Avvalo, mashg'ulotlar mazmunining kasbiy yo'naltirilganligi va real harbiy xizmat sharoitlariga yaqinlashtirilganligi bo'lajak harbiy mutaxassislarning jismoniy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirdi.

Mashqlar majmuasi asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar natijasida ishtirokchilarning tezkorlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va tana barqarorligi kabi asosiy kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarida barqaror o'sish qayd etildi. Xususan, kasbiy-amaliy yugurish va intervalli mashqlar yurak-qon tomir hamda nafas olish tizimlarining funksional imkoniyatlarini oshirishga xizmat qildi, funksional va kuch mashqlari esa mushak-skelet tizimining mustahkamlanishiga hamda umumiy jismoniy quvvatning oshishiga olib keldi.

Kombinatsiyalashgan va stress sharoitida bajariladigan mashqlar bo'lajak harbiy mutaxassislarning murakkab vaziyatlarda harakatlarni muvofiqlashtirish, jismoniy charchoq sharoitida ham vazifalarni samarali bajarish qobiliyatini rivojlantirdi. Natijada ularning kasbiy-amaliy moslashuv darajasi ortib, mashg'ulotlar bilan real xizmat faoliyati o'rtasidagi uzviylik kuchaydi.

Shuningdek, psixofunksional mashqlarni qo'llash natijasida ishtirokchilarning diqqatni jamlash, tezkor qaror qabul qilish va stressga bardoshlilik ko'rsatkichlarida ijobiy dinamikalar kuzatildi. Bu holat bo'lajak harbiy mutaxassislarning psixofiziologik barqarorligini oshirib, ekstremal va o'zgaruvchan sharoitlarda samarali faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Xulosa. O'tkazilgan ilmiy-pedagogik tahlil va tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, harbiy ta'lim yo'nalishida kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarini rivojlantirish bo'lajak harbiy mutaxassislarni professional faoliyatga tayyorlashning muhim va ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik mashqlar majmuasi harbiy xizmat faoliyatiga xos bo'lgan jismoniy, funksional va psixofiziologik talablarni kompleks ravishda hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

Mashqlar majmuasining kasbiy yo'naltirilganligi, funksional xarakteri, intervalli va kombinatsiyalashgan tuzilishi hamda stress sharoitida bajariladigan mashqlar bilan boyitilganligi bo'lajak harbiy mutaxassislarning jismoniy tayyorgarlik darajasini izchil oshirishga xizmat qiladi. Ushbu majmua yordamida nafaqat umumiy jismoniy tayyorgarlik, balki real xizmat faoliyati uchun zarur bo'lgan kasbiy-amaliy jismoniy va psixofunksional sifatlar ham samarali rivojlantiriladi.

Xulosa qilib aytganda, ishlab chiqilgan kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarlik mashqlar majmuasini harbiy ta'lim muassasalarining o'quv-mashg'ulot jarayoniga keng joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mazkur majmua bo'lajak harbiy mutaxassislarning xizmat faoliyatiga puxta tayyorlanishini ta'minlash, ularning jismoniy va psixofiziologik barqarorligini oshirish hamda harbiy ta'lim tizimi samaradorligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Yunusov U.Y. Harbiy xizmatchilarning kasbiy-amaliy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish masalalari // Jismoniy tarbiya va sport ilmiy-nazariy jurnali. – Toshkent, 2019. – №3. – B. 12–18.
2. Maxmudov N.M., Baxtiyorov F.M. Harbiy ta'lim tizimida jismoniy tayyorgarlikni kasbiy yo'naltirishning pedagogik asoslari // Pedagogik ta'lim. – Toshkent, 2020. – №4. – B. 45–51.
3. Aliyev A.X., Mirzaev M.Q. Kasbiy-amaliy jismoniy sifatlarini rivojlantirishda funksional mashqlardan foydalanish samaradorligi // Sport fanlari. – Toshkent, 2021. – №2. – B. 28–35.
4. Abdurashidov U.F., Sadullayev S.B. Harbiy mutaxassislari tayyorgarligida jismoniy va psixologik tayyorgarlikning o'zaro bog'liqligi // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – Toshkent, 2022. – №1. – B. 61–67.
5. Isroilov Sh.X., Obidov Sh.U. Harbiy-amaliy mashqlar asosida jismoniy sifatlarini rivojlantirish metodikasi // Fan, ta'lim va sport. – Toshkent, 2018. – №2. – B. 19–25.

6. Bompa T.O., Buzzichelli C. Periodization training for sports performance // *Journal of Sports Sciences*. – 2019. – Vol. 37(9). – P. 1051–1058.
7. Kraemer W.J., Ratamess N.A. Fundamentals of resistance training: progression and exercise prescription // *Medicine & Science in Sports & Exercise*. – 2004. – Vol. 36(4). – P. 674–688.
8. Laursen P.B., Jenkins D.G. The scientific basis for high-intensity interval training // *Sports Medicine*. – 2002. – Vol. 32(1). – P. 53–73.
9. Buchheit M., Laursen P.B. High-intensity interval training: physiological responses and adaptations // *Sports Medicine*. – 2013. – Vol. 43(5). – P. 313–338.
10. Nindl B.C., Jones B.H., Kraemer W.J. Operational physical fitness and performance in military populations // *Journal of Strength and Conditioning Research*. – 2016. – Vol. 30(Suppl 2). – P. S1–S15.
11. Knapik J.J., Sharp M.A., Canham-Chervak M. Risk factors for training-related injuries in military training // *Medicine & Science in Sports & Exercise*. – 2001. – Vol. 33(6). – P. 946–954.
12. Gabbett T.J. The training–injury prevention paradox // *British Journal of Sports Medicine*. – 2016. – Vol. 50(5). – P. 273–280.
13. Halson S.L. Monitoring training load to understand fatigue in athletes // *Sports Medicine*. – 2014. – Vol. 44(Suppl 2). – P. 139–147.
14. Friedl K.E. Military applications of soldier physiological monitoring // *Journal of Science and Medicine in Sport*. – 2018. – Vol. 21(11). – P. 1147–1153.

JISMONIY TARBIYA VOSITALARI ASOSIDA TALABA-QIZLARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODEL

Esanova Gulchehra Boybo‘ri qizi,

*Termiz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
gulchehraesanova@05gmail.com*

Maqolada jismoniy tarbiya vositalari asosida talaba-qizlarda sog‘lom turmush tarzi qadriyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik modelning mazmuni, tuzilishi va samaradorligi yoritilgan. Model maqsadli, metodologik, mazmuniy, tashkiliy-protsessual, texnologik, diagnostik-baholash hamda natijaviy bloklardan tashkil topgan. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, anketa, test, suhbat, o‘z-o‘zini baholash, jismoniy faollik kundaligi va qiyosiy tahlil metodlari qo‘llanildi. Tajriba-sinovda 120 nafar talaba-qiz ishtirok etdi. Yakuniy natijalarda tajriba guruhida yuqori daraja 16,7 foizdan 51,7 foizga oshdi, past daraja 38,3 foizdan 8,3 foizga kamaydi. Modelning motivatsion, amaliy va refleksiv mexanizmlari ilmiy asoslandi. Olingan natijalar modelni oliy ta‘limdagi jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari va mustaqil faoliyatga tatbiq etish samarali ekanini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: talaba-qizlar, sog‘lom turmush tarzi, qadriyat, jismoniy tarbiya vositalari, pedagogik model, jismoniy faollik, motivatsiya, refleksiv monitoring, oliy ta‘lim.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЦЕННОСТЕЙ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У СТУДЕНТОК ПОСРЕДСТВОМ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье раскрыты содержание, структура и результативность педагогической модели, направленной на развитие ценностей здорового образа жизни у студенток посредством физического воспитания. Модель включает целевой, методологический, содержательный, организационно-процессуальный, технологический, диагностико-оценочный и результативный блоки. В исследовании применялись педагогическое наблюдение, анкетирование, тестирование, беседа, самооценка, дневник физической активности и сравнительный анализ. В опытно-экспериментальной работе участвовали 120 студенток. В экспериментальной группе доля высокого уровня увеличилась с 16,7 до 51,7 процента, а низкого уровня снизилась с 38,3 до 8,3 процента. Результаты подтвердили эффективность мотивационных, практических и рефлексивных механизмов модели в условиях высшего образования и её применимость в самостоятельной двигательной деятельности.

Ключевые слова: студентки, здоровый образ жизни, ценность, средства физического воспитания, педагогическая модель, физическая активность, мотивация, рефлексивный мониторинг, высшее образование.

A PEDAGOGICAL MODEL FOR DEVELOPING HEALTHY LIFESTYLE VALUES AMONG FEMALE STUDENTS THROUGH PHYSICAL EDUCATION MEANS

The article presents the structure and effectiveness of a pedagogical model designed to develop healthy lifestyle values among female students through physical education. The model comprises target, methodological, content, organizational-process, technological, diagnostic-assessment, and outcome blocks. The study used pedagogical observation, questionnaires, testing, interviews, self-assessment, physical activity diaries, and comparative analysis. The experiment involved 120 female students. In the experimental group, the proportion at the high level increased from 16.7% to 51.7%, while the low level decreased from 38.3% to 8.3%. The findings confirmed the effectiveness of the model's motivational, practical, and reflective mechanisms in higher education and independent physical activity.

Keywords: female students, healthy lifestyle, value, physical education means, pedagogical model, physical activity, motivation, reflective monitoring, higher education.

Kirish. Oliy ta‘lim davri yoshlarning kundalik xulq-atvori, jismoniy faolligi, ovqatlanishi, dam olish tartibi va salomatlikka munosabati nisbatan barqaror hayotiy odatlarga aylanishi bilan tavsiflanadi. Shu sababli talaba-qizlarning salomatligini mustahkamlash masalasi faqat tibbiy-profilaktik vazifa emas, balki ta‘lim mazmuni, tarbiyaviy muhit va shaxsning qadriyatli yo‘nalishlarini qamrab oladigan pedagogik muammodir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6099-son Farmonida sog‘lom turmush tarzini kundalik hayotga keng tatbiq etish, aholining jismoniy faolligini oshirish va ommaviy sportni rivojlantirish

ustuvor yoʻnalish sifatida belgilangan [1]. Mazkur vazifalar oliy taʼlim muassasalarida jismoniy tarbiya mashgʻulotlarini faqat harakat koʻnikmalari va nazorat meʼyorlarini egallashga emas, balki salomatlikni shaxsiy va ijtimoiy qadriyat sifatida anglashga yoʻnaltirishni talab etadi.

Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti katta yoshdagilar uchun haftasiga 150–300 daqiqa oʻrtacha intensivlikdagi yoki 75–150 daqiqa yuqori intensivlikdagi aerob jismoniy faollikni tavsiya etadi [2; 3, 14-51–14-54-b.]. Biroq global maʼlumotlar kattalarning qariyb 27 foizi tavsiya etilgan faollik darajasiga erishmayotganini koʻrsatadi [4]. Talabalik davrida oʻquv yuklamasi, ekran oldida uzoq vaqt qolish, tartibsiz uyqu va stress omillari harakat faolligining kamayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, talaba-qizlarda tashqi qiyofa haqidagi xavotir, oʻz jismoniy imkoniyatlarini past baholash, moslashtirilmagan mashgʻulot mazmuni va ijtimoiy stereotiplar jismoniy tarbiyadagi barqaror ishtirokni cheklovchi omil sifatida namoyon boʻladi. UNESCO sifatli jismoniy tarbiya mazmuni moslashuvchan, inklyuziv va qizlarning ishtirokiga toʻsqinlik qiluvchi shartlarni bartaraf etishga yoʻnaltirilishi lozimligini taʼkidlaydi [5].

Muammoning pedagogik jihati shundaki, sogʻlom turmush tarzi haqida maʼlumotga ega boʻlish hali sogʻlom xulq-atvorning barqarorligini taʼminlamaydi. Talaba sogʻliqning ahamiyatini bilishi mumkin, ammo ushbu bilimni haftalik harakat rejasi, muntazam mashq, oqilona kun tartibi, oʻz holatini kuzatish va xulq-atvorini tuzatish amaliyotiga koʻchirmasligi mumkin. Universitet talabalari turmush tarzini oʻrgangan tadqiqotlarda jismoniy faollik, kuch mashqlari, uyqu, ovqatlanish va oʻtirib qolish koʻrsatkichlari oʻrtasida nomuvofiqliklar qayd etilgan [6]. Demak, jismoniy tarbiya vositalari axborot beruvchi emas, balki motivatsion, faoliyatli va refleksiv pedagogik mexanizm sifatida qayta tashkil etilishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi jismoniy tarbiya vositalari asosida talaba-qizlarda sogʻlom turmush tarzi qadriyatlarini rivojlantirishning tarkibiy-funksional pedagogik modelini asoslash hamda uning tajriba-sinov jarayonidagi samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi jismoniy tarbiya mashgʻulotlari, mustaqil jismoniy faollik, motivatsion-qadriyatli qoʻllab-quvvatlash, individual tanlov va refleksiv monitoringni yagona modelga birlashtirish; natijani esa faqat jismoniy tayyorgarlik orqali emas, kognitiv, motivatsion-qadriyatli, faoliyatli-amaliy hamda refleksiv-nazorat mezonlari majmuasi orqali baholash bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Tadqiqot obyekti oliy taʼlim muassasasida talaba-qizlarda sogʻlom turmush tarzi qadriyatlarini jismoniy tarbiya vositalari orqali rivojlantirish jarayonidir. Tadqiqot predmeti mazkur jarayonning modeli, mazmuni, pedagogik shart-sharoitlari, vositalari va baholash mezonlaridan iborat. Nazariy bosqichda ilmiy manbalarni qiyosiy-pedagogik tahlil qilish, tushunchalarni tizimlashtirish, pedagogik modellash va umumlashtirish metodlari qoʻllanildi. Empirik bosqichda anketa-soʻrov, test, suhbat, pedagogik kuzatuv, oʻz-oʻzini baholash varaqalari, jismoniy faollik kundaligi va faoliyat natijalarini tahlil qilishdan foydalanildi. Natijalar son va foiz koʻrsatkichlari, shartli oʻrtacha ball hamda guruhlararo qiyosiy dinamika asosida tahlil qilindi.

Tajriba-sinov ishlari Termiz davlat pedagogika institutida tahsil olayotgan 120 nafar talaba-qiz ishtirokida tashkil etildi. Respondentlarning 60 nafari pedagogik model tatbiq etilgan tajriba guruhini, 60 nafari anʼanaviy jismoniy tarbiya mashgʻulotlari davom ettirilgan nazorat guruhini tashkil etdi. Guruhlarni shakllantirishda talaba-qizlarning kursi, jismoniy tarbiya mashgʻulotlaridagi ishtiroki, sogʻliq holati boʻyicha umumiy mosligi va dastlabki diagnostika natijalari hisobga olindi. Tadqiqot aniqlovchi-diagnostik, shakllantiruvchi-amaliy va yakuniy-refleksiv bosqichlarda olib borildi.

Universitet va kollej talabalari orasidagi sogʻlomlashtiruvchi dasturlar boʻyicha tizimli tahlillar koʻp komponentli, nazariy asoslangan va muntazam qoʻllab-quvvatlovchi aralashuvlar jismoniy faollik va sogʻlom xulq-atvor koʻrsatkichlariga ijobiy taʼsir koʻrsatishini koʻrsatadi [7]. Biroq kognitiv koʻrsatkichlardagi oʻzgarishlar amaliy xulq-atvorga avtomatik ravishda koʻchmasligi, qisqa muddatli elektron yoki maʼlumot beruvchi dasturlar esa barqaror odat yaratishda cheklangan natija berishi mumkin [8]. Shu bois ishlab chiqilgan modelda bilim berish, faoliyatni tashkil etish, shaxsiy maqsad qoʻyish, natijani qayd etish va refleksiv tahlil qilish oʻzaro bogʻlangan jarayon sifatida qaraldi.

Modelning motivatsion mexanizmi oʻzini oʻzi belgilash nazariyasiga tayangan holda talaba-qizning avtonom tanlovi, kompetentlik hissi va faoliyatdan shaxsiy maʼno topishini qoʻllab-quvvatlaydi. Tizimli tahlillar jismoniy faollikning barqaror davom etishida tashqi majburlashdan koʻra identifikatsiyalangan va ichki motivatsiya kuchliroq omil ekanini tasdiqlaydi [9]. Motivatsiyani oshirishga qaratilgan aralashuvlarda maqsad belgilash, oʻzini nazorat qilish, fikr-mulohaza va harakat rejasini tuzish kabi texnikalar samarali komponentlar sifatida ajratilgan [10]. Shuning uchun tajriba guruhida bir xil meʼyorni barcha talabaga tatbiq etish oʻrniga mashq turini tanlash, individual yuklamani moslashtirish, kichik yutuqlarni qayd etish va haftalik shaxsiy harakat maqsadini belgilash amaliyoti qoʻllanildi.

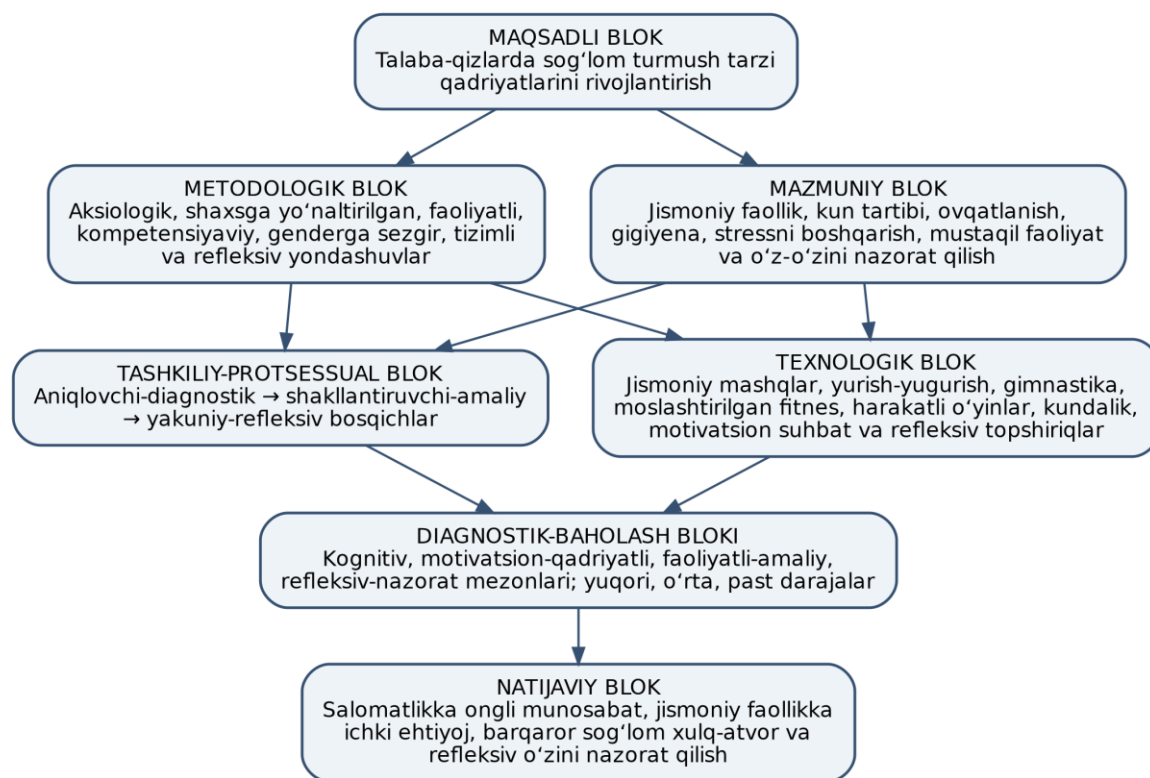
Raqamli va ijtimoiy tarmoq vositalaridan foydalanilgan universitet tadqiqotlari muntazam eslatma, individual fikr-mulohaza va uy sharoitida bajariladigan mashqlarni qoʻllab-quvvatlash jismoniy faollikni

tashkil etishda yordamchi rol o‘ynashini ko‘rsatadi [11,13]. Shu bilan birga, ishlab chiqilgan modelda raqamli xabarlar mustaqil pedagogik yechim emas, balki auditoriya mashg‘uloti, kundalik faoliyat, o‘z-o‘zini baholash va o‘qituvchi bilan refleksiv muloqotni bog‘lovchi vosita sifatida qabul qilindi.

Tahlil va olingan natijalar. Pedagogik model sog‘lom turmush tarzi qadriyatlarini talaba-qiz shaxsining bilimi, munosabati, kundalik faoliyati va o‘zini boshqarish tajribasi birligi sifatida talqin qilishga asoslandi. Modelning ichki mantiqi “maqsad – metodologik asos – mazmun – jarayon – texnologiya – diagnostika – natija” ketma-ketligida qurildi. Maqsadli blok talaba-qizlarda salomatlikni shaxsiy qadriyat sifatida anglash, jismoniy faollikka ichki ehtiyojni rivojlantirish, sog‘lom xulq-atvorni kundalik hayotga kiritish va o‘z holatini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Metodologik blok aksiologik, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli, kompetensiyaviy, genderga sezgir, tizimli va refleksiv yondashuvlar uyg‘unligidan tashkil topdi. Aksiologik yondashuv salomatlikni insonning shaxsiy kamoloti va kasbiy barqarorligi bilan bog‘liq qadriyat sifatida anglashga xizmat qildi. Shaxsga yo‘naltirilgan va genderga sezgir yondashuvlar mashq mazmuni, yuklama, qiziqish va psixologik to‘siqlarni individual hisobga olishni ta‘minladi. Faoliyatli va kompetensiyaviy yondashuvlar bilimni amaliy harakatga ko‘chirishga, refleksiv yondashuv esa talaba-qizning o‘z natijalarini baholashi va keyingi harakatini ongli tuzatishiga yo‘naltirildi.

Mazmuniy blok jismoniy faollik me‘yorlari, umumrivojlantiruvchi mashqlar, yurish va yugurish, gimnastika, harakatli o‘yinlar, moslashtirilgan fitnes, nafas mashqlari, kun tartibi, uyqu gigiyenasi, oqilona ovqatlanish, stressni boshqarish, zararli odatlardan saqlanish, mustaqil mashg‘ulot va o‘z-o‘zini nazorat qilish masalalarini birlashtirdi. Mazmunning farqli jihati shundaki, har bir mashqning organizmga ta‘siri, kayfiyat va ish qobiliyati bilan bog‘liqligi qisqa pedagogik izoh, shaxsiy kuzatuv va refleksiv savol bilan mustahkamlandi. Natijada mashq “bajarilishi lozim bo‘lgan topshiriq”dan “salomatlikni boshqarish vositasi”ga aylantirildi.

1-rasm. Jismoniy tarbiya vositalari asosida talaba-qizlarda sog‘lom turmush tarzi qadriyatlarini rivojlantirishning pedagogik modeli

Tashkiliy-protsessual blok uch bosqichni qamrab oldi. Aniqlovchi-diaagnostik bosqichda talaba-qizlarning bilimlari, salomatlikka munosabati, jismoniy faolligi, mustaqil mashg‘ulot tajribasi va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalari aniqlandi. Shakllantiruvchi-amaliy bosqichda mashg‘ulotlar sog‘lomlashtiruvchi, tarbiyaviy, motivatsion va refleksiv mazmun bilan boyitildi; haftalik harakat rejasi, mustaqil topshiriqlar, jismoniy faollik kundaligi, individual tavsiyalar va motivatsion suhbatlar qo‘llanildi. Yakuniy-refleksiv bosqichda o‘zgarishlar qayta diagnostika qilinib, talaba-qizlarning shaxsiy yutuqlari, saqlanib qolgan to‘siqlari va keyingi harakat strategiyasi muhokama qilindi.

Texnologik blokda mashqni ko'rsatish va takrorlatish bilan cheklanmaydigan metodlar majmuasi qo'llandi: muammoli savol, shaxsiy maqsad qo'yish, tanlovli mashq, kichik guruhda hamkorlik, faol tanaffus, o'zaro qo'llab-quvvatlash, harakat kundaligi, o'zini baholash varaqasi, refleksiv suhbat va natijaga asoslangan individual fikr-mulohaza. Pedagogik shart-sharoitlar sifatida xavfsiz va psixologik qulay muhit yaratish, yuklamani individual moslashtirish, mashg'ulot mazmunini sog'lom turmush tarzi bilan integratsiyalash, mustaqil faollikni rag'batlantirish va mezonli monitoringni uzluksiz olib borish belgilandi.

Diagnostik-baholash blokida to'rtta mezon qo'llandi: kognitiv mezon sog'lom turmush tarzi, jismoniy faollik va o'zini nazorat qilish haqidagi bilimlarni; motivatsion-qadriyatli mezon salomatlikka ichki va mas'uliyatli munosabatni; faoliyatli-amaliy mezon mashqlarni muntazam bajarish, kun tartibiga rioya qilish va mustaqil harakat faoliyatini; refleksiv-nazorat mezonni esa o'z holatini kuzatish, natijalarni tahlil qilish va xulq-atvorni tuzatish ko'nikmalarini ifodaladi. Har bir mezon bo'yicha yuqori, o'rta va past darajalar belgilandi.

Aniqlovchi bosqich natijalarida tajriba va nazorat guruhlarida o'rtasida keskin tafovut kuzatilmadi. Tajriba guruhida yuqori daraja 16,7 foiz, nazorat guruhida 15,0 foizni tashkil etdi; past daraja har ikki guruhda 38,3 foiz bo'ldi. Bu holat shakllantiruvchi bosqichdan keyingi o'zgarishlarni qiyoslash uchun nisbatan teng boshlang'ich sharoit mavjudligini ko'rsatdi. Dastlabki diagnostikada eng katta muammo faoliyatli-amaliy va refleksiv-nazorat komponentlarida qayd etildi: talaba-qizlarning bir qismi sog'lom turmush tarzining ahamiyatini bilgan bo'lsa-da, muntazam mustaqil mashg'ulot, o'z holatini qayd etish va harakat rejasiga rioya qilishda barqarorlik ko'rsatmadi.

1-jadval.

Tajriba va nazorat guruhlarida sog'lom turmush tarzi qadriyatlari shakllanganlik darajasining dinamikasi

Guruh va bosqich	Boshlang'ich natija			Yakuniy natija			Jami
	Yuqori	O'rta	Past	Yuqori	O'rta	Past	
Tajriba guruhi	10 16,7%	27 45,0%	23 38,3%	31 51,7%	24 40,0%	5 8,3%	60
Nazorat guruhi	9 15,0%	28 46,7%	23 38,3%	15 25,0%	32 53,3%	13 21,7%	60

Yakuniy bosqichda tajriba guruhidagi yuqori daraja 51,7 foizga yetib, boshlang'ich holatga nisbatan 35,0 foiz punktga oshdi; past daraja esa 38,3 foizdan 8,3 foizgacha kamaydi. Nazorat guruhida yuqori daraja 15,0 foizdan 25,0 foizga ko'tarildi, past daraja 21,7 foizgacha kamaydi. Shunday qilib, yakuniy natijada tajriba guruhidagi yuqori daraja nazorat guruhiga nisbatan 26,7 foiz punktga yuqori, past daraja esa 13,4 foiz punktga past bo'ldi.

Darajalarga shartli ravishda yuqori – 3 ball, o'rta – 2 ball va past – 1 ball berib hisoblanganda tajriba guruhining umumiy o'rtacha ko'rsatkichi 1,78 ball dan 2,43 ballga oshdi va o'sish sur'ati 36,5 foizni tashkil etdi. Nazorat guruhida ko'rsatkich 1,77 ball dan 2,03 ballga ko'tarilib, o'sish 14,7 foiz bo'ldi. Mezonlar kesimida tajriba guruhida eng katta dinamika refleksiv-nazorat mezonida kuzatildi: o'rtacha ball 1,63 dan 2,35 ga, ya'ni 44,2 foizga oshdi. Faoliyatli-amaliy mezonda o'sish 41,1 foiz, motivatsion-qadriyatli mezonda 34,4 foiz, kognitiv mezonda 30,5 foizni tashkil etdi. Bu natijalar modelning faqat bilimni ko'paytirmaganini, balki sog'lom xulq-atvor va o'zini boshqarish amaliyotini kuchaytirganini ko'rsatadi.

Munozara. Olingan natijalar jismoniy tarbiya vositalarining pedagogik samarasi mashqlar soni yoki yuklama hajmining o'zi bilan emas, ularning qadriyatli maqsad, avtonom motivatsiya, mustaqil faoliyat va refleksiv monitoring bilan qanday birlashtirilganiga bog'liqligini ko'rsatdi. Tajriba guruhidagi yuqori darajaning 51,7 foizga yetishi va refleksiv-nazorat mezonidagi 44,2 foizlik o'sish talaba-qizlarda tashqi nazoratdan ichki boshqaruvga o'tish jarayoni yuz berganini anglatadi. Talaba mashg'ulotni faqat dars talabi sifatida emas, o'z salomatligi, ruhiy barqarorligi va kundalik ish qobiliyatini boshqarish vositasi sifatida qabul qila boshlagan.

Natijalar xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan bir necha qonuniyat bilan mos keladi. Birinchidan, ko'p komponentli universitet dasturlari alohida axborot berishdan ko'ra samaraliroq bo'lib, jismoniy faoliyat, ovqatlanish va vazn bilan bog'liq xulq-atvorning bir necha tomoniga bir vaqtda ta'sir ko'rsatadi [7; 8]. Ikkinchidan, avtonom motivatsiya va kompetentlik hissi mashqni boshlash hamda davom ettirishning muhim sharti hisoblanadi [9]. Shu jihatdan tanlovli mashqlar, individual maqsad, kichik yutuqlarni e'tirof etish va o'z natijasini kuzatish modelning asosiy mexanizmlari bo'ldi.

Uchinchidan, raqamli eslatma va ijtimoiy tarmoq orqali qo'llab-quvvatlash talaba-qizlarning uy sharoitidagi faolligini tashkil etishga yordam beradi [11–13]. Biroq ushbu vositalar pedagogik muloqot,

individual moslashtirish va real harakat tajribasi bilan birlashmaganda qisqa muddatli ta'sir bilan cheklanishi mumkin. Mazkur modelda kundalik va eslatmalar mashg'ulotning o'rnini bosmadi; ular darsdagi maqsadni kundalik hayotga ko'chirish, natijani qayd etish va keyingi mashg'ulotda muhokama qilishga xizmat qildi.

Modelning genderga sezgirligi alohida metodologik ahamiyatga ega. Bu yondashuv talaba-qizlarni biologik yoki ijtimoiy belgilariga ko'ra cheklashni emas, balki jismoniy tayyorgarlik, sog'liq holati, qiziqish, kiyinish va mashq muhitiga oid ehtiyojlarni hisobga olishni anglatadi. Moslashtirilgan fitnes, yurish, gimnastika, nafas mashqlari va harakatli o'yinlarning tanlov asosida qo'llanishi mashg'ulotga psixologik xavfsizlik va kompetentlik hissini kuchaytirdi. Bu UNESCO tomonidan ilgari surilgan moslashuvchan va inklyuziv sifatli jismoniy tarbiya tamoyillariga mos keladi [5].

Tadqiqot natijalarini talqin qilishda ayrim cheklovlar hisobga olinishi lozim. Tajriba bitta oliy ta'lim muassasasi doirasida o'tkazildi; diagnostik vositalarning bir qismi o'z-o'zini baholash ma'lumotlariga tayandi; modelning uzoq muddatli barqarorligi tajribadan keyingi kuzatuv bilan tekshirilmagan. Keyingi tadqiqotlarda turli hudud va ta'lim yo'nalishlaridagi talaba-qizlarni qamrab olish, akselerometr yoki pedometr ma'lumotlaridan foydalanish, motivatsion va refleksiv komponentlarning alohida ta'sirini statistik modelashtirish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Jismoniy tarbiya vositalari asosida talaba-qizlarda sog'lom turmush tarzi qadriyatlarini rivojlantirish pedagogik jihatdan maqsadli, tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilganda samarali kechadi. Ishlab chiqilgan model maqsadli, metodologik, mazmuniy, tashkiliy-protsessual, texnologik, diagnostik-baholash va natijaviy bloklarning uzviy bog'liqligiga asoslanadi. Uning amaliy mexanizmi jismoniy mashg'ulotni sog'lomlashtiruvchi bilim, avtonom motivatsiya, individual harakat rejasi, mustaqil faollik va refleksiv o'zini nazorat qilish bilan integratsiyalashdan iborat.

Tajriba-sinov natijalarida tajriba guruhidagi yuqori daraja 16,7 foizdan 51,7 foizga oshgani, past daraja 38,3 foizdan 8,3 foizga kamaygani, umumiy o'rtacha ballning o'sish sur'ati nazorat guruhidagi 14,7 foizga nisbatan 36,5 foizni tashkil etgani modelning ijobiy pedagogik ta'sirini ko'rsatdi. Eng yuqori o'sishning refleksiv-nazorat va faoliyatli-amaliy mezonlarda qayd etilishi talaba-qizlarda sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlar real xulq-atvor, muntazam jismoniy faollik va o'zini boshqarish ko'nikmalariga o'ta boshlaganini anglatadi.

Modelni oliy ta'lim amaliyotiga tatbiq etishda jismoniy tarbiya mashg'ulotlari mazmunini talaba-qizlarning individual imkoniyatlariga moslashtirish, har bir mashqning salomatlik va kundalik faoliyat bilan bog'liqligini ochib berish, haftalik mustaqil harakat rejasini joriy etish, jismoniy faollik kundaligi va o'z-o'zini baholash vositalaridan foydalanish hamda natijalarni muntazam refleksiv muhokama qilish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6099-son “Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2020.
2. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. – Geneva: World Health Organization, 2020. – ISBN 978-92-4-001512-8.
3. Bull F.C., Al-Ansari S.S., Biddle S. et al. World Health Organization 2020 guidelines on physical activity and sedentary behaviour // British Journal of Sports Medicine. – 2020. – Vol. 54, No. 24. – P. 1451–1462. – DOI: 10.1136/bjsports-2020-102955.
4. World Health Organization. Global Status Report on Physical Activity 2022. – Geneva: World Health Organization, 2022. – 112 p. – ISBN 978-92-4-005915-3.
5. UNESCO. Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers. – Paris: UNESCO, 2015.
6. Müller C., El-Ansari K., El Ansari W. Health-Promoting Behavior and Lifestyle Characteristics of Students as a Function of Sex and Academic Level // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2022. – Vol. 19, No. 12. – Art. 7539. – DOI: 10.3390/ijerph19127539.
7. Plotnikoff R.C., Costigan S.A., Williams R.L. et al. Effectiveness of interventions targeting physical activity, nutrition and healthy weight for university and college students: a systematic review and meta-analysis // International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity. – 2015. – Vol. 12. – Art. 45. – DOI: 10.1186/s12966-015-0203-7.
8. Belogianni K., Baldwin C. Types of Interventions Targeting Dietary, Physical Activity, and Weight-Related Outcomes among University Students: A Systematic Review of Systematic Reviews // Advances in Nutrition. – 2019. – Vol. 10, No. 5. – P. 848–863. – DOI: 10.1093/advances/nmz027.

9. Teixeira P.J., Carraça E.V., Markland D., Silva M.N., Ryan R.M. Exercise, physical activity, and self-determination theory: a systematic review // *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*. – 2012. – Vol. 9. – Art. 78. – DOI: 10.1186/1479-5868-9-78.
10. Knittle K., Nurmi J., Crutzen R. et al. How can interventions increase motivation for physical activity? A systematic review and meta-analysis // *Health Psychology Review*. – 2018. – Vol. 12, No. 3. – P. 211–230. – DOI: 10.1080/17437199.2018.1435299.
11. Duan Y.P., Wienert J., Hu C., Si G.Y., Lippke S. Web-Based Intervention for Physical Activity and Fruit and Vegetable Intake Among Chinese University Students: A Randomized Controlled Trial // *Journal of Medical Internet Research*. – 2017. – Vol. 19, No. 4. – e106. – DOI: 10.2196/jmir.7152.
12. Al-Eisa E., Al-Rushud A., Alghadir A. et al. Effect of Motivation by “Instagram” on Adherence to Physical Activity among Female College Students // *BioMed Research International*. – 2016. – Vol. 2016. – Art. 1546013. – DOI: 10.1155/2016/1546013.
13. Alshahrani A., Siddiqui A., Khalil S. et al. WhatsApp-based intervention for promoting physical activity among female college students, Saudi Arabia: a randomized controlled trial // *Eastern Mediterranean Health Journal*. – 2021. – Vol. 27, No. 8. – P. 782–789. – DOI: 10.26719/emhj.21.012.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARNING JISMONIY KO'RSATKICHLARINI MONITORING QILISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Ikramov Amirbek Aminovich,
Buxoro davlat universiteti doktoranti,
p.f.f.d. (PhD), professor
amirbekikramov@oxu.uz

Maqolada raqamli texnologiyalar (fitnes-brasletlar va smart-soatlar, onlayn platforma hamda sun'iy intellektga asoslangan tahlil tizimi) vositasida oliy ta'lim muassasasi talabalarining jismoniy ko'rsatkichlarini uzluksiz monitoring qilish va takomillashtirish masalasi o'rganilgan. Tadqiqot Osiyo xalqaro universitetining 240 nafar talabasi ishtirokida, bir o'quv yili davomida (tajriba guruhi — 120 nafar, nazorat guruhi — 120 nafar) o'tkazildi. Natijalar tajriba guruhida chidamlilik va funksional ko'rsatkichlarning nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan ishonarli darajada ($p < 0,001$) yuqori yaxshilanganini ko'rsatdi. Kuper testi bo'yicha 14,8%, VO_2max bo'yicha 13,2%, Garvard step-test indeksi bo'yicha 20,9% o'sish qayd etildi. Xulosada raqamli monitoring tizimini jismoniy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish samaradorligi asoslangan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, jismoniy tarbiya, fitnes-treker, sun'iy intellekt, monitoring, chidamlilik, VO_2max , talabalar, oliy ta'lim.

МОНИТОРИНГ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье изучается вопрос непрерывного мониторинга и совершенствования физических показателей студентов высшего учебного заведения посредством цифровых технологий (фитнес-браслетов и смарт-часов, онлайн-платформы и системы анализа на основе искусственного интеллекта). Исследование проведено с участием 240 студентов Азиатского международного университета в течение одного учебного года (экспериментальная группа — 120 человек, контрольная группа — 120 человек). Результаты показали статистически достоверно ($p < 0,001$) более высокое улучшение показателей выносливости и функционального состояния в экспериментальной группе по сравнению с контрольной: прирост по тесту Купера составил 14,8%, по VO_2max — 13,2%, по индексу Гарвардского степ-теста — 20,9%. В заключении обоснована эффективность интеграции системы цифрового мониторинга в процесс физического воспитания.

Ключевые слова: цифровое образование, физическое воспитание, фитнес-трекер, искусственный интеллект, мониторинг, выносливость, VO_2max , студенты, высшее образование.

MONITORING AND IMPROVING STUDENT PHYSICAL INDICATORS USING DIGITAL TECHNOLOGIES

The article examines the continuous monitoring and improvement of the physical indicators of higher-education students by means of digital technologies (fitness bracelets and smartwatches, an online platform, and an artificial-intelligence-based analytical system). The study was conducted with 240 students of the Asian International University over one academic year (experimental group — 120 students, control group — 120 students). The results demonstrated a statistically significant ($p < 0.001$) greater improvement in endurance and functional indicators in the experimental group compared with the control group: the increase was 14.8% for the Cooper test, 13.2% for VO_2max , and 20.9% for the Harvard step-test index. The conclusion substantiates the effectiveness of integrating the digital monitoring system into the physical education process.

Keywords: digital education, physical education, fitness tracker, artificial intelligence, monitoring, endurance, VO_2max , students, higher education.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'lim tizimi raqamli transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. O'quv jarayonining barcha bo'g'inlari kabi jismoniy tarbiya ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini faol joriy etish talabiga duch kelmoqda. Ayni paytda talabalar o'rtasida gipodinamiya, ortiqcha vazn va kam harakatli turmush tarzi bilan bog'liq muammolar keskinlashib bormoqda. Dars jadvalining zichligi, ekran

qarshisida oʻtkaziladigan vaqtning koʻpayishi hamda mustaqil mashgʻulotlarga boʻlgan motivatsiyaning pastligi talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajasiga salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Jahon sogʻliqni saqlash tashkilotining tavsiyalariga koʻra, katta yoshdagilar haftasiga kamida 150 daqiqa oʻrtacha jadallikdagi aerob faollikni bajarishi lozim. Ammo koʻplab tadqiqotlar talabalar ushbu normaga rioya qilmasligini koʻrsatadi. Universitetga oʻtish davri — yoshlarning turmush tarzi keskin oʻzgaradigan, koʻpincha jismoniy faollik pasayadigan davr hisoblanadi. Shu bois aynan oliy taʼlim bosqichida jismoniy faollikni ragʻbatlantiruvchi samarali mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Anʼanaviy jismoniy tarbiya mashgʻulotlarida oʻqituvchi har bir talabaning yuklamaga reaksiyasini, mashgʻulotdan tashqari faolligini va dinamikasini uzluksiz kuzatish imkoniga ega emas. Bu esa yuklamani individuallashtirishni va oʻz vaqtida tuzatishni qiyinlashtiradi. Kiyiladigan qurilmalar (fitnes-braslet va smart-soatlar), mobil ilova hamda onlayn platformalar bu muammoni hal etish uchun katta imkoniyat yaratadi: ular yurak qisqarishlari soni, qadamlar, energiya sarfi va uyqu kabi koʻrsatkichlarni real vaqtda qayd etib, obyektiv maʼlumotlar bazasini shakllantiradi.

Ashyo interneti (IoT) va blokcheyn texnologiyalari asosidagi zamonaviy monitoring tizimlari talabalar jismoniy tayyorgarligi maʼlumotlarini ishonchli toʻplash va uzatish imkonini beradi [5]. Bunday tizimlar vazn, uyqu, yurak-qon tomir koʻrsatkichlari va arterial bosim singari koʻp oʻlchamli maʼlumotlarni yigʻib, oʻqituvchi va talabaga obyektiv manzara taqdim etadi. Ushbu maʼlumotlar asosida sunʼiy intellekt mashgʻulot rejasini moslashtirishi va xavf holatlarini oldindan aniqlashi mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda raqamli fitnes-texnologiyalarning talabalar jismoniy faolligiga taʼsiri turlicha baholanadi. Bir qator tadqiqotlarda kiyiladigan trekerlardan foydalanish oʻz-oʻzidan statistik ishonarli oʻzgarishga olib kelmasligi qayd etilsa [1], boshqa izlanishlarda geymifikatsiya, ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash va murabbiy nazorati bilan birlashtirilgan yondashuv chidamlilik va kardiorespirator koʻrsatkichlarni sezilarli yaxshilashi isbotlangan [2, 6]. Sunʼiy intellekt (SI) asosidagi personallashtirilgan tavsiyalar esa yuklamani individual moslashtirish orqali samaradorlikni yanada oshiradi [3, 4].

Shu bilan birga, aksariyat mavjud tadqiqotlar qisqa muddatli (8–15 hafta) boʻlib, kiyiladigan qurilma, onlayn platforma va SI-tahlilni yagona tizim sifatida birlashtirgan, bir oʻquv yiliga moʻljallangan kompleks yondashuvni baholovchi ishlar yetarli emas. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi mazkur boʻshliqni toʻldirishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli texnologiyalar majmuasi (fitnes-trekerlar, onlayn platforma va SI-tahlil tizimi) asosida talabalar jismoniy koʻrsatkichlarini monitoring qilish va takomillashtirishning pedagogik samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari: raqamli monitoring tizimini jismoniy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish modeli ishlab chiqish; tajriba va nazorat guruhlarida chidamlilik va funksional koʻrsatkichlar dinamikasini qiyosiy baholash; olingan natijalarning statistik ishonchliligini tahlil qilish.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot nazoratlanadigan pedagogik eksperiment koʻrinishida, Osiyo xalqaro universiteti bazasida bir oʻquv yili (9 oy) davomida oʻtkazildi. Tadqiqotda 18–20 yoshli 240 nafar talaba ishtirok etdi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlash yoʻli bilan ikki guruhga ajratildi: tajriba guruhi (TG, n=120) va nazorat guruhi (NG, n=120). Guruhlar jins, yosh va dastlabki jismoniy tayyorgarlik darajasi boʻyicha bir jinsli (gomogen) boʻlib, eksperiment boshida ular oʻrtasida statistik ishonarli farq aniqlanmadi ($p>0,05$).

Barcha ishtirokchilar tadqiqotda ixtiyoriy asosda qatnashishga yozma rozilik berdi. Tibbiy qarshi koʻrsatmalarga ega boʻlgan, shuningdek, oʻlchovlarning kamida bittasida qatnashmagan talabalar tahlildan chiqarildi. Ikkala guruh ham oʻquv rejasidagi majburiy jismoniy tarbiya mashgʻulotlarini bir xil rejimda (haftasiga 2 marta) va bir xil mashqlar majmuasi asosida bajardi.

Muhim uslubiy izoh. Guruhlar oʻrtasidagi farq raqamli tizimning passiv kuzatuv vazifasida emas, balki uning faol pedagogik vosita sifatidagi taʼsirida boʻldi. Jadvaldagi mashgʻulot soatlari teng boʻlsa-da, tajriba guruhida yuklama ikki jihatdan farqlandi: birinchidan, mashgʻulot davomida yuklama jadalligi har bir talabaning maqbul mashqlanish zonasiga (maksimal YuQSning taxminan 60–80%) SI yordamida moslashtirildi, bu bir xil vaqt ichida foydali (effektiv) yuklamani oshirdi; ikkinchidan, onlayn platforma orqali haftalik nazoratli mashgʻulotdan tashqari faollik vazifalari berildi, bu tajriba guruhining umumiy haftalik harakat hajmini kengaytirdi. Nazorat guruhida esa yuklama jadalligi individuallashtirilmadi va mashgʻulotdan tashqari faollik nazorat qilinmadi. Shu tariqa taqqoslanadigan omil — anʼanaviy jarayon va raqamli boshqaruvli jarayonning yaxlit samaradorligidir.

Raqamli texnologiyalar majmuasi

Tajriba guruhida quyidagi uchta oʻzaro bogʻlangan raqamli komponentdan foydalanildi:

1) Kiyiladigan qurilmalar (fitnes-braslet / smart-soat). Har bir talaba kun davomida va mashg‘ulotlarda yurak qisqarishlari soni, qadamlar soni, harakat faolligi va energiya sarfini qayd etuvchi qurilma taqdi. Ma’lumotlar real vaqtda sinxronlanib, shaxsiy kabinetga uzatildi.

2) Onlayn platforma. Markazlashgan veb-platforma har bir talabaning shaxsiy kabinetini, haftalik mashg‘ulot vazifalarini va natijalar tarixini saqladi. O‘qituvchi platforma orqali talabalarning mashg‘ulotdan tashqari faolligini masofadan nazorat qilish va topshiriqlar bajarilishini kuzatish imkoniga ega bo‘ldi.

3) Sun‘iy intellekt (SI) asosidagi tahlil tizimi. SI-modul to‘plangan ma’lumotlarni tahlil qilib, har bir talaba uchun yuklama darajasi, tiklanish holati va xavf indikatorlarini baholadi hamda individual mashg‘ulot tavsiyalarini shakllantirdi. Bu yuklamani o‘z vaqtida tuzatish va individuallashtirishni ta’minladi.

Nazorat guruhida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari an’anaviy tarzda, raqamli monitoring vositalarisiz olib borildi.

Monitoring tizimini integratsiya qilish modeli. Raqamli monitoring tizimi jismoniy tarbiya jarayoniga haftalik sikl asosida integratsiya qilindi. Sikl to‘rtta bosqichdan iborat bo‘ldi: ma’lumot to‘plash, tahlil, tuzatish va qayta aloqa. Birinchi bosqichda kiyiladigan qurilmalar kun davomida va auditoriya mashg‘ulotlarida fiziologik ko‘rsatkichlarni uzluksiz qayd etdi. Ikkinchi bosqichda onlayn platformaga uzatilgan ma’lumotlar SI-modul tomonidan qayta ishlanib, har bir talabaning haftalik faollik darajasi va tiklanish holati baholandi.

Uchinchi bosqichda SI-tizim individual tavsiyalar — navbatdagi hafta uchun mashg‘ulot hajmi va jadalligini — shakllantirdi; yetarlicha yuklamaga ega bo‘lmagan yoki, aksincha, ortiqcha zo‘riqish belgilari kuzatilgan talabalarga o‘qituvchi alohida e’tibor qaratdi. To‘rtinchi bosqichda talaba o‘z natijalari va dinamikasini shaxsiy kabinetda ko‘rib bordi, bu o‘z-o‘zini nazorat qilish va motivatsiyani rag‘batlantirdi. Ushbu to‘rt bosqichli sikl har hafta takrorlanib, yuklamani izchil ravishda individuallashtirishni ta’minladi.

Jismoniy ko‘rsatkichlarni baholash metodlari

Tadqiqotda chidamlilik va funksional holat ko‘rsatkichlari eksperiment boshida va oxirida o‘lchandi. Quyidagi standart testlardan foydalanildi: Kuper 12-daqiqali yugurish testi (aerob chidamlilikni, metrda); kislorodning maksimal iste’moli VO_2max (ml/kg/daq); Garvard step-test indeksi (GSTI) — yurak-qon tomir tizimining yuklamaga moslanuvchanligini baholash; PWC170 testi (kgm/daq/kg) — jismoniy ish qobiliyati; Rufye indeksi (shartli birlik) — yurak faoliyatining yuklamaga reaksiyasi; tinchlikdagi yurak qisqarishlari soni (YuQS, zarba/daq); o‘pkaning hayotiy sig‘imi (O‘pHS/JEL, ml).

Rufye indeksi va tinchlikdagi YuQS uchun ko‘rsatkichning kamayishi ijobiy dinamika sifatida baholanadi. Barcha o‘lchovlar bir xil sharoitda, tayyorlangan mutaxassislar tomonidan o‘tkazildi.

Statistik tahlil. Olingan ma’lumotlar variatsion statistika usullari bilan qayta ishlandi. Har bir ko‘rsatkich uchun o‘rtacha arifmetik qiymat va uning standart xatosi ($M \pm m$) hisoblandi. Guruhlararo va guruh ichidagi farqlarning ishonchliligi Styudent t-mezoni yordamida baholandi. Farqlar $p < 0,05$ bo‘lganda statistik jihatdan ishonarli deb qabul qilindi. Hisob-kitoblar statistik tahlil dasturlari yordamida amalga oshirildi.

Natijalar. Eksperiment boshida tajriba va nazorat guruhlarida barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha statistik jihatdan bir xil edi ($p > 0,05$). Bir o‘quv yilidan so‘ng o‘tkazilgan takroriy o‘lchovlar ikkala guruhda ham ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatdi, biroq o‘zgarishlar ko‘lami keskin farqlandi. 1-jadvalda chidamlilik va funksional ko‘rsatkichlarning dinamikasi keltirilgan.

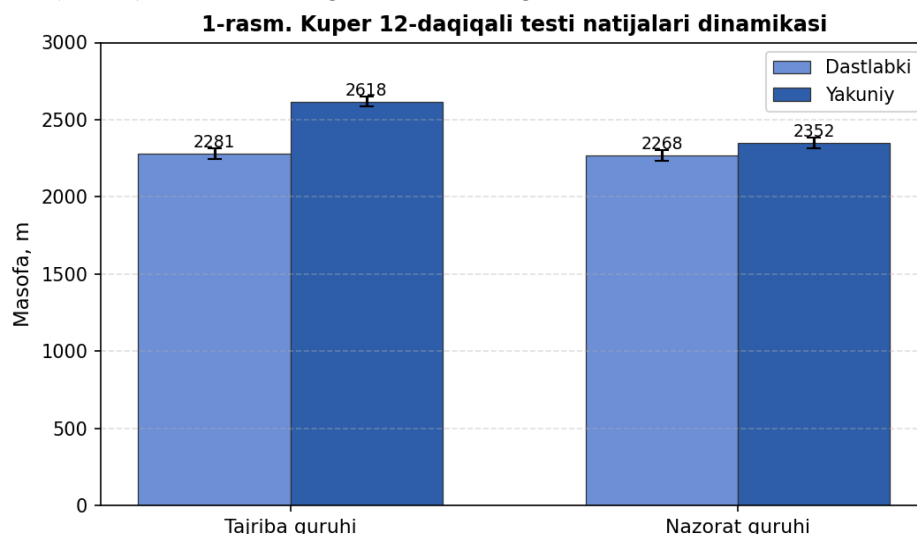
1-jadval.

Tajriba va nazorat guruhlarida jismoniy ko‘rsatkichlar dinamikasi ($M \pm m$)

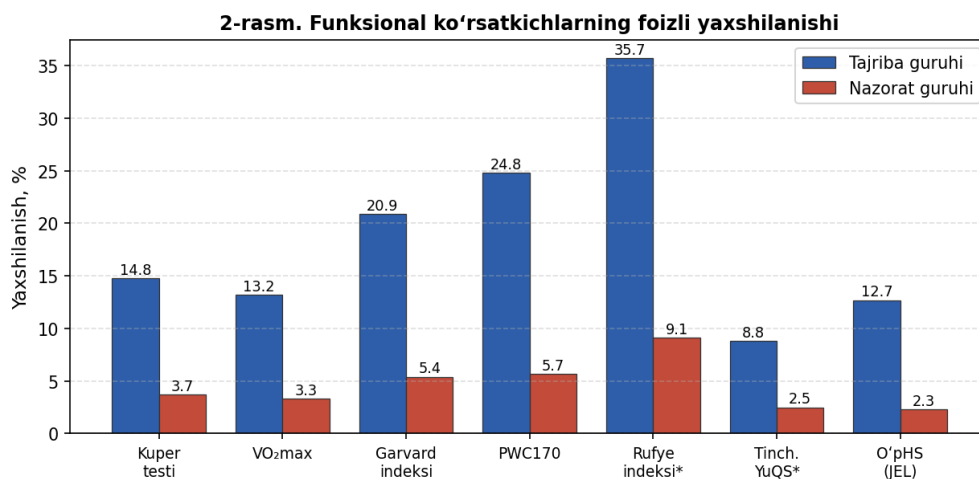
Ko‘rsatkich	TG dastlab	TG yakuniy	NG dastlab	NG yakuniy	p (TG-NG yakuniy)
Kuper testi, m	2281±34	2618±31	2268±36	2352±35	<0,001
VO_2max , ml/kg/daq	42,3±0,6	47,9±0,5	42,0±0,7	43,4±0,6	<0,001
GST indeksi	68,4±1,2	82,7±1,1	67,9±1,3	71,6±1,2	<0,001
PWC170, kgm/daq/kg	14,1±0,3	17,6±0,3	14,0±0,3	14,8±0,3	<0,001
Rufye indeksi	9,8±0,3	6,3±0,2	9,9±0,3	9,0±0,3	<0,001
Tinchlikdagi YuQS, z/daq	74,7±0,8	68,1±0,7	74,9±0,9	73,0±0,8	<0,001
O‘pHS (JEL), ml	3625±42	4085±40	3640±45	3725±44	<0,001

Izoh: TG — tajriba guruhi ($n=120$), NG — nazorat guruhi ($n=120$). Rufye indeksi va YuQS uchun ko‘rsatkichning kamayishi ijobiy natija hisoblanadi.

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinadiki, tajriba guruhida barcha ko’rsatkichlar bo’yicha o’zgarishlar nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori bo’ldi. Kuper testi natijasi TGda o’rtacha 337 metrga (14,8%) yaxshilandi, NGda esa bu ko’rsatkich faqat 84 metrni (3,7%) tashkil etdi. VO₂max tajriba guruhida 42,3 dan 47,9 ml/kg/daq gacha (13,2%) oshdi, nazorat guruhida esa o’zgarish 3,3% bilan cheklandi.

Yurak-qon tomir tizimining funksional holatini aks ettiruvchi ko’rsatkichlar ham sezilarli yaxshilandi. Garvard step-test indeksi TGda 20,9% ga oshdi, bu yurakning yuklamaga moslanuvchanligi ortganini bildiradi. Rufye indeksi esa 9,8 dan 6,3 gacha kamaydi (35,7% yaxshilanish) — bu «yaxshi» funksional holat chegarasiga o’tishni anglatadi. Tinchlikdagi YuQS TGda 6,6 zarbaga kamayishi yurak faoliyatining iqtisodlashganidan dalolat beradi.

* Rufye indeksi va YuQS uchun kamayish ijobiy natija hisoblanadi (mutlaq o’zgarish foizi keltirilgan).

2-rasmda keltirilgan foizli yaxshilanish dinamikasi ikkala guruh o’rtasidagi farqni yaqqol ko’rsatadi. Barcha ko’rsatkichlar bo’yicha tajriba guruhi nazorat guruhidan 3–4 barobar yuqori natijaga erishdi. O’lchovlar oxiridagi guruhlararo farqlarning barchasi statistik jihatdan yuqori darajada ishonarli bo’ldi ($p < 0,001$). Bu raqamli monitoring tizimining ijobiy ta’sirini tasodifiy emas, balki qonuniy natija sifatida baholash imkonini beradi.

Guruhlar ichidagi o’zgarishlarni batafsil tahlil qilish uchun mutlaq va foizli o’sish ko’rsatkichlari hisoblab chiqildi (2-jadval). Tajriba guruhida barcha ko’rsatkichlar bo’yicha guruh ichidagi o’zgarishlar statistik jihatdan yuqori ishonarli ($p < 0,001$) bo’lsa, nazorat guruhida o’zgarishlarning bir qismi ishonarlilik chegarasiga yetmadi ($p > 0,05$).

2-jadval.

Ko’rsatkichlarning guruh ichidagi mutlaq va foizli o’zgarishi

Ko’rsatkich	TG Δ mutlaq	TG Δ %	TG p	NG Δ mutlaq	NG Δ %	NG p
Kuper testi, m	+337	14,8%	<0,001	+84	3,7%	<0,05
VO ₂ max, ml/kg/daq	+5,6	13,2%	<0,001	+1,4	3,3%	>0,05
GST indeksi	+14,3	20,9%	<0,001	+3,7	5,4%	<0,05

Ko'rsatkich	TG Δ mutlaq	TG Δ %	TG p	NG Δ mutlaq	NG Δ %	NG p
PWC170, kgm/daq/kg	+3,5	24,8%	<0,001	+0,8	5,7%	>0,05
Rufye indeksi	-3,5	35,7%	<0,001	-0,9	9,1%	<0,05
Tinchlikdagi YuQS, z/daq	-6,6	8,8%	<0,001	-1,9	2,5%	>0,05
O'pHS (JEL), ml	+460	12,7%	<0,001	+85	2,3%	>0,05

Izoh: Δ — eksperiment boshidan oxirigacha bo'lgan o'zgarish. Rufye indeksi va YuQS uchun manfiy o'zgarish ijobiy dinamikani bildiradi.

Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhida nafaqat guruhlararo, balki guruh ichidagi o'zgarishlar ham barqaror va ishonarli xarakterga ega. Ayniqsa jismoniy ish qobiliyati (PWC170) va yurak faoliyatining tiklanish tezligini aks ettiruvchi Rufye indeksi bo'yicha erishilgan o'sish ahamiyatli: ular aerob chidamlilik va yurak-qon tomir tizimining moslanuvchanligi sezilarli yaxshilanganini tasdiqlaydi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar majmuasini jismoniy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish talabalarining chidamlilik va funksional ko'rsatkichlarini sezilarli yaxshilashga olib kelishini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar geymifikatsiya va raqamli nazoratga asoslangan intervensiyalarning kardiorespirator tayyorgarlikni oshirishdagi samaradorligini tasdiqlagan ilmiy ishlar bilan uyg'unlashadi [2, 6]. Xuddi shuningdek, SI-personallashtirilgan intervensiyalar fiziologik ko'rsatkichlarni yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatishi haqidagi xulosalar [3] bizning natijalarimiz bilan mos keladi.

Tajriba guruhida erishilgan yuqori samaradorlikni bir necha omil bilan izohlash mumkin. Bu yerda asosiy e'tiborni qaratish lozim bo'lgan jihat shundaki, ikkala guruhda jadvaldagi mashg'ulot vaqti teng bo'lsa-da, ular bajargan foydali (effektiv) yuklama va umumiy harakat hajmi bir xil emas edi. Birinchidan, kiyiladigan qurilmalar orqali uzluksiz obyektiv monitoring talabalarda o'z-o'zini nazorat qilish va motivatsiyani oshirdi. Ikkinchidan, onlayn platforma mashg'ulotdan tashqari nazoratli faollikni rag'batlantirib, tajriba guruhining umumiy haftalik harakat hajmini oshirdi va o'qituvchiga yuklamani masofadan boshqarish imkonini berdi. Uchinchidan, SI-tahlil tizimi mashg'ulot jadalligini har bir talabaning maqbul mashqlanish zonasiga moslab, bir xil vaqt ichida yuklamaning treninglik samarasini oshirdi hamda ortiqcha zo'riqish va yetarlicha bo'lmagan yuklamaning oldini oldi. Aynan shu uch omilning yig'indisi bir xil dars soatlari sharoitida ham natijalar farqini izohlaydi.

Shuni ta'kidlash lozimki, ayrim tadqiqotlarda fitnes-trekerlarning yakka o'zidan foydalanish sezilarli natija bermasligi qayd etilgan [1]. Bizning tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, samaradorlikning kaliti aynan texnologiyalarni yagona pedagogik tizimga birlashtirishda — monitoring, masofaviy nazorat va SI-personallashtirishning uyg'unligidadir. Texnologiya o'z-o'zidan emas, balki metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan jarayon doirasida samara beradi.

Raqamli monitoringning yana bir muhim jihati — uning pedagogik qayta aloqani kuchaytirishi. Talaba o'z natijalarini real vaqtda ko'rib borishi va dinamikani kuzatishi motivatsiyani oshiradigan kuchli psixologik omil hisoblanadi. Bu natijalar ilmiy adabiyotda keltirilgan, SI va geymifikatsiya elementlari talabalarda qiziqish uyg'otishi va fitnes maqsadlariga erishishni qo'llab-quvvatlashi haqidagi ma'lumotlar bilan muvofiq keladi [3, 8]. Onlayn platforma orqali o'qituvchining masofadan nazorati esa mashg'ulotdan tashqari faollikni rag'batlantirib, umumiy harakat hajmini oshirdi.

Amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Kiyiladigan qurilma, onlayn platforma va SI-tahlil tizimini birlashtirgan monitoring modeli talabalarining jismoniy tayyorgarligini obyektiv baholash, yuklamani individuallashtirish va jismoniy faollikni uzluksiz rag'batlantirish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin. Ushbu yondashuv, ayniqsa, katta guruhlar bilan ishlashda o'qituvchining har bir talabani individual kuzatish imkoniyatini kengaytiradi.

Xulosa. O'tkazilgan pedagogik eksperiment raqamli texnologiyalar majmuasi — fitnes-trekerlar, onlayn platforma va sun'iy intellektga asoslangan tahlil tizimini jismoniy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish talabalarining jismoniy ko'rsatkichlarini takomillashtirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi.

Bir o'quv yili davomida tajriba guruhida chidamlilik va funksional ko'rsatkichlar nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan ishonarli darajada ($p < 0,001$) yuqori yaxshilandi: Kuper testi bo'yicha 14,8%, $VO_2\max$ bo'yicha 13,2%, Garvard step-test indeksi bo'yicha 20,9%, PWC170 bo'yicha 24,8% va Rufye indeksi bo'yicha 35,7% ijobiy dinamika qayd etildi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosaga kelindi: raqamli monitoring tizimi yuklamani individuallashtirish, talabalarning motivatsiyasini oshirish va o‘qituvchi nazoratini kuchaytirish orqali jismoniy tarbiyaning pedagogik samaradorligini ta’minlaydi. Mazkur model oliy ta’lim muassasalarining jismoniy tarbiya jarayoniga joriy etish uchun tavsiya etilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Rote A.E. Investing in college students: the role of the fitness tracker // Health Education Journal. — 2018. — Vol. 77(6). — P. 710–718. — DOI: 10.1177/0017896918784646.
2. García-Hermoso A., Ramírez-Vélez R., et al. A gamification-based intervention program that encourages physical activity improves cardiorespiratory fitness of college students: «The Matrix rEFvolution Program» // International Journal of Environmental Research and Public Health. — 2020. — Vol. 17(3). — P. 877.
3. Optimization of academic performance and mental health in college students through an AI-driven personalized physical exercise and mindfulness intervention system // Scientific Reports. — 2026. — DOI: 10.1038/s41598-026-37028-6.
4. Artificial intelligence in physical education: comprehensive review and future teacher training strategies // Frontiers in Public Health. — 2024. — Vol. 12. — Art. 1484848.
5. Physical fitness data monitoring of college students based on the internet of things and blockchain // Frontiers in Public Health. — 2022. — Vol. 10. — Art. 940451.
6. App-supported versus conventional college physical education: Effects on standardized physical fitness scores and exercise motivation in Chinese university students // PLOS ONE. — 2025. — DOI: 10.1371/journal.pone.0345759.
7. Enhancing table tennis performance and physical fitness through digital technology: a quasi-experimental study based on the TPACK framework // Frontiers in Sports and Active Living. — 2025. — Art. 1595455.
8. Effectiveness of a Digital Game-Based Physical Activity Program (AI-FIT) on Health-Related Physical Fitness in Elementary School Children // Healthcare. — 2025. — Vol. 13(11). — P. 1327.

IQTISODIY TA'LIM VA TARBIYA

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IQTISODIY TARBIYALANGANLIK DARAJASINI ANIQLASH MEZONLARI, KO'RSATKICHLARI VA DIAGNOSTIK METODIKASI

Boltayeva Nasiba Ilhom qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti
“Maktabgacha ta'lim” kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi,
Buxoro shahri, O'zbekiston Respublikasi
boltayevanasiba343@gmail.com

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasini aniqlashning mezonlari, ko'rsatkichlari va diagnostik metodikasi ishlab chiqilgan. Muallif tomonidan iqtisodiy tarbiyalanganlik uch component – kognitiv (bilim), motivatsion (munosabat) va faoliyatli (ko'nikma) birligida talqin qilinib, har biri uchun mezon va ko'rsatkichlar tizimi hamda 0–2 ballik baholash shkalasi asoslangan. Diagnostik metodikaning ishonchliligi Buxoro, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlaridagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari (412 nafar 5–6 yoshli bola) misolida tekshirilgan. Boshlang'ich kesim natijalari bolalarda, ayniqsa, faoliyatli komponentning zaif shakllanganini (past daraja 43,0%) ko'rsatdi. Yakuniy kesimda tajriba guruhida yuqori daraja 19,2%dan 41,8%ga o'sdi, past daraja 37,7%dan 12,9%ga kamaydi, nazorat guruhida esa o'zgarishlar sezilarli darajada kam bo'ldi. Olingan natijalar ishlab chiqilgan diagnostik apparatning sezuvchanligi va turli hududiy sharoitlarda qo'llanilishga yaroqliligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy tarbiyalanganlik, pedagogik diagnostika, mezon, ko'rsatkich, baholash darajasi, STEAM texnologiyasi, tajriba-sinov, pedagogik o'lchov.

КРИТЕРИИ, ПОКАЗАТЕЛИ И ДИАГНОСТИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ВОСПИТАННОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В данной статье разработаны критерии, показатели и диагностическая методика определения уровня экономической воспитанности детей дошкольного возраста. Экономическая воспитанность рассматривается автором в единстве трёх компонентов — когнитивного (знания), мотивационного (отношение) и деятельностного (умения), для каждого из которых обоснована система критериев и показателей, а также шкала оценивания от 0 до 2 баллов. Надёжность диагностической методики проверена на примере опытно-экспериментальной работы (412 детей 5–6 лет), проведённой в дошкольных образовательных учреждениях Бухарской, Навоийской и Кашкадарьинской областей. Результаты констатирующего среза показали слабую сформированность деятельностного компонента (низкий уровень — 43,0%). На итоговом срезе в экспериментальной группе высокий уровень вырос с 19,2% до 41,8%, низкий снизился с 37,7% до 12,9%, тогда как в контрольной группе изменения оказались значительно меньшими. Полученные результаты подтверждают чувствительность диагностического аппарата и его применимость в различных региональных условиях.

Ключевые слова: дошкольное образование, экономическое воспитание, экономическая воспитанность, педагогическая диагностика, критерий, показатель, уровень оценивания, технология STEAM, опытно-экспериментальная работа, педагогическое измерение.

CRITERIA, INDICATORS, AND DIAGNOSTIC METHODOLOGY FOR DETERMINING THE LEVEL OF ECONOMIC UPBRINGING IN PRESCHOOL CHILDREN

This article develops the criteria, indicators, and diagnostic methodology for determining the level of economic upbringing in preschool children. The author interprets economic upbringing as a unity of three components—cognitive (knowledge), motivational (attitude), and activity-based (skill)—and substantiates a system of criteria and indicators for each, along with a 0–2 point assessment scale. The reliability of the diagnostic methodology was tested through an experimental study conducted in preschool educational

organizations in the Bukhara, Navoi, and Kashkadarya regions, involving 412 children aged 5–6. The baseline assessment results showed that the activity-based component was particularly weakly developed in the children (low level at 43.0%). In the final assessment, the high-level share in the experimental group increased from 19.2% to 41.8%, while the low-level share decreased from 37.7% to 12.9%. In contrast, the changes in the control group were significantly less pronounced. The obtained results confirm the sensitivity of the developed diagnostic tool and its suitability for application in diverse regional contexts.

Keywords: preschool education, economic upbringing, level of economic upbringing, pedagogical diagnostics, criterion, indicator, assessment level, STEAM technology, experimental study, pedagogical measurement.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyani samarali tashkil etish, avvalo, uning natijadorligini obyektiv baholay oladigan diagnostik apparatga tayanadi. Har qanday pedagogik metodikaning samaradorligini isbotlash uchun boshlang'ich va yakuniy holatni aniq o'lchaydigan mezon va ko'rsatkichlar tizimi zarur bo'ladi. Biroq maktabgacha ta'lim amaliyotida bolalarning iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasini aniqlashning yagona, ilmiy asoslangan metodikasi hozircha yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Mavzuning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son “Maktabgacha ta'lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni bilan belgilangan maktabgacha ta'limda innovatsion va o'yinga asoslangan yondashuvlarni joriy etish vazifalari bilan bevosita bog'liq [5]. Innovatsion metodikalarning amaliyotga joriy etilishi ularning natijadorligini o'lchash imkonini beruvchi validlashtirilgan diagnostik vositalarsiz to'liq bo'lolmaydi.

Iqtisodiy tarbiyalanganlik – bu bolada iqtisodiy tushunchalar, qadriyatli munosabat va amaliy ko'nikmalarning shakllanganlik darajasini ifodalovchi integral sifat sifatida qaraladi. Uni o'lchash uchun tarbiyalanganlikning tarkibiy komponentlarini ajratish va har biriga mos mezon, ko'rsatkich hamda baholash darajalarini belgilash talab etiladi.

Ilmiy yangilik shundan iboratki, birinchi marta maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyalanganlikni uch komponentli tuzilma asosida baholovchi mezon-ko'rsatkichlar tizimi va unga mos diagnostik vositalar majmuasi ishlab chiqilib, uning sezuvchanligi uch viloyat miqyosidagi tajriba-sinov ishlarida tekshirildi.

Mazkur maqolaning maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasini aniqlash mezonlari, ko'rsatkichlari va diagnostik metodikasini ishlab chiqish hamda uning ishonchliligini tajriba-sinov asosida tekshirishdan iborat.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tadqiqot obyekti – maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 5–6 yoshli bolalarda iqtisodiy tarbiyalanganlikni shakllantirish va uni diagnostika qilish jarayoni. Tadqiqot predmeti – iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasini aniqlashning mezonlari, ko'rsatkichlari va diagnostik metodikasi.

Bolalarni iqtisodiy tarbiyalash muammosi A.D. Shatova va A.A. Smolentseva tomonidan o'rganilgan bo'lib, ular maktabgacha yoshda iqtisodiy tasavvurlarni shakllantirishning mazmuniy asoslarini ishlab chiqqan [1; 2]. STEAM texnologiyasi sharoitida bolalar kompetensiyalarini rivojlantirish va baholash masalalari O. Monkeviciene va hammualliflari tomonidan asoslangan [3]. Tarbiyachilarning STEAM ta'limini joriy etishdagi kompetentlik bosqichlari M. Yee Ng va S. Mohamed tadqiqotlarida tahlil qilingan [4]. Pedagogik diagnostika nazariyasida tarbiyalanganlikni komponentli tuzilma sifatida baholash yondashuvi keng qo'llaniladi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: nazariy tahlil va umumlashtirish; pedagogik kuzatish; bolalar bilan individual suhbat va topshiriqli sinov (test-o'yin); tarbiyachi va ota-onalar so'rovi; olingan ma'lumotlarni miqdoriy-sifatiy tahlil qilish. Tajriba-sinov ishlari Buxoro, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlaridagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jami 412 nafar 5–6 yoshli bola ishtirokida o'tkazildi. Bolalar tajriba (STEAM asosidagi metodika joriy etilgan) va nazorat (an'anaviy metodika) guruhlariga taqsimlandi.

Iqtisodiy tarbiyalanganlik uch komponent birligida aniqlandi: kognitiv (iqtisodiy tushunchalarni bilish), motivatsion (pul, mehnat va resurslarga qadriyatli munosabat) hamda faoliyatli (tejamkorlik, iqtisodiy tanlov va amaliy ko'nikmalar). Har bir komponent uchun mezon va ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi (1-jadval).

1-jadval. Iqtisodiy tarbiyalanganlikni baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

Komponent / mezon	Ko‘rsatkichlar	Diagnostik vosita
Kognitiv (bilim)	Iqtisodiy tushunchalarni (pul, ehtiyoj, mehnat, tejamkorlik) bilish va izohlash	Topshiriqli suhbat, rasmi test-o‘yin
Motivatsion (munosabat)	Pul, resurs va mehnat natijasiga qadriyatli munosabat, qiziqish	Kuzatish, tanlov vaziyatlari, ota-ona so‘rovi
Faoliyatli (ko‘nikma)	Tejamkorlik, iqtisodiy tanlov qilish, resurslarni taqsimlash ko‘nikmasi	Amaliy o‘yin-topshiriq, rolli o‘yin tahlili

Har bir ko‘rsatkich 0–2 ball tizimida baholandi (0 – namoyon bo‘lmaydi; 1 – qisman, tarbiyachi ko‘magida namoyon bo‘ladi; 2 – mustaqil va barqaror namoyon bo‘ladi). Uch komponent bo‘yicha jami to‘qqizta ko‘rsatkich qo‘llanilganligi bois maksimal ball 18 ni tashkil etadi. Yig‘indi ball asosida bolaning tarbiyalanganlik darajasi aniqlandi (2-jadval).

2-jadval. Iqtisodiy tarbiyalanganlik darajalarining baholash shkalasi

Daraja	Ball oralig‘i	Sifat tavsifi
Yuqori	13–18 ball	Bola iqtisodiy tushunchalarni mustaqil izohlaydi, tanlov vaziyatlarida asoslangan qaror qabul qiladi, tejamkorlikni faoliyatida namoyon etadi
O‘rta	7–12 ball	Tushunchalarni tarbiyachi ko‘magida izohlaydi, ko‘nikmalar beqaror namoyon bo‘ladi
Past	0–6 ball	Iqtisodiy tasavvurlar uzuq-yuluq, amaliy vaziyatlarda tanlov tasodifiy xarakterga ega

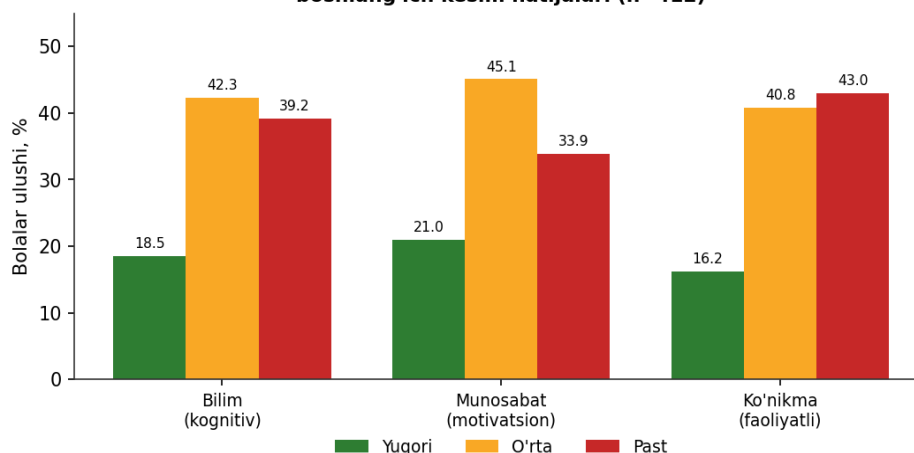
Mezonlarning diagnostik apparatdagi tuzilmaviy ulushi 3-rasmda keltirilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Diagnostik metodika asosida o‘tkazilgan boshlang‘ich kesim natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalarning aksariyati iqtisodiy tarbiyalanganlikning o‘rta va past darajasida joylashgan. Uch komponent bo‘yicha taqsimot 3-jadval va 1-rasmda aks ettirilgan.

3-jadval. Boshlang‘ich kesim natijalarining komponentlar bo‘yicha taqsimoti (n = 412)

Komponent	Yuqori, %	O‘rta, %	Past, %
Kognitiv	22,3	44,9	32,8
Motivatsion	20,1	43,7	36,2
Faoliyatli	15,3	41,7	43,0

1-rasm. Iqtisodiy tarbiyalanganlik komponentlari bo‘yicha boshlang‘ich kesim natijalari (n=412)

1-rasm. Boshlang‘ich kesimda iqtisodiy tarbiyalanganlik komponentlarining daraja bo‘yicha taqsimoti

Jadval va rasm ma‘lumotlarining qiyosiy tahlili quyidagi qonuniyatlarni ochib beradi. Birinchidan, uchala komponent bo‘yicha ham o‘rta daraja ustunlik qiladi (41,7–44,9%), bu 5–6 yoshli bolalarda iqtisodiy

tasavvurlarning shakllanish bosqichida ekanligini bildiradi. Ikkinchidan, kognitiv komponentda yuqori daraja ulushi eng katta (22,3%), faoliyatli komponentda esa eng kichik (15,3%) bo‘lib, ular orasidagi farq 7,0 foiz punktni tashkil etadi. Uchinchidan, past daraja ulushi kognitivdan faoliyatli komponent tomon izchil o‘shib boradi: 32,8% → 36,2% → 43,0%.

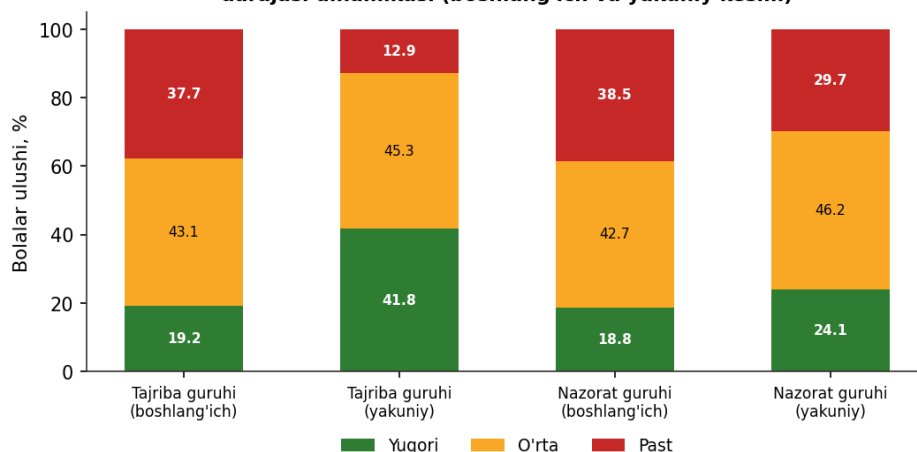
Ushbu taqsimot pedagogik jihatdan muhim xulosaga olib keladi: bolalarda iqtisodiy bilim (nima ekanligini bilish) nisbatan yaxshiroq shakllangan, ammo bu bilimni amaliy vaziyatga tatbiq etish ko‘nikmasi (qanday qilishni bilish) sezilarli darajada orqada qolmoqda. Faoliyatli komponentda past daraja ulushining 43,0% ni tashkil etishi bolalarning deyarli yarmi tanlov vaziyatlarida iqtisodiy jihatdan asoslangan qaror qabul qila olmasligini ko‘rsatadi. Bu holat an’anaviy metodikaning verbal-tushuntirish xarakteriga ega ekanligi bilan izohlanadi va aynan STEAM yondashuvining amaliy-loyihaviy tabiati ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilganligini asoslaydi.

Yakuniy kesim natijalari tajriba guruhida iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasining sezilarli o‘sganini ko‘rsatdi. Tajriba va nazorat guruhlaridagi dinamika qiyosi 4-jadval va 2-rasmda keltirilgan.

4-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarida iqtisodiy tarbiyalanganlik dinamikasi

Guruh / daraja	Yuqori (boshl.), %	Yuqori (yakuniy), %	Past (boshl.), %	Past (yakuniy), %
Tajriba guruhi	19,2	41,8	37,7	12,9
Nazorat guruhi	18,8	24,6	38,1	30,4
Farq (T–N)	+0,4	+17,2	–0,4	–17,5

2-rasm. Tajriba va nazorat guruhlarida iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasi dinamikasi (boshlang‘ich va yakuniy kesim)

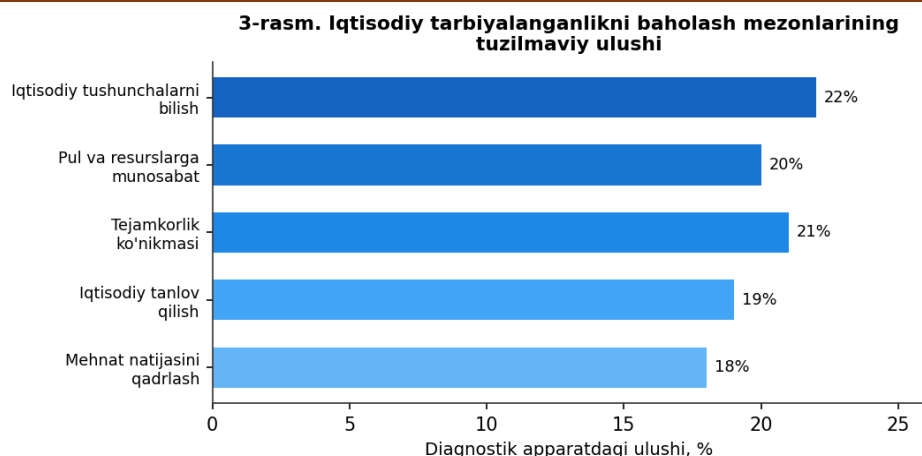
2-rasm. Tajriba va nazorat guruhlarida yakuniy kesim natijalari

4-jadval ma’lumotlari tahlili quyidagilarni ko‘rsatadi. Boshlang‘ich kesimda tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatsiz bo‘lgan (yuqori daraja bo‘yicha 0,4 foiz punkt, past daraja bo‘yicha 0,4 foiz punkt), ya’ni guruhlar dastlab bir xil sharoitda bo‘lgan. Bu tajribaning tozaligini ta’minlaydi va olingan farqni aynan joriy etilgan metodikaga bog‘lash imkonini beradi.

Yakuniy kesimda esa manzara tubdan o‘zgardi. Tajriba guruhida yuqori daraja 22,6 foiz punktga (19,2%dan 41,8%ga, ya’ni 2,18 barobar) o‘tdi, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich atigi 5,8 foiz punktni tashkil etdi (18,8%dan 24,6%ga). Past daraja tajriba guruhida 24,8 foiz punktga qisqardi (37,7%dan 12,9%ga, ya’ni 2,92 barobar), nazorat guruhida esa 7,7 foiz punktga (38,1%dan 30,4%ga). Guruhlar orasidagi yakuniy farq yuqori daraja bo‘yicha 17,2 foiz punktni, past daraja bo‘yicha 17,5 foiz punktni tashkil etadi.

Bu raqamlar ikki xulosaga asos bo‘ladi. Metodik jihatdan – STEAM asosidagi metodika an’anaviy yondashuvga nisbatan taxminan uch barobar yuqori dinamika beradi. Diagnostik jihatdan – ishlab chiqilgan mezon-ko‘rsatkichlar tizimi guruhlar o‘rtasidagi bu farqni aniq qayd eta oladi, ya’ni yetarlicha sezuvchanlikka ega. Agar diagnostik apparat sezuvchanligi past bo‘lganida, u ikkala guruhda ham o‘xshash natija ko‘rsatgan va real o‘zgarishlarni ko‘rsata olmagan bo‘lardi. Nazorat guruhidagi kichik, ammo nolga teng bo‘lmagan o‘shish (5,8 foiz punkt) esa metodikaning bolalarning tabiiy yosh rivojlanishi natijasidagi o‘zgarishlarni ham qayd eta olishini bildiradi.

Diagnostik apparatning tuzilmaviy asosi – mezonlarning muvozanatli taqsimoti – natijalarning obyektivligini ta’minladi. Har bir mezon umumiy baholashda taxminan teng ulushga ega bo‘lib, bu bir komponentning boshqasidan ustun kelib qolishining oldini oladi (3-rasm).

3-rasm. Mezonlarning diagnostik apparatdagi muvozanatli tuzilmasi

Mezonlarning teng ulushli taqsimoti metodologik jihatdan muhim: agar, masalan, kognitiv komponentga ko'proq vazn berilganida, diagnostika bolaning haqiqiy tarbiyalanganligini emas, balki faqat bilimni o'lchagan bo'lardi. Muvozanatli tuzilma esa iqtisodiy tarbiyalanganlikni integral sifat sifatida – bilim, munosabat va ko'nikma birligida baholash imkonini beradi, bu esa metodikaning konstrukt validligini oshiradi.

Olingan natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan uyg'un keladi: O. Monkeviciene va hammualliflari ham STEAM amaliyotlarining bolalar kompetensiyalari rivojiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini tajribada asoslagan [3]. Ayni paytda mazkur tadqiqot ushbu ta'sirni aynan iqtisodiy tarbiya sohasida va milliy ta'lim sharoitida o'lchash imkonini beruvchi diagnostik vosita bilan to'ldiradi.

Metodikaning uch viloyat (Buxoro, Navoiy, Qashqadaryo) miqyosida sinovdan o'tkazilishi uning turli ijtimoiy-iqtisodiy va hududiy sharoitlarda qo'llanilishga yaroqliligini tasdiqladi. Bu diagnostik apparatning respublika miqyosida tarqatilishi uchun zamin yaratadi.

Xulosa. Tadqiqot natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasini aniqlashning mezonlari, ko'rsatkichlari va diagnostik metodikasi ishlab chiqildi. Iqtisodiy tarbiyalanganlik kognitiv, motivatsion va faoliyatli komponentlar birligida talqin qilinib, har biri uchun mezon-ko'rsatkichlar tizimi, 0–2 ballik baholash mezonlari va uch bosqichli daraja shkalasi asoslandi.

Buxoro, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlarida 412 nafar bola ishtirokida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari metodikaning ishonchliligi va sezuvchanligini tasdiqladi. Tajriba guruhida yuqori daraja 2,18 barobar o'sib, past daraja 2,92 barobar kamaydi; nazorat guruhida esa dinamika sezilarli darajada past bo'ldi. Guruhlar o'rtasidagi 17 foiz punktdan ortiq farqning aniq qayd etilishi diagnostik apparatning yetarli sezuvchanlikka ega ekanini ko'rsatadi.

Boshlang'ich kesimda faoliyatli komponentning eng zaif bo'g'in ekani (past daraja 43,0%) aniqlandi, bu maktabgacha ta'lim amaliyotida iqtisodiy bilimni amaliy ko'nikmaga aylantirishga alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Ushbu diagnostik apparat STEAM texnologiyasi asosidagi iqtisodiy tarbiya metodikasi samaradorligini o'lchashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Keyingi tadqiqotlar metodikani raqamli (kompyuter asosidagi) diagnostika vositalari bilan boyitishga hamda uning statistik validligini kengaytirilgan namuna asosida chuqurroq tekshirishga yo'naltiriladi.

Adabiyotlar:

1. Шатова А.Д. Экономическое воспитание дошкольников. — Москва: Педагогическое общество России, 2015. — 254 с.
2. Смоленцева А.А. Дошкольная экономика. — Санкт-Петербург: Детство-Пресс, 2019. - 176 с.
3. Monkeviciene O., Autukeviciene B., Kaminskiene L., Monkevicius J. Impact of innovative STEAM education practices on teacher professional development and 3–6 year old children's competence development // Journal of Social Studies Education Research. — 2020. — Vol. 11, No. 4. — P. 1–27.
4. Yee Ng M.M., Mohamed S. Stages of Preschool Teacher Competence in Implementing STEM Learning // International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development. — 2025. — Vol. 14, No. 1. — P. 449–464.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son “Maktabgacha ta'lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni.

INKLYUZIV TA'LIM

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY EHTIYOJLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

*Jo'rayeva Lola Kenjayevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
1-bosqich tayanch doktoranti*

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. O'qituvchilarning inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishi uchun zarur bo'lgan metodik, psixologik-pedagogik, maxsus kasbiy, moddiy-texnik hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish ehtiyojlari tizimlashtirilgan. Shuningdek, ushbu ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan kompleks strategiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular malaka oshirish, metodik ta'minotni takomillashtirish, mentorlik tizimini rivojlantirish, fanlararo hamkorlikni kuchaytirish va raqamli ta'lim resurslaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish hamda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, jismoniy tarbiya, adaptiv jismoniy madaniyat, kasbiy ehtiyojlar, kasbiy kompetentlik, pedagogik strategiyalar, malaka oshirish, metodik ta'minot.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И СТРАТЕГИИ ИХ РАЗВИТИЯ

В статье проведён научно-педагогический анализ профессиональных потребностей учителей физической культуры, работающих в условиях инклюзивного образования. Систематизированы методические, психолого-педагогические, специальные профессиональные, материально-технические и образовательные потребности педагогов. Предложены стратегии их удовлетворения, включающие повышение квалификации, совершенствование методического обеспечения, развитие наставничества, междисциплинарного взаимодействия и использование цифровых образовательных ресурсов. Результаты исследования направлены на повышение профессиональной компетентности учителей физической культуры и совершенствование качества инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, физическая культура, адаптивная физическая культура, профессиональные потребности, профессиональная компетентность, педагогические стратегии.

PROFESSIONAL NEEDS OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN INCLUSIVE EDUCATION AND STRATEGIES FOR THEIR DEVELOPMENT

This article analyzes the professional needs of physical education teachers working in inclusive educational settings. The study systematizes methodological, psychological-pedagogical, professional, material-technical, and continuous professional development needs of teachers. Based on the analysis, comprehensive strategies are proposed, including professional development programs, improvement of methodological support, mentoring, interdisciplinary cooperation, and the use of digital educational resources. The findings contribute to improving teachers' professional competence and enhancing the quality of inclusive physical education.

Keywords: inclusive education, physical education, adaptive physical education, professional needs, professional competence, pedagogical strategies, professional development.

Kirish. Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi jismoniy, sensor, intellektual yoki boshqa rivojlanish xususiyatlaridan qat'i nazar barcha o'quvchilar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Mazkur jarayonda jismoniy tarbiya fanining o'zni alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan jismoniy mashg'ulotlar o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash, harakat faolligini rivojlantirish, ijtimoiy moslashuvini ta'minlash hamda jamoada o'z o'rnini topishiga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Natijada umumta'lim maktablarida alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar

sonining ortishi jismoniy tarbiya o'qituvchilari oldiga yangi kasbiy vazifalarni qo'yimoqda. Endilikda pedagog nafaqat sog'lom o'quvchilar bilan ishlashi, balki turli imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda adaptiv mashg'ulotlarni tashkil etish kompetensiyasiga ham ega bo'lishi zarur.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab jismoniy tarbiya o'qituvchilari inklyuziv sinflarda ishlash uchun yetarli metodik tayyorgarlikka ega emas. Adaptiv jismoniy tarbiya metodikasi, individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, maxsus pedagogika va psixologiya asoslari, assistiv vositalardan foydalanish hamda ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish bo'yicha kasbiy ehtiyojlar mavjud. Ushbu ehtiyojlarning o'z vaqtida aniqlanmasligi va qondirilmassligi inklyuziv ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularni tizimlashtirish hamda samarali qondirish strategiyalarini ishlab chiqish bugungi kun pedagogika fanining dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining asosiy kasbiy ehtiyojlarini aniqlash, ularni ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilish hamda ushbu ehtiyojlarni qondirishning samarali strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta'lim bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi barcha ta'lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta'limni tashkil etishdan iborat. Ayniqsa, jismoniy tarbiya fanida inklyuziv yondashuvni samarali amalga oshirish o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, metodik savodxonligi va adaptiv pedagogik kompetensiyalariga bevosita bog'liq.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda inklyuziv jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotchilar inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati o'qituvchilarning maxsus pedagogik bilimlari, amaliy ko'nikmalari va inklyuziv qadriyatlarga munosabati bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishini ta'minlash, malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda amaliy metodik qo'llanmalarni yaratish inklyuziv ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi.

Mahalliy olimlarning ilmiy ishlari ham O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarni ijtimoilashtirish hamda pedagoglarni ushbu faoliyatga tayyorlash masalalariga bag'ishlangan. So'nggi yillarda inklyuziv ta'limni huquqiy, tashkiliy va metodik jihatdan takomillashtirish bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini kompleks o'rganish va ularni qondirish mexanizmlarini ishlab chiqishga oid tadqiqotlar yetarli darajada yoritilmagan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jismoniy tarbiya o'qituvchilari inklyuziv sinflarda ishlash jarayonida bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Jumladan, turli nozologik guruhlariga mansub o'quvchilar uchun moslashtirilgan mashqlarni tanlash, yuklama me'yorini individual belgilash, harakat faoliyatini differensial tashkil etish, mashg'ulotlarda xavfsizlikni ta'minlash hamda baholash mezonlarini moslashtirish bo'yicha metodik ehtiyojlar mavjud. Bundan tashqari, defektolog, psixolog, tibbiyot xodimlari va ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish bo'yicha ham kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish zarurati kuzatilmoqda.

Pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning kasbiy ehtiyojlari faqat yangi bilimlarni egallash bilan cheklanmaydi. Ular metodik ta'minot, zamonaviy o'quv-uslubiy materiallar, adaptiv sport anjomlari, raqamli ta'lim resurslari, konsultativ yordam hamda uzluksiz malaka oshirish imkoniyatlariga ham ehtiyoj sezadilar. Mazkur ehtiyojlarni tizimli ravishda qondirish pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, inklyuziv ta'lim sifatini oshirish va barcha o'quvchilarning jismoniy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy manbalar tahlili asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini aniqlash, ularni ustuvor yo'nalishlar bo'yicha tasniflash hamda ushbu ehtiyojlarni qondirishning ilmiy asoslangan strategiyalarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ilmiy vazifalaridan biridir. Shu sababli mazkur tadqiqotda kasbiy ehtiyojlarning mazmuni, ularning shakllanish omillari va ularni qondirishning samarali pedagogik strategiyalarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda inklyuziv ta'lim sharoitida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini aniqlash va ularni qondirish strategiyalarini ishlab chiqish maqsadida nazariy hamda empirik tadqiqot metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi.

Nazariy metodlar sifatida ilmiy-pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish usullaridan foydalanildi.

Ushbu metodlar orqali inklyuziv ta’limning mazmuni, jismoniy tarbiya o’qituvchilariga qo’yilayotgan zamonaviy kasbiy talablar hamda kasbiy ehtiyojlarning nazariy asoslari o’rganildi.

Empirik tadqiqot metodlari sifatida pedagogik kuzatuv, anketa so’rovi va suhbat usullaridan foydalanish nazarda tutildi. Shuningdek, olingan ma’lumotlarni tahlil qilishda statistik umumlashtirish va foiz ko’rsatkichlari asosida taqqoslash usullaridan foydalanildi. Bu esa o’qituvchilarning kasbiy ehtiyojlarini ustuvorlik darajasiga ko’ra baholash hamda ularni qondirish strategiyalarini ishlab chiqishga imkon berdi. Tadqiqot natijalarining ishonchiligidini ta’minlash maqsadida ilmiy adabiyotlardan olingan nazariy ma’lumotlar amaliy kuzatuv natijalari bilan o’zaro solishtirildi va umumlashtirildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy tayyorgarligi ta’lim sifati va pedagogik jarayon samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogdan nafaqat jismoniy tarbiya faniga oid nazariy bilim va amaliy ko’nikmalar, balki alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo’lgan o’quvchilarning yosh, psixofiziologik va funksional rivojlanish xususiyatlarini chuqur bilish, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish kompetensiyasi ham talab etiladi. Shu bilan birga, o’qituvchi adaptiv jismoniy tarbiya vositalari va metodlaridan oqilona foydalanish, o’quv yuklamalarini individuallashtirish, xavfsiz ta’lim muhitini yaratish hamda har bir o’quvchining jismoniy rivojlanish dinamikasini pedagogik nazorat qilishga tayyor bo’lishi zarur.

Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’lim sharoitida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini ilmiy asosda aniqlash, ularning metodik, psixologik va amaliy tayyorgarligi darajasini baholash hamda aniqlangan ehtiyojlar asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur vazifaning samarali hal etilishi jismoniy tarbiya mashg’ulotlarining inklyuziv tamoyillar asosida tashkil etilishiga, alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo’lgan o’quvchilarning ta’lim jarayoniga to’laqonli integratsiyalashuviga hamda ularning jismoniy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va harakat faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini tizimli o’rganish va ularni qondirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish inklyuziv ta’lim samaradorligini ta’minlashning muhim shartlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda inklyuziv ta’lim amaliyotiga oid tadqiqotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy faoliyati mazmuni inklyuziv ta’lim sharoitida an’anaviy pedagogik faoliyatga nisbatan ancha murakkablashadi. Bunday sharoitda o’qituvchi faqatgina jismoniy mashqlarni o’rgatish bilan cheklanib qolmay, balki o’quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlash, jismoniy yuklamalarni moslashtirish, xavfsiz ta’lim muhitini yaratish, fanlararo hamkorlikni yo’lga qo’yish hamda ta’lim natijalarini monitoring qilish kabi kompleks vazifalarni ham bajaradi. Shu sababli o’qituvchilarning kasbiy ehtiyojlarini aniqlash va ularni tizimli ravishda qondirish inklyuziv ta’lim samaradorligini ta’minlovchi muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi.

Mavjud ilmiy manbalar, ilg’or pedagogik tajribalar hamda inklyuziv ta’lim amaliyotiga qo’yilayotgan zamonaviy talablarni qiyosiy tahlil qilish asosida jismoniy tarbiya o’qituvchilarining kasbiy ehtiyojlari beshta ustuvor yo’nalishga tizimlashtirildi (1-jadval). Mazkur tasnif o’qituvchilarning kasbiy faoliyatida uchraydigan metodik, psixologik, tashkiliy va amaliy ehtiyojlarni kompleks baholash imkonini beradi.

1-jadval.

Inklyuziv ta’lim sharoitida jismoniy tarbiya o’qituvchilarining asosiy kasbiy ehtiyojlari

№	Kasbiy ehtiyoj yo’nalishlari	Mazmuni
1	Pedagogik-metodik ehtiyojlar	Adaptiv mashqlarni tanlash, individual va differensial yondashuvni qo’llash, moslashtirilgan dars ishlanmalarini ishlab chiqish
2	Psixologik-pedagogik ehtiyojlar	Maxsus ta’lim ehtiyojiga ega o’quvchilar bilan samarali muloqot, motivatsiyani shakllantirish, inklyuziv psixologik muhit yaratish
3	Maxsus kompetensiyalar	Adaptiv jismoniy tarbiya, inklyuziv pedagogika, maxsus pedagogika, reabilitatsiya va funksional diagnostika asoslarini egallash
4	Moddiy-texnik ehtiyojlar	Moslashtirilgan sport anjomlari, assistiv vositalar, xavfsiz va qulay sport muhiti bilan ta’minlash
5	Kasbiy rivojlanish ehtiyojlari	Malaka oshirish kurslari, seminarlar, treninglar, mentorlik dasturlari va tajriba almashish tizimida muntazam ishtirok etish

1-jadval ma’lumotlari shuni ko’rsatadiki, inklyuziv ta’lim sharoitida jismoniy tarbiya o’qituvchisining kasbiy ehtiyojlari ko’p komponentli tuzilishga ega bo’lib, ular faqat nazariy bilimlarni boyitish bilan chegaralanmaydi. Aksincha, mazkur ehtiyojlar pedagogik-metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, amaliy

kompetensiyalarni rivojlantirish, psixologik tayyorgarlikni mustahkamlash hamda zamonaviy moddiy-texnik resurslardan samarali foydalanishni ham qamrab oladi. Shuning uchun ushbu ehtiyojlarning har birini alohida emas, balki o‘zaro uzviy bog‘liq tizim sifatida ko‘rib chiqish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik-metodik ehtiyojlar tarkibida o‘quv mashg‘ulotlarini adaptatsiyalash, harakat topshiriqlarining murakkablik darajasini o‘quvchilarning funksional imkoniyatlariga mos ravishda belgilash, baholash mezonlarini individuallashtirish hamda differensial o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish ustuvor o‘rin egallaydi. Ayniqsa, turli nozologik guruhlarga mansub o‘quvchilar bilan ishlashda mashg‘ulot mazmunini moslashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalarning yetarli emasligi o‘qituvchilarning amaliy faoliyatida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

Psixologik-pedagogik ehtiyojlar esa o‘qituvchilarning inklyuziv sinf jamoasida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, barcha o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini rag‘batlantirish, diskriminatsiya va stigmatizatsiyaning oldini olish hamda motivatsion qo‘llab-quvvatlash mexanizmlaridan samarali foydalanish bilan bog‘liqdir. Pedagogning kommunikativ kompetensiyasi va empatik yondashuvi inklyuziv ta‘lim muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Maxsus kompetensiyalar yo‘nalishi adaptiv jismoniy tarbiya metodikasi, maxsus pedagogika, reabilitatsiya asoslari, funksional holatni baholash, jismoniy yuklamalarni individuallashtirish va sog‘liqni saqlovchi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishni o‘z ichiga oladi. Mazkur kompetensiyalar o‘qituvchiga har bir o‘quvchi uchun individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash hamda mashg‘ulotlarni xavfsiz tashkil etish imkonini beradi.

Moddiy-texnik ehtiyojlar ham inklyuziv ta‘lim samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Sport zallarining arxitektura jihatidan qulayligi, moslashtirilgan sport jihozlari, assistiv texnologiyalar, taktil va vizual ko‘rsatkichlar, xavfsizlik vositalari hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta‘minlanganlik darajasi o‘qituvchining metodik imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Kasbiy rivojlanish ehtiyojlari esa uzluksiz ta‘lim tamoyili asosida malaka oshirish, ilmiy-amaliy seminarlar, treninglar, mentorlik dasturlari, metodik birlashmalar faoliyatida ishtirok etish hamda ilg‘or tajribalarni ommalashtirish orqali qondirilishi mumkin. Bunday faoliyat o‘qituvchilarning kasbiy refleksiyasini rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish va kasbiy kompetentligini muntazam yangilab borishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, amaliyotda jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, ayniqsa, tayanch-harakat apparati buzilgan, ko‘rish va eshitishda nuqsoni mavjud hamda intellektual rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda metodik qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Mashg‘ulot mazmunini moslashtirish, yuklama hajmi va intensivligini me‘yorlash, o‘quvchilarning funksional holatini monitoring qilish hamda jarohatlanish xavfini minimallashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalarga ehtiyoj yuqoriligicha qolmoqda. Mazkur holat jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, inklyuziv ta‘lim samaradorligi pedagogning defektolog, psixolog, logoped, tibbiyot xodimlari va ota-onalar bilan olib boradigan tizimli hamkorligiga ham bevosita bog‘liq. Fanlararo hamkorlik asosida o‘quvchilarning individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish, ularning jismoniy rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish hamda pedagogik qarorlarni birgalikda qabul qilish inklyuziv ta‘lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Shu bois multidissiplinar jamoada ishlash kompetensiyasini rivojlantirish jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining ustuvor kasbiy ehtiyojlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Aniqlangan kasbiy ehtiyojlarni tizimli ravishda qondirish maqsadida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi strategik yo‘nalishlar ishlab chiqildi (2-jadval).

2-jadval.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini qondirish strategiyalari

Strategiya	Amalga oshirish mazmuni	Kutilayotgan natija
Uzluksiz malaka oshirish	Inklyuziv ta‘lim va adaptiv jismoniy tarbiya bo‘yicha maxsus kurslar tashkil etish	Kasbiy kompetensiyaning tizimli rivojlanishi
Metodik ta‘minotni takomillashtirish	Metodik qo‘llanmalar, dars ishlanmalari, elektron resurslar va video tavsiyalar ishlab chiqish	Mashg‘ulotlarning metodik sifati va samaradorligining oshishi
Mentorlik tizimini rivojlantirish	Tajribali pedagoglar va yosh mutaxassislar o‘rtasida mentorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish	Amaliy ko‘nikmalarning shakllanishi va tajriba almashishning kuchayishi
Fanlararo	Psixolog, defektolog, logoped, shifokor va ota-	Individual yondashuv

hamkorlikni rivojlantirish	onalar bilan jamoaviy faoliyatni tashkil etish	samaradorligining ortishi
Raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish	Onlayn platformalar, videodarslar, virtual metodik bazalar va masofaviy konsultatsiyalarni tashkil etish	Mustaqil kasbiy rivojlanish imkoniyatlarining kengayishi

Taklif etilgan strategiyalar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni kompleks ravishda amalga oshirish jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, uzluksiz malaka oshirish nazariy bilimlarning yangilanishini ta’minlasa, metodik ta’minotni takomillashtirish va mentorlik tizimi ushbu bilimlarni amaliy faoliyatga samarali tatbiq etish imkonini yaratadi. Fanlararo hamkorlik va raqamli texnologiyalar esa inklyuziv ta’limning zamonaviy talablariga mos pedagogik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini ilmiy asosda aniqlash va ularni qondirishga qaratilgan strategiyalarni amaliyotga joriy etish inklyuziv jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari sifatini oshirish, alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning ta’lim jarayonidagi faolligini kuchaytirish hamda inklyuziv ta’lim tizimining pedagogik samaradorligini ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’lim sharoitida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy faoliyati an’anaviy ta’lim sharoitiga nisbatan kengroq kompetensiyalarni talab etadi. O‘qituvchi nafaqat jismoniy mashqlarni o‘rgatish metodikasini mukammal egallashi, balki alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan o‘quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni amalga oshirishi, adaptiv jismoniy tarbiya metodlarini qo‘llashi hamda ko‘p tarmoqli mutaxassislar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi zarur.

Ilmiy adabiyotlar va mavjud pedagogik tajribalar tahlili asosida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy ehtiyojlari beshta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lishi aniqlandi: pedagogik-metodik ehtiyojlar, psixologik-pedagogik ehtiyojlar, maxsus kasbiy kompetensiyalar, moddiy-texnik ta’minot hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish ehtiyojlari. Ushbu ehtiyojlarning o‘zaro uzviy bog‘liqligi inklyuziv ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi asoslandi. Tadqiqot davomida inklyuziv ta’lim sharoitida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy ehtiyojlarini qondirishning kompleks strategiyasi ishlab chiqildi. Mazkur strategiya uzluksiz malaka oshirish, metodik ta’minotni takomillashtirish, mentorlik institutini rivojlantirish, fanlararo hamkorlikni kuchaytirish hamda raqamli ta’lim resurslaridan samarali foydalanish kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu strategiyalar pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bilan bir qatorda inklyuziv jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son. Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining inklyuziv ta’limni tashkil etish bo‘yicha amaldagi qarorlari va me‘yoriy-huquqiy hujjatlari. Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar. Toshkent, 2023.
6. Abdullayeva Sh.A. Inklyuziv ta’lim pedagogikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
7. Rasulov A.X., Yuldashev R.M. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2023.

INKLYUZIV TA’LIMDA KOMPETENSIYAVIY VA SHAXSGA YO’NALTIRILGAN YONDASHUVLAR INTEGRATSIYASI

Samiyeva Gulnora Rajabmurodovna,

Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Mazkur maqolada inkluziv ta’lim muhitida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda kompetensiyaviy va shaxsga yo’naltirilgan yondashuvlarni integratsiyalashning ilmiy-metodik imkoniyatlari yoritilgan. Mazkur integratsiya talabaning individual imkoniyatlari, ta’limiy ehtiyojlari, qiziqishlari va kasbiy rivojlanish sur’atlarini hisobga olgan holda bilim, ko’nikma, amaliy tajriba, refleksiya va kasbiy mustaqillikni kompleks rivojlantirishga yo’naltirilganligi bayon etilgan. Kreativ mashqlar talabalarning kasbiy muammoni hal qilish, o’z imkoniyatlarini anglash, hamkorlik qilish, refleksiya va mustaqil kasbiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi asoslangan.

Kalit so’zlar: inkluziv ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan yondashuv, kasbiy kompetentlik, IMKON+, individual imkoniyat, kreativ mashq, refleksiya, hamkorlik, kasbiy salohiyat.

ИНТЕГРАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО И ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДОВ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье раскрыты научно-методические возможности интеграции компетентностного и личностно-ориентированного подходов в развитии профессиональной компетентности студентов в условиях инклюзивной образовательной среды. Показано, что данная интеграция направлена на комплексное развитие знаний, умений, практического опыта, рефлексии и профессиональной самостоятельности с учетом индивидуальных возможностей, образовательных потребностей, интересов и темпов профессионального развития студентов. Обосновано, что креативные упражнения являются эффективным средством развития у студентов компетенций, связанных с решением профессиональных проблем, осознанием собственных возможностей, сотрудничеством, рефлексией и самостоятельным принятием профессиональных решений.

Ключевые слова: инклюзивное образование, компетентностный подход, личностно-ориентированный подход, профессиональная компетентность, IMKON+, индивидуальные возможности, креативное упражнение, рефлексия, сотрудничество, профессиональный потенциал.

INTEGRATION OF COMPETENCY-BASED AND PERSON-CENTERED APPROACHES IN INCLUSIVE EDUCATION

This article explores the scientific and methodological possibilities of integrating competency-based and student-centered approaches to developing students’ professional competence in an inclusive educational environment. It demonstrates that this integration is aimed at the comprehensive development of knowledge, skills, practical experience, reflection, and professional autonomy, taking into account students’ individual capabilities, educational needs, interests, and pace of professional development. Creative exercises are substantiated as an effective means of developing students’ competencies in professional problem-solving, awareness of their own capabilities, collaboration, reflection, and independent professional decision-making.

Keywords: inclusive education, competency-based approach, student-centered approach, professional competence, IMKON+, individual capabilities, creative exercise, reflection, collaboration, professional potential.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biri talabani tayyor bilimlarni o’zlashtiruvchi obyektidan o’z kasbiy rivojlanishini boshqaruvchi faol subyektga aylantirishdan iborat. Ayniqsa, inkluziv ta’lim sharoitida bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki talabalarning imkoniyatlari, o’zlashtirish sur’ati, psixologik xususiyatlari, muloqot usullari va ta’limiy ehtiyojlari bir xil emas. Shuning uchun inkluziv ta’limda barcha talabalar uchun yagona pedagogik usulni qo’llash samarali natija bermaydi. Bir tomondan, talaba kelgusidagi kasbiy faoliyatni mustaqil bajarishga tayyor bo’lishi uchun aniq kompetensiyalarni egallashi kerak. Ikkinchi tomondan, ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni uning individual xususiyatlari va imkoniyatlariga moslashtirilishi lozim.

Mazkur ehtiyoj **kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarning integratsiyasini** talab etadi. Kompetensiyaviy yondashuvning asosiy savoli:

“Talaba nimani real kasbiy faoliyatda bajara oladi?”

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning asosiy savoli esa:

“Mazkur talaba ushbu natijaga o‘z imkoniyatlari va individual rivojlanish xususiyatlaridan kelib chiqib qanday erishadi?” Demak, mazkur ikki yondashuvning integratsiyasi: “Qanday kasbiy natijaga erishiladi?” + “Bu natijaga talaba qanday individual yo‘l orqali erishadi?” degan yaxlit pedagogik masalani hal qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta‘lim natijasini bilimlarning hajmi bilan emas, balki talabaning o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va tajribasidan amaliy vaziyatlarda foydalana olish qobiliyati bilan belgilaydi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa talabaning individual tajribasi, imkoniyatlari, qiziqishi, ehtiyoji, rivojlanish sur‘ati va o‘zini namoyon qilish usullarini hisobga olishga asoslanadi. Inklyuziv ta‘limda ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi quyidagi mantiqda namoyon bo‘ladi: individual imkoniyat → moslashtirilgan topshiriq → faol kasbiy tajriba → individual refleksiya → kompetentlik → kasbiy salohiyat. Bunda ta‘limning yakuniy kasbiy talabi pasaytirilmaydi. Aksincha, bir xil kasbiy natijaga erishishning turli pedagogik yo‘llari yaratiladi. Masalan, bir talaba kasbiy vazifani yozma loyiha shaklida, ikkinchisi og‘zaki taqdimot, uchinchi raqamli mahsulot, to‘rtinchisi amaliy model orqali namoyon qilishi mumkin. Bajarish shakli individual bo‘lsa-da, baholanadigan kasbiy kompetensiya mazmuni umumiy bo‘lib qoladi.

Shu sababli inklyuziv ta‘limda pedagogik adolatlilik “hamma talabaga bir xil topshiriq berish”da emas, balki hamma talabaga kasbiy natijaga erishish uchun zarur sharoit yaratishda namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot doirasida kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni integratsiyalash quyidagi bosqichlarda tashkil etildi:

1. Diagnostika. Talabaning boshlang‘ich kasbiy tayyorgarligi, qobiliyatlari, motivatsiyasi va individual ehtiyojlari aniqlanadi.

2. Individual maqsadlashtirish. Umumiy kasbiy kompetensiya doirasida talabaning individual rivojlanish maqsadi belgilanadi.

3. Variativ faoliyat. Bir kompetensiyani rivojlantiruvchi turli murakkablik va formatdagi topshiriqlar taklif etiladi.

4. Hamkorlik. Talaba guruhda o‘zining kuchli tomonlarini namoyon qiladigan faoliyatga jalb qilinadi.

5. Refleksiya. O‘z natijasini boshlang‘ich imkoniyati bilan taqqoslash asosida rivojlanish dinamikasi aniqlanadi.

6. Korreksiya. Keyingi individual vazifa va rivojlanish trayektoriyasi belgilanadi.

Mazkur sikl “IMKON+” texnologiyasining asosiy mantig‘i bilan uyg‘unlashib: imkon → maqsad → faoliyat → refleksiya → natija → imkon+ ko‘rinishida amalga oshiriladi.

Kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni birlashtirishda kreativ topshiriqlar muhim metodik vosita sifatida qo‘llanildi. Quyida tajribada foydalanish uchun ishlab chiqilgan asosiy mashqlar va ularning pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi.

1. “Mening imkoniyatlar xaritam” mashqi

Maqsad: talabaning o‘z kuchli jihatlari, mavjud imkoniyatlari va rivojlanish ehtiyojlarini anglashini ta‘minlash. Talabaga uch ustundan iborat individual xarita taklif etiladi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Men qila olaman	Men rivojlantirmoqchiman	Menga qanday yordam kerak?
mavjud ko‘nikmalar	rivojlanish ehtiyoji	zarur resurs va pedagogik ko‘mak

Masalan, talaba “jamoadi ishlay olaman”, “ommaviy chiqish qilishni rivojlantirmoqchiman”, “kichik guruhdagi mashqlar va pedagog feedbacki kerak” tarzida javob beradi.

Samaradorlik tahlili. Mazkur mashq shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning diagnostik va refleksiv imkoniyatlarini kuchaytiradi. Talaba o‘zini “imkoniyati cheklangan shaxs” sifatida emas, balki rivojlanish resurslariga ega subyekt sifatida anglay boshlaydi. Mashq, ayniqsa, motivatsion-qadriyatli va refleksiv-rivojlantiruvchi komponentlarga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Tajriba jarayonida umumiy 9 foizlik o‘zish fonida mazkur turdagi mashqlar o‘z imkoniyatiga ishonch, individual maqsad qo‘yish va o‘zini baholash sifatlarining rivojlanishiga xizmat qilgan asosiy metodlardan biri sifatida baholandi.

2. “Bir muammo — uch yechim” mashqi

Maqsad: kreativ fikrlash va kasbiy muammoli vaziyatlarda alternativ qaror ishlab chiqish kompetensiyasini rivojlantirish. Talabalarga muayyan kasbiy vaziyat beriladi. Masalan:

“Guruhdagi bir talaba topshiriqlarni bajarishda muntazam qiyinchilikka duch kelmoqda va guruh faoliyatidan chetlashmoqda. Muammoni hal qilishning uch xil pedagogik yechimini taklif qiling.” Talaba: an’anaviy yechim; innovatsion yechim; inklyuziv-individual yechim ishlab chiqishi kerak.

Samaradorlik tahlili. Mashq tayyor javobni eslab qolishdan ko’ra divergent fikrlashga yo’naltiradi. Kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan talaba bilimni real vaziyatga tatbiq etadi; shaxsga yo’naltirilgan jihatdan esa yechimni o’z tajribasi va imkoniyatidan kelib chiqib shakllantiradi. Mazkur mashq kognitiv-kasbiy va faoliyatli-amaliy kompetensiyalar integratsiyasini kuchaytiradi. Tajriba guruhidagi talabalarda bitta standart javobdan ko’ra bir nechta muqobil variant taklif qilish faolligi oshgani kuzatilgan.

3. “Kasbiy konstruktor” mashqi

Maqsad: kasbiy vazifaning tarkibiy qismlarini mustaqil loyihalash va moslashtirish ko’nikmasini rivojlantirish. Talabaga kartochkalar yoki elektron bloklar beriladi: maqsad – vaziyat – resurs – cheklov – metod – natija. Talaba ularni birlashtirib, kasbiy faoliyat modeli yaratadi.

Masalan: Maqsad: talabani faol ishtirok ettirish. Vaziyat: guruhdagi kommunikativ qiyinchilik. Resurs: raqamli platforma. Cheklov: og’zaki ishtirok etishdagi qiyinchilik. Metod: anonim digital brainstorming. Natija: barcha talabalar fikri jarayonga jalb qilinadi.

Samaradorlik tahlili. Mazkur mashq “bir xil topshiriq – bir xil usul” stereotipini buzadi. Talaba kasbiy maqsadga turli metodlar yordamida erishish mumkinligini tushunadi. Mashq kasbiy vaziyatni modellash, moslashtirish va pedagogik qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan talabalarda o’z imkoniyatlariga mos faoliyat usulini tanlash imkoniyati mustaqillik va faol ishtirokni oshiradi.

4. “Rolni almashtir” mashqi

Maqsad: empatiya, kommunikativ kompetentlik va inklyuziv fikrlashni rivojlantirish.

Talabalar guruhlariga bo’linib, bir vaziyatni turli rollarda tahlil qiladi: talaba; pedagog; ota-ona; tyutor; guruhdoshi; ta’lim tashkiloti rahbari. Har bir ishtirokchi muammoni o’z roli nuqtayi nazaridan tahlil qiladi va yechim beradi.

Samaradorlik tahlili. Mazkur mashq shaxsga yo’naltirilgan yondashuvning eng muhim belgilaridan biri bo’lgan boshqa shaxsning ehtiyoji va nuqtayi nazarini tushunishni rivojlantiradi.

Kasbiy jihatdan esa talaba bir vaziyatning ko’p subyektlilik xarakterini anglaydi, manfaatlarni muvofiqlashtirish va muloqotga asoslangan qaror ishlab chiqishni o’rganadi. Ushbu mashq kommunikativ-hamkorlik kompetensiyasining rivojlanishida ayniqsa, samarali bo’lib, guruh ichidagi o’zaro yordam va teng sheriklikni kuchaytiradi.

5. “Cheklovni imkoniyatga aylantir” mashqi

Maqsad: muammoga resurs nuqtayi nazaridan qarash, adaptiv va innovatsion yechim yaratish. Talabaga biror cheklov beriladi: “Talaba katta hajmdagi yozma matn bilan ishlashda qiyinchilikka duch keladi.” Vazifa - ushbu cheklovni hisobga olgan holda kamida uchta ta’lim yechimini ishlab chiqish. Masalan: matnni audio formatga o’tkazish; vizual sxemadan foydalanish; topshiriqni bosqichlarga bo’lish; AI yoki assistiv vosita yordamidan foydalanish; peer-support tashkil etish.

Samaradorlik tahlili. Mazkur mashq “cheklov = muvaffaqiyatsizlik” qarashidan “cheklov - yangi metodik yechim talab qiladigan vaziyat” qarashiga o’tishni ta’minlaydi. Bu o’z navbatida talabalarda adaptiv fikrlash, kreativ muammo yechish va innovatsion kompetentlikni rivojlantiradi.

6. “Bir maqsad - turli yo’llar” mashqi

Maqsad: bir xil kompetensiyaga turli individual ta’lim yo’llari orqali erishish mumkinligini amalda ko’rsatish. Guruhga yagona vazifa beriladi:

“Kasbiy mavzu bo’yicha asoslangan yechim ishlab chiqing.”

Talabalarga esa mahsulot turini mustaqil tanlash imkoniyati beriladi: yozma esse; infografika; audio podkast; videotaqdimot; konseptual xarita; amaliy model.

Samaradorlik tahlili. Bu mashq kompetensiyaviy va shaxsga yo’naltirilgan yondashuvlar integratsiyasining eng aniq namunalaridan biridir. Natijada talaba o’zining kuchli tomonlaridan foydalanib, bir xil o’quv natijasiga erishadi. Ushbu metod inklyuziv ta’limda teng imkoniyat va pedagogik adolatlikni ta’minlash uchun ayniqsa samaralidir. Tajriba jarayonida kreativ mashqlarni qo’llash natijasi quyidagi sifat o’zgarishlarida namoyon bo’ldi (2-jadvalga qarang).

2-jadval.

Kompetensiyaviy va shaxsga yo’naltirilgan yondashuvlarni birlashtirishda kreativ mashqlar

Kreativ mashq	Asosiy rivojlantiriladigan kompetensiya	Kuzatilgan pedagogik ta’sir
Mening imkoniyatlar xaritam	Refleksiv, motivatsion	O’z imkoniyatini anglash va individual maqsad belgilash kuchaydi

Bir muammo - uch yechim	Kreativ, kasbiy	Muqobil qarorlar ishlab chiqish faollashdi
Kasbiy konstruktor	Amaliy, adaptiv	Kasbiy vaziyatni modellashtirish va moslashtirish rivojlandi
Rolni almashtir	Kommunikativ, ijtimoiy	Empatiya va hamkorlik ko'nikmalari kuchaydi
Cheklovni imkoniyatga aylantir	Innovatsion, adaptiv	Muammoni resurs sifatida talqin qilish rivojlandi
Bir maqsad - turli yo'llar	Mustaqil, produktiv	Individual kuchli tomon orqali kasbiy natijaga erishish imkoniyati kengaydi

“Mening imkoniyatlar xaritam” mashqi

Mashqning maqsadi — talabanning o'z individual imkoniyatlari, kuchli tomonlari, rivojlantirilishi zarur bo'lgan jihatlari va kasbiy maqsadlarini anglashiga ko'maklashish. Mazkur mashq inklyuziv ta'lim sharoitida talabanning o'zini “cheklovlar” orqali emas, balki mavjud va rivojlantirilishi mumkin bo'lgan imkoniyatlar orqali baholashiga yo'naltiriladi.

Mashq “IMKON+” texnologiyasining diagnostik va refleksiv bosqichlariga mos keladi. Uning asosiy g'oyasi - “Men nimalarga qodirman?”, “Nimani rivojlantirishim kerak?”, “Qanday yordam va resurslar menga zarur?” degan savollar orqali individual rivojlanish xaritasini yaratishdir. Talabaga to'rt qismdan iborat “Imkoniyatlar xaritasi” taqdim etiladi:

Mening kuchli tomonlarim	Men rivojlantirmoqchi bo'lgan jihatlar	Menga zarur yordam va resurslar	Mening keyingi kasbiy maqsadim
Nimalarni yaxshi bajara olaman?	Qaysi ko'nikmalarimni kuchaytirishim kerak?	Kim yoki nima menga yordam beradi?	Yaqin kelajakda nimaga erishmoqchiman?

Masalan, talaba quyidagicha to'ldirishi mumkin:

Mening kuchli tomonlarim	Rivojlantiriladigan jihatlar	Zarur yordam	Kasbiy maqsad
Guruhda ishlay olaman	Ommaviy nutq	Kichik guruhdagi chiqishlar, mentor yordami	Auditoriya oldida mustaqil taqdimot qilish
Raqamli vositalardan yaxshi foydalanaman	Vaqtni boshqarish	Reja va chek-list	Loyihani belgilangan muddatda yakunlash
Muammolarni tahlil qila olaman	Mustaqil qaror qabul qilish	Kasbiy keyslar	Muammoli vaziyatga mustaqil yechim taklif qilish

Mashqning bosqichlari

1. “Men qila olaman” bosqichi. Talaba o'zining kamida 5 ta kuchli tomonini yozadi. Bunda faqat akademik natijalar emas, balki kommunikativ, kreativ, raqamli, tashkiliy va ijtimoiy imkoniyatlar ham hisobga olinadi.

2. “Men rivojlantirmoqchiman” bosqichi. Talaba kasbiy rivojlanishi uchun muhim bo'lgan 2–3 ta ko'nikmani belgilaydi. Pedagog bu bosqichda kamchiliklarni sanab berish emas, rivojlanish ehtiyojini anglashga yo'naltiradi.

3. “Menga nima yordam beradi?” bosqichi. Talaba rivojlanish uchun zarur vositalarni aniqlaydi: pedagog yordami, mentorlik, raqamli vosita, assistiv texnologiya, guruhdoshlari bilan hamkorlik, qo'shimcha topshiriq yoki moslashtirilgan material.

4. “Mening maqsadim” bosqichi. Talaba aniq, erishish mumkin bo'lgan individual kasbiy maqsadni belgilaydi. Masalan: “Bir oy davomida kamida ikki marta guruh oldida taqdimot qilaman”.

5. Refleksiya bosqichi. Mashq yakunida talaba quyidagi savollarga javob beradi: “Bugun o'zim haqimda nimani yangidan angladim?”, “Qaysi imkoniyatimni ilgari yetarli baholamagan ekanman?”, “Keyingi qadamim nima bo'ladi?”

Pedagogning roli.

Mazkur mashqda pedagog baholovchi emas, **fasilitator va mentor** rolini bajaradi. U talabaning zaif tomonlariga urg‘u bermaydi, balki kuchli jihatlarini aniqlash, real rivojlanish maqsadini belgilash va zarur pedagogik yordamni tanlashga ko‘maklashadi.

Inklyuziv ta‘lim sharoitida xarita har bir talabaning ehtiyojiga qarab moslashtirilishi mumkin: yozma shakl o‘rniga audio javob, piktogramma, raqamli forma, vizual xarita yoki suhbat usuli qo‘llanilishi mumkin.

Mashqning pedagogik samaradorligi

“Mening imkoniyatlar xaritam” mashqi bir vaqtning o‘zida bir nechta kompetensiyani rivojlantiradi. U talabaning **o‘zini anglash va adekvat baholash, kasbiy motivatsiya, individual maqsad qo‘yish, mustaqil qaror qabul qilish** va **refleksiya** ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

MENING IMKONIYATLAR XARITAM

O‘zingni angla – maqsad qo‘y – rivojlan – natijaga erish!

MASHQ MAQSADI:

O‘z imkoniyatlarini anglash, kuchli tomonlarini aniqlash, rivojlantirishga ehtiyoj bo‘lgan jihatlarni belgilash va kasbiy maqsadiningni shakllantirish.

QANDAY BAJARILADI?

- Har bir ustunni o‘qing va fikrlaringizni yozing.
- Halol bo‘ling: o‘zingizni real baholang.
- Aniq va erishish mumkin bo‘lgan maqsad qo‘ying.
- Jadvalni to‘ldirgach, refleksiya savollariga javob bering.

ESDA TUTING:

- Har bir insonda noyob imkoniyatlar bor.
- Rivojlanish – kichik qadamlar bilan boshlanadi.
- Sizning xaritangiz – sizning kelajagingiz!

1 MENING KUCHLI TOMONLARIM

Nimalarni yaxshi bajara olaman?

2 MEN RIVOJLANTIRMOQCHI BO‘LGAN JIHATLAR

Qaysi ko‘nikmalarimni kuchaytirishim kerak?

3 MENGA ZARUR YORDAM VA RESURSLAR

Kim yoki nima menga yordam beradi?

4 MENING KEYINGI KASBIY MAQSADIM

Yaqin kelajakda nimaga erishmoqchiman?

REFLEKSIYA: Quyidagi savollarga javob bering:

➤ Bugun o‘zim haqimda nimani yangidan angladim?

➤ Qaysi imkoniyatimni ilgari yetarli baholamagan ekanman?

➤ Keyingi qadamim nima bo‘ladi?

MASHQNING PEDAGOGIK SAMARALARI

O‘zini anglash va adekvat baholash rivojlanadi

Kasbiy motivatsiya va maqsadga yo‘naltirilganlik mustahkamlanadi

Mustaqil qaror qabul qilish va rejalashtirish ko‘nikmasi oshadi

Hamkorlik va muloqot kompetensiyasi kuchayadi

Refleksiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalari shakllanadi

Mashqning eng muhim pedagogik natijasi shundaki, talaba:

“**Menda cheklov bor**” pozitsiyasidan “**Menda rivojlantiriladigan imkoniyat bor**” pozitsiyasiga o‘tadi.

Shu sababli mazkur mashq “IMKON+” texnologiyasining “**imkoniyat → maqsad → rivojlanish → natija**” mantig‘ini amaliy jihatdan ishga tushiradigan boshlang‘ich diagnostik-refleksiv vosita sifatida qo‘llanilishi mumkin.

Mazkur mashqlarni alohida metodlar emas, balki yagona pedagogik sikl sifatida qo‘llash samaraliroq bo‘ldi: o‘z imkoniyatini anglash → muammoni ko‘rish → alternativ yechim → kasbiy model → hamkorlik → individual mahsulot → refleksiya. Shu jihatdan kreativ mashqlar “IMKON+” texnologiyasining faoliyatli mexanizmi vazifasini bajaradi. Tajriba guruhida umumiy samaradorlikning 9 foizga oshishi kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni bir-biridan alohida emas, integrativ holda qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi. Agar faqat kompetensiyaviy yondashuv qo‘llansa, natija aniq belgilanadi, lekin unga erishishning individual yo‘li yetarlicha hisobga olinmasligi mumkin. Agar faqat shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvga urg‘u berilsa, individual ehtiyojlar hisobga olinadi, biroq aniq kasbiy natija va kompetensiya talablari sustlashishi ehtimoli mavjud.

Ularning integratsiyasi esa: umumiy kasbiy standart + individual rivojlanish trayektoriyasi formulasini ta‘minlaydi. Tajriba jarayonida aynan kreativ topshiriqlar orqali talabalar bilimni reproduktiv tarzda

takrorlashdan real kasbiy vaziyatlarga tatbiq qilishga, tayyor algoritmdan muqobil qaror yaratishga, pedagogik yordam kutishdan mustaqil faoliyat va refleksiyaga oʻtdilar. Bu esa aniqlangan 9 foizlik samaradorlikni faqat bilimning oʻsishi sifatida emas, balki talabaning kasbiy subyektligi kuchayishi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Xulosa. Inklyuziv taʼlimda kompetensiyaviy va shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvlarning integratsiyasi talabaning individual imkoniyatlarini saqlagan holda uni umumiy kasbiy natijalarga olib chiqishning samarali pedagogik mexanizmi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda bir xil pedagogik taʼsir emas, balki bir xil kasbiy maqsadga olib boruvchi variativ individual yoʻllar yaratish zarur.

Ikkinchidan, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv talabaning imkoniyati, ehtiyoji va rivojlanish surʼatini aniqlash imkonini bersa, kompetensiyaviy yondashuv ushbu individual rivojlanishni aniq kasbiy natijaga yoʻnaltiradi.

Uchinchidan, kreativ mashqlar mazkur ikki yondashuv oʻrtasidagi amaliy integratsiyani taʼminlovchi metodik vosita hisoblanadi. “Mening imkoniyatlar xaritam”, “Bir muammo — uch yechim”, “Kasbiy konstruktor”, “Rolni almashtir”, “Cheklovni imkoniyatga aylantir” va “Bir maqsad — turli yoʻllar” mashqlari motivatsion, kognitiv, faoliyatli, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarni kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Toʻrtinchidan, 98 nafar imkoniyati cheklangan talaba ishtirokidagi tajriba-sinov natijasida tajriba guruhining umumiy koʻrsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 9 foiz yuqori boʻlishi integrativ yondashuvning pedagogik samaradorligini koʻrsatadi.

Beshinchidan, inklyuziv taʼlimdagi kasbiy tayyorgarlik natijasini baholashda faqat “talaba standartga erishdimi?” degan savol emas, balki “talaba oʻzining dastlabki imkoniyatidan kelib chiqib qanday individual kasbiy rivojlanish dinamikasiga erishdi?” degan savol ham asosiy mezonlardan biri boʻlishi lozim.

Shunday qilib, kompetensiyaviy va shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvlarning integratsiyasini quyidagi formula orqali ifodalash mumkin: individual imkoniyat + variativ faoliyat + kreativ topshiriq + refleksiya = kasbiy kompetentlik → kasbiy salohiyat. Mazkur formula inkluziv oliy taʼlimning asosiy gʻoyasini — talabani standartga moslashtirish emas, balki uning individual imkoniyatlaridan foydalanib, belgilangan kasbiy natijaga olib chiqish tamoyilini ifodalaydi.

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education – All Means All. Paris, 2020.
4. OECD. Equity and Inclusion in Education: Finding Strength through Diversity. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. CAST. Universal Design for Learning Guidelines.
6. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring inclusive pedagogy // British Educational Research Journal. 2011. Vol. 37(5). P. 813–828.
7. Ainscow M. Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences // Nordic Journal of Studies in Educational Policy. 2020. Vol. 6(1). P. 7–16.

TA'LIM MENEJMENTI

UDC 378.014.5

DIGITAL QUALITY ASSURANCE IN CHINA-UZBEKISTAN HIGHER EDUCATION UNDER THE BELT AND ROAD INITIATIVE FROM AN ESG PERSPECTIVE

Zhang Meimei,

PhD Candidate, Bukhara State University,
Bukhara, Uzbekistan
meimeizhang658@gmail.com

This article examines digital quality assurance in higher education in China and Uzbekistan under the Belt and Road Initiative from an ESG perspective. In this study, ESG is interpreted as Educational Quality Standards, Social Accountability and Digital Governance. Digital transformation has changed higher education quality assurance from traditional inspection-based models to data-driven and platform-supported governance. China has developed a relatively mature digital quality assurance system based on teaching evaluation, information disclosure and digital credential verification. Uzbekistan has accelerated higher education digitalization through national reforms and the implementation of the HEMIS platform. Based on policy document analysis and semi-structured interviews, the study compares the two countries' digital quality assurance systems and identifies similarities, differences and mutual learning opportunities. The results show that China has advantages in institutional maturity, platform integration and public information disclosure, while Uzbekistan demonstrates strong reform momentum but still needs to strengthen stakeholder participation, data interoperability and social accountability mechanisms. The article argues that China and Uzbekistan can deepen cooperation in digital quality assurance, digital credential recognition and quality standard alignment within the framework of the Belt and Road Initiative.

Key words: digital quality assurance, higher education, ESG framework, China, Uzbekistan, Belt and Road Initiative, digital governance, social accountability, HEMIS, CHESICC.

“BIR MAKON, BIR YO‘L” TASHABBUSI DOIRASIDA XITOIY VA O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIMIDA RAQAMLI SIFAT TA’MINOTI: ESG YONDASHUVI ASOSIDA

Ushbu maqolada “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusi doirasida Xitoy va O‘zbekiston oliy ta’limida raqamli sifat ta’minoti ESG yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqotda ESG ta’lim sifati standartlari, ijtimoiy hisobdorlik va raqamli boshqaruv sifatida talqin etiladi. Raqamli transformatsiya oliy ta’limda sifat ta’minotini an’anaviy tekshiruvga asoslangan modeldan ma’lumotlarga asoslangan va platformalar orqali qo‘llab-quvvatlanadigan boshqaruv modeliga o‘tkazmoqda. Xitoyda o‘qitish sifati baholovi, axborot ochiqligi va raqamli diplom tasdiqlash tizimiga asoslangan nisbatan yetuk sifat ta’minoti mexanizmi shakllangan. O‘zbekistonda esa HEMIS platformasi va milliy islohotlar orqali oliy ta’limni raqamlashtirish tezlashmoqda. Siyosiy hujjatlar tahlili va yarim tuzilmaviy intervyular asosida maqolada ikki mamlakat tizimlari qiyoslanadi. Natijalar Xitoyda institutsional yetuklik, platformalar integratsiyasi va axborot ochiqligi yuqoriroq ekanini, O‘zbekistonda esa islohotlar sur’ati kuchli bo‘lsa-da, manfaatdor tomonlar ishtiroki, ma’lumotlar almashinuvi va ijtimoiy hisobdorlikni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli sifat ta’minoti, oliy ta’lim, ESG yondashuvi, Xitoy, O‘zbekiston, “Bir makon, bir yo‘l”, raqamli boshqaruv, ijtimoiy hisobdorlik, HEMIS, CHESICC.

ЦИФРОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ КИТАЯ И УЗБЕКИСТАНА В РАМКАХ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ»: ESG-ПОДХОД

В статье рассматривается цифровое обеспечение качества высшего образования Китая и Узбекистана в рамках инициативы «Один пояс, один путь» с позиции ESG-подхода. В данном исследовании ESG понимается как образовательные стандарты качества, социальная подотчетность и цифровое управление. Цифровая трансформация меняет систему обеспечения качества высшего образования, переводя ее от традиционных моделей инспекционного контроля к управлению на основе данных и цифровых платформ. Китай сформировал относительно зрелую

систему цифрового обеспечения качества, основанную на оценке преподавания, раскрытии информации и цифровой верификации документов об образовании. Узбекистан ускоряет цифровизацию высшего образования через национальные реформы и внедрение платформы HEMIS. На основе анализа политических документов и полуструктурированных интервью в статье сравниваются системы двух стран. Результаты показывают, что Китай обладает преимуществами в институциональной зрелости, интеграции платформ и раскрытии информации, тогда как Узбекистан демонстрирует высокую динамику реформ, но нуждается в усилении участия заинтересованных сторон, совместимости данных и механизмов социальной подотчетности.

Ключевые слова: цифровое обеспечение качества, высшее образование, ESG-подход, Китай, Узбекистан, «Один пояс, один путь», цифровое управление, социальная подотчётность, HEMIS, CHESICC.

Introduction. Digital transformation has become one of the most important directions in global higher education governance. Traditional quality assurance systems, which mainly relied on manual inspection, periodic expert review and administrative reporting, are increasingly being replaced by digital platforms, data monitoring systems and integrated governance mechanisms [1]. In this context, digital quality assurance is not only a technical issue, but also an institutional and social governance issue.

China and Uzbekistan provide two meaningful cases for comparative analysis. China has developed a relatively mature higher education quality assurance system led by the Ministry of Education and supported by evaluation mechanisms, information disclosure policies and digital credential verification platforms. Uzbekistan, especially since 2017, has actively promoted higher education modernization and digital governance. The implementation of HEMIS, the Higher Education Management Information System, has become an important step in building a more transparent and data-based higher education management system [2,14]. The relevance of this topic is also connected with the Belt and Road Initiative. Educational cooperation between China and Uzbekistan has expanded in recent years through student mobility, joint programs, academic exchanges and institutional partnerships. However, the development of cross-border higher education cooperation requires mutual trust in quality standards, digital certification and transparent governance. Therefore, digital quality assurance has become an important foundation for sustainable China–Uzbekistan higher education cooperation.

Existing comparative studies on quality assurance mainly focus on Western countries or the Bologna Process. Studies comparing China and Central Asian higher education systems remain limited [3]. This article addresses this gap by applying an ESG analytical framework. In this study, ESG refers to Educational Quality Standards, Social Accountability and Digital Governance. The purpose of the article is to compare digital quality assurance mechanisms in China and Uzbekistan, identify policy similarities and differences, and propose possible directions for mutual learning under the Belt and Road Initiative. It should be noted that the ESG framework in this article is not used in the corporate environmental, social and governance sense, but is adapted for higher education quality assurance.

Literature analysis. Quality assurance in higher education refers to policies, procedures and institutional practices designed to maintain and improve the quality of teaching, learning, research and governance [4]. Internationally, quality assurance includes both external mechanisms, such as accreditation and evaluation, and internal mechanisms, such as self-assessment, program review and quality culture development [5].

Digital transformation has changed the structure and operation of quality assurance. According to Eaton, digital tools allow higher education systems to move from periodic evaluation to continuous monitoring, making quality assurance more evidence-based and timely [1;16]. Digital platforms can support student registration, learning analytics, teaching evaluation, graduate tracking, institutional reporting and digital credential verification. However, scholars also emphasize that digitalization itself does not automatically improve quality. Without transparency, stakeholder participation and data governance rules, digital systems may only strengthen administrative control rather than promote real quality improvement [6].

The European Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area provide an important international reference for quality assurance research. They emphasize student-centered learning, transparent procedures, stakeholder participation and continuous improvement [5]. Although China and Uzbekistan are not part of the European Higher Education Area, many principles of the ESG framework are relevant for comparing their higher education governance reforms. China’s quality assurance system has been widely discussed in relation to state coordination, massification and digital governance. The Ministry of Education has introduced undergraduate teaching evaluation, quality reporting and education informatization policies to strengthen higher education quality [7;11]. Digital platforms such

as CHESICC have contributed to academic credential verification, student information management and public trust in educational qualifications [8].

Uzbekistan’s higher education reform has attracted increasing academic attention in recent years. Studies show that the country has expanded access to higher education, introduced credit-modular systems, strengthened accreditation and promoted digital governance through platforms such as HEMIS [2; 12]. However, research also notes that challenges remain in institutional autonomy, internal quality culture, stakeholder participation and the practical use of quality data [3].

The literature shows that digital quality assurance should be understood through three interconnected dimensions. First, educational quality standards define what should be measured and improved. Second, social accountability determines who participates in quality evaluation and how quality information is disclosed. Third, digital governance provides the technological and institutional infrastructure for collecting, processing and using data. Based on this logic, the ESG framework is suitable for comparing the Chinese and Uzbek systems.

Research object and applied methods. The research object of this study is the digital quality assurance system of higher education in China and Uzbekistan. The article focuses on three dimensions: Educational Quality Standards, Social Accountability and Digital Governance.

The study uses qualitative policy analysis and semi-structured interviews. The policy analysis is based on official documents, laws, strategic plans, ministerial regulations and public reports related to higher education quality assurance and digital transformation. The Chinese documents include the Undergraduate Teaching Evaluation Scheme 2021–2025, Education Informatization 2.0 Action Plan, higher education information disclosure policies and digital credential verification mechanisms. The Uzbek documents include the Digital Uzbekistan 2030 Strategy, higher education reform documents, HEMIS-related materials, accreditation policies and public quality assessment reports [7; 8; 9; 13;14]

In addition to document analysis, semi-structured interviews were used to understand how digital quality assurance is perceived at the institutional level. The interviews focused on platform use, teaching evaluation, information disclosure, student participation and international cooperation. Respondents were selected from higher education institutions and related administrative or quality assurance fields. To protect confidentiality, all respondents are presented anonymously. The analytical framework also draws on policy transfer theory [17] and neo-institutional theory [18] to explain how quality assurance mechanisms are adopted and adapted across different national contexts.

Table 1. Profile of Interview Respondents

Respondent Code	Country / Institution Type	Position	Interview Focus
R1	China / Public university	Academic administrator	Teaching evaluation and internal quality monitoring
R2	China / Public university	Faculty member	Digital teaching feedback and course quality
R3	China / Public university	Student	Access to academic information and evaluation participation
R4	China / Quality-related unit	Administrative staff	Information disclosure and digital credential verification
R5	Uzbekistan / Public university	Academic administrator	HEMIS implementation and institutional management
R6	Uzbekistan / Public university	Faculty member	Use of digital platforms in teaching and assessment
R7	Uzbekistan / Public university	Student	Student experience with HEMIS and feedback channels
R8	Uzbekistan / Quality assurance field	Specialist	Accreditation, quality reporting and public accountability
R9	China–Uzbekistan cooperation field	International office staff	Digital recognition and joint education cooperation
R10	China–Uzbekistan cooperation field	Program coordinator	Quality standards in cross-border cooperation

Source: compiled by the author based on anonymized semi-structured interviews conducted in 2026.

The collected materials were coded according to the ESG framework. The E dimension focused on teaching standards, curriculum evaluation and learning outcomes. The S dimension focused on information disclosure, social supervision and stakeholder participation. The G dimension focused on digital platforms, data integration, interoperability and digital certification. The analysis compared policy completeness, digital maturity and social accountability in both countries.

Results and their analysis. The results show that China and Uzbekistan have both recognized digitalization as an important tool for higher education quality assurance. However, they differ in institutional maturity, platform integration and social accountability depth.

Policy system comparison. China’s digital quality assurance system is characterized by institutional continuity and platform integration. In the dimension of Educational Quality Standards, China has strengthened undergraduate teaching evaluation and internal quality monitoring through national evaluation policies. The Undergraduate Teaching Evaluation Scheme 2021–2025 emphasizes university self-evaluation, teaching quality monitoring and evidence-based improvement [7]. In the dimension of Social Accountability, China has established information disclosure requirements and annual quality reporting mechanisms. These measures help society, students and employers obtain more information about universities. In the dimension of Digital Governance, the Education Informatization 2.0 Action Plan and CHESICC-related systems provide important support for digital credential verification and data-based quality governance [8; 9].

Uzbekistan’s digital quality assurance system is characterized by rapid reform and national platform construction. The Digital Uzbekistan 2030 Strategy places digitalization at the center of public sector modernization, including higher education [13]. HEMIS has become the key platform for student data, course registration, academic records and institutional management. In the dimension of Educational Quality Standards, Uzbekistan has introduced reforms related to accreditation, credit-modular education and outcome-based approaches [2; 12]. In the dimension of Social Accountability, public reporting and evaluation mechanisms are developing, but stakeholder participation remains relatively limited. In the dimension of Digital Governance, HEMIS has improved administrative efficiency, but its data interoperability and openness still require further development.

Table 2. Digital Quality Assurance Policy Systems in China and Uzbekistan

Source: compiled by the author based on official policy documents of China and Uzbekistan [2;7; 8; 9; 13; 14].

ESG Dimension	China	Uzbekistan
E – Educational Quality Standards	Undergraduate Teaching Evaluation Scheme 2021–2025; national teaching quality monitoring; internal quality assurance requirements	Higher education reform policies; credit-modular system; accreditation standards; gradual introduction of outcome-based education
S – Social Accountability	Higher education information disclosure; annual quality reports; public access to institutional information; employer and social feedback mechanisms	NARIC-related public assessment reports; annual quality disclosure requirements; emerging but still limited stakeholder participation
G – Digital Governance	Education Informatization 2.0 Action Plan; CHESICC digital credential verification; integrated student and qualification data systems	Digital Uzbekistan 2030 Strategy; HEMIS higher education management information system; student registration and academic management platform
Main Feature	Mature institutional framework and stronger platform integration	Rapid digital reform and strong national platform development

Comparative ESG matrix. The comparative matrix shows that China has higher policy completeness and digital maturity in most dimensions. Uzbekistan has made visible progress, especially in digital governance, but still needs to improve social accountability mechanisms. In the E dimension, China’s advantage lies in the institutionalization of teaching evaluation and quality monitoring. Uzbekistan has established important standards, but the implementation of learning outcomes, workload calculation and international comparability still needs further improvement. In the S dimension, China has a more developed system of information disclosure and annual quality reporting. Uzbekistan has introduced public reporting mechanisms, but student participation, employer involvement and independent third-party evaluation are still developing. In the G dimension, both countries have made significant progress. China’s digital system is more integrated and connected with credential verification. Uzbekistan’s HEMIS has achieved broad

institutional coverage and has improved the efficiency of higher education management, but data sharing and interoperability remain key challenges.

Table 3. Comparative Matrix of Digital Quality Assurance Mechanisms

Dimension	Policy Completeness	Digital Maturity	Social Accountability	Key Gap
E – Educational Quality Standards	China: High; Uzbekistan: Medium	China: High; Uzbekistan: Medium-High	China: Medium; Uzbekistan: Medium	Uzbekistan needs deeper alignment of standards with international quality assurance practices
S – Social Accountability	China: Medium-High; Uzbekistan: Medium	China: Medium-High; Uzbekistan: Medium	China: Medium-High; Uzbekistan: Low-Medium	Uzbekistan needs broader public participation, student feedback and independent evaluation
G – Digital Governance	China: High; Uzbekistan: Medium	China: High; Uzbekistan: Medium	China: High; Uzbekistan: Medium	HEMIS needs stronger interoperability, data openness and connection with external platforms

Source: compiled by the author based on ESG coding of policy documents and interview materials.

The interviews generally confirmed the results of the policy analysis. Chinese respondents emphasized that digital platforms have improved the efficiency of teaching evaluation, student information management and academic credential verification. Respondents R1 and R4 noted that information systems have helped universities prepare quality reports and support evidence-based decision-making. However, R2 also mentioned that data collection may increase teachers’ administrative workload if platform functions are not well coordinated. Uzbek respondents emphasized the practical importance of HEMIS. Respondents R5 and R6 stated that HEMIS has made student registration, course management and academic records more standardized. R7 noted that students can access academic information more easily than before. At the same time, respondents also pointed out several limitations, including unstable platform use in some cases, limited feedback channels and insufficient explanation of how collected data are used for quality improvement.

Respondents working in international cooperation, especially R9 and R10, stressed that digital quality assurance is important for China–Uzbekistan educational cooperation. They noted that joint programs, student exchange and degree recognition require reliable digital records and transparent quality standards. According to their views, mutual understanding of quality assurance procedures can reduce administrative barriers and increase trust between universities.

Overall, the interviews show that digital platforms have improved administrative efficiency in both countries. However, the transformation from digital management to digital quality improvement is still ongoing. The key issue is not only whether data are collected, but whether data are used for teaching improvement, institutional transparency and stakeholder participation.

Discussion. The findings demonstrate that China and Uzbekistan share a common policy direction: both countries view digital transformation as a core instrument for modernizing higher education quality assurance. However, their reform trajectories differ. China’s system reflects gradual institutional accumulation. Its digital quality assurance mechanisms have developed through several rounds of teaching evaluation, education informatization and information disclosure reform. As a result, China has stronger policy continuity, more mature platform infrastructure and wider public access to quality-related information.

Uzbekistan’s system reflects accelerated modernization. HEMIS has created a national digital foundation for higher education management within a relatively short period. This is an important achievement, especially considering the rapid expansion of Uzbekistan’s higher education sector. However, platform construction should be followed by deeper institutional development. In particular, digital quality assurance should include student feedback, employer participation, public reporting and independent evaluation.

From the ESG perspective, the biggest difference between the two countries appears in the S dimension, namely Social Accountability. Digital quality assurance cannot be limited to internal administrative control. It should also promote transparency, public trust and participation of stakeholders. If digital systems are used only for reporting and supervision, their contribution to quality improvement will be limited. If they are connected with institutional self-evaluation, teaching reform and social feedback, they can become a strong driver of quality enhancement.

The Belt and Road Initiative provides a useful cooperation framework for China and Uzbekistan. Both countries can develop joint projects in digital credential recognition, quality assurance training, platform governance, cross-border data standards and joint program evaluation. China may share its experience in information disclosure and digital certification, while Uzbekistan's rapid HEMIS implementation offers useful lessons for platform-based reform in emerging higher education systems.

Conclusion. This article has compared digital quality assurance in higher education in China and Uzbekistan under the Belt and Road Initiative from an ESG perspective. The analysis shows that both countries have built important policy foundations for digital quality assurance, but their systems differ in maturity and implementation depth.

China has advantages in institutional completeness, digital credential verification, information disclosure and platform integration. Uzbekistan has made rapid progress through national digitalization reforms and the implementation of HEMIS, but further development is needed in social accountability, stakeholder participation, data interoperability and public use of quality information. The ESG framework proved useful for comparing digital quality assurance systems. The E dimension explains how quality standards are formulated and implemented. The S dimension reveals the role of transparency and public accountability. The G dimension shows the importance of digital infrastructure and data governance. Among these dimensions, Social Accountability remains the most important area for further improvement, especially in Uzbekistan.

For future China–Uzbekistan cooperation, digital quality assurance should become an important part of Belt and Road educational collaboration. Both countries can promote mutual recognition of digital credentials, joint quality evaluation, exchange of platform governance experience and development of common standards for cross-border higher education programs. Future studies may expand this research through larger-scale interviews, university case studies and quantitative surveys of teachers and students.

References:

1. OECD. Digital education outlook 2021: pushing the frontiers with artificial intelligence, blockchain and robots. – Paris: OECD Publishing, 2021.
2. World Bank. Uzbekistan: modernizing higher education project. Project appraisal document. – Washington, DC: World Bank, 2016.
3. Sabzalieva E. Navigating a transformative moment in higher education in Uzbekistan // Studies in Higher Education. – 2019. – Vol. 44, № 8. – P. 1398–1410.
4. Harvey L., Green D. Defining quality // Assessment and Evaluation in Higher Education. – 1993. – Vol. 18, № 1. – P. 9–34.
5. European Association for Quality Assurance in Higher Education. Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG 2015). – Brussels: ENQA, 2015.
6. Stensaker B., Harvey L. Accountability in higher education: global perspectives on trust and power. – New York: Routledge, 2011.
7. Ministry of Education of the People's Republic of China. Implementation plan for undergraduate education and teaching review and evaluation in regular higher education institutions, 2021–2025. – Beijing: MOE, 2021.
8. China Higher Education Student Information and Career Center. China higher education student information service platform. – Beijing: CHESICC, 2024.
9. Ministry of Education of the People's Republic of China. Education informatization 2.0 action plan. – Beijing: MOE, 2018.
10. Ministry of Education of the People's Republic of China. Measures for information disclosure in higher education institutions. – Beijing: MOE, 2010.
11. Ministry of Education of the People's Republic of China. Opinions on deepening the reform of education supervision system and mechanism in the new era. – Beijing: MOE, 2020.
12. President of the Republic of Uzbekistan. Decree No. UP-5847 on approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030. – Tashkent, 2019.
13. President of the Republic of Uzbekistan. Decree on approval of the strategy “Digital Uzbekistan – 2030” and measures for its effective implementation. – Tashkent, 2020.
14. Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan. Higher education management information system. – Tashkent: HEMIS, 2024.
15. Republic of Uzbekistan. Law of the Republic of Uzbekistan on Education. – Tashkent: Lex.uz, 2020.

16. UNESCO. Global education monitoring report 2023: technology in education – a tool on whose terms? – Paris: UNESCO, 2023.
17. Dolowitz D., Marsh D. Learning from abroad: the role of policy transfer in contemporary policy-making // Governance. – 2000. – Vol. 13, № 1. – P. 5–23.
18. DiMaggio P.J., Powell W.W. The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields // American Sociological Review. – 1983. – Vol. 48, № 2. – P. 147–160.

TABIY-ILMIY SAVODXONLIKNI BAHOLASHNING XALQARO MEZONLARI VA ULARNING O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIGA INTEGRATSIYASI

Eliyev Hamza Quvvatovich,
mustaqil tadqiqotchi

Ushbu maqolada xalqaro baholash dasturlari, xususan, PISA (Programme for International Student Assessment) doirasida o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini baholash mezonlari va mazkur tizimning O‘zbekiston xalq ta’limi tizimiga integratsiyalashuvi jarayonlari atroflicha tahlil qilinadi. Zamonaviy dunyoda o‘quvchilarning faqatgina nazariy bilimlarni o‘zlashtirishi yetarli emas, balki global miqyosdagi muammolarni bartaraf etish hamda ilmiy dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi. Tadqiqot davomida amaldagi davlat ta’lim standartlari hamda xalqaro talablar o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklar aniqlanib, milliy o‘quv dasturlariga ilg‘or tajribalarni tatbiq etish mexanizmlari o‘rganildi. Shuningdek, tabiiy fanlarni o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish, darsliklar mazmunini xalqaro mezonlarga moslashtirish va o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish masalalari dolzarb vazifalar sifatida ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: tabiiy-ilmiy savodxonlik, PISA, baholash mezonlari, ta’lim integratsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv, milliy o‘quv dasturi, STEM ta’limi.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ И ИХ ИНТЕГРАЦИЯ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

В данной статье всесторонне анализируются международные критерии оценки естественно-научной грамотности учащихся, применяемые в рамках международных программ оценивания, в частности PISA (Programme for International Student Assessment), а также процессы интеграции данной системы в систему народного образования Узбекистана. В современных условиях недостаточно лишь усвоения учащимися теоретических знаний; особую значимость приобретает формирование навыков решения глобальных проблем и принятия решений на основе научно обоснованных данных. В ходе исследования были выявлены сходства и различия между действующими государственными образовательными стандартами и международными требованиями, а также изучены механизмы внедрения передового международного опыта в национальные учебные программы. Кроме того, в качестве приоритетных задач рассматриваются усиление компетентностного подхода при преподавании естественных наук, адаптация содержания учебников к международным стандартам и повышение профессиональной квалификации педагогов.

Ключевые слова: естественно-научная грамотность, PISA, критерии оценивания, интеграция образования, компетентностный подход, национальная учебная программа, STEM-образование.

INTERNATIONAL CRITERIA FOR ASSESSING SCIENTIFIC LITERACY AND THEIR INTEGRATION INTO THE EDUCATION SYSTEM OF UZBEKISTAN

This article provides a comprehensive analysis of the international criteria used to assess students' scientific literacy within international assessment programmes, particularly the Programme for International Student Assessment (PISA), and examines the processes of integrating this framework into the education system of Uzbekistan. In today's world, it is no longer sufficient for students to acquire only theoretical knowledge; it is equally important to develop their ability to address global challenges and make evidence-based decisions grounded in scientific reasoning. The study identifies the similarities and differences between the current national educational standards and international requirements and explores the mechanisms for incorporating best international practices into the national curriculum. Furthermore, strengthening the competency-based approach in science education, aligning textbook content with international standards, and enhancing teachers' professional competencies are identified as key priorities.

Keywords: scientific literacy, PISA, assessment criteria, educational integration, competency-based approach, national curriculum, STEM education.

Kirish. XXI asrda global texnologik taraqqiyot, iqlim o‘zgarishi, ekologik inqirozlar va resurslarning cheklanganligi sharoitida jamiyatning barqaror rivojlanishi bevosita yosh avlodning intellektual salohiyati hamda ularning tabiiy-ilmiy savodxonlik darajasiga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Tabiiy-ilmiy savodxonlik nafaqat biologiya, fizika, kimyo yoki geografiya kabi fanlarning fundamental qonuniyatlarini yod olish, balki ushbu bilimlardan kundalik hayotda duch keladigan muammolarni tushunish, ularni ilmiy tahlil qilish va

to‘g‘ri xulosalar chiqarishda foydalana olish qobiliyatini anglatadi. Dunyo miqyosida ta‘lim sifatini oshirish va davlatlarning iqtisodiy raqobatbardoshligini ta‘minlash maqsadida o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini xalqaro darajada solishtirish hamda obyektiv baholash tizimlari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular ta‘lim siyosatini belgilashda muhim indikator bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish, uning sifati va samaradorligini jahon standartlari darajasiga ko‘tarish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Zero, uzoq yillar davomida shakllangan an‘anaviy ta‘lim modeli asosan o‘quvchilarda axborotlarni yodda saqlash va reproduktiv tarzda qayta tiklashga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu yondashuv zamonaviy mehnat bozori va ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga to‘liq javob bera olmayotgan edi. Shu sababli, milliy ta‘lim dasturlarini xalqaro mezonlar asosida modernizatsiya qilish, o‘quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlashini rivojlantirish hamda xalqaro baholash dasturlarida munosib ishtirok etish uchun huquqiy va institutsional asoslar yaratildi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholashning xalqaro mezonlari deganda, eng avvalo, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan o‘tkaziladigan PISA tadqiqotlari tushuniladi. Ushbu tadqiqot 15 yoshli o‘smirlarning maktabda olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llash mahoratini sinovdan o‘tkazadi va davlatlarga o‘z ta‘lim tizimlarining kuchli hamda zaif tomonlarini ko‘rsatib beradi. O‘zbekistonning ushbu xalqaro jarayonlarga qo‘shilishi ta‘lim tizimining ochiqqligini ta‘minlash bilan birga, milliy o‘quv rejalari va darsliklar mazmunini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, xalqaro baholash mezonlarini shunchaki ko‘r-ko‘rona nusxalash kutilgan samarani bermaydi, balki ularni milliy qadriyatlar, pedagogik an‘analar va mamlakatning real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqqan holda integratsiya qilish metodologiyasini yaratish talab etiladi. Ushbu maqolada xalqaro baholash tizimidagi tabiiy-ilmiy savodxonlik tushunchasining tarkibiy qismlari tadqiq etiladi hamda ularni O‘zbekiston maktablarida o‘qitiladigan tabiiy fanlar tizimiga samarali joriy etish yo‘llari ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Buning uchun tizimdagi mavjud muammolar va yutuqlar tahlil qilinib, istiqboldagi pedagogik va tashkiliy vazifalar belgilab beriladi.

Tabiiy-ilmiy savodxonlik tushunchasi va uni baholash metodologiyasi uzoq yillar davomida dunyo pedagog olimlari hamda xalqaro tashkilotlar diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. PISA tadqiqotlarining asoschilaridan biri hisoblangan Shleyxer [1] o‘z ishlarida ta‘lim sifatini baholash faqat faktik bilimlarni tekshirish bilan cheklanmasligi, aksincha, o‘quvchilarning notanish vaziyatlarda ilmiy usullarni qo‘llay olish qobiliyatini aniqlashi zarurligini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, global iqtisodiyotda muvaffaqiyatga erishish uchun insondan interpretatsiya qilish, modellashirish va dalillarga tayanib xulosa chiqarish ko‘nikmalari talab qilinadi.

Bybi [2] o‘zining ilmiy izlanishlarida tabiiy-ilmiy savodxonlikning ko‘p darajali modelini taklif etadi va uning nominal, funksional hamda multidissiplinar jihatlarini alohida ko‘rsatib o‘tadi. Olimning fikriga ko‘ra, maktab ta‘limi o‘quvchiga faqat ilmiy atamalarini o‘rgatib qolmay, balki uning atrof-muhit va texnologiyalar bilan bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirishi lozim. Shuningdek, Osborne [3] ilmiy argumentatsiya, ya‘ni o‘z fikrini ilmiy asosda isbotlash va boshqalarning dalillarini tanqidiy baholash ko‘nikmasini tabiiy-ilmiy savodxonlikning fundamental asosi deb hisoblaydi.

O‘zbekistonlik olimlardan Xodjayeov [4] respublikamizda tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalalarini o‘rganib, darsliklardagi haddan tashqari ko‘p nazariy ma‘lumotlar o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga to‘sqinlik qilishini qayd etadi. U ta‘limda integratsiyalashgan yondashuvni qo‘llash va fanlararo aloqalarni kuchaytirish orqali ushbu muammoni bartaraf etish mumkinligini asoslaydi.

Yo‘ldoshev va Usmanov [5] o‘z tadqiqotlarida xalqaro baholash dasturlarining talablariga mos keladigan o‘quv topshiriqlarini yaratish va ularni pedagogik jarayonga tatbiq etish mexanizmlarini yoritib berganlar. Mualliflar o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirmasdan turib, xalqaro mezonlarni ta‘lim tizimiga muvaffaqiyatli integratsiya qilib bo‘lmashligini, bu borada pedagog kadrlar tayyorlash tizimini qayta ko‘rib chiqish lozimligini alohida ta‘kidlaydilar. Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish va baholash masalasi har tomonlama o‘rganilgan bo‘lsa-da, xalqaro mezonlarning milliy ta‘lim tizimiga bosqichma-bosqich va tizimli integratsiyalashuvi jarayonlari hali ham chuqur ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni talab etmoqda.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda tizimli yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil, tarkibiy-funksional modellashirish va ekspertik baholash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining PISA baholash ramkasi hamda O‘zbekiston Respublikasining uzluksiz ta‘lim tizimiga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlari qabul qilindi. Dastlabki bosqichda PISA tadqiqotlarida tabiiy-ilmiy savodxonlikni belgilovchi uchta asosiy kompetensiya — hodisalarni ilmiy

asosda tushuntirish, ilmiy tadqiqotlarni rejalashtirish va baholash, ma'lumotlar hamda dalillarni ilmiy talqin qilish mezonlari chuqur o'rganildi va tahlil etildi.

So'ngra, respublikamiz umumta'lim maktablarining 7-9-sinflari uchun mo'ljallangan fizika, kimyo va biologiya darsliklari hamda o'quv dasturlari mazmuni yuqorida qayd etilgan xalqaro kompetensiyalar nuqtayi nazaridan qiyosiy tahlildan o'tkazildi. Tahlil jarayonida darsliklardagi topshiriqlarning necha foizi shunchaki reproduktiv bilimga yo'naltirilgani va qanchasi amaliy-mantiqiy ko'nikmalarni talab qilishi aniqlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning amaliy qismida Toshkent shahri va Toshkent viloyatidagi beshta tajriba maktablarining o'qituvchilari hamda o'quvchilari o'rtasida so'rovnomalar va test sinovlari tashkil etildi. Test sinovlari uchun PISA formatidagi ochiq manbalardan olingan hamda milliy kontekstga moslashtirilgan tabiiy-ilmiy yo'nalishdagi keys-topshiriqlar variantlari ishlab chiqildi. Mazkur sinovlarda jami 240 nafar 15 yoshli o'quvchi ishtirok etdi. Olingan miqdoriy natijalar matematik-statistika usullari yordamida qayta ishlandi, foiz ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi va o'zaro bog'liqlik diagrammalari tuzildi. Sifat ko'rsatkichlarini baholash uchun esa ta'lim sohasidagi yetakchi mutaxassislar va metodistlardan iborat ekspertlar guruhi jalb etilib, ularning xalqaro mezonlarni integratsiya qilish imkoniyatlari bo'yicha xulosalari umumlashtirildi.

O'tkazilgan tadqiqotlar va qiyosiy tahlillar natijasida aniqlanishicha, O'zbekiston maktab ta'limi tizimida tabiiy fanlarni o'qitish va baholash usullari hamda xalqaro PISA standartlari o'rtasida mazmuniy va tarkibiy jihatdan ma'lum bir tafovutlar mavjud. An'anaviy milliy baholash tizimi ko'proq o'quvchining alohida fan doirasidagi qoidalar, formulalar va faktlarni yodlash hamda standart masalalarni yechish qobiliyatini o'lchashga xizmat qiladi. Xalqaro mezonlar esa fanlararo integratsiyani, matn bilan ishlashni va olingan axborotlarni real hayotiy muammoni yechishga safarbar etishni talab qiladi.

O'quv dasturlari va darsliklar tarkibini PISA kompetensiyalariga muvofiqligi bo'yicha o'tkazilgan tahlil natijalari quyidagi jadvalda o'z aksini topgan.

1-jadval. Amaldagi milliy o'quv materiallarining PISA tabiiy-ilmiy kompetensiyalariga muvofiqligi tahlili

Tahlil qilingan komponentlar	Hodisalarni ilmiy tushuntirish (%)	Ilmiy tadqiqotlarni loyihalash (%)	Dalillarni ilmiy talqin qilish (%)
Darsliklardagi matnlar mazmuni	65	15	20
Boblar yakunidagi savollar	75	10	15
Amaliy va laboratoriya ishlari	40	50	10
Imtihon va nazorat topshiriqlari	80	5	15

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, darsliklar va nazorat topshiriqlarida asosiy e'tibor hodisalarni ilmiy tushuntirish, ya'ni tayyor ilmiy bilimlarni bayon qilishga qaratilgan bo'lib, mos ravishda 65 foiz va 80 foizni tashkil etadi. Biroq, zamonaviy dunyo uchun juda muhim bo'lgan ilmiy tadqiqotlarni loyihalash va eksperiment natijalarini, grafik hamda jadvallardagi ma'lumotlarni tahlil qilish ko'nikmalariga ajratilgan ulush juda past darajada qolmoqda. Bu holat o'quvchilarning mustaqil tadqiqotchilik qobiliyatlarini cheklab qo'yadi.

Tajriba maktablarida o'quvchilar o'rtasida o'tkazilgan PISA formatidagi test sinovlari natijalari esa muammoning amaliy jihatlarini yaqqol ko'rsatib berdi. O'quvchilarga taqdim etilgan murakkab, bir nechta fanga oid bilimlarni talab qiluvchi keyslar bo'yicha ko'rsatkichlar quyidagi jadvalda guruhlangan.

2-jadval. O'quvchilarning PISA formatidagi tabiiy-ilmiy topshiriqlarni bajarish darajasi

Topshiriq yo'nalishlari va darajasi	To'liq bajardi (%)	Qisman bajardi (%)	Bajara olmadi (%)	Asosiy qiyinchilik sababi
Matnli ma'lumotlarni tahlil qilish	25	45	30	Matn hajmining kattaligi va tushunish darajasi pastligi
Grafik va diagrammalar bilan ishlash	18	42	40	Matematik bilimlarni tabiiy fanlarga tatbiq eta olmaslik
Ilmiy farazlar shakllantirish	12	38	50	Mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvning yetishmasligi
Ekologik va hayotiy keyslar	30	50	20	Nazariyani amaliyot bilan bog'lash malakasi sustligi

Olingan natijalar va ularning tahlili. Olingan natijalar (2-jadval) shuni tasdiqlaydiki, o'quvchilarimiz uchun eng qiyin bo'lgan yo'nalish bu ilmiy farazlar shakllantirish va tajribalarni loyihalash bo'lib, ishtirokchilarning 50 foizi ushbu topshiriqlarni umuman bajara olmagan. Grafik va diagrammalar

bilan ishlashda ham ko‘rsatkichlar qoniqarli emas, chunki maktablarda matematika va tabiiy fanlar ko‘pincha bir-biridan ajratilgan holda o‘qitiladi. O‘quvchilar katta hajmdagi matnlarni o‘qish, ulardan kerakli ilmiy faktlarni ajratib olish va mantiqiy xulosalar chiqarishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishmoqda, bu esa o‘quv savodxonligi bilan tabiiy-ilmiy savodxonlik uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijasida olingan ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston ta‘lim tizimini xalqaro mezonlarga integratsiya qilish jarayoni faqatgina o‘quv rejalarini o‘zgartirish yoki yangi darsliklar nashr etish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Muammoning tub mohiyati pedagogik tafakkurni o‘zgartirish, o‘qitish metodologiyasini tubdan yangilash hamda baholash tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bilan bog‘liqdir. Jadval ma‘lumotlaridan ko‘ringanidek, darsliklarimiz va baholash materiallarimiz hamon yodlashga asoslangan savollarga boy bo‘lib, bu holat xalqaro tadqiqotlarda yuqori natijalarga erishishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omildir.

O‘quvchilarning grafik va diagrammalar bilan ishlashda past ko‘rsatkich qayd etgani maktablarda fanlararo uzviylik, ya‘ni integratsiyalashgan ta‘lim (STEM) tamoyillarining yetarli darajada joriy etilmaganligidan dalolat beradi. Matematik modellash tabiiy fanlarning tili hisoblanadi, biroq amaliyotda fizikadagi grafik yoki kimyodagi proporsiya matematik qonuniyatlar bilan bog‘lab tushuntirilmaydi. Buning natijasida o‘quvchilar bilimlarni yaxlit bir tizim sifatida emas, balki tarqoq bo‘laklar ko‘rinishida o‘zlashtiradilar.

Shuningdek, o‘qituvchilar tarkibining kasbiy tayyorgarligi ham jiddiy muhokamani talab qiladi. So‘rovnomalar ko‘rsatishicha, ko‘plab pedagoglar PISA baholash ramkasi, uning darajalari va topshiriqlar tuzilishi haqida umumiy tasavvurga ega bo‘lsalar-da, dars jarayonida bunday keyslardan qanday foydalanish metodikasini yetarli darajada egallashmagan. Ular hamon dars o‘tishning an‘anaviy ma‘ruza shakliga ustunlik berishmoqda, bu esa o‘quvchining passiv tinglovchi bo‘lib qolishiga olib keladi.

Xalq xalqaro mezonlarni muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun milliy baholash tizimini ham bosqichma-bosqich isloh qilish, choraklik va yillik nazorat ishlariga PISA tipidagi kontekstli topshiriqlarni kiritib borish lozim. Bu o‘quvchilarda test topshirish ko‘nikmasini emas, balki o‘qish, tahlil qilish va hayotiy muammolarni ilmiy hal etish ko‘nikmalarini shakllantiradi va ularni global miqyosda raqobatbardosh shaxslar bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi.

O‘tkazilgan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar va amaliy tahlillar xalqaro mezonlar asosida tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholash hamda uni milliy ta‘lim tizimiga integratsiya qilish bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas strategik vazifasi ekanligini ko‘rsatdi. Mamlakatimizda ta‘lim sifatini oshirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar xalqaro dasturlar talablariga mos kelishi uchun o‘quv dasturlari tarkibidagi nazariy ma‘lumotlar ulushini kamaytirib, amaliy va mantiqiy komponentlarni ko‘paytirish zarur.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi. Birinchidan, tabiiy fanlar bo‘yicha milliy darsliklar va metodik qo‘llanmalarni mazmunan yangilash, ularga matn, jadval, grafik va diagrammalardan iborat majmualar kontekst topshiriqlarni tizimli ravishda kiritish lozim. Ikkinchidan, fanlararo integratsiyani ta‘minlash maqsadida maktablarda STEM ta‘limi elementlarini kengroq tatbiq etish, fizika, kimyo va biologiya fanlarining amaliy mashg‘ulotlarini o‘zaro muvofiqlashtirish talab qilinadi. Uchinchidan, xalq ta‘limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutlarida o‘qituvchilarni xalqaro baholash mezonlari bilan ishlash metodikasiga o‘rgatuvchi maxsus o‘quv modullarini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, tabiiy-ilmiy savodxonlikni baholashning xalqaro mezonlarini O‘zbekiston ta‘lim tizimiga samarali va tizimli integratsiya qilish maktab bitiruvchilarining nafaqat nufuzli xalqaro sinovlarda yuqori natijalar qayd etishiga, balki kelajakda innovatsion iqtisodiyot va ilm-fan taraqqiyotiga munosib hissa qo‘sha oladigan malakali kadrlar bo‘lib yetishishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Schleicher, A. (2018). World Class: How to build a 21st-century school system. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264300002-en>
2. Bybee, R. W. (2015). The PISA Scientific Literacy Framework: New Insights for Science Teachers. National Science Teachers Association - NSTA Press.
3. Osborne, J. (2010). Arguing to learn in science: The role of collaborative, critical discourse. Science, 328(5977), 463-466. <https://doi.org/10.1126/science.1183944>
4. Xodjayev, B. X. (2021). Umumta‘lim maktablarida tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasini modernizatsiya qilish muammolari. Fan va texnologiya.
5. Yo‘ldoshev, J. G., & Usmanov, S. A. (2022). Xalqaro baholash dasturlari talablari asosida o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish. // Pedagogika va psixologiya integratsiyasi, 4(2), 45-52.

INTEGRATSIYA JARAYONLARINI SAMARALI BOSHQARISHGA YO‘NALTIRILGAN METODIK TIZIM

*Xudaybergenova Laura Turg‘unboyevna,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Ushbu maqolada zamonaviy ta‘lim muassasalarida integratsiya jarayonlarini samarali boshqarishga qaratilgan metodik tizimning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Fanlararo integratsiya tushunchasining pedagogik mohiyatini, uning boshqaruv jihatlarini xorijiy va milliy pedagogika fanidagi tadqiqotlar asosida tahlil qiladi. Maqolada integratsiya jarayonlarini boshqarishning tarkibiy-funksional modeli va bosqichma-bosqich amalga oshirish texnologiyasi taklif etilgan. Tadqiqot natijalari umumta‘lim va oliy ta‘lim tizimida fanlararo integratsiyani samarali tashkil etish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: integratsiya jarayonlari, metodik tizim, ta‘lim boshqaruvi, fanlararo aloqadorlik, pedagogik texnologiya, kompetensiyaviy yondashuv, boshqaruv modeli.

МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА, НАПРАВЛЕННАЯ НА ЭФФЕКТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ

В данной статье освещаются теоретико-методологические основы методической системы, направленной на эффективное управление интеграционными процессами в современных образовательных учреждениях. Анализируется педагогическая сущность понятия междисциплинарной интеграции, её управленческие аспекты на основе исследований в зарубежной и отечественной педагогической науке. В статье предлагаются структурно-функциональная модель управления интеграционными процессами и технология её поэтапной реализации. Результаты исследования имеют практическое значение для эффективной организации междисциплинарной интеграции в системе общего среднего и высшего образования.

Ключевые слова: интеграционные процессы, методическая система, управление образованием, междисциплинарная связь, педагогическая технология, компетентностный подход, модель управления.

METHODOLOGICAL SYSTEM FOR EFFECTIVE MANAGEMENT OF INTEGRATION PROCESSES

This article highlights the scientific and methodological foundations of a framework designed for the effective management of integration processes in modern educational institutions. It analyzes the pedagogical essence of the concept of interdisciplinary integration and its managerial aspects, drawing on foreign and domestic pedagogical research. The article proposes a structural-functional model for managing integration processes and a methodology for its phased implementation. The research findings are of practical significance for the effective organization of interdisciplinary integration within general secondary and higher education systems.

Keywords: integration processes, methodological framework, education management, interdisciplinary connections, pedagogical methodology, competency-based approach, management model.

Kirish. Jahon ta‘lim tizimida sodir bo‘layotgan globallashuv jarayonlari, fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta‘lim mazmunini yaxlit, tizimli va o‘zaro bog‘liq holda tashkil etishni taqozo etmoqda. Bilimlarning tez eskirishi, kasbiy faoliyat sohaslarining integrallashuvi natijasida zamonaviy o‘quvchi va talabalarda fanlararo tafakkur, muammoni kompleks tarzda hal etish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifaga aylandi. Biroq amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, integratsiya jarayonlari ko‘pincha tizimli boshqaruvga ega bo‘lmagan holda, tasodifiy va parcha-parcha tarzda amalga oshirilmoqda. Bu esa integratsiyaning pedagogik salohiyatidan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qilmoqda. Shu sababli integratsiya jarayonlarini maqsadli, izchil va samarali boshqarish imkonini beruvchi ilmiy asoslangan metodik tizimni ishlab chiqish muammosi tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Tadqiqotni amalga oshirishda ta‘lim muassasalarida integratsiya jarayonlarini boshqarishning tarkibiy-funksional modelini ishlab chiqish va uning amaliyotga tatbiq etish bosqichlarini asoslashdan iborat. Oliy ta‘lim tizimidagi integratsiya jarayonlarini o‘rganish davomida bir qancha muammolar o‘rganildi. Mazmuniy ya‘ni, fanlararo dasturlar

bilan tashkiliy-boshqaruv integratsiyasi bunda muassasalararo hamkorlik, resurslar taqsimoti oʻrtasida metodik uzviylik yoʻqligi nazarda tutiladi. Oliy taʼlim tizimida bugungi kunda integratsiya samaradorligini baholashning aniq mezonlar tizimi shakllanmagan. Faoliyat koʻrsatuvchi rahbarlarning va metodistlarning integratsion jarayonlarni boshqarish boʻyicha maxsus tayyorgarligining ega emasligi. Bugungi kunda raqamli boshqaruv tizimlari masalan HEMIS tizimi bilan pedagogik-metodik qarorlar qabul qilish oʻrtasidagi boʻshliqning mavjudligi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Taʼlim tizimida integratsiya jarayonlarini boshqarish oʻzaro bogʻliq, lekin koʻp hollarda bir-biridan ajralgan holda amalga oshiriladigan ikki jarayon hisoblanadi. Bunda pedagogik integratsiya va boshqaruv-tashkiliy integratsiyani nazarda tutish lozim. Oʻrganilgan adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, bu ikki yoʻnalish ham metodik tizimlar asosan oʻquv dasturlari, fanlararo aloqadorlikka qaratilgan boʻlsa, boshqaruv mexanizmlari alohida shakllangan. Tadqiqot aralash metodologiya asosida olib borildi, bunda sifat va miqdor tahlil usullari birlashtirildi. Bu yondashuv integratsiya jarayonlarining ham kontseptual-nazariy, ham amaliy-empirik jihatlarini ochib berishga imkon berdi.

Fanlararo integratsiya muammosi xorijiy pedagogika fanida uzoq tarixga ega. Amerikalik tadqiqotchi J. Bin integratsiyani nafaqat fanlar mazmunini birlashtirish, balki oʻquvchining shaxsiy va ijtimoiy tajribasini bilim bilan bogʻlovchi demokratik taʼlim jarayoni sifatida talqin qiladi[1]. Uning fikricha, integratsiya markazida real hayotiy muammolar turishi lozim, chunki faqat shu holatda bilim oʻquvchi uchun shaxsiy ahamiyat kasb etadi.

R. Fogarti oʻzining fanlararo dasturlash modellarida integratsiyaning turli darajalarini bir fan doirasidagi integratsiyadan tortib, toʻliq transdisiplinar yondashuvgacha boʻlgan oʻninchi bosqichli tipologiyasini taklif etadi[2]. Bu tipologiya integratsiya jarayonini boshqarishda uning qaysi darajada amalga oshirilayotganini aniq belgilash imkonini beradi. Xuddi shunday, S. Dreyk integratsiyalashgan oʻquv dasturlarini loyihalashda standartlarga asoslangan yondashuvni ilgari suradi va integratsiyani nazorat-baholash tizimi bilan uzviy bogʻliq holda koʻrib chiqish zarurligini taʼkidlaydi[3].

X. Xeyz Jeykobs tahririda chop etilgan tadqiqotlarda fanlararo dasturni loyihalashning bosqichma-bosqich texnologiyasi, jumladan, umumiy mavzularni aniqlash, ularni fanlar kesimida taqsimlash va integratsiyalashgan baholash mezonlarini ishlab chiqish masalalari yoritilgan[4]. Ushbu qarashlar tadqiqotimizda taklif etilayotgan metodik tizimning tashkiliy-texnologik komponentini asoslashda muhim nazariy tayanch boʻlib xizmat qildi.

Kanadalik olim K. Leytvud va britaniyalik tadqiqotchi T. Bush taʼlim muassasasi boshqaruvi samaradorligini taʼminlovchi omillar qatorida rahbariyatning strategik maqsadlarni belgilash, jamoaviy hamkorlikni tashkil etish va uzluksiz monitoring olib borish qobiliyatini alohida taʼkidlaydilar[5,6]. Ularning boshqaruv nazariyasidagi ushbu qarashlari fanlararo integratsiyani boshqarish jarayoniga ham tatbiq etilishi mumkin, chunki integratsiya, mohiyatan, oʻquv jarayonini boshqarishning maxsus shakli hisoblanadi.

Milliy pedagogika fanida integratsiya muammosi J.Gʻ.Yoʻldoshev tomonidan didaktik **nuqtayi nazardan**, taʼlim mazmunini tanlash va tizimlashtirish tamoyillari asosida tadqiq etilgan[7]. M.Ochilov oʻz ishlarida pedagogik jarayonning yaxlitligi va uzviyligi masalalarini yoritib, integratsiyani taʼlim sifatini oshirishning muhim omili sifatida talqin qiladi[8]. Oʻ.Q.Tolipov va R.J.Ishmuhammedov tadqiqotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, interfaol va loyihaviy metodlarning fanlararo aloqadorlikni taʼminlashdagi oʻrni ochib berilgan[9,10]. N.A.Muslimov esa kasbiy taʼlim tizimida integrativ yondashuvning amaliy-metodik jihatlarini tadqiq etib, boʻlajak mutaxassislarining fanlararo kompetentsiyalarini shakllantirish masalalariga alohida eʼtibor qaratgan[11].

Xorijiy va milliy tadqiqotlarning qiyosiy tahlili shuni koʻrsatadiki, integratsiya jarayonining mazmuniy-didaktik jihatlarini yetarlicha ishlab chiqilgan boʻlsa-da, uni tizimli boshqarish, yaʼni maqsad qoʻyish, tashkil etish, nazorat qilish va takomillashtirishning yaxlit metodik modeli sifatida koʻrib chiqilishi hali toʻliq yoritilmagan. Aynaq shu boʻshliq ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy-tipologik tahlil, tizimli yondashuv hamda modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Bundan tashqari, umumtaʼlim maktablari va oliy taʼlim muassasalari metodik birlashmalari faoliyatini kuzatish orqali toʻplangan amaliy materiallar umumlashtirildi.

Tahlil va natijalar. Oʻtkazilgan tahlil asosida integratsiya jarayonlarini boshqarishning metodik tizimi besh tarkibiy komponentdan iborat model sifatida ishlab chiqildi (1-jadval).

Taklif etilayotgan metodik tizimning oʻziga xos xususiyati shundaki, u boshqaruvni bir martalik tadbir sifatida emas, balki uzluksiz, siklik jarayon sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv K.Leytvudning taʼlim muassasasi boshqaruvidagi transformatsion liderlik nazariyasi bilan uygʻunlashib, boshqaruv jarayonining

barcha ishtirokchilari rahbariyat, o‘qituvchilar va metodik xizmat vakillarining faol ishtirokini nazarda tutadi.

1-jadval. Integratsiya jarayonlarini boshqarish metodik tizimining tarkibiy komponentlari

Tarkibiy qism	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Maqsad-vazifaviy komponent	Integratsiya jarayonlarini boshqarishning strategik maqsadi va aniq vazifalarini belgilash	Boshqaruv faoliyatining aniq yo‘naltirilganligi
Tamoyillar komponenti	Yaxlitlik, izchillik, hamkorlik, moslashuvchanlik, ilmiylik tamoyillari	Boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligi
Tashkiliy-texnologik komponent	Fanlararo modullar, integrallashgan dars ishlanmalari, jamoaviy metodik ish shakllari	Ta’lim jarayonining texnologik jihatdan ta’minlanishi
Kadrlar salohiyati komponenti	Pedagoglarning integrativ kompetensiyalarini rivojlantirish, malaka oshirish tizimi	O‘qituvchilarning fanlararo faoliyatga tayyorligi
Nazorat-baholash komponenti	Monitoring ko‘rsatkichlari, ekspert baholash, fanlararo natijadorlik mezonlari	Boshqaruv sifatini uzluksiz takomillashtirish

Metodik tizimni amaliyotga tatbiq etish to‘rt bosqichli texnologiya asosida amalga oshiriladi (2-jadval).

2-jadval. Metodik tizimni joriy etishning bosqichma-bosqich texnologiyasi

Bosqich	Boshqaruv vazifasi	Asosiy vositalar
1. Diagnostik-tahliliy bosqich	Fanlararo aloqalarning mavjud holatini aniqlash	So‘rovnoma, kuzatuv, hujjatlar tahlili
2. Loyihalashtirish bosqichi	Integratsiya modeli va metodik ta’minotni ishlab chiqish	Modullashtirilgan dastur, integrallashgan reja
3. Amaliy-tashkiliy bosqich	Metodik tizimni ta’lim amaliyotiga joriy etish	Seminar-treninglar, ochiq darslar, hamkorlikdagi loyihalar
4. Nazorat-korreksion bosqich	Natijalarni baholash va tizimni takomillashtirish	Monitoring, ekspert xulosalari, fikr-mulohaza

Metodik tizimni amaliyotga tatbiq etish texnologiyasi metodik tizimni ishlab chiqish, sinovdan o‘tkazish, amaliyotga tatbiq etish hamda uning samaradorligini baholash jarayonlarini yagona boshqaruv mexanizmi sifatida tashkil etishga xizmat qiladi.

Diagnostik-tahliliy bosqich metodik tizimni joriy etish uchun zarur bo‘lgan dastlabki holatni aniqlashga qaratiladi. Ushbu bosqichda fanlararo aloqalarning mavjud darajasi, o‘quv jarayonidagi integratsion yondashuvning amaldagi holati, pedagoglarning tayyorgarligi hamda mavjud muammolar tahlil qilinadi. Buning uchun so‘rovnomalar, pedagogik kuzatuvlar, o‘quv-me’yoriy hujjatlar tahlili va boshqa diagnostik usullardan foydalaniladi. Olingan natijalar keyingi bosqichlarni ilmiy asosda rejalashtirish uchun zarur axborot bazasini yaratadi.

Loyihalashtirish bosqichi diagnostik tahlil natijalariga tayangan holda metodik tizimning mazmuni va tuzilishini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bu bosqichda fanlararo integratsiyani ta’minlovchi model, metodik ta’minot, modullashtirilgan o‘quv dasturlari hamda integrallashgan o‘quv rejalari ishlab chiqiladi. Shuningdek, o‘quv-metodik materiallar, topshiriqlar va baholash mezonlari tizimlashtiriladi.

Amaliy-tashkiliy bosqich ishlab chiqilgan metodik tizimni bevosita ta’lim jarayoniga joriy etishni o‘z ichiga oladi. Mazkur bosqichda professor-o‘qituvchilar va talabalar ishtirokida seminar-treninglar, ochiq darslar, integrallashgan mashg‘ulotlar, hamkorlikdagi loyiha ishlari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosidagi o‘quv faoliyati tashkil etiladi. Natijada metodik tizimning amaliy samaradorligi sinovdan o‘tkaziladi va ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyaning barqaror mexanizmi shakllantiriladi.

Nazorat-korreksion bosqich metodik tizimni joriy etish natijalarini baholash va uni takomillashtirishga xizmat qiladi. Ushbu bosqichda monitoring natijalari, ekspert xulosalari, professor-o‘qituvchilar hamda talabalarning fikr-mulohazalari asosida metodik tizimning samaradorligi aniqlanadi. Aniqlangan kamchiliklar yuzasidan tegishli korreksion chora-tadbirlar ishlab chiqiladi va metodik tizim mazmuni hamda uni amalga oshirish mexanizmlari takomillashtiriladi. Shu tariqa metodik tizimning uzluksiz rivojlanishi va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan samarali boshqaruv sikli ta’minlanadi.

Natijada metodik tizimni amaliyotga tatbiq etishning mazkur to‘rt bosqichli texnologiyasi diagnostika, loyihalashtirish, joriy etish va takomillashtirish jarayonlarining o‘zaro uzviyligini ta’minlab, ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyani samarali tashkil etish hamda ta’lim sifati va talabalarning kompetentligini izchil rivojlantirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Diagnostik-tahliliy bosqichda ta’lim muassasasidagi mavjud fanlararo aloqalar holati, o‘qituvchilarning integrativ faoliyatga tayyorlik darajasi aniqlanadi. Bu bosqichda R. Fogartining integratsiya darajalari tipologiyasidan foydalanish orqali muassasadagi integratsiyaning qaysi bosqichda ekanligini aniq belgilash mumkin.

Loyihalashtirish bosqichida X. Xeyz Jeykobs tavsiya etgan umumiy mavzularni aniqlash texnologiyasi asosida fanlararo modullar va integrallashgan dars ishlanmalari yaratiladi. Bu bosqichda, shuningdek, S. Dreyk taklif etgan standartlarga yo‘naltirilgan yondashuv asosida integratsiyalashgan ta’lim natijalari belgilanadi. Amaliy-tashkiliy bosqichda ishlab chiqilgan metodik ta’minot amaliyotga joriy etiladi. Bu jarayonda J. Binning ta’kidlashicha, integratsiyaning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning real muammolarni hal etishga jalb qilinishiga bog‘liq bo‘lib, shu sababli loyihaviy va muammoli ta’lim metodlaridan foydalanish tavsiya etiladi. O‘.Q. Tolipov va R.J. Ishmuhamedovning interfaol metodlar bo‘yicha ishlab chiqmalari ushbu bosqichda amaliy vosita sifatida qo‘llaniladi. Nazorat-korreksion bosqichda T. Bush va K. Leytvud asos solgan ta’lim menejmenti nazariyasidagi monitoring va baholash mexanizmlaridan foydalangan holda integratsiya natijalari tahlil qilinadi, aniqlangan kamchiliklar asosida metodik tizimga zarur o‘zgartirishlar kiritiladi. Tadqiqot davomida ushbu metodik tizimning amaliyotga tatbiq etilishi natijasida quyidagi ijobiy tendensiyalar kuzatildi: o‘qituvchilarning fanlararo hamkorlikka bo‘lgan faolligi oshdi; integrallashgan dars ishlanmalari sifati yaxshilandi; o‘qituvchilarning fanlararo bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalari rivojlandi. Shu bilan birga, kadrlar tayyorgarligi darajasining har xilligi, metodik ta’minotning yetarli emasligi kabi bir qator muammolar ham aniqlandi, ular keyingi tadqiqotlar uchun yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Muhokama. Olingan natijalar xorijiy tadqiqotchilarning integratsiya nazariyasi bilan uyg‘un bo‘lib, ayni paytda milliy ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini ham hisobga oladi. Xususan, Fogarti va Dreykning modellari ko‘proq mazmuniy-didaktik jihatlarga qaratilgan bo‘lsa, taklif etilayotgan metodik tizim bu qarashlarni Bush va Leytvudning boshqaruv nazariyasi bilan birlashtirib, integratsiyani nafaqat pedagogik, balki boshqaruv hodisasi sifatida ham ko‘rib chiqadi. Shuningdek, M. Ochilov va J.G‘. Yo‘ldoshevning pedagogik jarayon yaxlitligi to‘g‘risidagi qarashlari metodik tizimning tamoyillar komponentini boyitdi, bu esa integratsiyani mahalliy ta’lim an‘analari kontekstida asoslashga xizmat qildi. Ayni paytda, taklif etilayotgan model universal bo‘lmay, uni har bir ta’lim muassasasining moddiy-texnik, kadrlar salohiyati va mintaqaviy xususiyatlariga moslashtirish zarurligini alohida ta’kidlash lozim. Bu esa metodik tizimning moslashuvchanlik tamoyiliga muvofiq amalga oshiriladi.

Xulosa. Integratsiya jarayonlarini samarali boshqarish uchun maqsad-vazifaviy, tamoyillar, tashkiliy-texnologik, kadrlar salohiyati va nazorat-baholash komponentlaridan iborat yaxlit metodik tizim zarur. Ushbu tizim to‘rt bosqichli — diagnostik-tahliliy, loyihalashtirish, amaliy-tashkiliy va nazorat-korreksion texnologiya asosida amalga oshirilganda, fanlararo integratsiyaning pedagogik samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Xorijiy va milliy olimlarning qarashlarini uyg‘unlashtirgan ushbu yondashuv nazariy hamda amaliy jihatdan asoslangan bo‘lib, ta’lim muassasalari rahbarlari va metodik xizmat vakillari uchun amaliy tavsiya sifatida xizmat qilishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda metodik tizimning raqamli ta’lim muhitida qo‘llanilishi masalalari alohida o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Beane J. A. Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. — New York: Teachers College Press, 1997.
2. Fogarty R. The Mindful School: How to Integrate the Curricula. — Palatine, IL: IRI/Skylight Publishing, 1991.
3. Drake S. M. Creating Standards-Based Integrated Curriculum. — Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2007.
4. Jacobs H. H. (ed.) Interdisciplinary Curriculum: Design and Implementation. — Alexandria, VA: ASCD, 1989.
5. Bush T. Theories of Educational Leadership and Management. — London: SAGE Publications, 2011.
6. Leithwood K., Louis K. S. Linking Leadership to Student Learning. — San Francisco: Jossey-Bass, 2012.

7. Yoʻldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: Oʻqituvchi, 2004.
8. Ochilov M. Pedagogika: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Fan, 2000.
9. Tolipov Oʻ.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
10. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Taʼlimda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Isteʼdod, 2008.
11. Muslimov N.A. Boʻlajak kasb taʼlimi oʻqituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. ... diss. — Toshkent, 2007.
12. Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

**TALABALARNING XALQARO BAHOLASH DASTURLARI BILAN ISHLASH
KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA SINGAPUR, FINLANDIYA, IRLANDIYA,
ANGLIYA VA AVSTRALIYA TAJRIBASI**

Berdimurodova Mexrubon Masudjonovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,
Psixologiya va ijtimoiy-siyosiy fanlar fakulteti,
Pedagogika va umumiy psixologiya kafedrasida assistenti
mexrubon_mail.com@mail.ru

Mazkur maqolada talabalarining xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, TIMSS va PISA) bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishda Singapur, Finlyandiya, Irlandiya, Angliya va Avstraliya tajribalari qiyosiy-pedagogik tahlil qilingan. Tadqiqotda mazkur davlatlarning tanlanish mezonlari sifatida xalqaro baholash natijalari, boshlang‘ich ta‘lim sifati, pedagog kadrlarni tayyorlash tizimining rivojlanganligi hamda assessment literacy kompetensiyasining pedagogik ta‘limga integratsiyalashganlik darajasi asos qilib olingan. Xorijiy tajriba tahlili asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini xalqaro baholash dasturlari bilan ishlashga tayyorlashning samarali metodik yondashuvlari, baholash madaniyatini rivojlantirish mexanizmlari va ularni O‘zbekiston oliy pedagogik ta‘lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro baholash dasturlari, PIRLS, TIMSS, PISA, assessment literacy, pedagogik ta‘lim, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, baholash kompetensiyasi, qiyosiy pedagogika, xalqaro tajriba, baholash madaniyati, pedagog kadrlarni tayyorlash, ta‘lim sifati, kompetensiyaviy yondashuv, xalqaro baholash topshiriqlari.

**ОПЫТ СИНГАПУРА, ФИНЛЯНДИИ, ИРЛАНДИИ, АНГЛИИ И АВСТРАЛИИ В
ФОРМИРОВАНИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО РАБОТЕ С
МЕЖДУНАРОДНЫМИ ПРОГРАММАМИ ОЦЕНКИ**

В данной статье представлен сравнительно-педагогический анализ опыта Сингапура, Финляндии, Ирландии, Англии и Австралии в формировании компетентности студентов по работе с международными программами оценки (PIRLS, TIMSS и PISA). В качестве критериев отбора этих стран были использованы результаты международных оценочных исследований, качество начального образования, уровень развития системы подготовки педагогических кадров, а также степень интеграции компетенции assessment literacy в педагогическое образование. На основе анализа зарубежного опыта раскрыты эффективные методические подходы к подготовке будущих учителей начальных классов к работе с международными программами оценки, механизмы формирования культуры оценивания и возможности их адаптации к системе высшего педагогического образования Республики Узбекистан.

Ключевые слова: международные программы оценки, PIRLS, TIMSS, PISA, assessment literacy, педагогическое образование, будущий учитель начальных классов, оценочная компетентность, сравнительная педагогика, международный опыт, культура оценивания, подготовка педагогических кадров, качество образования, компетентностный подход, задания международных оценочных исследований.

**THE EXPERIENCE OF SINGAPORE, FINLAND, IRELAND, ENGLAND, AND AUSTRALIA
IN DEVELOPING STUDENTS’ COMPETENCE TO WORK WITH INTERNATIONAL
ASSESSMENT PROGRAMMES**

This article presents a comparative pedagogical analysis of the experiences of Singapore, Finland, Ireland, England, and Australia in developing students’ competence to work with international assessment programmes (PIRLS, TIMSS, and PISA). The countries were selected based on such criteria as their performance in international assessments, the quality of primary education, the level of development of teacher education systems, and the degree of integration of assessment literacy into teacher education. Based on the analysis of international experience, the article identifies effective methodological approaches to preparing prospective primary school teachers to work with international assessment programmes,

examines mechanisms for developing assessment culture, and highlights the possibilities of adapting these practices to the system of higher pedagogical education in the Republic of Uzbekistan.

Key words: *international assessment programmes, PIRLS, TIMSS, PISA, assessment literacy, teacher education, prospective primary school teacher, assessment competence, comparative pedagogy, international experience, assessment culture, teacher preparation, quality of education, competency-based approach, international assessment tasks.*

Kirish. Ta’lim sifatini xalqaro mezonlar asosida baholash bugungi kunda ko‘plab davlatlar ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. PIRLS, TIMSS va PISA kabi xalqaro baholash dasturlari nafaqat o‘quvchilarning bilim va kompetensiyalarini aniqlash, balki ta’lim tizimining samaradorligini tahlil qilish, o‘qituvchilarni tayyorlash mazmunini takomillashtirish hamda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan strategik qarorlarni ishlab chiqishda muhim axborot manbayi sifatida xizmat qilmoqda. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida xalqaro baholash dasturlari bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur yo‘nalish O‘zbekiston Respublikasida ham davlat ta’lim siyosatining muhim ustuvor vazifalaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda 997-son “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori bilan PIRLS, TIMSS, PISA va TALIS xalqaro baholash dasturlarida mamlakatning tizimli ishtirokini ta’minlash, xalqaro baholash metodologiyasini ta’lim jarayoniga joriy etish, pedagog kadrlarni tayyorlash mazmunini takomillashtirish hamda o‘quv dasturlarini xalqaro tadqiqotlar natijalari asosida yangilab borish vazifalari belgilangan [1]. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalari o‘quv dasturlariga xalqaro baholash tadqiqotlari natijalariga asoslangan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish zarurligi qayd etilgan. Mazkur me’yoriy-huquqiy asos bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini xalqaro baholash dasturlari bilan ishlashga tayyorlashni ilmiy-metodik jihatdan takomillashtirishning dolzarbligini yanada kuchaytiradi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, xalqaro baholash tadqiqotlarida yuqori natijalarga erishayotgan mamlakatlarda pedagog kadrlarni tayyorlash tizimi baholash madaniyatini shakllantirish, assessment literacyni rivojlantirish hamda baholash natijalaridan ta’limni takomillashtirish vositasi sifatida foydalanishga yo‘naltirilgan. Natijada bo‘lajak o‘qituvchilar nazariy bilimlar bilan bir qatorda xalqaro baholash topshiriqlarini tahlil qilish, ularni loyihalash, o‘quvchilar natijalarini sharhlash va olingan ma’lumotlar asosida pedagogik qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini ham egallaydilar.

O‘zbekiston oliy pedagogik ta’lim tizimida ham xalqaro baholash dasturlariga oid bilimlarni o‘quv jarayoniga bosqichma-bosqich integratsiya qilish bo‘yicha izchil ishlar olib borilmoqda. Biroq rivojlangan davlatlar tajribasini chuqur o‘rganish va ularning samarali mexanizmlarini milliy sharoitga moslashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan Singapur, Finlyandiya, Irlandiya, Angliya va Avstraliya tajribalarini qiyosiy tahlil qilish bo‘lajak o‘qituvchilarni xalqaro baholash dasturlari bilan ishlashga tayyorlashning ilmiy-metodik asoslarini aniqlash imkonini beradi.

Qiyosiy pedagogik tadqiqotlarda tahlil qilinadigan mamlakatlarni tanlash ilmiy izlanishning muhim metodologik bosqichi hisoblanadi. Turli davlatlarning ta’lim tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, milliy ta’lim siyosati hamda pedagogik yondashuvlari bir-biridan farq qilgani sababli ularni qiyoslashda umumiy mezonlarga asoslanish talab etiladi [10]. Faqat ilmiy asoslangan mezonlar yordamidagina olingan natijalarni obyektiv baholash va umumlashtirish mumkin.

Mazkur tadqiqot doirasida xorijiy tajribani o‘rganish uchun davlatlar to‘rtta asosiy mezon asosida tanlab olindi. Birinchi mezon sifatida mamlakatlarning PIRLS, TIMSS va PISA xalqaro baholash dasturlaridagi natijalari inobatga olindi. Ushbu tadqiqotlar o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, matematika hamda tabiiy fanlar bo‘yicha kompetensiyalarini xalqaro darajada baholash imkonini beruvchi eng nufuzli monitoring dasturlari hisoblanadi. Mazkur baholashlar natijalari ta’lim tizimi samaradorligini aks ettiruvchi muhim indikator sifatida e’tirof etiladi [7].

Tahlil natijasida Singapur, Finlyandiya, Irlandiya, Angliya va Avstraliya davlatlari tanlab olindi. Ushbu mamlakatlar xalqaro baholash tadqiqotlarida yuqori natijalarni namoyon etish bilan birga, pedagog kadrlarni tayyorlash tizimining barqarorligi va baholash madaniyatining rivojlanganligi bilan ham ajralib turadi. Ayniqsa, PISA tadqiqotlarida qo‘llaniladigan Item Response Theory (IRT) metodologiyasi o‘quvchilarning faqat to‘g‘ri javoblari sonini emas, balki ularning kompetensiya darajasini aniqlashga xizmat qilishi bilan boshqa baholash yondashuvlaridan farq qiladi [7]. Shu bois mazkur davlatlarning natijalari xalqaro miqyosda ta’lim sifati ko‘rsatkichlarini baholashda ishonchli mezon sifatida qabul qilinadi.

PISA –2022 natijalari ham tanlangan davlatlarning ta’lim sifati yuqori ekanligini tasdiqlaydi. Xususan, Singapur matematika, o’qish savodxonligi va tabiiy fanlar yo’nalishlarida dunyoning yetakchi davlatlari qatoridan joy olgan. Irlandiya o’qish savodxonligi bo’yicha OECD mamlakatlari orasida eng yuqori natijalardan birini qayd etgan [7]. Angliya va Avstraliya barcha asosiy yo’nalishlarda OECD o’rtacha ko’rsatkichidan yuqori natijalarni saqlab qolayotgan bo’lsa, Finlyandiya so’nggi yillardagi ayrim pasayishlarga qaramay, kompetensiyaviy yondashuv va o’qituvchi tayyorlash tizimining sifati bilan xalqaro miqyosda ilg’or model sifatida e’tirof etilmoqda.

Ikkinchi mezon sifatida boshlang’ich ta’lim sifati tanlandi. Aynan boshlang’ich ta’lim bosqichida shakllanadigan o’qish savodxonligi, mantiqiy fikrlash va mustaqil o’rganish kompetensiyalari keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatning asosini tashkil etadi. Shu sababli boshlang’ich ta’lim sifati yuqori bo’lgan mamlakatlar tajribasini o’rganish bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlash metodikasini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi mezon pedagog kadrlarni tayyorlash tizimining rivojlanganlik darajasi bilan bog’liq. Xalqaro tadqiqotlar ko’rsatishicha, xalqaro baholashlarda yuqori natija qayd etayotgan davlatlarda o’qituvchilarni saralash, tayyorlash va kasbiy rivojlantirish jarayonlari yagona tizim asosida tashkil etilgan [8]. Masalan, Finlyandiya boshlang’ich sinf o’qituvchilari magistratura bosqichida tayyorlanadi va ularning kasbiy faoliyati ilmiy tadqiqotlarga asoslanadi. Singapurda esa pedagoglarni tayyorlash Milliy ta’lim instituti orqali markazlashtirilgan holda olib borilib, uzluksiz kasbiy rivojlanish tamoyili ustuvor hisoblanadi.

To’rtinchi mezon xalqaro baholash dasturlarining pedagogik ta’lim jarayoniga integratsiyalashganlik darajasi hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik ta’limda assessment literacy bo’lajak o’qituvchilarning muhim kasbiy kompetensiyalaridan biri sifatida qaralmoqda. Shu bois xalqaro baholash metodologiyasini o’quv jarayoniga singdirgan, talabalarni baholash topshiriqlarini ishlab chiqish, natijalarni tahlil qilish va ularni ta’lim sifatini oshirishga yo’naltirish bo’yicha tayyorlaydigan davlatlar mazkur tadqiqot uchun eng maqbul obyekt sifatida tanlandi.

Shunday qilib, tanlangan mamlakatlar tasodifiy emas, balki xalqaro baholash natijalari, boshlang’ich ta’lim sifati, pedagog kadrlarni tayyorlash tizimining samaradorligi hamda baholash madaniyatining rivojlanganlik darajasi kabi o’zaro bog’liq ilmiy mezonlar asosida saralandi. Mazkur yondashuv xorijiy tajribani chuqur tahlil qilish, uning ustun jihatlarini aniqlash hamda ularni O’zbekiston oliy pedagogik ta’lim tizimiga moslashtirish bo’yicha ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Xalqaro baholash dasturlari va ularga tayyorlash metodikasi masalalari OECD, IEA hamda boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan keng tadqiq etilgan. OECDning PISA-2022 Assessment and Analytical Framework hamda PISA- 2022 Results hisobotlarida baholash natijalaridan ta’lim siyosatini takomillashtirish, o’qituvchilarning assessment literacy kompetensiyasini rivojlantirish va ta’lim sifatini boshqarishda foydalanishning ilmiy asoslari yoritilgan. Xuddi shuningdek, IEA tomonidan ishlab chiqilgan PIRLS va TIMSS Assessment Framework hujjatlarida o’qish savodxonligi, matematika va tabiiy fanlar bo’yicha kompetensiyalarni baholash metodologiyasi hamda ushbu baholashlarni pedagogik amaliyotga integratsiyalash mexanizmlari batafsil tavsiflangan. Xalqaro tadqiqotlarda J. Hattie, D. Wiliam, P. Black, L. Darling-Hammond kabi olimlarning ishlari formatif baholash, feedback, assessment literacy va o’qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini yaratishda muhim o’rin tutadi.

O’zbekiston olimlari tomonidan ham xalqaro baholash dasturlarining mazmuni, ularni milliy ta’lim tizimiga joriy etish hamda bo’lajak pedagoglarni tayyorlash masalalari bo’yicha qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyati xalqaro baholash dasturlarining umumiy tavsifi yoki alohida dasturlar (PIRLS, TIMSS, PISA)ning metodik jihatlarini yoritishga qaratilgan bo’lib, rivojlangan davlatlar tajribasini qiyosiy tahlil qilish asosida talabalar xalqaro baholash dasturlari bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish mexanizmlari yetarli darajada o’rganilmagan. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi aynan Singapur, Finlyandiya, Irlandiya, Angliya va Avstraliya tajribalarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning samarali pedagogik yondashuvlarini aniqlash va ularni O’zbekiston oliy pedagogik ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Muhokama. Xalqaro baholash dasturlarida muntazam ravishda yuqori natijalarni namoyon etib kelayotgan davlatlardan biri Singapur hisoblanadi. Mamlakat ta’lim tizimining muvaffaqiyati ko’p jihatdan pedagog kadrlarni tayyorlash modelining puxta yo’lga qo’yilgani bilan izohlanadi. Singapurda barcha bo’lajak o’qituvchilar yagona ixtisoslashgan muassasa – National Institute of Education (NIE)da tayyorlanadi. Ushbu institut ta’lim vazirligi bilan hamkorlikda o’quv dasturlarini muntazam yangilab boradi va ularni milliy ta’lim siyosati hamda xalqaro talabalar bilan uyg’unlashtiradi [6].

Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorlash jarayonida baholash nazariyasi, pedagogik diagnostika, ta’lim natijalarini tahlil qilish hamda kompetensiyaga asoslangan baholash metodologiyasi alohida o’rin egallaydi. Talabalar xalqaro baholash dasturlarining mazmuni va metodologiyasi bilan

tanishish bilangina cheklanmay, balki topshiriqlarni ishlab chiqish, ularning kognitiv murakkabligini aniqlash, baholash mezonlarini yaratish va natijalarni sharhlash bo'yicha amaliy faoliyatni ham bajaradilar.

Singapur pedagogik ta'limining muhim xususiyatlaridan biri Assessment for Learning yondashuvining barcha fanlarga integratsiyalashganidir [9]. Mazkur yondashuv baholashni faqat o'quv natijasini aniqlash vositasi emas, balki ta'lim jarayonini boshqarish va o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash mexanizmi sifatida talqin qiladi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilar xalqaro baholash topshiriqlarini tahlil qilish, rubrikalar ishlab chiqish, diagnostik baholashni tashkil etish hamda o'quvchilarga samarali qayta aloqa berish ko'nikmalarini egallaydilar.

Pedagogik tayyorgarlik davomida mikrota'lim, videokuzatuv, reflektiv tahlil va elektron portfoliolardan keng foydalanilishi talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uzviy bog'lash imkonini beradi. Natijada ular xalqaro baholash dasturlari bilan ishlashga oid kasbiy kompetensiyalarni real pedagogik vaziyatlarda qo'llash tajribasini hosil qiladilar.

Finlyandiya ta'lim tizimi yuqori sifatli pedagogik ta'lim, o'qituvchining kasbiy mustaqilligi va ilmiy asoslangan faoliyati bilan xalqaro miqyosda e'tirof etilgan. Ushbu mamlakatda boshlang'ich sinf o'qituvchilari magistratura bosqichida tayyorlanadi, bu esa ularning pedagogik faoliyatni ilmiy yondashuv asosida tashkil etishga zamin yaratadi.

Pedagogik ta'lim dasturlarida ilmiy tadqiqot metodologiyasi, pedagogik diagnostika, baholash nazariyasi hamda reflektiv faoliyat muhim o'rin tutadi. Talabalar ta'lim jarayonida baholash natijalarini tahlil qilish, ularni o'quvchilarning individual rivojlanishini rejalashtirishda qo'llash va pedagogik qarorlar qabul qilish bo'yicha zarur bilim hamda ko'nikmalarni egallaydilar.

Finlyandiya tajribasining o'ziga xos jihati shundaki, xalqaro baholash dasturlariga alohida kurs sifatida emas, balki umumiy baholash madaniyatining tarkibiy elementi sifatida qaraladi. Shu bois bo'lajak o'qituvchilar PIRLS va PISA metodologiyasiga mos topshiriqlarni yaratish, ularning kompetensiyaviy yo'nalishini aniqlash, sinovdan o'tkazish va natijalarni statistik jihatdan tahlil qilishni o'rganadilar [5].

Pedagogik amaliyot jarayonida talabalar maktab o'quvchilarining o'qish natijalarini monitoring qiladi, mavjud muammolarni aniqlaydi hamda individual rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda ishtirok etadi. Bu esa ularda baholashni ta'limning ajralmas tarkibiy qismi sifatida tashkil etish kompetensiyasini shakllantiradi.

Finlyandiya modelida formatif baholashga alohida ustuvorlik berilishi ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchilarning rivojlanishini muntazam kuzatib boradi, baholash natijalaridan o'qitish jarayonini takomillashtirish vositasi sifatida foydalanadi hamda o'quvchilarni o'z-o'zini baholashga jalb etadi [5]. Mazkur yondashuv bo'lajak pedagoglarda assessment literacy kompetensiyasining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Irlandiya xalqaro baholash tadqiqotlarida, ayniqsa, o'qish savodxonligi yo'nalishida yuqori natijalarni qayd etayotgan davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakat ta'lim siyosatida boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish, o'qish madaniyatini rivojlantirish va baholash kompetensiyasini takomillashtirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Pedagogik oliy ta'lim dasturlarida Assessment Literacy, Reading Literacy hamda Classroom Assessment modullari majburiy komponent sifatida o'qitiladi. Ushbu modullar orqali talabalar xalqaro baholash dasturlarining nazariy asoslarini o'zlashtirish bilan birga, PIRLS metodologiyasiga mos matnlar bilan ishlash, savollarni turli kognitiv darajalarda ishlab chiqish, baholash mezonlarini yaratish hamda natijalarni sharhlash bo'yicha amaliy tayyorgarlikdan o'tadilar.

Irlandiya tajribasida xalqaro tadqiqotlar natijalari pedagogik ta'lim mazmunini takomillashtirishning muhim manbai sifatida qaraladi. Ta'lim muassasalari xalqaro baholash hisobotlarini muntazam tahlil qiladi va olingan xulosalarni o'quv dasturlarini yangilashda qo'llaydi [4]. Natijada bo'lajak o'qituvchilar baholash natijalarini tahlil qilish, ularni ta'lim jarayonini rejalashtirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Shuningdek, pedagogik amaliyot davomida talabalar sinfda qo'llaniladigan baholash vositalarini loyihalash, xalqaro baholash dasturlariga mos topshiriqlarni moslashtirish hamda o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan metodik yechimlarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadilar. Bunday yondashuv ularda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash imkonini yaratadi.

Angliya pedagogik ta'lim tizimi bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy standartlar asosida tayyorlash tamoyiliga tayanadi. Pedagoglarni tayyorlash mazmuni Teachers' Standards hamda Initial Teacher Training Core Content Framework hujjatlarida belgilangan talabalar asosida tashkil etilib, ularda baholash kompetensiyasini rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Shu bois xalqaro baholash dasturlariga oid bilim va ko'nikmalar pedagogik tayyorgarlikning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan.

Pedagogik dasturlarda baholashning nazariy asoslari, formatif va summativ baholash usullari, standartlashtirilgan testlar hamda milliy va xalqaro baholash tizimlari izchil oʻrganiladi. Talabalar PIRLS, PISA va SATs topshiriqlarining tuzilishi, baholash mezonlari, kognitiv darajalari va javoblarni ekspertiza qilish metodikasi bilan ishlaydilar. Bunday tayyorgarlik ularga xalqaro baholash vositalaridan dars jarayonida samarali foydalanish imkonini beradi.

Angliya modelining yana bir muhim jihati nazariya va amaliyotning uzviy bogʻlanganligidadir. Pedagogik amaliyot davomida talabalar maktablarda baholash jarayonlarini kuzatadi, oʻquvchilarning natijalarini tahlil qiladi hamda baholash maʼlumotlari asosida taʼlim jarayonini rejalashtirish koʻnikmalarini rivojlantiradi [3]. Shu tariqa baholash pedagogik faoliyatning yakuniy bosqichi emas, balki oʻqitish jarayonini takomillashtirish vositasi sifatida qaraladi.

Avstraliya pedagogik taʼlim tizimida boʻljak oʻqituvchilarning baholash kompetensiyasini shakllantirish kasbiy tayyorgarlikning asosiy yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Oʻqituvchilarni tayyorlash dasturlari Australian Professional Standards for Teachers asosida ishlab chiqilgan boʻlib, ularda baholash natijalarini tahlil qilish, taʼlim jarayonini rejalashtirish va oʻquvchilarning individual rivojlanishini monitoring qilish muhim kasbiy talab sifatida belgilangan.

Universitetlarda Assessment Design, Educational Measurement, Data-informed Teaching va Evidence-based Assessment kabi modullar oʻqitiladi. Mazkur fanlar orqali talabalar baholash vositalarini ishlab chiqish, ularning ishonchliligi va validligini aniqlash, olingan natijalarni statistik jihatdan qayta ishlash hamda pedagogik qarorlar qabul qilish boʻyicha zarur bilim va amaliy tajribaga ega boʻladilar [2].

Xalqaro baholash dasturlari bilan ishlash jarayonida talabalar PIRLS, TIMSS va PISA topshiriqlarining mazmuni, kompetensiyaviy yoʻnalishi hamda kognitiv murakkablik darajasini tahlil qiladilar. Shuningdek, ular xalqaro mezonlarga mos topshiriqlarni mustaqil ishlab chiqish, elektron platformalarda sinovdan oʻtkazish va baholash natijalarini sharhlash koʻnikmalarini ham egallaydilar.

Avstraliya tajribasining oʻziga xos jihatlaridan biri raqamli texnologiyalarni pedagogik tayyorgarlik jarayoniga faol integratsiya qilganidadir. Elektron baholash tizimlari, oʻquv analitikasi vositalari hamda sunʼiy intellekt elementlaridan foydalanish boʻljak oʻqituvchilarning zamonaviy baholash texnologiyalarini oʻzlashtirishiga xizmat qiladi [2].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tahlil qilingan davlatlarning pedagogik taʼlim tizimlari tashkiliy jihatdan bir-biridan farq qilsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy tendensiyalar mavjud. Avvalo, barcha mamlakatlarda baholash kompetensiyasi pedagog tayyorlashning majburiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Baholash faqat oʻquvchilar bilimini nazorat qilish vositasi emas, balki taʼlim sifatini boshqarish, oʻquvchilar rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash va oʻqitish jarayonini takomillashtirish mexanizmi sifatida talqin etiladi.

Ikkinchidan, xalqaro baholash dasturlarining metodologiyasi pedagogik taʼlim mazmuniga integratsiyalashgan. Talabalar nazariy maʼlumotlarni oʻzlashtirish bilan cheklanmay, PIRLS, TIMSS va PISA topshiriqlarini tahlil qilish, ularning kognitiv darajalarini aniqlash, baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda shunga oʻxshash topshiriqlarni loyihalash boʻyicha amaliy mashgʻulotlarda ishtirok etadilar.

Uchinchidan, tahlil qilingan barcha davlatlarda assessment literacy zamonaviy oʻqituvchining asosiy kasbiy kompetensiyalaridan biri sifatida eʼtirof etiladi. Pedagogik taʼlim dasturlari baholash vositalarini tanlash, natijalarni interpretatsiya qilish, olingan maʼlumotlar asosida pedagogik qarorlar qabul qilish va samarali qayta aloqa tashkil etishga alohida eʼtibor qaratadi.

Toʻrtinchidan, nazariy tayyorgarlik pedagogik amaliyot bilan uzviy bogʻlangan. Talabalar xalqaro baholash dasturlariga mos topshiriqlarni real taʼlim jarayonida qoʻllaydi, natijalarni tahlil qiladi va reflektiv faoliyat orqali oʻz kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirib boradi. Mazkur yondashuv boʻljak oʻqituvchilarning baholash madaniyatini shakllantirishda muhim omil boʻlib xizmat qiladi.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalar va elektron baholash vositalaridan foydalanish barcha mamlakatlar tajribasida kuzatiladigan umumiy tendensiyalardan biridir. Bu esa xalqaro baholash dasturlarining raqamli formatga oʻtishi sharoitida boʻljak oʻqituvchilarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish zarurligini koʻrsatadi.

Xulosa va tavsiyalar. Oʻtkazilgan qiyosiy tahlil Singapur, Finlyandiya, Irlandiya, Angliya va Avstraliya tajribasida boʻljak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarini xalqaro baholash dasturlari bilan ishlashga tayyorlash tizimi ilmiy asoslangan, izchil va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilganligini koʻrsatdi. Mazkur mamlakatlarda assessment literacy, formatif baholash, xalqaro baholash topshiriqlarini ishlab chiqish va tahlil qilish, baholash natijalaridan pedagogik qarorlar qabul qilish hamda raqamli baholash texnologiyalaridan foydalanish pedagoglarni tayyorlashning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston oliy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini xalqaro baholash dasturlari bilan ishlashga tayyorlashni takomillashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga ustuvor ahamiyat qaratish lozimligini ko‘rsatdi:

pedagogik ta’lim dasturlariga assessment literacy kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan maxsus o‘quv modullarini kiritish;

PIRLS, TIMSS va PISA topshiriqlarini metodik tahlil qilish, ularni ishlab chiqish va moslashtirishga yo‘naltirilgan amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish;

xalqaro baholash topshiriqlari, rubrikalari va javob kalitlarini o‘z ichiga olgan elektron metodik resurslar hamda topshiriqlar bankini yaratish;

pedagogik amaliyot jarayonida xalqaro baholash vositalaridan foydalanish, baholash natijalarini tahlil qilish va reflektiv faoliyatni tashkil etishga alohida e’tibor qaratish;

bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli baholash platformalari va ma’lumotlarga asoslangan pedagogik qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish.

Shunday qilib, xorijiy ilg‘or tajribalarni milliy pedagogik ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining xalqaro baholash dasturlari bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish, ularning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish hamda ta’lim sifatini xalqaro mezonlar asosida takomillashtirish uchun muhim ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari pedagogik oliy ta’lim muassasalari o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish va xalqaro baholash metodologiyasiga asoslangan integrativ tayyorlash modelini ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 997-sonli Qaror.

2. Australian Institute for Teaching and School Leadership (AITSL). Australian Professional Standards for Teachers. Melbourne: AITSL. Available at: <https://www.aitsl.edu.au/standards>

3. Department for Education. Initial Teacher Training Core Content Framework. London: Department for Education, 2024. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/initial-teacher-training-core-content-framework>

4. Department of Education (Ireland). Literacy and Numeracy for Learning and Life: The National Strategy to Improve Literacy and Numeracy among Children and Young People 2011–2020. Dublin: Department of Education. Available at: <https://www.gov.ie/en/organisation/departments-of-education/>

5. Finnish National Agency for Education. National Core Curriculum for Basic Education 2014. Helsinki: Finnish National Agency for Education, 2016. Available at: <https://www.oph.fi/en/education-system/national-core-curriculum-basic-education>

6. National Institute of Education. Initial Teacher Preparation Programmes. Singapore: Nanyang Technological University, 2024. Available at: <https://www.ntu.edu.sg/nie>

7. OECD. PISA 2022 Results. Volume I: The State of Learning and Equity in Education. Paris: OECD Publishing, 2023. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html

8. OECD. Teaching and Learning International Survey (TALIS). Paris: OECD Publishing. Available at: <https://www.oecd.org/education/talis/>

9. Singapore Ministry of Education. Assessment. Singapore: Ministry of Education. Available at: <https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/our-programmes/assessment>

10. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024: Leadership in Education – Lead for Learning. Paris: UNESCO, 2024. Available at: <https://www.unesco.org/gem-report/en>

YAPON OLIMA AYOLLARI PEDAGOGIK TAJRIBALARINING O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDAGI ADAPTIV MEKANIZMLARI (OLIV TA’LIM TASHKILOTLARI MISOLIDA)

Jumanazarova Gullola Yoqubjanovna,
KIUT Namangan filiali Pedagogika
va psixologiya kafedrasida dotsenti, PhD
gullolajumanazarova503@gmail.com

Mazkur maqolada yapon olimi ayollari va ma’rifatparvar pedagoglarining oliy ta’limni demokratlashtirish, ayollarning akademik faolligini qo’llab-quvvatlash, kichik guruhlarda chuqurlashtirilgan ta’lim, ustoz–shogird hamkorligi, refleksiv dars tahlili, jamoaviy mas’uliyat hamda ta’limning ijtimoiy missiyasini kuchaytirishga oid tajribalari O‘zbekiston oliy ta’lim tashkilotlari sharoitida qiyosiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: yapon pedagogik tajribasi, olimi ayollar, oliy ta’lim, qiyosiy pedagogika, adaptiv mexanizm, lesson study, ustoz–shogird, gender inkluziyasi, refleksiv ta’lim, akademik madaniyat.

АДАПТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА ЯПОНСКИХ ЖЕНЩИН-УЧЁНЫХ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ОРГАНИЗАЦИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ)

В данной статье со сравнительно-педагогической точки зрения анализируется опыт японских женщин-учёных и педагогов-просветителей в области демократизации высшего образования, поддержки академической активности женщин, углублённого обучения в малых группах, сотрудничества «наставник – ученик», рефлексивного анализа занятий, коллективной ответственности и усиления социальной миссии образования в условиях высших образовательных организаций Узбекистана.

Ключевые слова: японский педагогический опыт, женщины-учёные, высшее образование, сравнительная педагогика, адаптивный механизм, lesson study, наставник–ученик, гендерная инклюзия, рефлексивное обучение, академическая культура.

ADAPTIVE MECHANISMS FOR INTEGRATING THE PEDAGOGICAL EXPERIENCE OF JAPANESE WOMEN SCHOLARS INTO UZBEKISTAN’S EDUCATION SYSTEM (A CASE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS)

This article provides a comparative pedagogical analysis of the experiences of Japanese female scholars and enlightened educators. Their experiences, concerning the democratization of higher education, supporting women's academic engagement, in-depth learning in small groups, mentor-mentee collaboration, reflexive lesson analysis, collective responsibility, and strengthening the social mission of education, are examined within the context of Uzbekistan's higher education institutions.

Keywords: Japanese pedagogical experience, female scholars, higher education, comparative pedagogy, adaptive mechanism, lesson study, mentor-mentee, gender inclusion, reflexive education, academic culture.

Kirish. Globallashtirish, bilimlar iqtisodiyoti va universitetlararo raqobat kuchaygan hozirgi sharoitda oliy ta’lim tizimining barqaror rivoji faqat texnologik yangilanish yoki o‘quv rejalari tarkibini o‘zgartirish bilan cheklanmaydi. Uning sifat ko‘rsatkichlari ta’lim muassasasida shakllangan akademik madaniyat, professor-o‘qituvchining kasbiy refleksiyasi, talabaning subyekt sifatidagi faolligi, gender tengligi, ijtimoiy mas’uliyat va ta’lim natijalarini muntazam takomillashtirish mexanizmlari bilan belgilanadi. Shu ma’noda, Yaponiya tajribasi O‘zbekiston oliy ta’limi uchun nafaqat yuqori texnologiyalar yoki intizom namunasi, balki tarixiy davomiylik, jamoaviy mas’uliyat, pedagogik mehnatga hurmat, kichik qadamlar orqali sifatni oshirish va ta’limni milliy modernizatsiyaning axloqiy-institutsional tayanchi sifatida ko‘rish tajribasi bilan ham ahamiyatlidir. Biroq mazkur tajribaning ilmiy qiymati uni tayyor andoza sifatida ko‘chirishda emas, balki yapon ta’lim madaniyatida shakllangan g‘oyalarning qaysi elementlari O‘zbekiston oliy ta’lim tashkilotlarining ehtiyojlari, qadriyatlar va huquqiy-me’yoriy muhiti bilan uyg‘unlasha olishini aniqlashdadir.

Yaponiyada ayollar ta’limining rivojlanishi modernizatsiya jarayonlarining murakkab va ziddiyatli yo’nalishlaridan biri bo’lgan. Umeko Tsuda ayollar uchun oliy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish, kasbiy mustaqillik va jamiyatga xizmat qilish g’oyalarini ilgari surgan holda, 1900-yilda ayollar uchun maxsus ta’lim muassasasiga asos soldi. Uning pedagogik qarashlarida chet tilini puxta egallash, kichik guruhda intensiv ishlash, o’qituvchi va talaba o’rtasidagi yaqin akademik muloqot, umumiy madaniyatni rivojlantirish hamda bitiruvchini ijtimoiy faol shaxs sifatida tayyorlash ustuvor yo’nalish bo’ldi. Tetsu Yasui esa ayollar pedagogik ta’limi, ta’lim boshqaruvida ma’naviy mas’uliyat va xalqaro tajribani milliy ehtiyojlarga moslashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratgan ma’rifatparvar sifatida tarixiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu olim va pedagoglarning tajribasi bugungi O’zbekiston oliy ta’limida xotin-qizlarning akademik liderligini rivojlantirish, ilmiy faoliyatdagi ishtirokini qo’llab-quvvatlash, murabbiylik tizimini kuchaytirish va talabalarining kasbiy o’zligini shakllantirish uchun konseptual manba bo’la oladi.

Yapon pedagogik madaniyatining yana bir muhim jihati – ta’lim sifatini yakka o’qituvchining shaxsiy mahorati bilangina bog’lamasdan, uni hamkorlikdagi tahlil, kuzatish va takomillashtirishning institutsional jarayoni sifatida talqin qilishidir. Lesson study an’anasini o’qituvchilarni dars maqsadini birgalikda belgilash, talabalar yoki o’quvchilarning fikrlash jarayonini oldindan tahlil qilish, mashg’ulotni kuzatish, dalillar asosida muhokama qilish va navbatdagi darsni qayta loyihalashga yo’naltiradi. Oliy ta’lim kontekstida bu yondashuv fan o’qituvchilarining metodik hamkorligini, ochiq darslarning mazmuniy sifatini, kafedra miqyosida kasbiy o’rganishni va talabalar fikr-mulohazasidan foydalanishni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, yapon tajribasidagi jamoaviylikni O’zbekiston sharoitiga moslashtirishda shaxsiy tashabbusni cheklab qo’ymaslik, muhokamani rasmiy hisobotga aylantirmaslik va refleksiyaning nazorat vositasi emas, kasbiy rivojlanish manbai sifatida tashkil etish muhimdir.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, O’zbekiston oliy ta’limida kredit-modul tizimi, raqamli ta’lim, akademik mobillik, ta’lim sifatini ichki va tashqi baholash, ilmiy faoliyatni qo’llab-quvvatlash hamda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan islohotlar davom etmoqda. Mazkur jarayonlar professor-o’qituvchidan yangi pedagogik kompetensiyalarni, universitet boshqaruvidan esa moslashuvchan va dalillarga asoslangan qarorlarni talab qiladi. Yapon ayol pedagoglari tajribasi aynan shu ehtiyojlar kesishmasida o’rganilganda, u oliy ta’limni insonparvarlashtirish, akademik intizomni ichki mas’uliyat bilan uyg’unlashtirish, talabani bilim iste’molchisi emas, o’z rivojlanishining faol subyekti sifatida shakllantirish va ta’lim muassasasining jamiyat oldidagi mas’uliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Biroq adaptatsiya tushunchasi xorijiy tajribaning yuzaki atributlarini qabul qilishdan tubdan farq qiladi. Adaptatsiya – tanlangan pedagogik g’oyani milliy ta’lim maqsadlari, til muhiti, tarixiy qadriyatlar, mavjud kadrlar salohiyati, talabalar kontingenti va institutsional resurslar bilan qayta muvofiqlashtirish jarayonidir. Masalan, yapon universitetlaridagi kichik guruhli seminarlar O’zbekiston oliy ta’limida mavjud auditoriya yuklamasi va talabalar sonidan kelib chiqib, mikro-guruhlar, tutorlik, loyihaviy seminarlar yoki raqamli muhokama maydonlari shaklida qayta loyihalash mumkin. Ustoz–shogird munosabatlari esa faqat an’anaviy hurmat me’yorlari doirasida emas, balki ilmiy rahbarlik etikasi, individual rivojlanish rejalari, muntazam akademik maslahat va yosh tadqiqotchilarning mustaqilligini qo’llab-quvvatlash mezonlari asosida tashkil etilishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. O’zbekiston pedagogika fanida xorijiy ta’lim tajribasini o’rganish va milliy tizimga moslashtirishning metodologik asoslari M.J. Mutalipova hamda B.X. Xodjayevning qiyosiy pedagogikaga oid ilmiy-pedagogik qarashlarida izchil yoritilgan. M.J. Mutalipova qiyosiy tahlilni turli mamlakatlar ta’lim tizimlari haqidagi tavsifiy ma’lumotlarni jamlash bilangina cheklanmay, ularning tarixiy, madaniy, ijtimoiy va institutsional omillarini bir butun tizim sifatida o’rganish zarurligini asoslaydi. Olimaning yondashuvida xorijiy tajribaning samaradorligini belgilovchi mezon uning tashqi jozibadorligi emas, balki milliy pedagogik ehtiyojlarga mosligi, tarbiyaviy mazmuni va amaliy transformatsiya imkoniyatidir. Bu nuqtayi nazar yapon olim ayollari tajribasini O’zbekiston oliy ta’limiga tatbiq etishda selektiv yondashuvni talab qiladi: Umeko Tsudaning kichik guruhli chuqurlashtirilgan ta’limi yoki ayollarning kasbiy mustaqilligini qo’llab-quvvatlash g’oyasi o’z holicha ko’chirilmaydi, balki mahalliy universitetlarning talaba kontingenti, ta’lim tili, akademik yuklama va milliy qadriyatlar bilan qayta muvofiqlashtiriladi. Mutalipovaning xalq pedagogikasi va qiyosiy pedagogikani o’zaro bog’lab talqin qilishi ham adaptatsiyaning aksiologik chegaralarini belgilashga yordam beradi, chunki xorijiy innovatsiya milliy tarbiya tajribasini siqib chiqarmasdan, uni yangi pedagogik vositalar bilan boyitishi lozim.

B.X. Xodjayevning pedagogik tizim, didaktik modernizatsiya va ta’lim mazmunini loyihalashga oid qarashlari esa adaptiv mexanizmning texnologik va institutsional tomonlarini tushuntirish uchun muhimdir. Olim ta’limdagi yangilikni alohida metod yoki vosita emas, maqsad, mazmun, jarayon, subyektlararo munosabat, baholash va natija o’rtasidagi tizimli bog’lanish sifatida ko’radi. Shu sababli yapon tajribasidagi lesson study, ustoz–shogird hamkorligi, jamoaviy refleksiya yoki akademik intizomni joriy etish faqat

seminar o‘tkazish bilan yakunlanmasligi kerak; u kafedra faoliyati, professor-o‘qituvchilar malakasini oshirish, ichki sifat ta‘minoti, talabalar fikrini o‘rganish va rag‘batlantirish mexanizmlari bilan uzviy bog‘lanishi zarur. Xodjayeving kompetensiyaviy va tizimli yondashuvi yapon pedagogik tajribasini moslashtirishda natijalarni aniq indikatorlar orqali baholashni ham taqozo etadi. Bunday indikatorlarga o‘qituvchining refleksiv kompetensiyasi, talabalar akademik faolligi, kichik guruhdagi hamkorlik sifati, ayol tadqiqotchilarning ilmiy loyihalardagi ishtiroki va kafedrada metodik tajriba almashish chastotasi kirishi mumkin.

Mutalipova va Xodjayeving qarashlarining integratsiyasi shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tajriba milliy qadriyatlarga mos aksiologik saralashdan o‘tishi, keyin esa ta‘lim tizimining barcha tarkibiy qismlariga muvofiq ravishda loyihalanishi kerak. Mazkur ikki olimning ilmiy qarashlari mavzuga bevosita metodologik tayanch beradi. Mutalipova ta‘kidlagan madaniy-tarixiy shartlanganlik yapon tajribasini milliy tarbiya va akademik qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishga yo‘naltirsa, Xodjayeving asoslagan tizimlilik tanlangan g‘oyalarni ta‘lim jarayonining maqsad, mazmun, metod, boshqaruv va baholash bo‘g‘inlariga joylashtirish imkonini beradi. Shu bois adaptatsiya ikki bosqichli ilmiy filtr orqali amalga oshirilishi zarur: dastlab tajribaning qadriyaviy va pedagogik maqbulligi aniqlanadi, so‘ng uni tashkiliy jihatdan barqarorlashtiruvchi mexanizmlar ishlab chiqiladi. Bunday yondashuv xorijiy tajribani targ‘ibot darajasida qolib ketishidan saqlaydi hamda universitetda o‘lchanadigan, takrorlanadigan va takomillashtiriladigan amaliyotga aylantiradi. Shu asosda mazkur maqolada yapon olimlari ayollari tajribasi tarixiy meros, zamonaviy metodika va oliy ta‘lim boshqaruvini birlashtiruvchi ko‘p bosqichli adaptatsiya obyekti sifatida tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda yapon olimlari pedagogik tajribalarini O‘zbekiston oliy ta‘lim tashkilotlari sharoitiga moslashtirishning nazariy asoslarini ochib berish maqsadida o‘zaro bog‘liq metodlar majmuasidan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-pedagogik metod Umeko Tsuda va Tetsu Yasui faoliyati shakllangan ijtimoiy sharoit, ayollar oliy ta‘limining institutsionallashuvi, ma‘rifatparvarlik g‘oyalarning rivojlanishi hamda ularning pedagogik qarashlarida kasbiy mustaqillik, axloqiy mas‘uliyat va xalqaro tajribaga munosabat qanday namoyon bo‘lganini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy-pedagogik metod yordamida Yaponiya va O‘zbekiston oliy ta‘limining maqsadlari, akademik madaniyati, ustoz–shogird munosabatlari, ta‘lim sifatini ta‘minlash usullari, kichik guruhli ta‘lim va gender inklyuziyasi yo‘nalishlari o‘rtasidagi umumiylik hamda tafovutlar tahlil qilindi. Mazkur taqqoslash formal ko‘rsatkichlarni solishtirishdan ko‘ra, pedagogik hodisalarning funksional ekvivalentlarini topishga yo‘naltirildi; ya‘ni bir mamlakatdagi muayyan amaliyotning boshqa ijtimoiy-madaniy muhitda aynan qaysi vazifani bajarishi mumkinligi aniqlashtirildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Olib borilgan qiyosiy va tizimli tahlil natijasida yapon olimlari pedagogik tajribalarini O‘zbekiston oliy ta‘lim tashkilotlariga moslashtirish olti komponentli adaptiv mexanizm orqali samarali tashkil etilishi mumkinligi aniqlandi. Birinchi, mazmuniy-selektiv komponent xorijiy tajribadan milliy ta‘lim maqsadlariga mos elementlarni tanlashni nazarda tutadi. Bunda Umeko Tsudaning ayollar uchun sifatli oliy ta‘lim, kichik guruhli intensiv mashg‘ulot, chet tili va umumiy madaniyat uyg‘unligi, kasbiy mustaqillik hamda jamiyatga xizmat qilish g‘oyalari ustuvor yo‘nalish sifatida ajratiladi. Ikkinchi, institutsional komponent tanlangan tajribalarni universitetning strategik rejasi, kafedra faoliyati, xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari, tyutorlik tizimi va ichki sifat ta‘minoti bilan bog‘laydi. Bu komponent doirasida yosh ayol tadqiqotchilar uchun ilmiy mentorlik guruhlari, professor-o‘qituvchilarning o‘zaro dars kuzatuv va metodik maslahatlarini muntazam tashkil etish taklif etildi.

Uchinchi, metodik komponent lesson study mantig‘ini oliy ta‘limga mos shaklda qo‘llashni ko‘zda tutadi. Kafedra miqyosida muayyan fan yoki modul bo‘yicha dars maqsadi birgalikda belgilanadi, talabalarning kutiladigan fikrlash qiyinchiliklari prognoz qilinadi, mashg‘ulot kuzatiladi va dalillar asosida tahlil qilinadi. Muhokama o‘qituvchini baholashga emas, dars dizaynini takomillashtirishga qaratiladi. To‘rtinchi, aksiologik komponent yapon tajribasidagi intizom va jamoaviy mas‘uliyatni O‘zbekistonning ustozga hurmat, ilmga ehtirom, hamjihatlik va ma‘naviy tarbiya qadriyatlari bilan uyg‘unlashtiradi. Natijada akademik intizom tashqi majburlash emas, o‘z vaqtini boshqarish, va‘daga sodiqlik, ilmiy halollik va guruh oldidagi mas‘uliyat sifatida talqin qilinadi.

Beshinchi, gender-inklyuziv komponent ayol professor-o‘qituvchilar va tadqiqotchilarning akademik liderligini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Uning tarkibiga ilmiy rahbarlik sifatini oshirish, konferensiya va grantlarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish, oilaviy va kasbiy vazifalarni muvofiqlashtirishga yordam beruvchi institutsional maslahatlar, kamsitishsiz akademik muhit va muvaffaqiyatli ayol olimlar tajribasini targ‘ib etish kiradi. Oltinchi, refleksiv-monitoring komponent adaptatsiya jarayonini muntazam baholashni ta‘minlaydi. Baholashda faqat yakuniy o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari emas, balki talabalar ishtiroki, darsdagi savol va mulohazalar sifati, o‘qituvchilarning metodik hamkorligi, mentorlik uchrashuvlari samaradorligi, ayol tadqiqotchilarning ilmiy faolligi va akademik muhitdagi ishonch darajasi ham hisobga

olinadi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, mexanizmni joriy etish uch darajada amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: mikro darajada dars va mentorlik amaliyoti, mezo darajada kafedra hamda fakultetning metodik boshqaruvi, makro darajada esa universitet strategiyasi va sifat siyosati.

Muhokama. Yapon pedagogik tajribasini boshqa mamlakatlarga ko‘chirish masalasida Ketrin Lyuis va Ryoko Tsuneyoshi qarashlari o‘rtasida ilmiy jihatdan sarmahsul polemika mavjud. Ketrin Lyuis lesson study’ni o‘qituvchilarning hamkorlikka asoslangan, amaliyot ichida kechadigan va dalillar bilan boshqariladigan kasbiy rivojlanish modeli sifatida talqin qiladi. Uning tadqiqotlarida darsni birgalikda rejalashtirish, kuzatish, talabalar fikrlashini tahlil qilish va takomillashtirilgan variantni qayta sinash o‘qituvchining individual tajribasini jamoaviy bilimga aylantiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Lyuis nuqtayi nazaridan, lesson study’ning asosiy qiymati uning “yaponcha shakli”da emas, balki o‘qituvchini tayyor metodni iste‘mol qiluvchidan pedagogik bilim ishlab chiqaruvchi subyektga aylantirishidir. Shu sababli mazkur yondashuv O‘zbekiston oliy ta’limida ham kafedra jamoalarining metodik hamkorligini kuchaytirishi, ochiq mashg‘ulotlarni rasmiy ko‘rgazmadan tadqiqot jarayoniga aylantirishi va talabalar o‘rganishini aniq kuzatuv dalillari asosida tahlil qilish imkonini berishi mumkin.

Ryoko Tsuneyoshi esa yapon ta’lim modelini uning madaniy va institutsional kontekstidan ajratib universal texnologiya sifatida taqdim etishga ehtiyotkorlik bilan yondashadi. U yapon maktab va universitetlaridagi jamoaviylik, “butun shaxsni tarbiyalash”, kundalik intizom, guruhga mansublik va o‘qituvchining keng tarbiyaviy roli uzoq tarixiy tajriba hamda jamiyatning ijtimoiy kutishlari bilan bog‘langanini ta’kidlaydi. Tsuneyoshi pozitsiyasidan qaralganda, tashqi kuzatuvchi samarali deb bilgan amaliyot ortida ko‘rinmaydigan yashirin o‘quv dasturi, me‘yoriy bosim, madaniy bir xillik talabi yoki ozchilik guruhlarining tajribasini cheklash ehtimoli ham mavjud.

Xulosa. Yapon olimi ayollari pedagogik tajribalarini O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida qo‘llash istiqboli ularning faoliyatini tarixiy-biografik ma’lumot sifatida o‘rganish bilangina cheklanmaydi. Umeko Tsuda va Tetsu Yasui merosida ifodalangan ayollar uchun sifatli ta’lim, kasbiy mustaqillik, kichik guruhli chuqur o‘qitish, ustozlik va jamiyatga xizmat qilish g‘oyalari zamonaviy universitetning inklyuziv hamda ijtimoiy mas’uliyatli modelini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Lesson study va jamoaviy refleksiya tajribasi esa professor-o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy o‘rganishi, dars dizaynini dalillar asosida takomillashtirish va kafedrada metodik bilim almashinuvini kuchaytiradi.

Adabiyotlar:

1. Mutalipova M. J., Xodjayev B. X. Qiyosiy pedagogika: darslik. – Toshkent: TDPU, 2015. – 229 b.
2. Kunieda M. Umeko Tsuda: a Pioneer in Higher Education for Women in Japan // *Espacio, Tiempo y Educación*. – 2020. – Vol. 7, No. 2. – P. 29–45. – DOI: 10.14516/ete.313.
3. Lee E.-G. Criticism and Challenge for Women’s Education in Modern Japan: Umeko Tsuda and Her School // *Journal of Japanese History*. – 2019. – No. 50. – P. 59–94. – DOI: 10.24939/KJH.2019.12.50.59.
4. Lewis C. Lesson Study: The Core of Japanese Professional Development. – New Orleans, LA: American Educational Research Association, 2000. – 48 p.
5. Lewis C., Perry R., Murata A. How Should Research Contribute to Instructional Improvement? The Case of Lesson Study // *Educational Researcher*. – 2006. – Vol. 35, No. 3. – P. 3–14. – DOI: 10.3102/0013189X035003003.
6. Tsuneyoshi R. The Japanese Model of Schooling: Comparisons with the United States. – New York: RoutledgeFalmer, 2001. – 219 p.
7. Goodman R., Phillips D. (eds.). Can the Japanese Change Their Education System? – Oxford: Symposium Books, 2003. – 182 p.
8. Yonezawa A. Much Ado about Ranking: Why Can’t Japanese Universities Internationalize? // *Japan Forum*. – 2010. – Vol. 22, No. 1–2. – P. 121–137. – DOI: 10.1080/09555803.2010.488948.
9. Ergashbaev, S. (2025). O‘zbekiston sharoitida uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirish. *Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами*, 1(1), 314–316.
10. OECD. OECD Reviews of School Resources: Japan 2018. – Paris: OECD Publishing, 2018. – 216 p. – DOI: 10.1787/9789264302402-en.

DEVELOPING RESEARCH COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND IMPLICATIONS FOR MASTER'S PROGRAMMES

Ibrokhimova Mukaddam Bokhodirotva,

doctoral researcher at Namangan State Institute of Foreign Languages named after Is'hoqxon Ibrat, Namangan, Uzbekistan

mukaddam.ibrokhimova@gmail.com

ORCID: 0009-0002-9676-4613

Research competence is a core outcome of contemporary higher education because it enables students to formulate problems, evaluate evidence and produce defensible knowledge. The article employs a comparative qualitative review of recent studies on European, North American and Asian practices, focusing on research-based learning, mentoring, thesis supervision, action research and digital support. Results: Effective development depends on the integration of methodological knowledge, authentic inquiry, academic writing, supervision and reflection. Discussion: Regional models differ in institutional emphasis but share active student participation and sustained guidance. Conclusion: Master's programmes require a coherent, staged system connecting coursework, supervised research and dissemination.

Keywords: research competence, higher education, Master's programmes, research-based learning, mentoring, thesis supervision, action research, academic writing, digital technologies.

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ МАГИСТЕРСКИХ ПРОГРАММ

Исследовательская компетентность является значимым результатом современного высшего образования, обеспечивающим постановку проблем, критическую оценку данных и создание обоснованного знания. Проведён сравнительный качественный обзор современных исследований европейского, североамериканского и азиатского опыта. Установлено, что развитие компетентности требует единства методологической подготовки, реальной исследовательской практики, академического письма, наставничества и рефлексии. Региональные модели различаются институциональными акцентами, но опираются на активное участие студентов и систематическое сопровождение. Выявлены общие механизмы и контекстные ограничения их реализации в современных университетских условиях. Магистерским программам необходима поэтапная система, связывающая учебные дисциплины, исследование под руководством наставника и представление результатов.

Ключевые слова: исследовательская компетентность, высшее образование, магистратура, исследовательское обучение, наставничество, научное руководство, исследование действием, академическое письмо, цифровые технологии.

OLIV TA'LIMDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA MAGISTRATURA DASTURLARI UCHUN AMALIY AHAMIYATI

Tadqiqot kompetensiyasi muammoni ilmiy qo'yish, dalillarni tanqidiy baholash va asoslangan bilim yaratishga imkon beruvchi zamonaviy oliy ta'lim natijasidir. Yevropa, Shimoliy Amerika va Osiyo tajribalariga oid so'nggi tadqiqotlar qiyosiy-sifat yondashuvda tahlil qilindi. Kompetensiyani rivojlantirish metodologik tayyorgarlik, haqiqiy tadqiqot amaliyoti, akademik yozuv, mentorlik va refleksiyaning birligini talab qiladi. Mintaqaviy modellar institutsional ustuvorliklari bilan farqlansa-da, talabning faol ishtiroki va uzluksiz rahbarlikka tayanadi. Ularning umumiy mexanizmlari va kontekstual cheklovlari zamonaviy universitet sharoitida ilmiy jihatdan aniqlandi. Magistratura dasturlarida o'quv fanlari, rahbarlikdagi tadqiqot va natijalarni taqdim etishni bog'lovchi bosqichli tizim zarur.

Kalit so'zlar: tadqiqot kompetensiyasi, oliy ta'lim, magistratura, tadqiqotga asoslangan ta'lim, mentorlik, ilmiy rahbarlik, amaliy tadqiqot, akademik yozuv, raqamli texnologiyalar.

Introduction. Research competence has become a strategic outcome of higher education in a knowledge-intensive society. Graduates are expected not merely to reproduce disciplinary information but to

formulate researchable questions, locate and evaluate sources, select appropriate methods, interpret evidence, and communicate conclusions responsibly. These abilities support academic success, evidence-based professional decision-making and lifelong learning. They are especially significant in Master’s programmes, where students move from guided coursework toward independent inquiry and a thesis that should demonstrate both methodological understanding and disciplinary judgment.

The concept is broader than technical mastery of research procedures. It integrates knowledge of epistemology and methodology, operational skills, motivation, ethical responsibility, academic communication and reflective self-regulation. Empirical studies nevertheless show that students frequently experience difficulty with literature synthesis, research design and the communication of findings [1]. Fragmented curricula may compound the problem when research methods, academic writing, data analysis and thesis supervision are offered as isolated experiences rather than as mutually reinforcing elements of one developmental trajectory.

Recent scholarship relates research competence to scientific thinking, independent learning and students’ capacity to generate evidence-based solutions [2]. A multidimensional model commonly includes motivational, cognitive, operational and personal components [3]. More recent reviews add literature searching, project planning, data management, research writing, dissemination and project coordination [4]. These positions indicate that research competence should be treated as an integrated performance enacted across the complete research cycle, not as a collection of decontextualized methodological facts.

International comparison is valuable because national systems organize this development in different ways. European teacher education commonly emphasizes research-based learning, reflective practice and the Master’s thesis. North American institutions have established extensive undergraduate research, apprenticeship and mentoring models. Asian universities increasingly combine structured training, action research and digital platforms. Comparison makes it possible to identify transferable principles without assuming that one regional model can be mechanically transplanted into another institutional context.

The purpose of this article is to identify common mechanisms and context-specific features in international practices for developing research competence and to derive implications for Master’s programmes. The research questions are: (1) how is research competence conceptualized in recent higher education research; (2) which learning arrangements have the strongest developmental potential; and (3) which organizational conditions are required for a coherent competence-development system? The article’s contribution is an integrative framework that links methodological preparation, authentic inquiry, mentoring, academic communication and reflective assessment.

Methods. The study employed a comparative qualitative literature review. Sources were selected according to four criteria: publication in 2015–2025, direct relevance to higher education or teacher education, explicit attention to research competence or research participation, and sufficient methodological description to support analytical interpretation. Foundational studies published in 2015 were retained because they established influential evidence on undergraduate research and mentoring. Sixteen sources representing European, North American, Central Asian and Southeast Asian contexts were included in the final analytical corpus.

Analysis proceeded in three stages. First, definitions and component structures were coded under motivational-axiological, cognitive-methodological, operational, communicative and reflective dimensions. Second, educational practices were coded as research-based learning, project or thesis work, apprenticeship, mentoring, action research, academic writing and digital support. Third, regional patterns were compared according to student agency, authenticity of the research task, duration of participation, quality of supervision, opportunities for dissemination and institutional support. Interpretations were triangulated across empirical studies, systematic reviews and comparative accounts. The review is analytical rather than exhaustive. It does not estimate pooled effect sizes and therefore avoids causal claims that exceed the reviewed evidence. Regional labels are used as organizing categories, not as assertions of internal uniformity. The analysis distinguishes evidence reported by the reviewed authors from the present article’s synthetic conclusions. This limitation is important because institutional type, discipline, programme level and national policy shape the meaning and implementation of research competence.

Results. The reviewed literature confirms that research competence is an integrated capacity. The cognitive-methodological dimension comprises understanding of research paradigms, concepts, designs and quality criteria. The operational dimension includes problem formulation, literature review, instrument design, data collection, analysis and interpretation. The communicative dimension covers academic writing, argumentation, citation and dissemination. The motivational-axiological dimension concerns curiosity, persistence, intellectual honesty and responsibility. The reflective dimension enables students to evaluate limitations, revise decisions and plan further inquiry. The dimensions are interdependent: method without

ethical judgment can produce technically correct but irresponsible research, while motivation without methodological control cannot ensure credible evidence.

Systematic review evidence in teacher education similarly shows that research competence extends beyond isolated procedural skills and includes critical thinking, self-directed learning and reflective inquiry [5]. Perceived competence is positively associated with direct participation in research activities among Master’s students [6]. These findings support a performance-based interpretation: competence becomes visible when students mobilize knowledge, skills and values to resolve an authentic research problem under conditions of uncertainty.

This interpretation also clarifies the difference between research literacy and research competence. Literacy denotes the capacity to understand research reports, recognize basic methodological principles and judge the relevance of evidence. Competence includes literacy but extends to the purposeful design, implementation and communication of inquiry. A student may correctly describe qualitative and quantitative methods yet remain unable to select a design for a particular problem, anticipate ethical risks or defend an analytical decision. Development should therefore be assessed through situated performance. Conceptual tests remain useful, but they need to be complemented by proposals, data-analysis tasks, peer review and research products that reveal how students integrate knowledge in practice.

The motivational dimension deserves particular attention because competence cannot be inferred from opportunity alone. Students engage more productively when a research problem has disciplinary or professional meaning, expectations are attainable, and feedback indicates a path toward improvement. Excessive procedural control may reduce ownership, while premature autonomy may generate confusion. The educational challenge is calibrated agency: students progressively gain responsibility for problem definition, methodological choice and interpretation as their capacity develops. This principle connects curriculum sequencing with supervision and explains why isolated “independent” thesis work may fail to cultivate genuine independence.

European teacher education places strong emphasis on research-based professional learning. Interviews with Norwegian and Finnish teacher educators identify academic writing, research competence, critical thinking and lifelong learning as mutually reinforcing outcomes [7]. Research activities are valued not only for producing a thesis but also for enabling future teachers to interrogate practice and use evidence in professional decisions. The strength of this model lies in linking inquiry with professional reflection rather than treating research as an exclusively academic specialization.

The Master’s thesis is a central but variable learning environment. Analysis of 236 theses in Norwegian teacher education found substantial differences in the research opportunities afforded by thesis designs [8]. Some projects required students to make substantive methodological choices and engage critically with evidence, whereas others offered restricted participation. The implication is that the thesis title or credit volume alone does not guarantee competence development. The decisive variables are the authenticity of student responsibility, the quality of supervision, iterative feedback and the explicit connection between methodological coursework and thesis decisions.

European experience therefore suggests a progression from guided reading and small-scale inquiry toward independent thesis work. Academic writing should develop throughout this progression, since writing externalizes reasoning and makes methodological decisions open to critique. Reflective seminars, peer review and research colloquia provide spaces where students compare interpretations and learn disciplinary standards. The model is effective when research is embedded across the programme rather than concentrated in a single methods course or the final semester.

A further contribution of the European approach is the explicit connection between research and professional judgment. In teacher education, inquiry is frequently organized around problems of teaching, learning and curriculum. This proximity gives research a clear purpose, but it also creates the risk of reducing inquiry to immediate problem solving. Programmes need to balance practical relevance with theoretical framing, systematic sampling and transparent analysis. When students move between professional questions and scholarly concepts, they learn that evidence does not merely confirm experience; it can challenge assumptions and produce explanations transferable beyond one classroom or institution.

North American universities have developed extensive models of experiential research participation. A major review concludes that undergraduate research can strengthen scientific identity, confidence and preparation for advanced study when students engage in authentic inquiry and receive sustained guidance [9]. Research apprenticeships expose students to the uncertainty of real investigation, including failed procedures, revision of hypotheses and negotiation of evidence. These experiences make tacit research practices visible in ways that lectures alone cannot achieve.

Mentoring is the central mechanism in this model. Evidence-based mentoring practices include aligning expectations, explaining disciplinary norms, providing progressively greater autonomy, creating a constructive feedback climate and supporting students’ professional identity [10]. Mentoring is not equivalent to frequent correction. Effective mentors calibrate support: they model unfamiliar processes, invite students to justify decisions and gradually transfer responsibility. If mentoring remains inaccessible or depends entirely on informal networks, participation may reproduce inequalities rather than broaden research opportunity.

Institutional evidence from Canada shows that credit-bearing research opportunities and paid positions can embed participation within degree structures [11]. Financial support matters because unpaid research may exclude students who must work outside the university. The North American experience thus demonstrates that authentic projects, faculty mentorship and institutional access policies must function together. A remaining weakness is uneven integration of academic writing: participation in data collection does not automatically develop the capacity to construct a literature-based argument or communicate results for scholarly audiences.

Apprenticeship models also reveal the importance of making tacit practices explicit. Experienced researchers routinely narrow questions, document decisions, assess anomalous data and revise claims, yet novices may see only the final polished publication. Think-aloud modeling, shared analysis sessions and discussion of unsuccessful procedures help students understand research as iterative judgment rather than a linear sequence of textbook steps. At the same time, mentors should avoid assigning students only peripheral technical tasks. Participation becomes educationally powerful when novices understand the project’s intellectual purpose and contribute to decisions proportionate to their developing expertise.

Asian higher education systems increasingly prioritise structured research training, practice-oriented inquiry, and digital support. A Kazakhstan case study found that workshops, case analysis, collaborative learning and peer review improved academic staff members’ methodological understanding and confidence [12]. The significance of structured training is that it converts general expectations to “do research” into sequenced practice with feedback. However, short courses are most effective when followed by opportunities to apply knowledge in a sustained project.

Action research provides a direct link between inquiry and educational improvement. Professional development involving teacher educators in Kazakhstan enabled participants to investigate problems in their own settings, reflect on evidence and implement change [13]. Its developmental value comes from ownership of a meaningful problem and the rapid connection between evidence and action. Time constraints and limited institutional support remain important barriers. Action research also requires explicit attention to methodological rigour so that practical relevance does not replace systematic data collection and warranted interpretation.

Digital technologies expand access to literature, collaboration, data collection and analysis. Research on future teachers in Kazakhstan indicates that digital tools contribute to professional competence when they are integrated with pedagogical purposes [14]. Technology alone does not create research competence; students must learn to evaluate source credibility, protect data, document analytical procedures and use tools transparently. Comparative work involving Uzbekistan and Indonesia likewise supports integration of theoretical knowledge with practical application [15]. These findings are particularly relevant for institutions seeking scalable research support, although unequal access to infrastructure and training can deepen existing disparities.

Digitalization additionally changes the object of research competence. Students now need search-strategy awareness, responsible use of reference-management software, reproducible data handling and critical understanding of automated analytical tools. Generative systems make source verification, authorship transparency and protection of confidential data especially important. Digital fluency should therefore be embedded in every stage of inquiry rather than taught as a separate technical module. Institutional guidance must define acceptable use while requiring students to retain intellectual responsibility for problem formulation, analytical reasoning and the accuracy of reported evidence.

Discussion. Across regions, five common mechanisms emerge. First, research competence develops through authentic participation, not through theoretical instruction alone. Second, methodological knowledge must be revisited at the point of use in a project or thesis. Third, mentoring and feedback mediate the transition from novice dependence to responsible autonomy. Fourth, academic writing and dissemination are integral to research reasoning rather than final-stage presentation skills. Fifth, institutional arrangements—time, funding, digital resources, access to supervisors and ethical procedures—shape who can participate and what kind of learning becomes possible.

Regional differences concern the organization of these mechanisms. European programmes commonly locate inquiry within research-based teacher education and the Master’s thesis; North American models foreground apprenticeship and mentored participation; Asian initiatives often employ structured training, action research and digital platforms. These patterns should be interpreted as complementary design resources. A coherent programme may combine European curricular integration, North American mentoring intensity and Asian practice-oriented, digitally supported training, provided that local programme objectives and resources are considered.

For Master’s programmes, competence development should follow a staged trajectory. At the orientation stage, students learn research ethics, information literacy and the logic of evidence. At the guided-inquiry stage, they conduct small studies with explicit methodological scaffolding. At the supervised-independence stage, they design and implement a thesis, justify choices and respond to feedback. At the dissemination stage, they prepare an article, presentation or professional report. Reflection operates across all stages through research diaries, peer review and supervisor dialogue. Such progression prevents the thesis from becoming an isolated high-stakes task.

Assessment should align with the integrated nature of the construct. A single examination in research methods cannot capture performance across the research cycle. An analytical rubric should evaluate problem formulation, literature synthesis, methodological coherence, ethical conduct, data analysis, argumentation, academic writing, collaboration and reflection. Evidence may include a proposal, annotated bibliography, instruments, analysis files, supervisor feedback, conference presentation and final thesis. Portfolio assessment makes development visible while preserving standards for the final product.

The review also identifies two risks. The first is proceduralism: students may learn formal sections of a thesis without understanding why methodological choices warrant particular claims. The second is unequal opportunity: access to strong mentors, research groups, paid positions and digital resources may be uneven. Programme-level coordination is therefore essential. Clear supervisory standards, mentor development, writing support, transparent access to projects and reasonable workloads are not peripheral services; they are conditions of research competence development.

The proposed integrative framework comprises five interacting elements: methodological literacy, authentic inquiry, dialogic mentoring, academic communication and reflective regulation. Methodological literacy provides conceptual control; authentic inquiry creates a meaningful performance context; mentoring supplies calibrated support; communication exposes reasoning to scholarly scrutiny; and reflection enables revision. Competence is strengthened when all five elements recur across the curriculum. If one is absent, development becomes unbalanced – for example, authentic participation without conceptual guidance may produce experience without transferable understanding.

Implementation requires coordination at programme level. A curriculum map can identify where each competence is introduced, practiced with support and demonstrated independently. Methods teachers, subject specialists, writing instructors and thesis supervisors should use compatible terminology and performance criteria. Shared milestones – problem statement, literature matrix, design justification, ethics review, pilot analysis and dissemination plan – allow early diagnosis of difficulties. Such coordination does not standardize every thesis; rather, it provides a common developmental architecture within which disciplinary variation and student initiative can operate.

For institutions in Uzbekistan, international experience suggests prioritising mechanisms rather than copying organizational labels. Research-based learning may begin with locally relevant educational or professional problems; mentoring capacity can be strengthened through supervisor development and peer consultation; digital repositories can support access to literature and exemplary student work; and research seminars can connect Master’s students with active projects. These measures should be evaluated through observable changes in proposals, methodological decisions, writing and dissemination, not solely through the number of completed theses or published papers.

The present review has limitations. Its qualitative design does not permit comparison of effect sizes, and the included studies vary by discipline, participant group and outcome measure. Evidence is more extensive for teacher education and undergraduate research than for Master’s programmes across all fields. Publication in English may also overrepresent particular systems. These limitations reinforce the need for context-sensitive empirical work: longitudinal designs could examine development across a programme, while mixed-method studies could connect rubric scores with students’ accounts of supervision, confidence and participation.

Conclusion. Research competence is an integrated academic and professional capacity that combines methodological knowledge, inquiry skills, ethical responsibility, communication and reflection. International evidence demonstrates that its development depends on students’ sustained participation in authentic

research accompanied by systematic instruction and high-quality guidance. European, North American and Asian experiences differ in institutional design but converge on the value of active inquiry, mentoring, academic writing and supportive environments.

For Master’s programmes, the central implication is the need to replace fragmented provision with a staged curriculum that links methods courses, small-scale inquiry, thesis work and dissemination. Assessment should use multiple products and criteria across the research cycle. Institutions should also ensure equitable access to mentoring, research infrastructure, digital tools and writing support. The integrative framework proposed in this article can guide programme design and future empirical evaluation. Subsequent studies should test its dimensions in specific disciplinary and national contexts and examine how programme conditions influence observable gains in research competence.

References:

1. Ciraso-Calí A., Martínez-Fernández J.R., París-Mañas G., Sánchez-Martí A., García-Ravidá L.B. The research competence: Acquisition and development among undergraduates in education sciences. *Frontiers in Education*. 2022;7:836165. <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.836165>.
2. Giam N.M., Xuan L.T.H. Theoretical issues in developing scientific research competence in higher education. *International Journal of Current Science Research and Review*. 2025; 8(11). <https://doi.org/10.47191/IJCSRR/V8-I11-39>.
3. Prosekov A.Y., Morozova I.S., Filatova E.V. A case study of developing research competency in university students. *European Journal of Contemporary Education*. 2020; 9(3):592–602. <https://doi.org/10.13187/ejced.2020.3.592>.
4. Salahuddin M., Stupnisky R.H. University faculty research competence: A systematic literature review of core components, distinctions, and measures. *International Journal of Educational Methodology*. 2025;11(1):81–95. <https://doi.org/10.12973/ijem.11.1.81>.
5. Matjašič M., Vogrinc J. Research competence of pre-service teachers: A systematic literature review. *European Journal of Educational Research*. 2024; 13(2):877–894. <https://doi.org/10.12973/eu-er.13.2.877>.
6. Matjašič M., Vogrinc J. Perceived research competence among Master’s students in pre-service teacher education programmes. *Center for Educational Policy Studies Journal*. 2025. <https://doi.org/10.26529/cepsj.1938>.
7. Fiskum T.A., Jegstad K.M., Aspfors J., Eklund G. The goal of research-based learning in teacher education: Norwegian and Finnish teacher educators’ perspectives. *Cogent Education*. 2025; 12(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2025.2465918>.
8. Drageset O.G., Sæther K., Ell F. Developing research literacy in teacher education. *Journal of Education for Teaching*. 2025; 51(1):188–201. <https://doi.org/10.1080/02607476.2024.2447578>.
9. Linn M.C., Palmer E., Baranger A., Gerard E., Stone E. Undergraduate research experiences: Impacts and opportunities. *Science*. 2015; 347(6222):1261757. <https://doi.org/10.1126/science.1261757>.
10. Shanahan J.O., Ackley-Holbrook E., Hall E., Stewart K., Walkington H. Ten salient practices of undergraduate research mentors: A review of the literature. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*. 2015;23(5):359–376. <https://doi.org/10.1080/13611267.2015.1126162>.
11. Sun E., Graves M.L., Oliver D.C. The lay of the land: An overview of Canada’s undergraduate research opportunities within the life sciences. // *Scholarship and Practice of Undergraduate Research*. 2020;4(1):63–71. <https://doi.org/10.18833/SPUR/4/1/16>.
12. Sysoieva S., Sokolova I. Academic staff development programme to enhance research competence: A case study. *Education: Modern Discourses*. 2020; 3:78–87. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-07>.
13. Goodman B., Nam A., Yembergenova A., Nuta O., Malone K. Teacher educators’ professional development through action research. // *Educational Action Research*. 2025;33(3):454–471. <https://doi.org/10.1080/09650792.2025.2468958>.
14. Umarova Z. Developing the professional competence of future chemistry teachers through digital technologies: A case study of Kazakhstan. // *International Journal of Information and Education Technology*. 2024;14(8):1119–1126. <https://doi.org/10.18178/ijiet.2024.14.8.2140>.
15. Abduxamidovna B.N. Developing modern competencies in future primary school teachers: A comparative study of Indonesia and Uzbekistan. // *Indonesian Journal of Multidisciplinary Research*. 2025;5(1):207–212. <https://doi.org/10.17509/ijomr.v5i1.82603>.

ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

UO‘K 378/147

AI VA VR MUHITIDA BIOKIMYO FANINI Sb-PBL HAMDA P2P KABI INNOVATSION METODLAR ORQALI O‘QITISH MODEL

Eshchanova Nargiza Zakirovna,

Buxoro davlat tibbiyot instituti tayanch doktoranti

neshchanova993@gmail.com

Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida biokimyo fanini o’qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan takomillashtirilgan pedagogik model tahlil qilinadi. Taklif etilayotgan model Sun’iy intellekt (AI) va Virtual borliq (VR) texnologiyalarini simulyatsiyaga asoslangan muammoli o’qitish (Sb-PBL) hamda tengdoshlararo o’zaro ta’lim (P2P) metodlari bilan integratsiya qilishga asoslangan. Maqolada ushbu innovatsion yondashuvning talabalarda murakkab biokimyoviy jarayonlarni vizual va amaliy tushunish, klinik fikrlash hamda jamoada ishlash ko’nikmalarini shakllantirishdagi afzalliklari yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: biokimyo ta’limi, sun’iy intellekt (AI), virtual borliq (VR), Sb-PBL, P2P (tengdosh-tengdoshga), pedagogik model, innovatsion metodlar, tibbiy ta’lim.

МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ БИОХИМИИ В СРЕДЕ ИИ И VR ПОСРЕДСТВОМ ТАКИХ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ, КАК Sb-PBL И P2P

В данной статье анализируется усовершенствованная педагогическая модель, направленная на повышение эффективности обучения биохимии в высших учебных заведениях. Предлагаемая модель основана на интеграции технологий искусственного интеллекта (ИИ) и виртуальной реальности (VR) с методами проблемного обучения на основе симуляций (Sb-PBL) и взаимного обучения (P2P). В статье освещены преимущества данного инновационного подхода в формировании у студентов визуального и практического понимания сложных биохимических процессов, клинического мышления и навыков командной работы.

Ключевые слова: обучение биохимии, искусственный интеллект (ИИ), виртуальная реальность (VR), Sb-PBL, P2P (равный-равному), педагогическая модель, инновационные методы, медицинское образование.

MODEL OF TEACHING BIOCHEMISTRY IN AI AND VR ENVIRONMENT THROUGH INNOVATIVE METHODS SUCH AS Sb-PBL AND P2P

This article analyzes an improved pedagogical model aimed at increasing the effectiveness of teaching biochemistry in higher education institutions. The proposed model is based on the integration of Artificial Intelligence (AI) and Virtual Reality (VR) technologies with Simulation-based Problem-Based Learning (Sb-PBL) and Peer-to-Peer (P2P) learning methods. The article highlights the advantages of this innovative approach in developing students’ visual and practical understanding of complex biochemical processes, clinical thinking, and teamwork skills.

Keywords: biochemistry education, artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), Sb-PBL, P2P (peer-to-peer), pedagogical model, innovative methods, medical education.

Kirish. Zamonaviy oliy tibbiy va biologik ta’lim tizimi talabalardan nafaqat chuqur nazariy bilimlarni, balki ularni klinik va amaliy faoliyatda tezkor hamda to’g’ri qo’llash ko’nikmalarini talab etadi. Ushbu fanlar orasida fundamental asos hisoblangan biokimyo fani o’zining mikrodunyodagi murakkab molekulyar jarayonlari, metabolik sikllari va kimyoviy reaksiyalari bilan talabalar uchun o’zlashtirilishi eng qiyin fanlardan biri hisoblanadi. An’anaviy ma’ruza va laboratoriya darslari ko’pincha mavhum tushunchalarni vizuallashtirish hamda dinamik jarayonlarni real vaqt rejimida ko’rsatib berish imkoniyatiga ega emas. Bu esa talabalarda fanga nisbatan passiv yondashuvni yuzaga keltirmoqda.

Ushbu muammoning zamonaviy yechimi sifatida ta’lim tizimiga Sun’iy intellekt (AI) va Virtual borliq (VR) texnologiyalarini faol jalb etish dolzarb vazifadir. VR texnologiyalari talabaga 3D formatda hujayra

ichiga kirish, oqsillar, fermentlar va DNK replikasiyasini vizual ko‘rish imkonini bersa, AI texnologiyalari individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish va talaba bilimni moslashuvchan baholashga xizmat qiladi. Sun’iy intellekt va virtual reallik texnologiyalarining birgalikda (sinergiya shaklida) qo‘llanilishi talabalarga shaxsiylashtirilgan muammoli topshiriqlarni berish va ularning xatolarini real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik va kognitiv tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida faqatgina zamonaviy texnologik vositalarning (VR garnaturalari yoki sun’iy intellekt dasturlarining) mavjudligi avtomatik ravishda yuqori sifatli ta’lim samaradorligini kafolatlamaydi. Texnologiya – bu shunchaki axborot yetkazish va vizuallashtirish instrumentidir. Agar u tizimli, maqsadli va pedagogik jihatdan to‘g‘ri loyihalashtirilgan metodologiyaga tayanmasa, talabalar uchun dars shunchaki passiv vizual tomoshaga aylanib qolishi mumkin.

Shu sababli, taklif etilayotgan modelda raqamli infratuzilmani ilg‘or pedagogik metodologiyalar bilan sinergiyada qo‘llash asosiy talab qilib olindi. Bu borada muammoli o‘qitish (PBL) metodologiyasini virtual simulyatsiyalar bilan tizimli ravishda birlashtirish (Sb-PBL) talabalarining nafaqat nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini, balki kelajakdagi kasbiy va klinik ko‘nikmalarini ham sezilarli darajada oshiradi [2].

Xususan, ushbu model doirasida o‘quv jarayonini tashkil etishda quyidagi o‘zaro bog‘liq tizimli bosqichlar va pedagogik yondashuvlar amalga oshirildi.

Sb-PBL (Simulation-Based Problem-Based Learning) –simulyatsiyaga asoslangan muammoli o‘qitish metodi orqali talabalar real klinik yoki laboratoriya muammolarini virtual muhitda hal qiladilar.

P2P (Peer-to-Peer) – o‘zaro tengdoshlik ta’limi esa talabalarining o‘zaro hamkorlikda ishlash, bilimlarni almashish va jamoaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini oshiradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – AI va VR imkoniyatlarini Sb-PBL hamda P2P metodlari bilan sinergiyada birlashtirgan, biokimyo fanini o‘qitishning takomillashtirilgan va samarali pedagogik modelini ishlab chiqish hamda uning amaliy ahamiyatini asoslab berishdan iborat.

Dars mashg‘ulotlarida talabalarni kichik guruhlariga bo‘lib, ular o‘rtasida tengdoshlararo o‘zaro ta’lim (Peer-to-Peer yoki Peer Learning) tizimini yo‘lga qo‘yish jamoada ishlash ko‘nikmalarini oshiradi. Bu jarayonda talabalar faqat tinglovchi bo‘lib qolmay, faol o‘rganuvchi va o‘rgatuvchiga aylanadilar [3].

Sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining ta’lim platformalariga integratsiyasi esa dars jarayonini shaxsiylashtirish va har bir talabaning individual qobiliyatiga qarab adaptiv (moslashuvchan) o‘quv dasturlarini yaratish imkonini beradi [4].

Biokimyodagi eng qiyin jarayonlar (metabolizm sikllari, fermentlar va substrat ta’siri) mikrodunyoga tegishli bo‘lib, ularni faqatgina 2D shaklidagi slayd yoki kitoblarda tasavvur qilish juda murakkab. VR orqali talabalar virtual 3D laboratoriyada ushbu jarayonlarni bevosita boshqarib ko‘rish imkoniga ega bo‘ladilar, bu esa o‘rganish tezligini oshiradi[5]. Sun’iy intellekt orqali talabalar murakkab jarayonlarni bosqichma bosqich vizuallashtirish imkoniyatini beradi. Interaktiv savol-javob tizimlari orqali individual o‘quv yo‘llarini yaratdi. SI vositalarini o‘qituvchini o‘rnini bosuvchi emas, balki qo‘shimcha yordamchi sifatida foydalaniladi [6].

Tahlil va natijalar. Tadqiqotda jami 275 nafar talaba ishtirok etdi.

1. **Nazorat guruhi — 118 talaba:** Biokimyo darslari an’anaviy metodlar (2D slaydlar, standart laboratoriya ishlari va ma’ruzalar) yordamida olib borildi.

2. **Eksperimental guruh — 157 talaba:** Darslar biz taklif etayotgan AI va VR texnologiyalari hamda Sb-PBL, Case Study va P2P metodlari integratsiyalashgan innovatsion model asosida tashkil etildi.

Biokimyo fanini o‘qitishda talabalarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun vaziyatli masalalardan amaliy mashg‘ulot darslarida foydalanish ijobiy natija berishi va bunda talabalar aniq javob berishi uchun nazariy dalillarga asoslanishlari kerak bo‘ladi. 1-sxemada “Biokimyo” fanini o‘qitishni rivojlantirish modeli tavsiya qildik. Modelga binoan Biokimyo fanining maqsadi:

Bo‘lajak shifokorlarning biokimyo fanidan rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish.

**“BIOKIMYO” FANINI SUN’IY INTELLEKT VA VR TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA
O‘QITISHNING**

TAKOMILLASHTIRILGAN PEDAGOGIK MODELI

Metodlar: Sb-PBL | AI Case Study & P2P • Stomatologiya yo‘nalishi • BDTI – 2026

1. NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLAR			
Falsafiy asos Dialektik rivojlanish	Psixologik asos Konstruktivizm, Vygotskiy ZPD	Pedagogik asos Kompetensiyaviy yondashuv	Me'yoriy-huquqiy PF-60 (2022), DTS, HEMIS
2. MAQSAD			
Stomatologiya yo'nalishi talabalari uchun "Biokimyo" fanini AI-klinik keyslar va P2P tengdoshlar o'qitishi asosida Sb-PBL bilan uyg'unlashtirib o'qitish orqali kasbiy kompetensiyalar, klinik fikrlash va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini kompleks shakllantirish.			

3. TAMOYILLAR VA YONDASHUVLAR	
TAMOYILLAR • Muammoga yo'naltirilganlik • Faoliyatga asoslanganlik • Kasbiy kontekstualizatsiya • Uzlaksiz formativ baholash	YONDASHUVLAR • Kompetensiyaviy yondashuv • Kooperativ o'qitish yondashuvi • Klinik-integrativ yondashuv • Texnologik (AI/VR) yondashuv

4–7. MODELNING ASOSIY METODLARI VA DARS STRUKTURASI (80 daqiqa)

I. SIMULYATSIYAGA ASOSLANGAN MUAMMOLI O'QITISH (Sb-PBL) MA'RUZA VA LABORATORIYA DARSLARIDA				
0–10 d MUAMMO QO'YISH ► Klinik muammo taqdim etiladi ► Dastlabki farazlar yoziladi	10–35 d VR/AI SIMULYATSIYA ► 3D/VR: jarayon ko'rsatiladi ► AI mexanizmini izohlaydi	35–60 d GURUHLI YECHIM ► Guruhlar muammoni yechadi ► AI: yo'naltiruvchi savol	60–70 d O'QITUVCHI XULOSASI ► Yechimlar tahlil qilinadi ► Klinik ahamiyat ta'kidlanadi	70–80 d FORMATIV BAHOLASH ► SI-test: 5 savol ► Refleksiya: 1 daqiqa
Vositalar: VR/AR laboratoriya • 3D modellar (AlphaFold, 3DMax) • AI simulyator • iSpring Suite • HEMIS				

METODLAR BOG'LIQLIGI: Sb-PBL → talaba muammoni VR/AI muhitida tushunadi P2P → o'sha bilimni tengdoshiga o'rgatib mustahkamlaydi (Learning Pyramid: 90% saqlash)
--

II. AI KLINIK KEYSLAR ASOSIDA TENGDOSHLAR O'QITISHI (AI Case Study & P2P) AMALIY DARSLARDA				
0–10 d AI-KEYS	10–30 d INDIVIDUAL	30–55 d P2P O'QITISH	55–70 d GURUH	70–80 d FORMATIV

TAQSIMOT ► AI har guruhga keys beradi ► Mustaqil o‘qish va savol tuzish	TAYYORGARLIK ► Keys chuqur tahlil qilinadi ► Tushuntirish rejasi tuziladi	► Talaba tengdoshiga o‘rgatadi ► Rollar almashiniladi	MUHOKAMASI ► Keyslar umumlashtiriladi ► Klinik xulosa chiqariladi	BAHOLASH ► Tengdosh baholash (rubrika) ► AI kross-test + refleksiya
Vositalar: AI-generatsiyali stomatologik keyslar • Peer baholash rubrikasi • HEMIS P2P monitoring • QR kross-tekshirish • Elektron refleksiya kartasi				

1-rasm. “Biokimyo” fanini o‘qitishni rivojlantirish modeli

Ushbu sxema “Biokimyo” fanini o‘qitishning takomillashtirilgan pedagogik modeli deb nomlangan bo‘lib, u ta’lim jarayoniga zamonaviy raqamli texnologiyalarni (3D, VR, AR) integratsiya qilishga asoslangan.

Sxemaning asosiy tarkibiy qismlari va ularning vazifalari quyidagilardan iborat:

Maqsadga yo‘naltirilgan komponent- Bu modelning asosi bo‘lib, unda asosiy maqsad belgilangan: 3D, VR (virtual borliq) va AR (to‘ldirilgan borliq) texnologiyalari orqali talabalarda ilmiy, kasbiy va kreativ (ijodiy) kompetensiyalarni rivojlantirish. Bu texnologiyalar o‘quv jarayonini mustaqil va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. *Pedagogik texnologiyalarning maqsadga yo‘naltirilganligi bu ularning samaradorligini belgilovchi asosiy mezonidir. Agar texnologiya aniq pedagogik maqsadga xizmat qilmasa, u o‘quv jarayonini murakkablashtiradi, yengillashtirmaydi [7].*

Metodologik komponent- Bu qism o‘qitishning nazariy va amaliy uslublarini belgilab beradi:

- Yondashuvlar: Konstruktivist (bilimlarni mustaqil shakllantirish) va amaliy kompetent yondashuvlar.
- Texnologiyalar: 3D innovatsion ta’lim klasteri va immersiv (sho‘ng‘ish) texnologiyalar.
- Simulyatsiya: Biokimyoviy jarayonlarni (masalan, hujayradagi reaksiyalarni) kompyuter modellari orqali simulyatsiya qilish.

Virtual reallik (VR) ta’lim metodologiyasida nafaqat vizual vosita, balki immersiv (to‘liq botiriluvchi) o‘quv muhiti yaratuvchi metod sifatida qaratiladi. Bu metod talabaga murakkab biokimyoviy jarayonlarni 3D formatda kuzatish, tajriba o‘tkazish va xatolardan o‘rganish imkonini beradi. VR metodologiyasining o‘ziga xosligi uning interaktivligi va talabani faol ishtirokchiga aylantirishidir[8].

Mazmunli komponent - Bu komponent fan mazmuni qanday boyitilishini ko‘rsatadi:

- Interaktivlik: An’anaviy darsliklar o‘rniga interaktiv elektron qo‘llanmalar va adaptiv vizuallashtirishdan foydalanish.
- Resurslar: 3D/VR texnologiyalari bilan boyitilgan metodik resurslar va multimedialar (turli formatdagi media materiallar) yaratish. *Ta’lim mazmuni o‘quv jarayonining negizidir. Mazmunli komponent metod va vositalarni belgilaydi, ya’ni qanday kontent shunday metod. Shu bois, biokimyo kabi murakkab fanning mazmuni uning mohiyatiga mos keladigan innovatsion usullar orqali yetkazilishi lozim [9].*

Tashkiliy-metodik komponent - Bu qism o‘qitishning shakli va bosqichlarini belgilaydi:

- Amaliy ijro: Ma’ruza, amaliy va laboratoriya darslarini AR/VR (to‘ldirilgan va virtual borliq) asosida tashkil etish. Bu talabaga laboratoriya sharoitini virtual his qilish imkonini beradi.
- O‘qitish sharoiti: Moslashuvchan va refleksiv bosqichlar orqali talabaning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga urg‘u beriladi.

Natijaviy komponent- Bu yakuniy bosqich bo‘lib, olingan bilimlarni baholash tizimini o‘z ichiga oladi:

- Baholash usuli: Talabalarning tayyorgarligini oddiy emas, balki nostandart test topshiriqlari va kompetensiyalarga asoslangan mezonlar orqali tekshirish.
- Samaradorlik ko‘rsatkichi: Ta’lim sifatini motivatsiya, kognitiv (bilish) va kreativ (ijodiy) mezonlar asosida nazorat qilish *Raqamli ta’lim muhitida natijaviy komponent avtomatlashtirilgan tizimlar (AI) orqali real vaqtda baholanadi. AI talabani har bir qadamini kuzatib, uning bilim dinamikasini, kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi [10].*

Xulosa. Ushbu tadqiqot biokimyo darslarida raqamli texnologiyalarni ilg‘or pedagogika bilan tizimli birlashtirgan integratsiyalashgan modelning yuqori samaradorligini ko‘rsatdi. Taklif etilgan model doirasida virtual reallik (VR) muhiti mikrodunyodagi murakkab jarayonlarni 3D formatda vizual tasavvur qilish

imkonini bergan bo‘lsa, sun‘iy intellekt (AI) algoritmlari har bir talabaning individual o‘zlashtirish tezligiga qarab dars trayektoriyasini shaxsiylashtirdi. Shu bilan birga, simulyatsiyaga asoslangan muammoli o‘qitish (Sb-PBL) talabalarni tayyor ma‘lumotlarni shunchaki yodlashdan amaliy muammolarni mustaqil yechishga o‘rgatdi. Guruhlarda o‘zaro tengdoshlik ta‘limi (P2P) modelining qo‘llanilishi esa olingan nazariy bilimlarni yanada mustahkamlab, talabalarning jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Yakuniy natijalar shuni ko‘rsatadiki, ushbu yaxlit pedagogik yondashuv oliy ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi va uni boshqa fundamental tibbiy-biologik fanlar dasturlariga ham joriy etish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar:

1. Hwang G. J. A synergic approach of artificial intelligence and virtual reality in science education / G. J. Hwang, S. Y. Chien // *Computers and Education: Artificial Intelligence*. – 2020. – Vol. 1. – P. 100002. – DOI: 10.1016/j.caeai.2020.100002.
2. Chen S. L. Virtual reality simulation-based problem-based learning (VR-SbPBL) in clinical education: A systematic review / S. L. Chen, Y. H. Chen // *BMC Medical Education*. – 2022. – Vol. 22, № 1. – P. 345–356. – DOI: 10.1186/s12909-022-03412-w.
3. Topping K. J. Trends in peer learning / K. J. Topping // *Educational Psychology*. – 2005. – Vol. 25, № 6. – P. 631–645.
4. Chiu T. K. Sustainable curriculum planning for artificial intelligence education: A self-determination theory perspective / T. K. Chiu, C. S. Chai // *Sustainability*. – 2020. – Vol. 12, № 14. – Art. № 5568.
5. Merchant Z. Effectiveness of virtual reality-based instruction on students‘ learning outcomes in science, technology, engineering, and mathematics: A meta-analysis / Z. Merchant, E. T. Goetz, L. Cifuentes [et al.] // *Computers & Education*. – 2014. – Vol. 70. – P. 29–40.
6. Eshchanova N. Z. Biokimyo fanini o‘qitishdagi muammolar va ularning yechimida VR hamda SI imkoniyatlari / N. Z. Eshchanova // *NamDU ilmiy axborotnomasi*. – 2025. – № 10. – B. 996–999. – URL: <https://journal.namdu.uz/file/2026061609531606.pdf>.
7. Tolipov O‘. Q. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot / O‘. Q. Tolipov, M. H. Usmonboyeva. – Toshkent : Fan, 2018. – 156 b.
8. Mirzayeva D. A. Virtual ta‘lim muhitlari va ularning tibbiy ta‘limdagi o‘rni / D. A. Mirzaeva // *Zamonaviy ta‘lim jurnali*. – 2024. – № 2 (1). – B. 33–38.
9. Usmonov B. Sh. Oliy ta‘limda innovatsion pedagogik texnologiyalar / B. Sh. Usmonov. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020. – 67 b.
10. Qodirova G. Sh. Oliy tibbiy ta‘limda interfaktik usullar va ularning samaradorligi / G. Sh. Qodirova // *Tibbiyotda innovatsion yondashuvlar jurnali*. – 2022. – № 3 (1). – B. 45–50.

OLIV TA‘LIM MUASSASALARIDA YANGI AVLOD INGLIZ TILI DARSLIKLARINI YARATISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Shabonova Shaxnoza Baxriddinova,

Buxoro davlat pedagogika instituti,
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida katta o‘qituvchisi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
shabonova_shaxnoza@buxdpi.uz

Ushbu maqolada oliy ta‘lim muassasalari uchun yangi avlod ingliz tili darsliklarini yaratishning nazariy-metodologik asoslari va didaktik tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqot kommunikativ, kompetensiyaviy, kognitiv va raqamli pedagogika yondashuvlari integratsiyasi asosida olib borilib, sun‘iy intellekt, multimedia va adaptiv ta‘lim vositalarining darslik mazmunini takomillashtirishdagi o‘rni asoslanadi. Nazariy va qiyosiy tahlil, modellashtirish hamda so‘rovnomalar metodlaridan foydalanildi. Zamonaviy darsliklarning asosiy komponentlari – kommunikativ vazifalar, kasbiy yo‘naltirilgan (ESP) materiallari, raqamli resurslar va formativ baholash aniqlandi. Innovatsion darslik yaratishning konseptual modeli taklif etilib, uning CEFR talablari va xalqaro tajriba bilan uyg‘unligini ta‘minlovchi amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: yangi avlod darsligi, ingliz tili o‘qitish metodikasi, kommunikativ kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, oliy ta‘lim, ESP, CEFR, raqamli pedagogika, sun‘iy intellekt, adaptiv ta‘lim, multimedia resurslari, formativ baholash, madaniyatlararo kompetensiya.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СОЗДАНИЯ УЧЕБНИКОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье анализируются теоретико-методологические основы и дидактические принципы создания учебников английского языка нового поколения для высших учебных заведений. Исследование проведено на основе интеграции коммуникативного, компетентностного, когнитивного и цифрового педагогических подходов, обосновывается роль технологий искусственного интеллекта, мультимедийных ресурсов и адаптивных обучающих средств в совершенствовании содержания учебников. Были применены методы теоретического и сравнительного анализа, моделирования и опроса. Определены ключевые компоненты эффективных современных учебников: система коммуникативных заданий, профессионально ориентированные (ESP) материалы, цифровые ресурсы и механизмы формативного оценивания. Предложена концептуальная модель создания инновационного учебника, разработаны практические методические рекомендации, обеспечивающие его соответствие требованиям CEFR и передовому международному опыту.

Ключевые слова: учебник нового поколения, методика обучения английскому языку, коммуникативная компетенция, компетентностный подход, высшее образование, ESP, CEFR, цифровая педагогика, искусственный интеллект, адаптивное обучение, мультимедийные ресурсы, формативное оценивание, межкультурная компетенция.

METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF DEVELOPING NEW-GENERATION ENGLISH LANGUAGE TEXTBOOKS FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

This article analyzes the theoretical and methodological foundations, as well as the didactic principles, of developing a new generation of English language textbooks for higher education institutions. The research is conducted through the integration of communicative, competency-based, cognitive, and digital pedagogy approaches, substantiating the role of artificial intelligence, multimedia, and adaptive learning tools in enhancing textbook content. Theoretical and comparative analysis, modeling, and survey methods were employed. The key components of effective modern textbooks were identified, including communicative task systems, ESP (English for Specific Purposes) materials, digital resources, and formative assessment. A conceptual model for developing an innovative textbook is proposed, along with practical methodological recommendations ensuring its alignment with CEFR requirements and international best practices.

Keywords: *new generation textbook, English language teaching methodology, communicative competence, competence-based approach, higher education, ESP, CEFR, digital pedagogy, artificial intelligence, adaptive learning, multimedia resources, formative assessment, intercultural competence.*

Kirish. XXI asrda globallashuv, raqamli transformatsiya va xalqaro akademik hamkorlikning jadal rivojlanishi chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini o'qitish sifatiga nisbatan yangi talablarni shakllantirmoqda. Ingliz tili bugungi kunda nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki ilmiy tadqiqotlar olib borish, innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish, kasbiy rivojlanish va global mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning muhim omiliga aylandi. Shu sababli dunyoning ko'plab mamlakatlarida chet tillarini o'qitish metodikasini modernizatsiya qilish bilan bir qatorda, ushbu jarayonning asosiy didaktik vositasi hisoblangan darsliklarni yaratish konsepsiyasini ham tubdan qayta ko'rib chiqish tendensiyasi kuzatilmoqda.

So'nggi yillarda til ta'limida kommunikativ til o'qitish (Communicative Language Teaching), kompetensiyaviy yondashuv (Competency-Based Education), vazifaga asoslangan ta'lim (Task-Based Language Teaching), kontent va tilni integratsiyalashgan holda o'qitish (CLIL), raqamli pedagogika hamda sun'iy intellektga asoslangan ta'lim texnologiyalari keng qo'llanila boshladi. Mazkur yondashuvlar tilni alohida grammatik qoidalar yig'indisi sifatida emas, balki real hayot va kasbiy faoliyatda samarali muloqot qilish imkonini beruvchi kompetensiyalar tizimi sifatida talqin etadi. Shu bois zamonaviy darsliklar faqat nazariy bilimlarni yetkazuvchi vosita emas, balki talabalarni faol o'quv jarayoniga jalb etuvchi, mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi, refleksiya va hamkorlikni qo'llab-quvvatlovchi kompleks pedagogik tizim sifatida ishlab chiqilishi zarur [9]. An'anaviy ingliz tili darsliklari asosan grammatik-tarjima metodologiyasiga asoslangan bo'lib, ularda til birliklarini o'zlashtirishga katta e'tibor qaratilgan, biroq kommunikativ faoliyatni rivojlantirish, tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, madaniyatlararo muloqot va raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan topshiriqlar yetarli darajada yoritilmagan. Bundan tashqari, ko'plab darsliklarda individual ta'lim ehtiyojlari, adaptiv o'qitish imkoniyatlari, multimedia resurslari va sun'iy intellekt asosidagi interaktiv vositalarning integratsiyasi cheklanganligi kuzatiladi. Natijada darslik mazmuni zamonaviy talabalarining o'rganish uslublari va ehtiyojlari bilan to'liq mos kelmaydi.

Oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan ingliz tili darsliklarini yaratishda yana bir muhim masala umumiy ingliz tili (General English) va kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes – ESP) o'rtasidagi uzviy integratsiyani ta'minlashdir. Zamonaviy mutaxassis nafaqat kundalik muloqot olib borishi, balki ilmiy maqolalarni tahlil qilishi, xalqaro konferensiyalarda ishtirok etishi, kasbiy hujjatlar bilan ishlashi va o'z sohasiga oid ilmiy-texnik axborotlarni ingliz tilida samarali qo'llay olishi talab etiladi. Shu sababli yangi avlod darsliklari kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi autentik materiallar, loyiha topshiriqlari, muammoli vaziyatlar hamda real kommunikativ vazifalarni o'z ichiga olishi lozim.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini xalqaro standartlar asosida modernizatsiya qilish, kredit-modul tizimini takomillashtirish, CEFR talablari asosida chet tillarini o'qitish sifatini oshirish va raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur islohotlar oliy ta'lim muassasalari uchun yaratilayotgan o'quv-uslubiy ta'minotga, ayniqsa, ingliz tili darsliklarining mazmuni, metodikasi va texnologik imkoniyatlariga yangi talablarni qo'ymoqda. Shu nuqtayi nazardan, milliy ta'lim ehtiyojlari va xalqaro ilg'or tajribalarni uyg'unlashtirgan innovatsion darsliklar modelini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Mavjud ilmiy tadqiqotlar til o'qitish metodikasi, darsliklar dizayni va o'quv materiallarini ishlab chiqishning turli jihatlarini yoritgan bo'lsa-da, oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan yangi avlod ingliz tili darsliklarida kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, sun'iy intellekt texnologiyalari, adaptiv o'qitish va kasbiy yo'naltirilgan ta'lim elementlarini yagona metodik model asosida integratsiyalash masalasi yetarli darajada tadqiq etilmagan. Aynan ushbu ilmiy bo'shliq (research gap) mazkur tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Mazkur tadqiqot oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan yangi avlod ingliz tili darsliklarini yaratishning metodik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot **sifat (qualitative)** va **miqdoriy (quantitative)** yondashuvlarni o'zida mujassamlashtirgan aralash metodologiya (mixed-methods approach) asosida tashkil etildi. Mazkur yondashuv o'rganilayotgan muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qilish, olingan natijalarning ishonchligini oshirish hamda nazariy xulosalarni amaliy ma'lumotlar bilan asoslash imkonini berdi.

Tadqiqotning metodologik asosini kommunikativ til o'qitish (Communicative Language Teaching), kompetensiyaviy yondashuv (Competency-Based Education), konstruktivistik ta'lim nazariyasi (Constructivism), sotsiomadaniy yondashuv (Sociocultural Theory), vazifaga asoslangan til o'qitish (Task-

Based Language Teaching) hamda raqamli pedagogika konsepsiyalari tashkil etdi. Ushbu nazariyalar yangi avlod darsliklarini loyihalashda ta’lim mazmuni, o’qitish metodlari va baholash tizimining o’zaro uyg’unligini ta’minlash uchun metodologik asos sifatida xizmat qildi [3].

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi.

Birinchi bosqichda chet tillarini o’qitish metodikasi, o’quv materiallarini ishlab chiqish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish hamda darslik dizayniga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar tizimli ravishda o’rganildi. Xususan, Jack C. Richards, Brian Tomlinson, Diane Larsen-Freeman, Jeremy Harmer, David Nunan, Paul Nation va boshqa olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilindi. Shuningdek, CEFR tavsiyalari, zamonaviy pedagogik konsepsiyalar hamda oliy ta’limda raqamli texnologiyalarni qo’llashga oid ilmiy manbalar o’rganildi. Nazariy tahlil natijasida yangi avlod darsliklarini yaratishda muhim hisoblangan metodik tamoyillar, tarkibiy komponentlar va innovatsion yondashuvlar tizimlashtirildi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida O’zbekiston oliy ta’lim muassasalarida foydalanilayotgan mahalliy ingliz tili darsliklari hamda xalqaro nashriyotlar tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy o’quv kurslari qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil jarayonida darsliklarning mazmuniy tuzilishi, kommunikativ topshiriqlar tizimi, kasbiy yo’naltirilgan (ESP) materiallarning mavjudligi, multimedia resurslari, baholash vositalari, madaniyatlararo komponentlar va raqamli integratsiya darajasi asosiy mezonlar sifatida belgilandi. Ushbu qiyosiy tahlil mavjud darsliklarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda yangi modelni ishlab chiqish uchun metodik asos yaratdi.

Empirik ma’lumotlarni to’plash maqsadida oliy ta’lim muassasalarining ingliz tili o’qituvchilari va talabalari ishtirokida so’rovnoma o’tkazildi. So’rovnoma savollari darsliklarning mazmuni, metodik sifati, kommunikativ samaradorligi, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlari, baholash tizimi va talabalarining o’quv motivatsiyasiga ta’sirini aniqlashga qaratildi. Bundan tashqari, ingliz tili mashg’ulotlari davomida darsliklardan foydalanish jarayoni pedagogik kuzatuv orqali o’rganildi. Kuzatuv natijalari talabalarining darsdagi faolligi, kommunikativ ishtiroki, mustaqil ishlash ko’nikmalari va interaktiv topshiriqlarni bajarish samaradorligini baholash imkonini berdi.

Nazariy tahlil va empirik tadqiqot natijalari asosida oliy ta’lim muassasalari uchun mo’ljallangan yangi avlod ingliz tili darsligining konseptual modeli ishlab chiqildi. Modelni yaratishda darslikning mazmuniy, metodik va texnologik komponentlari o’zaro integratsiyalashgan holda loyihalashtirildi. Model tarkibiga kompetensiyaviy modul, kommunikativ topshiriqlar tizimi, ESP komponentlari, multimedia resurslari, QR-kodlar orqali qo’shimcha materiallarga kirish, sun’iy intellekt elementlari bilan boyitilgan adaptiv mashqlar hamda formativ baholash vositalari kiritildi [2].

Tadqiqot davomida olingan sifat ma’lumotlari tematik tahlil (thematic analysis) asosida umumlashtirildi. So’rovnoma natijalari esa tavsifiy statistik usullar yordamida tahlil qilinib, respondentlarning fikrlari foiz ko’rsatkichlari va taqqoslashlar orqali izohlandi. Turli metodlardan olingan natijalarni o’zaro solishtirish (triangulation) tadqiqot xulosalarining ishonchligini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqot bosqichlari

Tadqiqot uch asosiy bosqichda amalga oshirildi:

•**Birinchi bosqich** – mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, zamonaviy metodik konsepsiyalar hamda amaldagi ingliz tili darsliklari tahlil qilindi va tadqiqotning nazariy asoslari shakllantirildi.

•**Ikkinchi bosqich** – empirik ma’lumotlar yig’ildi. O’qituvchilar va talabalar o’rtasida so’rovnomalar o’tkazildi, o’quv mashg’ulotlari kuzatildi hamda mavjud darsliklarning amaliy qo’llanilishi baholandi.

•**Uchinchi bosqich** – olingan ma’lumotlar tizimlashtirildi, qiyosiy va tematik tahlil amalga oshirildi, yangi avlod ingliz tili darsligining konseptual modeli ishlab chiqildi hamda metodik tavsiyalar shakllantirildi.

Mazkur metodologiya tadqiqotning ilmiy ishonchligini ta’minlash, nazariy va amaliy natijalarni o’zaro bog’lash hamda oliy ta’lim muassasalari uchun zamonaviy, innovatsion va xalqaro standartlarga mos ingliz tili darsligini yaratishning metodik asoslarini ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va olingan natijalar. O’tkazilgan nazariy va empirik tadqiqotlar natijasida oliy ta’lim muassasalari uchun mo’ljallangan yangi avlod ingliz tili darsliklarini yaratishning samaradorligini belgilovchi bir qator metodik omillar aniqlandi. Olingan natijalar shuni ko’rsatdiki, zamonaviy darsliklar faqat til materialini taqdim etuvchi an’anaviy vosita emas, balki kommunikativ, kasbiy, raqamli va shaxsiy kompetensiyalarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion o’quv-metodik tizim sifatida loyihalashtirilishi zarur. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy natijalar quyidagi yo’nalishlar bo’yicha tizimlashtirildi.

1. Kompetensiyaviy yondashuv asosida mazmunni loyihalashtirish

Nazariy tahlil va empirik kuzatuvlar natijalari kompetensiyaviy yondashuv yangi avlod darsliklarini ishlab chiqishning asosiy metodologik tamoyili ekanligini ko’rsatdi. Mavjud darsliklarning muhim qismi

grammatik bilimlarni ketma-ket o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lsa-da, ularda real kommunikativ vaziyatlarni modellashtiruvchi topshiriqlar ulushi nisbatan kamligi kuzatildi. So'rovnomalar natijalariga ko'ra, aksariyat o'qituvchilar talabalarning grammatik bilimlari yetarli bo'lishiga qaramay, ularni amaliy muloqot jarayonida qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelayotganini ta'kidladilar.

Shu munosabat bilan yangi avlod darsliklarida tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini alohida emas, balki integratsiyalashgan kompetensiyalar sifatida rivojlantirish zarurligi aniqlandi. Bunday yondashuv talabalarning til birliklarini mexanik yodlashiga emas, balki ularni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llash, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kompetensiyaviy model asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar talabalarning darsdagi faolligi, o'zaro hamkorligi va kommunikativ ishtirokini sezilarli darajada oshiradi.

2. Kasbiy yo'naltirilgan ta'lim (ESP) komponentining integratsiyasi

Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida umumiy ingliz tili (General English) bilan bir qatorda kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes – ESP) komponentlarini integratsiyalash muhim metodik omil ekanligini ko'rsatdi. Kuzatuvlar davomida talabalarning o'z mutaxassisligiga oid autentik matnlar, ilmiy maqolalar, amaliy hujjatlar va kasbiy kommunikativ vaziyatlar bilan ishlashga yuqori qiziqish bildirishi aniqlandi [12].

Natijalar shuni ko'rsatdiki, ESP modullarining mavjudligi talabalarning kasbiy terminologiyani o'zlashtirish, akademik yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish hamda xalqaro ilmiy axborot manbalari bilan ishlash kompetensiyasini sezilarli darajada kuchaytiradi. Shuningdek, kasbiy mazmundagi loyiha ishlari va muammoli topshiriqlar talabalarning analitik fikrlashini, mustaqil izlanish faoliyatini va kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

3. Raqamli texnologiyalar va multimedia resurslarining integratsiyasi

Raqamli transformatsiya sharoitida darsliklarning an'anaviy bosma shakldan interaktiv va multimodal ta'lim resurslariga aylanishi muhim metodik yo'nalish sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot davomida audio materiallar, videodarslar, QR-kodlar, virtual laboratoriyalar, mobil ilovalar va onlayn platformalar bilan integratsiyalashgan darsliklardan foydalanish talabalarning o'quv motivatsiyasi va o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kuzatildi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosida ishlovchi adaptiv o'quv platformalarini darslik tarkibiga integratsiya qilish har bir talabaning individual o'rganish sur'ati va ehtiyojlariga mos topshiriqlarni shakllantirish imkonini berishi ilmiy jihatdan asoslandi. Ushbu yondashuv ta'limning shaxsga yo'naltirilgan modelini qo'llab-quvvatlab, mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish uchun istiqbolli metodik yechim sifatida baholandi.

4. Diagnostik va formativ baholash tizimini takomillashtirish

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mavjud darsliklarning aksariyatida baholash yakuniy nazorat testlari bilan cheklanadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar esa baholashni uzluksiz o'quv jarayonining tarkibiy qismi sifatida tashkil etishni talab qiladi. Shu sababli yangi avlod darsliklariga formativ baholash vositalarini tizimli ravishda integratsiya qilish zarurligi aniqlandi.

Xususan, o'z-o'zini baholash varaqalari, reflektiv kundaliklar, elektron portfolio, loyiha ishlari, tengdoshlararo baholash va rubrikalar asosidagi baholash vositalari talabalarning o'z o'quv faoliyatini mustaqil tahlil qilish va o'zlashtirishdagi kamchiliklarni aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijalar diagnostik va formativ baholash elementlari muntazam qo'llanilganda talabalarning o'quv motivatsiyasi, mas'uliyati va metakognitiv kompetensiyalarida ijobiy o'zgarishlar kuzatilishini ko'rsatdi.

5. Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish

Tadqiqot natijalari til o'qitish jarayonida lingvistik bilimlar bilan bir qatorda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muhim metodik vazifa ekanligini tasdiqladi. Zamonaviy darsliklarda ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar madaniyati, ijtimoiy qadriyatlari va kommunikativ me'yorlari bilan bir qatorda milliy madaniyatni xalqaro auditoriyaga tanishtirish imkonini beruvchi materiallarning mavjudligi talabalarning muloqot samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Ayniqsa, taqqoslashga asoslangan madaniyatlararo topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va xalqaro hamkorlikka yo'naltirilgan vazifalar talabalarning tolerantlik, empatiya, madaniy moslashuvchanlik va global fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kuzatildi.

6. Yangi avlod darsligining konseptual modeli

Nazariy va empirik tahlillar asosida yangi avlod ingliz tili darsligining konseptual modeli ishlab chiqildi. Mazkur model o'zaro bog'liq oltita asosiy komponentdan iborat:

- kompetensiyaga yo'naltirilgan o'quv mazmuni;
- kommunikativ va muammoli topshiriqlar tizimi;

- ESP modullari;
- raqamli va multimedia resurslari;
- diagnostik hamda formativ baholash vositalari;
- sun'iy intellekt va adaptiv o'qitish elementlari.

Mazkur komponentlarning integratsiyalashuvi natijasida darslik talabani nafaqat lingvistik kompetensiyasini, balki tanqidiy fikrlash, kreativlik, hamkorlik, raqamli savodxonlik, mustaqil ta'lim olish va kasbiy kommunikativ kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks ta'lim platformasiga aylanadi [8].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari yangi avlod ingliz tili darsliklarini yaratishda pedagogik innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuvlarning integratsiyasi ta'lim sifatini oshirishning eng muhim metodik omillaridan biri ekanligini tasdiqladi. Taklif etilgan model oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishning samaradorligini oshirish, talabalarning xalqaro akademik va kasbiy maydondagi raqobatbardoshligini kuchaytirish hamda zamonaviy ta'lim standartlariga mos o'quv-uslubiy ta'minotni yaratishga xizmat qiladi.

1-jadval. Yangi avlod darsligining asosiy tarkibiy komponentlari

№	Komponent	Vazifasi
1	Asosiy matn moduli	Leksik-grammatik bazani shakllantirish
2	Kommunikativ mashqlar bloki	Amaliy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish
3	ESP moduli	Kasbiy terminologiyani o'zlashtirish
4	Multimedia ilovalari	Audio-vizual idrokni faollashtirish
5	Baholash varaqalari	O'z-o'zini va formativ baholash
6	Loyiha topshiriqlari	Mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish

Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish uchun mo'ljallangan yangi avlod darsliklarini yaratishda kommunikativ, kompetensiyaviy va raqamli pedagogika yondashuvlarining o'zaro integratsiyasi muhim metodologik asos ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar zamonaviy chet tillarni o'qitish nazariyalarida ilgari surilgan g'oyalar bilan umumiy uyg'unlikni namoyon etadi. Xususan, kommunikativ til o'qitish konsepsiyasi tilni grammatik bilimlar majmui sifatida emas, balki real kommunikativ faoliyatni amalga oshirish vositasi sifatida o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari ham aynan kommunikativ topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va autentik o'quv materiallarining talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishdagi ustuvor ahamiyatini ko'rsatdi.

Olingan natijalar, shuningdek, kompetensiyaviy ta'lim konsepsiyasining asosiy tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydi. Zamonaviy oliy ta'lim sharoitida darslikning vazifasi faqat nazariy bilimlarni yetkazish bilan cheklanmay, balki talabani kasbiy, ijtimoiy, raqamli va madaniyatlararo kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishdan iborat ekanligi aniqlandi. Shu nuqtayi nazardan, yangi avlod darsliklari o'quv jarayonining markaziy elementi sifatida talabani faol ishtiroki, refleksiyasi, mustaqil izlanishi va hamkorlikdagi faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi didaktik platformaga aylanishi zarur.

Xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, rivojlangan ta'lim tizimlarida darslik yaratish uzluksiz va dinamik jarayon sifatida tashkil etiladi. Darsliklar muntazam ravishda o'qituvchilar, talabalar va ekspertlarning fikr-mulohazalari asosida takomillashtirilib boriladi. Mazkur yondashuv o'quv materiallarining dolzarbligini saqlash, zamonaviy pedagogik innovatsiyalarni tezkor joriy etish hamda o'zgarib borayotgan mehnat bozori talablariga moslashish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham ana shunday uzluksiz yangilanish mexanizmini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri – umumiy ingliz tili (General English) va kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (ESP) komponentlarini integratsiyalash zaruratidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kasbiy kontekstga asoslangan topshiriqlar talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish, kasbiy terminologiyani o'zlashtirish va kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi. Bu esa darslik mazmunini ishlab chiqishda ehtiyojlar tahlili (Needs Analysis) tamoyilini asosiy metodologik mezonlardan biri sifatida qo'llash zarurligini anglatadi [6].

Raqamli pedagogikaning rivojlanishi yangi avlod darsliklarini yaratishda tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot natijalari multimedia resurslari, QR-kodlar, interaktiv platformalar va mobil ilovalarning integratsiyasi talabalarning o'quv jarayonidagi faolligi, motivatsiyasi va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi adaptiv ta'lim konsepsiyasini amaliyotga tatbiq etish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Adaptiv topshiriqlar har bir talabani tayyorgarlik darajasi, o'rganish sur'ati va individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv trayektoriyasini shakllantirish imkonini beradi. Natijada

darslik an'anaviy bosma resursdan shaxsga yo'naltirilgan raqamli ta'lim ekotizimining tarkibiy qismiga aylanadi.

Tadqiqot natijalari formativ baholashning darslik tarkibidagi o'rnini ham qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatdi. O'z-o'zini baholash, reflektiv topshiriqlar, elektron portfolio, loyiha ishlari va tengdoshlararo baholash vositalari talabalarning metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quv jarayonini ongli boshqarish va uzluksiz rivojlanishga xizmat qiladi. Bu esa baholashni faqat natijani aniqlash vositasi emas, balki o'qitishning ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin qilish zarurligini tasdiqlaydi [4].

Shunga qaramay, yangi avlod darsliklarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Birinchidan, ko'plab oliy ta'lim muassasalari hali ham xalqaro nashriyotlarning tayyor darsliklaridan foydalanmoqda, ularning mazmuni esa har doim ham milliy o'quv dasturlari, mahalliy madaniy kontekst va kasbiy ehtiyojlarga to'liq mos kelmaydi. Ikkinchidan, innovatsion darsliklarni yaratish multidissiplinar hamkorlikni talab etadi. Bunda metodistlar, fan mutaxassislari, amaliyotchi o'qituvchilar, dizaynerlar, dasturchilar va sun'iy intellekt texnologiyalari bo'yicha mutaxassislarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi va innovatsion metodikalardan foydalanish bo'yicha tayyorgarlik darajasi barcha ta'lim muassasalarida bir xil emas. Mazkur omillar yangi darsliklarning samarali joriy etilishiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy ta'lim, ESP, raqamli pedagogika va sun'iy intellekt imkoniyatlarini yagona metodik model doirasida integratsiyalash taklif etildi. Ushbu konseptual yondashuv darsliklarni loyihalash metodologiyasini takomillashtirish bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Amaliy jihatdan esa taklif etilgan model darslik mualliflari, metodistlar, o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar va oliy ta'lim muassasalari uchun zamonaviy o'quv-uslubiy ta'minotni yaratishda foydalanilishi mumkin bo'lgan ilmiy-metodik tavsiyalarni taqdim etadi.

Mazkur tadqiqot ayrim cheklavlarga ham ega. Empirik ma'lumotlar nisbatan cheklangan respondentlar guruhi asosida to'planganligi sababli natijalarni barcha oliy ta'lim muassasalariga umumlashtirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Bundan tashqari, tadqiqotda taklif etilgan konseptual model amaliy pedagogik eksperiment orqali uzoq muddat sinovdan o'tkazilmadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli hududlardagi oliy ta'lim muassasalarini qamrab olgan keng ko'lamli eksperimental tadqiqotlar o'tkazish, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv darsliklarning samaradorligini statistik modellashirish hamda ularning talabalarning akademik natijalari, kommunikativ kompetensiyasi va mustaqil ta'lim ko'nikmalariga ta'sirini strukturaviy tenglamalar modellashirish (SEM) kabi zamonaviy tahlil usullari orqali baholash istiqbolli ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan yangi avlod ingliz tili darsliklarini yaratishning nazariy, metodologik va amaliy asoslarini kompleks tahlil qilish hamda ularni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashga qaratildi. Olingan natijalar zamonaviy til ta'limida darslikning an'anaviy bilim manbai sifatidagi funksiyasi tubdan o'zgarib, u talabaning kommunikativ, kasbiy, raqamli va madaniyatlararo kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi integratsiyalashgan o'quv-metodik tizimga aylanishi zarurligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

1. **Yangi avlod ingliz tili darsliklari** kommunikativ, kompetensiyaviy, kognitiv va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlar uyg'unligi asosida loyihalashtirilishi zarur. Bunday yondashuv tilni o'rganish jarayonini grammatik bilimlarni egallash bilan cheklab qolmay, balki real hayotiy va kasbiy kommunikativ vaziyatlarda samarali qo'llash imkonini beruvchi kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. **Darslik mazmunining modul tamoyili asosida tashkil etilishi**, ya'ni umumiy ingliz tili (General English), kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (ESP), madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya va XXI asr ko'nikmalarini rivojlantiruvchi topshiriqlarning yagona tizimda integratsiyalashuvi zamonaviy mutaxassis tayyorlashning muhim shartlaridan biridir.

3. **Raqamli pedagogika va multimedia texnologiyalarining integratsiyasi** darsliklarning didaktik imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Audio va video materiallar, QR-kodlar, interaktiv platformalar, mobil ilovalar hamda sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'quv vositalaridan foydalanish talabalarning o'quv motivatsiyasi, mustaqil ta'lim faoliyati va o'zlashtirish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

4. **Baholash tizimini transformatsiya qilish** zamonaviy darsliklarning ajralmas qismi bo'lishi lozim. Formativ va diagnostik baholash vositalari, reflektiv topshiriqlar, elektron portfolio, loyiha ishlari hamda o'z-o'zini baholash mexanizmlarining qo'llanilishi talabalarning metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish va uzluksiz o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

5. **Yangi avlod darsliklarini yaratish uzluksiz innovatsion jarayon** sifatida tashkil etilishi zarur. Darsliklar o'qituvchilar, talabalar, metodistlar va ish beruvchilardan olinadigan muntazam qayta aloqa (feedback), ehtiyojlar tahlili hamda ta'lim natijalari monitoringi asosida doimiy ravishda takomillashtirib borilishi ularning sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

6. **Tadqiqotning ilmiy yangiligi** kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy ta'lim, ESP, raqamli pedagogika va sun'iy intellekt imkoniyatlarini yagona konseptual model doirasida integratsiyalash orqali oliy ta'lim muassasalari uchun yangi avlod ingliz tili darsligini yaratishning metodik modelini taklif etganligi bilan belgilanadi. Mazkur model ta'lim jarayonini individuallashtirish, moslashuvchan o'qitish strategiyalarini qo'llash va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali integratsiyalash imkonini beradi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati chet tillarini o'qitish metodikasi sohasida darslik yaratishning zamonaviy konsepsiyalarini tizimlashtirish, ularni kompetensiyaviy va raqamli ta'lim paradigmalarini bilan uyg'unlashtirish hamda yangi metodologik yondashuvni taklif etishdan iborat. Amaliy jihatdan esa ishlab chiqilgan tavsiyalar va konseptual model oliy ta'lim muassasalari, darslik mualliflari, metodistlar, o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar hamda pedagoglar tomonidan zamonaviy ingliz tili darsliklarini yaratish va takomillashtirishda qo'llanilishi mumkin.

Kelgusidagi tadqiqotlarda sun'iy intellekt asosidagi adaptiv darsliklarning samaradorligini eksperimental sinovdan o'tkazish, ularning talabalarning kommunikativ kompetensiyasi, o'quv motivatsiyasi va akademik natijalariga ta'sirini zamonaviy statistik modellarni yordamida baholash, shuningdek, raqamli ta'lim ekotizimiga integratsiyalashgan innovatsion darsliklarning uzoq muddatli pedagogik samaradorligini aniqlash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ingliz tilini o'qitish sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish, zamonaviy o'quv-uslubiy ta'minotni yaratish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik asoslarni takomillashtirishga muhim hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching / H. D. Brown. – 6th ed. – Pearson Education, 2014. – 528 p.
2. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume / Council of Europe. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. – 226 p.
3. Ellis, R. Reflections on Task-Based Language Teaching / R. Ellis. – Bristol: Multilingual Matters, 2018. – 356 p.
4. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching / J. Harmer. – 5th ed. – Pearson Education, 2015. – 448 p.
5. Krashen, S. D. The Input Hypothesis: Issues and Implications / S. D. Krashen. – London: Longman, 1985. – 120 p.
6. Larsen-Freeman, D. Techniques and Principles in Language Teaching / D. Larsen-Freeman, M. Anderson. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 314 p.
7. Mayer, R. E. Multimedia Learning / R. E. Mayer. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – 512 p.
8. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language / I. S. P. Nation. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – 662 p.
9. Nunan, D. Task-Based Language Teaching / D. Nunan. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 233 p.
10. OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators / OECD. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 508 p.
11. Vygotsky, L. S. Mind in Society / L. S. Vygotsky. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
12. Wang, Y. Artificial intelligence in English language education: Current applications and future perspectives / Y. Wang, X. Han, J. Yang // Education and Information Technologies. – 2024. – Vol. 29, № 4. – P. 4587–4612.
13. Zawacki-Richter, O. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education / O. Zawacki-Richter, V. I. Marín, M. Bond, F. Gouverneur // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2019. – Vol. 16, № 39. – P. 1–27.

- 14.Xodjayeva, N. Oliy ta’limda chet tillarini o‘qitish metodikasi / N. Xodjayeva [va boshqalar]. – Toshkent, 2023. – 184 b.
- 15.Shakhnoza, S. The role of gamification in teaching English / S. Shakhnoza // Prospects of Development of Science and Education. – 2023. – T. 1, № 14. – P. 72–77.
- 16.Shakhnoza, S. The use of movies in language teaching / S. Shakhnoza // Prospects of Development of Science and Education. – 2023. – T. 1, № 14. – P. 78–83.
- 17.Shakhnoza, S. To overcome language difficulties for the primary schools / S. Shakhnoza // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9, № 3. – P. 45–53.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINI LOYIHALASHGA OID MAXSUS KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA “EASY DESIGN” INTERFAOL METODI

Sodiqova Aziza Hayitovna,
Zarmed universiteti
Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)
azizasodiqova@296gmail.com

Mazkur maqolada Oliy ta'lim tizimida bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari – interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli katta. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchilarni bilimli bo'lishlarini ta'minlaydi. Har bir dars mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor. Ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya, bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u talaba ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir. O'quvchi va talaba maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari o'z ixtiyorida. Chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq: natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'quvchi bilim saviyasi auditoriya xarakteri sharoitiga qarab ishlatiladigan texnologiyalari bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan, xulosalar taqdim qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, interfaol metodlar, “Easy design” (sodda loyiha) metodi, texnologiya, loyiha metodlari.

THE “EASY DESIGN” INTERACTIVE METHOD FOR DEVELOPING THE SPECIALIZED DESIGN COMPETENCE OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS

In this article, the place and role of modern teaching methods - interactive methods, innovative technologies in the training of future pedagogic personnel in the higher education system is great. Knowledge, experience and interactive methods of pedagogical technology and pedagogical skills ensure that students are educated. Each lesson topic, educational subject has its own technology. That is, pedagogical technology in the educational process is an individual process, it is a pedagogical process aimed at providing a goal, designed and guaranteed result based on the needs of the student. It is up to the pupil and student to choose what technology to achieve the goal. Because the main goal of both sides is clear: it is aimed at achieving the result, in which suggestions and recommendations on the technologies used depending on the conditions of the student's knowledge level and the character of the audience are developed, conclusions are presented.

Key words: Pedagogical technology, pedagogical skills, interactive methods, "Light design" method, technology, design methods.

ИНТЕРАКТИВНЫЙ МЕТОД «EASY DESIGN» В РАЗВИТИИ СПЕЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ В ОБЛАСТИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ

В данной статье велика роль и место современных методов обучения - интерактивных методов, инновационных технологий в подготовке будущих педагогических кадров в системе высшего образования. Знания, опыт и интерактивные методы педагогических технологий и педагогического мастерства обеспечивают образованность учащихся. Каждая тема урока, учебный предмет имеет свою технологию. То есть педагогическая технология в образовательном процессе – это индивидуальный процесс, это педагогический процесс, направленный на обеспечение целевого, проектируемого и гарантированного результата, исходя из потребностей обучающегося. Ученик и студент должны выбрать, какую технологию для достижения цели, потому что основная цель обеих сторон понятна: она направлена на достижение результата, в котором разрабатываются предложения и рекомендации по используемым технологиям в зависимости от условий уровня знаний студента и характера аудитории, представляются выводы.

Ключевые слова: педагогическая технология, педагогическое мастерство, интерактивные методы, метод «Лёгкого проектирования», технология, проектные методы.

Kirish. Xalqaro tajribalarga ko‘ra, oliy ta‘limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalash hamda nazariy va amaliy kasbiy ta‘limni uyg‘unlashtirish, bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishni taqozo etadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishga oid ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilishiga qaramasdan, bozor munosabatlari qaror topayotgan bir sharoitda mehnat bozorida yuzaga keluvchi hayotiy raqobatga bardosh bera oladigan ixtisoslik fanlarini puxta o‘zlashtirgan, muayyan vaziyatlarni to‘g‘ri baholay oluvchi, jamiyatning turli tarmoqlarida mehnat faoliyatini amalga oshira oladigan shaxs sifatida tarbiyalash uchun ularda zarur va yetarli darajadagi kasbiy tayyorgarlikni fanlar integratsiyasini ta‘minlash vositasida shakllantirish zarurligini taqozo etmoqda. Qayd etilgan muammolar va vazifalar tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Bugungi kunda oliy ta‘lim oldida, ijtimoiy-iqtisodiy hayotni modernizatsiyalashning muhim vazifalaridan biri sifatida ta‘lim tizimini isloh qilish, modernizatsiyalash va bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion va kompetensiyalar yondashuv asosida tarbiyalash, xorijiy tajribalarni va sohaning so‘nggi yutuqlarini o‘rganish, qo‘llash va takomillashtirishga hissa qo‘shish kabi dolzarb va keng qamrovli muammolar yechimi turibdi.

Innovatsion ta‘lim tizimining eng muhim jihatlaridan biri uning bosqichlari dars jarayonlarini innovatsion, tushunarli va sodda metod va texnologiyalardan foydalanib dars jarayonini tashkil etishdan iboratdir. Shuning uchun ham ta‘limning turli bosqichlarida innovatsion texnologiyalar, uzviylik va uzluksizlikni ta‘minlash metodikasini ishlab chiqish masalasi har doim ta‘lim tizimining dolzarb muammolaridan hisoblangan.

Oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak pedagog kadrlarni tayyorlashda zamonaviy o‘qitish metodlari – interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va roli katta. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o‘qituvchilarni bilimli bo‘lishlarini ta‘minlaydi. Har bir dars mavzu, o‘quv predmetining o‘ziga xos texnologiyasi bor. Ya‘ni o‘quv jarayonidagi pedagogik texnologiya, bu yakka tartibdagi jarayon bo‘lib, u talaba ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo‘naltirilgan, loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir. O‘quvchi va talaba maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari o‘z ixtiyorida. Chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq: natijaga erishishga qaratilgan, bunda o‘quvchi bilim saviyasi auditoriya xarakteri sharoitiga qarab ishlatiladigan texnologiyalar tanlanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Q.M.Abdullayeva “Maxsus fanlarni o‘qitishda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari” mavzusidagi dissertatsiya ishida oliy ta‘lim tizimida ta‘lim olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarga “Kiyimlarni loyihalash, modellash va badiiy bezash” fanini o‘qitishda ta‘lim texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali, bo‘lajak o‘qituvchilarda fan bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishning metodik asoslarini batafsil tadqiq etgan. Tadqiqotchi, bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarini maxsus fanlari “Kiyimlarni loyihalash, modellash va badiiy bezash”ni o‘qitishda kasbiy bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishning metodik asoslarini ishlab chiqqan.

N.N.Karimova esa “Kasb ta‘limi o‘qituvchilarini amaliy kompetentligini shakllantirish” mavzusidagi dissertatsiya ishida quyidagi vazifalarning yechimlarini topish zarur deb belgilaydi. “Tikuvchilik buyumlarini buyurtma asosida konstruksiyalash bo‘yicha maxsus amaliyot” fanidan talabalarning amaliy kompetentligini baholash ko‘rsatkichlari, indikatorlari va mezonlarini ishlab chiqish.

Kasb ta‘limi o‘qituvchilarini amaliy kompetentligini shakllantirish metodikasi bo‘yicha uslubiy qo‘llanma hamda zamonaviy o‘quv - uslubiy majmua tayyorlash, tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish va olingan natijalarni tahlil qilish.

O.A.Vasileva “Oliy ta‘limda bo‘lajak kasb-hunar o‘qituvchilarini dizayn va texnologik faoliyatga tayyorlash” deb tarjima qilinadigan ilmiy tadqiqot ishida, bo‘lajak kasb-hunar o‘qituvchilarini dizayn va texnologik faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish modeli ishlab chiqilgan va sinovdan o‘tkazilgan. Dizayn madaniyatini rivojlantirish, oliy ta‘limning kasbiy-pedagogik ta‘lim kontekstida loyihalash va texnologiya faoliyatini tashkil etish maqsadida innovatsion texnologiyalar ishlab chiqilgan. Kasbiy kompetensiyalar asosida innovatsion o‘qitish usullaridan foydalanib talabalarning kasbiy-pedagogik tajribalarini shakllantirish metodlari ishlab chiqilgan.

Biz yuqorida keltirilgan tadqiqot ishlarini tizimli tahlil qilib shuni aytishimiz mumkinki, Rossiya davlati tadqiqotchilari M.A.Fedulova, E.A.Kuzina, Yu.M.Budina, O.A.Vasilevalar tomonidan, bo‘lajak kasb-hunar ta‘limi (loyiha) o‘qituvchilarining dizaynerlik sohasidagi kasbiy, maxsus, dizayn kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik shartlari va imkoniyatlari o‘rganilgan, metodikasi ishlab chiqilgan va yurtimiz tadqiqotchilari Q.M.Abdullayeva, N.N.Karimova, C.Rajabovalar tomonidan ham tikuvchilik buyumlarini loyihalash jarayonida bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarining amaliy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, kasbiy bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishning metodlari ishlab

chiqilgan bo'lsa-da, aynan tikuvchilik buyumlarini loyihalash jarayonida bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi oson va qulay metodlar orqali tushuntirilmaganini ko'rishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz tadqiqotimizda taklif qilayotgan metod esa, bo'lajak o'qituvchilarni loyihalashga oid maxsus kompetensiyasini sodda va samarali usulda tushuntiradi. “Easy design” (sodda loyiha) metodi – bu metod asosan umumiy o'rta ta'lim maktablari va oliy ta'lim “Texnologik ta'lim” yo'nalishi fanlari uchun qo'l keladi. Bu metod faqat “Gazlama materiallariga ishlov berish va buyum tayyorlash texnologiyalari” va “Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash” (tikuvchilik buyumlarini loyihalash jarayoni) uchun mos keladi. Ma'lumki, tikuvchilik buyumlarini loyihalashdagi murakkab va davomli formulali hisob- kitoblar jarayoni umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchisi uchun murakkablik qiladi va ular uchun bu fan juda qiyin va zerikarli tuyuladi. Agar maktabdagi “Texnologiya” fani dasturiga qaraydigan bo'lsak tikuvchilik buyumlarini loyihalashga oid mavzular talaygina, lekin maktab o'qituvchisi ya'ni biz tayyorlayotgan bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilari tomonidan dasturda berilgandek to'liq o'tishmaydi, bunga ikkita sabab bor:

1) Dasturda berilgan tikuvchilik buyumlarini loyihalashga oid mavzulardagi loyihalash hisob- kitob jarayonlari murakkabligidan o'quvchiga yetkazib bera olish qiyin.

2) Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchisining “Gazlama materiallariga ishlov berish va buyum tayyorlash texnologiyalari” va “Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash (tikuvchilik buyumlarini loyihalash va modellash)” fanidagi tikuvchilik buyumlarini loyihalash jarayonlari murakkab tashkil etilganligi sababli mavzularni to'liq o'zlashtira olishmaydi.

“Easy design” metodini yoritishdan avval, loyihalash usullarini ko'rib chiqsak.

Kiyim bo'laklarini hisoblash va chizma tayyorlashning quyidagi usullari mavjud:

1. Mulyaj usuli.
2. Hisoblab loyihalash usuli.
3. O'lchab-hisoblab loyihalash usuli.
4. Yagona loyihalash usuli.

Mulyaj usulining mohiyati shundan iboratki, maneken yoki kishi gavdasiga maket material (gazlama, yengil-yumshoq kog'oz) modelning formasiga moslab, to'g'nag'ichlar bilan qadab chiqiladi. To'g'nag'ichlar odam gavdasining konstruktiv chiziqlari bo'ylab (bo'yin, yelka, yeng o'yindisi, yon bel, o'rta chiziqlar) to'g'nag'ichlanadi. So'ngra rangli ipda to'g'nalgan joylardan tikib chiqiladi. Shunda ko'krak do'ngligini aniqlovchi ko'krak vitochkasi ikki tomonlama tikiladi. So'ngra to'g'nag'ichlar bo'shatilib, gazlama yoki kog'ozni stol ustiga yoyiladi. Bu hosil bo'lgan chizma gavdaning asos chizmasi hisoblanadi. Bu usuldan murakkab bichimli kiyimlarni loyihalashda va ko'pgina sahna kiyimlarini, tarixiy kiyimlarni loyihalashda qo'llaniladi.

Hisoblab loyihalash usuli. XIX asrning boshlarida Fransiya, Rossiya va boshqa mamlakatlarda loyihalashning hisoblash (bichish tizimi) usuli tarqala boshlandi. Bu usulni ko'p yillik tajribaga ega bo'lgan bichuvchilar ixtiro qilganlar. Ular gavdadan ayrim o'lchovlarni olib, sodda hisoblash formulalari yordamida buyum detallari chizmasini gazlamaning o'zida bajaradilar, ya'ni alohida andoza tayyorlab o'tirmaydilar. Bu usul yakka tartibda buyum ishlab chiqarishda qo'llanilgan.

O'lchab- hisoblab loyihalash usuli. Kiyimni yakka buyurtma yo'li bilan tikishda o'lchab-hisoblab loyihalash usuli juda mos keladi, chunki bu usulda gavdani aniq o'lchangani tufayli gavdaning o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olish imkonini beradi. Hozirgi vaqtda o'lchab-hisoblab loyihalash usullari bo'yicha kiyim detallari chizmasini tuzish keng tarqalgandir. Bu usulda gavdadan kerakli o'lchovlar olinadi, hisoblash jadvali tuziladi. Jadval asosida buyumning asos chizmasi chiziladi. Bu usuldan maktablarda, o'quv muassasalarida, to'garaklarda qo'llaniladi. Bu usulning bir necha o'nlab turlari mavjud. Chizma chizishni, andoza tayyorlashni o'rganayotgan kishilar uchun bu usul qulay hisoblanadi. Deyarli barcha loyihalashlar shu usulda bajariladi.

Yagona loyihalash usuli. Mamlakatimiz va o'zaro iqtisodiy yordam kengashi (UIYoK) a'zolari bo'lgan mamlakatlar tikuvchilik sanoatlarida kiyimni loyihalash usullarini takomillashtirish ustida ishlab, loyihalashning yagona usulini ishlab chiqqanlar. Bu usul boshqa usullardan universalligi bilan ham farq qiladi, chunki har qanday bichimdagi va ko'rinishdagi kiyimlar loyihasini tuzishda baza loyihalar asos qilib olinadi. Bu usulni yaratish jarayonida aholining antropometrik o'lchovlari asosida standartlar ishlab chiqilgan. Bu standartlar ayollar, erkaklar va bolalar assortimentlari uchun alohida-alohida ishlab chiqilgan. Bu usuldan tikuvchilik korxonalari foydalanadi. Korxonadagi loyihachilar standartlarda berilgan loyihalash usuli o'lchovlardan foydalanib, buyum assortimentiga qarab, buyumning asos chizmasini loyihalaydilar, modellashtrib, buyum andozasini hosil qiladilar.

Biz bularga qo‘shimcha qilib, muhandislik usuli – kiyimni uch o‘lchovli dizaynida muhandislik texnikasi qo‘llaniladi, bu sizga monitor ekranida yuzalarni ochish va kiyim qismlarining tayyor chizmalarini olish imkonini beradi. Bu usul asosan ilmiy tadqiqotlar, mavjud usullarning muammolarini hal qilish va ommaviy ishlab chiqariladigan mahsulotlar dizaynini ishlab chiqish uchun qo‘llaniladi.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, ommalashgan barcha loyihalash metodlari O‘lchab- hisoblab loyihalash usuli qilinadi. Bularga sNIIShP, EMKO, “Myuller va o‘g‘illari” va h.k.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tikuvchilik buyumlarini loyihalashning “Boshqacha qarash” metodi muallifi Y.V. Ovchinnikova shunday deydi: “Men ancha yillar oldin, maktabda ishlab yurgan vaqtlarim kiyimni loyihalash usullarining qat’iy ko‘rsatmalariga asablarim dosh bera olmasdi, bu loyihalash usullarini o‘quvchilarim tushunishi ham juda qiyin bo‘lardi. Men nima uchun bu shunday va boshqacha emasligini tushuntirishni muvaffaqiyatsiz izladim, masalan, nega 2sm emas, 3sm emas balki bissektrisa bo‘ylab 2,5sm kirishim kerak? Nihoyat, men hammasiga qo‘l siltadim. Har qanday texnik dizayn, o‘lchovlardan boshlanadi, ular uchun ko‘plab vositalar mavjud. Tikuvchining bitta asbobi bor- santimetr lenta! Men “Boshqacha qarash” metodim orqali murakkab nazariy hisob- kitoblarsiz, har- xil geometrik figuralardan foydalanib o‘z loyihamni yaratdim. Masalan: mashinani boshqarish uchun mexanika fanlar nazariyasini, Windows XPdan foydalanish uchun operatsion tizimlar nazariyasini bilish shart emas”.

Oksana Tsareva o‘z dissertatsiyasida shunday degan: “Tikuvchilik buyumlarini loyihalash bo‘yicha maxsus fanlarning mavjudligi bu yaxshi, lekin endi o‘rganadigan o‘quvchi uchun qulay va sodda usul kerak. Mavjud hisob- kitob va grafik usullar – o‘lchov olish va ularni formulalarga almashtirish va buning asosida chizma qurish. Bunga misol tariqasida bir nechta mashhur loyihalash usullari “YeMKO”, “Myuller va Son” va shunga o‘xshash juda ko‘p. Men shunaqa beshta eng mashhur loyihalash usulini tanlab oldim va bir xil modelni, bir kishiga besh xil usulda loyihaladim, natijada, kiyimlarning tayyor modellarini qanday usulda loyihalanganligini farqlab bo‘lmadi, moslik hamma usulda amalda bir xil chiqdi. Shuning uchun asosiysi loyihani qanday usul bilan qurish emas, muhimi o‘lchov olishni to‘g‘ri bajarish, raqamni to‘g‘ri qo‘yish va keltirilgan raqamlar o‘rnini chizmalarda to‘g‘ri birlashtira olish”.

Muhokama. Shuni inobatga olishimiz kerakki, biz oliy ta’lim Pedagogika institutlari “Texnologik ta’lim” yo‘nalishida yengil sanoat korxonalari uchun dizayner- konstruktorlar tayyorlamaymiz balki, bo‘ljak texnologik ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlaymiz, shuning uchun biz talabalarga ommaviy tarzda tikiladigan kiyimlarni loyihalashni emas balki, individual tikiladigan kiyimlarni loyihalashni o‘rgatishimiz kerak. Buning uchun biz, tikuvchilik buyumlarini loyihalashni ikki tomon ham tushunadigan sodda va samarali usuli ishlab chiqdik.

Jumladan, yurtimizda ham tikuvchilik buyumlarini loyihalash bo‘yicha tadqiqotchilarimiz tomonidan izlanishlar olib borilgan. Shulardan, Q.M.Abdullayevaning kiyimlarni loyihalash uslubi ham, o‘lchab-hisoblab loyihalash usulida bajarilgan, oliy ta’lim va maktabdan tashqari to‘garak mashg‘ulotlari uchun mo‘ljallangan. Boshqa loyihalash usullaridan farqi shundaki, formulali hisob- kitoblari tushunarli va chizmalar ketma-ketligi aniq tushuntirilgan. Bu loyihalash usulini agar talaba qunt bilan o‘rgansa o‘zlashtira oladi, lekin maktab o‘quvchisiga tushuntirib bera olmaydi. Q.M.Abdullayeva va bir nechta tadqiqotchilarning kiyimlarni loyihalash usullaridan foydalangan holda “Easy design” metodini ishlab chiqdik, bu metod ham talaba uchun, ham maktab o‘quvchisi uchun sodda va oddiy tushuntirilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Yuqorida ko‘rib chiqqanimiz ikki xil loyihalash hisob-kitob usuli bir-biridan hisoblash jarayoni bilan farq qiladi, lekin tayyor loyihalar bir-biridan deyarli farq qilmaydi, bu loyiha asosida tikilgan kiyimlarni ham bir-biridan ajratish qiyin. Shunday ekan, tikuvchilik buyumlarini qanday loyihalashdan qat’iy nazar bir xil natijaga erishilar ekan, biz talaba va o‘quvchi uchun tez va samarali, sodda va tushunarli usulini tanlasak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bo‘ljak texnologik ta’lim o‘qituvchisi qachonki o‘zi fanini yaxshi tushunsagina o‘quvchilariga yaxshi tushuntirib bera oladi.

Adabiyotlar:

1. Abduraximxodjiyeva M.B. Fanlararo integratsiyaning uslubiy va didaktik asoslari. Qo‘qon universiteti xabarnomasi. OAK: 01-08/1819/6.12.01.2026. ISSN: 2181-1695
2. Umarova N.A. “Integratsiyalashgan ta’lim texnologiyalari” Open Academia: Journal of Scholarly Research Volume 1, Issue 3, June, 2023 ISSN (E): 2810-6377 Website: <https://academiaone.org/index.php/43>.
3. Otajonov O.A., “Oliy ta’lim jarayonida integrativ yondashuv”. Yangi O‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi SJIF: 5.141. 18- June 2024 yil.

4. Nurmatova Sh.I., Integratsiyalashgan yondashuv asosida o‘qish savodxonligi darslarini tashkil etish metodikasi. Universal journal of social sciences, philosophy and culture. ISSN 2992 – 8834 https://science-research.org.uz/index.php/UJ_SSPC
5. Sodiqova A.H., Integratsiya-ta’lim jarayonini qulaylashtirishning muhim prinsipi. Qo‘qon universiteti xabarnomasi. OAK: OAK: 01-08/1819/6.12.01.2026. ISSN: 2181-1695, <https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i05.087>
6. Mudrik A.V. Pedagogika: fanlararo integratsiya muammolari. Moskva: Akademiya, 2005. – P.312.
7. Raximov B.X. Pedagog kadrlarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 156 b.
8. Tojiyev M.Q. Oliy pedagogik ta’limda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning integrativ asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 184 b.
9. Abdullayeva M.S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ijodiy ta’lim. – Toshkent: Sharq, 2018. – 132 b.
10. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017. – 210 b.
11. Ismoilova Z.Q. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish. – Toshkent: Fan, 2021. – 168 b.

TARIX O‘QITISHDA KO‘RSATMALI METODLARDAN FOYDALANISHDA INTERFAOL USULLARNI QO‘LLASHNING AHAMIYATI

Teshayev Azizbek To‘ynor o‘g‘li,

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Pedagogika, psixologiya va sport kafedrasida o‘qituvchisi,

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

azizbek.teshayev95@mail.ru

Mazkur maqolada tarix fanini o‘qitishda zamonaviy va interfaol metodlardan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. An‘anaviy va interfaol ta‘lim usullarining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinib, o‘quvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirishdagi imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, ko‘rgazmalilik tamoyili, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “Debatlar”, FSMU kabi interfaol metodlardan foydalanish samaradorligi asoslangan. O‘qituvchining zamonaviy ta‘lim jarayonidagi yo‘naltiruvchi va boshqaruvchi roli ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish usullari, ko‘rsatmalilik, Y.A.Komenskiy, Konfutsiy, Interfaol metodlar, “Ortiqchasini top”, “Begona so‘zni top”, “Kim chaqqon?”, “Blits-so‘rov”, “Rost-yolg‘on”, “Bilmaganingni o‘rgan, o‘rganganingni –o‘rgat”, “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Venn diagrammasi”, FSMU, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Xotira mashqi”, “Debatlar”, “Ta‘rif egasini toping”, “Zanjirli savol-javob”.

ЗНАЧИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ НАГЛЯДНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ

В данной статье освещается педагогическая значимость использования современных и интерактивных методов в преподавании истории. Анализируются особенности традиционных и интерактивных методов обучения, а также раскрываются их возможности в развитии познавательной активности, самостоятельного мышления и творческих способностей учащихся. Кроме того, обосновывается эффективность применения принципа наглядности, информационно-коммуникационных технологий и таких интерактивных методов, как “Мозговой штурм”, “Кластер”, “Диаграмма Венна”, “Дебаты” и МППО. Раскрывается направляющая и организующая роль учителя в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: методы обучения, наглядность, Я.А. Коменский, Конфуций, интерактивные методы, “Найди лишнее”, “Найди чужое слово”, “Кто быстрее?”, “Блиц-опрос”, “Правда-ложь”, “Учись тому, чего не знаешь, и учи тому, чему научился”, “Кластер”, “Мозговой штурм”, “Диаграмма Венна”, МППО, “Работа в малых группах”, “Упражнение на память”, “Дебаты”, “Найди автора определения”, “Цепочка вопросов и ответов”.

THE IMPORTANCE OF INTERACTIVE METHODS IN VISUALIZATION IN HISTORY TEACHING

This article examines the pedagogical significance of using modern and interactive methods in teaching history. It analyzes the distinctive features of traditional and interactive teaching methods and demonstrates their potential for developing students' cognitive activity, independent thinking, and creativity. Furthermore, the effectiveness of applying the principle of visual aids, information and communication technologies, and interactive methods such as “Brainstorming”, “Cluster”, “Venn Diagram”, “Debates”, and FSMU is substantiated. The article also clarifies the guiding and facilitating role of the teacher within the modern educational process.

Keywords: teaching methods, visual aids, Yakov Komensky, Confucius, interactive methods, “Find the odd one out”, “Find someone else's word”, “Who's faster?”, “Quick Quiz”, “True or False”, “Learn what you don't know and teach what you've learned”, “Cluster”, “Brainstorming”, “Venn diagram”, IREG, “Work in small groups”, “Memory exercise”, “Debate”, “Find the author of the definition”, “Chain of questions and answers”.

Kirish. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda siyosiy, ijtimoiy, huquqiy, madaniy, ma'naviy va ilmiy ko'plab yangiliklar, umumbashariy jarayonlar bilan bog'liq ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Fan va texnika olamida turli-tuman ajoyib kashfiyotlar yuz bermoqda. Ijtimoiy hayot sohalarida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni to'g'ri talqin qilishda, murakkab pedagogik jarayonlarning yechimini topishda ko'pincha ilmiy atamalarini to'g'ri anglab yetish muhim ahamiyat kasb etadi. “Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar”, - deb ta'kidlaydi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev[2].

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Maqolada qo'llanilgan tadqiqot metodologiyasi mohiyatan tavsifiy-nazariy xarakterga ega bo'lib, empirik-eksperimental tekshiruvlarga emas, balki mavjud pedagogik adabiyotlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar va klassik didaktik ta'limotlarni tahlil qilish hamda umumlashtirishga asoslangan. Tadqiqotda tahliliy-sintetik metod qo'llanilgan bo'lib, turli davrlarga oid metodik adabiyotlar — 1988, 1996, 2002, 2008, 2009-yillarga tegishli manbalar — qiyoslanib, ulardagi umumiy va farqli jihatlar ajratilgan. Shuningdek, tarixiy-qiyosiy yondashuv asosida an'anaviy ta'lim bilan interfaol ta'lim o'rtasidagi farqlar solishtirma tarzda ko'rsatilgan, biroq bu qiyoslash yuzaki, aniq mezonlarsiz berilgan. Muallif deduktiv mulohaza yuritish usulidan foydalanib, umumiy pedagogik-falsafiy tamoyillardan — Komenskiy va Konfutsiy fikrlaridan — aniq amaliy tavsiyalarga o'tadi. Bundan tashqari, bayonchi-tasviriylar usul asosida interfaol metodlar ro'yxati sanab o'tilgan, ammo ularning har biri qanday qo'llanilishi, qaysi mavzularda samarali ekanligi bo'yicha amaliy tahlil berilmagan.

Adabiyotlar tahliliga kelsak, Sh. Mirziyoyevning 2017- va 2021-yillardagi nutqlari maqolaning ijtimoiy-mafkuraviy asoslanishini ta'minlaydi, ammo ular bevosita pedagogik-metodik tavsiya bermaydi, faqat mavzuning dolzarbligini asoslash funksiyasini bajaradi. Sa'diyevning 1988-yildagi, Toshpo'latov va G'afforovning 2002-yildagi, G'afforov va G'afforovning 1996-yildagi ishlari mavzuga eng yaqin, ixtisoslashgan manbalar hisoblanadi. Ammo bularning eng yangisi ham 2002-yilga tegishli bo'lib, so'nggi yigirma yilda tarix ta'limi metodikasida yuz bergan o'zgarishlar, masalan, kompetensiyaviy yondashuv yoki raqamli ta'lim texnologiyalari, aks etmagan. Ishmuhammedov, Abdurahmonovning 2008-yildagi hamda jamoaviy 2009-yildagi nashri interfaol va innovatsion metodlar nazariyasini beradi, biroq bu manbalar matnda umumiy tarzda zikr etilgan, iqtibos-manba bog'liqligi aniq ko'rsatilmagan, ya'ni qaysi fikr aynan qaysi muallifga tegishli ekani noaniq qolgan. Komenskiyning “Buyuk didaktika” asari, 1995-yildagi tarjimai, ko'rsatmalilik tamoyilining nazariy negizini beruvchi eng mustahkam va aniq atributlangan manba sifatida ajralib turadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Maqolada keltirilgan mulohazalar va nazariy tahlillar asosida bir qator natijalarga erishilgan. Birinchidan, tarix ta'limida interfaol va zamonaviy metodlarning qo'llanilishi o'quvchilarning bilim o'zlashtirish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan. Xususan, ko'rgazmali usul bilan tashkil etilgan darslarda o'quvchi materialni 70-90 foizgacha o'zlashtirishi mumkinligi ta'kidlangan.

Ikkinchidan, an'anaviy va noan'anaviy (interfaol) ta'lim usullari o'rtasidagi farq aniqlangan: an'anaviy usulda o'qituvchi asosan tayyor bilim beruvchi, o'quvchi esa passiv qabul qiluvchi ro'lida qolsa, interfaol usulda o'quvchi bilim olish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu natija maqolada keltirilgan “o'quvchi asosiy figuraga aylanadi” degan xulosa orqali ifodalangan va zamonaviy pedagogikaning umumiy tendensiyasiga mos keladi.

Uchinchidan, tarix o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan konkret interfaol metodlar ro'yxati aniqlangan — “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “Debatlar”, FSMU va boshqalar. Bu ro'yxat amaliy jihatdan qimmatli natija hisoblanadi, chunki u o'qituvchilarga tayyor metodik vositalar to'plamini taqdim etadi.

To'rtinchidan, o'qituvchining kasbiy roli bo'yicha natija shakllangan: zamonaviy sharoitda o'qituvchi endi faqat bilim uzatuvchi emas, balki “ruhshunos”, yo'naltiruvchi va boshqaruvchi vazifasini bajaruvchi mutaxassis sifatida talqin etiladi. Bu maqolaning nazariy jihatdan eng barqaror xulosalaridan biri bo'lib, zamonaviy pedagogika tamoyillariga to'liq mos keladi.

Beshinchidan, davlat siyosati darajasida (“Ta'lim to'g'risida”gi Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”) interfaol va rivojlantiruvchi ta'limga alohida e'tibor qaratilganligi asoslangan, bu esa mavzuning nafaqat pedagogik, balki huquqiy-institutsional jihatdan ham dolzarbligini ko'rsatadi.

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, maqolada olingan natijalar ko'proq nazariy-tavsifiy xarakterga ega bo'lib, ular amaliy tekshiruv yoki statistik dalillar bilan mustahkamlanmagan. Natijalarning ishonchligini oshirish uchun kamida bitta pedagogik eksperiment natijalari, masalan, interfaol metod qo'llanilgan va an'anaviy usulda o'qitilgan ikki guruh o'quvchilarining bilim darajasini solishtiruvchi ma'lumotlar keltirilishi maqsadga muvofiq bo'lardi. Shunga qaramay, maqolada erishilgan xulosalar — o'quvchining faol

ishtirokchiga aylanishi, o'qituvchi roli o'zgarishi va interfaol metodlarning amaliy ro'yxati — tarix ta'limi metodikasi sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun asos bo'la oladigan yetarlicha aniq va foydali natijalar hisoblanadi.

Munozara. Jarayonlarni, yangiliklarni tahlil qilishda, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy, madaniy, diniy merosimizni, tarixiy merosimizni avaylab, bilim va ko'nikmalarni yosh avlodga taqdim etishda, yangicha mantiqiy fikrlash malakasini shakllantirishda “O'zbekiston tarixi” va “Jahon tarixi” fanlarining ahamiyati va o'rni salmoqlidir. Insoniyat tarixida ro'y bergan ijtimoiy voqea – hodisalarni, hayotda sodir bo'layotgan yangiliklarni tushunib olish va uni himoya qilish uchun zamonaviy fan bilan bog'lanish zarur hisoblanadi. Bugungi kunda zamonaviy tarix fani esa o'quvchilarni avvalo jamiyatdagi yangiliklar, bo'lib o'tayotgan voqea – hodisalarning sabab va oqibatlarini, o'tmishda ro'y bergan tarixiy jarayonlarning asoslarini o'rganish va o'rgatishdan hamda yoshlarni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga, insoniy fazilatlariga, mehnatsevarlikka, xalq merosiga nisbatan muhabbat ruhida tarbiyalashda asosiy o'rin tutadi. Bunday masalalarni tarix darslari jarayonida o'quvchilar ongiga singdirishda esa zamonaviy metodlar va interfaol usullardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

“Kunlardan bir kun ko'l bo'yida qorni och qolgan bir kishi baliq tutib turgan donishmandga duch kelibdi va unga murojaat qilibdi: “Men ochman, menga yordam ber!”. Donishmand quyidagicha javob beribdi: “Men senga baliq berishim mumkin, sen tez to'lasan va biroz vaqt o'tgach, xuddi shunday yana och qolasan va mendan yana yordam so'raysan. Men senga qarmoq berishim mumkin, lekin u qachondir sinib qolishi mumkin. Unda sen menga yana murojaat qilishingga to'g'ri keladi. Yaxshisi, men senga qarmoq yasashni o'rgataman, bu uzoq va qiyin, lekin keyinchalik senga mening yordamim kerak bo'lmaydi. O'z yo'lingni tanla...”

Yuqoridagi rivoyatdan kelib chiqadigan xulosa shuki, yaxshi o'qituvchi talaba yoki o'quvchiga “qarmoq yasash”ni o'rgatishi, aqlli talaba yoki o'quvchi uni o'rganishi lozim. Talaba yoki o'quvchilar “qarmoq yasash”ni qanchalik tez va mustahkam o'rganib olsalar, ular shunchalik birovlariga muhtoj bo'lmasdan, o'z “ovlari”ga ega bo'ladilar. Mana shunday vazifalarni amalga oshirishda yangi interfaol metodlar va noan'anaviy pedagogik texnologiyalar juda qo'l kelishini tadqiqotchilar tomonidan turli ta'lim muassasalarida o'tkazilayotgan ko'pgina pedagogik tajribalarning natijalari tasdiqlamoqda. Shuning uchun ham ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilar o'z sohalari bo'yicha olib borayotgan mashg'ulotlarida innovatsion texnologiyalarni o'z o'rnida qo'llay bilishlari zarur[3].

O'qitish usuli deganda, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning ma'lum maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyat usullari tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, o'qitish usullari har ikkala faoliyatning ya'ni o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, g'oyaviy axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda ilmiy dunyoqarashning shakllantirish hamda o'quvchilar tomonidan o'sha nazarda tutilgan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish faoliyatida qo'llaniladigan usullarni o'z ichiga oladi[4]. O'qitish metodikasiga tarix ta'limi usullari tizimining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va bu sohada yagona fikr bo'lmaganligi maktab tarix o'qitish amaliyotida jiddiy kamchiliklarga olib keladi. Ko'p hollarda o'qituvchilar o'qitish usullarini tanlashda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarga faqat tayyor bilim berish, ya'ni ularni o'qitish ta'limini bir tomonini ko'zda tutib o'quvchilarning o'rganishi, ta'limning ikkinchi muhim tomonlarini uyushtirish unga rahbarlik qilish, bilim, malaka va qobiliyatlarini sistemali ravishda o'stirib borish kabi muhim jihatlarni e'tibordan chetda qoldiradilar. Shuningdek o'qitishning usul va usullarini tanlash o'quv materiallarining mazmunidagi o'ziga xosliklarni, uning ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini o'quvchilarning bilimi, malakasini e'tiborga ola bilmaslik hollari ham shunday jiddiy kamchiliklar jumlasidan edi. Bu hol ma'lum darajada o'quvchilarning tarix faniga qiziqishlari pasayishga umumiy ta'lim-tarbiya ishlarini natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng bu masalaga ham jiddiy e'tibor qaratildi. “Ta'lim to'g'risidagi” qonunda ta'lim mazmunini takomillashtirish, uning g'oyaviy-tarbiyaviy yo'nalishini kuchaytirish bilan birga o'qitish usullarini ham faollashtirish asosiy vazifa qilib qo'yildi. Ta'lim standartlari qabul qilindi. Shu bilan birga maktab amaliyotida, ayniqsa keyingi yillarda o'quvchilarni tarix fani vositasida tarbiyalashda, uni o'qitishni ilmiy asosda olib borish, ta'lim tarbiya ishlari samaradorligini oshirish sohasida ko'pgina ilg'or tajribalar o'tkazildi va umumlashtirildi. Tarixchi metodist olimlar G'afforov Y. G'afforova M.G larning (O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari.T.,1996) uslubiy qo'llanmalarida o'qitish usullari yutuq va kamchiliklar batafsil ochib berilgan[5].

Talabalar bilan yangi mavzuni o'rganishga kirishar ekan, oliy o'quv yurti o'qituvchisi oldida har doim savol tug'iladi : metod qanday tanlanadi, qaysi didaktik materiallardan foydalanish kerak, o'quv vazifalarini qaysi usullar bilan samarali yechish mumkin? Har bir mashg'ulot turining pedagogik maqsadlariga erishish uchun o'qituvchi o'zining intellektual salohiyatini safarbar etish, ilg'or pedagogik tajribadan foydalanishi va nihoyat, metodni tanlash haqiqiy ijodiy aktga aylanishi lozim. Umumiy holda metodning tanlanishi ta'lim va

tarbiyaning didaktik maqsadlari bilan aniqlanadi. Biroq turli xil pedagogik vaziyatlarda o'qituvchi va talabalar o'rtasida faoliyat turlari o'zgarib, o'zaro almashinib turadi. Tabiiyki, bu faoliyat turlariga mos holda o'qitish metodlari ham o'zaro chog'ishtiriladi.

O'qituvchining yangi mavzuga tayyorgarlik ko'rishida metodlar va metodik usullarni tanlash – bu ularning o'zaro almashinuvini vaqt va didaktik maqsad bo'yicha muvozanatlashtirish demakdir. Pirovard natijasida talabalar aqliy va amaliy faolligining yuqori darajasini ta'minlashga sharoit yaratiladi. To'g'ri qo'llanilgan metodlar obyektiv voqelikka oid bilimlarni chuqurlashtiradi va yaxlit hamda mashg'ulotning ilmiy- nazariy darajasini oshiradi. Ketma-ket saralangan o'qitish metodlari ma'lum darajada bilish va kasbiy qiziqishini rivojlantirishga, mustaqil amaliy faoliyatni faollashtirishga olib keladi. Bu o'rinda ko'rsatmalilik metodining ahamiyati kattadir.

Ko'rsatmalilik deganda, avvalo o'qitish va tarixiy bilimlarning o'rganishning ko'rsatmali usuli, o'qituvchi bayonining manbayi va uni ko'rsatmali bo'lishi, uning o'quvchilardagi aniq, tayyor obrazlarga suyana bilishi, o'quv vositasi materialini bayon qilish vaqtida ko'rsatmali qurollardan foydalanish va ko'rsatmali qurollar vositasida o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish hamda ularning o'rganilayotgan tarixiy faktlarni, voqea va hodisalarni aynan o'zini yoki ularning tasvirlarini ko'rish yordamida o'rganishlari tushuniladi[6].

Ko'rsatmali uslub to'g'risida pedagog Y.A.Komenskiy shunday degan: “O'quvchilar sezib idrok etishi mumkin bo'lgan narsalari, albatta, sezgilari vositasi bilan, ya'ni ko'rish mumkin bo'lgan narsalarni ko'z bilan ko'rib, eshitish mumkin bo'lgan narsalarni qulog'i bilan eshitib, hidi bor narsalarni hidlab ko'rib, ta'mini sezish mumkin bo'lgan narsalarni tatib ko'rib, ushlab sezish mumkin bo'lgan narsalarni ushlab bilib olishlari kerak”[7].

Darhaqiqat: Xitoy faylasufi Konfutsiy idrok etganidek, “Aytsang - unutaman! Ko'rsatsang eslab qolaman! O'zim bajarsam-anglab yetaman!”, deb bejiz aytmagan[8].

Bundan tashqari, interfaol usullar qo'llanilmagan an'anaviy ta'lim bilan mazkur usullar asosida tashkil etilgan noan'anaviy ta'lim o'rtasida bir qator notekisliklar mavjud.

Interfaol metodlarni qo'llashda o'zaro ta'sir asosiga qurilgan intellektual harakatlar shunchaki ta'sir yoki turtki vazifasini bajarish bilan cheklanib qolmaydi va hamkorlik subyektlarini ijodiy izlanishga yo'naltirish, noma'lum holatni ochishga (kashf etishga) ko'mak beruvchi nazariy aqliy mulohazalarni yaratish funksiyalarini ham bajarishi mumkin. Interfaol metodlar asosida tuzilgan dars tizimlarida turli strategiyalardan foydalaniladi. Bunda talabalarga yashirincha usullardan (konspekt, kitob va hokazo) foydalanish ta'qiqlanmaydi, aksincha bunday usullarni qo'llash rag'batlantiriladi[9].

Men xulosa qilib shuni ayta olamanki, o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish, yangiliklarni ko'ra bilish, fan- texnika yutuqlarini amalda qo'llashni o'rganish, o'quv dargohida “o'qish, o'rganish va amalda qo'llash, natijalarni tahlil qilib, yanada samaraliroq ishlash” muhitini yaratib, yangi zamonaviy metodlarni izlab topish yo'lida tinmay mehnat qilish bugungi kun pedagoglari oldidagi katta vazifadir. Darslarni iloji boricha qiziqarli va samarali bo'lishi uchun o'qituvchi doim izlanishda, yangiliklar yaratishda, o'quvchi tafakkurida mavjud yashirin imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish uchun, eng avvalo, mahorat sohibi, o'quvchi qalbini teran tushunadigan ruhshunos, xalq pedagogikasi va zamonaviy o'qitish uslublaridan xabardor mutaxassis bo'lishi, mahalliy imkoniyatlardan kelib chiqib ishlashi lozim. Izlanuvchan pedagog o'qituvchi darslarda “Ortiqchasini top”, “Begona so'zni top”, “Kim chaqqon?”, “Blits-so'rov”, “Rost-yolg'on”, “Bilmaganingni o'rgan, o'rganganingni –o'rgat”, “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Venn diagrammasi”, FSMU, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Xotira mashqi”, “Debatlar”, “Ta'rif egasini toping”, “Zanjirli savol-javob” kabi zamonaviy interfaol usullaridan foydalanadi va bu usullar o'quvchilarni chuqur bilim egallashiga hissa qo'shmoqda. Darslarni ko'rgazmali tashkil etish o'quvchilar bilimini yanada mustahkamlashga omil bo'ladi.

Xulosa. O'quvchi o'rganayotgan materialni ko'rgazmali tashkil etilishi 70-90% ni o'zlashtirishga erishiladi. Shu bois ham o'qituvchi darslarni AKT dan foydalanib, turli qo'lda yasalgan ko'rgazmalar asosida o'tishga harakat qiladi. Xalqimizda “Beshikdan qabrgacha ilm izla” degan naql bor, o'qituvchi xalqi bir daqiqa ham izlanishdan va o'qishdan to'xtamasligi lozim. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagog-olimlarning yillar davomida ta'lim tizimida “Nega o'qitamiz?” “Nimani o'qitamiz?” “Qanday o'qitamiz?” savollariga javob izlash bilan bir qatorda “Qanday qilib samarali va natijali o'qitish mumkin?” – degan savoliga ham javob qidirdilar. Bu esa, olim va amaliyotchilarni o'quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya'ni o'qitishni ishlab-

chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko‘rish mumkin, degan fikrga olib keldi. Bunday fikrning tug‘ilishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo‘nalishini yuzaga keltirdi. Bugungi kunda ta‘lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanishga alohida e‘tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir: Birinchidan, zamonaviy metodlar shaxsni rivojlantiruvchi ta‘limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”da rivojlantiruvchi ta‘limni amalga oshirish masalasiga alohida e‘tibor qaratilgan. Ikkinchidan, zamonaviy metodlar o‘quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi. Uchinchidan, zamonaviy metodlar o‘qituvchini ta‘lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo‘lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi. To‘rtinchidan, zamonaviy metodlar yangi vositalar va axborot usullarini qo‘llashga asoslanganligi sababli, ularning qo‘llanilishi “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” talablarini amalga oshirishni ta‘minlaydi. Shuning uchun ham, ta‘lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o‘qitish uslublari – interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Zamonaviy metodlar va ularning ta‘limda qo‘llanilishiga oid bilimlar, tajriba o‘quvchilarni bilimli va yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta‘minlaydi. Zamonaviy metodlarda pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi. Bugun ta‘lim tizimida interfaol, pedagogik texnologiya, texnologiya, innovatsiya kabi tushunchalarni qo‘llab kelmoqdamiz.

Adabiyotlar:

1. Shavkat Miromonovich Mirziyoyev “Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir” 2021-yil 19-yanvardagi videoselektordagi nutqi.
2. Shavkat Miromonovich Mirziyoyev “Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, muqaddas dinimizning sofliqini asrash – davr talabi” 2017- yil 15-iyundada so‘zlangan nutqi.
3. Ishmuhammedov R. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent.
4. Sa’diyev A. Maktabda tarix o‘qitish metodikasi. Toshkent, O‘qituvchi. 1988. 180-181-betlar.
5. G‘afforov Ya. G‘afforova M.G. O‘zbekiston xalqlari tarixini o‘qitish usullari. T.,1996.
6. Toshpo‘latov, Ya. G‘afforov Tarix o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2002. 22-23 betlar.
7. Коменский Я.А. „Буюк дидактика“.Т. Ўқитувчи. 1995, 194 – бет.
8. N. Abdurahmonov. Pedagogik innovatsiyasi. Andijon, 2008.
9. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Mualliflar jamoasi. Toshkent, 2009. 150-151-betlar.
10. Teshayev A.T. Improving the methodology of teaching the subject “History of Uzbekistan” in the development of socially active civic competence of students. Vol. 1 no. 11 (2024): Conference on the role and importance of science in the modern world.
11. Teshayev A.T. Development of socially active civic competence of students based on the teaching of “History of Uzbekistan”. International Journal Of History And Political Sciences, 4(06), 32–35. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume04Issue06-06>
12. Nargiza Dilova, Saodat Mardonova, Azizbek Teshayev and Lobar Halimovna. RETRACTED: Development issues of environmental culture in young people in globalization processes. Volume 116, 2024. BWFF 2024 - International Scientific Conference Ecological and Biological Well-Being of Flora and Fauna.
13. Teshayev A.T (2024). Innovatsion usullaridan foydalanish orqali talabalar dunyoqarashini rivojlantirish. // Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1(5), 191–195. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/75286>

RAQAMLASHTIRILGAN TA'LIM

OLIY TA'LIM MUASSASALARI JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING SUN'IY INTELEKTDAN FOYDALANISHGA TAYYORLIGI VA RAQAMLI SAVODXONLIK DARAJASINI BAHOLASH

Abduraimov Shaxboz Panji o'g'li,

*Termiz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
shaxbozabduraimov0093@gmail.com*

Maqolada oliy ta'lim muassasalari jismoniy tarbiya o'qituvchilarining sun'iy intellektdan foydalanishga tayyorligi va raqamli savodxonlik darajasini kompleks baholash muammosi yoritilgan. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi Yevropa doirasi (DigCompEdu) hamda UNESCOning sun'iy intellekt kompetensiyalari doirasi asosida olti komponentli diagnostik model ishlab chiqildi. Model axborot-ma'lumotlar savodxonligi, raqamli pedagogika, raqamli baholash, sun'iy intellekt asoslari, jismoniy tarbiyaga metodik integratsiya va etik-xavfsiz foydalanishni qamrab oladi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyoslash, pedagogik modellashirish va mezonli baholash usullari qo'llanildi. Natijada 30 indikatorli vosita, integral indeks formulasi va to'rt darajali talqin mezonlari taklif etildi. Metodika malaka oshirish dasturlarini differensial loyihalashga hamda institutsional qo'llab-quvvatlash ehtiyojlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, jismoniy tarbiya o'qituvchisi, sun'iy intellekt, raqamli savodxonlik, diagnostika, pedagogik integratsiya, raqamli baholash, etik xavfsizlik, kasbiy rivojlanish.

ОЦЕНКА ГОТОВНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И УРОВНЯ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ

В статье рассматривается проблема комплексной оценки готовности преподавателей физического воспитания высших образовательных учреждений к использованию искусственного интеллекта и уровня их цифровой грамотности. На основе DigCompEdu и Рамки компетенций ЮНЕСКО в области искусственного интеллекта для учителей разработана шестикомпонентная диагностическая модель. Она охватывает информационную грамотность и работу с данными, цифровую педагогику, цифровое оценивание, основы искусственного интеллекта, методическую интеграцию в физическое воспитание и этически безопасное применение. Использованы методы теоретического анализа, сравнения, педагогического моделирования и критериального оценивания. Предложены инструмент из 30 индикаторов, формула интегрального индекса и четырёхуровневая интерпретация результатов для дифференцированного проектирования повышения квалификации и определения институциональной поддержки.

Ключевые слова: высшее образование, преподаватель физического воспитания, искусственный интеллект, цифровая грамотность, диагностика, педагогическая интеграция, цифровое оценивание, этическая безопасность, профессиональное развитие.

ASSESSING HIGHER EDUCATION PHYSICAL EDUCATION TEACHERS' READINESS TO USE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THEIR DIGITAL LITERACY LEVEL

The article examines comprehensive assessment of higher education physical education teachers' readiness to use artificial intelligence and their level of digital literacy. A six-component diagnostic model was developed on the basis of DigCompEdu and UNESCO's AI Competency Framework for Teachers. It covers information and data literacy, digital pedagogy, digital assessment, AI foundations, methodological integration into physical education, and ethical and safe use. The study employed theoretical analysis, comparison, pedagogical modelling, and criterion-based assessment. A 30-indicator instrument, an integral index formula, and four interpretation levels are proposed to support differentiated professional development and identify institutional support needs.

Keywords: higher education, physical education teacher, artificial intelligence, digital literacy, diagnostics, pedagogical integration, digital assessment, ethical safety, professional development.

Kirish. Oliy ta’limning raqamli transformatsiyasi o’qituvchining kasbiy faoliyatini faqat elektron resurslardan foydalanish bilan cheklab qo’ymay, ma’lumotlarni tahlil qilish, raqamli kontent yaratish, o’quv natijalarini kuzatish, individuallashtirilgan topshiriqlar ishlab chiqish va sun’iy intellekt vositalarining xulosalarini tanqidiy tekshirish kabi yangi vazifalar bilan boyitmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo’yicha tashkiloti (UNESCO) tomonidan ishlab chiqilgan o’qituvchilar uchun sun’iy intellekt (SI) kompetensiyalari doirasi inson markaziy yondashuv, sun’iy intellekt etikasi, uning asoslari va ilovalari, sun’iy intellekt pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanish uchun sun’iy intellektidan foydalanishni o’zaro bog’liq kompetensiyalar sifatida belgilaydi [1]. Generativ sun’iy intellekt bo’yicha xalqaro tavsiyalarda esa ma’lumotlar maxfiyligi, inson nazorati, pedagogik maqsadga muvofiqlik va natijalarni verifikatsiya qilish ustuvor talablar sifatida ko’rsatiladi [2].

Jismoniy tarbiya o’qituvchisining raqamli faoliyati boshqa fan o’qituvchisidan bir qator xususiyatlari bilan farqlanadi. Mazkur faoliyat auditoriya va sport maydonini, nazariy bilim va harakat amaliyotini, sog’liq ko’rsatkichlari va pedagogik baholashni birlashtiradi. Videoanaliz, mobil ilovalar, fitnes-trekerlar, yurak urish tezligi monitorlari, elektron portfoliolar, harakat texnikasini kompyuter ko’rish orqali tahlil qilish hamda generativ sun’iy intellekt yordamida mashg’ulot ssenariylarini loyihalash o’qituvchidan bir vaqtning o’zida texnologik, metodik va etik qaror qabul qilishni talab etadi. Shu sababli umumiy kompyuter savodxonligi jismoniy tarbiya o’qituvchisining sun’iy intellektidan foydalanishga real tayyorligini to’liq ifodalamaydi.

Muammoning ikkinchi tomoni shundaki, sun’iy intellekt vositasidan foydalanish istagi amaliy kompetensiya bilan har doim ham mos kelmaydi. Turli ta’lim bosqichlaridagi o’qituvchilarni qamrab olgan tadqiqotlarda raqamli kompetensiya sun’iy intellektga ijobiy munosabat bilan bog’liqligi, biroq foydalanishga yuqori moyillik shaxsiy tajribaning yetarli emasligi bilan birga kuzatilishi aniqlangan [3]. Demak, tayyorlikni faqat munosabat, qiziqish yoki o’zini o’zi baholash orqali o’lchash biryoqlama natija beradi. Diagnostika raqamli savodxonlikning bazaviy ko’nikmalarini, sun’iy intellektni anglashni, kasbiy vazifalarda qo’llashni, natijalarni tekshirishni va mas’uliyatli foydalanishni yagona tizimda qamrab olishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi oliy ta’lim muassasalari jismoniy tarbiya o’qituvchilarining sun’iy intellektidan foydalanishga tayyorligi va raqamli savodxonlik darajasini baholash uchun fan xususiyatiga mos diagnostik tuzilma, mezonlar, indikatorlar hamda integral hisoblash tartibini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot obyekti va qo’llanilgan metodlar. Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanini o’qitish jarayonidagi raqamli-kasbiy faoliyat belgilandi. Tadqiqot predmeti jismoniy tarbiya o’qituvchilarining raqamli savodxonligi va sun’iy intellektidan foydalanishga tayyorligini baholash komponentlari, mezonlari, indikatorlari va darajalaridan iborat. Ishda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tushunchalarni operatsionallashtirish, pedagogik modellash, mezonli baholash va mazmuniy sintez metodlaridan foydalanildi.

Diagnostik modelni shakllantirish uchun bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda o’qituvchilarning raqamli kompetensiyasi Yevropa doirasi (DigCompEdu)ning 22 kompetensiyasi va olti sohasi, shuningdek, fuqarolarning raqamli kompetensiyasini tavsiflovchi axborot-ma’lumotlar savodxonligi, kommunikatsiya, kontent yaratish, xavfsizlik va muammoni hal qilish yo’nalishlari tahlil qilindi [4; 5]. Ikkinchi bosqichda UNESCOning sun’iy intellekt kompetensiyalari, generativ sun’iy intellektidan pedagogik foydalanish va etik nazorat talablari ajratildi [1; 2; 6]. Uchinchi bosqichda mazkur yo’nalishlar jismoniy tarbiya o’qituvchisining darsni loyihalash, harakat faoliyatini kuzatish, raqamli ma’lumotlarni sharhlash, baholash va sog’liq bilan bog’liq axborotni himoyalash vazifalariga moslashtirildi.

Taklif etilgan vosita 30 ta bayonotdan iborat bo’lib, har bir komponent beshta indikator bilan o’lchanadi. Javoblar 1 dan 5 gacha Likert shkalasida belgilanadi: 1 - bajara olmayman yoki tushunmayman; 2 - cheklangan yordam bilan bajaraman; 3 - odatiy vaziyatda mustaqil bajaraman; 4 - turli vaziyatlarda asosli qo’llayman; 5 - boshqalarga metodik yordam bera olaman va yangi yechim ishlab chiqaman. Mazkur tavsiflar o’zini o’zi baholashni faoliyat darajasi bilan bog’lashga xizmat qiladi. Instrumentni amaliy tadqiqotda qo’llashdan avval ekspert baholashi, pilot sinov va psixometrik tekshiruvdan o’tkazish nazarda tutiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. DigCompEdu o’qituvchining raqamli kompetensiyasini texnik amallar yig’indisi emas, balki kasbiy hamkorlik, raqamli resurslarni tanlash va yaratish, o’qitish, baholash, ta’lim oluvchilarni qo’llab-quvvatlash hamda ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishga yo’naltirilgan pedagogik tizim sifatida izohlaydi [4]. Ushbu yondashuv jismoniy tarbiya uchun muhim, chunki texnologiyaning mavjudligi dars sifatini o’z-o’zidan oshirmaydi; uning didaktik vazifa, harakat xavfsizligi va o’quvchining jismoniy faolligi bilan uyg’unligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining raqamli kompetensiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda pedagoglarning qurilmalardan foydalanish bo'yicha bazaviy ko'nikmalari nisbatan shakllangan bo'lsa-da, raqamli resurslarni metodik integratsiya qilish, baholash va muammoli vaziyatlarda moslashtirish kompetensiyalari bir xil darajada rivojlanmagani ko'rsatiladi [7]. J. Wallace, D. Scanlon va A. Calderón o'qituvchi hamda talaba nuqtayi nazarlarini qiyoslab, jismoniy tarbiyada raqamli kompetensiyani faqat umumiy ramkalar orqali tor talqin qilish mumkin emasligini, texnologiya va pedagogika o'rtasidagi munosabat kontekstual ekanini asoslaydi [8]. J. Maksimović va N. Lazić esa jismoniy tarbiya o'qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini formal va noformal kasbiy rivojlanish dasturlari orqali muntazam yangilash zarurligini qayd etadi [9].

Sun'iy intellektga tayyorlik bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar raqamli kompetensiya, qabul qilish, ishonch va pedagogik bilimlarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. A.M. Al-Abdullatifning oliy ta'lim o'qituvchilari ishtirokidagi modelida sun'iy intellekt savodxonligi va qabul qilinayotgan foydalanish qulayligi generativ sun'iy intellektni qabul qilishning muhim omillari sifatida namoyon bo'lgan; sun'iy intellekt bilan boyitilgan texnologik-pedagogik mazmun bilimlari va ishonch esa vositachi omil vazifasini bajargan [10]. R. Yi va hammualliflarning bevosita oliy ta'lim jismoniy tarbiya o'qituvchilariga bag'ishlangan tadqiqoti sun'iy intellektidan foydalanish niyati bilan raqamli kompetensiya o'rtasidagi munosabatni ijtimoiy-kognitiv va texnologiyani qabul qilish nazariyalari asosida tushuntiradi [11].

Biroq tayyorlikni faqat ijobiy niyat bilan tenglashtirish metodologik xatodir. Raqamli ish yuklamasi va texnologik bosim o'qituvchida texnostressni kuchaytirishi mumkin. Oliy ta'lim jismoniy tarbiya o'qituvchilari ishtirokidagi yangi empirik tadqiqotda raqamli kompetensiya kasbiy qoniqish bilan ijobiy bog'langan, texnostress esa mazkur ijobiy ta'sirni cheklovchi omil sifatida aniqlangan [12]. Bu natija baholash modeliga nafaqat “foydalana olish”, balki resursni tanlash, ish yuklamasini boshqarish, xavfni anglash va inson nazoratini saqlash indikatorlarini ham kiritish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil va olingan natijalar. Nazariy tahlil natijasida “raqamli savodxonlik” va “sun'iy intellektidan foydalanishga tayyorlik” o'zaro bog'liq, biroq aynan bir tushuncha emasligi aniqlandi. Raqamli savodxonlik raqamli axborotni topish, baholash, yaratish, almashish va xavfsiz boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Sun'iy intellektidan foydalanishga tayyorlik esa mazkur bazaga tayangan holda sun'iy intellektning imkoniyat va cheklovlarini anglash, pedagogik vazifaga mos vositani tanlash, natijani tekshirish, mas'uliyatli qaror qabul qilish va kasbiy amaliyotga integratsiya qilish qobiliyatini bildiradi. Shu asosda olti komponentli diagnostik model ishlab chiqildi (1-jadval).

1-jadval.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining raqamli savodxonligi va sun'iy intellektga tayyorligini baholash modeli

№	Komponent	Asosiy indikatorlar mazmuni	Baholash bandlari soni
1	Axborot va ma'lumotlar savodxonligi	Raqamli manbalarni qidirish, ishonchliligini tekshirish, sport va sog'liq ma'lumotlarini tartibga solish	5
2	Raqamli-pedagogik loyihalash	Raqamli resursni maqsadga mos tanlash, mashg'ulot ssenariysi va faol topshiriqlarni loyihalash	5
3	Raqamli monitoring va baholash	Video, sensor va platforma ma'lumotlaridan mezonli baholash, teskari aloqa va rivojlanish dinamikasida foydalanish	5
4	Sun'iy intellekt asoslari va funksional foydalanish	SI ishlash mantig'i, prompt tuzish, natijadagi xato, uydirma va tarafkashlikni aniqlash	5
5	SI ni jismoniy tarbiyaga metodik integratsiya qilish	Dars rejalari, differensial mashqlar, videoanaliz, individual tavsiyalar va refleksiyaning pedagogik maqsadga mos qo'llash	5
6	Etik, xavfsiz va refleksiv foydalanish	Shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, mualliflik, shaffoflik, inson nazorati, texnostress va kasbiy rivojlanishni boshqarish	5

Modelning birinchi uch komponenti raqamli savodxonlikning pedagogik faoliyatga bevosita aloqador bazasini, keyingi uch komponenti esa sun'iy intellektidan ongli va mas'uliyatli foydalanishga tayyorlikni ifodalaydi. Bunday tuzilma o'qituvchining “vositani bilishi” bilan “uni jismoniy tarbiya metodikasiga asosli

qo‘llashi” o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi. Masalan, generativ tizimdan mashqlar ro‘yxatini olish funksional foydalanish hisoblanadi; olingan tavsiyalarni talabning yoshi, sog‘lig‘i, jismoniy tayyorgarligi, yuklama xavfsizligi va dars maqsadiga ko‘ra qayta ekspertiza qilish esa metodik va etik tayyorlikni bildiradi.

Har bir respondent bo‘yicha umumiy integral ko‘rsatkich barcha 30 ta baholash bandining o‘rtacha qiymatini 0-100 oralig‘iga normallashtirish orqali hisoblanadi:

$$I = ((M - 1) / 4) \times 100$$

Bu yerda I - integral tayyorlik indeksi; M - 30 ta baholash bandi bo‘yicha o‘rtacha ball. Xuddi shu formula har bir komponent uchun alohida subindeksni hisoblashda ham qo‘llanadi. Umumiy indeks bilan bir qatorda komponentlar profili ham tahlil qilinishi shart. Chunki bir xil yakuniy ball ikki xil kompetensiya tuzilmasini yashirishi mumkin: bir o‘qituvchida raqamli bazaviy ko‘nikmalar yuqori, lekin etik tahlil past; boshqasida esa sun‘iy intellektga ijobiy munosabat mavjud, biroq raqamli baholash va ma‘lumotlar bilan ishlash qobiliyati cheklangan bo‘lishi mumkin.

2-jadval.

Integral indeksni talqin qilish darajalari

Indeks	Daraja	Diagnostik tavsif	Rivojlantirish yo‘nalishi
0-24,9	Past	Raqamli va SI vositalari bilan ishlash fragmentar; doimiy yordam talab etiladi	Bazaviy raqamli ko‘nikmalar va xavfsizlik bo‘yicha boshlang‘ich modul
25,0-49,9	Bazaviy	Oddiy vazifalar bajariladi, biroq metodik tanlash va natijani tekshirish barqaror emas	Amaliy seminar, prompt savodxonligi, manbani verifikatsiya qilish
50,0-74,9	Funksional	Odatdagi pedagogik vazifalarda mustaqil foydalanadi, murakkab va etik vaziyatlarda qo‘llab-quvvatlash zarur	Fan kontekstidagi loyiha, videoanaliz va raqamli baholash
75,0-100	Ilg‘or	SI va raqamli vositalarni asosli, xavfsiz va refleksiv integratsiya qiladi; hamkasblarga ko‘mak bera oladi	Mentorlik, innovatsion loyiha va institutsional tajribani ommalashtirish

Baholash jarayoni besh amaliy bosqichda tashkil etiladi. Birinchi bosqichda respondentga tadqiqot maqsadi, ma‘lumotlardan foydalanish tartibi va maxfiylik shartlari tushuntiriladi. Ikkinchi bosqichda 30 ta baholash bandidan iborat so‘rovnoma to‘ldiriladi. Uchinchi bosqichda o‘zini o‘zi baholash natijasi bajarishga asoslangan topshiriqlar bilan tekshiriladi: ishonchsiz manbali SI javobini aniqlash va tuzatish; jismoniy tarbiya mashg‘uloti uchun xavfsiz prompt va dars fragmentini ishlab chiqish; video yoki sensor ma‘lumotiga asoslangan teskari aloqani pedagogik mezonlar bo‘yicha izohlash. To‘rtinchi bosqichda umumiy indeks, olti komponent profili va amaliy topshiriq natijasi birgalikda talqin qilinadi. Beshinchi bosqichda aniqlangan ehtiyojlar asosida individual kasbiy rivojlanish marshruti belgilanadi hamda qayta diagnostika muddati rejalashtiriladi (1-rasm).

1. TAYYORLASH

Tadqiqot maqsadi, maxfiylik shartlari va respondent tanlanmasini belgilash

2. O‘ZINI O‘ZI BAHOLASH

30 ta baholash bandi, 6 komponent va 1–5 ballik Likert shkalasi

3. AMALIY TEKSHIRUV

SI javobini verifikatsiya qilish, xavfsiz prompt tuzish hamda video yoki sensor ma‘lumotini talqin etish

4. HISOBLASH VA PROFILLASH

Integral indeks (0–100), 6 komponentli subindeks hamda kuchli va rivojlantiriladigan jihatlarni aniqlash

5. KASBIY RIVOJLANTIRISH

Individual modul, amaliy trening, mentorlik va qayta diagnostikani rejalashtirish

1-rasm. Oliy ta’lim muassasalari jismoniy tarbiya o’qituvchilarining sun’iy intellektga tayyorligi va raqamli savodxonligini kompleks baholash algoritmi

Mazkur tartib o’zini o’zi baholashdagi subyektivlikni kamaytiradi. Respondent texnologiyadan tez-tez foydalanishi mumkin, biroq uning ma’lumotlar maxfiyligi, algoritmik tarafkashlik yoki noto’g’ri tavsiya xavfini anglamasligi ehtimoli mavjud. Aksincha, ayrim pedagoglar sun’iy intellekt haqida ehtiyotkor fikr bildirsa-da, muayyan kasbiy vazifalarni puxta bajarishi mumkin. Shuning uchun yakuniy xulosa faqat chastota yoki munosabatga emas, bilim, faoliyat, etik mulohaza va refleksiyaning birligiga asoslanadi.

Munozara. Taklif etilgan model mavjud raqamli kompetensiya doiralarini jismoniy tarbiya fanining amaliy, sog’lomlashtiruvchi va harakatga yo’naltirilgan tabiatiga moslashtiradi. Uning ilmiy ahamiyati raqamli savodxonlikni sun’iy intellektga tayyorlikning zarur, lekin yetarli bo’lmagan sharti sifatida talqin qilishidir. O’qituvchi elektron platforma, video va mobil ilovadan foydalana olsa ham, generativ tizimning ehtimollik asosida javob yaratishini, uning xulosasi tekshirilishi zarurligini va sog’liq bilan bog’liq tavsiyalar inson ekspertizasini almashtirmasligini tushunmasligi mumkin. Shu sababli modelda sun’iy intellekt asoslari, verifikatsiya va etik xavfsizlik alohida komponent sifatida ajratildi.

Jismoniy tarbiya kontekstida pedagogik integratsiya uch talabga javob berishi lozim. Birinchidan, texnologiya talabaning real jismoniy faolligini siqib chiqarmasligi, balki harakatni anglash, tuzatish va motivatsiyani qo’llab-quvvatlashi kerak. Ikkinchidan, yurak urish tezligi, tana ko’rsatkichlari, video va sog’liq ma’lumotlari kabi sezgir axborotlar qonuniy va etik himoyalaniishi shart. Uchinchidan, sun’iy intellekt yaratgan mashq yoki yuklama tavsiyasi o’qituvchi tomonidan tibbiy-pedagogik cheklovlar, individual farqlar va xavfsizlik mezonlari asosida qayta ko’rib chiqilishi zarur. Bu shartlar tayyorlikni oddiy dasturiy ko’nikmadan kasbiy mas’uliyat darajasiga ko’taradi.

Diagnostika natijalaridan individual reyting tuzish yoki jazolovchi nazorat vositasi sifatida foydalanish maqsadga muvofiq emas. Uning asosiy vazifasi kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlashdir. Past axborot savodxonligi aniqlangan pedagog uchun manbalarni tekshirish va ma’lumotlarni boshqarish moduli; sun’iy intellekt asoslari past bo’lgan pedagog uchun algoritm, prompt va verifikatsiya moduli; metodik integratsiya past bo’lgan pedagog uchun jismoniy tarbiya darsi misollariga asoslangan loyiha-trening; etik xavfsizlik past bo’lgan pedagog uchun maxfiylik, mualliflik va inson nazorati bo’yicha keyslar tavsiya etiladi.

Modelning cheklovi shundaki, mazkur maqolada instrumentning nazariy va mazmuniy konstruksiyasi taqdim etildi, ammo real tanlanmada ishonchlilik va konstrukt validligi tekshirilmagan. Keyingi empirik bosqichda ekspertlarning kontent-validlik koeffitsiyenti, pilot tanlanmada Cronbach alfa yoki omega ko’rsatkichlari, eksplorator va konfirmator faktor tahlili, shuningdek, o’zini o’zi baholash natijalari bilan amaliy topshiriqlar o’rtasidagi korrelatsiya aniqlanishi lozim. Aynan shu tartib instrumentni mahalliy oliy ta’lim sharoitiga ilmiy asosda moslashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Oliy ta’lim muassasalari jismoniy tarbiya o’qituvchilarining sun’iy intellektidan foydalanishga tayyorligi raqamli qurilmani ishlata olish yoki generativ tizimga so’rov yuborish bilan cheklanmaydi. U axborot va ma’lumotlar savodxonligi, raqamli-pedagogik loyihalash, monitoring va baholash, sun’iy intellekt asoslari, fan metodikasiga integratsiya hamda etik-xavfsiz foydalanishning yaxlit birligini talab etadi. Ishlab chiqilgan olti komponentli, 30 indikatorli diagnostik model umumiy indeks va komponentlar profili orqali o’qituvchining kuchli hamda rivojlantirilishi zarur jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Amaliy jihatdan baholashni so’rovnoma, bajarishga asoslangan vazifa va refleksiv suhbatning kombinatsiyasi sifatida o’tkazish; natijalarni malaka oshirish mazmunini differensial rejalashtirishga yo’naltirish; jismoniy va sog’liq ma’lumotlarini himoyalash bo’yicha institutsional me’yorlarni joriy etish; ilg’or o’qituvchilarni mentorlik faoliyatiga jalb qilish tavsiya etiladi. Keyingi tadqiqot bosqichida instrumentni O’zbekiston oliy ta’lim muassasalari jismoniy tarbiya o’qituvchilari tanlanmasida psixometrik validatsiya qilish va tayyorlik darajasiga ta’sir etuvchi yosh, tajriba, malaka oshirish, infratuzilma hamda texnostress omillarini empirik tahlil qilish zarur.

Adabiyotlar:

1. Miao F., Cukurova M. AI competency framework for teachers. – Paris: UNESCO, 2024.
2. Miao F., Holmes W. Guidance for generative AI in education and research. – Paris: UNESCO, 2023.
3. Galindo-Domínguez H., Delgado N., Campo L., Losada D. Relationship between teachers’ digital competence and attitudes towards artificial intelligence in education // *International Journal of Educational Research*. – 2024. – Vol. 126. – Art. 102381. DOI: 10.1016/j.ijer.2024.102381.
4. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / ed. by Y. Punie. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
5. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
6. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO, 2022.
7. Martínez-Rico G., Alberola-Albors M., Pérez-Campos C., González-García R.J. Physical Education Teachers’ Perceived Digital Competences: Are They Prepared for the Challenges of the New Digital Age? // *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14. – No. 1. – Art. 321. DOI: 10.3390/su14010321.
8. Wallace J., Scanlon D., Calderón A. Digital technology and teacher digital competency in physical education: a holistic view of teacher and student perspectives // *Curriculum Studies in Health and Physical Education*. – 2023. – Vol. 14. – No. 3. – P. 271–287. DOI: 10.1080/25742981.2022.2106881.
9. Maksimović J., Lazić N.N. Competences of Physical Education Teachers in Education Supported by Digital Technology // *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*. – 2023. – Vol. 11. – No. 2. – P. 331–341. DOI: 10.23947/2334-8496-2023-11-2-331-341.
10. Al-Abdullatif A.M. Modeling Teachers’ Acceptance of Generative Artificial Intelligence Use in Higher Education: The Role of AI Literacy, Intelligent TPACK, and Perceived Trust // *Education Sciences*. – 2024. – Vol. 14. – No. 11. – Art. 1209. DOI: 10.3390/educsci14111209.
11. Yi R., Liu D., Sun X., Zhou B. Exploring the link between AI usage intention and digital competence among college PE teachers: A moderated mediation model based on SCT and UTAUT // *PLOS ONE*. – 2025. – Vol. 20. – No. 11. – e0334699. DOI: 10.1371/journal.pone.0334699.
12. Wang X., Sun X., Zhou B., Liu D. An empirical study of digital competence, technostress, and job satisfaction among college physical education teachers in China // *Scientific Reports*. – 2026. DOI: 10.1038/s41598-026-63091-0.

UMUMTA’LIM FANLARIDAN DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Toshmamatova Munisa Toshmamatovna,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
munisa8741@gmail.com

Mazkur maqolada umumta’lim fanlarini o’qitish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasining ilmiy-nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo’llashning didaktik imkoniyatlari, o’quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o’rni hamda dars samaradorligini oshirishga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali ta’lim jarayonini individuallashtirish, interfaol usullarni keng joriy etish va o’quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini shakllantirish masalalari ko’rib chiqilgan. Maqolada elektron ta’lim resurslari, multimedia vositalari va zamonaviy pedagogik dasturlardan foydalanishning afzalliklari ochib berilgan. Axborot texnologiyalarining fanlararo integratsiyani ta’minlash, o’quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari umumta’lim fanlarini o’qitishda raqamli vositalardan samarali foydalanish bo’yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: axborot texnologiyalari, AKT, dars samaradorligi, umumta’lim maktabi, metodika, raqamli kompetensiya, interfaol metodlar, elektron ta’lim resurslari.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКОВ ПО ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРЕДМЕТАМ

В данной статье освещены научно-теоретические и практические основы методики использования информационных технологий в процессе преподавания общеобразовательных дисциплин. Проанализированы дидактические возможности применения цифровых технологий в современной системе образования, их роль в развитии цифровых компетенций учащихся, а также влияние на повышение эффективности учебного процесса. Кроме того, рассмотрены вопросы индивидуализации образовательного процесса, широкого внедрения интерактивных методов обучения и формирования навыков самостоятельного обучения учащихся посредством информационно-коммуникационных технологий. В статье раскрыты преимущества использования электронных образовательных ресурсов, мультимедийных средств и современных педагогических программ. Обосновано значение информационных технологий в обеспечении междисциплинарной интеграции, развитии творческого мышления учащихся и повышении качества образования. Результаты исследования служат основой для разработки практических рекомендаций по эффективному использованию цифровых средств при преподавании общеобразовательных дисциплин.

Ключевые слова: информационные технологии, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), эффективность урока, общеобразовательная школа, методика обучения, цифровая компетентность, интерактивные методы, электронные образовательные ресурсы.

METHODOLOGY OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES TO ENHANCE THE EFFECTIVENESS OF LESSONS IN GENERAL EDUCATION SUBJECTS

This article highlights the scientific-theoretical and practical foundations of the methodology for using information technologies in the process of teaching general education subjects. The didactic potential of applying digital technologies in the modern education system, their role in developing students’ digital competencies, and their impact on improving the effectiveness of the learning process are analyzed. The article also examines the issues of individualizing the educational process, widely implementing interactive teaching methods, and developing students’ independent learning skills through information and communication technologies. The advantages of using electronic educational resources, multimedia tools, and modern educational software are revealed. The significance of information technologies in ensuring interdisciplinary integration, developing students’ creative thinking abilities, and improving the quality of

education is substantiated. The results of the study contribute to the development of practical recommendations for the effective use of digital tools in teaching general education subjects.

Keywords: *information technologies, information and communication technologies (ICT), lesson effectiveness, general education school, teaching methodology, digital competence, interactive teaching methods, electronic educational resources.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim yo’nalishlaridan biri o’quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisoblanadi. Jahon ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni ustuvor vazifa sifatida belgilamoqda. UNESCO ekspertlarining ta’kidlashicha, raqamli texnologiyalar ta’limning mazmunini yangilash, o’quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini rivojlantirish hamda ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir [1].

Pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, axborot texnologiyalaridan foydalanish o’quvchilarning bilish faolligini oshiradi, darsning ko’rgazmaliligini ta’minlaydi, murakkab nazariy tushunchalarni oson o’zlashtirish imkonini yaratadi hamda mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini rivojlantiradi [4].

So’nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi faqat texnik vositalardan foydalanish bilan cheklanmasligi, balki u pedagogik maqsad, ta’lim mazmuni, metodlari va baholash tizimi bilan uyg’unlashgan holda tashkil etilishi zarurligi ta’kidlanmoqda [5]. Demak, axborot texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etishda metodik yondashuv hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Tadqiqotning metodologik asosini UNESCOning o’qituvchilar uchun AKT kompetensiyalari modeli [1], OECDning “Education 2030” konsepsiyasi [6], shuningdek, O’zbekiston Respublikasi ta’lim tizimini raqamlashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etdi [2;3].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi uch asosiy bosqichdan iborat deb qaraladi. Birinchi bosqichda o’qituvchi dars maqsadidan kelib chiqib mos elektron resurslar va raqamli platformalarni tanlaydi. Ikkinchi bosqichda o’quv jarayoni interfaol metodlar bilan uyg’unlashtiriladi, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar va elektron testlardan foydalaniladi. Uchinchi bosqichda esa ta’lim natijalari raqamli baholash vositalari orqali tahlil qilinib, o’quvchilarning individual rivojlanish dinamikasi aniqlanadi [7].

Umumta’lim fanlarini o’qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi o’qituvchi va o’quvchi faoliyatining o’zaro hamkorligiga asoslanadi. O’qituvchi raqamli vositalarni faqat ma’lumot uzatish vositasi sifatida emas, balki o’quvchilarning faol bilish faoliyatini tashkil etuvchi didaktik mexanizm sifatida qo’llashi lozim. Bu esa darsning barcha bosqichlarini – motivatsiya, yangi bilimni o’zlashtirish, mustahkamlash, nazorat va baholash jarayonlarini zamonaviy texnologiyalar yordamida tashkil etishni nazarda tutadi [8].

Masalan, yangi mavzuni tushuntirish jarayonida animatsiyalar, infografikalar va videoroliklardan foydalanish o’quvchilarning vizual xotirasini faollashtiradi. Mustahkamlash bosqichida esa Quizizz, Kahoot, Google Forms yoki Moodle platformalarida tashkil etilgan interaktiv testlar o’quvchilarning o’zlashtirish darajasini tezkor aniqlash imkonini beradi. Bunday yondashuv o’quvchilarning darsdagi faolligini oshirish bilan birga o’qituvchining vaqtini tejaydi hamda baholashning shaffofligini ta’minlaydi.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, multimedia vositalari asosida tashkil etilgan darslarda o’quvchilarning mavzuni eslab qolish ko’rsatkichi an’anaviy usullarga nisbatan yuqori bo’ladi. Bunga asosiy sabab ko’rish, eshitish va amaliy faoliyatning uyg’unlashgan holda tashkil etilishidir. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda bunday yondashuv multimodal ta’lim modeli sifatida e’tirof etiladi.

Umumta’lim fanlarini o’qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari va baholash jarayonining yagona didaktik tizim sifatida tashkil etilishini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, axborot texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy-metodik modeli to’rtta asosiy komponentdan iborat deb qaraladi: maqsadli komponent, mazmuniy komponent, texnologik komponent hamda natijaviy komponent. Mazkur komponentlarning o’zaro uzviy bog’liqligi dars samaradorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Texnologik komponent zamonaviy pedagogik texnologiyalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg’unlashtirishni nazarda tutadi. Muammoli ta’lim, loyiha metodi, “Flipped classroom” (teskari sinf), «Blended learning» (aralash ta’lim), “Case study” va STEAM yondashuvlarini raqamli vositalar bilan integratsiyalash o’quvchilarning darsdagi faolligini sezilarli darajada oshiradi. Pedagogik tadqiqotlarda qayd etilishicha, interfaol metodlar axborot texnologiyalari bilan uyg’unlashganda bilimlarning o’zlashtirilish darajasi an’anaviy darslarga nisbatan ancha yuqori bo’ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi ham axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasining muhim tarkibiy qismidir. Elektron ta'lim platformalari yordamida har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishi va individual xususiyatlari hisobga olinadi. Natijada differensial topshiriqlar ishlab chiqiladi va individual ta'lim trayektoriyasi shakllantiriladi. Bu esa o'quvchilarning bilim olish motivatsiyasini oshiradi hamda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim tizimiga yangi imkoniyatlarni olib kirdi. ChatGPT, Microsoft Copilot, Google Gemini va boshqa sun'iy intellekt servislaridan foydalanish o'quvchilarning axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Biroq mazkur texnologiyalarni qo'llashda akademik halollik tamoyillariga rioya qilish, axborotning ishonchliligini tekshirish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Umumta'lim fanlaridan dars samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirishning ahamiyatiga bag'ishlangan mazkur maqolada ilmiy tadqiqotning pedagogika fanlarida qo'llaniladigan analogik tahlil, tizimli tahlil, analiz, sintez kabi metodlaridan samarali foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ilmiy manbalar tahlili hamda ilg'or pedagogik tajribalarni har taraflama umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan dars jarayonida metodik jihatdan puxta asoslangan holda foydalanish o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasiga, mantiqiy fikrlash doirasiga va o'quv motivatsiyasiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy ta'lim sharoitida darslarda multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar, elektron testlar va turli ta'lim platformalaridan tizimli foydalanish natijasida o'quvchilarning darsdagi faolligi keskin ortadi, o'rganilayotgan mavzuga bo'lgan bilish qiziqishi kuchayadi hamda mustaqil va ijodiy ishlash ko'nikmalari izchil shakllanadi. Ko'rgazmali va interaktiv materiallar, jumladan animatsiyalar, video darslar, kompyuter grafikasi va uch o'lchamli modellardan foydalanish murakkab va mavhum nazariy tushunchalarni vizual ravishda osonroq hamda chuqurroq idrok etishga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilar faqatgina tayyor axborotni passiv qabul qiluvchi tinglovchi bo'lib qolmasdan, balki bilimni izlash, uni tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish hamda muammoli o'quv vaziyatlarini mustaqil va jamoaviy yondashuv orqali hal etish ko'nikmalarini ham rivojlantirib boradilar. Bu esa ta'lim jarayonini subyekt-subyekt munosabatlariga o'tkazishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, elektron resurslar va zamonaviy raqamli platformalar yordamida darslarni rejalashtirish, o'quv materiallarini tezkor va muntazam yangilash, baholash jarayonini avtomatlashtirish hamda ota-onalar bilan samarali va doimiy hamkorlikni yo'lga qo'yish uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Mazkur imkoniyatlar ta'lim sifati hamda ta'lim muassasasini boshqarish samaradorligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi. Raqamli texnologik vositalarning dars jarayoniga unumli tatbiq etilishi o'qituvchini ko'p vaqt talab etadigan ortiqcha qog'ozbozlik va an'anaviy rejalashtirishdagi murakkabliklardan ozod etib, ularga ko'proq metodik izlanish, pedagogik mahoratni oshirish hamda ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini taqdim etadi. Shuningdek, avtomatlashtirilgan elektron baholash va diagnostika tizimlari o'quvchilarning bilim hamda ko'nikmalarini xolis, tezkor va shaffof baholashni ta'minlaydi. O'z navbatida, elektron kundaliklar hamda yagona ta'lim platformalari ota-onalarga farzandlarining davomati, o'zlashtirish ko'rsatkichlari va topshiriqlarini real vaqt rejimida masofadan kuzatib borish hamda ta'lim muassasasi bilan uzviy muloqotni saqlab turish imkoniyatini yaratadi.

Muhokama. Ushbu ijobiy o'zgarishlar va pedagogik yutuqlarga qaramay, ayrim umumta'lim maktablarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan amaliy foydalanish jarayonida bir qator tizimli va tashkiliy muammolar ham kuzatilmoqda. Xususan, ta'lim muassasalarining texnik jihozlar va zamonaviy kompyuter texnikasi bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi, yuqori tezlikdagi internet tarmog'ining pastligi yoki uzilishlar bilan ishlashi, sifatli elektron ta'lim resurslari va interaktiv kontentlar bazasining cheklanganligi hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyalaridagi va amaliy ko'nikmalaridagi sezilarli farqlar mazkur jarayonning umumiy samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, chekka hududlardagi maktablarda zamonaviy texnik vositalarning yetishmasligi hamda milliy o'quv dasturlariga to'liq mos keladigan, o'zbek tilidagi sifatli interaktiv va multimedia ko'rinishidagi elektron kontentlarning tanqisligi raqamli ta'limning salohiyatini to'liq namoyon etishga jiddiy to'sqinlik qilmoqda.

Kuzatilgan ushbu tizimli muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish hamda umumiy o'rta ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun qat'iy va kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur hisoblanadi. Birinchidan, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini va AKTdan foydalanish metodik kompetensiyasini oshirishga qaratilgan amaliy o'quv kurslarini doimiy ravishda tashkil etish talab etiladi. Ikkinchidan, barcha fanlar kesimida zamonaviy interaktiv elektron

resurslar, virtual laboratoriya komplekslari va multimedia mahsulotlari bazasini tizimli ravishda boyitish hamda ularni yagona ochiq ta’lim portaliga joylashtirish lozim. Uchinchidan, ta’lim muassasalarining raqamli va texnik infratuzilmasini bosqichma-bosqich modernizatsiya qilish, maktablarni zamonaviy interaktiv qurilmalar bilan ta’minlash hamda barcha hududlarda barqaror va yuqori tezlikdagi internet tarmog’ini yo’lga qo’yish dolzarb vazifa bo’lib qolmoqda.

O’tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, umumta’lim fanlarini o’qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasini ilmiy va amaliy asosda tashkil etish zamonaviy ta’lim sifatini hamda samaradorligini oshirishning muhim strategik omillaridan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining dars jarayoniga maqsadli, bosqichma-bosqich va tizimli integratsiyasi o’quvchilarning o’quv motivatsiyasini sezilarli darajada kuchaytiradi, bilimlarni o’zlashtirish va ularni amaliyotda qo’llash darajasini oshiradi hamda ularning mustaqil ta’lim olish, axborot oqimidan zarur ma’lumotlarni izlash, tahlil qilish, saralash va undan kundalik va akademik faoliyatda samarali foydalanish bo’yicha tayanch kompetensiyalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonining raqamlashtirilishi o’quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlash doirasini kengaytirishga, o’quv obyektlariga nisbatan tadqiqotchilik yondashuvini shakllantirishga ijobiy zamin yaratadi.

Tadqiqot davomida o’tkazilgan tahlillar shuni ko’rsatdiki, an’anaviy va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni axborot-kommunikatsiya vositalari bilan uyg’unlashtirish o’qitish jarayonining metodik samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Darslarda multimedia vositalari, interaktiv elektron ta’lim resurslari, virtual laboratoriya majmualari, bulutli texnologiyalar, masofaviy ta’lim platformalari va sun’iy intellekt xizmatlaridan kompleks foydalanish darslarning didaktik va mazmuniy qismini boyitadi. Ushbu vositalar har bir o’quvchining individual ehtiyojlari, bilish tezligi va shaxsiy psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan ta’limni yo’lga qo’yish, shuningdek, ta’lim natijalarini real vaqt rejimida shaffof va obyektiv monitoring qilish uchun keng pedagogik imkoniyatlar eshigini ochadi. Biroq, mazkur zamonaviy va murakkab vositalardan dars faoliyatida o’z o’rnida va unumli foydalanish o’qituvchidan doimiy ravishda yuqori darajadagi metodik mahoratni, raqamli kompetentlikni va yangi pedagogik dizayn usullarini egallashni talab etadi.

Xulosa. Umumta’lim maktablarida axborot texnologiyalaridan foydalanish amaliyotini takomillashtirish hamda ularning ijobiy ta’sir ko’lamini kengaytirish uchun ta’lim muassasalarining moddiy-texnik va raqamli bazasini tizimli ravishda mustahkamlash, ularni yuqori tezlikdagi barqaror internet tarmog’i bilan ta’minlash, davlat ta’lim standartlariga to’liq mos keladigan sifatli, xavfsiz va interaktiv elektron ta’lim resurslarini yaratish va eng muhimi, pedagog kadrlarining AKT bo’yicha kasbiy malakasini muntazam hamda amaliy shaklda oshirib borish maqsadga muvofiqdir. Kelgusida mazkur ilmiy-amaliy yo’nalishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan ta’limda foydalanishning nazariy-metodik asoslarini chuqur ishlab chiqish, o’quvchining bilim darajasiga moslashuvchi adaptiv ta’lim tizimlarini amaliyotga keng joriy etish hamda milliy raqamli ta’lim muhitini kompleks rivojlantirish bo’yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini izchil kengaytirish ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb ilmiy va metodik vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Third Edition. – Paris: UNESCO, 2018.
2. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son «Raqamli O’zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi. Farmoni
4. Abduqodirov A. A. Ta’limni axborotlashtirish va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Ishmuhammedov R., Yo’ldoshev M. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2022.
6. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019.
7. Muslimov N. A. Kasbiy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2021.
8. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2020.
9. To’xtayev B. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. – Toshkent: O’qituvchi, 2021.
10. Mayer R. E. Multimedia Learning. 3rd ed. – Cambridge University Press, 2021.
11. Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2021.
12. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels, 2021.

BO‘LAJAK MUHANDISLARDA RAQAMLI-TEKNOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

*Ismoilov Rahmatjon Ilxom o‘g‘li,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti,
Transport tizimlari kafedrası o‘qituvchisi*

Mazkur maqolada bo‘lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilingan. Xalqaro ilmiy tadqiqotlar hamda zamonaviy muhandislik ta‘limi konsepsiyalari asosida raqamli-texnologik kompetentlikning beshta tarkibiy komponenti va uni rivojlantirishning besh bosqichi muallif tomonidan ishlab chiqilgan hamda pedagogik jihatdan asoslangan. Taklif etilgan yondashuv bo‘lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish va ularning zamonaviy raqamli muhitda samarali faoliyat yuritish kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli-texnologik kompetentlik, bo‘lajak kompetensiyaviy yondashuv, raqamli transformatsiya, Industry 4.0, tarkibiy komponent, rivojlanish bosqichlari.

СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

В статье исследованы теоретические и методические основы развития цифрово-технологической компетентности будущих инженеров. На основе международных исследований и современных концепций инженерного образования автором разработаны и педагогически обоснованы пять структурных компонентов и пять этапов формирования цифрово-технологической компетентности. Предложенный подход способствует совершенствованию профессиональной подготовки будущих инженеров и повышению их готовности к эффективной деятельности в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: цифрово-технологическая компетентность, будущий инженер, компетентностный подход, цифровая трансформация, Industry 4.0, структурные компоненты, этапы развития.

THE STRUCTURAL COMPONENTS OF DEVELOPING DIGITAL-TECHNOLOGICAL COMPETENCE IN PROSPECTIVE ENGINEERS

This article examines the theoretical and methodological foundations of developing digital-technological competence in future engineers. Based on international research and contemporary engineering education concepts, five structural components and five developmental stages of digital-technological competence are proposed and pedagogically substantiated. The proposed approach contributes to improving professional engineering education and strengthening future engineers' readiness to work effectively in a digitally transformed industrial environment.

Keywords: digital-technological competence, future engineer, competency-based approach, digital transformation, Industry 4.0, structural components, development stages.

Kirish. So‘nggi yillarda dunyoda sanoatni raqamlashtirish, sun‘iy intellekt, kiber-fizik tizimlar, raqamli egizak (Digital Twin), buyumlar interneti (IoT), katta ma‘lumotlar (Big Data) va bulutli texnologiyalar (Cloud Computing)ning jadal rivojlanishi muhandislik faoliyatining mazmunini tubdan o‘zgartirmoqda. Zamonaviy muhandis endilikda nafaqat o‘z kasbiy yo‘nalishi bo‘yicha chuqur nazariy bilimlarga ega bo‘lishi, balki murakkab ishlab chiqarish jarayonlarini raqamli platformalar asosida boshqarish, ma‘lumotlarni tahlil qilish, intellektual texnologiyalardan samarali foydalanish hamda innovatsion muammolarni tezkor hal etish kompetentligiga ham ega bo‘lishi zarur. Shu sababli bo‘lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikni shakllantirish va izchil rivojlantirish oliy texnik ta‘limning ustuvor vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Jahon iqtisodiyotida Industry 4.0 konsepsiyasidan Industry 5.0 tamoyillariga o‘tish jarayoni muhandislarni tayyorlash tizimiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Xalqaro mehnat bozori tahlillari raqamli texnologiyalarni egallagan mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyoj yil sayin ortib borayotganini ko‘rsatmoqda. Jahon iqtisodiy forumining (World Economic Forum) 2025-yilgi hisobotida 2030-yilgacha sun‘iy intellekt,

avtomatlashtirish va raqamlashtirish ta'sirida kasblarning mazmuni sezilarli darajada yangilanishi, xodimlarning qariyb 39 foizi yangi kompetensiyalarni egallashi zarurligi qayd etilgan [1]. Shuningdek, OECD tomonidan e'lon qilingan tahlillarda raqamli transformatsiya jarayonlarining muvaffaqiyati bevosita inson kapitalining raqamli kompetentligiga bog'liq ekanligi ilmiy asoslangan [2].

UNESCOning muhandislik ta'limini rivojlantirishga oid tavsiyalarida ham oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarida raqamli savodxonlik, texnologik tafakkur, ma'lumotlar bilan ishlash, innovatsion loyihalarni boshqarish va fanlararo hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish muhim strategik vazifa sifatida e'tirof etilgan [3]. Shu bilan birga, xalqaro CDIO (Conceive–Design–Implement–Operate) yondashuvi bo'lajak muhandislarni loyihalash, yaratish, joriy etish va ekspluatatsiya jarayonlariga tayyorlashda raqamli texnologiyalarni integratsiyalashni muhandislik ta'limining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilaydi [4].

O'zbekistonda ham oliy ta'lim tizimini raqamli transformatsiya qilish, muhandislik ta'limini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Xususan, 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmonida “Inson qadri uchun” tamoyili asosida innovatsion iqtisodiyot ehtiyojlariga mos, yuqori malakali, zamonaviy texnologiyalarni egallagan mutaxassislarni tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilab berilgan [6]. Bundan tashqari, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida iqtisodiyot tarmoqlarini kompleks raqamlashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda barcha sohalar uchun zamonaviy raqamli kompetensiyalarga ega mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda [7].

Mazkur maqolaning maqsadi bo'lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikning ilmiy asoslangan tarkibiy komponentlarini aniqlash, ularning mazmunini tavsiflash hamda kompetentlikni rivojlantirishning izchil bosqichlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijasida taklif etilgan komponentlar va bosqichlar muhandislik ta'limi jarayonini zamonaviy raqamli transformatsiya talablariga mos tashkil etish, talabalarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish hamda ularning innovatsion faoliyatga tayyorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Bo'lajak muhandislarning raqamli-texnologik kompetentligini rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda muhandislik ta'limi, pedagogika, axborot texnologiyalari hamda ishlab chiqarishni raqamlashtirish yo'nalishlarida faol tadqiq etilayotgan ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Industry 4.0 va Industry 5.0 konsepsiyalarining joriy etilishi natijasida muhandislik faoliyatining mazmuni sezilarli darajada o'zgarib, mutaxassislardan an'anaviy kasbiy bilimlar bilan bir qatorda yuqori darajadagi raqamli va texnologik kompetentlik ham talab etila boshladi.

Muhandislik ta'limining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda Ruth Graham muhandislarni tayyorlashning istiqbolli modeli fanlararo integratsiya, loyiha faoliyati, raqamli texnologiyalar va ishlab chiqarish bilan uzviy hamkorlik asosida shakllanishini ta'kidlaydi [8]. Olimning fikricha, kelajak muhandisining kasbiy muvaffaqiyati uning zamonaviy texnologiyalarni amaliy faoliyatga integratsiya qila olish qobiliyati bilan belgilanadi.

Muhandislik ta'limini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish bo'yicha faoliyat yuritayotgan Edward F. Crawley va hammualliflari ishlab chiqqan CDIO yondashuvi bo'lajak muhandislarni “Conceive–Design–Implement–Operate” bosqichlari orqali tayyorlashni taklif etadi. Mazkur modelda raqamli vositalardan foydalanish, muhandislik dasturlari bilan ishlash, tizimli fikrlash va jamoaviy loyihalarni boshqarish kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi [4].

Van Laar, Van Deursen, Van Dijk va De Haan raqamli kompetentlikni XXI asr ko'nikmalari bilan uzviy bog'liq holda o'rganib, texnologik savodxonlikning o'zi zamonaviy mutaxassisni tayyorlash uchun yetarli emasligini asoslaydi [10]. Ularning fikricha, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlikda ishlash, kreativlik va axborotni tahlil qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalar raqamli kompetentlikning tarkibiy elementi hisoblanadi.

Antonio Bartolomé, Mercè Castañeda hamda ularning ilmiy maktabi vakillari raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim muassasalari faqat yangi texnologiyalarni joriy etish bilan cheklanmasdan, talabalarda innovatsion faoliyatni tashkil etish, moslashuvchan fikrlash va raqamli madaniyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi zarurligini qayd etadilar [11].

Sun'iy intellekt texnologiyalarining muhandislik ta'limiga integratsiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda Luckin, Holmes, Griffiths va Forcier sun'iy intellekt shaxsga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish, adaptiv o'qitish, kompetensiyalarni avtomatik baholash hamda individual rivojlanish trayektoriyalarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirishini ilmiy jihatdan asoslagan [12].

Jahon iqtisodiy forumi tomonidan e'lon qilingan “Future of Jobs Report 2025” hisobotida analitik fikrlash, sun'iy intellekt bilan ishlash, texnologik savodxonlik, ijodkorlik, moslashuvchanlik va uzluksiz

o'rganish kelgusi besh yil ichida eng muhim kasbiy kompetensiyalar qatoridan o'rin olishi ta'kidlangan [1]. Mazkur hisobot muhandislik ta'limi mazmunini yangilash zaruratini ilmiy va statistik jihatdan tasdiqlaydi.

Respublikamiz olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham muhandislik ta'limini raqamlashtirish, kompetensiyaviy yondashuvni takomillashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda loyiha asosida o'qitishni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Biroq mazkur ishlarda raqamli-texnologik kompetentlikning tarkibiy komponentlari va ularning bosqichma-bosqich rivojlanish mexanizmi yagona metodologik tizim sifatida yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Mazkur ilmiy bo'shliqni to'ldirish maqsadida ushbu tadqiqotda bo'lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikning o'zaro bog'liq tarkibiy komponentlari ishlab chiqiladi, ularning mazmuni pedagogik nuqtai nazardan asoslanadi hamda kompetentlikni rivojlantirishning izchil bosqichlari taklif etiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi aynan mazkur komponentlar va bosqichlarning yagona konseptual model asosida integratsiyalashgan holda tavsiflanishida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot bo'lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning tarkibiy komponentlari hamda bosqichlarini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslashga qaratilgan bo'lib, kompetensiyaviy yondashuv, tizimli yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim, konstruktivistik ta'lim nazariyasi hamda raqamli transformatsiya konsepsiyalariga tayanildi. Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy muhandislik ta'limi, raqamli pedagogika, Industry 4.0 va Industry 5.0, Engineering Education 4.0 hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish tamoyillari tashkil etdi.

Tadqiqot davomida muhandislik ta'limini raqamlashtirish, bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalashga oid xalqaro ilmiy maqolalar, monografiyalar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro tashkilotlarning analitik hisobotlari tizimli ravishda o'rganildi. Xususan, World Economic Forum, UNESCO, OECD, World Bank, European Commission, CDIO Initiative hamda Stanford HAI tomonidan e'lon qilingan ilmiy va statistik materiallar tadqiqotning nazariy bazasini shakllantirdi [1–4].

Shuningdek, tadqiqotda xalqaro statistik ma'lumotlardan ham foydalanildi. World Economic Forum ma'lumotlariga ko'ra, 2030-yilgacha mehnat bozorida analitik fikrlash, sun'iy intellektdan foydalanish, texnologik savodxonlik, kreativlik hamda uzluksiz o'rganish eng talab yuqori bo'lgan kompetensiyalar qatoriga kiradi. [1]. OECD ekspertlari esa raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati texnologik infratuzilmadan ko'ra inson kapitalining raqamli kompetentligiga ko'proq bog'liqligini ta'kidlaydi [2]. UNESCO hisobotlarida muhandislik ta'limining zamonaviy modeli raqamli texnologiyalarni kasbiy faoliyat bilan integratsiyalash orqali innovatsion muhandislarni tayyorlashga qaratilishi lozimligi qayd etilgan [3].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqotning metodologik natijasi sifatida bo'lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning mualliflik konseptual modeli ishlab chiqildi. Mazkur model kompetentlikning tarkibiy komponentlari va ularning bosqichma-bosqich rivojlanish mexanizmlarini yagona pedagogik tizim sifatida ifodalaydi hamda muhandislik ta'limini tashkil etishda metodik asos vazifasini bajaradi.

Mazkur holat raqamli-texnologik kompetentlikning pedagogik mazmunini qayta ko'rib chiqish hamda uning tarkibiy tuzilmasini zamonaviy muhandislik ta'limi talablaridan kelib chiqib tizimlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu asosda kompetensiyaviy yondashuv, CDIO konsepsiyasi, DigComp modeli, Industry 4.0 va Engineering Education 4.0 tamoyillari sintez qilinib, bo'lajak muhandislarning raqamli-texnologik kompetentligi beshta o'zaro uzviy bog'liq tarkibiy komponentdan iborat yaxlit pedagogik tizim sifatida muallif tomonidan ishlab chiqildi (1-jadval).

1-jadval.

Bo'lajak muhandislarning raqamli-texnologik kompetentligining tarkibiy komponentlari (muallif ishlanmasi)

№	Tarkibiy komponent	Mazmuni
1	Motivatsion-aksiologik komponent	Talabning raqamli texnologiyalarni o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyasi, zamonaviy muhandislik faoliyatida raqamli texnologiyalarning ahamiyatini anglash, kasbiy o'zini rivojlantirishga intilishi hamda innovatsion faoliyatga ijobiy munosabatini ifodalaydi. Ushbu komponent raqamli-texnologik kompetentlikni rivojlantirishning asosiy harakatlantiruvchi omili hisoblanadi.
2	Kognitiv-raqamli komponent	Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, IoT, Big Data, bulutli texnologiyalar, CAD/CAM/CAE tizimlari, BIM, raqamli ishlab chiqarish hamda zamonaviy muhandislik dasturlari bo'yicha nazariy bilimlar tizimini qamrab oladi. Mazkur komponent muhandisning texnologik tafakkurini shakllantirishning ilmiy asosini tashkil etadi.

3	Operatsion-texnologik komponent	Raqamli platformalar, muhandislik dasturlari, virtual laboratoriyalar, simulyatsiya vositalari, avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari va boshqa zamonaviy texnologiyalar yordamida kasbiy vazifalarni mustaqil bajarish, ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.
4	Innovatsion-loyihaviy komponent	Raqamli texnologiyalar asosida muammolarni tahlil qilish, innovatsion yechimlar ishlab chiqish, loyiha faoliyatini tashkil etish, fanlararo hamkorlikni yo'lga qo'yish, kreativ fikrlash hamda zamonaviy ishlab chiqarish muammolariga texnologik yondashuvni qo'llash kompetentligini tavsiflaydi.
5	Refleksiv-analitik komponent	Talabani o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish, raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini baholash, mavjud kamchiliklarni aniqlash, o'z-o'zini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish hamda yangi texnologiyalarni uzluksiz o'zlashtirishga tayyorligini ifodalaydi. Ushbu komponent kompetentlikning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, raqamli kompetentlik, axborot-kommunikatsiya kompetentligi, texnologik kompetentlik hamda muhandislik kompetensiyasi turli ilmiy maktablarda o'ziga xos yondashuvlar asosida talqin etilgan. Ayrim tadqiqotchilar ushbu kompetentlikni asosan raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalari bilan bog'lasalar, boshqalari uni kasbiy faoliyatni innovatsion tashkil etish, muammolarni texnologik yechish hamda zamonaviy muhandislik dasturlaridan samarali foydalanish qobiliyati sifatida izohlaydilar. Biroq mavjud yondashuvlarda bo'lajak muhandislarning kasbiy faoliyati nuqtai nazaridan raqamli va texnologik kompetensiyalarni yagona integrallashgan tizim sifatida tavsiflashga yetarli darajada e'tibor qaratilmagan.

Shunday qilib, taklif etilgan tarkibiy komponentlar va rivojlantirish bosqichlari o'zaro uzviy bog'langan yagona pedagogik tizimni tashkil etadi. Mazkur tizim bo'lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikni izchil shakllantirishga, ularning zamonaviy ishlab chiqarish sharoitlariga moslashuvchanligini oshirishga hamda innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari bo'lajak muhandislarda raqamli-texnologik kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy muhandislik ta'limining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligini tasdiqladi. Raqamli iqtisodiyot, Industry 4.0 va Industry 5.0 sharoitida muhandislik faoliyatining mazmuni tubdan o'zgarib borayotganligi sababli, bo'lajak muhandislarning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash, innovatsion yechimlar ishlab chiqish hamda uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorligini ta'minlaydigan kompetentlikni shakllantirish zarurati ortib bormoqda.

Ilmiy-pedagogik manbalar tahlili asosida mavjud yondashuvlarda raqamli va texnologik kompetensiyalar ko'pincha alohida talqin qilinishi, ularni muhandislik ta'limi nuqtai nazaridan yagona integrallashgan tizim sifatida tavsiflashga yetarli e'tibor qaratilmaganligi aniqlandi. Mazkur ilmiy bo'shliqni bartaraf etish maqsadida tadqiqotda bo'lajak muhandislarning raqamli-texnologik kompetentligining motivatsion-aksiologik, kognitiv-raqamli, operatsion-texnologik, innovatsion-loyihaviy hamda refleksiv-analitik komponentlardan iborat mualliflik tarkibiy tuzilmasi ishlab chiqildi va pedagogik jihatdan asoslandi.

Shuningdek, kompetentlikni rivojlantirishning motivatsion-orientatsion, bazaviy-kognitiv, amaliy-operatsion, integrativ-loyihaviy hamda refleksiv-rivojlantiruvchi bosqichlari taklif etildi. Mazkur bosqichlarning izchil qo'llanilishi talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, raqamli texnologiyalarni kasbiy vazifalarni hal etishda samarali qo'llash hamda innovatsion muhandislik faoliyatiga tayyorligini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- muhandislik ta'limi o'quv dasturlarini raqamli-texnologik kompetentlik komponentlari asosida takomillashtirish;
- loyiha asosida o'qitish, CDIO yondashuvi va raqamli ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga keng joriy etish;
- CAD/CAM/CAE, BIM, virtual laboratoriyalar hamda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishga yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish;
- talabalarning raqamli-texnologik kompetentligini baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularni ta'lim jarayoniga integratsiyalash;
- oliy ta'lim muassasalari hamda ishlab chiqarish korxonalari hamkorligini kuchaytirish orqali real muhandislik muammolariga yo'naltirilgan loyiha faoliyatini rivojlantirish.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, maqolada taklif etilgan raqamli-texnologik kompetentlikning tarkibiy komponentlari va rivojlantirish bosqichlari bo‘lajak muhandislarni zamonaviy ishlab chiqarish va raqamli transformatsiya sharoitida samarali kasbiy faoliyat yuritishga tayyorlashning metodik asosini takomillashtirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv muhandislik ta’limi sifatini oshirish, bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini kuchaytirish hamda innovatsion iqtisodiyot uchun yuqori malakali muhandis kadrlarni tayyorlashga amaliy hissa qo‘shadi.

Adabiyotlar:

1. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. – Geneva: World Economic Forum, 2025.
2. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). The Adoption of Artificial Intelligence in Firms: New Evidence for Policy. – Paris: OECD Publishing, 2025.
3. UNESCO. Engineering for Sustainable Development: Delivering on the Sustainable Development Goals. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
4. Crawley E.F., Malmqvist J., Östlund S., Brodeur D.R., Edström K. Rethinking Engineering Education: The CDIO Approach. – 3rd ed. – Cham: Springer, 2024.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
7. Graham R. The Global State of the Art in Engineering Education. – Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology (MIT), 2018.
8. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
9. van Laar E., van Deursen A.J.A.M., van Dijk J.A.G.M., de Haan J. The Relation between 21st-Century Skills and Digital Skills: A Systematic Literature Review // Computers in Human Behavior. – 2017. – Vol. 72. – P. 577–588.
10. Castañeda L., Esteve-Mon F.M., Adell J. The Digital Competence of University Teachers: A Systematic Review // Education and Information Technologies. – 2022. – Vol. 27. – No. 4. – P. 5409–5431.
11. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson Education, 2016.

**RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK MODELINI
TAKOMILLASHTIRISH**

*Sayfilloyev Azizbek Amrullo o'g'li,
Buxoro davlat universitet dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
sayfilloyev96@gmail.com*

Ushbu maqolada raqamli ta'lim texnologiyalari vositasida o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik modelini takomillashtirish masalasi ko'rib chiqilgan. Mavjud kompetensiyaviy yondashuvlar, jumladan, TPACK, DigCompEdu va Bloom taksonomiyasi tahlil qilinib, ularning raqamli ta'lim sharoitida qo'llanilishidagi metodik bo'shliqlar aniqlangan. Tadqiqot natijasida diagnostik-yo'naltiruvchi, texnologik-mazmuniy integratsiya, faollashtiruvchi-amaliy va refleksiv-baholash bosqichlaridan iborat tsiklik metodik model taklif etilgan. Model texnologiyani pedagogik maqsadga bo'ysundirish tamoyiliga asoslanib, o'quvchi kompetensiyalarini izchil va o'lchanadigan tarzda rivojlantirish imkonini beradi. Maqolada modelni amaliyotga tatbiq etishning imkoniyatlari va cheklovlari ham muhokama qilingan. Tadqiqot nazariy-metodologik tahlil asosida olib borilgan bo'lib, uning xulosalari o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar sifatida qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim texnologiyalari, kompetensiya, metodik model, TPACK, Bloom taksonomiyasi, konnektivizm, pedagogik texnologiya, o'quvchi faolligi, ta'lim sifati, raqamlashtirish.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ
УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

В данной статье рассматривается вопрос совершенствования методической модели развития компетенций учащихся посредством цифровых образовательных технологий. Проанализированы существующие компетентностные подходы, включая TPACK, DigCompEdu и таксономию Блума, выявлены методические пробелы их применения в условиях цифровизации образования. В результате исследования предложена циклическая методическая модель, включающая диагностико-ориентирующий, технологический-содержательный, активизирующе-практический и рефлексивно-оценочный этапы. Модель основана на принципе подчинения технологии педагогической цели и позволяет последовательно и измеримо развивать компетенции учащихся. В статье также обсуждаются возможности и ограничения практического применения модели. Исследование носит теоретико-методологический характер, а его выводы могут применяться учителями в качестве практических рекомендаций.

Ключевые слова: цифровые образовательные технологии, компетенция, методическая модель, TPACK, таксономия Блума, коннективизм, педагогическая технология, активность учащихся, качество образования, цифровизация.

**IMPROVING THE METHODOLOGICAL MODEL FOR DEVELOPING STUDENTS'
COMPETENCIES THROUGH DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES**

This article addresses the improvement of a methodological model for developing students' competencies through digital educational technologies. Existing competency-based approaches, including TPACK, DigCompEdu, and Bloom's taxonomy, are analyzed, revealing methodological gaps in their application under the digitalization of education. As a result, a cyclical methodological model is proposed, comprising diagnostic-orienting, technological-content integration, activating-practical, and reflective-evaluative stages. The model is grounded in the principle of subordinating technology to pedagogical goals, enabling consistent and measurable development of learner competencies. The article also discusses the opportunities and limitations of the model's practical implementation, based on theoretical-methodological analysis.

Key words: digital educational technologies, competence, methodological model, TPACK, Bloom's taxonomy, connectivism, pedagogical technology, learner engagement, quality of education, digitalization.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o’quv jarayonining mazmuni va tashkiliy shaklini tubdan o’zgartirmoqda. XXI asr ko’nikmalari deb ataluvchi tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, hamkorlikda ishlash va axborot-kommunikatsiya savodxonligi kabi kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy maktab oldida turgan ustuvor vazifalardan biriga aylandi [2; b.10-15]. Bu kompetensiyalarni faqat an’anaviy pedagogik vositalar yordamida to’liq rivojlantirish imkoniyati cheklangan bo’lib, o’quv jarayoniga raqamli ta’lim texnologiyalarini metodik jihatdan asoslangan tarzda integratsiya qilish zarurati kun sayin ortib bormoqda.

O’zbekiston Respublikasida “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim sohasini raqamlashtirish davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan bo’lib [8], bu jarayon nafaqat texnik infratuzilmani, balki o’qituvchilarning metodik tayyorgarligini ham qayta ko’rib chiqishni taqozo etadi. Amaliyot shuni ko’rsatadiki, ko’plab ta’lim muassasalarida raqamli vositalar asosan axborot yetkazish quroli sifatida qo’llanilib, o’quvchi kompetensiyalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan yaxlit metodik model deyarli mavjud emas. Natijada raqamli texnologiyalarning didaktik salohiyati to’liq amalga oshmay qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – raqamli ta’lim texnologiyalari vositasida o’quvchilarning kognitiv, kommunikativ va amaliy kompetensiyalarini izchil rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik modelni ilmiy asoslash va uni takomillashtirish yo’llarini ko’rsatib berishdan iborat. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, mavjud metodik yondashuvlar ko’pincha texnologiyani vositaga emas, maqsadga aylantirib qo’yadi, holbuki pedagogik nazariya nuqtai nazaridan texnologiya faqat kompetensiyaviy natijaga xizmat qilgandagina samarali hisoblanadi [3; b.1020-1025].

Tadqiqot obyekti va metodlari. Tadqiqotning obyekti umumta’lim maktablarida raqamli ta’lim texnologiyalarini qo’llash orqali o’quvchi kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni hisoblanadi. Tadqiqot predmeti sifatida ushbu jarayonni tashkil etuvchi metodik model, uning tarkibiy komponentlari va ular orasidagi funksional bog’liqlik olindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: mavzuga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish va umimlashtirish; mavjud xalqaro va milliy kompetensiyaviy modellarni qiyosiy tahlil qilish (DigCompEdu, UNESCO ICT-CFT, TPACK) [1; b.20-24; 2; b.30-35; 3; b.1020-1030]; pedagogik modellashtirish metodi, uning yordamida raqamli ta’lim texnologiyalari asosidagi metodik modelning tarkibiy tuzilishi ishlab chiqildi; shuningdek, mantiqiy tahlil va sintez metodlari qo’llanildi. Tadqiqot amaliy tajriba ma’lumotlariga emas, balki nazariy-metodologik tahlilga asoslangan bo’lib, uning natijasi sifatida yaxlit kontseptual model taklif etiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari L.S.Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga borib taqaladi, unga ko’ra shaxs kompetensiyasi kattalar yoki texnologik vosita bilan hamkorlikdagi faoliyat jarayonida, ya’ni “yaqin rivojlanish zonasi” doirasida shakllanadi [4; b.84-91]. Raqamli vositalar aynan shunday vositachi rol o’ynashi mumkin, biroq bu rolning samaradorligi metodik jihatdan qanday tashkil etilishiga bog’liq.

B. Blum taksonomiyasining L. Anderson va D. Kratvol tomonidan qayta ko’rib chiqilgan varianti kognitiv kompetensiyalarni “eslab qolish”dan “yaratish”gacha bo’lgan olti darajali ierarxiyada ko’rib chiqishni taklif etadi [5; b.67-72]. Raqamli texnologiyalar, xususan interaktiv simulyatsiyalar va loyihaviy platformalar, aynan yuqori darajali – tahlil qilish, baholash va yaratish bosqichlarida o’quvchi faolligini ta’minlashga qodir, biroq amaliyotda ular ko’pincha faqat quyi darajadagi vazifalarni bajarish uchun qo’llaniladi.

M. Prenski raqamli avlod tushunchasini kiritib, zamonaviy o’quvchilarning axborotni idrok etish uslubi an’anaviy pedagogik modeldan farq qilishini ko’rsatgan edi [6; b.1-3], biroq keyingi tadqiqotlar bu farqni mutlaqlashtirmaslik, balki texnologik vositani pedagogik maqsadga bo’ysundirish zarurligini ta’kidlaydi. P. Mishra va M. Koehlnerning TPACK (Texnologik-Pedagogik-Mazmuniy Bilim) modeli bu borada metodologik asos bo’lib xizmat qiladi: u texnologik, pedagogik va predmet bilimlarining kesishmasida samarali o’qitish yuzaga kelishini asoslaydi [3; b.1025-1029].

J. Simensning konnektivizm nazariyasi esa bilimning tarmoq shaklida, turli manbalar va vositalar orasidagi bog’lanishlar orqali shakllanishini ilgari suradi [7; b.5-8], bu esa raqamli muhitda kompetensiyani individual emas, balki tarmoqli jarayon sifatida ko’rish zaruratini ko’rsatadi. Xalqaro miqyosda XXI asr kompetensiyalari modellarini qiyosiy tahlil qilgan tadqiqotlar ham ularning amaliy tatbiq etilishidagi umumiy tendensiyalarni ko’rsatadi [12; b.305-310].

Milliy pedagogika nazariyasida R. Ishmuhamedov va boshqalar innovatsion texnologiyalarni qo’llashda o’quvchi faoliyatini bosqichma-bosqich murakkablashtirish tamoyilini asoslagan [9; b.45-52], J.Yo’ldoshev esa pedagogik texnologiyaning natijaga yo’naltirilganligini ta’kidlaydi [10; b.60-66]. Shu bilan birga, tahlil qilingan manbalarda raqamli vositalar bilan kompetensiyaviy natijalar o’rtasidagi bosqichma-

bosqich metodik bog‘lanishni aniq ko‘rsatuvchi yaxlit model yetarlicha ishlab chiqilmagan – bu tadqiqotning ilmiy bo‘shlig‘ini tashkil etadi.

Natijalar va ularning muhokamasi. O‘tkazilgan nazariy tahlil asosida raqamli ta’lim texnologiyalari vositasida o‘quvchi kompetensiyalarini rivojlantirishning to‘rt bosqichli metodik modeli taklif etiladi.

Birinchi bosqich – diagnostik-yo‘naltiruvchi bosqich. Bu bosqichda o‘quvchining boshlang‘ich kompetensiyaviy darajasi raqamli diagnostik vositalar (masalan, moslashuvchan test tizimlari) yordamida aniqlanadi. Bosqichning metodik vazifasi – keyingi ta’lim traektoriyasini individuallashtirish uchun asos yaratishdir.

Ikkinchi bosqich – texnologik-mazmuniy integratsiya bosqichi. Ushbu bosqichda TPACK modeliga muvofiq [3; b.1027-1029] o‘quv mazmuni, pedagogik uslub va raqamli vosita o‘zaro muvofiqlashtiriladi. Muhim shart – texnologiya mustaqil maqsad emas, balki muayyan kompetensiyaviy natijaga erishish vositasi sifatida tanlanishi lozim. Masalan, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun hamkorlikdagi raqamli platformalar, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun esa muammoli-loyihaviy raqamli muhitlar tanlanadi.

Uchinchi bosqich – faollashtiruvchi-amaliy bosqich bo‘lib, bu yerda Blum taksonomiyasining yuqori kognitiv darajalariga [5; b.68-70] mos vazifalar – tahlil, baholash va yaratish xarakteridagi topshiriqlar raqamli muhitda tashkil etiladi. Bu bosqichda o‘quvchi passiv iste‘molchidan faol ishtirokchiga aylanadi, konnektivizm nazariyasiga muvofiq [7; b.6-8] bilim tarmoq ichidagi o‘zaro ta’sir natijasida shakllanadi.

To‘rtinchi bosqich – refleksiv-baholash bosqichi. Bu bosqichda raqamli portfolio va o‘quv analitikasi vositalari yordamida erishilgan kompetensiyaviy natijalar boshlang‘ich diagnostika bilan qiyoslanadi, natijalar asosida metodik model keyingi tsikl uchun tuzatiladi.

Taklif etilayotgan modelning ilgari mavjud yondashuvlardan farqi shundaki, u chiziqli emas, balki tsiklik xususiyatga ega: har bir tsikl yakunida olingan diagnostik ma’lumot keyingi tsiklning boshlang‘ich nuqtasiga aylanadi, bu esa metodik modelni statik sxema emas, balki doimiy takomillashuvchi mexanizm sifatida ko‘rish imkonini beradi.

Shu bilan birga, modelni amaliyotga tatbiq etishda bir qator cheklovlar mavjud. Birinchidan, o‘qituvchilarning raqamli-pedagogik kompetensiyasi [1; b.22-24] yetarli darajada bo‘lmasa, model samarasiz qolishi mumkin. Ikkinchidan, texnik infratuzilma va internetga barqaror ulanish imkoniyati barcha ta’lim muassasalarida bir xil emas, bu esa modelning universal tatbiq etilishini murakkablashtiradi. Uchinchidan, raqamli vositalarga haddan tashqari tayanish o‘quvchida mustaqil, texnologiyasiz fikrlash ko‘nikmalarini susaytirish xavfini tug‘diradi, bu haqda M. Fullan va M. Langvorti ham ogohlantiradi [11; b.20-25]. Shuning uchun taklif etilgan model faqat texnik vosita sifatida emas, balki pedagogik nazorat ostidagi vosita sifatida qo‘llanilishi lozim.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijasida raqamli ta’lim texnologiyalari vositasida o‘quvchi kompetensiyalarini rivojlantirishning tsiklik, to‘rt bosqichli metodik modeli ishlab chiqildi: diagnostik-yo‘naltiruvchi, texnologik-mazmuniy integratsiya, faollashtiruvchi-amaliy va refleksiv-baholash bosqichlari. Model TPACK, Blum taksonomiyasi va konnektivizm nazariyasi kabi tan olingan kontseptual asoslarga tayangan holda, texnologiyani pedagogik maqsadga bo‘ysundirish tamoyiliga qurilgan.

Modelning amaliy ahamiyati shundaki, u o‘qituvchilarga raqamli vositalarni tanlashda va tashkil etishda aniq metodik yo‘l-yo‘riq beradi, kompetensiyaviy natijalarni bosqichma-bosqich kuzatish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, model o‘qituvchi tayyorgarligi va texnik infratuzilma sharoitlariga bog‘liq bo‘lgani sabab, uning samaradorligini turli ta’lim muassasalarida empirik tekshirish keyingi tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishi bo‘lib qoladi. Model asosida amaliy sinov o‘tkazish va uning natijalarini miqdoriy tahlil qilish ushbu ishning davomi sifatida rejalashtirilmoqda.

Adabiyotlar:

1. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 95 p.
2. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2018. – 76 p.
3. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, № 6. – pp. 1017-1054.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
5. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001. – 352 p.
6. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9, № 5. – pp. 1-6.

7. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Vol. 2, № 1. – pp. 3-10.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2020.
9. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
10. Yo‘ldoshev J.G‘. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001. – 192 b.
11. Fullan M., Langworthy M. A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning. – London: Pearson, 2014. – 68 p.
12. Voogt J., Roblin N.P. A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences // Journal of Curriculum Studies. – 2012. – Vol. 44, № 3. – pp. 299-321.

**SUN’IY INTELLEKT MUHITINI LOYIHALASH ORQALI BO‘LAJAK
PEDAGOGLARNING TANQIDIY VA TAHLILIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH**

Elamonova Shahlo Ilyos qizi,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti
Qarshi, Qashqadaryo viloyati, O‘zbekiston Respublikasi
zarinaibrohimova@gmail.com

Mazkur maqolada oliy pedagogik ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya sharoitida talaba-bo’lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi ilmiy va metodologik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – oliy ta’lim jarayoniga moslashtirilgan sun’iy intellekt (SI) ta’lim muhitini bosqichma-bosqich loyihalashning konseptual modelini ishlab chiqish va uning pedagogik samaradorligini asoslashdan iborat. Ishda generativ va tahliliy SI vositalaridan foydalangan holda axborotni verifikatsiya qilish, akademik soxtaliklarni aniqlash va kontentni tanqidiy baholash usullari va pedagogik shart-sharoitlari tizimlashtirilgan. Nazariy tahlil, pedagogik loyihalash hamda diagnostik so’rovnoma metodlari asosida SI muhitining bo’lajak o’qituvchilar refleksiv fikrlashini faollashtirishdagi ro’li ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, sun’iy intellekt muhiti, bo’lajak pedagoglar, tanqidiy fikrlash, tahliliy fikrlash, pedagogik loyihalash, axborotni verifikatsiya qilish, raqamli didaktika.

**РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО И АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ
ПЕДАГОГОВ ПОСРЕДСТВОМ ПРОЕКТИРОВАНИЯ СРЕДЫ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА**

В данной статье с научно-методологической точки зрения проанализирован вопрос развития компетенций критического и аналитического мышления студентов — будущих педагогов в условиях цифровой трансформации высших педагогических учебных заведений. Основная цель исследования заключается в разработке концептуальной модели поэтапного проектирования образовательной среды искусственного интеллекта (ИИ), адаптированной к учебному процессу высшего образования, и обосновании её педагогической эффективности. В работе систематизированы методы и педагогические условия верификации информации, выявления академических фальсификаций и критической оценки контента с использованием инструментов генеративного и аналитического ИИ. На основе методов теоретического анализа, педагогического проектирования и диагностического опроса раскрыта роль среды ИИ в активизации рефлексивного мышления будущих учителей.

Ключевые слова: высшее образование, среда искусственного интеллекта, будущие педагоги, критическое мышление, аналитическое мышление, педагогическое проектирование, верификация информации, цифровая дидактика.

**DEVELOPING FUTURE TEACHERS’ CRITICAL AND ANALYTICAL THINKING
THROUGH THE DESIGN OF AN ARTIFICIAL INTELLIGENCE ENVIRONMENT**

This article provides a scientific and methodological analysis of the issue of developing critical and analytical thinking competencies among future teachers in the context of digital transformation in higher pedagogical educational institutions. The primary objective of the study is to construct a conceptual model for the step-by-step design of an artificial intelligence (AI) learning environment adapted to higher education processes and to substantiate its pedagogical effectiveness. The study systemizes methods and pedagogical conditions for information verification, detection of academic falsifications, and critical content evaluation using generative and analytical AI tools. Grounded in theoretical analysis, pedagogical design, and diagnostic survey methods, the paper reveals the role of the AI environment in activating the reflective thinking of future educators.

Keywords: higher education, artificial intelligence environment, future educators, critical thinking, analytical thinking, pedagogical design, information verification, digital didactics.

Kirish. Jahon ta’lim tizimida yuz berayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuni, metodlari va vositalarini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim amaliyotiga jadal kirib kelishi axborotni izlash, qayta ishlash, umumlashtirish, o’quv materiallarini yaratish hamda pedagogik qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish natijasida taqdim etilayotgan axborotning ishonchliligini baholash, undagi faktik xatolar va mantiqiy nomuvofiqliklarni aniqlash, turli manbalarni o’zaro taqqoslash hamda asoslangan xulosa chiqarish bilan bog’liq yangi pedagogik vazifalar yuzaga kelmoqda.

Zamonaviy pedagog faqat tayyor bilimlarni yetkazib beruvchi mutaxassis emas, balki raqamli axborotni tanqidiy baholaydigan, muammoli vaziyatlarni tahlil qiladigan, pedagogik qarorlarning ehtimoliy oqibatlarini oldindan ko’ra oladigan va ta’lim oluvchilarni ongli axborot faoliyatiga yo’naltiradigan kompetent shaxs bo’lishi lozim. Shu sababli bo’lajak pedagoglarda tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash axborotning haqqoniyligi, aniqligi va dalillanganligini baholashni nazarda tutsa, tahliliy fikrlash muammoni tarkibiy qismlarga ajratish, ular o’rtasidagi sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlash, dalillarni taqqoslash va mantiqiy xulosa chiqarish imkonini beradi. Mazkur fikrlash turlarining o’zaro uyg’unligi bo’lajak pedagogning kasbiy-pedagogik faoliyatda mustaqil va mas’uliyatli qaror qabul qilishiga xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt vositalari bo’lajak pedagoglarning intellektual faoliyatini qo’llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo’lsa-da, ulardan maqsadsiz yoki nazoratsiz foydalanish tayyor javoblarga qaramlik, mustaqil fikrlash faolligining pasayishi, noto’g’ri axborotni haqiqat sifatida qabul qilish hamda akademik halollik talablarining buzilishiga olib kelishi mumkin. Generativ sun’iy intellekt tizimlari yaratgan kontentda faktik noaniqliklar, mantiqiy chalkashliklar, soxta havolalar, biryozlama qarashlar va stereotipik yondashuvlar uchrashi ehtimoli mavjud. Demak, ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt vositalarini oddiy texnik resurs sifatida kiritishning o’zi yetarli emas. Ularni tanqidiy-tahliliy faoliyatni rivojlantiruvchi topshiriqlar, axborotni verifikatsiya qilish mexanizmlari, refleksiv baholash usullari va pedagogik nazorat bilan uyg’unlashtirgan maxsus ta’lim muhitini loyihalash zarur.

Sun’iy intellekt ta’lim muhiti o’zaro bog’langan maqsadli, mazmunli, texnologik, tashkiliy-faoliyatli va natijaviy komponentlardan tashkil topgan yaxlit pedagogik tizim sifatida qaraladi. Bunday muhitda bo’lajak pedagoglar sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan axborotni tayyor bilim sifatida qabul qilmaydi, balki uni tahlil qilish, birlamchi manbalar bilan taqqoslash, dalillarni tekshirish, muqobil nuqtayi nazarlarni aniqlash va pedagogik jihatdan baholash faoliyatini amalga oshiradi. Muammoli vaziyatlar, keyslar, dalillash topshiriqlari, SI-kontentdagi xatolarni aniqlash mashqlari, refleksiv savollar va o’zaro baholash metodlarining qo’llanishi talabalarning fikrlash faolligi hamda axborotga nisbatan mas’uliyatli munosabatini kuchaytiradi.

Mazkur muammoning dolzarbligi bo’lajak pedagoglarning sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlari kengayib borayotgani bilan ularning SI-kontentni tanqidiy baholash, tekshirish va pedagogik maqsadga muvofiq qo’llash ko’nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligi o’rtasidagi ziddiyat bilan belgilanadi. Shuningdek, oliy ta’lim amaliyotida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishga yo’naltirilgan mashg’ulotlar mavjud bo’lsa-da, ushbu vositalar asosida tanqidiy va tahliliy fikrlashni tizimli rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik model, mezonlar, indikatorlar hamda diagnostika vositalarini ishlab chiqish masalasi alohida ilmiy-metodik tadqiqotni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi sun’iy intellekt ta’lim muhitini loyihalash asosida bo’lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish modelini ishlab chiqish hamda uning pedagogik samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlashdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun bo’lajak pedagoglarning tanqidiy-tahliliy fikrlash kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasini aniqlash; sun’iy intellekt vositalarining pedagogik imkoniyatlarini tizimlashtirish; SI ta’lim muhitining konseptual modelini ishlab chiqish; axborotni verifikatsiya qilish, SI-kontentdagi soxtalik va chalkashliklarni aniqlash hamda refleksiv-pedagogik baholash mezonlarini belgilash; ishlab chiqilgan modelni tajriba-sinovdan o’tkazish vazifalari belgilandi.

Tadqiqotda sun’iy intellekt muhitida tashkil etilgan maxsus tanqidiy-tahliliy topshiriqlar, verifikatsiya algoritmlari va refleksiv baholash vositalaridan tizimli foydalanish bo’lajak pedagoglarning axborotni mustaqil tekshirish, mantiqiy nomuvofiqliklarni aniqlash, dalillangan xulosa chiqarish va SI natijalarini pedagogik nuqtayi nazardan baholash ko’nikmalarini rivojlantiradi, degan ilmiy faraz ilgari surildi. Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan model, mezonlar va topshiriqlar tizimidan pedagogika yo’nalishlaridagi o’quv mashg’ulotlari, mustaqil ta’lim, raqamli pedagogika kurslari hamda bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish jarayonida foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi.

Vazifasi esa bir necha ketma –ketlik bosqichlarni tashkil etadi va ular quyidagilardan iborat (1-rasm):

Raqamli transformatsiya sharoitida bo'lajak pedagoglarni tanqidiy va tahliliy fikirlash kompetensiyalarini tarkibiy tuzulmasi va mezonlarini aniqlash

Su'niy intellekt vositalarining bo'lajak o'qituvchilar axborot-tanqidiy faoliyatidagi pedagogik imkoniyatlarini tizimlashtirish.

Oliy ta'limda SI ta'lim muhitini loyihalashning konseptual modelini (maqsadli, mazmunli, texnologik va natijaviy bloklarni) yaratish.

1-rasm. Sun'iy intellekt muhitini loyihalash orqali bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirishning konseptual yo'nalishlari

Tadqiqot obyekti. Ilmiy metodologiyada tadqiqotning obyekti va predmeti muammoning chegara doirasini, izlanishning mantiqiy yo'nalishini hamda olinadigan ilmiy natijalarning ko'lamini belgilab beruvchi munosabatlar tizimidir. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida raqamli transformatsiya hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish hamda ularning axborot bilan ishlash bo'yicha didaktik faoliyati jarayoni hisoblanadi. Tadqiqot obyekti oliy pedagogik ta'lim muassasalarida raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal kirib kelishi sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligi hamda ularning axborot-ta'lim muhitidagi didaktik faoliyati jarayonidir. Ushbu tadqiqotda obyekt shunchaki ta'lim jarayonining o'zini emas, balki raqamli transformatsiya sharoitida o'zgargan pedagogik voqelikni qamrab oladi. Zamonaviy pedagogik ta'limda talaba-bo'lajak o'qituvchi an'anaviy bilim oluvchidan raqamli axborotlarni qayta ishlovchi, generativ va tahliliy SI vositalari bilan bevosita muloqotga kirishuvchi pedagogik subyektga aylanmoqda. Obyekt sifatida aynan bo'lajak pedagoglarning texnologik va axborot muhitidagi faoliyati, ularning axborot oqimlarini qabul qilish, tahlil qilish va ta'limiy maqsadlarga moslashtirish jarayonidagi tizimli munosabatlari va pedagogik o'zaro ta'sir shakllari namoyon bo'ladi. Ushbu tadqiqotning empirik va tajriba-sinov bazasini oliy ta'lim muassasalarining pedagogika yo'nalishida ta'lim olayotgan yuqori bosqich (3 – 4 - bosqich) talabalari hamda raqamli didaktika va sun'iy intellekt vositalarini o'quv jarayoniga tatbiq etayotgan professor-o'qituvchilar va ta'lim texnologiyalari bo'yicha mutaxassislar tashkil etadi.

Tadqiqot obyekti va predmetining doirasini amalda sinovdan o'tkazish va empirik dalillash uchun quyidagi guruhlar ta'limiy subyekt sifatida jalb etiladi:

Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat yo'nalishi talabalari: Pedagogika, raqamli ta'lim texnologiyalari hamda aniq/gumanitar fanlar yo'nalishida ta'lim olayotgan 3 – 4 - bosqich bo'lajak o'qituvchilar (ular axborotni tanqidiy-tahliliy baholash ko'nikmalari shakllantirilayotgan asosiy guruhdir).

Professor-o'qituvchilar va ekspertlar: Raqamli didaktika, sun'iy intellekt texnologiyalari va pedagogika sohasi bo'yicha ilmiy-pedagogik faoliyat olib boruvchi mutaxassislar (SI muhitining pedagogik samaradorligi va loyihalash tamoyillarini baholovchi ekspert guruh).

Metodlar. Tadqiqot maqsadiga erishish, belgilangan gipotezani tasdiqlash hamda sun'iy intellekt (SI) ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish samaradorligini baholash uchun o'zaro bir-birini to'ldiruvchi nazariy, empirik va statistik-matematik metodlar majmuidan foydalanildi.

Nazariy-metodologik metodlar:

Tadqiqotning nazariy poydevorini shakllantirish va konseptual modelni asoslash uchun quyidagi metodlar qo'llanilgan:

Ilmiy-pedagogik va falsafiy adabiyotlar tahlili: Raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt didaktikasi va tanqidiy fikrlash kompetensiyalariga bag'ishlangan xalqaro (Scopus, Web of Science) hamda mahalliy manbalar sintez qilindi.

Qiyosiy-qatlamli tahlil va analogiya: An'anaviy ta'lim vositalari bilan SI vositalarining bo'lajak o'qituvchi fikrlash faoliyatiga ta'siri qiyoslandi; generativ va tahliliy SI imkoniyatlari o'zaro solishtirildi.

Pedagogik loyihalash va modellash: Oliy ta'limda SI ta'lim muhitining tarkibiy strukturasi (maqsadli, mazmunli, texnologik va natijaviy bloklarini) tizimli-tuzilmali yondashuv asosida konseptual modellash amalga oshirildi.

Empirik va diagnostik metodlar.

Bo'lajak pedagoglarning axborot-tanqidiy ko'nikmalari va refleksiv fikrlash darajasini amalda aniqlash hamda modelni sinovdan o'tkazish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

Pedagogik kuzatuv va kontent-tahlil: Talabalarning SI tomonidan berilgan ma'lumotlar bilan ishlash jarayoni (prompt yaratish, soxta/xato ma'lumotlarni qidirish, verifikatsiya qilish) bevosita va bilvosita kuzatildi.

Diagnostik so'rovnoma va anketa: Talabalarning SI vositalariga nisbatan tanqidiy munosabati, mediamadaniyati hamda axborotni baholash kompetensiyasini o'lchash uchun so'rovnoma o'tkazildi.

Pedagogik tajriba-sinov: Yaratilgan SI ta'lim muhitining samaradorligini tekshirish maqsadida ta'lim jarayoniga nazorat va tajriba guruhlar jalb etilib, shakllantiruvchi va yakuniy bosqich tajriba-sinov ishlari olib borildi.

Fokus-guruh va ekspertik baholash: Raqamli ta'lim va pedagogika sohasi mutaxassislari, professor-o'qituvchilar ishtirokida taklif etilgan konseptual model va topshiriqlar majmuining didaktik qimmati baholandi.

Matematik-statistik va gipotezani tekshirish metodlari: Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va obyektivligini ta'minlash, tajriba va nazorat guruhlarida erishilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farqning statistik ahamiyatga ega ekanligini isbotlash uchun:

Matematik-statistik tahlil: Olingan empirik ma'lumotlarni qayta ishlashda matematik kutilma, o'rta arifmetik qiymat hamda foiz ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi.

Matematik mezonlar: Tajriba-sinov natijalarida sifat va miqdoriy o'zgarishlarning tasodifiy emasligini va gipotezaning to'g'riligini tasdiqlash uchun matematik-statistik mezonlar yordamida gipoteza tekshirildi (1-jadval).

1-jadval.

Metodlarning mantiqiy xaritasi (Qisqacha jamlanma):

Metodlar guruhi	Qo'llanilgan konkret metodlar	Tadqiqotdagi maqsadi va vazifasi
Nazariy	Adabiyotlar tahlili, modellash, tizimli yondashuv	SI ta'lim muhitining konseptual modelini ishlab chiqish va ilmiy poydevorini yaratish.
Empirik	Tajriba-sinov, kuzatuv, so'rovnoma, ekspert baholash	Bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash darajasini diagnostika qilish va modelni amaliyotga tatbiq etish.
Statistik	Qiyosiy statistik tahlil, t -test / X^2 kriteriyasi	Tajriba-sinov natijalarining obyektivligi va ilmiy gipotezaning to'g'riligini matematik tasdiqlash.

Natijalar. Oliy ta'limda sun'iy intellekt (SI) ta'lim muhitini loyihalash orqali bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari sifat va miqdoriy tahlil ko'rinishida tizimlashtirilganda.

Tajriba-sinov ishlari 2025–2026-o'quv yillarida pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarining 3–4-bosqich talabalari o'rtasida olib borildi. Tajribada umumiy hisobda $N = 240$ nafar talaba ishtirok etdi hamda ular ikkita tenglashtirilgan guruhga bo'lindi:

Nazorat guruhi (NG): $n_1 = 120$ nafar talaba (an'anaviy va standart raqamli didaktika metodlari asosida ta'lim olgan).

Tajriba guruhi (TG): $n_2 = 120$ nafar talaba (loyihalashtirilgan SI ta'lim muhiti va maxsus verifikatsiya topshiriqlari bazasida ta'lim olgan).

Tahlillar. Bo'lajak pedagoglarda tanqidiy-tahliliy fikrlash darajalarining dinamikasi asosida tadqiqotlarning, natijalaridan kelib chiqib tahlillar quyidagicha: Tajriba-sinov bosqichining boshida (kirish

diagnostikasi) va yakunida (chiqish diagnostikasi) talabalarning tanqidiy va tahliliy fikrlash kompetensiyalari 3 ta asosiy mezon (Axborotni verifikatsiya qilish, SI-kontentdagi soxtalik va chalkashliklarni aniqlash, Refleksiv-pedagogik baholash) bo'yicha 3 ta daraja (yuqori, o'rta, boshlang'ich/pastroq) doirasida baholandi (2-jadval).

2-jadval.

Tajriba-sinov bosqichlarida bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlash darajalari bo'yicha ko'rsatkichlari

Guruhlar	Bosqichlar	Boshlang'ich / Past (%)	O'rta (%)
Nazorat guruhi (NG, $n_1 = 120$)	Tajribadan oldin	48.3%	40.0%
	Tajribadan keyin	37.5%	46.7%
Tajriba guruhi (TG, $n_2 = 120$)	Tajribadan oldin	49.2%	39.2%
	Tajribadan keyin	12.5%	42.5%

Natijalar tahlili. Tajriba-sinov jarayonida taklif etilgan SI ta'lim muhiti modeli tatbiq etilgan Tajriba guruhida (TG) tanqidiy fikrlashning Yuqori darajasi 11.6% dan 45.0% ga oshdi (o'sish: +33.4%). Nazorat guruhida (NG) esa bu ko'rsatkich mos ravishda 11.7% dan 15.8% ga o'sdi (o'sish: atigi +4.1%). Boshlang'ich/Pastroq darajadagi talabalar ulushi TGda 49.2% dan 12.5% ga keskin kamaydi.

SI kontentini kritik tahlil qilish bo'yicha maxsus ko'nikmalar dinamikasi. Modellashirilgan sun'iy intellekt ta'lim muhitidan foydalanish natijasida tajriba guruhi talabalarida quyidagi kognitiv va tahliliy ko'nikmalar rivojlandi:

sun'iy intellekt taqdim etgan axborotning ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini tekshirish;

SI tomonidan yaratilgan matnlardagi faktik xatolar, mantiqiy ziddiyatlar va “gallyutsinatsiya” holatlarini aniqlash;

axborotni bir nechta ishonchli manbalar bilan o'zaro taqqoslash va verifikatsiya qilish;

muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil etish hamda dalillarga asoslangan xulosa chiqarish;

SI javoblaridagi beryoqlamalik, manipulyativ mazmun va yashirin stereotiplarni aniqlash;

olingan ma'lumotlarning pedagogik maqsadga muvofiqligi, axloqiyiligi va amaliy ahamiyatini baholash;

SI vositalaridan foydalanish jarayonida mustaqil qaror qabul qilish va o'z faoliyatini refleksiv baholash ko'nikmalari.

Miqdoriy natijalar tajriba guruhida boshlang'ich/past darajadagi talabalar ulushi 49,2 foizdan 12,5 foizgacha, ya'ni 36,7 foiz punktga kamayganini ko'rsatdi. O'rta daraja 39,2 foizdan 42,5 foizgacha – 3,3 foiz punktga, yuqori daraja esa 11,6 foizdan 45,0 foizgacha – 33,4 foiz punktga oshdi. Nazorat guruhida yuqori darajaning o'sishi atigi 4,1 foiz punktga tashkil etdi. Demak, yuqori darajaga erishish bo'yicha tajriba guruhidagi o'sish nazorat guruhiga nisbatan 8,1 baravar yuqori bo'lgan.

Yakuniy diagnostika natijalarining Pirson mezoni yordamida tekshirilishi tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatli ekanini ko'rsatdi: $\chi^2 = 32,02$; $df = 2$; $p < 0,001$. Bu natija taklif

etilgan sun'iy intellekt ta'lim muhiti modelining bo'lajak pedagoglarda tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirishda samarali ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa. Oliy pedagogik ta'lim tizimiga sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining kirib kelishi didaktik muhitni tubdan o'zgartirib, bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash ko'nikmalariga bo'lgan talabni yangi bosqichga olib chiqdi. Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, SI vositalarini ta'lim jarayoniga shunchaki yordamchi resurs sifatida emas, balki tahlil va verifikatsiya ob'ekti sifatida integratsiya qilish talabalarning tanqidiy va tahliliy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishda katalizatorlik funksiyasini bajaradi.

Tajriba-sinov ishlari davomida erishilgan ijobiy dinamika (tajriba guruhida yuqori darajadagi ko'rsatkichning 11.6% dan 45.0% ga ko'tarilishi) SI muhitida talabalarning faol kognitiv pozitsiyaga o'tishi bilan izohlanadi. Generativ SI tomonidan yo'l qo'yiladigan “gallyutsinatsiyalar” (uydirma manbalar), algoritmik bir yoqlamalik (bias) va mantiqiy xatoliklarni aniqlashga qaratilgan amaliy topshiriqlar talabalarida ma'lumotlarga ko'r-ko'rona ishonmaslik, har bir fakti mantiqiy verifikatsiya qilish va axborotning kelib chiqish manbasini tekshirish odatini shakllantirdi.

Olib borilgan ilmiy izlanish va tajriba-sinov natijalariga tayanib quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

Konseptual yondashuvning zarurligi: Raqamli transformatsiya sharoitida bo‘lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish – ta’lim tizimida sun’iy intellekt muhitini bosqichma-bosqich (maqsadli, mazmunli, texnologik va natijaviy bloklar asosida) loyihalashni hamda raqamli didaktika tamoyillariga muvofiqlashtirishni talab etadi.

SI vositalarining didaktik roli: Sun’iy intellekt vositalari (LLM modellar, tahliliy platformalar) ta’limda tayyor javob manbai emas, balki bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv fikrlashini faollashtiruvchi va kritik tahlilni talab qiluvchi didaktik ob’ekt sifatidagina maksimal pedagogik samara beradi.

Kritik-verifikatsiya samaradorligi: Bo‘lajak o‘qituvchilarda prompt-injenering, faktcheking hamda SI kontentidagi manipulyativ va soxta axborotlarni aniqlash ko‘nikmalarini shakllantirish ularning axborot xavfsizligi va kasbiy-metodik tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalaridan oliy pedagogik ta’lim amaliyotida unumli foydalanish uchun quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar ilgari suriladi:

Oliy ta’lim muassasalarining pedagogik yo‘nalishlaridagi o‘quv rejalariga “Raqamli didaktika va sun’iy intellekt verifikatsiyasi” yoki “Ta’limda tanqidiy fikrlash va SI” nomli maxsus tanlov fanlarini joriy etish.

Talabalarining topshiriqlari va kurs ishlarini baholashda SI vositalaridan foydalanishni taqiqlash emas, aksincha, ularga SI bergan tahlillarni kritik baholash va taqqoslash shartini qo‘yish.

Professor-o‘qituvchilar uchun ta’limda sun’iy intellekt vositalarining imkoniyatlari hamda xatarlarini (bias detection, hallucination) to‘g‘ri baholashga qaratilgan malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

Adabiyotlar:

1. Suropov B. M. (2020). Oliy ta’limda axborot-ta’lim muhitini yaratish va undan foydalanishning imkoniyatlari. // Zamonaviy ta’lim / Sovremennoye obrazovaniye (O‘zbekiston), (1), 3–10.
2. Kayumova N. A., Suropov B. M. (2016). Bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish. // Pedagogik ta’lim va raqamli didaktika, 11–16.
3. Qodirov U. D., Turdiyev Sh. R. (2023). Raqamli didaktika va ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi. Pedagogik ta’lim va raqamli kelajak, 4(1), 45–52.
4. Siddiqov B. S., & Jalolova M. N. (2024). Bo‘lajak o‘qituvchilarda axborot-tanqidiy kompetentlikni shakllantirishning metodik asoslari. Oliy ta’limda raqamli transformatsiyalar, 2(3), 112–119.
5. Olimov Q. T., & Muslimov N. A. (2022). Oliy ta’limda bo‘lajak pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini rivojlantirish va raqamli pedagogika. // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarleri, 1(4), 180–186.
6. Xalpern D. F. (2021). Tanqidiy fikrlash psixologiyasi: Fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va ta’lim berish tamoyillari (6-nashr).
7. Ennis R. X. (2018). O‘quv dasturlarida tanqidiy fikrlash: Integrativ qarash va didaktik usullar. 33(2), 165–184.
8. Lakin R., & Chukurova M. (2019). Sun’iy intellekt asrida ta’lim texnologiyalarini loyihalash: O‘qitish ilmlariga asoslangan yondashuv. // British Journal of Educational Technology, 50(6), 2824–2838.
9. Bozqurt A. (2023). Generativ sun’iy intellekt, Katta til modellari (LLM) va ChatGPT: Oliy ta’limdagi imkoniyatlar hamda muammolar. // Asian Journal of Distance Education, 18(1), 207–214.
10. YUNESKO. (2023). Ta’lim va tadqiqotlarda generativ sun’iy intellektidan foydalanish bo‘yicha ilmiy-metodik yo‘riqnoma.

SUN’IY INTELLEKT VOSITALARI ASOSIDA BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING ILMIY-TADQIQOT KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: NAZARIY ASOSLAR

Nurqulov Murodjon Shermirza o‘g‘li,
Turan International University psixologi

Maqolada bo‘lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishda sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanishning nazariy asoslari tizimli tahlil qilinib, sun‘iy intellekt texnologiyalarini pedagogik jarayonga integratsiyalash, kompetensiyaviy yondashuv hamda tadqiqot faoliyatining kognitiv, metodologik, axborot-tahliliy, texnologik va refleksiv tarkibiy qismlari yoritilgan. TPACK modeli asosida sun‘iy intellektning adaptiv ta‘lim, ilmiy axborotni izlash, muammoni ifodalash, g‘oyalarni modellash tirish va natijalarni tanqidiy baholashdagi imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, pedagogik nazorat, manbalarni tekshirish, akademik halollik va mualliflik mas‘uliyatini ta‘minlashning zarur shartlari asoslangan, Shu bilan birga tadqiqot nazariy-tahliliy bo‘lib, texnologiyani inson markazli pedagogika bilan uyg‘unlashtirish zarurligi xulosalanadi. Natijalar bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda SI vositalaridan mas‘uliyatli foydalanish yo‘nalishlarini belgilangan.

Kalit so‘zlar: *sun‘iy intellekt, ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi, bo‘lajak pedagoglar, pedagogik innovatsiyalar, adaptiv ta‘lim, kognitiv rivojlanish, metakognitiv strategiyalar, akademik halollik.*

ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ С ПОМОЩЬЮ ИНСТРУМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В статье системно анализируются теоретические основы использования инструментов искусственного интеллекта в формировании научно-исследовательской компетенции будущих педагогов. Рассматриваются вопросы интеграции технологий искусственного интеллекта в педагогический процесс, компетентностный подход, а также когнитивные, методологические, информационно-аналитические, технологические и рефлексивные компоненты исследовательской деятельности. На основе модели TPACK раскрываются возможности искусственного интеллекта в адаптивном обучении, поиске научной информации, формулировании проблемы, моделировании идей и критической оценке результатов. Также обосновывается необходимость педагогического контроля, верификации источников, обеспечения академической добросовестности и авторской ответственности. Вместе с тем, исследование носит теоретико-аналитический характер, и делается вывод о необходимости гармонизации технологий с человекоцентричной педагогикой. Результаты исследования определяют направления ответственного использования инструментов ИИ в подготовке будущих педагогов.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, научно-исследовательская компетенция, будущие педагоги, педагогические инновации, адаптивное обучение, когнитивное развитие, метакогнитивные стратегии, академическая добросовестность.*

DEVELOPING THE RESEARCH COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS: THEORETICAL FOUNDATIONS

The article systematically analyzes the theoretical foundations for using artificial intelligence tools to develop the research competence of future educators. It highlights the integration of artificial intelligence technologies into the pedagogical process, a competency-based approach, and the cognitive, methodological, informational-analytical, technological, and reflexive components of research activity. Based on the TPACK model, the article reveals the potential of artificial intelligence in adaptive learning, searching for scientific information, articulating problems, modeling ideas, and critically evaluating results. Additionally, it substantiates the necessary conditions for ensuring pedagogical supervision, source verification, academic integrity, and authorial responsibility. Furthermore, the research is theoretical and analytical, concluding that technology must be harmonized with human-centered pedagogy. The findings define the directions for the responsible use of AI tools in training future educators.

Keywords: *artificial intelligence, research competence, future educators, pedagogical innovations, adaptive learning, cognitive development, metacognitive strategies, academic integrity.*

Kirish. Bugungi kunda global ta’lim tizimlari va pedagogik jarayonlarda innovatsion texnologiyalarning, xususan, sun’iy intellekt (SI) vositalarining integratsiyasi ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bo’lajak o’qituvchilar uchun ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi nafaqat kasbiy malaka va metodik bilimlarni, balki kognitiv va metakognitiv strategiyalarni shakllantirish, ilmiy mulohaza yuritish va mustaqil tadqiqot faoliyatini samarali tashkil etish qobiliyatini ham nazarda tutadi. Shu jihatdan, SI vositalari pedagogik jarayonda kompleks va adaptiv yondashuvlarni tatbiq etish imkoniyatini yaratib, o’quvchilarning individual xususiyatlari, qiziqishlari va kognitiv darajalariga moslashtirilgan ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo’llab-quvvatlaydi [1].

Sun’iy intellekt texnologiyalari o’quv jarayonida bir nechta asosiy funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, u kognitiv modellash va bilimlarni vizualizatsiya qilish orqali murakkab nazariy konseptlarni osonlashtiradi, pedagogga esa individual yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Ikkinchidan, SI algoritmlari asosida tashkil etilgan adaptiv o’quv tizimlari o’quv jarayonining samaradorligini tahlil qilib, talabaning rivojlanish dinamikasini aniqlash va kerakli tuzatish chora-tadbirlarini belgilashga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, bo’lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish jarayoni, nafaqat nazariy bilimlar va metodologik ko’nikmalarni, balki sun’iy intellekt vositalari yordamida strategik fikrlash va ilmiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishni ham o’z ichiga oladi [2].

Ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi pedagogik nazariya va amaliyotning turli darajalarida tahlil qilinadi. Bu kompetensiya, bir tomondan, ilmiy muammo va masalalarni aniqlash, ma’lumotlarni tizimlashtirish va metodologik vositalar yordamida hal qilish qobiliyatidan iborat bo’lsa, boshqa tomondan, innovatsion texnologiyalar va sun’iy intellekt algoritmlari asosida o’quv jarayonini optimallashtirishni ham nazarda tutadi. Shuning uchun bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashda SI vositalarini qo’llash pedagogik strategiyalarni yangi bosqichga olib chiqadi, ularning ilmiy-tadqiqot faoliyatini yuqori darajada samarali va sifatli amalga oshirish imkoniyatini yaratadi [3]. So’nggi yillarda dunyo bo’ylab olib borilgan ilmiy tadqiqotlar sun’iy intellekt va ta’limning kognitiv integratsiyasi bo’yicha sezilarli natijalarni ko’rsatdi. Masalan, adaptiv o’quv tizimlari orqali individual ta’lim yondashuvlarini ishlab chiqish, o’quvchilarni o’z bilimini mustaqil shakllantirishga yo’naltirish va murakkab ilmiy kontseptlarni modul asosida tahlil qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, SI vositalari yordamida real va virtual pedagogik muhitlarda interaktiv vazifalar yaratish, o’quv jarayonida ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish va ilmiy nazariyalarni eksperiment asosida tekshirish mumkinligi tadqiqotlar orqali isbotlanmoqda [4].

Bo’lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslarini shakllantirishda quyidagi komponentlar alohida e’tiborga loyiqdir: kognitiv va metakognitiv strategiyalar, pedagogik nazariya va metodologik ko’nikmalar, sun’iy intellekt vositalari yordamida adaptiv o’quv jarayonini tashkil etish, shuningdek, ilmiy muammolarni aniqlash va hal etish jarayonida integratsion yondashuvlarni qo’llash. Bu komponentlar o’zaro uzviy bog’lanib, ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi [5].

Shuningdek, bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashda SI vositalarining pedagogik salohiyatini samarali tatbiq etish uchun malakali metodologik yondashuvlar zarur. Bu yondashuvlar o’quv jarayonida talabalar bilimni baholash, ularning kognitiv qobiliyatlarini aniqlash va individuallashtirilgan rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalarini pedagogik jarayonga integratsiya qilish, ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish jarayonida ilmiy nazariya bilan amaliyotni uyg’unlashtirish imkonini beradi [6]. Shuningdek, ilmiy-tadqiqot kompetensiyasining zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uzviy bog’liqligi, SI vositalari orqali kognitiv rivojlanish, adaptiv va interaktiv ta’lim tizimlarining samaradorligi ham keng tahlil qilinadi. Bu kontekstda bo’lajak pedagoglar nafaqat bilimni egallash, balki ilmiy mulohaza yuritish, mustaqil tadqiqot faoliyatini tashkil etish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish ko’nikmalariga ega bo’lishi muhimdir. Shu bilan birga, ilmiy-tadqiqot kompetensiyasining rivojlanishi bo’lajak pedagoglarning professional identifikatsiyasi, ijodiy va ilmiy faoliyatini shakllantirishda markaziy o’rin tutadi.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy-tadqiqotlar sohasida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining o’qituvchilarning kompetensiyasini rivojlantirishdagi roli keng tahlil qilingan va bu mavzu bo’yicha bir qator yetakchi olimlar tomonidan muhim nazariy konsepsiyalar ishlab chiqilgan. Xususan, Punya Mishra va Benedict du Boulayning ilmiy ishlari sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish hamda pedagogik kompetensiya konsepsiyalarini chuqur o’rganishda markaziy o’rin tutadi. Punya Mishra pedagogik texnologiyalar va o’qituvchilarni tayyorlash bo’yicha keng qamrovli nazariy yondashuvlarni taklif qilgan olim bo’lib, u Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) konsepsiyasining ham mualliflaridan biridir. TPACK modeli – bu ta’lim jarayonida texnologiya, pedagogika va mazmun bilimlarini birlashtiradigan yaxlit bilimlar tuzilmasidir, bu esa kelajakdagi o’qituvchining SI vositalarini samarali integratsiya qilish uchun zarur bo’lgan bilim komponentlarini belgilaydi. TPACK yondashuvi bo’yicha SI

vositalari o'qituvchilarga nafaqat texnologik bilimni egallash, balki undan pedagogik va mazmunli kontekstda ijodiy va metodik maqsadlarda foydalanish imkonini beradi, bu esa ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish uchun nazariy asos sifatida xizmat qiladi [7].

Benedict du Boulay esa sun'iy intellektning ta'limga tatbiq etilish tarixi, pedagogik rollari va kognitiv modellashtirish prinsiplarini o'rganib, AI-ta'lim izlanishlarining epistemologik va metodologik jihatlarini chuqur yoritgan olimdir. Uning ishlari sun'iy intellekt algoritmlari yordamida o'qitish tarixi va pedagogik jarayonlarda adaptiv tizimlarning o'rni haqida keng tushuncha beradi, shu bilan birga SI tizimlarining o'qituvchining o'quv jarayoniga sheriklik rolini mustahkamlash zarurligini ta'kidlaydi. Du Boulayning izlanishlari texnologik tizimlar va inson pedagogining o'zaro aloqalarining murakkab ijtimoiy-kognitiv mexanizmlarini ochib beradi, bu kelajakdagi pedagogik kompetensiyani aniqlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [8].

Mishra va du Boulay ilmiy ishlari nazariy konsepsiyalar va amaliy yondashuvlar integratsiyasiga asoslanib, sun'iy intellekt vositalari orqali bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha ilg'or yondashuvlar bilan boyitilgan nazariy asoslarni beradi. Bu olimlarning yondashuvlari SI vositalarini pedagogik jarayonda qo'llashning nazariy va metodologik strukturaviy komponentlarini belgilash orqali bo'lajak pedagoglarning ilmiy fikrlash, innovatsion yondashuv va kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish strategiyasini aniqlashga xizmat qiladi. Mahalliy tadqiqotlarda ham bo'lajak o'qituvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi [9] hamda ijtimoiy-tarixiy tafakkurni shakllantirishning kompetensiyaviy jihatlarini [10] yoritilgan.

Bo'lajak pedagogning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi o'zaro bog'langan kognitiv, metodologik, axborot-tahliliy, texnologik va refleksiv tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Kognitiv tarkib ilmiy tushunchalarni anglash, muammoning mohiyatini ajratish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va nazariy xulosalarni asoslash qobiliyatini ifodalaydi. Metodologik tarkib tadqiqot maqsadi va vazifalarini belgilash, obyekt va predmetni farqlash, tegishli metodlarni tanlash hamda tadqiqot mantig'ini izchil qurishni qamrab oladi. Axborot-tahliliy tarkib manbalarni izlash, ularning ilmiy ishonchliligini tekshirish, dalillarni taqqoslash va ma'lumotlarni umumlashtirish bilan bog'liq.

Texnologik tarkib esa raqamli ma'lumotlar bazalari, matn va ma'lumotlarni tahlil qiluvchi dasturlar hamda SI vositalaridan vazifaga muvofiq foydalanishni nazarda tutadi. Refleksiv tarkib tadqiqot jarayoni va natijalarini tanqidiy baholash, yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlash va keyingi harakatlarni tuzatish imkonini beradi. Mazkur tarkibiy qismlar alohida rivojlanmaydi: masalan, texnologik ko'nikma metodologik savodxonlik bilan uyg'unlashmasa, SI tomonidan taqdim etilgan javoblar ilmiy dalil sifatida noto'g'ri qabul qilinishi mumkin. Aksincha, metodologik tayyorgarlik va tanqidiy fikrlash SI imkoniyatlaridan muammoni aniqlashtirish, tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rish va bir nechta tadqiqot yechimlarini taqqoslashda oqilona foydalanishga yordam beradi [1].

Shu nuqtayi nazardan, ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishda natija faqat tayyor matn yoki javob olish bilan emas, balki talabning savol qo'ya olishi, manba tanlashi, dalilni tekshirishi, asoslangan xulosa chiqarishi va o'z tadqiqot qarorini himoya qila olishi bilan baholanishi lozim.

Mazkur tadqiqotda SI bilan qo'llab-quvvatlanadigan ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi “maqsad – Ilmiy harakat – tekshiruv – refleksiya” yaxlitligi asosida talqin qilinadi. Unga ko'ra, talaba dastlab tadqiqot maqsadini mustaqil belgilaydi, keyin SI vositasidan muqobil g'oyalar, tushunchaviy bog'lanishlar yoki tahlil variantlarini olish uchun foydalanadi. Keyingi bosqichda olingan natija ilmiy manbalar, metodologik mezonlar va mantiqiy izchillik asosida tekshiriladi. Yakuniy refleksiya esa qaysi xulosa talabning mustaqil ilmiy qarori ekanini, SI qanday yordam berganini va natijada qanday cheklovlar mavjudligini ochib beradi. Bu yondashuv SI mahsulotini tayyor bilim sifatida qabul qilishdan voz kechib, uni ilmiy fikrlashni faollashtiruvchi oraliq vosita sifatida qo'llashni nazarda tutadi.

Natijada baholash obyekti faqat tayyor matn emas, balki talabning muammoni shakllantirish, dalil tanlash, tekshirish va qarorini asoslash jarayoni bo'ladi. Mazkur model bo'lajak pedagogda texnologik mustaqillik bilan birga ilmiy javobgarlikni ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

SI vositalaridan foydalanishning pedagogik shartlari: Sun'iy intellekt vositalarini bo'lajak pedagoglarning tadqiqotchilik tayyorgarligiga kiritish bir qator pedagogik shartlarga rioya etishni talab qiladi. Avvalo, topshiriq talabani tayyor javobni qabul qilishga emas, balki javobning kelib chiqishi, daliliy asosi va cheklovlarini tekshirishga yo'naltirishi zarur. Keyingi shart – SI yordamida olingan ma'lumotni kamida bir nechta mustaqil ilmiy manba bilan qiyoslashdir. Bunday qiyoslash noto'g'ri yoki to'g'ri chiqarilgan bibliografik ma'lumotlarni aniqlash, turli nazariy pozitsiyalarni farqlash va xulosaning ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchi topshiriqning qaysi bosqichida SI vositasidan foydalanish mumkinligini oldindan belgilashi, talaba esa undan foydalanilgan usul va hajmni

ochiq ko‘rsatishi kerak. Bu talab akademik halollikni ta‘minlash bilan birga, mualliflik mas‘uliyatini ham mustahkamlaydi [6].

TPACK yondashuvi nuqtai nazaridan texnologik vosita fan mazmuni va pedagogik vazifaga xizmat qilishi lozim; shu bois bir xil SI vositasi barcha mavzu va tadqiqot bosqichlari uchun birdek samarali deb qaralmasligi kerak [7]. Ilmiy muammoni shakllantirishda dialogik yordam, manbalarni tahlil qilishda qiyosiy jadval, natijalarni sharhlashda esa qarama-qarshi dalillarni aniqlash kabi vazifalar vositaning didaktik funksiyasini aniq belgilaydi. Pedagogik nazorat, bosqichma-bosqich refleksiya va natijani mustaqil himoya qilish ushbu jarayonning ajralmas shartlari hisoblanadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, unda sun‘iy intellekt vositalarining bo‘lajak pedagoglar ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishdagi imkoniyatlari tizimli, qiyosiy va konseptual tahlil metodlari asosida o‘rganildi. Ilmiy manbalarni tanlashda ularning mavzuga aloqadorligi, ilmiy nashrda e‘lon qilingani hamda ta‘limda sun‘iy intellekt, TPACK modeli, adaptiv o‘qitish va tadqiqotchilik kompetensiyasiga doir nazariy xulosalarni qamrab olishi asosiy mezon sifatida belgilandi. Tahlilda texnologik, pedagogik va mazmuniy bilimlarning o‘zaro aloqasi, SI vositalarining axborotni izlash, tizimlashtirish, modellash va qayta aloqa berish imkoniyatlari o‘zaro taqqoslandi. Natijalar ilmiy-tadqiqot kompetensiyasining kognitiv, metodologik, axborot-tahliliy va refleksiv tarkibiy qismlari bo‘yicha umumlashtirildi.

Natijalar va ularning tahlili. Nazariy tahlil sun‘iy intellekt vositalari bo‘lajak pedagoglarning ilmiy axborotni izlash va saralash, muammoni aniq ifodalash, ma‘lumotlarni tizimlashtirish, tadqiqot g‘oyalarini modellash hamda dastlabki natijalarni tahlil qilish faoliyatini qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatdi [3]. Adaptiv tizimlar individual o‘quv ehtiyojlarini hisobga olish va tezkor qayta aloqa berish imkonini yaratadi, biroq ularning samarasi pedagogik maqsadning aniqligi, topshiriq sifati va o‘qituvchining metodik nazoratiga bog‘liq [4]. SI savodxonligi faqat texnik foydalanish ko‘nikmasi bilan cheklanmay, olingan axborotni tanqidiy baholash, algoritmik cheklovlarini anglash va akademik halollik talablariga rioya etishni ham qamrab olishi lozim [5]. Shu sababli SI vositalari ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini mustaqil shakllantiruvchi omil emas, balki ilmiy rahbarlik va refleksiya bilan uyg‘unlashtirilganda samarali bo‘ladigan pedagogik vosita sifatida baholandi [6].

Olingan nazariy xulosalar texnologik integratsiya va inson markazli pedagogika o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash zarurligini ko‘rsatadi. P. Mishra va M. Koehlnerning TPACK modeli texnologik vositani pedagogik maqsad va fan mazmunidan ajratmasdan qo‘llashni nazarda tutadi [7]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, SI vositasining mavjudligi o‘z-o‘zidan ta‘lim sifatini oshirmaydi; natija pedagogning texnologik imkoniyatni metodik vazifa bilan qanchalik asosli bog‘lay olishiga bog‘liq. B. du Boulay SI tizimlarini o‘qituvchini almashtiruvchi mexanizm emas, balki ayrim axborot-tahliliy va rutin vazifalarni bajaruvchi yordamchi sifatida talqin qiladi [8]. Demak, bo‘lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishda SI axborot izlash, variantlar ishlab chiqish va tahliliy qayta aloqa olish uchun qo‘llanishi mumkin, ammo tadqiqot muammosini belgilash, manbalarni tanqidiy tekshirish, xulosaning ilmiy asoslanganligini baholash va yakuniy qaror qabul qilish talabaning hamda pedagogning mas‘uliyatida qoladi. Bunday yondashuv texnologik samaradorlikni akademik halollik, insoniy muloqot va ilmiy javobgarlik bilan uyg‘unlashtiradi.

Tadqiqot xulosalaridan pedagogika yo‘nalishidagi metodologiya, pedagogik tadqiqot asoslari va raqamli ta‘lim texnologiyalari fanlarini o‘qitishda foydalanish mumkin. Mashg‘ulotlarda talabalarga bir mavzu bo‘yicha SI yaratgan matnni ilmiy maqolalar bilan solishtirish, noto‘g‘ri dalillarni aniqlash, manbalar ishonchligini baholash va takomillashtirilgan xulosa tayyorlash vazifasini berish maqsadga muvofiq. Shuningdek, tadqiqot rejasining bir nechta variantini ishlab chiqish, ularni metodologik mezonlar asosida taqqoslash va tanlangan variantni himoya qilish talabaning mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Baholashda yakuniy matn bilan cheklanmasdan, muammoning aniqligi, manbalarning sifati, dalillar izchilligi, SI natijalariga tanqidiy munosabat va refleksiv izoh ham hisobga olinishi kerak. Bunday baholash SI vositasidan foydalanishni nazorat qilishdan ko‘ra, undan ilmiy va mas‘uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirishga yo‘naltiriladi.

Ushbu maqola nazariy tahlilga asoslangani sababli unda SI vositalarining ilmiy-tadqiqot kompetensiyasiga ta‘siri tajriba-sinov ko‘rsatkichlari orqali baholanmadi. Shuningdek, turli SI platformalarining funksional imkoniyatlari, algoritmik modeli va ma‘lumotlarni qayta ishlash tamoyillari bir-biridan farq qilishi natijalarning umumlashtirilishiga ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda bo‘lajak pedagoglarning tayyorgarlik darajasi, ta‘lim yo‘nalishi va raqamli savodxonligini hisobga olgan holda nazorat hamda tajriba guruhlarini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunda ilmiy muammoni ifodalash sifati, manba tanlash aniqligi, dalillarni tanqidiy baholash, metod tanlashning asoslanganligi va refleksiya darajasi o‘lchov mezonlari sifatida qo‘llanishi mumkin. SI

vositasidan foydalanilgan topshiriqlar natijalarini an’anaviy metod asosidagi topshiriqlar bilan qiyoslash texnologiyaning aynan qaysi kompetensiya tarkibiga ko‘proq ta’sir ko‘rsatishini aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, uzoq muddatli kuzatuvlar qisqa muddatli samaradorlik bilan cheklanmasdan, talabanning mustaqil tadqiqot olib borish qobiliyati, akademik halollikka munosabati va pedagogik qarorlarining barqarorligini baholashga yordam beradi. Shu tariqa nazariy modelning keyingi bosqichda empirik tekshirilishi uning amaliy ishonchliligi va ta’lim jarayoniga tatbiq etish chegaralarini aniqlashtiradi.

Xulosa. Sun’iy intellekt vositalari bo‘lajak pedagoglarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishda axborot-tahliliy faoliyat, modellash, individual qayta aloqa va refleksiyani qo‘llab-quvvatlaydi. Ularni samarali tatbiq etish TPACK tamoyillari, pedagogik nazorat, tanqidiy fikrlash hamda akademik halollik talablariga asoslanishi kerak. SI vositalarini pedagogning o‘rnini bosuvchi emas, balki ilmiy izlanishni takomillashtiruvchi yordamchi vosita sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Miao, F., Holmes, W., Huang, R., Zhang, H. AI and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO, 2021. 48 p.
2. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., Forcier, L. B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson, 2016.
3. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
4. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., Gouverneur, F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2019. Vol. 16. Article 39. DOI: 10.1186/s41239-019-0171-0.
5. Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, S. K. W., Qiao, M. S. Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. Computers and Education: Artificial Intelligence. 2021. Vol. 2. Article 100041. DOI: 10.1016/j.caeai.2021.100041.
6. Miao, F., Holmes, W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.
7. Mishra, P., Koehler, M. J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record. 2006. Vol. 108, No. 6. P. 1017–1054. DOI: 10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x.
8. Du Boulay, B. Artificial Intelligence as an Effective Classroom Assistant. IEEE Intelligent Systems. 2016. Vol. 31, No. 6. P. 76–81. DOI: 10.1109/MIS.2016.93.
9. Ruzimova, I. X. “Bo‘lajak o‘qituvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi”. // Inter education & global study 9 (1) (2024): 31-40.
10. Ahmadov Olimjon, and Oygul Saidova. «Ijtimoiy-tarixiy Tafakkurni Shakllantirish Kompetensiyasi». // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali: 676229.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA INTERFAOL METODLAR ASOSIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

G'affarova Dilfuza Shavkat qizi,

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

dilfuzagaffarova199312@gmail.com

Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar va interfaol metodlar asosida oliy ta'lim muassasalari talabalarining kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi raqamli ta'lim vositalari hamda interfaol pedagogik metodlarning didaktik imkoniyatlarini integratsiyalash asosida talabalarining kommunikativ faoliyatini takomillashtirishning metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik modellashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Maqolada raqamli texnologiyalarning axborot almashish, hamkorlikni tashkil etish, fikrni asoslash va natijalarni taqdim etishdagi imkoniyatlari hamda debat, case-study, hamkorlikdagi ta'lim va flipped classroom kabi interfaol metodlarning kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'rni asoslangan. Tadqiqot natijasida raqamli vositalar va interfaol metodlarni o'zaro uyg'unlashtirishga asoslangan metodik yondashuv taklif etilgan. Ushbu yondashuv talabalarining kommunikativ faolligini kuchaytirish, hamkorlikda ishlash, fikrini dalillash va o'zaro muloqot jarayonida faol ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar, oliy ta'lim, case-study, debat, hamkorlikdagi ta'lim, flipped classroom, kommunikativ faoliyat, pedagogik metodika.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

В статье рассматривается методика развития коммуникативных компетенций студентов высших образовательных учреждений на основе цифровых технологий и интерактивных методов. Цель исследования заключается в разработке методических основ совершенствования коммуникативной деятельности студентов посредством интеграции дидактических возможностей цифровых образовательных средств и интерактивных педагогических методов. В процессе исследования использовались методы анализа научно-педагогической литературы, сравнительного анализа, педагогического моделирования и обобщения. В статье обоснованы возможности цифровых технологий в организации обмена информацией, взаимодействия, аргументации собственной позиции и представления результатов, а также роль таких интерактивных методов, как дебаты, case-study, совместное обучение и flipped classroom, в развитии коммуникативных компетенций. В результате исследования предложен методический подход, основанный на интеграции цифровых средств и интерактивных методов. Предлагаемый подход способствует повышению коммуникативной активности студентов, развитию навыков сотрудничества, аргументированного выражения собственной позиции и активного участия в процессе взаимодействия.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, цифровые технологии, интерактивные методы, высшее образование, case-study, дебаты, совместное обучение, flipped classroom, коммуникативная деятельность, педагогическая методика.

DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS

This article examines a methodology for developing university students' communicative competencies through the integration of digital technologies and interactive teaching methods. The purpose of the study is to develop methodological foundations for improving students' communicative activity by combining the didactic potential of digital educational tools with interactive pedagogical methods. The research employs analysis of scientific and pedagogical literature, comparative analysis, pedagogical modelling, and generalization. The article substantiates the potential of digital technologies for information exchange, collaboration, argumentation, and the presentation of learning outcomes, as well as the role of interactive methods such as debate, case-based learning, collaborative learning, and the flipped classroom in developing communicative competencies. As a result, an integrated methodological approach combining

digital tools and interactive methods is proposed. The proposed approach is intended to enhance students' communicative engagement, collaborative skills, ability to present and justify ideas, and active participation in educational interaction.

Keywords: *communicative competence, digital technologies, interactive methods, higher education, case-based learning, debate, collaborative learning, flipped classroom, communicative activity, pedagogical methodology.*

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'limda talabalarni faqat kasbiy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish yetarli bo'lmay, ularda o'z fikrini aniq ifodalash, faol tinglash, hamkorlik qilish, fikrini dalillar asosida himoya qilish va muammoli vaziyatlarda samarali muloqotga kirishish kabi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi talabalarning axborot izlash, fikr almashish, hamkorlik qilish va o'quv natijalarini taqdim etish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarga asoslangan ta'lim dizaynlarining rivojlanishi talaba faolligi va o'zaro hamkorlikni kuchaytirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlar yaratishi ko'rsatilgan [1; 2]. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning dialogik ta'lim bilan uyg'unligi kommunikativ faoliyatni tashkil etish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi [4].

Biroq raqamli vositalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi o'z-o'zidan kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishini ta'minlamaydi. Buning uchun texnologiyalarni talabalarning faol muloqoti va hamkorligini rag'batlantiruvchi interfaol metodlar bilan maqsadli uyg'unlashtirish zarur. Xususan, problem-based, case-based va collaborative learning yondashuvlari talabalarning muammolarni birgalikda hal qilishi, fikr almashishi va kommunikativ faoliyatini kuchaytirish imkoniyatiga ega [6; 7; 8; 9; 10]. Flipped classroom modeli esa raqamli vositalardan foydalanib, auditoriya vaqtini muhokama va hamkorlikdagi faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi [11].

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar va interfaol metodlarning ko'plab imkoniyatlari alohida o'rganilgan bo'lsa-da, ularni kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy komponentlari bilan bog'lagan holda yagona metodik tizimga integratsiyalash masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotda raqamli texnologiyalar va interfaol metodlarni o'zaro uyg'unlashtirishga asoslangan metodik yondashuv taklif etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanishning metodik imkoniyatlarini aniqlashga yo'naltirilgan **kompleks metodologik yondashuv** asos qilib olindi. Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va texnologik yondashuvlarning o'zaro uyg'unligiga tayandi. Bunday yondashuv talabaning kommunikativ rivojlanishini faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish natijasi sifatida emas, balki ta'lim jarayonidagi faol muloqot, hamkorlik va mustaqil faoliyat bilan bog'liq dinamik jarayon sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida bir nechta o'zaro bog'liq metodlardan foydalanildi. **Nazariy metodlar** sifatida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, tizimlashtirish va umumlashtirishdan foydalanildi. Ushbu metodlar raqamli texnologiyalar, interfaol ta'lim va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga oid mavjud ilmiy qarashlarni aniqlash hamda ularning umumiy va farqli jihatlarini belgilash imkonini berdi.

Empirik metodlar tarkibida pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnomalar va ta'lim jarayonidagi talabalar faoliyatini tahlil qilish usullaridan foydalanish nazarda tutildi. Mazkur metodlar talabalar kommunikativ faoliyatining amaliy namoyon bo'lish shakllarini, jumladan, fikr almashish, guruhda ishlash, o'z nuqtayi nazarini asoslash va o'zaro muloqotga kirishish xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotda **pedagogik modellashtirish** metodi alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu metod asosida raqamli texnologiyalar va interfaol metodlarning funksional imkoniyatlari kommunikativ kompetensiyaning tegishli komponentlari bilan bog'landi. Bunda raqamli vositalar axborot bilan ishlash va kommunikatsiyani qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida, interfaol metodlar esa talabaning faol muloqoti, hamkorligi va fikrini asoslashini tashkil etuvchi pedagogik mexanizm sifatida qaraldi.

Metodik yondashuvni loyihalashda **debat, case-study, collaborative learning va flipped classroom** kabi metodlarning o'zaro to'ldiruvchi imkoniyatlaridan foydalanildi. Ularning tanlanishi har bir metodning kommunikativ faoliyatning muayyan jihatini faollashtirish imkoniyati bilan izohlanadi: debat – fikrni himoya qilish va dalillashni, case-study – muammoli vaziyatni tahlil qilishni, collaborative learning – hamkorlikdagi faoliyatni, flipped classroom esa mustaqil tayyorgarlik va auditoriyadagi faol muloqotning uyg'unligini ta'minlashga yo'naltiriladi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim jihati shundaki, raqamli texnologiyalar va interfaol metodlar **alohida vositalar yig'indisi sifatida emas, balki yagona pedagogik tizimning o'zaro bog'langan**

elementlari sifatida ko‘rib chiqildi. Shu asosda metodik jarayonni loyihalashda quyidagi ketma-ketlikka amal qilindi:

raqamli tayyorgarlik → muammoli topshiriq → hamkorlikdagi tahlil → kommunikativ taqdimot → o‘zaro baholash va refleksiya.

Mazkur ketma-ketlik tadqiqotning keyingi amaliy qismida raqamli texnologiyalar va interfaol metodlarning o‘quv mashg‘ulotlariga qanday integratsiyalanishini aniqlash uchun metodik asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda **qiyosiy tahlil, sifat jihatidan baholash va umumlashtirish** usullaridan foydalanish ko‘zda tutildi. Bunda asosiy e‘tibor talabalarning kommunikativ faoliyatidagi o‘zgarishlarni aniqlash, metodik yondashuvning amaliy imkoniyatlarini baholash va uning pedagogik samaradorligini asoslashga qaratiladi.

Interfaol metodlarni kommunikativ topshiriqlar bilan integratsiyalash. Talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish o‘quv jarayonini oddiy savol-javob shaklidan faol fikr almashish va hamkorlikdagi faoliyatga o‘tkazish imkonini beradi. Bunda metodning o‘zi emas, balki uning **qanday kommunikativ vazifa bilan biriktirilgani** hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli interfaol metodlarni tanlashda talabaning fikr bildirish, tinglash, savol berish, dalillash, kelishish yoki muqobil nuqtayi nazarni tahlil qilish faoliyatlari nazarda tutilishi lozim.

Debat metodi talabaning o‘z pozitsiyasini mustaqil shakllantirishi va uni mantiqiy dalillar yordamida himoya qilishiga yo‘naltiriladi. Bunda o‘qituvchi tayyor javobni baholash bilan cheklanmay, talabalarni qarama-qarshi fikrlarni tinglash, ularga munosabat bildirish va o‘z argumentlarini qayta ko‘rib chiqishga undaydi. Masalan, muayyan pedagogik muammo bo‘yicha ikki xil nuqtayi nazar berilib, talabalar guruhlariga ajratiladi. Har bir guruh o‘z pozitsiyasini asoslaydi, qarshi guruhning argumentlariga savollar beradi va yakunda umumiy xulosaga keladi. Shu tariqa bitta topshiriq doirasida **fikrni ifodalash, tinglash, savol berish va dalillash** faoliyatlari birlashadi.

Case-study metodida kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi real yoki shartli pedagogik vaziyatni birgalikda tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Talabalarga tayyor nazariy savol emas, balki bir nechta yechimga ega bo‘lgan vaziyat taqdim etiladi. Guruh a‘zolari vaziyat sabablarini aniqlaydi, muqobil yechimlarni muhokama qiladi va eng maqbul variantni tanlaydi. Muhimi, yakuniy javobning o‘zidan ko‘ra, **unga qanday kommunikativ jarayon orqali kelinishi** metodik jihatdan ahamiyatlidir. Bunda talaba o‘z fikrini asoslash bilan birga boshqalarning takliflarini tahlil qilish va umumiy qarorga kelish tajribasini egallaydi.

Collaborative learning esa kommunikativ topshiriqni individual emas, balki o‘zaro bog‘liq guruhiiy faoliyat sifatida tashkil etishga imkon beradi. Bunda har bir talabaga umumiy natijaga ta’sir qiladigan muayyan vazifa yuklanadi. Masalan, bir talaba muammoning nazariy jihatini, ikkinchisi amaliy yechimini, uchinchisi mavjud dalillarni, to‘rtinchisi esa yakuniy taqdimotni tayyorlashi mumkin. Keyinchalik ushbu qismlar birlashtirilib, yagona natija yaratiladi. Bunday tashkil etish talabaning nafaqat guruh bilan ishlashini, balki **o‘z vazifasi uchun javobgarlikni his qilishini** ham ta’minlaydi.

Flipped classroom metodida kommunikativ faoliyat ikki bosqichga ajratiladi. Birinchi bosqichda talaba o‘qituvchi tomonidan tavsiya etilgan raqamli materiallar asosida mustaqil tayyorgarlik ko‘radi. Ikkinchi bosqichda auditoriya vaqti tayyor ma’lumotni qayta tushuntirishga emas, balki muhokama, savol-javob, muammoli topshiriq va guruhiiy faoliyatga sarflanadi. Natijada auditoriya mashg‘uloti talabaning tayyor bilimni namoyish etishdan ko‘ra, uni **muloqot jarayonida qo‘llash va rivojlantirish** maydoniga aylanadi.

Mazkur metodlarning har biri kommunikativ faoliyatning turli jihatlarini kuchaytiradi. Buni quyidagicha ifodalash mumkin:

1-jadval. Interfaol metodlar asosida talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘nalishlari

Interfaol metod	Asosiy kommunikativ faoliyat	Kutiladigan rivojlanish
Debat	Fikr bildirish, dalillash, qarshi fikrga javob berish	Argumentatsiya va og‘zaki nutq
Case-study	Vaziyatni muhokama qilish, yechim taklif etish	Muammoli muloqot va qaror qabul qilish
Collaborative learning	Guruhiiy fikr almashish, vazifalarni muvofiqlashtirish	Hamkorlik va o‘zaro muloqot
Flipped classroom	Mustaqil tayyorgarlik, auditoriyada muhokama	Faol ishtirok va kommunikativ qo‘llash

Shunday qilib, interfaol metodlarni tanlashda ularning umumiy “faollashtiruvchi” xususiyatidan ko‘ra, **qaysi kommunikativ harakatni yuzaga keltirishi** asosiy mezon sifatida olinishi maqsadga muvofiq. Shu asosda bitta mashg‘ulotda bir nechta metodni tasodifiy qo‘shish emas, balki ularni o‘quv maqsadi va topshiriqning bosqichlariga muvofiq ketma-ket joylashtirish mumkin.

Masalan, mashg‘ulot **flipped classroom** asosida mustaqil tayyorgarlikdan boshlanib, **case-study** orqali muammoli vaziyatni tahlil qilishga, keyin **collaborative learning** orqali guruh yechim ishlab chiqishga va yakunda **debat** orqali turli yechimlarni himoya qilishga olib kelishi mumkin. Bunday ketma-ketlikda metodlar bir-birini takrorlamaydi, aksincha, talabaning kommunikativ faoliyatini bosqichma-bosqich murakkablashtiradi.

Demak, interfaol metodlarni integratsiyalashning metodik qiymati ularning sonida emas, balki **o‘zaro funksional bog‘langanligida** namoyon bo‘ladi. Aynan shu tamoyil asosida keyingi bosqichda raqamli texnologiyalar va interfaol metodlarni yagona tizimga birlashtiruvchi **takomillashtirilgan metodik modelni** ishlab chiqish mumkin.

Takomillashtirilgan metodik model. Talabalar kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik model ta‘lim mazmuni, pedagogik maqsad, raqamli vositalar, interfaol metodlar, kommunikativ topshiriqlar va baholash mexanizmlarining o‘zaro bog‘langan tizimi sifatida ishlab chiqildi. Modelni shakllantirishda asosiy e‘tibor alohida metod yoki texnologiyani qo‘llashga emas, balki ularning **yagona pedagogik jarayon doirasida izchil faoliyatga aylantirilishiga** qaratildi.

Taklif etilayotgan modelning o‘ziga xos jihati shundaki, unda talabaning kommunikativ rivojlanishi darsning yakuniy natijasi sifatida emas, balki butun o‘quv faoliyati davomida bosqichma-bosqich shakllanadigan jarayon sifatida qaraladi. Shu sababli model o‘zaro bog‘langan **maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy komponentlar** asosida quriladi.

Maqsadli komponent talabalarda kommunikativ kompetensiyaning asosiy ko‘rsatkichlarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Bunda talabaning o‘z fikrini aniq ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, savol berishi, fikrini dalillar bilan asoslay olishi, guruhda samarali ishlashi va muammoli vaziyatlarda muloqot orqali yechim ishlab chiqishi asosiy natijalar sifatida belgilanadi.

Mazmuniy komponent kommunikativ faoliyatni yuzaga keltiradigan o‘quv mazmunini tanlashni nazarda tutadi. Mazmun oddiy reproduktiv topshiriqlardan ko‘ra, talabaning fikrlashi va muloqotga kirishishini talab qiladigan muammoli savollar, amaliy vaziyatlar, munozarali masalalar va guruh yechim topshiriqlar asosida shakllantiriladi. Shu orqali o‘quv material kommunikativ faoliyat uchun pedagogik vositaga aylantiriladi.

Jarayonli komponent modelning asosiy amaliy qismini tashkil etadi. Unda ta‘lim faoliyati bir-birini to‘ldiruvchi bosqichlar asosida tashkil qilinadi:

1-bosqich – tayyorgarlik. Talaba mavzu bo‘yicha zarur axborot bilan mustaqil tanishadi, raqamli materiallarni o‘rganadi va muammoli topshiriqni bajarish uchun dastlabki fikrlarini shakllantiradi.

2-bosqich – muammoli-kommunikativ faoliyat. Talabalar kichik guruhlarda berilgan vaziyat yoki muammoni tahlil qiladilar. Bu bosqichda case-study va collaborative learning metodlaridan foydalanilib, turli fikrlarni taqqoslash va umumiy yechim ishlab chiqishga sharoit yaratiladi.

3-bosqich – argumentativ faoliyat. Guruhlar o‘z yechimlarini taqdim etadi va ularni dalillar bilan asoslaydi. Debat elementlari orqali talabalar muqobil qarashlarga munosabat bildiradi, savollarga javob beradi va o‘z pozitsiyasini himoya qiladi.

4-bosqich – refleksiv faoliyat. Talabalar bajarilgan kommunikativ faoliyatni tahlil qiladilar: qanday fikr bildirgani, guruhdagi hamkorligi, o‘z argumentlarini qay darajada asoslagani va qanday jihatlarni takomillashtirish zarurligini aniqlaydilar. Shu tariqa kommunikativ faoliyat oddiy topshiriq bajarish bilan yakunlanmay, o‘z-o‘zini baholash va rivojlantirish jarayoniga ulanadi.

Modelning ushbu bosqichlarida raqamli texnologiyalar va interfaol metodlar **bir xil vazifani takrorlamaydi**, balki turli funksiyalarni bajaradi. Raqamli vositalar axborot bilan ishlash, materiallarni tayyorlash, kommunikatsiyani qo‘llab-quvvatlash va natijalarni taqdim etish uchun xizmat qilsa, interfaol metodlar mazkur materiallar asosida faol muloqot, muhokama, hamkorlik va argumentatsiyani tashkil etadi.

Modelning yana bir muhim elementi – **pedagogik teskari aloqadir**. O‘qituvchi faqat yakuniy natijani baholamaydi, balki talabaning kommunikativ faoliyati jarayonini ham kuzatadi. Bunda fikrning aniqligi, argumentlarning asoslanganligi, tinglash va javob qaytarish sifati, guruhdagi ishtirok hamda hamkorlik darajasi hisobga olinadi. O‘zaro baholash va refleksiya orqali talaba ham o‘zining kommunikativ faoliyatini mustaqil tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Natijaviy komponent modelning yakuniy qismini tashkil etib, talabalarda kommunikativ kompetensiyaning rivojlanish darajasini baholashga xizmat qiladi. Natija faqat bilim hajmi bilan emas, balki

talabani real kommunikativ vaziyatlarda fikrini ifodalashi, dalillashi, boshqalarning fikrini tinglashi, hamkorlik qilishi va muammoni muloqot asosida hal eta olishi orqali aniqlanadi.

Shunday qilib, takomillashtirilgan metodik model “**tayyorgarlik → muammoli-kommunikativ faoliyat → argumentatsiya → refleksiya → natijani baholash**” mantiqiy ketma-ketligiga asoslanadi. Ushbu ketma-ketlikda har bir bosqich keyingisi uchun metodik shart yaratadi: tayyorgarlik muammoni anglashga, muammoli faoliyat fikrlar almashinuviga, argumentatsiya o‘z pozitsiyasini asoslashga, refleksiya esa erishilgan kommunikativ natijani anglash va takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur modelning asosiy metodik afzalligi shundaki, **kommunikativ kompetensiya alohida mashq orqali emas, balki o‘zaro bog‘langan o‘quv faoliyatlari tizimi orqali rivojlantiriladi**. Shu sababli modelni turli fanlarning mazmuniga moslashtirish va konkret o‘quv mashg‘ulotlari uchun amaliy topshiriqlar tizimiga aylantirish mumkin.

2-jadval. Talabalar kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan takomillashtirilgan metodik modelning tarkibiy tuzilishi

Bosqich	Maqsad	O‘qituvchi faoliyati	Talaba faoliyati	Kutiladigan kommunikativ natija
1.Tayyorlov	Talabani mavzu va kommunikativ topshiriqqa tayyorlash	Raqamli material, muammoli savol va yo‘naltiruvchi topshiriqlarni taqdim etadi	Axborotni mustaqil o‘rganadi, savollarni tahlil qiladi, dastlabki fikrini shakllantiradi	Axborotni anglash va fikrni dastlabki shakllantirish
2.Muammoli-kommunikativ faoliyat	Muammo yuzasidan hamkorlikdagi fikrlashni tashkil etish	Case-study va guruhviy topshiriqlarni tashkil etadi, muloqotni boshqaradi	Vaziyatni tahlil qiladi, fikr almashadi, savollar beradi va umumiy yechim ishlab chiqadi	Faol tinglash, muloqot va hamkorlik
3.Argumentativ faoliyat	Talabani o‘z pozitsiyasini asoslashni ta‘minlash	Debat yoki munozarani tashkil etadi, muqobil fikrlarni taqqoslashga yo‘naltiradi	O‘z fikrini dalillar bilan himoya qiladi, qarshi fikrlarni tinglaydi va ularga javob beradi	Fikrni aniq ifodalash, dalillash va munozara olib borish
4.Refleksiv faoliyat	Kommunikativ faoliyatni tahlil qilish va takomillashtirish	Teskari aloqa beradi, o‘zaro va o‘z-o‘zini baholashni tashkil etadi	O‘z ishtirokini baholaydi, kuchli va takomillashtirilishi lozim bo‘lgan jihatlarini aniqlaydi	O‘z kommunikativ faoliyatini anglash va takomillashtirish
5.Natijaviy-baholash	Rivojlangan kommunikativ kompetensiya darajasini aniqlash	Kommunikativ mezonlar asosida natijani baholaydi va tavsiyalar beradi	Yakuniy topshiriqni bajaradi, natijasini taqdim etadi va fikr-mulohazalarni hisobga oladi	Mustaqil, asoslangan va samarali kommunikativ faoliyat

Jadvaldan ko‘rinadiki, takomillashtirilgan metodik modelning har bir bosqichi talabani kommunikativ faoliyatini bosqichma-bosqich murakkablashtirishga yo‘naltirilgan. Tayyorlov bosqichida dastlabki fikr shakllantirilsa, muammoli-kommunikativ faoliyatda hamkorlik va fikr almashish, argumentativ bosqichda dalillash, refleksiv bosqichda esa o‘z faoliyatini tahlil qilish amalga oshiriladi. Natijaviy-baholash bosqichi barcha faoliyatlarning yakuniy kommunikativ natijasini aniqlashga xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama. Taklif etilgan metodik yondashuvning tahlili shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda raqamli texnologiya va interfaol metodlarning funksional jihatdan uyg‘unlashtirilishi talabani o‘quv faoliyatidagi ishtirokini faollashtirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Ayniqsa, topshiriqlarning mustaqil tayyorgarlikdan muammoli vaziyatni tahlil qilish, fikrni dalillash va refleksiyagacha izchil tashkil etilishi kommunikativ faoliyatning uzluksizligini ta‘minlaydi. Bunda talaba tayyor axborotni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, uni tahlil qilish, boshqalar bilan muhokama qilish va shaxsiy xulosasini shakllantirish jarayoniga jalb etiladi.

Modelning amaliy qo‘llanishi kommunikativ kompetensiyani bir nechta o‘zaro bog‘liq jihatlarini bir vaqtning o‘zida rivojlantirish imkonini beradi. Xususan, guruhviy topshiriqlar hamkorlik va tinglashni, debat

elementlari fikrni asoslash va qarama-qarshi nuqtayi nazarga munosabat bildirishni, refleksiya esa oʻz kommunikativ faoliyatini baholashni kuchaytiradi. Shu jihatdan modelning samaradorligi alohida metodlardan foydalanish bilan emas, balki ularning **yagona faoliyat zanjirida bir-birini toʻldirishi** bilan izohlanadi. Bu natija kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni faqat nutqiy mashqlar bilan cheklamasdan, uni real oʻquv va muammoli vaziyatlardagi faoliyat bilan bogʻlash zarurligini koʻrsatadi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijasida innovatsion taʼlim muhitida talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va interfaol pedagogik metodlarni integratsiyalashga asoslangan metodik yondashuv ishlab chiqildi. Tadqiqotda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish alohida metodlardan foydalanish bilan emas, balki mustaqil tayyorgarlik, muammoli faoliyat, hamkorlik, argumentatsiya va refleksiyaning oʻzaro bogʻlash orqali tashkil etilishi asoslandi.

Taklif etilgan metodik modelning asosini **tayyorgarlik → muammoli-kommunikativ faoliyat → argumentatsiya → refleksiya → baholash** ketma-ketligi tashkil etadi. Ushbu tizim talabaning fikrini aniq ifodalashi, faol tinglashi, dalillar asosida oʻz pozitsiyasini himoya qilishi, guruhda hamkorlik qilishi va oʻz kommunikativ faoliyatini tahlil qilishi uchun yaxlit pedagogik sharoit yaratadi. Modelning muhim jihati uning turli fanlar mazmuniga moslashtirilishi va raqamli vositalar hamda interfaol metodlarning funksional imkoniyatlarini yagona metodik tizimda birlashtira olishidadir.

Shunday qilib, tadqiqotda taklif etilgan yondashuv innovatsion taʼlim muhitida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy-metodik asoslarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Mazkur modelning samaradorligini yanada chuqur asoslash uchun keyingi tadqiqotlarda tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, kommunikativ kompetensiyaning mezon va koʻrsatkichlarini aniqlash hamda olingan natijalarni qiyosiy-statistik tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Choi-Lundberg D. L., Butler-Henderson K., Harman K., Crawford J. A systematic review of digital innovations in technology-enhanced learning designs in higher education // *Australasian Journal of Educational Technology*. – 2023. – Vol. 39, No. 3. – P. 133–162. – DOI: 10.14742/ajet.7615.
2. Nkomo L. M., Daniel B. K., Butson R. S. Synthesis of student engagement with digital technologies: a systematic review of the literature // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. – 2021. – Vol. 18. – Art. 34. – DOI: 10.1186/s41239-021-00270-1.
3. Zhao Y., Pinto Llorente A. M., Sánchez Gómez M. C. Digital competence in higher education research: A systematic literature review // *Computers & Education*. – 2021. – Vol. 168. – Art. 104212. – DOI: 10.1016/j.compedu.2021.104212.
4. Major L., Warwick P., Rasmussen I., Ludvigsen S., Cook V. Classroom dialogue and digital technologies: A scoping review // *Education and Information Technologies*. – 2018. – Vol. 23, No. 5. – P. 1995–2028. – DOI: 10.1007/s10639-018-9701-y.
5. Cherbonnier A., Hémon B., Michinov N., Jamet E., Michinov E. Collaborative Skills Training Using Digital Tools: A Systematic Literature Review // *International Journal of Human-Computer Interaction*. – 2025. – Vol. 41, No. 7. – P. 4155–4173. – DOI: 10.1080/10447318.2024.2348227.
6. Schürmann V., Marquardt N., Bodemer D. Conceptualization and Measurement of Peer Collaboration in Higher Education: A Systematic Review // *Small Group Research*. – 2024. – Vol. 55, No. 1. – DOI: 10.1177/10464964231200191.
7. Li Y., Wang X., Zhu X.-R., Zhu Y.-X., Sun J. Effectiveness of problem-based learning on the professional communication competencies of nursing students and nurses: A systematic review // *Nurse Education in Practice*. – 2019. – Vol. 37. – P. 45–55. – DOI: 10.1016/j.nepr.2019.04.015.
8. Yoo M.-S., Park H.-R. Effects of case-based learning on communication skills, problem-solving ability, and learning motivation in nursing students // *Nursing & Health Sciences*. – 2015. – Vol. 17, No. 2. – P. 166–172. – DOI: 10.1111/nhs.12151.
9. Zou Y., Xie W., Huang H., Liu D., Zhou Q., Yi Q., Tong X., Mao P. The effects of case-based, problem-based, and team-based learning on nursing students’ problem-solving, self-directed learning, and communication skills: A systematic review and meta-analysis // *BMC Medical Education*. – 2026. – Vol. 26. – Art. 270. – DOI: 10.1186/s12909-026-08602-3.
10. Johnson D. W., Johnson R. T., Smith K. A. Cooperative learning: Improving university instruction by basing practice on validated theory // *Journal on Excellence in College Teaching*. – 2014. – Vol. 25, No. 3–4. – P. 85–118.
11. Baig M. I., Yadegaridehkordi E. Flipped classroom in higher education: a systematic literature review and research challenges // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. – 2023. – Vol. 20. – Art. 61. – DOI: 10.1186/s41239-023-00430-5.

MA’NAVIYAT VA TARBIYA

ABU HOMID G‘AZZOLIY TA’LIMOTIDA ILM O‘RGANISH ODOBI VA SHOGIRD SHAXSINI KAMOL TOPTIRISH MASALALARI

Bobamirzayev Abdulaziz Abdulxamitovich,

Namangan davlat pedagogika instituti
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Mazkur maqolada Abu Homid G‘azzoliyning “Ihyou ulumid-din” asari, xususan, “Kitob ul-ilm” qismida bayon etilgan ilm o‘rganish odobi va shogird shaxsini kamol toptirishga doir qarashlar falsafiy-pedagogik, axloqiy va epistemologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilmning ma’naviy maqomi, niyatning bilish jarayoniga ta’siri, qalb pokligi, ustoz-shogird munosabatining axloqiy tabiati, bilimlarni bosqichma-bosqich egallash, ilmni amal bilan tasdiqlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish masalalari yagona kamolot modeli doirasida yoritiladi. Manbashunoslik, germeneytik tahlil, tarixiy-qiyosiy yondashuv, konseptual rekonstruksiya va falsafiy umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan. Tahlil natijasida G‘azzoliy ta’lim konsepsiyasida bilimning haqiqiy qiymati uning inson xulqi, irodasi va ijtimoiy mas’uliyatida namoyon bo‘lishi bilan o‘lchanishi, shogird kamoloti esa ma’naviy-maqсадli, kognitiv-didaktik, irodaviy-amaliy va ijtimoiy-axloqiy darajalar birligida yuzaga kelishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: Abu Homid G‘azzoliy, “Ihyou ulumid-din”, “Kitob ul-ilm”, ilm odobi, shogird, ustoz, qalb tarbiyasi, niyat, bilim va amal birligi, axloqiy kamolot, ta’lim falsafasi.

ЭТИКА ПОЛУЧЕНИЯ ЗНАНИЙ И ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА В УЧЕНИИ АБУ ХАМИДА АЛЬ-ГАЗАЛИ

В данной статье с философско-педагогической, этической и эпистемологической точек зрения анализируются взгляды Абу Хамида аль-Газали на этику приобретения знаний и совершенствование личности ученика, изложенные в труде «Ихйа улюм ад-дин», в частности в разделе «Книга знания». В исследовании в рамках единой модели совершенствования рассматриваются духовный статус знания, влияние намерения на познавательный процесс, чистота сердца, нравственная природа отношений наставника и ученика, последовательное освоение знаний, подтверждение знания практической деятельностью и самоконтроль. Используются методы источниковедческого, герменевтического и историко-сравнительного анализа, концептуальной реконструкции и философского обобщения. В результате анализа обосновано, что в образовательной концепции аль-Газали истинная ценность знания определяется его проявлением в поведении, воле и социальной ответственности человека, а совершенствование личности ученика осуществляется в единстве духовно-целевого, когнитивно-дидактического, волевого-практического и социально-нравственного уровней.

Ключевые слова: Абу Хамид аль-Газали, «Ихйа улюм ад-дин», этика знания, ученик, наставник, намерение, знание и действие, нравственное совершенствование, философия образования.

THE ETHICS OF ACQUIRING KNOWLEDGE AND THE FORMATION OF THE STUDENT’S PERSONALITY IN ABU HAMID AL-GHAZALI’S TEACHING

This article provides a philosophical, pedagogical, ethical, and epistemological analysis of Abu Hamid al-Ghazali’s views on the ethics of acquiring knowledge and the development of the student’s personality, as presented in *Ihya’ ‘Ulum al-Din*, particularly in the section entitled *The Book of Knowledge*. The study examines the spiritual status of knowledge, the influence of intention on the cognitive process, purity of the heart, the ethical nature of teacher–student relations, the gradual acquisition of knowledge, the confirmation of knowledge through practice, and self-control within an integrated model of human development. The research employs source analysis, hermeneutic interpretation, a historical-comparative approach, conceptual reconstruction, and philosophical generalization. The findings demonstrate that, in al-Ghazali’s educational conception, the true value of knowledge is measured by its manifestation in human

conduct, will, and social responsibility, while the development of the student's personality emerges through the unity of spiritual-purposeful, cognitive-didactic, volitional-practical, and socio-ethical dimensions.

Keywords: Abu Hamid al-Ghazali, *Ihya' 'Ulum al-Din*, ethics of knowledge, student, teacher, intention, knowledge and action, moral development, philosophy of education.

Kirish. Ta'lim tarixida ilmni egallash masalasi ko'pincha bilimning mazmuni, uning manbalari va uzatish usullari bilan bog'liq holda o'rganilgan. Biroq ilmning inson shaxsiga qanday ta'sir ko'rsatishi, bilimning axloqiy maqsadga xizmat qilishi va o'rganish jarayonida shogirdning ichki dunyosi qay tarzda o'zgarishi masalasi Sharq tafakkurida alohida nazariy yo'nalish sifatida shakllangan. Bu an'anada ta'lim faqat ma'lumot berish jarayoni emas, balki insonning aqliy, axloqiy, ruhiy va ijtimoiy qiyofasini mukammallashtirishga qaratilgan kamolot yo'li deb qaralgan.

Bugungi kunda bilimga kirish imkoniyatlarining keskin kengayishi, raqamli axborot oqimining tezlashishi va ta'limning natijadorligini ko'proq miqdoriy ko'rsatkichlar bilan baholash tendensiyasi ilmning ma'naviy mazmuni masalasini yana dolzarb qilib qo'ymoqda. Axborotning ko'pligi har doim ham tafakkurning teranligi, xulqning mas'uliyatligi yoki shaxsning axloqiy yetukligini ta'minlamaydi. Aksincha, bilimni shaxsiy ustunlik, mansab, moddiy manfaat yoki raqobat vositasi sifatida qabul qilish o'rganish faoliyatining ichki maqsadini zaiflashtirishi mumkin. Shu jihatdan o'rta asr musulmon mutafakkirlarining ilm va odobni bir butun hodisa sifatida talqin qilgan qarashlari zamonaviy pedagogika uchun ham muhim nazariy manba hisoblanadi.

Abu Homid Muhammad ibn Muhammad al-G'azzoliy islom falsafasi, kalom, axloqshunoslik, tasavvuf va pedagogik tafakkur tarixida inson kamoloti masalasini eng chuqur va tizimli yoritgan mutafakkirlardan biridir. Uning “*Ihyo ulumid-din*” asari diniy ilmlarni qayta jonlantirish maqsadida yaratilgan bo'lsa-da, mazmunan u insonning bilishi, ishonchi, axloqi, ruhiy holati va kundalik amaliyoti o'rtasidagi munosabatni tahlil qiluvchi katta falsafiy-antropologik tizimdir. Asarning “*Kitob ul-ilm*” qismida ilmning fazilati, bilim olish va o'rgatish odobi, ilm turlarining maqomi, olim va shogirdning vazifalari, ilmning ma'naviy xavflari hamda haqiqiy olimning mezonlari yoritilgan [1].

G'azzoliyda ilm o'z-o'zicha neytral hodisa emas. Uning qiymati ilm egasining maqsadi, undan foydalanish yo'li va bilimning xulqqa ta'siri bilan belgilanadi. Shuning uchun bir xil bilim bir kishida kamolot, boshqasida esa kibr, manfaatparastlik yoki hukmronlik istagini kuchaytirishi mumkin. Bu qarash bilimning axloqiy kontekstdan tashqarida baholab bo'lmazligini ko'rsatadi. Mutafakkir nazarida ilmning eng muhim mezoni insonni haqiqatga, ichki poklikka va mas'uliyatli amaliyotga yaqinlashtirishidir.

Ilm o'rganish odobi G'azzoliyda tashqi muomala qoidalarining yig'indisi sifatida emas, balki bilish faoliyatining ichki me'yorlari sifatida namoyon bo'ladi. Niyatning to'g'riligi, qalbning zararli sifatlaridan xalos bo'lish, ustozga hurmat, o'rganishda sabr, bilimlarni ketma-ket egallash, tushunmagan masalada shoshilmaslik, boshqa fanlarni kamsitmaslik va bilimni amal bilan tasdiqlash ushbu odobning o'zaro bog'liq jihatlaridir. Mazkur talablar shogirdni faqat intizomli tinglovchi emas, balki o'zini ongli ravishda tarbiyalaydigan faol subyektga aylantiradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda G'azzoliyning ustoz-shogird munosabatlari, ilmning axloqiy qiymati, qalb tarbiyasi va bilimning amaliy natijasi haqidagi qarashlari turli jihatlardan o'rganilgan [2]. Shunga qaramay, ilm o'rganish odobini shogird shaxsining ma'naviy-maqsadli, kognitiv, irodaviy va ijtimoiy o'zgarishini birlashtiruvchi yaxlit pedagogik mexanizm sifatida tizimli talqin qilish hali ham muhim tadqiqot vazifasi bo'lib qolmoqda.

Maqolaning maqsadi Abu Homid G'azzoliy ta'limotida ilm o'rganish odobining falsafiy-pedagogik mazmunini chuqur ochib berish va uning shogird shaxsini kamol toptirishdagi funksional o'rnini asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq ravishda ilmning ma'naviy maqomi, niyatning bilishdagi roli, qalb tarbiyasi, ustoz-shogird munosabatining axloqiy mexanizmi, bilimlarni egallash tartibi, ilm va amal birligi, o'z-o'zini nazorat qilish hamda mazkur qarashlarning zamonaviy ta'lim uchun metodologik ahamiyati tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-manbashunoslik xarakteriga ega bo'lib, asosiy manba sifatida Abu Homid G'azzoliyning “*Ihyo ulumid-din*” asaridagi “*Kitob ul-ilm*” qismi qabul qilindi. Mazkur manbada ilm, niyat, qalb, amal, ustoz, shogird va kamolot tushunchalarining o'zaro bog'lanishi mazmuniy birliklar asosida tahlil qilindi.

Germenevtik yondashuv G'azzoliy matnida qo'llangan tushunchalarning tarixiy va ma'naviy kontekstini ochishga xizmat qildi. Konseptual rekonstruksiya yordamida mutafakkirning ilm o'rganish odobiga oid qarashlari alohida qoidalar emas, balki ichki mantiqqa ega pedagogik tizim sifatida qayta tiklandi. Tarixiy-qiyosiy yondashuv G'azzoliy qarashlarini o'rta asr musulmon ilmiy muhiti va zamonaviy ta'lim nazariyalari bilan ehtiyotkorlik asosida qiyoslash imkonini berdi.

Tadqiqotda mazmuniy tahlil, kategoriyalarni aniqlashtirish, sababiy bog‘lanishlarni izohlash, falsafiy umumlashtirish va pedagogik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Manbani zamonaviy tushunchalarga mexanik moslashtirishdan saqlanish maqsadida har bir g‘oya avvalo o‘z tarixiy kontekstida talqin qilindi, so‘ng uning zamonaviy pedagogik ahamiyati aniqlandi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. G‘azzoliy ta’limotida ilm insonning borliq, o‘zlik va ma’naviy mas’uliyat haqidagi anglashini kengaytiruvchi kuchdir. Biroq bu kuchning kamolotga xizmat qilishi ilmning qanday niyat bilan egallanishiga bog‘liq. Mutaakkir ilmni qalbning ibodati sifatida ko‘radi va shogirdning ilk vazifasini ichki dunyoni zararli sifatlar, xususan, kibr, hasad, riyo va manfaatparastlikdan tozalash bilan bog‘laydi [9]. Bu g‘oya bilim olish jarayonining psixologik va axloqiy shartlari bir-biridan ajralmasligini ko‘rsatadi.

Qalbnı poklash bilish qobiliyatini rad etish yoki aqlni cheklash emas. Aksincha, u tafakkurning xolis ishlashi uchun axloqiy sharoit yaratadi. Shaxsning oldindan shakllangan manfaatları, kibrli pozitsiyasi yoki boshqalarnı yengish istagi dalillarnı xolis baholashga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu ma’noda qalb tarbiyasi G‘azzoliyda epistemik xolislikning ma’naviy asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Niyatning to‘g‘riligi bilimning mazmunini emas, uning shaxsiy ma’nosini o‘zgartiradi. Bir xil fan yoki bir xil matn turli shogirdlarda turlicha axloqiy natija berishi mumkin. Ilm haqiqatni anglash, o‘zini tuzatish va jamiyatga foyda yetkazish maqsadida o‘rganilganda ichki mas’uliyatni kuchaytiradi. Faqat tashqi natijaga qaratilganda esa o‘qish formal vazifaga aylanadi. G‘azzoliy shogirdning diqqatini tarqatuvchi omillarnı kamaytirish, vaqtnı qadrlash va o‘rganish maqsadiga jiddiy kirishishni talab qiladi. Bu talab dunyoviy hayotdan to‘liq chekinish emas, balki maqsadlar iyerarxiyasini to‘g‘ri belgilashdir. O‘rganish jarayonida ko‘p sonli va o‘zaro zid istaklar kognitiv resurslarnı bo‘lib yuboradi. Shuning uchun ilm talabida sabr, izchillik va intizom shogirdning ichki erkinligini mustahkamlaydi.

Intelktual kamtarlik shogirdni fikrsiz itoatkorlikka emas, dalilga ochiqlikka olib keladi. U o‘z qarashlarini mutlaq haqiqat deb bilmaslik, xatoni tan olish va yangi bilim asosida pozitsiyani o‘zgartira olish qobiliyatidir. G‘azzoliy ta’limotida ustozning yo‘l-yo‘riqlari shogirdning mustaqil fikrlashini bekor qilmaydi, balki uni tartibli va mas’uliyatli fikrlashga tayyorlaydi.

Ustozning axloqiy qiyofasi ham shogird kamolotining hal qiluvchi omili hisoblanadi. G‘azzoliy ustozdan mehribonlik, beg‘arazlik, shogirdning darajasini hisobga olish va o‘z amalida namuna bo‘lishni talab qiladi [3]. Ustozning so‘zi va amali o‘rtasidagi ziddiyat shogirdning bilimga bo‘lgan ishonchini susaytiradi. Shuning uchun ta’lim samaradorligi faqat metodik mahorat emas, axloqiy yaxlitlik bilan ham belgilanadi.

Shogirdning tayyorgarlik darajasiga mos ta’lim berish G‘azzoliy pedagogikasining muhim tamoyillaridan biridir. Ustoz murakkab haqiqatlarnı shogirdning aqliy va ruhiy tayyorgarligini hisobga olmasdan ochib bermasligi kerak. Bu talab bilimni yashirish emas, balki uning o‘zlashtirilish shartlarini inobatga olishni anglatadi. Bilimning vaqtidan oldin yoki tayyorgarliksiz berilishi tushunmovchilik, rad etish yoki noto‘g‘ri xulosa chiqarishga sabab bo‘lishi mumkin.

Fanlarning iyerarxiyasini belgilash ham G‘azzoliy ta’limotining muhim jihatidir. U barcha bilimlarnı bir xil maqomda ko‘rmaydi, balki insonning individual va ijtimoiy ehtiyojlariga, ma’naviy maqsadiga va amaliy foydasiga ko‘ra baholaydi. Biroq bu tasnif ayrim fanlarnı mutlaqo inkor etish emas. Shogird o‘zi chuqur bilmagan sohani mensimasligi, fan haqida uning ayrim vakillariga qarab xulosa chiqarmasligi kerak.

Boshqa fanlarga nisbatan adolatli munosabat ilmiy xolislikning muhim belgisi hisoblanadi. Ilm sohalarini oldindan rad etish yoki ularni shaxsiy moyillik asosida qadrsizlantirish bilish imkoniyatini toraytiradi. G‘azzoliy shogirdan har bir fanning maqsadi va chegarasini tushunishni, so‘ng uning qiymatini baholashni talab qiladi. Bu talab fanlararo muloqot va epistemik bag‘rikenglik uchun muhim nazariy asos bo‘la oladi.

Ilm va amal birligi G‘azzoliy pedagogikasining markaziy tamoyilidir. Bilim inson xulqida, qarorlarida va boshqalarga munosabatida namoyon bo‘lmasa, u kamolotga olib kelmaydi. Amal bilimning tashqi qo‘shimchasi emas, uning haqiqiy o‘zlashtirilganligini ko‘rsatuvchi mezonidir. Inson axloq haqidagi qoidalarnı yod bilishi mumkin, biroq ularni kundalik hayotda qo‘llamasa, mazkur bilim shaxsiy sifatga aylanmaydi.

Bilimning amalda namoyon bo‘lishi uning hayotiy verifikatsiyasi sifatida qaralishi mumkin. Nazariy tushuncha faoliyatda sinovdan o‘tadi, xulq orqali mustahkamlanadi va barqaror odatga aylanadi. Shu bois G‘azzoliyda haqiqiy olimning belgisi ko‘p gapirish yoki bahsda ustun kelish emas, balki bilimning uning kamtarligi, mas’uliyati va foydali amallarida ko‘rinishidir [4].

G‘azzoliyda shogird kamoloti individual ichki holat bilan cheklanmaydi. Ilmning natijasi insonning jamiyatga, oilaga, kasbiy faoliyatga va zaif guruhlariga munosabatida ham namoyon bo‘lishi kerak. Haqiqiy

bilim boshqalarga zarar yetkazish yoki ulardan ustunlik qilish emas, adolat, rahm-shafqat va ijtimoiy foydani kuchaytirishga xizmat qiladi.

G‘azzoliy bilimning xavflarini ham chuqur tahlil qiladi. Ilm egasining o‘zini boshqalardan ustun ko‘rishi, omma oldida obro‘ orttirishga intilishi, bahs va munozarani haqiqat uchun emas, g‘alaba uchun olib borishi ilmning ichki maqsadini buzadi. Bu holatni mutafakkir ilmning ma‘naviy kasalligi sifatida baholaydi. Ilmning bunday xavflarini anglash zamonaviy akademik muhit uchun ham dolzarbdir. Ilmiy unvon, reyting, nashrlar soni yoki tashqi e‘tirof haqiqiy ilmiy mas‘uliyatdan ustun qo‘yilganda, tadqiqot formal natijaga yo‘naladi. Plagiat, ma‘lumotni soxtalashtirish va sun‘iy iqtiboslar kabi holatlar bilimning axloqiy maqsadidan uzilishning zamonaviy ko‘rinishlari hisoblanadi.

G‘azzoliy ta‘limoti akademik halollikni faqat ma‘muriy qoidalar bilan emas, ichki niyat va vijdoniy nazorat bilan mustahkamlash kerakligini ko‘rsatadi. Shogird ilmni haqiqatga sadoqat sifatida qabul qilganda, manbaga hurmat, dalilning aniqligi va o‘z fikrining chegaralarini ko‘rsatish tabiiy ilmiy odobga aylanadi.

Bu yondashuv shogirdning qadr-qimmatini saqlash va uning ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Shogird o‘zini kamsitilgan obyekt emas, kamolot yo‘lida qo‘llab-quvvatlanayotgan shaxs sifatida his qilganda, u o‘z xatolarini tan olish va tuzatishga ko‘proq tayyor bo‘ladi. G‘azzoliy ta‘limotida intizom tashqi nazoratga ko‘r-ko‘rona bo‘ysunish emas, o‘zini boshqarish qobiliyatini shakllantirishdir. Ustozning tashqi nazorati vaqt o‘tishi bilan shogirdning ichki nazoratiga aylanishi kerak. Bu jarayon shogirdni mustaqil, mas‘uliyatli va o‘z qarorlarining oqibatini anglaydigan shaxsga aylantiradi.

Zamonaviy tezkor axborot muhitida sabrning pedagogik ahamiyati yanada ortmoqda. Qisqa mazmun, tayyor javob va tezkor natijaga o‘rganish chuqur o‘qish, manbalarni qiyoslash va murakkab g‘oyani uzoq vaqt davomida tahlil qilish qobiliyatini susaytirishi mumkin. G‘azzoliy ta‘limotidagi sabr va izchillik bu muammoga qarshi ma‘naviy-kognitiv tayanch sifatida namoyon bo‘ladi.

Mutafakkirning ilm va qalb munosabatiga doir qarashlari bilimning faqat mantiqiy yoki xotiraviy jarayon emasligini ko‘rsatadi. Inson nimani muhim deb bilishi, qaysi haqiqatni qabul qilishi va bilimdan qanday foydalanishi uning qadriyatlari bilan belgilanadi. Shu sababli ta‘lim qadriyatlardan xoli bo‘lishi mumkin emas.

G‘azzoliyda qadriyatlar tashqi targ‘ibot shaklida emas, shaxsning ilmiy faoliyatiga singdirilgan ichki mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Haqiqatga sadoqat, kamtarlik, manfaatdan xoli izlanish va boshqalarga foyda yetkazish bilimning axloqiy mezonlarini tashkil etadi. Shogird kamolotini G‘azzoliy qarashlari asosida to‘rt o‘zaro bog‘liq darajada tushuntirish mumkin. Birinchi daraja ma‘naviy-maqсадli bo‘lib, unda niyat, qadriyat va ilmning maqsadi tartibga solinadi. Ikkinchi daraja kognitiv-didaktik bo‘lib, bilimni izchil, chuqur va xolis o‘zlashtirishni qamrab oladi.

Uchinchi daraja irodaviy-amaliy bo‘lib, bilimning harakat, xulq va barqaror odatga aylanishini anglatadi. To‘rtinchi daraja ijtimoiy-axloqiy bo‘lib, ilmning jamiyatga foyda, adolat va mas‘uliyat shaklida namoyon bo‘lishini ta‘minlaydi. Bu darajalar alohida emas, balki bir-birini shartlovchi yaxlit kamolot tizimidir.

Ushbu modelda niyat yo‘nalishni, qalb tarbiyasi ichki tayyorgarlikni, ustoz rahbarligi rivojlanish tartibini, bilimlarni bosqichma-bosqich egallash kognitiv tuzilmani, amal esa o‘zlashtirish natijasini belgilaydi. O‘z-o‘zini nazorat qilish esa barcha bosqichlarni birlashtiruvchi refleksiv mexanizm vazifasini bajaradi.

Bunday talqin G‘azzoliy qarashlarining zamonaviy ta‘limdagi universal jihatlarini ochadi. Shu bilan birga, uning diniy-falsafiy konteksti e‘tibordan chetda qolmasligi kerak. Mutafakkir uchun inson kamoloti faqat dunyoviy muvaffaqiyat emas, ma‘naviy mas‘uliyat va oliy maqsad bilan bog‘liq jarayondir.

Muhokama. G‘azzoliy ta‘limotining tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilm o‘rganish odobi bilim olishning tashqi tartib-qoidalaridan ko‘ra kengroq mazmunga ega. U ta‘limning maqsadi, shogirdning ichki motivi, bilimni egallash usuli va natijani axloqiy mezon asosida birlashtiradi. Shuning uchun odobni faqat ustoz oldida sukut saqlash yoki muomala madaniyati bilan chegaralash mutafakkir qarashlarining falsafiy chuqurligini kamaytiradi. G‘azzoliy modeli shogirdni passiv qabul qiluvchi emas, o‘z niyati va xulqini faol boshqaruvchi subyekt sifatida ko‘radi. Ustozning rahbarligi shogirdning mustaqilligini bekor qilmaydi, balki uni mas‘uliyatli mustaqillikka tayyorlaydi. Bu jihat zamonaviy pedagogikadagi subyektlik, refleksiya va o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganish konsepsiyalari bilan mazmuniy yaqinlikka ega.

Mutafakkirning aql va ma‘naviyat munosabati haqidagi qarashlari ham muhimdir. G‘azzoliy aqlni inkor etmaydi; u aqlning axloqiy maqsaddan uzilib qolish xavfini ko‘rsatadi. Aql dalil va xulosani shakllantiradi, axloqiy yo‘nalish esa bu bilimning qaysi maqsadga xizmat qilishini belgilaydi [7].

G‘azzoliy qarashlarining kuchli tomoni insonni alohida qobiliyatlar yig‘indisi emas, qalb, aql, iroda va ijtimoiy munosabatlari birligidagi yaxlit shaxs sifatida ko‘rishidir. Shu bilan birga, bu merosni zamonaviy ta‘limga tatbiq etishda tarixiy-kritik yondashuv zarur. O‘rta asr diniy va ijtimoiy muhitiga xos tushunchalar

zamonaviy sharoitga mos ma'noda qayta sharhlanishi kerak. Ilm o'rganish odobining zamonaviy ahamiyati akademik halollik, ustozning kasbiy etikasi, talabaning ichki motivatsiyasi, manbaga mas'uliyatli munosabat va bilimni amaliy faoliyat bilan bog'lashda namoyon bo'ladi. G'azzoliyda bu jihatlar tashqi nazorat orqali emas, ichki e'tiqod va vijdoniy mas'uliyat orqali mustahkamlanadi.

Shu asosda ta'lim jarayonida faqat bilim natijasini emas, shogirdning bilimga munosabati, dalildan foydalanish madaniyati, o'z xatosini tan olishi, amaliy mas'uliyati va ijtimoiy foydasini ham baholash maqsadga muvofiq. Bu yondashuv bilim, axloq va faoliyatni birlashtiruvchi yaxlit baholash modelini talab qiladi.

Xulosa. Abu Homid G'azzoliyning “Ihyou ulumid-din” asarida ilm o'rganish odobi shogird shaxsini kamol toptirishning fundamental va tizimli sharti sifatida talqin qilingan. Mutafakkir uchun ilmning haqiqiy qiymati ma'lumotning ko'pligi bilan emas, uning inson niyati, qalbi, irodasi, xulqi va ijtimoiy mas'uliyatida yuzaga keltirgan o'zgarishlari bilan belgilanadi.

G'azzoliy ta'limotida shogird kamoloti qalbni zararli sifatlardan tozalash, ilmni xolis maqsadda o'rganish, o'rganish jarayoniga sabr va intizom bilan kirishish, ustozning ilmiy-axloqiy rahbarligini qabul qilish, bilimlarni bosqichma-bosqich egallash, fanlarga xolis munosabatda bo'lish, bilimni amal bilan tasdiqlash va o'z-o'zini muntazam nazorat qilish orqali ro'yobga chiqadi. Tadqiqot natijasida ilm odobi ma'naviy-maqsadli, kognitiv-didaktik, irodaviy-amaliy va ijtimoiy-axloqiy darajalardan iborat integrativ pedagogik mexanizm sifatida asoslandi. Mazkur mexanizmni niyat o'rganishning yo'nalishini, qalb tarbiyasi ichki tayyorgarlikni, ustoz rahbarligi rivojlanishning tartibini, bilimlarni izchil egallash kognitiv barqarorlikni, amal esa bilimning shaxsiy sifatga aylanishini ta'minlaydi.

G'azzoliy merosining zamonaviy ahamiyati ta'lim mazmuniga axloqiy maqsadni qaytarish, akademik halollikni ichki mas'uliyat bilan mustahkamlash, ustozning shaxsiy namunasi va etik mas'uliyatini kuchaytirish, talabalarda refleksiya va intellektual kamtarlikni rivojlantirish hamda bilimni real va foydali faoliyat bilan bog'lash imkoniyatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda G'azzoliyning ilm o'rganish odobiga doir qarashlari faqat tarixiy-falsafiy meros emas, balki ma'naviy yetuk, ilmiy xolis, intellektual mustaqil va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashga xizmat qiluvchi dolzarb pedagogik konsepsiya sifatida baholanishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abu Homid al-G'azzoliy. Ihyou ulumid-din. Birinchi kitob: Kitob ul-ilm. – Bayrut: Dor al-ma'rifa, nashr yili ko'rsatilmagan.
2. Al-Ghazali. The Book of Knowledge: Kitab al-'Ilm. Translated by Nabih Amin Faris. – Lahore: Sh. Muhammad Ashraf, 1962.
3. Indriyanti T., Siregar K.I., Lubis Z. Etika Interaksi Guru dan Murid Menurut Perspektif Imam Al-Ghazali // Jurnal Studi Al-Qur'an. – 2015. – Vol. 11. – No. 2. – P. 129–144.
4. Al-Ghazali. Book of Knowledge. Section VI: On the Evils of Knowledge and the Distinguishing Features of the Learned Men of the Hereafter.
5. Siregar K. Concept of Islamic Education Psychology in Ihya' 'Ulum al-Din by Al-Ghazali // Edukasi Islami: Jurnal Pendidikan Islam. – 2021. – Vol. 9. – No. 2.
6. Ni'am A.U., Zen N. Etika Murid dan Guru dalam Kegiatan Pembelajaran Menurut Imam Al-Ghazali // Al-I'tibar: Jurnal Pendidikan Islam. – 2017. – Vol. 4. – No. 1. – P. 97–113.
7. Griffel F. Al-Ghazali // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 2026.
8. Hudi S. Telaah terhadap Pemikiran Al-Ghazali tentang Pendidikan Islam dalam Kitab Ihya' Ulumuddin // Jurnal Educazione. – 2018. – Vol. 6. – No. 2. – P. 129–149.
9. Lubis A.R., Azzahra F. Student and Teacher Ethics in the Perspective of Al-Ghazali's Eastern Philosophy // Mimbar Pendidikan. – 2021. – Vol. 6. – No. 1.
10. Zubaidah. Adab Pergaulan antara Pendidik dan Peserta Didik: Kajian Kitab Ihya Ulum al-Din Karya Imam al-Ghazali // An-Nahdhah. – 2023. – Vol. 16. – No. 1.

SHARQ VA G‘ARB PEDAGOGIKA TARIXIDAGI MA’NAVIY TARBIYA VA AXLOQIY QADRIYATLAR

Qodirova Nigora Farhodovna,

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Maqolada Sharq va G‘arb pedagogika tarixida ma’naviy tarbiya va axloqiy qadriyatlarining shakllanish bosqichlari, ularning inson kamolotidagi o‘rni hamda pedagogik tafakkur taraqqiyotiga ta’siri tahlil qilingan. Sharq va G‘arb mutafakkirlarining axloqiy qarashlari qiyosiy jihatdan yoritilib, Konfutsiy ta’limoti, qadimgi tarixiy yodgorliklar va Sharq uyg‘onish davri allomalarining ta’limiy-axloqiy merosi ilmiy asosda tadqiq etilgan. Shuningdek, ma’naviy qadriyatlarning shaxs tarbiyasi, jamiyat taraqqiyoti va zamonaviy pedagogik jarayonlardagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, Sharq pedagogikasi, G‘arb pedagogikasi, Konfutsiy, pedagogik tafakkur, ma’naviy meros, komil inson, ta’lim-tarbiya, axloqiy kamolot.

ДУХОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ И НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В ИСТОРИИ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ПЕДАГОГИКИ

В статье анализируются этапы формирования духовного воспитания и нравственных ценностей в истории восточной и западной педагогики, их роль в развитии личности и влияние на эволюцию педагогической мысли. На основе сравнительного подхода раскрываются нравственные взгляды мыслителей Востока и Запада, исследуются учение Конфуция, древние исторические памятники и духовно-нравственное наследие эпохи Восточного Возрождения. Особое внимание уделяется значению нравственных ценностей в воспитании личности, развитии общества и современных педагогических процессах.

Ключевые слова: духовное воспитание, нравственные ценности, восточная педагогика, западная педагогика, Конфуций, педагогическая мысль, духовное наследие, гармоничная личность, образование, нравственное развитие.

SPIRITUAL EDUCATION AND MORAL VALUES IN THE HISTORY OF EASTERN AND WESTERN PEDAGOGY

The article examines the formation of spiritual education and moral values in the history of Eastern and Western pedagogy, their role in human development, and their influence on the evolution of pedagogical thought. The moral concepts of Eastern and Western thinkers are comparatively analyzed, with particular attention paid to Confucian teachings, ancient historical sources, and the educational and ethical heritage of the Eastern Renaissance. Furthermore, the significance of spiritual values in personality development, social progress, and contemporary educational processes is highlighted.

Keywords: spiritual education, moral values, Eastern pedagogy, Western pedagogy, Confucius, pedagogical thought, spiritual heritage, moral development, education, ethical upbringing.

Kirish. Sharqda ham, G‘arbda ham ilk axloqiy fikrlar va qarashlar xalq og‘zaki ijodi – maqollar, matallar, hikoyatlar, hikmatlar va rivoyatlarda namoyon bo‘lgan, asrlar davomida ular og‘izdan-og‘izga o‘tib bizgacha yetib kelgan. Sharq va G‘arbda qadim zamonlardan hozirgi kungacha etikaning asosiy prinsiplaridan biri bo‘lgan eudemonizm (eudaimonia – baxt-saodat, rohat-farog‘at, farovonlik) va gedonizm (nedone – lazzatlanish, huzur, zavq) g‘oyalari tahlili muhim o‘rin tutgan. Etika kategoriyalari, tamoyillari va me‘yorlari xususida Sharqda ham, G‘arbda ham ko‘plab asarlar bitilgan [9]. Ayrim jihatlariga ko‘ra, Sharq va G‘arb odami, eng avvalo, axloqiy, ruhiy, ma’naviy qiyofasi o‘zaro farqlanadigan odamdur. Sharq odamining tarbiya yo‘li, dunyoni anglash tarzi va urf-odatlariga g‘arblarnikiga o‘xshamaydi. Sharqda ikki turli aql mavjudligi e’tirof qilingan. Birinchisi, aqli qul – ilohiy, qudratli, mutlaq aql bo‘lib, ilohiy quvvatning faol natijasidan iborat. Aqli juz – kichik aql, insonning moddiy hayoti, yashash odobi, faoliyatiga tegishli. Fazoviy aql va ilohiy hissiyotlarga yetishgan buyuk insonlarning tabiati, odam va olam mohiyatini anglash miqyosi Sharqda ham, G‘arbda ham deyarli bir xil. Ammo bu xususiy hodisa. Umumiy hodisa boshqa: Sharq – nafsga dushman, G‘arb – nafsga do‘st [2, B.301-303]. Sharq va G‘arb axloqiy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish ularning xususiyatlari haqida ilmiy, adekvat xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Axloqiy tafakkur taraqqiyotida Xitoy mutafakkiri Konfutsiyning qarashlari muhim o‘rin tutadi. Uning ta’limotining ta’siri nafaqat Xitoy, balki boshqa mamlakatlarda ham yaqqol sezilgan. 1988-yilda Xalqaro Nobel mukofotining Parijdagi yig‘ilishi Murojaatnomasida insoniyat XXI asrda yashab qolishini istasa, XXIV asr ilgari yashab ijod etgan Konfutsiyning donishmandligidan yaxshi xabardor bo‘lmog‘i darkor, degan e’tirofdan ham buni anglash mumkin [3, B.7]. Konfutsiyning o‘z-o‘zini anglash haqidagi "ramziy" fikrlari diqqatni jalb qiladi: daraxt – odamlarga muhabbat, mehribonlik bo‘lib, bu odamiylikning boshlanishidir; temir – haqiqat, adolat bo‘lib, inson yaxshilikka yaxshilik bilan javob qaytarishi lozimligini bildiradi; olov – udum, odatga sodiqlik, jumladan, ota-onaga hurmat ko‘rsatishni anglatadi; suv – poklik, sog‘lom fikr, donolik, oqillik, o‘z xatti-harakati oqibatlarini oldindan ko‘ra bilish, o‘ziga chetdan qarash va baho bera olishni bildiradi; yer esa – saxovat, saxiylik ramzidir. Konfutsiy fikriga ko‘ra, tartib bo‘lgan joyda tinchlik, barqarorlik, yuksak mas’uliyat va adolat qaror topadi; axloqi yuksak hukmdor o‘z xalqini yuksak darajaga ko‘tarishga harakat qiladi va buning uchun chora-tadbirlarni amalga oshiradi [9]. Konfutsiy oliyanob inson masalasini ko‘tarib chiqqan ilk faylasuf hisoblanadi. Mutafakkir ta’kidlagan bilimlar ham nazariy, ham amaliy jarayon bo‘lib, unga muvofiq inson tomonidan axloqiy talablarning bajarilishi zarurligi asoslangan. Oliyjanob inson haqidagi tasavvur uch xil ko‘rinishga ega: uzoqdan qaraganda u juda jiddiy ko‘rinadi, yaqinlashgach – muloyim tuyiladi, gaplarini eshitganda esa cho‘rtkesar bo‘lib ko‘rinadi. Oliyjanob inson dunyoviy ishlarni bir-biridan ajratib bajarmaydi, balki burchga ko‘ra ish qiladi, u kiyim va yemakka emas, balki haq yo‘lga intiladi.

U qo‘l ostida ishlash oson, lekin unga yoqish juda mushkul bo‘lgan, insonlardan foydalanishda har bir shaxsning qobiliyatiga qarab odilona ish ko‘radigan, qonun va intizomni mudom o‘ylaydigan inson sifatida tasvirlanadi. Konfutsiy talqinicha, oliyanob inson quyidagi to‘qqiz narsani o‘ylashi kerak: 1) ko‘rganini angladimi-yo‘q; 2) eshitganini aniq eshitdimi-yo‘q; 3) yuzidagi ifodasi yoqimlimi-yo‘q; 4) tashqi qiyofasida ehtirom zohirmi-yo‘q; 5) suhbatdagi so‘zlari samimiymi-yo‘q; 6) ishiga nisbatan tirishqoqmi-yo‘q; 7) savol tug‘ilganda so‘rashi kerakmi-yo‘q; 8) g‘azabini sochish yomon oqibatlarga olib keladimi-yo‘q; 9) erishish mumkin bo‘lgan narsa adolatga muvofiq keladimi-yo‘q [5, B.158-160]. Konfutsiy qarashlarining markazida jamiyatdagi tartib va axloqiy boshqaruv masalasi turadi.

Faylasufning fikricha, insonlar hayotida tartib o‘rnatilgan taqdirda tinchlik, barqarorlik, yuksak mas’uliyat va adolat qaror topadi. Bu g‘oya nafaqat o‘z davri uchun, balki bugungi kun jamiyatlari uchun ham dolzarbdir, chunki tartib va qonuniylik bo‘lmagan muhitda adolat o‘rmashmaydi, barqarorlik izdan chiqadi va jamiyat tanazzulga yuz tutadi. Konfutsiy hukmdorning shaxsiy fazilatlariga alohida urg‘u beradi. Uning nazarida, axloqi yuksak hukmdor o‘z xalqini kuch ishlatish yoki majburiyatchilik bilan emas, balki odilona qarorlar, adolatli boshqaruv va ma’naviy yetakchilik orqali yuksak darajaga ko‘taradi. Bu jihat hukmdorni nafaqat siyosiy, balki ma’naviy lider sifatida tasvirlaydi hamda zamonaviy boshqaruv nazariyalarida ham muhim bo‘lgan "liderlikda axloq" masalasi bilan bevosita uyg‘unlashadi. Konfutsiy ta’limotining muhim qismini oliyanob inson (junzi) konsepsiyasi tashkil etadi. Faylasuf bu tushunchani insonning shaxsiy kamoloti va jamiyat oldidagi mas’uliyati bilan bog‘laydi.

Oliyjanob inson tashqi ko‘rinishda jiddiy, mulqotda muloyim, so‘zda esa haqqoniy bo‘lishi lozim; u nafsga berilmaydi, hashamatni maqsad qilmaydi, balki haqiqat yo‘lidan yuradi va yomonlikka ham yaxshilik bilan javob beradi. Junzining boshqaruvdagi o‘rni ham muhim: u qo‘l ostida ishlaydiganlarga nisbatan adolatli va talabchan bo‘lishi, insonlarni ularning qobiliyati va salohiyatiga qarab baholashi kerak – bu esa meritokratiya tamoyillarining qadimiy ildizlarini ko‘rsatadi. Umuman olganda, Konfutsiy ta’limotida shaxsiy axloqiy kamolot bilan jamiyatdagi boshqaruv tizimi o‘zaro chambarchas bog‘langan bo‘lib, bu g‘oyalar zamonaviy falsafa, pedagogika, sotsiologiya va boshqaruv ilmlarida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita yetib kelmagan. Turkiy va forsiyazon xalqlarning hayot kechirish san’ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo‘lishning namunasi tarzida e’tirof etilgan ma’naviy madaniyat yodgorliklari qadimgi grek tarixchisi Gerodotning «Tarix», Strabonning «Geografiya» hamda Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘atit-turk» kabi asarlari, O‘rxun-Enasoy bitiklari kabi adabiy-tarixiy manbalarda saqlangan.

Ushbu yodgorliklar mohiyatini o‘rganish insonning shakllanishida moddiy va ma’naviy madaniyat qay darajada katta o‘rin tutganidan dalolat beradi [8, 12-b]. Ma’lumki, kishilik jamiyatining vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik, ham ijtimoiy jihatdan takomillashib borgan. Dastlabki diniy e’tiqodlar, eng oddiy ixtirolarning takomillashib borishi kabi holatlar inson ongining ham shakllanib borishiga turtki bo‘ldi. Bu jarayon minglab yillarni o‘z ichiga olgan bo‘lib, ana shu davrda inson ongi shakllanishining asosi sifatida qabul qilingan xulq-odob qoidalari, ijtimoiy talablar yuzaga kelgan. Insoniyat tarixi davomida tarbiya, axloq va ma’naviyat tushunchalari jamiyat taraqqiyotining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib kelgan, shu bois eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri shakli bizgacha bevosita yetib kelmagan bo‘lsa-da, ular bilvosita adabiy-tarixiy manbalarda aks ettirilgan.

Sharq va O'rta Osiyo xalqlarining tarbiyaviy qarashlari turli yozma yodgorliklar orqali saqlanib qolgan bo'lib, ular o'zida qadimgi insonlarning hayot tarzini, axloqiy qadriyatlarini, orzu-umid va qarashlarini mujassamlashtirgan. Jumladan, Strabonning "Geografiya"si, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk"i, Gerodotning "Tarix"i, Urxun-Enasoy bitiklari – bularning barchasi ma'naviy madaniyat va tarbiya masalalarini tarixiy shakllanish jarayonida yoritib bergan muhim manbalardir. Bu yodgorliklarda moddiy va ma'naviy madaniyat o'zaro uyg'unlikda tasvirlanib, diniy e'tiqodlarning paydo bo'lishi, inson ongining rivojlanishi, ixtirolar va mehnat faoliyatining shakllanishi orqali insoniyatning axloqiy va tarbiyaviy qoidalarga bo'lgan ehtiyoji ko'rsatilgan. Tarixiy yodgorliklar – eposlar, afsonalar, rivoyatlar – nafaqat estetik badiiyatni, balki o'sha davr kishilarining ichki dunyosini, tushuncha va hissiyotlarini, shuningdek, tarbiya, axloq va jamiyatga bo'lgan munosabatini ham ifoda etadi. Qadimgi ajdodlarimiz insonga xos jasurlik, adolat, sadoqat va insoniylik kabi xislatlarni qadrlaganlar. Bu xislatlar insonda o'z-o'zidan shakllanmagan – tabiat va jamiyat hayotida ro'y bergan o'zgarishlar, ibtidoiy urug'chilik davrida qaror topgan turmush tarzi insonda ana shunday xislatlarning shakllanishini taqozo etgan. Ikki katta kuch – yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi ayovsiz kurash insonda yuqorida qayd etilgan xislatlarning bevosita tarkib topishiga turtki bo'lgan bo'lib, eng qadimgi qo'shiq va lirik she'rlarda jasurlik, adolat, sadoqat va insoniylik kabi xislatlar tarannum etilgan. Bunday qo'shiq va lirik she'rlar XI asrda yashagan ulug' olim Mahmud Koshg'ariy tomonidan yaratilgan «Devonu lug'atit-turk» asari orqali bizgacha yetib kelgan.

«Devon» she'rlarida ilm olishning qadri, bilimli va donishmand kishilarni hurmat qilish, mehmondo'stlik, xushxulqlik, mardlik, jasurlikni targ'ib etuvchi, o'z manfaatini ko'zlagan molparast, baxil, ochko'z, do'sti va xalqiga xiyonat kabi xislatlarni qoralaydigan she'rlar ko'p uchraydi [8, 16-b]. Yuqoridagi fikrlarni to'ldirgan holda aytish mumkinki, qadimgi ajdodlarimizning insoniy fazilatlarini qadrlashga bo'lgan yondashuvi faqatgina axloqiy-me'yoriy doirada emas, balki ularning kundalik turmush tarzida, ijtimoiy munosabatlarida va madaniy merosida ham chuqur aks etgan.

Shu boisdan, qadimiy yodgorliklarda aks etgan tarbiyaviy g'oyalarni o'rganish nafaqat tarixiy qiziqish uchun, balki bugungi yosh avlodni barkamol inson etib voyaga yetkazish yo'lida ham muhim ahamiyatga ega. Sharq uyg'unishi davrida ma'naviy-ma'rifiy sohada asosiy masala inson muammosi edi. Insoniylik, insonni ulug'lash g'oyasi ta'lim-tarbiyaga oid asarlarning asosiy o'zagi sanalgan bo'lib, ta'limiy-axloqiy risolalar paydo bo'lib, axloqning ham nazariy, ham amaliy masalalari tahlil etildi. «Qutadg'u bilig», «Qobusnoma», «Hibbat ul-haqoyiq», «Guliston», «Bo'ston», «Axloqi Jaloliy», «Axloqi Nosiriy», «Axloqi Muhsiniy», «Mahbub ul-qulub» kabi Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Ahmad Yugnakiy, Muslihiddin Sa'diy, Nasiriddin Tusiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiyning ta'limiy-axloqiy asarlari inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakllantirish muammosini hal etish sohasida yaratilgan muhim manbalar sifatida e'tirof etiladi. Savod o'rgatish "Qur'on" va "Hadis"larni o'rganish va o'zlashtirish asosida olib borilgan bo'lib, ularda ilgari surilgan halollik, saxovat, himmat, mehru oqibat, ehson, sharm-hayo, ilm izlash, muomala qoidalari, axloq mezonlari va boshqalar Sharq adabiyotiga, jumladan, ta'limiy-axloqiy asarlarga ta'sir etgan [1].

Sharq uyg'unish davrida inson masalasi markaziy o'rinni egallagan bo'lib, mutafakkirlarning asosiy e'tibori insonning ma'naviy va axloqiy barkamolligiga qaratilgan. Ayniqsa, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibbat ul-haqoyiq", Sa'diy Sheroziyning "Guliston" va "Bo'ston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" kabi asarlari Sharq pedagogik tafakkurining shakllanishida beqiyos ahamiyat kasb etdi. Islomiy manbalar, xususan Qur'on va Hadisdagi pand-nasihatlarining ta'siri bu davr asarlarida yaqqol ko'rinadi: halollik, saxovat, mehr-oqibat, ilm izlash kabi fazilatlarining ta'limiy-axloqiy meros markaziga aylangani Sharqdagi ta'limni diniy-axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishning yuksak namunasi sifatida namoyon bo'ldi. Biroq mavjud talqinlarda ba'zi masalalarga tanqidiy yondashuv ham zarur.

Avvalo, o'sha davrda yaratilgan asarlarni sof pedagogik asar sifatida baholash bir qadar mubolag'ali bo'lib ko'rinadi, chunki ular asosan falsafiy, axloqiy va badiiy yo'nalishdagi asarlar bo'lib, pedagogik qarashlar ularning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lgan. Shuningdek, XI asrda yozilgan "Qutadg'u bilig" bilan XV asrdagi "Mahbub ul-qulub"ni bir xil darajada ko'rib chiqish tarixiy aniqlikka to'g'ri kelmaydi, chunki ular turli davr va ijtimoiy-siyosiy sharoitlarda yozilgan.

Ta'limiy tizim masalasida ham ko'plab jihatlar yetarli yoritilmagan. Aslida Sharqdagi madrasalar diniy bilim bilan bir qatorda matematika, mantiq, tibbiyot, falsafa kabi dunyoviy fanlarni ham o'rgatishda muhim o'rin tutgan – bu jihatni hisobga olmaslik Sharq ta'lim tizimining murakkab va serqirra tabiatini bir qadar soddalashtirib qo'yadi. Shuningdek, ta'limiy-axloqiy asarlar faqat Qur'on va Hadis ta'sirida shakllangandek talqin etilishi ham bir tomonlama yondashuv bo'lib, aslida ularda turkiy xalqlarning og'zaki ijodi, forsiy adabiy an'analar va xalq donishmandligining kuchli ta'siri seziladi.

Sharq uygʻonishini faqat oʻz madaniy kontekstida koʻrib chiqish ham mavzuni chegaralab qoʻyadi – uni Yevropa uygʻonishi bilan qiyosiy tahlil qilinsa, mavzu yanada boyiydi: Yevropada gumanizm va shaxs huquqlari masalasi markaziy oʻrinda turgan boʻlsa, Sharqda axloqiy komillik, jamiyat oldidagi masʼuliyat va maʼnaviy barkamollik asosiy eʼtiborni tashkil etgan. Shu bilan birga, Sharq mutafakkirlarining qarashlari bugungi pedagogika uchun ham dolzarb saboqlar beradi.

Ularning taʼlimni insonni maʼnaviy barkamollikka yetaklovchi jarayon sifatida talqin qilishi zamonaviy "shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim" konsepsiyasi bilan, Qurʼon va Hadis asosida shakllangan axloqiy qadriyatlarining ijtimoiy-pedagogik tamoyilga aylanishi esa bugungi "ijtimoiy-emotsional taʼlim" nazariyalari bilan uygʻunlashadi. Yuqoridagi tahlil shuni koʻrsatadiki, mavzuni yanada chuqur va tizimli oʻrganish, xususan maʼnaviy tarbiyaning amaliy samaradorligini empirik yoʻl bilan baholash zaruriyati mavjud. Shu maqsadda quyida maʼnaviy tarbiya samaradorligini oshirishga qaratilgan integratsion metodika va uning amaliy sinovi natijalari keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning birinchi bosqichida maʼnaviy tarbiya samaradorligini oshirish maqsadida ilmiy asoslangan integratsion metodika ishlab chiqildi. Ushbu yondashuv oʻzbekistonlik olimlar G.N.Qurbonova (2022), G.Saidnazarova (2021) va A.Abdullayeva (2020)larning ilmiy izlanishlariga tayangan holda yaratildi. Ularning tadqiqotlari taʼlim jarayonida maʼnaviy qadriyatlarni integratsiya qilish, yaʼni fanlararo bogʻliqlik orqali axloqiy tarbiyani shakllantirishning ilmiy asoslarini ochib bergan.

Metodikaning maqsadi – oʻquvchilarda axloqiy qadriyatlarni bilim bilan uygʻun holda shakllantirish, milliy va umuminsoniy fazilatlarni oʻzlashtirishga koʻmaklashishdir.

Metodikaning mohiyati:

- oʻquv jarayonida maʼnaviy qadriyatlarni barcha fanlarga singdirish;
- har bir darsda axloqiy gʻoya yoki qadriyatni misol, adabiy matn yoki tarixiy shaxslar faoliyati orqali yoritish;
- oʻquvchilarda axloqiy fikrlash va ijtimoiy masʼuliyatni shakllantirish.

Tajriba Navoiy shahridagi 2 ta maktabda 9-sinf oʻquvchilari ishtirokida 3 oy davomida oʻtkazildi. Dastlab 40 nafar oʻquvchi nazorat, 40 nafari esa tajriba guruhiga kiritildi. Tajriba davomida oʻquvchilarning maʼnaviy-axloqiy tafakkuri maxsus savolnoma va kuzatuv jadvali orqali oʻlchandi.

1-jadval. Metodikaning asosiy tamoyillari

Tamoyil	Mazmuni
Fanlararo integratsiya	Har bir oʻquv fanida axloqiy mazmunni kiritish (matematika, tarix, adabiyotda misollar orqali)
Faol ishtirok	Oʻquvchilarni muammoli vaziyat, rolli oʻyin, tahlil va bahs jarayoniga jalb qilish
Milliy qadriyatlar asosida yondashuv	Oʻzbek xalqining maʼnaviy merosi, buyuk allomalarning hikmatlari orqali taʼlim mazmunini boyitish
Refleksiya	Oʻquvchi oʻz axloqiy fikrini tahlil qiladi, oʻzgarishni baholaydi
Amaliyotga yoʻnaltirish	Oʻrganilgan qadriyatlarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish

2-jadval. Metodika bosqichlari

Bosqich	Mazmun	Amalga oshirish shakli
1. Tayyorlov bosqichi	Oʻquvchilarda axloqiy qadriyatlar haqida dastlabki tushuncha hosil qilish	Savol-javob, "fikir devori", interfaol muloqot
2. Integratsion dars jarayoni	Asosiy fanlarda axloqiy gʻoyalarni singdirish	Misol: adabiyotda – vijdon; tarixda – adolat; biologiyada – mehnatsevarlik
3. Mustahkamlash bosqichi	Oʻquvchi oʻz xulqini axloqiy meʼyorlar bilan solishtiradi	Rolli oʻyin, axloqiy dilemmalar tahlili
4. Refleksiya bosqichi	Oʻquvchilar oʻzidagi oʻzgarishni baholaydi	"Men qanday oʻzgardim?" insho yoki soʻrovnoma

Metodikani amalga oshirish jarayonida quyidagi vositalardan foydalanildi: axloqiy mazmunga ega matnlar, hikoyalar, maqollar; tasviriy materiallar (tarixiy shaxslar, allomalar hayoti); savolnoma va kuzatuv varaqalari; interfaol o'yinlar ("Halollik daraxti", "Vijdon mezon"); baholash mezonlari (axloqiy fikrlash, ijtimoiy mas'uliyat, o'zini tahlil qilish darajasi). Metodika Navoiy viloyatidagi o'quvchilarda sinovdan o'tkazildi. Tajriba davomida jami 80 nafar o'quvchi ishtirok etdi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tajriba boshlanishida va yakunida o'tkazilgan so'rovnoma va kuzatuv natijalari 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval. Tajriba natijalari

Ko'rsatkich	Boshlang'ich holat	Yakuniy holat	O'sish foizi
Ma'naviy qadriyatlarni anglash	58%	84%	+26%
Axloqiy fikrlash mustaqilligi	52%	78%	+26%
Ijtimoiy faollik	49%	72%	+23%

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida ma'naviy qadriyatlarni anglash ko'rsatkichi 58%dan 84%ga (+26%), axloqiy fikrlash mustaqilligi 52%dan 78%ga (+26%), ijtimoiy faollik esa 49%dan 72%ga (+23%) o'sgan. Barcha uchta ko'rsatkich bo'yicha ijobiy dinamika kuzatildi, bu esa qo'llanilgan integratsion metodikaning amaliy samaradorligidan dalolat beradi.

Muhokama. Sharq va G'arb pedagogik tafakkuri tarixini qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, ma'naviy tarbiya va axloqiy qadriyatlar har ikki sivilizatsiyada inson kamolotining asosiy mezon sifatida e'tirof etilgan. Sharqda insonning ma'naviy barkamolligi, axloqiy pokligi va jamiyat oldidagi mas'uliyati ustuvor ahamiyat kasb etgan bo'lsa, G'arb pedagogik tafakkurida shaxs erkinligi, adolat va individual kamolot masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Konfutsiy ta'limoti, qadimgi tarixiy yodgorliklar hamda Sharq uyg'onish davri mutafakkirlarining merosi ma'naviy-axloqiy tarbiya tamoyillarining shakllanishida muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilgan. Olingan empirik natijalar ushbu nazariy asoslarning amaliyotda ham o'z tasdig'ini topishini ko'rsatdi – fanlararo integratsiyaga asoslangan metodika o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tafakkurini sezilarli darajada oshirdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, ma'naviy va axloqiy qadriyatlar tizimi jamiyat taraqqiyoti, shaxs kamoloti hamda ta'lim samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Zamonaviy pedagogika sharoitida Sharq va G'arbning ilg'or tarbiyaviy tajribalarini uyg'unlashtirish, yosh avlodda insonparvarlik, vatanparvarlik, mas'uliyat va ma'naviy yetuklik fazilatlarini shakllantirish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005. // <http://portal.guldu.uz/download-edfiles-3837.pdf>
2. Haqqul I. Ijod iqlimi. – T.: Fan, 2009. – B.301-303.
3. Ismatullayeva N. Konfutsiy hayoti va Lun Yuy asari. – T.: TDSHI nashriyoti, 2013. – B.7.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: Sharq matbaa konserni, 2009.
5. Konfutsiy. Suhbat va mulohazalar. – T.: Yangi asr avlodi, 2014. – B.158-160.
6. Mavlonova A., Vohidova N.H., Rahmonqulova N.H. Pedagogika nazariyasi va tarixi: Darslik. – T.: Fan va texnologiyalar, 2010.
7. Navoiy Alisher. Mahbub-ul qulub. – T.: Badiiy adabiyot, 1966.
8. Nishonova Sanobar. Pedagogika tarixi. II-qism: Darslik. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
9. Ochilova B.M. Axloq falsafasi. // <https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2020/06/Axloq-falsafasi-B.M.Ochilova.pdf>
10. Qoshg'ariy M. Devoni lug'otit turk. Turkiy so'zlar devoni. 3 tomlik. – T.: Fan, 1967.
11. Rahimov S. Abu Ali ibn Sino ta'lim va tarbiya haqida. – T.: O'qituvchi, 1967.
12. Xoshimov K., Ochilov S. O'zbek pedagogikasi antologiyasi: O'quv qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 2010.
13. Yassaviy Ahmad. Shajarai saodat. Karomatlari. Hikmatlari. – Chimkent, 1992.
14. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilik. – T.: Yulduzcha, 1990.

PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI

POSHSHOXO‘JA IBN ABDULVAHOBXO‘JANING DIDAKTIK QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA’LIMDAGI AHAMIYATI

Muzaffarova Farida Muxtor qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti

Mazkur maqolada XVI asr o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing pedagogik merosi didaktik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Xususan, muallifning «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlarida ilgari surilgan ilm-ma‘rifat, axloqiy tarbiya, ustoz-shogird munosabatlari, komil insonni tarbiyalash hamda ta‘limning tarbiyaviy funksiyasiga oid qarashlari zamonaviy pedagogika nazariyalari asosida yoritilgan. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tarixiy-pedagogik va tizimli tahlil metodlaridan foydalanilgan. Shuningdek, Poshshoxo‘janing didaktik qarashlari kompetensiyaviy yondashuv, qadriyatlar pedagogikasi va shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyalari bilan qiyosiy tahlil qilinib, ularning bugungi ta‘lim tizimidagi ilmiy-amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘ja, Miftohul adl, Gulzor, didaktika, pedagogik meros, ma‘naviy-axloqiy tarbiya, komil inson, Sharq pedagogikasi, qadriyatlar pedagogikasi, kompetensiyaviy yondashuv, zamonaviy ta‘lim.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ПОШШОХОДЖИ ИБН АБДУЛВАХОБХОДЖИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье педагогическое наследие Пошшоходжи ибн Абдулвахобходжи, одного из выдающихся представителей узбекской классической литературы XVI века, рассматривается с дидактической точки зрения. Особое внимание уделено анализу педагогических идей, отражённых в произведениях «Мифтохул адл» и «Гулзор», в частности вопросам просвещения, нравственного воспитания, взаимоотношений учителя и ученика, формирования гармонично развитой личности и воспитательной функции обучения. В исследовании использованы историко-сравнительный, историко-педагогический и системный методы анализа. Дидактические взгляды Пошшоходжи сопоставлены с современными педагогическими концепциями, основанными на компетентностном подходе, педагогике ценностей и личностно-ориентированном обучении. Обоснована научная и практическая значимость его педагогических идей для совершенствования современной системы образования.

Ключевые слова: Пошшоходжа ибн Абдулвахобходжа, «Мифтохул адл», «Гулзор», дидактика, педагогическое наследие, нравственное воспитание, гармонично развитая личность, восточная педагогика, педагогика ценностей, компетентностный подход, современное образование.

THE DIDACTIC VIEWS OF POSHSHOKHOJA IBN ABDULVAHOBKHOJA AND THEIR SIGNIFICANCE IN CONTEMPORARY EDUCATION

This article analyzes the pedagogical heritage of Poshshokhoja ibn Abdulvahobkhoja, one of the prominent representatives of sixteenth-century Uzbek classical literature, from a didactic perspective. Particular attention is given to the educational ideas reflected in his works Miftohul Adl and Gulzor, including the value of knowledge, moral education, teacher–student relationships, the concept of the well-rounded individual, and the educational function of instruction. The study employs historical-comparative, historical-pedagogical, and systematic analysis methods. The didactic views of Poshshokhoja are compared with contemporary educational concepts, including the competency-based approach, values education, and learner-centered education. The findings demonstrate the relevance of his pedagogical ideas for improving modern educational theory and practice.

Keywords: Poshshokhoja ibn Abdulvahobkhoja, Miftohul Adl, Gulzor, didactics, pedagogical heritage, moral education, holistic personality, Eastern pedagogy, values education, competency-based approach, modern education.

Kirish. O‘zbek pedagogik tafakkuri taraqqiyotida Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan didaktik va axloqiy yo‘nalishdagi asarlar yosh avlodni ma‘naviy barkamol etib tarbiyalashning muhim nazariy manbalaridan biri hisoblanadi. Ushbu asarlarda ta‘lim va tarbiya masalalari alohida fan sifatida emas, balki inson kamoloti, jamiyat taraqqiyoti va axloqiy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq holda talqin etiladi. Shu jihatdan XVI asr adabiy-ma‘rifiy muhitining yirik vakillaridan biri bo‘lgan Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlari nafaqat adabiy yodgorlik, balki milliy pedagogik tafakkurning rivojlanish bosqichlarini yorituvchi muhim manbalardan biri sifatida ilmiy qimmatga ega.

Mazkur asarlar yaratilgan davr Markaziy Osiyoda ilm-ma‘rifat, davlat boshqaruvi va ma‘naviy hayot o‘zaro uyg‘un rivojlangan tarixiy bosqichlardan biri hisoblanadi. Ana shu ijtimoiy-madaniy muhit Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing didaktik qarashlari shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatgan. Muallif ta‘lim va tarbiya masalarini nazariy mulohazalar orqali emas, balki pand-nasihat, hikmat, hayotiy voqealar va obrazlar vositasida yoritadi. Bunday uslub didaktik fikrni o‘quvchi ongiga ta‘sirchan va hayotiy shaklda yetkazish imkonini beradi hamda Sharq didaktikasining o‘ziga xos metodik xususiyatlarini namoyon etadi.

Bugungi kunda ta‘lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv, qadriyatlar pedagogikasi, ma‘naviy-axloqiy tarbiya va shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyalarining rivojlanishi tarixiy-pedagogik manbalarni qayta o‘rganishni taqozo etmoqda. Shu nuqtayi nazardan Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing didaktik qarashlarini zamonaviy pedagogika mezonlari asosida tahlil qilish nafaqat tarixiy merosni ilmiy jihatdan baholash, balki undan ta‘lim amaliyotida foydalanish imkoniyatlarini aniqlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, asarlarda ilgari surilgan ilmga munosabat, tarbiyaning maqsadi, shaxs kamoloti, ustozning o‘rni, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas‘uliyatga oid g‘oyalarni bugungi pedagogik nazariyalar bilan qiyosiy o‘rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biridir.

Mavzuga oid mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘ja ijodi asosan adabiyotshunoslik, matnshunoslik va manbashunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganilgan. Uning asarlarining janr xususiyatlari, badiiy mahorati, til va uslubiga doir tadqiqotlar mavjud bo‘lsada, didaktik qarashlari pedagogika fanining nazariy kategoriyalari asosida tizimli ravishda tadqiq etilmagan. Xususan, «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlarida ifodalangan didaktik tamoyillarni zamonaviy ta‘lim nazariyasi, kompetensiyaviy yondashuv hamda qadriyatlar pedagogikasi bilan bog‘liq holda kompleks tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing didaktik qarashlarini uning «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlarining mazmuni asosida pedagogik nuqtayi nazaridan tahlil qilish, ularda ilgari surilgan ta‘lim va tarbiyaga oid g‘oyalarning ilmiy mohiyatini ochib berish hamda ularning zamonaviy ta‘lim tizimidagi metodik va amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat. Tadqiqot natijalari milliy pedagogik merosni zamonaviy ta‘lim mazmuni bilan integratsiya qilish, bo‘ljak pedagoglarning kasbiy va ma‘naviy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda tarixiy-didaktik manbalardan samarali foydalanish metodikasini takomillashtirishga ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing hayoti va ijodiy merosi o‘zbek mumtoz adabiyotshunosligida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab izchil o‘rganila boshlandi. Dastlabki ilmiy tadqiqotlar asosan uning hayoti, ijodiy faoliyati, «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlarining qo‘lyozmalari, matni, janr xususiyatlari hamda o‘zbek nasri taraqqiyotidagi o‘rnini aniqlashga qaratilgan.

Mazkur yo‘nalishda akademik Suyima G‘aniyevaning ilmiy xizmatlari alohida ahamiyat kasb etadi. U V. Zohidov bilan hamkorlikda «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlarini nashrga tayyorlab, ularning ilmiy tavsifini yaratgan hamda matnshunoslik jihatdan tadqiq etgan. Olima Poshshoxo‘ja ijodini XVI asr o‘zbek adabiy muhiti bilan bog‘liq holda o‘rganib, asarlarning qo‘lyozma nusxalari, til xususiyatlari, kompozitsiyasi va g‘oyaviy-badiiy mohiyatini yoritgan. Uning tadqiqotlari Poshshoxo‘ja merosini ilmiy muomalaga kiritish va keyingi izlanishlar uchun mustahkam manbashunoslik asosini yaratdi.

Professor Vohid Zohidov Poshshoxo‘ja asarlarining yaratilish tarixi, adabiy manbalari va o‘zbek mumtoz nasri rivojidagi o‘rnini tahlil qilgan. Olimning ilmiy izohlarida «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlarining didaktik hamda axloqiy yo‘nalishdagi asarlar ekanligi, ularda hikoyat va pand-nasihat janrining o‘ziga xos badiiy imkoniyatlari namoyon bo‘lishi asoslab berilgan.

Adabiyotshunos M. Mirzaaxmedovanning “Xoja” nomli monografiyasi hamda dissertatsion tadqiqotida Poshshoxo‘janing hayoti, ijodi, asarlarining janriy xususiyatlari, obrazlar tizimi va badiiy mahorati kompleks o‘rganilgan. Muallif “Miftohul adl” va “Gulzor”ni XVI asr didaktik nasrining muhim namunasi sifatida baholab, ularning ma‘naviy-ma‘rifiy mazmunini tahlil qilgan.

O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixiga oid Natan Mallayev, R. Vohidov, H. Eshonqulov, N. Rahmonov va N. Jumaxo‘jalarning ilmiy ishlarida Poshshoxo‘ja ijodi XVI asr adabiy jarayonining tarkibiy qismi sifatida baholanib, uning didaktik hikoyachilik maktabini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda

asarlarning badiiy qurilishi, hikoyatlar tizimi, axloqiy gʻoyalar va Sharq adabiy anʼanalari bilan bogʻliqligi tahlil qilingan.

Pedagogika fanida esa tarixiy-pedagogik merosni zamonaviy taʼlim mazmuniga integratsiya qilish masalalari N.X. Muslimov, R.H. Djuraev, U.N. Begimqulov, Sh.S. Sharipov, O. Tolipov va boshqa olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ularning ilmiy ishlarida milliy pedagogik merosdan foydalanish, maʼnaviy-axloqiy tarbiyani takomillashtirish, kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirish hamda tarixiy manbalarni taʼlim jarayoniga tatbiq etishning nazariy-metodik asoslari ishlab chiqilgan. Biroq ushbu tadqiqotlarda Poshshoxoʻja ibn Abdulvahobxoʻjaning didaktik qarashlari mustaqil pedagogik konsepsiya sifatida maxsus tahlil qilinmagan.

Soʻnggi yillarda Poshshoxoʻjaning «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlariga bagʻishlangan ilmiy maqolalarda hikoyatlarning badiiy talqini, axloqiy mazmuni, adolat konsepsiyasi, obrazlar tizimi hamda maʼnaviy-tarbiyaviy ahamiyati yoritilgan. Biroq ushbu ishlarda asarlar koʻproq adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, ulardagi didaktik tamoyillar, taʼlim metodlari, bilim berish usullari, ustoz-shogird munosabatlari va shaxs kamolotiga oid qarashlar zamonaviy didaktika kategoriyalari asosida tizimli oʻrganilmagan.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, Poshshoxoʻja ibn Abdulvahobxoʻjaning adabiy merosi matnshunoslik, manbashunoslik va adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan muayyan darajada tadqiq etilgan boʻlsada, uning didaktik qarashlari pedagogika fanining nazariy kategoriyalari asosida kompleks ravishda tahlil qilinmagan. Ayniqsa, «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlarida ilgari surilgan taʼlim tamoyillari, oʻqitish metodlari, axloqiy tarbiya vositalari va komil insonni shakllantirishga oid gʻoyalarning zamonaviy taʼlim nazariyasi hamda kompetensiyaviy yondashuv bilan oʻzaro uygʻunligi yetarlicha yoritilmagan. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi aynan ushbu didaktik qarashlarni pedagogika fani nuqtayi nazaridan tizimli tahlil qilish va ularning zamonaviy taʼlim amaliyotidagi ahamiyatini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot tarixiy-pedagogik yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning metodologik asosini Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini zamonaviy didaktika nuqtayi nazaridan tahlil qilishga oid ilmiy yondashuvlar, milliy pedagogik merosni taʼlim tizimiga integratsiya qilish konsepsiyalari hamda kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari tashkil etdi.

Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida Poshshoxoʻja ibn Abdulvahobxoʻjaning «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlari, ularning ilmiy nashrlari hamda mutafakkir ijodiga bagʻishlangan adabiyotshunoslik va pedagogik tadqiqotlardan foydalanildi. Shuningdek, tarixiy-pedagogik merosni oʻrganishga doir mahalliy olimlarning ilmiy ishlari ham nazariy manba sifatida tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyyosiy, tarixiy-pedagogik, tizimli va qiyosiy-komparativ tahlil metodlaridan foydalanildi. Tarixiy-qiyyosiy metod yordamida Poshshoxoʻja ibn Abdulvahobxoʻjaning didaktik qarashlari shakllangan davrning ijtimoiy-madaniy sharoiti hamda Sharq pedagogik tafakkuri rivojlanishidagi oʻrni yoritildi. Tarixiy-pedagogik tahlil orqali mutafakkirning taʼlim va tarbiyaga oid qarashlari ilmiy-pedagogik kategoriya sifatida tizimlashtirildi.

Kontent-tahlil (content analysis) metodi asosida «Miftohul adl» va «Gulzor» asarlaridagi ilm-maʼrifat, axloqiy tarbiya, ustoz-shogird munosabatlari, komil insonni tarbiyalash, adolat, odob va maʼnaviy kamolotga oid gʻoyalar ajratib olindi hamda ularning didaktik mazmuni tahlil qilindi. Olingan natijalar zamonaviy pedagogik nazariyalar, xususan, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim, qadriyatlar pedagogikasi va konstruktivistik taʼlim tamoyillari bilan qiyosiy tahlil qilindi.

Maʼlumotlarni ilmiy umumlashtirish, mantiqiy tahlil, sintez va interpretatsiya metodlari yordamida Poshshoxoʻja ibn Abdulvahobxoʻjaning didaktik qarashlarining nazariy mohiyati hamda ularning zamonaviy taʼlim tizimidagi ilmiy-amaliy ahamiyati asoslab berildi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi foydalanilgan manbalarning ilmiy asoslanganligi, tarixiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlarning oʻzaro qiyosiy tahlili hamda zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan integratsiyalashgan holda talqin etilganligi bilan taʼminlandi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. XVI asr Movarounnahr madaniy-maʼrifiy hayoti ilm-fan, adabiyot va axloqiy tafakkurning rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bu davrda yaratilgan didaktik asarlar nafaqat badiiy-estetik ahamiyatga ega boʻlgan, balki jamiyatning maʼnaviy hayotini tartibga soluvchi, yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiluvchi muhim vosita vazifasini ham bajargan. Ana shunday muhitda ijod qilgan Poshshoxoʻja ibn Abdulvahobxoʻja oʻz asarlarida inson kamoloti, ilmning qadri, odob-axloq, adolat va maʼrifat masalalarini badiiy hikoyatlar vositasida yoritgan.

Sharq didaktik adabiyotining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, taʼlim va tarbiya haqidagi fikrlar alohida pedagogik qoʻllanma shaklida emas, balki hikmat, pand-nasihad, rivoyat va hayotiy voqealar orqali bayon etiladi. Shu jihatdan «Miftohul adl» va «Gulzor» ham didaktik nasrning anʼanaviy namunasi sifatida eʼtiborni tortadi. Muallif murakkab nazariy tushunchalarni emas, balki oʻquvchini mushohada qilishga undovchi voqealar va obrazlar orqali tarbiyaviy xulosaga olib kelishga intiladi. Bunday yondashuv bugungi

konstruktivistik ta’lim nazariyasidagi "tajriba orqali o’rganish" va "reflektiv fikrlash" tamoyillari bilan metodologik uyg’unlik kasb etadi.

Pedagogika nuqtayi nazaridan didaktik asarning qimmatini unda qanday axborot berilganida emas, balki bilim qanday usulda yetkazilganida namoyon bo’ladi. Poshshoxo’ja qo’llagan hikoyaviy bayon usuli o’quvchini tayyor hukmni qabul qilishga emas, balki voqealar mazmunini tahlil qilish va ulardan mustaqil xulosa chiqarishga yo’naltiradi. Zamonaviy pedagogikada bunday usul muammoli ta’lim va refleksiv o’qitish metodlarining muhim tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi.

Sharq pedagogik tafakkurida ilm inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin etiladi. Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy singari mutafakkirlar ilmni nafaqat bilish vositasi, balki axloqiy barkamollikka erishish omili deb baholaganlar. Poshshoxo’ja ijod qilgan adabiy muhit ham aynan shu ilmiy-ma’rifiy an’analar ta’sirida shakllangan.

«Miftohul adl» va «Gulzor» didaktik yo’nalishdagi asarlar sifatida o’quvchini ilm-ma’rifatga, tafakkur qilishga, hayotiy voqealardan saboq chiqarishga undaydi. Asarlarning kompozitsion qurilishi pand-nasihat va hikoyat usuliga asoslangani sababli bilim tayyor qoidalar ko’rinishida emas, balki mushohada va kuzatish natijasida egallanadigan qadriyat sifatida namoyon bo’ladi. Bu jihat zamonaviy pedagogikada kompetensiyaviy yondashuvning muhim tamoyillaridan biri bo’lgan "bilimni amaliy vaziyatda qo’llash" g’oyasi bilan uyg’unlashadi. Bugungi ta’lim tizimida o’quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish va hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan Poshshoxo’ja asarlarining didaktik tuzilishi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni boyituvchi tarixiy tajriba sifatida ilmiy qimmat kasb etadi.

Zamonaviy didaktikada ta’lim va tarbiya bir-biridan ajralmas pedagogik jarayon sifatida qaraladi. Tarixiy didaktik manbalarda ham bilim berishning asosiy maqsadi shaxsning axloqiy kamolotini ta’minlash bilan bog’langan. Poshshoxo’ja yashagan davrda yaratilgan didaktik asarlar ham aynan shu tamoyil asosida shakllangan bo’lib, ularda bilim insonning ma’naviy yetukligi bilan uzviy bog’liq holda talqin etiladi.

Shaxsning odobi, halolligi, adolatga intilishi, rostgo’yligi, sabr-toqati va jamiyat oldidagi mas’uliyatini shakllantirish Sharq didaktikasining ustuvor maqsadlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv bugungi kunda ham “qadriyatlar pedagogikasi”, “xarakter tarbiyasi” va “ijtimoiy-emotsional ta’lim” konsepsiyalarining nazariy asoslari bilan hamohangdir. Demak, Poshshoxo’ja ijodini pedagogik nuqtayi nazaridan o’rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta’limning ma’naviy mazmunini boyitishda ham muhim ilmiy-amaliy manba bo’lib xizmat qiladi.

Muhokama. Tadqiqot davomida Poshshoxo’ja ibn Abdulvahobxo’janing didaktik merosi tarixiy-pedagogik yondashuv asosida tahlil qilinib, uning pedagogik qarashlarining mazmuni hamda zamonaviy ta’lim nazariyasi bilan uyg’un jihatlari aniqlandi. Tahlil natijalari shuni ko’rsatdiki, mutafakkirning didaktik qarashlari Sharq pedagogik tafakkurining an’anaviy tamoyillariga tayangan holda shakllangan bo’lib, ularda ta’lim va tarbiya bir-birini to’ldiruvchi yagona pedagogik jarayon sifatida talqin etiladi.

Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, Poshshoxo’ja asarlarida bilim insonning faqat intellektual salohiyatini rivojlantirish vositasi sifatida emas, balki uning axloqiy kamolotini ta’minlovchi muhim omil sifatida qaraladi. Shu jihatdan ilm va odobning uzviyligi, bilimning amaliy hayot bilan bog’liqligi hamda shaxsning ijtimoiy mas’uliyati haqidagi g’oyalar didaktik qarashlarning asosiy yo’nalishlarini tashkil etadi.

Tarixiy-pedagogik tahlil shuni ko’rsatdiki, Poshshoxo’ja qo’llagan hikoyat va pand-nasihat usuli didaktik vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Ushbu usul o’quvchini tayyor xulosani qabul qilishga emas, balki voqealar mohiyatini anglash, ularni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga yo’naltiradi. Mazkur yondashuv zamonaviy pedagogikada qo’llanilayotgan muammoli ta’lim, refleksiv o’qitish hamda konstruktivistik ta’lim nazariyalari bilan metodologik jihatdan uyg’un ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida Poshshoxo’janing didaktik qarashlari va zamonaviy pedagogik konsepsiyalar o’rtasidagi umumiy jihatlari quyidagi yo’nalishlarda namoyon bo’lishi aniqlandi:

- ilm olishning uzluksizligi va shaxsiy rivojlanishga yo’naltirilganligi;
- ta’lim va tarbiyaning o’zaro uyg’unligi;
- ustozning nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi va ma’naviy yo’l ko’rsatuvchi sifatidagi o’rni;
- axloqiy qadriyatlarni ta’lim mazmunining ajralmas qismi sifatida talqin etish;
- hayotiy misollar orqali o’qitish va tarbiyaviy ta’sir ko’rsatish;
- o’quvchini mushohada yuritishga va mustaqil xulosa chiqarishga yo’naltirish.

Qiyosiy tahlil natijalari Poshshoxo’janing didaktik qarashlari zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan ham mazmunan yaqin ekanligini ko’rsatdi. Xususan, uning pedagogik qarashlarida bilimni amaliy faoliyat bilan bog’lash, shaxsning ma’naviy va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish hamda mustaqil fikrlashni qo’llab-quvvatlash kabi tamoyillar bugungi ta’lim standartlarida belgilangan tayanch kompetensiyalar bilan uyg’unlashadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari Poshshoxo‘ja asarlarining didaktik salohiyati faqat tarixiy-adabiy meros sifatida emas, balki zamonaviy pedagogik ta‘lim uchun metodik manba sifatida ham muhim ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, mazkur asarlardagi pand-nasihat va hikoyatlardan pedagogika, tarbiya nazariyasi, ma‘naviyat asoslari, pedagogika tarixi hamda boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta‘limning tarbiyaviy mashg‘ulotlarida foydalanish imkoniyatlari mavjud.

Tadqiqot davomida mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, Poshshoxo‘ja merosi asosan adabiyotshunoslik va matnshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganilgan. Uning didaktik qarashlarini pedagogika fanining zamonaviy metodologiyasi asosida tizimli ravishda tadqiq etishga oid ilmiy ishlar yetarli emas. Mazkur tadqiqot ana shu ilmiy bo‘shliqni qisman to‘ldirishga xizmat qilib, mutafakkirning pedagogik qarashlarini didaktik kategoriya sifatida talqin qilish imkonini berdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing didaktik qarashlari tarixiy-pedagogik merosning muhim tarkibiy qismi ekanligini hamda ularning zamonaviy ta‘lim mazmunini boyitish, ma‘naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish va bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing pedagogik merosi Sharq didaktik tafakkurining muhim tarkibiy qismi ekanligini hamda uning «Miftahul adl» va «Gulzor» asarlarida ilgari surilgan ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlar bugungi pedagogika fani uchun ham ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Asarlarning tarixiy-pedagogik tahlili ularda ilm-ma‘rifatni ulug‘lash, shaxsning ma‘naviy kamolotini ta‘minlash, ustoz-shogird munosabatlarini mustahkamlash, axloqiy fazilatlarni shakllantirish va jamiyat taraqqiyotida tarbiyaning hal qiluvchi o‘rnini e‘tirof etishga qaratilgan didaktik g‘oyalar tizimi mavjudligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Poshshoxo‘ja ta‘lim jarayonini faqat bilim berish vositasi sifatida emas, balki insonning ma‘naviy, axloqiy va ijtimoiy kamolotini ta‘minlaydigan yaxlit pedagogik tizim sifatida talqin etadi. Uning didaktik qarashlarida bilim va tarbiya, nazariya va amaliyot, shaxsiy mas‘uliyat hamda ijtimoiy burch o‘zaro uzviy bog‘liq holda yoritiladi. Bu yondashuv zamonaviy pedagogikadagi shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, kompetensiyaviy yondashuv va qadriyatlarga asoslangan ta‘lim konsepsiyalari bilan mazmunan uyg‘unlashadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Poshshoxo‘ja asarlarida qo‘llanilgan hikoyat, pand-nasihat va hayotiy voqealarni tahlil qilish usuli didaktik ta‘sirchanlikni oshiruvchi samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Mazkur yondashuv o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki kuzatuvchi, mushohada yurituvchi va mustaqil xulosa chiqaruvchi faol subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan mutafakkirning didaktik qarashlari bugungi kunda keng qo‘llanilayotgan muammoli ta‘lim, refleksiv o‘qitish va konstruktivistik pedagogika tamoyillari bilan mushtarak xususiyatlarga ega.

Ilmiy adabiyotlar tahlili Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘ja merosi asosan adabiyotshunoslik va matnshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganilganini, uning didaktik qarashlari esa pedagogika fanining mustaqil tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada yoritilmaganini ko‘rsatdi. Mazkur maqolada mutafakkirning pedagogik merosi zamonaviy didaktika kategoriyalari asosida tahlil qilinib, uning ta‘lim nazariyasi va amaliyoti bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing didaktik qarashlarini tarixiy-adabiy hodisa sifatida emas, balki pedagogik konsepsiya sifatida talqin qilish, ularni zamonaviy ta‘lim nazariyasi bilan qiyosiy tahlil etish hamda milliy pedagogik merosning didaktik salohiyatini ochib berishga qaratilganidadir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mutafakkirning ilm, tarbiya, axloq, ustoz-shogird munosabatlari va komil insonni voyaga yetkazishga oid qarashlari bugungi ta‘lim tizimida ma‘naviy-axloqiy tarbiya mazmunini boyitish, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda tarixiy-pedagogik manbalardan samarali foydalanish metodikasini takomillashtirish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘janing didaktik merosini chuqur o‘rganish va uni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida qayta talqin qilish milliy pedagogika tarixini boyitish, tarixiy-didaktik manbalarning ilmiy salohiyatini kengroq ochib berish hamda ularni ta‘lim amaliyotiga integratsiya qilishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘ja. Miftahul adl. Nashrga tayyorlovchilar: V. Zohidov, S. G‘aniyeva. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1975.
2. Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahobxo‘ja. Gulzor. Nashrga tayyorlovchilar: V. Zohidov, S. G‘aniyeva. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1975.

3. Gʻaniyeva, S. Oʻzbek adabiyoti tarixi (XV–XVI asrlar). – Toshkent: Fan, 1977.
4. Gʻaniyeva, S. Oʻzbek mumtoz adabiyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 1983.
5. Zohidov, V. Oʻzbek adabiyoti tarixidan. – Toshkent: Fan, 1961.
6. Mallayev, N. Oʻzbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1976.
7. Komilov, N. Tasavvuf. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.
8. Haqqulov, I. Tasavvuf va sheʼriyat. – Toshkent: Fan, 1991.
9. Forobiy, A. N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
10. Yusuf Xos Hojib. Qutadgʻu bilig. – Toshkent: Fan, 1971.
11. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
12. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi NMIU, 2011.
13. Husayn Voiz Koshifiy. Axloqi Muhsiniy. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
14. Muslimov, N. X. Kasb taʼlimi pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007.
15. Djuraev, R. H. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2005.
16. Sharipov, Sh. S. Pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2012.

**SHAYX MUHAMMAD SODIQ MUHAMMAD YUSUFNING PEDAGOGIK
QARASHLARIDAN TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI**

Azizova Feruza Orifjon qizi,

*Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
azizovaferuza774@gmail.com*

Mazkur maqolada Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlari zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimi nuqtayi nazaridan ilmiy tahlil qilinadi. Muallifning ma’naviy-axloqiy tarbiya, ilm olish madaniyati, ustoz-shogird munosabatlari, oilaviy tarbiya hamda komil insonni shakllantirishga doir g‘oyalari pedagogik yondashuvlar asosida yoritilgan. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalari o‘quv jarayoniga integratsiya qilishning didaktik imkoniyatlari hamda bo‘lajak pedagoglarda kasbiy va ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Maqolada ushbu pedagogik merosning bugungi ta’lim islohotlari bilan uyg‘un jihatlari tahlil qilinib, uni amaliyotga tatbiq etishning samarali yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari ma’naviy-ma’rifiy tarbiya samaradorligini oshirish, pedagog kadrlarni tayyorlash sifatini yuksaltirish hamda milliy pedagogik qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so‘zlar: pedagogik qarashlar, ta’lim, tarbiya, ma’naviy tarbiya, komil inson, pedagogik meros, kompetensiya, oliy ta’lim, ustoz-shogird, axloqiy tarbiya, shaxs kamoloti, pedagogik texnologiya.

**ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ ШЕЙХА
МУХАММАДА САДЫКА МУХАММАДА ЮСУФА В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ
ПРОЦЕССЕ**

В данной статье проводится научный анализ педагогических взглядов шейха Мухаммада Соди́ка Мухаммада Юсуфа с точки зрения современной системы образования. На основе педагогических подходов освещаются идеи автора о духовно-нравственном воспитании, культуре обучения, отношениях между учителем и учеником, семейном воспитании и формировании целостной личности. Также раскрываются дидактические возможности интеграции высших учебных заведений в образовательный процесс и их важность в развитии профессиональных и духовных компетенций будущих учителей. Анализируются аспекты, обеспечивающие взаимосвязь педагогического наследия учёного с современными реформами образования, а также предлагаются эффективные направления его практического применения. Результаты исследования могут быть использованы для повышения эффективности духовно-просветительского воспитания, совершенствования подготовки педагогических кадров и развития национальных педагогических ценностей.

Ключевые слова: педагогические взгляды, образование, воспитание, духовное воспитание, идеальная личность, педагогическое наследие, компетентность, высшее образование, отношения учитель-ученик, нравственное воспитание, личностное развитие, педагогические технологии.

**OPPORTUNITIES FOR UTILIZING THE PEDAGOGICAL VIEWS OF SHEIKH
MUHAMMAD SODIQ MUHAMMAD YUSUF IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

This article scientifically analyzes the pedagogical views of Sheikh Muhammad Sodik Muhammad Yusuf from the perspective of the modern education system. The author's ideas on spiritual and moral education, the culture of learning, teacher-student relations, family upbringing and the formation of a complete person are highlighted on the basis of pedagogical approaches. Also, the didactic possibilities of integrating higher education institutions into the educational process and their importance in developing professional and spiritual competencies in future teachers are revealed. Furthermore, the article analyzes the relevance of his educational legacy to contemporary educational reforms and identifies effective directions for its practical implementation. The findings of the study contribute to enhancing the effectiveness of spiritual and moral education, improving teacher training, and promoting national pedagogical values.

Keywords: pedagogical views, education, upbringing, spiritual upbringing, perfect person, pedagogical heritage, competence, higher education, teacher-student, moral upbringing, personal development, pedagogical technology.

Kirish. Globallashuv, raqamli texnologiyalar va axborot oqimining keskin ortishi sharoitida yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyat nafaqat yuqori kasbiy malakaga ega mutaxassislarni, balki yuksak ma'naviyatli, vatanparvar, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy mas'uliyatni his etadigan shaxslarni tarbiyalashni taqozo etmoqda. Shu bois milliy pedagogik merosni zamonaviy ta'lim mazmuni bilan uyg'unlashtirish bugungi kun pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

O'zbek xalqining boy ilmiy-ma'rifiy merosida alohida o'rin tutgan Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning asarlari inson kamoloti, ilm-fan, odob-axloq va tarbiya masalalarini chuqur yoritishi bilan ajralib turadi. Uning pedagogik qarashlari Qur'on va Sunnat ta'limotlari bilan uyg'un holda insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash g'oyasiga asoslanadi. Mazkur qarashlar bugungi ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirish, yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash hamda pedagogik faoliyatni takomillashtirish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin[1].

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish ham dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Shu nuqtayi nazardan Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik merosidan ta'lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlarini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish hamda ularni zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishning nazariy va amaliy imkoniyatlarini asoslab berishdan iborat.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ta'lim-tarbiya jarayonida milliy va diniy-ma'rifiy merosdan samarali foydalanish masalasi bugungi pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy barkamollikni ta'minlash hamda milliy qadriyatlarni ta'lim mazmuniga uyg'unlashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab bermoqda. Shu nuqtayi nazardan, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning ilmiy-ma'rifiy merosi pedagogika fanining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari bilan uyg'unlashadigan muhim manbalardan biri sifatida e'tiborga loyiqdir.

Pedagogika nazariyasida shaxs kamoloti, axloqiy tarbiya va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish masalalari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Burhoniddin Marg'inoniy, Bahouddin Naqshband, Alisher Navoiy kabi allomalar inson kamoloti, ilmning ahamiyati va tarbiyaning ustuvor o'rni haqida muhim pedagogik g'oyalarni ilgari surganlar. Ularning qarashlari bugungi kunda ham ta'lim mazmunini boyitishda metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf ana shu boy ilmiy-ma'rifiy an'analarni zamonaviy davr talablariga mos ravishda davom ettirgan olimlardan biridir. Uning asarlarida ilm olish madaniyati, ustoz va shogird munosabatlari, oilaviy tarbiya, odob-axloq, yoshlar tarbiyasi hamda jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti masalalari tizimli ravishda yoritilgan. Ayniqsa, “Ijtimoiy odoblar”, “Ruhiiy tarbiya”, “Baxtiyor oila”, “Hadis va hayot” turkumi kabi asarlarida ilgari surilgan g'oyalar pedagogik nuqtayi nazardan katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega [3].

Shayx asarlarida saxiylilik va karamlik insoniy fazilatlardan biri sifatida ulug'lanadi. Shayx hazratlarining “Hadis va hayot” asarida bu haqda shunday deyilgan: “Saxiylilik insonning ziynati bo'lgan go'zal axloqlardan biridir. “Karam” so'zi bir narsaning o'zida bor sharafiga yoki xulqlaridan biridagi sharafiga dalolat qiladi. “Kariym kishi”, “kariym hayvon” yoki “kariym o'simlik” deyish mumkin. Xulqdagi karam gunohkorning gunohini o'tib yuborishdan iboratdir. Karam ehtirom ma'nosida ham ishlatiladi. Ulamolar karamni quyidagicha ta'riflaydilar: “Ibn Maskavayhi: “Karam qadri ulug' va foydasi ko'p ishlarda ko'p molni o'z-o'zidan osonlik bilan sarflashdir”, degan”[5].

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning ko'p jildli “Hadis va hayot” asari nafaqat hadis ilmini o'rganishga bag'ishlangan fundamental manba, balki inson tarbiyasi, ma'naviy kamoloti va pedagogik qarashlarni o'zida mujassam etgan qomusiy asar hamdir. Muallif hadislarni sharhlash jarayonida ularning tarbiyaviy, axloqiy, ijtimoiy va pedagogik mazmunini ochib beradi hamda ularni zamonaviy hayot bilan bog'laydi. Shu jihatdan asar oliy ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiyani takomillashtirish uchun muhim metodik manba hisoblanadi.

Asarda ilm olishning fazilati alohida o'rin egallaydi. Muallif ilmni insonni jaholatdan chiqaradigan, tafakkurini yuksaltiradigan va jamiyat taraqqiyotini ta'minlaydigan eng muhim omil sifatida talqin qiladi. Bunda ilm faqat nazariy bilim emas, balki amaliy faoliyat va yuksak axloq bilan uyg'unlashgan holda haqiqiy qiymat kasb etishi ta'kidlanadi. Bu g'oya zamonaviy kompetensiyaviy ta'limning asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan “bilim-ko'nikma-qadriyat” birligini ifodalaydi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlaridan ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari tadqiqiga bag’ishlangan mazkur maqolada ilmiy tadqiqotning pedagogika fanlarida qo’llaniladigan qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, analiz, sintez kabi metodlaridan samarali foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. So’nggi yillarda Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning ilmiy merosiga bag’ishlangan maqolalar va tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Biroq mavjud ishlarda asosan uning diniy-ma’rifiy faoliyati, tafsir va hadis ilmidagi xizmatlari yoritilgan bo’lib, pedagogik qarashlarini zamonaviy ta’lim texnologiyalari hamda kompetensiyaviy yondashuv bilan bog’liq holda tadqiq etishga yetarli e’tibor qaratilmagan. Bu esa mazkur yo’nalishda ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish zarurligini ko’rsatadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy farqi shundan iboratki, unda Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlari faqat nazariy jihatdan emas, balki ularni oliy ta’lim muassasalarining ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan ham tahlil qilinadi. Shuningdek, bo’lajak pedagoglarda ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mazkur tadqiqotda umumilmiy va maxsus pedagogik tadqiqot metodlaridan kompleks foydalanildi. Jumladan, ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy-tahliliy yondashuv, tizimli tahlil, tarixiylik va izchillik tamoyillari, pedagogik umumlashtirish hamda interpretatsiya metodlari qo’llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini O’zbekiston Respublikasining ta’lim sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlari, zamonaviy pedagogika nazariyalari, kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari hamda Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning ta’lim-tarbiyaga oid asarlarida ilgari surilgan g’oyalar tashkil etdi. Shuningdek, tadqiqot davomida Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning “Ijtimoiy odoblar”, “Ruhiiy tarbiya”, “Baxtiyor oila”, “Hadis va hayot” turkumidagi asarlarida ilgari surilgan pedagogik qarashlar mazmunan tahlil qilinib, ularning zamonaviy ta’lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan baholandi.

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning tarbiyaviy qarashlariga ko’ra, pedagogikaning bosh maqsadi komil insonni tarbiyalashdir. Komil inson deganda faqat yuqori bilimga ega mutaxassis emas, balki halol, vijdonli, mas’uliyatli, ma’naviy yetuk, Vatanga sadoqatli va jamiyat oldidagi burchini chuqur anglaydigan shaxs tushuniladi. Mazkur yondashuv bugungi kompetensiyaviy ta’lim modelining mazmuni bilan hamohangdir [7].

Shayx hazratlarining pedagogik qarashlari quyidagi ilmiy tamoyillarga asoslanadi:

Birinchi tamoyil – ilm va tarbiyaning uzviy birligi. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf ilmni inson kamolotining asosi deb hisoblaydi, biroq ilm axloq va odob bilan uyg’un bo’lmasa, o’zining haqiqiy ijtimoiy ahamiyatini yo’qotishini ta’kidlaydi. Shu sababli ta’lim jarayonida nazariy bilimlar bilan bir qatorda axloqiy tarbiya ham izchil olib borilishi zarur.

Ikkinchi tamoyil – odobning ustuvorligi. Shayxning deyarli barcha asarlarida odob insonning eng muhim fazilati sifatida talqin etiladi. Uning fikricha, odobli inson ilmni to’g’ri maqsadlarda qo’llaydi, jamiyatga manfaat keltiradi va boshqalarga ibrat bo’ladi. Ta’lim muassasalarida odobga asoslangan muhitni shakllantirish o’quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Uchinchi tamoyil – ustoz va shogird munosabatlarining pedagogik ahamiyati. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf ustozni nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi va ma’naviy yo’l ko’rsatuvchi shaxs sifatida baholaydi. Talabaning ustozga hurmati, ustozning esa shogirdga mehr va mas’uliyat bilan yondashuvi ta’lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biridir.

To’rtinchi tamoyil – uzluksiz o’z ustida ishlash. Shayx ilm olishni umr bo’yi davom etadigan jarayon sifatida talqin qiladi. Inson doimiy ravishda yangi bilimlarni egallashi, o’z bilim va malakasini boyitib borishi lozim. Bu qarash bugungi uzluksiz ta’lim (lifelong learning) konsepsiyasiga to’liq mos keladi.

Beshinchi tamoyil – oilaning tarbiyadagi o’rni. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf oilani shaxs tarbiyasining birlamchi maktabi sifatida e’tirof etadi. Farzandning odobi, dunyoqarashi va qadriyatlari, avvalo, oilada shakllanadi. Shu bois ta’lim muassasalari va oila hamkorligini kuchaytirish zarur.

Oltinchi tamoyil – milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg’unligi. Shayx yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash bilan birga, adolat, insonparvarlik, bag’rikenglik, tinchliksevarlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni ham singdirishni muhim, deb biladi. Bu yondashuv zamonaviy fuqarolik tarbiyasining asosiy yo’nalishlaridan biridir [8].

Pedagogik nuqtayi nazardan ushbu tamoyillar oliy ta’lim tizimida o’qitish metodikasini takomillashtirish, talabalarning ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ta’lim va tarbiya uyg’unligini ta’minlash uchun muhim nazariy asos bo’lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik merosi konstruktivizm, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, kompetensiyaviy yondashuv va qadriyatlar pedagogikasi kabi zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan mushtarak jihatlarga ega. Bu esa uning qarashlarini bugungi ta‘lim tizimiga ilmiy asosda integratsiya qilish imkonini beradi.

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlari insonni har tomonlama kamol toptirish g‘oyasiga asoslanadi. Olim ilmni inson taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholar ekan, bilimning amaliy faoliyat va yuksak axloq bilan uyg‘unlashgandagina haqiqiy natija berishini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, ta‘limning bosh maqsadi faqat bilim berish emas, balki jamiyat oldidagi mas‘uliyatini his qiladigan, ezgulik va adolat tamoyillariga sodiq bo‘lgan komil insonni tarbiyalashdir. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning “Ruhiy tarbiya” deb nomlangan asarida bola tarbiyasiga ham alohida e‘tibor berilgan bo‘lib, bu borada shunday deyiladi: “Bola ota-onasi huzuridagi omonat bo‘lib, uning qalbi pokiza gavhardir. U har qanday naqshni qabul qilaveradi. Agar yaxshilikka o‘rgatilsa, o‘shanday o‘sadi. Uning savobiga ota-onasi va murabbiysi sherik bo‘ladilar. Agar yomonlikka o‘rgatilsa, o‘shanday o‘sadi. Uning gunohi valiysiga bo‘ladi. Valiy uni saqlashi, ta‘lim-tarbiya bermog‘i lozim. Unga yaxshi axloqlarni o‘rgatsin. Uni yomon bolalardan saqlasin. Ne‘matlarga qiziqishga odatlantirmasin. Uni zebu ziynatga ruju qo‘yishga qiziqitirmasin. Toki, katta bo‘lganda zebu ziynat ortidan yurib, umrini zoye qilmasin” [5].

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf pedagogik qarashlarida ustoz shaxsiga alohida e‘tibor qaratadi. Ustoz nafaqat bilim manbayi, balki o‘zining odobi, muomalasi va hayot tarzi bilan tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatuvchi shaxs sifatida talqin etiladi. Shu jihatdan uning qarashlari zamonaviy pedagogikada ilgari surilayotgan “ta‘lim beruvchi shaxsining namunaviyligi” tamoyili bilan uyg‘unlashadi.

Olimning pedagogik merosida ilm olish madaniyati ham muhim o‘rin egallaydi. Ilm olish jarayonida izchillik, mehnatsevarlik, vaqtini qadrlash, ustozga hurmat, kitob mutolaasiga muhabbat va o‘z ustida muntazam ishlash kabi fazilatlar yoshlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishining muhim omillari sifatida e‘tirof etiladi. Mazkur qarashlar bugungi kunda oliy ta‘lim tizimida talabalarning mustaqil ta‘lim kompetensiyasini rivojlantirishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Bu borada Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf o‘zining “Ijtimoiy odoblar” asarida ilm va ilm talab qilish haqida shunday deydi: “Islomda ilm talab qilish har bir musulmon uchun beshikdan to qabrgacha farz qilingan. Bu ma‘noni kengroq tushunishga harakat qilaylik. Farz Alloh ning qat‘iy amri bo‘lib, uni bajarish har bir mo‘min uchun majburiydir” [7].

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf ta‘lim va tarbiyani bir-biridan ajralmas jarayon sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, tarbiyasiz bilim jamiyat taraqqiyotiga emas, aksincha, salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli u ilm bilan bir qatorda odob, halollik, mas‘uliyat, sabr-toqat, bag‘rikenglik va vatanparvarlik kabi fazilatlarini shakllantirishni ta‘lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri deb hisoblaydi. Mazkur yondashuv bugungi kompetensiyaviy ta‘lim konsepsiyasining mazmuni bilan hamohangdir.

Tadqiqot natijalari Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlari zamonaviy ta‘lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-nazariy asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatdi. Uning ilm, odob, ma‘naviyat, ustoz-shogird munosabatlari hamda oilaviy tarbiyaga oid g‘oyalari bo‘ljak mutaxassislarini har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlari ta‘lim jarayonini ma‘naviy-axloqiy jihatdan boyitish, barkamol shaxsni tarbiyalash va oliy ta‘lim sifatini oshirishning muhim nazariy manbalaridan biri hisoblanadi. Ushbu qarashlar asosida ishlab chiqiladigan metodik tavsiyalar va pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta‘lim amaliyotida yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning “Hadis va hayot”, “Ijtimoiy odoblar”, “Ruhiy tarbiya”, “Baxtiyor oila” va boshqa asarlarida ilgari surilgan pedagogik qarashlar yoshlarni ma‘naviy barkamol, mustaqil fikrlaydigan, vatanparvar, kasbiy faoliyatida halollik va mas‘uliyatni ustuvor qadriyat sifatida qabul qiladigan shaxs etib tarbiyalashda katta imkoniyatlarga ega. Mazkur asarlar mazmunida aks etgan ilmga muhabbat, odob, sabr, mehnatsevarlik, bag‘rikenglik, insonparvarlik va o‘zini o‘zi tarbiyalashga oid g‘oyalar bugungi ta‘lim jarayonining tarbiyaviy komponentini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, mazkur pedagogik merosni oliy ta‘lim muassasalari o‘quv dasturlari, ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar va tarbiyaviy mashg‘ulotlar mazmuniga tizimli ravishda integratsiya qilish ta‘lim sifatini oshirish, talabalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni mustahkamlash hamda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Kelgusida Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning pedagogik qarashlarini amaliy tajriba-sinov ishlari orqali o‘rganish, ularning samaradorligini ilmiy asosda baholash va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish istiqbolli tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Choriev Z., Annaev T., Murtazaev B., Annaev J. Al-Hakim at-Termiziy. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.
2. Hamdamova M. Ma’naviyat asoslari. – T.: “Fan va texnologiya”, 2008.
3. Haydarov A. Inson kamoloti va milliy-ma’naviy qadriyatlar. – T.: Muharrir, 2008.
4. M.Xajiyeva. Xoja Ahmad Yassaviyning ma’naviy-tarbiyaviy qarashlari. Avtoreferat. – T. 2004.
5. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. – T.: “Hilol-nashr”, 2013.
6. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. 34-juz. Yaxshilik va axloq. – T.: “Hilol-nashr”, 2008.
7. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. – T.: “Hilol-nashr”, 2025.
8. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ruhiiy tarbiya.1-juz. Poklanish. – T.: “Sharq” NMAK, 2008.
9. Shoxadjayev M. Burhoniddin Margʻinoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlari. Avtoreferat. – T. 2006.

**BUXORO JADIDLARINING MAORIF ISLOHOTIGA OID PEDAGOGIK MEROSI VA
UNING TARIXIY AHAMIYATI**

Shamsullayeva Ruxsatoy Sunnatullayevna,

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Buxoro, O‘zbekiston

rukhsatoyshamsullayeva@gmail.com

ORCID: 0009-0001-0096-9781

Maqolada XX asr boshlarida Buxoro amirligida shakllangan jadidchilik harakati vakillarining maorif sohasidagi pedagogik faoliyati tarixiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy, Abdulvohid Munzim, Is‘hoqxon Ibrat, Fayzulla Xo‘jayev kabi Buxoro ma‘rifatparvarlarining usuli jadid maktablari, yangi darsliklar va milliy matbuot orqali olib borgan islohotchilik faoliyati, shuningdek 1922-1924-yillarda Buxoro qizlarini Germaniya, Turkiya va Rossiyaga o‘qishga yuborish tashabbusi hamda ularning sovet davridagi keyingi taqdiri tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, biografik va sistemali tahlil metodlaridan foydalanilgan. Olingan natijalar jadid pedagogik merosining bugungi kundagi ta‘lim islohotlari, xususan, qizlar ta‘limi va milliy tarbiya sohasidagi amaliy ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: *jadidchilik harakati, Buxoro amirligi, usuli jadid maktablari, pedagogik meros, maorif islohoti, qizlar ta‘limi, milliy matbuot, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev, tarixiy-pedagogik tahlil.*

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ БУХАРСКИХ ДЖАДИДОВ В ОБЛАСТИ РЕФОРМЫ
ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ**

В статье с историко-педагогической точки зрения анализируется просветительская деятельность представителей джадидского движения, сформировавшегося в начале XX века в Бухарском эмирате. Освещается реформаторская работа бухарских просветителей – Абдурауфа Фитрата, Садриддина Айни, Абдулвохида Мунзима, Исхахана Ибрата, Файзуллы Ходжаева – по созданию новометодных школ, новых учебников и национальной печати, а также инициатива отправки бухарских девушек на учёбу в Германию, Турцию и Россию в 1922-1924 годах и их дальнейшая судьба в советский период. В исследовании применены историко-сравнительный, биографический и системный методы анализа. Полученные результаты научно обосновывают значение педагогического наследия джадидов для современных реформ образования, особенно в сфере женского образования и национального воспитания.

Ключевые слова: *джадидское движение, Бухарский эмират, новометодные школы, педагогическое наследие, реформа образования, женское образование, национальная печать, Абдурауф Фитрат, Файзулла Ходжаев, историко-педагогический анализ.*

**THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF THE BUKHARAN JADIDS IN EDUCATIONAL
REFORM AND ITS HISTORICAL SIGNIFICANCE**

This article examines, from a historical-pedagogical perspective, the educational activity of the Jadid movement that emerged in the Bukhara Emirate in the early twentieth century. It highlights the reformist work of Bukharan enlighteners Fitrat, Ayni, Munzim, Ibrat, and Khojayevev in establishing new-method schools, new textbooks, and a national press, as well as the initiative to send Bukharan girls to study in Germany, Turkey, and Russia in 1922-1924 and their subsequent fate under Soviet rule. The study applies historical-comparative, biographical, and systemic analysis. The findings substantiate the relevance of the Jadid pedagogical heritage for present-day educational reform, particularly regarding girls' education and national upbringing.

Key words: *Jadid movement, Bukhara Emirate, new-method schools, pedagogical heritage, educational reform, women's education, national press, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Khojayevev, historical-pedagogical analysis.*

Kirish. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Buxoro amirligida yuzaga kelgan jadidchilik harakati Markaziy Osiyo xalqlari maorifi tarixidagi eng dolzarb islohotchilik jarayonlaridan biri hisoblanadi.

Buxoroning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida chuqur iz qoldirgan bu harakat vakillari an'anaviy maktab-madrasa tizimini tanqid ostiga olib, "usuli jadid" deb nomlangan yangi pedagogik yondashuvni ilgari surdilar. Ular savod o'rgatishning tovushli-tahliliy usulini, dunyoviy fanlarni o'qitishni, yagona darslik va dastur asosida ta'lim berishni, shuningdek qizlar ta'limini rivojlantirishni maqsad qilib qo'ygan edilar. Mavzuning dolzarbligi shundaki, mustaqillik yillarida milliy ta'lim tizimini isloh qilish, tarixiy pedagogik tajribani zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan bir sharoitda, Buxoro jadidlarining maorifga oid merosini ilmiy jihatdan tizimlashtirish va ommalashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ishning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda Buxoro jadidchilik harakatining nafaqan erkaklar, balki ayollar ta'limi bilan bog'liq kam o'rganilgan qirralari – xususan, 1920-yillar boshida qizlarni xorijga o'qishga yuborish tashabbusi va uning natijalari – yaxlit pedagogik-tarixiy tahlil predmetiga aylantirilgan.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tadqiqot obyekti sifatida XX asr boshlarida Buxoroda faoliyat yuritgan jadidchilik harakati vakillarining ta'lim-tarbiyaga oid nazariy qarashlari va amaliy faoliyati, shuningdek, ular tashabbusi bilan amalga oshirilgan qizlar ta'limi loyihalari olingan. Tadqiqotda tarixiy-qiyyosiy metod (jadid maktablari bilan an'anaviy maktab-madrasa tizimini qiyoslash), biografik-analitik metod (harakat vakillarining hayoti va faoliyatini tizimli o'rganish) hamda kontent-tahlil va sistemalashtirish metodlaridan foydalanildi. Manba bazasini Buxoro jadidlariga oid biografik ma'lumotlar, arxiv va ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan tarixiy materiallar, shuningdek, jadidshunoslikka oid ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Jadidchilik harakati tarixi va uning pedagogik jihatlari o'zbek va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan turli nuqtayi nazardan o'rganilgan. Xususan, A. Xalid jadidchilikni Markaziy Osiyoda madaniy islohotchilik harakati sifatida tahlil qilib, uning maorifga oid dasturini mustamlaka davri modernizatsiyasi kontekstida yoritadi [1]. M. Kamp sovet davrida O'zbekistonda ayollar ozodligi va ma'rifati masalasini, jumladan jadidlarning bu boradagi dastlabki tashabbuslarini tadqiq etadi [2]. D. Northrop esa Stalin davri Markaziy Osiyosida jins va hokimiyat munosabatlarini o'rganar ekan, jadid ma'rifatparvarlarining ayollar ta'limiga oid g'oyalari qanday siyosiy oqibatlariga olib kelganini ko'rsatadi [3]. O'zbek adabiyotshunosligida B. Qosimov milliy uyg'unlash davri adabiyoti va jadidchilik namoyandalari ijtimoiy-ma'rifiy faoliyatini keng qamrovda tadqiq etgan [4]. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda Buxoro jadidlarining maktab-ta'lim sohasidagi faoliyati ko'pincha Toshkent va Farg'ona vodiysi jadidchiligi bilan bir qatorda, umumiy tarzda tilga olinadi, biroq Buxoroga xos xususiyatlar – amirlik boshqaruvi sharoitida islohotchilikning cheklanganligi, "Yosh buxoroliklar" tashkilotining maorif dasturi, qizlarni xorijga o'qishga yuborish tajribasi – alohida pedagogik-tarixiy tahlil predmeti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Mazkur bo'shliqni to'ldirish ushbu tadqiqotning asosiy vazifalaridan biridir.

Buxoro amirligida jadidchilik harakati Toshkent va Qo'qondagi jarayonlarga nisbatan murakkabroq siyosiy sharoitda kechdi: amir hukumati yangi usul maktablarini ochishga qarshilik ko'rsatar, shu sababli Abduvohid Munzim, Sadridin Ayniy, Fayzulla Xo'jayev, Usmonxo'ja Po'latxo'jayev kabi ma'rifatparvarlar dastlab yashirin tarzda, keyinchalik "Yosh buxoroliklar" siyosiy-ma'rifiy tashkiloti doirasida faoliyat yuritishga majbur bo'lishdi. Munzim tomonidan 1908-yilda Buxoroda ochilgan usuli jadid maktabi [7] shahar tarixidagi birinchi yangi usul maktablaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega bo'lib, unda tovushli usulda savod o'rgatish, arifmetika, geografiya va tarix kabi dunyoviy fanlar dasturga kiritilgan edi. Abdurauf Fitrat o'zining pedagogik-publitsistik asarlarida, jumladan yoshlar tarbiyasiga bag'ishlangan risolalarida, ta'lim-tarbiyani millat taqdiri bilan bevosita bog'lab, maktab islohotini milliy uyg'unlashning bosh sharti sifatida talqin qildi [5]. Is'hoqxon Ibrat esa Turkistonda birinchilardan bo'lib ko'p tilli lug'atlar va o'quv qo'llanmalari yaratib, jadid maktablarini darslik bilan ta'minlash muammosini hal qilishga hissa qo'shdi [8]. Bu faoliyatning barchasi umumiy maqsadga – an'anaviy yodlashga asoslangan ta'limdan tushunishga, fikrlashga va amaliy bilimga yo'naltirilgan ta'limga o'tishga – xizmat qilgani bilan pedagogik jihatdan qimmatlidir.

Buxoro jadidchilik harakati faqat yuqorida sanab o'tilgan yetakchilar bilan cheklanmagan, balki kengroq ziyolilar tarmog'ini o'z ichiga olgan. Xususan, Abduqodir Shakuriy va Hoji Muin Shukrulloev adabiy-pedagogik faoliyat, Abdulqodir Muhitdinov va Sadri Ziyo ilmiy-ma'rifiy ish, Abdurashid Mukomilov, Muso Saidjonov, Porso Xo'jayev, Otaxo'ja Xo'jayev, Mirzo Isom Muhiddinov, Muhiddin Mansurov, Siroj Hakim, Bahrom Davlatshoyev va Ahmadjon Abdusaidov esa "Yosh buxoroliklar" harakati doirasidagi ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy jarayonlarda faol ishtirok etishgan [15-25]. Ularning har biri o'z sohasida – jurnalistika, adabiyot, davlat boshqaruvi yoki ta'lim tashkilotchiligida – milliy uyg'unlash g'oyalarini ilgari surgan bo'lib, bu Buxoro jadidchiligidan bir necha yetakchi shaxsgina emas, balki keng ziyolilar qatlami tomonidan qo'llab-quvvatlangan yaxlit ijtimoiy-pedagogik harakat bo'lganidan dalolat beradi. Afsuski, ushbu ziyolilarning katta qismi, xuddi Fayzulla Xo'jayev oilasi singari, 1930-yillardagi

siyosiy qatag'on siyosati qurboniga aylandi – bu esa Buxoro ma'rifatparvarlik harakatining fojiali yakuni bo'ldi.

Alohida e'tiborga molik jihat – Buxoro jadidlarining qizlar ta'limiga munosabati. An'anaviy jamiyatda qizlar ta'limi deyarli e'tibordan chetda qolgan bir sharoitda, jadid ma'rifatparvarlari qizlar uchun maktablar ochish, ularni savodli qilish g'oyasini ilgari surdilar. Bu g'oya Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davrida qisman amalga oshdi: 1922-1924-yillarda o'nlab qizlar Germaniya, Turkiya va Rossiyaga tahsil olish uchun yuborildi. Ular orasida tibbiyot, pedagogika va boshqa yo'nalishlarda o'qigan Xayriniso Majidxonova, Gulsum Rahimova, Maryam Sultonmurodova, Ruqiya Xo'jayeva kabi qizlar bo'lib, ular xorijda "Turkiston talabalar uyushmasi" doirasida madaniy-ma'rifiy faoliyat bilan ham shug'ullanishgan [14]. 1924-yil 8-martda Buxoro shahrida o'tkazilgan xotin-qizlar yig'ilishi jadid g'oyalari ta'sirida shakllangan ayollar faolligining yorqin ko'rinishi bo'lib, unda Bibi Xolida, Fotima Yoqub qizi, Azizova, Davlatqulova, Boruxova kabi faol ayollar rayosatga saylangan edi [12]. Shuningdek, O'zbekiston SSR birinchi rahbari Fayzulla Xo'jayevning oilasi – onasi Rayhonabonu Xo'jayeva, rafiqasi Malika Xo'jayeva va qizi Viloyat Xo'jayeva – jadidchilik ruhida tarbiyalangan, ayollar ozodligi g'oyalarini qo'llab-quvvatlagan [9, 10].

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Buxoro jadidlarining pedagogik faoliyati uch asosiy yo'nalishda namoyon bo'lgan: birinchidan, ta'lim mazmuni va metodikasini yangilash (usuli jadid maktablari, yangi darsliklar, tovushli usul); ikkinchidan, milliy matbuot va nashriyot ishi orqali ma'rifetni ommalashtirish; uchinchidan, qizlar ta'limi va ayollar ijtimoiy faolligini rag'batlantirish. Xorijga tahsil olishga yuborilgan qizlarga oid ma'lumotlarni tizimlashtirish natijasida quyidagi umumlashtirilgan manzara hosil bo'ldi (1-jadval).

1-jadval. 1922-1924-yillarda xorijga tahsil olishga yuborilgan ayrim qizlarning ma'lumotlari

Ism	Tahsil yili	Tahsil mamlakati	Faoliyat yo'nalishi va keyingi taqdiri
Xayriniso Majidxonova	1922	Germaniya	Shifokorlik yo'nalishida tahsil oldi, vatanga qaytgach 1938-yilda siyosiy qatag'on qurboniga aylandi.
Gulsum Rahimova	1922	Germaniya	Jadidchilik g'oyalari ta'sirida shakllandi, 1938-yilda qatag'onga uchradi.
Maryam Sultonmurodova	1922	Germaniya	"Turkiston talabalar uyushmasi"da madaniy-ma'rifiy faoliyat yuritdi, qatag'on yillarida GULAGda o'n yildan ortiq mahbus bo'ldi.
Ruqiya Xo'jayeva	1922	Germaniya	Milliy ma'rifiy faoliyat bilan shug'ullandi, 1937-yilda qatag'on qurboniga aylandi.
Roziyaxonim, Ma'muraxonim, Sobiraxonim	1922	Turkiya (Istanbul)	Muallimlar tayyorlash seminariyasida o'qidilar, tahsildan so'ng vatanga qaytmay xorijda milliy-ma'rifiy faoliyatni davom ettirdilar.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, jadid ma'rifatparvarlari boshlagan qizlar ta'limi loyihasi o'z davri uchun ilg'or pedagogik tashabbus bo'lgan, biroq 1930-yillardagi siyosiy qatag'on siyosati bu jarayonni to'xtatib, uning ko'plab ishtirokchilarini fojiali taqdirga duchor etgan. Shunga qaramay, mazkur tajriba Markaziy Osiyoda ayollar ta'limi tarixida muhim bosqich sifatida baholanishi lozim: u birinchi marta mahalliy qizlarni tizimli ravishda xorijiy oliy ta'lim muassasalariga yo'naltirish amaliyotini yo'lga qo'ygan edi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, Buxoro jadidlarining pedagogik merosi nafaqat maktab islohoti, balki ta'limda gender tengligiga intilish, milliy ziyolilar qatlamini shakllantirish va yoshlarni jahon ilm-fani bilan bog'lash strategiyasi sifatida ham qoralishi kerak.

Xorijga tahsil olishga yuborilgan qizlar ro'yxati Germaniya va Turkiyadan tashqari Moskvaga yuborilgan guruhni ham qamrab oladi: 1924-yilda Maryam Yoqubova, Zamira Hidoyatova va Sora Eshonto'rayeva 200 nafar o'quvchi orasidan tanlab olingan 14 nafar qiz talaba safida Moskvaga tahsil olishga yuborilgan bo'lib, ular keyinchalik o'zbek teatri va milliy kinosining taniqli namoyandalarga aylanishgan [26]. Germaniyaga yuborilgan guruh tarkibida, yuqorida sanalgan qizlardan tashqari, Saida Sherahmadova va jadid muharriri Ayozi Is'hoqiyning qizi Saodatxonim Ayoziy ham bo'lib, ular xorijda "Turkiston talabalar uyushmasi" faoliyatida qatnashishgan [27, 28].

Bundan tashqari, Buxoro va Turkiston jadidchilik muhitida tarbiyalangan bir qator ayollar keyinchalik turli kasbiy sohalarida birinchi bo'lish sharafiga muyassar bo'lishgan: Ditora Yusupova – O'zbekistondagi birinchi ayol huquqshunos, Xadicha Sulaymonova – birinchi ayol huquqshunos olim, Mamlakat Vosiqova – birinchi ayol Adliya vaziri, Dilbar Abdurahmonova – birinchi ayol dirijyor, Sobira Xoldorova – "Yangi yo'l" gazetasining bosh muharriri sifatida birinchi ayol jurnalist bo'lgan, biroq 1937-yilda u ham qatag'onga

uchragan [29-33]. Mahmudxo‘ja Behbudiyning qizi Parvinoxon Behbudi otasi tashabbusi bilan frantsuz tilini mukammal o‘rgangan, Toshkentlik ziyoli oilasida voyaga yetgan Nozimaxonim esa birinchi ayol publitsist sifatida ayollarni bilim olishga da‘vat etuvchi she‘r va maqolalar yozgan [34, 35]. Bu misollar jadid pedagogik g‘oyalarining nafaqat bir martalik tashabbus, balki avlodlar davomida ayollar ma‘rifatiga ta‘sir ko‘rsatgan uzoq muddatli ijtimoiy jarayon bo‘lganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Buxoro jadidchilik harakati vakillarining pedagogik faoliyati o‘z davri uchun tub islohotchilik ahamiyatiga ega bo‘lgan: ular an‘anaviy ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, dunyoviy bilimlarni ommalashtirish va qizlar ta‘limini yo‘lga qo‘yish borasida dadil qadamlar tashladilar. Fitrat, Ayniy, Munzim, Ibrat, Fayzulla Xo‘jayev singari ma‘rifatparvarlarning nazariy qarashlari va amaliy tashabbuslari, shuningdek 1922-1924-yillardagi qizlarni xorijga o‘qishga yuborish tajribasi mustaqil O‘zbekistonda ta‘lim tizimini isloh qilishda muhim tarixiy saboq bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan jadid merosining eng dolzarb jihatlari – ta‘limda milliy va zamonaviy qadriyatlarning uyg‘unligi, qizlar va ayollar ta‘limiga alohida e‘tibor, yoshlarni xalqaro ta‘lim maydoniga yo‘naltirish tajribasi – bugungi ta‘lim islohotlarida, jumladan, uzluksiz ta‘lim tizimini takomillashtirish va milliy tarbiya dasturlarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari Buxoro jadidlarining maorifga oid merosini pedagogika tarixi fani doirasida yanada chuqur o‘rganish, shuningdek, ularning tajribasini oliy ta‘lim muassasalarining tarix va pedagogika yo‘nalishlaridagi o‘quv dasturlariga integratsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 337 p.
2. Kamp M. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. – Seattle: University of Washington Press, 2006. – 386 p.
3. Northrop D. Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia. – Ithaca: Cornell University Press, 2004. – 424 p.
4. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2002.
5. Abdurauf Fitrat // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 10.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdurauf_Fitrat
6. Sadrididdin Ayniy // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 10.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Sadrididdin_Ayniy
7. Abdulvohid Munzim (Burhonov) // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 10.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdulvohid_Burhonov
8. Is‘hoqxon To‘ra Ibrat // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 10.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Is%CA%BCchoqxon_to%CA%BBra_ibrat
9. Fayzulla Xo‘jayev // Uzpedia.uz. – Murojaat sanasi: 10.08.2026. – URL: https://uzpedia.uz/pedia/fayzulla_xojayev
10. O‘zbekistonning birinchi rahbari. Fayzulla Xo‘jayev kim edi? // Kun.uz, 08.07.2024. – URL: <https://kun.uz/news/2024/07/08/ozbekistonning-birinchi-rahbari-fayzulla-xojayev-kim-edi>
11. Irzaev B. Xorijda o‘qigan o‘zbek jadid ayollarining "aybi" nima edi? (intervyu) // "Yangi O‘zbekiston" gazetasi. – Murojaat sanasi: 10.08.2026. – URL: https://uzbekistan.org.ua/uz/107-yangiliklar_/6294-xorijda-o-qigan-o-zbek-jadid-ayollarining-aybi-nima-edi.html
12. G‘oyibnazarova M. Jadidlar ayollarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi rolini qanday baholagan? // UZA.uz, 26.01.2025. – URL: https://uza.uz/en/posts/jadidlar-ayollarning-ijtimoiy-siyosiy-hayotdagi-rolini-qanday-baholagan_681610
13. O‘zbekiston tarixidagi ilk kashshof ayollar // Gazeta.uz, 08.03.2023. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/08/they-were-the-first/>
14. Amir Olimxon saroyida raqqosalik qilgan... Maryam Yoqubova haqida // Daryo.uz, 13.11.2021. – URL: <https://daryo.uz/2021/11/13/amir-olimxon-saroyida-kanizaklik-qilgan-11-yoshida-majburan-turmushga-uzatilgan-ozbek-aktrisasi-maryam-yoqubova-haqida/>
15. Abduqodir Shakuriy // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Abduqodir_Shakuriy
16. Hoji Muin (Shukrulloev) // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Hoji_Muin
17. Abdulqodir Muhitdinov // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdulqodir_Muhitdinov

18. Sadri Ziyo // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Sadri_Ziyo
19. Abdurashid Mukomilov // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdurashid_Mukomilov
20. Muso Yo‘ldoshevich Saidjonov // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Muso_Saidjonov
21. Porso Xo‘jayev // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Porso_Xo%CA%BBjayev
22. Otaulla (Otaxo‘ja) Xo‘jayev // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Otaulla_Xo%CA%BBjayev
23. Mirzo Muhiddinov // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Mirzo_Muhiddinov
24. Muhiddin Mansurov // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Muhiddin_Mansurov
25. Siroj Hakim // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Siroj_Hakim
26. "Turkum: O‘zbekiston xalq artistlari" // O‘zbekiston Vikipediyasi. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Turkum:O%CA%BBzbekiston_xalq_artistlari
27. Gulsum Rahimova haqida // Yoshlikjurnali.uz, "Turkistonlik talabalarining taqdiri tafsilotlari". – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: <https://yoshlikjurnali.uz/xotira/turkistonlik-talabalarining-taqdiri-tafsilotlari/>
28. Maryam Sultonmurodova haqida // Kun.uz, 03.05.2022, "Biri otilgan, ikkinchisi surgun qilingan: Germaniyada o‘qigani uchun qatag‘on qilingan o‘zbek ayollari". – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: <https://kun.uz/news/2022/05/03/biri-otilgan-ikkinchisi-surgun-qilingan-germaniyada-oqigani-uchun-qatagon-qilingan-ozbek-ayollari>
29. Dilora Yusupova // Gazeta.uz, "O‘zbekiston tarixidagi ilk kashshof ayollar", 08.03.2023. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/08/they-were-the-first/>
30. Xadicha Sulaymonova haqida // "Yangi O‘zbekiston" gazetasi, Bahrom Irzaev bilan intervyu. – Murojaat sanasi: 12.08.2026. – URL: [https://uzbekistan.org.ua/uz/107-yangiliklar_/6294-xorijda-o-qigan-o-zbek-jadid-ayollarining-"aybi"-nima-edi.html](https://uzbekistan.org.ua/uz/107-yangiliklar_/6294-xorijda-o-qigan-o-zbek-jadid-ayollarining-)
31. Mamlakat Vosiqova haqida // Gazeta.uz, "O‘zbekiston tarixidagi ilk kashshof ayollar", 08.03.2023. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/08/they-were-the-first/>
32. Dilbar Abdurahmonova haqida // Gazeta.uz, "O‘zbekiston tarixidagi ilk kashshof ayollar", 08.03.2023. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/08/they-were-the-first/>
33. Sobira Xoldorova haqida // Gazeta.uz, "O‘zbekiston tarixidagi ilk kashshof ayollar", 08.03.2023. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/08/they-were-the-first/>
34. Parvinaxon Behbudiy haqida // Uza.uz, M. G‘oyibnazarova, "Jadidlar ayollarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi rolini qanday baholagan?", 26.01.2025. – URL: https://uza.uz/en/posts/jadidlar-ayollarning-ijtimoiy-siyosiy-hayotdagi-rolini-qanday-baholagan_681610
35. Nozimaxonim haqida // Gazeta.uz, "O‘zbekiston tarixidagi ilk kashshof ayollar", 08.03.2023. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/08/they-were-the-first/>

**ABDULLA AVLONIY PEDAGOGIK FAOLIYATINING TARIXIY-PEDAGOGIK SHAROIT
VA JADID TA'LIM ISLOHOTCHILIGIDAGI O'RNI**

Akbarov Odiljon Ergashevich,

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
shahinabonu16@gmail.com
ORCID: 0009-0003-4868-7307

Maqolada Abdulla Avloniyning pedagogik faoliyatini shakllantirgan tarixiy, ijtimoiy va shaxsiy omillar, uning XX asr boshlaridagi jadid ta'lim islohotchiligida tutgan o'rni tahlil qilinadi. Avloniy qarashlarining an'anaviy maktab-madrasa hamda rus-tuzem maktablari ta'lim modelidan maqsad, metodika, til va mazmun jihatidan farqlanishi ochib beriladi. Shuningdek, uning Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Munavvarqori Abdurashidxonov singari jadid ma'rifatparvarlari bilan mushtarak va farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlillar Avloniyning jadidchilik g'oyalarini maktab, darslik, o'quv mazmuni va metodika bilan bog'lagan amaliy pedagogik faoliyatini yoritishga qaratiladi. Tadqiqotda uning o'ziga xosligi ta'lim islohoti, axloqiy qarashlar hamda badiiy-ma'rifiy faoliyatni umumiy pedagogik maqsad atrofida uyg'unlashtirganida namoyon bo'lishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: *Abdulla Avloniy, jadidchilik, pedagogik faoliyat, ta'lim islohoti, usuli jadid, rus-tuzem maktabi, milliy ta'lim, darslik, metodika, ma'rifatparvarlik.*

**ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
АБДУЛЛЫ АВЛОНИ И ЕГО РОЛЬ В ДЖАДИДСКОЙ РЕФОРМЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье анализируются исторические, социальные и личностные факторы, сформировавшие педагогическую деятельность Абдуллы Авлони, а также его роль в джадидском реформировании системы образования в начале XX века. Раскрываются ключевые отличия взглядов Авлони от традиционной модели (мактабов и медресе) и русско-туземных школ в контексте целей, методики, языка и содержания обучения. Проводится сравнительный анализ общих и специфических черт его концепции с идеями таких просветителей-джадидов, как Махмудходжа Бехбуди, Абдурауф Фитрат и Мунавваркары Абдурашидханов. Исследование направлено на освещение практической педагогической деятельности Авлони, связавшей идеологию джадидизма со школьной практикой, созданием учебников, разработкой учебного содержания и методики. Обосновано, что уникальность его подхода заключается в гармоничном синтезе образовательной реформы, нравственных воззрений и художественно-просветительской деятельности вокруг единой педагогической цели.

Ключевые слова: *Абдулла Авлони, джадидизм, педагогическая деятельность, реформа образования, новометодная школа (усули джадид), русско-туземная школа, национальное образование, учебник, методика, просветительство.*

**THE HISTORICAL AND PEDAGOGICAL CONTEXT OF ABDULLA AVLONI'S
PEDAGOGICAL ACTIVITY AND HIS ROLE IN THE JADID EDUCATIONAL REFORM**

This article examines the historical, socio-cultural, and personal factors that shaped the pedagogical activity of Abdulla Avloni, as well as his seminal role in the Jadid educational reforms of the early 20th century. It delineates the fundamental divergences between Avloni's educational philosophy and existing frameworks – namely traditional maktab, madrasah, and Russo-native schools – focusing on pedagogical objectives, instructional methodologies, language policies, and curricular content. Furthermore, the study conducts a comparative assessment of Avloni's conceptual framework alongside the intellectual contributions of key Jadid reformists, including Mahmudkhoja Behbudi, Abdurauf Fitrat, and Munawwar Qari Abdurashidkhanov. Special emphasis is placed on Avloni's practical contributions, particularly his ability to bridge Jadid ideology with classroom instruction, textbook development, and methodological innovation. Ultimately, the paper substantiates that the distinctiveness of Avloni's approach stems from his integrative synthesis of educational reform, ethical philosophy, and literary-enlightenment endeavors, all directed toward a singular pedagogical vision.

Keywords: *Abdulla Avloni, Jadidism, pedagogical activity, educational reform, new-method schools (usul-i jadid), Russo-native schools, national education, textbook design, instructional methodology, enlightenment.*

Kirish. Abdulla Avloniy pedagogik merosini baholashda uning qarashlarini faqat alohida asarlar yoki didaktik fikrlar doirasida o'rganish yetarli emas. Pedagogik qarashlarning shakllanishi mutafakkir yashagan tarixiy muhit, mavjud ta'lim tizimi, shaxsiy hayot tajribasi va jamiyat oldida turgan ijtimoiy-ma'rifiy ehtiyojlar bilan uzviy bog'liq. Shu jihatdan “shaxs o'z muhitining faol ishtirokchisi va mahsuli bo'lib, uning rivojlanish yo'nalishi tashqi omillarga munosabatiga bog'liq holda shakllanadi. Shu o'rinda aytish joizki, ijtimoiy va madaniy tafovutlarni hisobga olmagan holda shaxsga baho berish yoki uni baholashda bir xil mezonlarni qo'llash noto'g'ri natijalarga olib kelishi mumkin. Har bir shaxs o'z tarixining, jamiyatining va madaniyatining aksidir” [1, 18]. Mazkur yondashuv Avloniy pedagogik faoliyatining mohiyatini anglashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

XX asr boshlaridagi Turkiston ta'lim muhiti bir-biridan maqsad va mazmun jihatidan farq qiluvchi bir necha ta'lim shakllarining bir vaqtda mavjudligi bilan xarakterlanadi. Bir tomonda an'anaviy maktab va madrasa, ikkinchi tomonda mustamlaka ma'muriyati tomonidan tashkil etilgan rus-tuzem maktablari faoliyat yuritgan bo'lsa, uchinchi yo'nalish sifatida jadidlarning yangi usul maktablari shakllanib bordi. Avloniy pedagogik faoliyati ana shu murakkab va ziddiyatli tarixiy sharoitda vujudga keldi. U mavjud ta'lim tizimlarini tanqid qilish bilan cheklanmay, yangi mazmundagi maktab va o'qitish amaliyotini shakllantirishga intildi. Shu sababli uning pedagogik merosini qanday g'oyalarni ilgari surgani bilangina emas, balki mazkur g'oyalarni qanday ta'limiy vositalar orqali amaliyotga tatbiq etgani nuqtayi nazaridan ham o'rganish zarur. Mazkur tadqiqotning maqsadi Abdulla Avloniyning pedagogik faoliyatini shakllantirgan tarixiy va shaxsiy omillarni aniqlash, uning qarashlarini o'z davridagi asosiy ta'lim modellariga qiyoslash hamda jadid pedagogikasi doirasidagi o'ziga xos o'rnini yoritishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiy-pedagogik, biografik, qiyosiy-tahliliy va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Tarixiy-pedagogik yondashuv Abdulla Avloniy faoliyatini XX asr boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy-ma'rifiy va ta'limiy sharoiti bilan bog'liq holda baholash imkonini berdi. Biografik yondashuv uning shaxsiy ta'lim tajribasining pedagogik qarashlariga ta'sirini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida Avloniy pedagogik modeli an'anaviy maktab-madrasa, rus-tuzem maktablari hamda boshqa jadid namoyandalari faoliyati bilan solishtirildi. Tizimli yondashuv esa maktab, darslik, metodika, ona tilidagi ta'lim, axloqiy tarbiya va ijtimoiy-ma'rifiy faoliyatni o'zaro aloqador pedagogik hodisalar sifatida tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar. Tahlillar mutafakkirning islohotchilik yo'lini tanlashida uning shaxsiy ta'lim tajribasi muhim o'rin tutganini ko'rsatadi. U an'anaviy maktab-madrasa muhitini tashqaridan kuzatgan nazariyotchi emas, balki ushbu tizimda tahsil olgan va uning ichki xususiyatlarini bevosita his qilgan shaxs edi. Shu sababli uning tanqidiy munosabati mavhum nazariy e'tirozlarga emas, amaliy tajribaga tayanadi. Yodlashga asoslangan metodika, ta'lim mazmunining hayotdan uzilganligi va o'qituvchining ijtimoiy mavqeyi bilan bog'liq muammolar Avloniyning keyingi pedagogik izlanishlarida muqobil yo'l qidirishga turtki bo'ldi. Natijada uning islohotchilik dasturi umumiy “ilm olish kerak” yoki “maktabni yangilash lozim” tarzidagi chaqiriqlar bilan cheklanmay, yangi darsliklar yaratish, o'quv mazmunini qayta ko'rib chiqish va o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan faoliyat shaklini oldi.

Ma'rifatparvar adib faoliyat ko'rsatgan davr jadidchilikning g'oyaviy da'vatlardan amaliy ta'lim islohotlariga tomon rivojlangan bosqichiga to'g'ri keladi. Ismoilbek G'aspirali, Mahmudxo'ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonov singari ma'rifatparvarlar yangi usul maktabi, milliy uyg'onish va zamonaviy bilimlar zarurati haqidagi g'oyalarni shakllantirishda muhim rol o'ynagan bo'lsalar, Avloniy mazkur g'oyalarni o'quv jarayonining konkret unsurlari bilan bog'lashga alohida e'tibor berdi. Shu jihatdan uning pedagogik qiyofasi jadidchilikning umumiy ma'rifiy maqsadlari bilan maktab amaliyoti o'rtasidagi bog'lanishda namoyon bo'ladi. Faslda ham Avloniy faoliyati “shakllangan g'oyaviy negizni amaliy-metodik tizimga aylantirish bosqichi” bilan bog'lanadi.

Avloniy pedagogik pozitsiyasini o'z davridagi ta'lim tizimlariga munosabat nuqtayi nazaridan baholaganda, uning qarashlarida mavjud ikki modeldan birini tanlash emas, balki ulardan farqli uchinchi yo'lni shakllantirishga intilish kuzatiladi. Bir tomonda ko'proq diniy bilimlarni uzatishga yo'naltirilgan an'anaviy maktab-madrasa tizimi, ikkinchi tomonda esa mustamlaka ma'muriyati ehtiyojlari bilan bog'langan rus-tuzem maktablari mavjud edi. Avloniy mansub bo'lgan jadid pedagogikasi mazkur ikki modelning oddiy qorishmasi emas, balki ta'lim maqsadini milliy va ijtimoiy taraqqiyot ehtiyojlari asosida qayta belgilashga qaratilgan mustaqil yo'nalish sifatida shakllandi.

Adib pedagogik qarashlarining o‘z davridagi ta’lim tizimlaridan farqi, avvalo, pedagogik maqsadda ko‘rinadi. An’anaviy ta’lim diniy bilimlarni uzatishga ustuvor ahamiyat bergan, rus-tuzem maktablari esa mustamlaka boshqaruvining ehtiyojlariga mos kadr va fuqaroni shakllantirish vazifasini bajargan sharoitda jadid maktablari boshqa ijtimoiy-pedagogik maqsadni ilgari surdi. Tadqiqotlarda: “Usuli jadid” nomini olgan “Usuli savtiya”ga asoslangan maktablar mohiyat e’tibori bilan rus-tuzem maktablariga qarshi vujudga keldi. “Usuli jadid” maktablarida milliy ma’naviyati yuksak, millat, Vatan istiqboli uchun jon kuydiruvchi yoshlarni tarbiyalab yetishtirish birinchi o‘rinda turgan”, deb ta’kidlanadi [2, 186–187]. Avloniy qarashlarida ham ta’limning natijasi shunchaki savodli shaxsni emas, bilimli, axloqli va millat hayotiga daxldor insonni shakllantirish bilan bog‘lanadi. Shu sabab faslda bu yo‘nalish “uchinchi, mustaqil yo‘l” sifatida tavsiflanishi bejiz emas.

Mazkur mustaqil pedagogik yo‘nalishning mohiyati faqat maqsadning o‘zgarishi bilan chegaralanmaydi. Uning metodik asosida bilimni yodlashdan anglashga, tayyor ma’lumotni takrorlashdan uni hayot bilan bog‘lashga tomon siljish kuzatiladi. Eski maktabdagi yodlash va takrorlashga asoslangan ta’limdan farqli ravishda, yangi usul maktablarida o‘quvchining tushunishi, materialning soddaligi va bilimning hayotiy ehtiyojlar bilan bog‘liqligiga e’tibor kuchaydi. Avloniy faoliyati ham ana shu metodik yangilanish muhitida shakllandi. Bunda yangilikning mohiyati faqat savtiya usuli orqali savod chiqarishni tezlashtirishda emas, balki o‘quv materialini tushunish, ongli o‘zlashtirish va amaliy hayot bilan bog‘lashga intilishda edi. Faslda Avloniy tafakkurni rivojlantirish, bilimni hayot bilan bog‘lash, kuzatuvchanlik va tahlilga asoslangan metodikani ilgari surgani qayd etiladi. Natijada o‘quvchi matnni shunchaki yod oluvchi emas, mazmunni anglaydigan ta’lim subyekti sifatida qarala boshladi.

Ta’lim tili va mazmuniga munosabat ham Avloniy pedagogik qarashlarining muhim xususiyatlaridan biridir. An’anaviy maktabdagi arab-fors tilidagi diniy matnlar hamda rus-tuzem maktablaridagi rus tilining ustuvorligi sharoitida ona tilidagi ta’lim milliy-ma’rifiy mazmun kasb etdi. U ona tilidagi darsliklar va o‘quv materiallarini pedagogik faoliyatning muhim vositasi sifatida ko‘rdi. Bu yerda til faqat o‘quv materialini tushunarli yetkazish vositasi emas, yosh avlodni o‘z milliy-madaniy muhitiga bog‘lab turuvchi omil sifatida ham ahamiyatli edi. Ta’lim mazmunining axloq, mehnat, vatanparvarlik va dunyoviy bilimlar bilan boyitilishi esa maktabning vazifasi haqidagi tasavvurni kengaytirdi. Faslda ham bu holat til siyosatining “milliy o‘zlikni saqlash vositasi”ga aylanishi sifatida baholangan.

Shu nuqtayi nazardan Avloniy taklif etgan ta’lim modelining tarixiy ahamiyati an’anaviy va rus-tuzem maktablariga shunchaki qarshi qo‘yilganida emas, ulardan farqli pedagogik maqsadni shakllantirganida namoyon bo‘ladi. Bunda dunyoviy bilimlarni o‘zlashtirish milliy va axloqiy qadriyatlardan voz kechishni anglatmaganidek, milliy qadriyatlarga tayanish ham zamonaviy bilim va metodlardan chekinishni bildirmagan. Aksincha, ta’limning zamonaviy metodik imkoniyatlarini milliy-ma’naviy maqsadlar bilan uyg‘unlashtirishga intilish Avloniy pedagogik pozitsiyasining muhim xususiyatiga aylangan.

Bu pedagogikamiz asoschisi faoliyatining o‘ziga xosligini aniqlashda uni boshqa jadid namoyandalari bilan qiyoslash muhim natija beradi. Mahmudxo‘ja Behbudiy faoliyatida maktab islohoti bilan bir qatorda teatr, publitsistika va ijtimoiy fikrni shakllantirish vositalari kuchli namoyon bo‘lgan. U yangi usul maktablarini qo‘llab-quvvatlab, darslik va o‘quv qo‘llanmalarini yaratish hamda nashr qilishda faol ishtirok etdi. Behbudiy faoliyati haqida: “Behbudiy Gasprinskiy yo‘lga qo‘ygan, ‘usuli jadid’ maktablarini Turkistonda qaror toptirishda, ularni darslik va qo‘llanmalar bilan ta’minlashda jonbozlik ko‘rsatdi. Bu maktablarning milliy-madaniy taraqqiyotimizda muhim omil bo‘la olishi mumkinligi haqida o‘nlab maqolalar yozdi” [3, 11], deb qayd etiladi. Shuningdek, uning geografiya, islom tarixi va boshqa yo‘nalishlarda darsliklar yaratgani jadid ta’limining yangi mazmunini shakllantirishdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

Munavvarqori Abdurashidxonov faoliyatida yangi maktablarni tashkil etish, o‘qituvchilarni tayyorlash va o‘quv jarayonini tizimli yo‘lga qo‘yish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lgan bo‘lsa, Fitrat pedagogik masalalarni oila, jamiyat, millat va shaxsning ma’naviy kamoloti bilan bog‘liq falsafiy-publitsistik tahlil orqali yoritdi. Avloniy faoliyatida esa ta’lim islohoti, badiiy-adabiy ijod va axloqiy qarashlar bir-biriga yaqinlashadi. Shu sababli uning o‘ziga xosligini boshqa jadidlarda mavjud bo‘lmagan mutlaqo yangi g‘oyalarni ilgari surganida emas, balki umumjadid pedagogik g‘oyalarini maktab, darslik, metodika va badiiy-ma’rifiy faoliyat vositasida yaxlit holda amalga oshirishga intilganida ko‘rish maqsadga muvofiq. Faslda ham Avloniyning farqliligi g‘oyalarning mutlaq yangiligida emas, balki ularni pedagogik amaliyotga olib kirish qobiliyatida ekanligi ko‘rsatiladi.

Abdulla Avloniy faoliyati jadid maktablarida sodir bo‘lgan didaktik yangilanishlar bilan ham bog‘liq. Mazmuniy jihatdan ta’limga hisob, geografiya, tabiatshunoslik, axloq va mehnatga doir bilimlarning kiritilishi o‘quv mazmunini kengaytirdi. Metodik jihatdan yodlash va takrorlashga asoslangan modeldan tushuntirish, tahlil va bilimni ongli o‘zlashtirish tomon siljish kuzatildi. Jadid darsliklarida o‘quv materialini oson, tez va samarali o‘zlashtirishga xizmat qiluvchi usullar ishlab chiqildi. Masalan, “Saidrasul Sayidazizov

yaratgan ‘Ustodi avval’ darsligi g‘oyat katta shuhrat qozongan”ligi qayd etiladi [4, 161]. Bu holat jadid pedagogik muhitida darslikni shunchaki axborot manbasi emas, o‘qitish samaradorligini ta’minlovchi didaktik vosita sifatida anglash kuchayganini ko‘rsatadi.

Tashkiliy jihatdan dars jadvali, sinf tizimi, fanlarning ketma-ketligi va ta’lim jarayonini muayyan tartib asosida olib borish masalasi ham muhimlashdi. Rus-tuzem maktablarida dars jadvali va fanlar taqsimotining mavjudligi pedagogik adabiyotlarda qayd etilgan [4, 160]. Biroq jadid maktablari bunday tashkiliy shakllarni o‘z milliy-ma’rifiy maqsadlariga moslashtirishga intildilar. Ismoilbek G‘aspiralining 1881-yilda nashr etilgan “Rusiya musulmonligi” asari va “Tarjimon” gazetasidagi maqolalarida musulmon ta’limini isloh qilish masalasiga alohida e’tibor qaratgani [5, 263] mazkur pedagogik yangilanishning keng tarixiy ildizlarga ega ekanini ko‘rsatadi.

Avloniy pedagogik faoliyatining yana bir ahamiyatli tomoni maktab ta’limini kengroq ijtimoiy-ma’rifiy muhit bilan bog‘laganidadir. Uning faoliyatida maktab, darslik, matbuot, teatr va badiiy ijod turli auditoriyaga ta’sir qiluvchi vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Bu holat pedagogik ta’sirning faqat sinf va dars bilan chegaralanmaganini, ma’rifatparvarlikning jamiyat miqyosidagi tarbiyaviy faoliyatga aylanganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan Avloniyning pedagogik ko‘lami uning bevosita maktabchilik faoliyatidan kengroqdir.

Muhokama. Tadqiqot natijalari Abdulla Avloniy pedagogik faoliyatini uning alohida darsliklari, maktabchilik faoliyati yoki axloqiy qarashlari doirasidagina baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Uning pedagogik pozitsiyasini shakllantirgan asosiy omillardan biri shaxsiy ta’lim tajribasi bilan tarixiy ehtiyojning o‘zaro tutashganidir. Avloniy an’anaviy maktab-madrasa tizimini bevosita boshdan kechirganligi sababli uning metodik va mazmuniy cheklovlarini nazariy kuzatuvchi sifatida emas, shu muhitda tahsil olgan shaxs sifatida anglagan. Faslda uning yodlashga asoslangan metodika, hayotdan uzilgan dars mazmuni va o‘qituvchining ijtimoiy mavqeyi bilan bog‘liq kamchiliklarni shaxsiy tajriba orqali his qilgani qayd etiladi. Bu holat uning keyingi pedagogik faoliyatida umumiy ma’rifiy da’vatlardan ko‘ra konkret ta’limiy yechimlarga ko‘proq e’tibor qaratganini izohlash imkonini beradi. Uning tarixiy o‘rmini belgilashda jadidchilik harakatining ichki rivojlanish bosqichini ham hisobga olish zarur. U faoliyat yuritgan davrga kelib yangi maktab va ma’rifat zarurati haqidagi g‘oyalar muayyan darajada shakllangan edi. Shuning uchun pedagogik vazifa endi faqat jamiyatni ilm-ma’rifatga da’vat etishdan iborat bo‘lmay, mazkur g‘oyani maktab amaliyotida qanday amalga oshirish masalasini ham o‘z ichiga ola boshladi. Shu sabab Avloniy merosidagi darslikchilik va metodik izlanishlarni uning ma’rifiy qarashlaridan alohida hodisa sifatida emas, aynan tarixiy-pedagogik ehtiyojga berilgan amaliy javob sifatida talqin qilish mumkin.

Tadqiqotdan kelib chiqadigan yana bir muhim xulosa shundaki, Avloniy pedagogik faoliyatida yangilanish an’anani inkor qilish shaklida kechmagan. Ta’limning metod va tashkiliy shakllarini zamonaviylashtirishga intilish milliy til, axloq va Vatan tushunchalarining pedagogik ahamiyatini kamaytirmagan. Aksincha, zamonaviy ta’lim vositalaridan milliy-ma’rifiy maqsad yo‘lida foydalanish ko‘zda tutilgan. Shu jihatdan Avloniy pedagogik pozitsiyasini “eski” va “yangi”ning oddiy qarama-qarshiligi bilan tushuntirishdan ko‘ra, milliy mazmunni yangilangan pedagogik vositalar orqali yetkazishga qaratilgan sintez sifatida baholash asosliroqdir. Natijada Avloniy pedagogik faoliyatining tarixiy ahamiyati muayyan metod yoki darslikni yaratganligi bilangina belgilanmaydi. Muhim jihat shundaki, ta’lim maqsadi, uning milliy mazmuni va uni amalga oshirish vositalari o‘rtasida muvofiqlik yaratishga intilish kuzatiladi. Ana shu xususiyat uning pedagogik merosini XX asr boshlaridagi Turkiston ta’lim tafakkurining yangilanish jarayonida alohida o‘rganishni talab qiladigan yaxlit tarixiy-pedagogik hodisaga aylantiradi.

Xulosa. Abdulla Avloniy pedagogik faoliyati XX asr boshlaridagi Turkistonning murakkab tarixiy va ta’limiy sharoiti, mutafakkirning shaxsiy ta’lim tajribasi hamda jadidchilik harakatining rivojlanish ehtiyojlari ta’sirida shakllandi. An’anaviy ta’lim muhitini bevosita bilishi undagi metodik va mazmuniy cheklovlarni anglashiga, bu esa yangi pedagogik yechimlarni izlashiga zamin yaratdi.

Avloniy qarashlarining muhim xususiyati mavjud ta’lim modellaridan birini takrorlash emas, balki milliy ehtiyojlarga mos pedagogik yo‘lni shakllantirishga intilishda namoyon bo‘ladi. Bunda ta’limning maqsadi bilimli, axloqli va ijtimoiy mas’ul shaxsni tarbiyalash bilan bog‘langan, ona tili va milliy qadriyatlar ta’lim mazmunining muhim tayanchiga aylangan, metodik yangilanish esa bilimni anglash va hayot bilan bog‘lashga yo‘naltirilgan.

Tadqiqot natijalari Avloniy pedagogik merosining tarixiy ahamiyatini uning nazariy qarashlari bilan amaliy faoliyati o‘rtasidagi uzviylikda ko‘rish lozimligini ko‘rsatadi. Uning pedagogik tajribasi milliy-ma’rifiy maqsadni zamonaviy ta’lim mazmuni va metodlari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilganligi bilan jadid ta’lim islohotchiligining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Adabiyotlar:

1. Ikromova S.A. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishida madaniy, tarixiy hamda ijtimoiy kontekstning oʻrni // Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology. International online conference. – 23 May, 2025. – B. 16–23.
2. Mirzayeva F.O. Pedagogika nazariyasi va tarixi. II qism. – T.: NIF MSH, 2023.
3. Қосимов Б. Маслакдошлар. – Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа концернининг Бош тахририяти, 1994.
4. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Homidov H. Pedagogika tarixi. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004.
5. Izbullayeva G. Pedagogika nazariyasi va tarixi. 1-qism. – Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy Durdona, 2022.
6. Педагогическое наследие. Коменский, Локк, Руссо, Песталоцци. – Москва: Педагогика, 1989.
7. Qodirov V., Akbar Odil. “Savodsizlik”dan milliy ongga: Chor Rossiyasi diskursi va jadidchilik pedagogik sintezi. // “Science and education in the 21st century”, 2026, №1.
8. Akbarov O. E. Jadidchilik harakati va uning ijtimoiy-pedagogik ildizlari. // Qoʻqon DPI. Ilmiy xabarlar. 2025, №1. C-seriya. <https://journals-kokandsu.uz/index.php/kspi/issue/view/43/44>

**“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI
RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

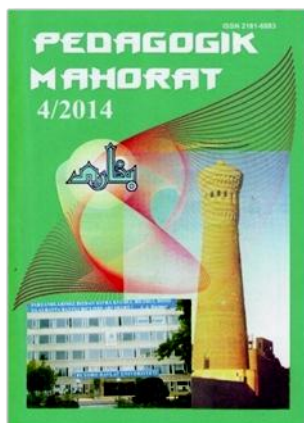
1. “**PEDAGOGIK MAHORAT**” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
 - ✓ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
 - ✓maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
 - ✓maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomiyeri ko‘rsatiladi.
7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma‘ruzalari chop etilmaydi. **E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**
10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririyat-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manziliimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000300100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017094100350005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2026-yil 8-son (131) 2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan. OBUNA INDEKSI: 3070	Buxoro davlat universiteti nashri Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan. Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi. Nashr uchun mas’ul: Nigora SAYFULLAYEVA Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA	Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar. Bosishga ruxsat etildi 28.08.2026 Bosmaxonaga topshirish vaqti 29.08.2026 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 21 Bahosi kelishilgan narxda. “BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri, J.Ikromiy MFY, Hofiz tanish Buxoriy ko‘chasi, 190 B-uy.
--	--	--